

SCI-CONF.COM.UA

**INNOVATIVE DEVELOPMENT
OF SCIENCE, TECHNOLOGY
AND EDUCATION**

**PROCEEDINGS OF I INTERNATIONAL
SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE
OCTOBER 19-21, 2023**

**VANCOUVER
2023**

INNOVATIVE DEVELOPMENT OF SCIENCE, TECHNOLOGY AND EDUCATION

Proceedings of I International Scientific and Practical Conference

Vancouver, Canada

19-21 October 2023

Vancouver, Canada

2023

UDC 001.1

The 1st International scientific and practical conference “Innovative development of science, technology and education” (October 19-21, 2023) Perfect Publishing, Vancouver, Canada. 2023. 663 p.

ISBN 978-1-4879-3792-8

The recommended citation for this publication is:

Ivanov I. Analysis of the phaunistic composition of Ukraine // Innovative development of science, technology and education. Proceedings of the 1st International scientific and practical conference. Perfect Publishing. Vancouver, Canada. 2023. Pp. 21-27. URL: <https://sci-conf.com.ua/i-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-innovative-development-of-science-technology-and-education-19-21-10-2023-vanuver-kanada-arhiv/>.

Editor

Komarytskyy M.L.

Ph.D. in Economics, Associate Professor

Collection of scientific articles published is the scientific and practical publication, which contains scientific articles of students, graduate students, Candidates and Doctors of Sciences, research workers and practitioners from Europe, Ukraine and from neighbouring countries and beyond. The articles contain the study, reflecting the processes and changes in the structure of modern science. The collection of scientific articles is for students, postgraduate students, doctoral candidates, teachers, researchers, practitioners and people interested in the trends of modern science development.

e-mail: vancouver@sci-conf.com.ua

homepage: <https://sci-conf.com.ua/>

©2023 Scientific Publishing Center “Sci-conf.com.ua” ®

©2023 Perfect Publishing ®

©2023 Authors of the articles

TABLE OF CONTENTS

AGRICULTURAL SCIENCES

1. *Ващенко В. В., Вискуб Р. С., Вінюков О. О., Бондарева О. Б.* 13
ЕКОЛОГІЧНА ПЛАСТИЧНІСТЬ СОРТІВ ПШЕНИЦІ ОЗИМОЇ
РІЗНОГО ПОХОДЖЕННЯ ЗА УРОЖАЙНІСТЮ
2. *Кнігніцька Л. П., Федорин Г. О.* 18
ОЦІНКА КОЛЕКЦІЙНИХ ЗРАЗКІВ ЩАВЛЮ ЗА ЦІННИМИ
ГОСПОДАРСЬКИМИ ОЗНАКАМИ В УМОВАХ ПРИКАРПАТТЯ

VETERINARY SCIENCES

3. *Кос'янчук Н. І.* 23
ВПЛИВ ПОБІЧНИЙ ПРОДУКТІВ ТВАРИННОГО ПОХОДЖЕННЯ
НА ДОВКІЛЛЯ

BIOLOGICAL SCIENCES

4. *Гуразда В. С., Домніч А. В.* 29
ДИНАМІКА ЗАПАСІВ ТРАВ'ЯНОЇ РОСЛИННОСТІ У
СТЕПОВИХ ЕКОСИСТЕМАХ
5. *Заводній Т. В., Чаяло В. Я., Дроздов О. А.* 37
РОЛЬ МИСТЕЦТВА В ЕКОЛОГІЧНІЙ ОСВІТІ: ІННОВАЦІЙНІ
ПІДХОДИ, ТЕХНОЛОГІЇ ТА ПЕДАГОГІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ
6. *Ільчук О. В., Максименко Ю. В.* 44
ВПЛИВ МЕЛІОРАТИВНИХ ЗАХОДІВ НА ВИДОВЕ
РІЗНОМАНІТТЯ ТВАРИН ТА РОСЛИН ПОЛІССЯ
7. *Луценко Т. М., Шемена Е. П., Гончаренко М. В.* 50
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНИХ МЕТОДІВ ВИДІЛЕННЯ
ТА ОЧИЩЕННЯ ФЕРМЕНТІВ З РОСЛИННОЇ СИРОВИНИ ТА
ВИЗНАЧЕННЯ ЇХ ФЕРМЕНТАТИВНОЇ АКТИВНОСТІ

MEDICAL SCIENCES

8. *Abidova N. A., Otaboyev S. M.* 57
PATHOGENESIS OF PATHOLOGIES OF GASTROINTESTINAL
TRACT
9. *Adilov K. Z., Rizaev Z. A., Adilova S. T.* 59
ANALYSIS OF THE ORAL CAVITY STATE AND HYGIENE LEVEL
IN PATIENTS WITH RHEUMATOID ARTHRITIS AGAINST THE
BACKGROUND OF OSTEOPOROSIS
10. *Arshukov O.V., Tsysar Yu.V.* 63
PROBLEMATIC ISSUES OF PREGNANCY AND CHILDBIRTH
MANAGEMENT IN WOMEN WITH OPERATED UTERINE
SYNDROME (LITERATURE REVIEW)
11. *Askaryants V. P., Pirmatova M. D., Xamidova D. R., Ovsepyan M. S.* 68
MODERN VIEW ON REGULATION OF ENDOCRINE GLANDS

12. *Bekjanova O. Ye., Astanakulova M. M.* 75
EFFECTIVENESS OF ERBISOL IN COMPLEX THERAPY OF DRY AND EXUDATIVE FORMS OF EXFOLITATIVE CHEILITIS
13. *Bulynina O. D., Isaieva I. M.* 78
SPECIFIC FEATURES OF BREATHING IN CHILDREN OF A DIFFERENT AGE
14. *Maikan A. A., Tsysar Yu. V.* 84
STUDY OF THE EFFECT OF PRENATAL TESTOSTERONE ON THE FORMATION OF THE NERVOUS SYSTEM (LITERATURE REVIEW)
15. *Skrypnyk Ju. I., Tsysar Ju. V.* 92
LATE PREGNANCY: DATA FROM UKRAINE AND THE WORLD (LITERATURE REVIEW)
16. *Zhovnir N. M., Tsysar Yu. V.* 99
REVIEW OF THE LITERATURE OF THE MODERN ASPECTS OF EARLY PREGNANCY AND THEIR DIAGNOSTIC METHODS
17. *Антонов А. Г., Узбек Т. С., Татарко С. В., Григоренко В. Р.* 106
СУДОВО-МЕДИЧНА ЕКСПЕРТИЗА СЛІДІВ КРОВІ
18. *Балюк Д. С., Булига В. С., В'юн Т. І.* 110
ОСОБЛИВОСТІ НАДАННЯ ДОПОМОГИ ПАЦІЄНТАМ З ЦУКРОВИМ ДІАБЕТОМ В УКРАЇНІ У ВІЙСЬКОВИЙ ЧАС
19. *В'юн Т. І., Титаренко М. В., Ковтун Є. А.* 113
ВАКЦИНАЦІЯ ДОРΟΣЛИХ В УКРАЇНІ
20. *Дутчак В. М., Цисар Ю. В.* 116
ОГЛЯД СУЧАСНИХ ДАНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПЕРЕДЧАСНОГО РОЗРИВУ ПЛОДОВИХ ОБОЛОНОК
21. *Колесник Я. В., Алиева С. В.* 123
ОСОБЛИВОСТІ КЛІНІЧНИХ ПРОЯВІВ АСКАРИДОЗУ У ДІТЕЙ РІЗНИХ ВІКОВИХ ГРУП
22. *Мінухіна Д. В., Алиева С. В.* 126
ОСОБЛИВОСТІ ІМУНОЛОГІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ У СТУДЕНТІВ-МЕДИКІВ З КИШКОВО-ПАРАЗИТАРНОЮ ІНВАЗІЄЮ
23. *Пономарьова В. В., Остапенко О. В.* 128
ПРИЙНЯТТЯ ОБРАЗУ ТІЛА: ВПЛИВОВІ ЧИННИКИ ТА ЇХ РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ОСОБИСТОСТІ
- CHEMICAL SCIENCES**
24. *Klimko Yu. E., Koshchii I. V., Vasilkevich O. I., Levandovskii S. I.* 132
ACYLIMINE SALTS AS REAGENTS IN REACTIONS C - AND N-ALKYLATION
25. *Куліш-Пеленська Б. І., Левицький Б. В., Масюк А. С.* 137
ЗАКОНОМІРНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ УЛЬТРАЗВУКУ ДЛЯ МОДИФІКУВАННЯ КРОХМАЛЮ

26. *Ткач В. В., Кушнір М. В., Мінакова Т. Г., Петрусяк Т. В.* 141
 ЧОТИРИ ІНТЕГРОВАНІХ ХІМІКО-МАТЕМАТИЧНІ
 ЗАВДАННЯ НА ОСНОВІ УКРАЇНСЬКОЇ ПІСНІ

TECHNICAL SCIENCES

27. *Hlushkova D. B., Suminov A. V.* 148
 VISUALIZATION OF THE FRICTION SURFACE AFTER WEAR
 TESTS
28. *Tsiutsiura S., Tsiutsiura M., Yerukaiev A.* 155
 INFORMATION TECHNOLOGY FOR COLLECTING AND
 ACCUMULATING MEDIA RESOURCE DATA USING AI
29. *Бут С. А., Дуцак О. В., Крижановський С. Й.* 158
 РОЗВИТОК ПІДПРИЄМСТВ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ
 УКРАЇНИ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ
30. *Криховецький М. В.* 161
 ДОСЛІДЖЕННЯ МЕТОДІВ ВИЯВЛЕННЯ ДРОНІВ З
 ВИКОРИСТАННЯМ НЕЙРОННИХ МЕРЕЖ
31. *Надточій І. І., Тімров О. О., Журавель О. Г.* 166
 ОГЛЯД ТА АНАЛІЗ ІНОЗЕМНИХ ДЖЕРЕЛ ІНФОРМАЦІЇ
 ЩОДО МІКРОФІЛЬМУВАННЯ ТА ОЦИФРОВУВАННЯ
 ДОКУМЕНТАЦІЇ
32. *Цихановська І. В., Александров О. В., Лазарева Т. А.,
 Вербицька С. О., Євлаш В. В.* 172
 ІННОВАЦІЙНА ТЕХНОЛОГІЯ ЙОГУРТУ З ВИКОРИСТАННЯМ
 ДІЄТИЧНОЇ ЗАЛІЗОВМІСНОЇ ДОБАВКИ

PHYSICAL AND MATHEMATICAL SCIENCES

33. *Prazdnikova M.* 176
 PREPARING MICROPHOTOS FOR MACHINE LEARNING
34. *Боурош Ю. Ю.* 182
 МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ТА СИМУЛЯЦІЯ МОДЕЛІ
 SEIR ДЛЯ СПАЛАХУ COVID-19: ПРАКТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ
 МІСТА ОДЕСИ
35. *Карпалюк Т. О.* 194
 ПРО НЕЛОКАЛЬНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ СИСТЕМИ РІВНЯНЬ
 КОНВЕКЦІЇ-ДИФУЗІЇ

ARCHITECTURE

36. *Бібер С. Г., Короткий С. В., Яценко О. Ф.* 201
 ЧИННИКИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА РОЗМІЩЕННЯ СУЧАСНОГО
 ГРОМАДСЬКОГО КОМПЛЕКСУ В ІСТОРИЧНІЙ ЗАБУДОВІ
 МІСТА
37. *Василишин Я. В., Василишин В. Я.* 207
 КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРОЄКТУВАННЯ
 ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОЇ ЖИТЛОВОЇ ЗАБУДОВИ

38. *Турчин Б. Р.* 213
МІСТО-САД: УТОПІЯ ЧИ РЕАЛЬНІСТЬ?

PEDAGOGICAL SCIENCES

39. *Durdas A.* 217
MARIA MONTESSORI (1970-1952) AS AN EDUCATOR WHO GAVE PEDAGOGY A NEW IMPULSE
40. *Moroz P. V., Moroz I. V.* 221
STATISTICAL SOURCES IN HISTORY LESSONS: HOW TO USE THEM EFFECTIVELY AND CREATIVELY
41. *Myroshnychenko N. O., Bratanych O. H.* 225
INNOVATIVE EDUCATIONAL TECHNOLOGIES: PRACTICAL ASPECT
42. *Novykova I.* 228
EXPORT OF HIGHER EDUCATION: LATVIAN EXPERIENCE
43. *Алиев Н. А.* 230
СОВРЕМЕННЫЕ СПОСОБЫ ДИАГНОСТИКИ УРОВНЯ ЗНАНИЙ ПО ИНФОРМАТИКЕ
44. *Баль В. В.* 236
ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА
45. *Волкова К. О.* 239
СПІЛЬНА РОБОТА ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ТА СІМ'Ї З МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНИКІВ
46. *Дейнега О. О., Каніболоцька О. А.* 246
ВПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕМЕНТІВ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У СТАРШІЙ ШКОЛІ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)
47. *Денисовець Т. М., Квак О. В., Гогоць В. Д.* 254
ВПЛИВ РУХОВОЇ АКТИВНОСТІ НА ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ СТАН СТУДЕНТІВ ПІД ЧАС ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ
48. *Добровольська Л. С., Войтюшенко К. В.* 259
ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З РОЗВИТКУ КОНСТРУКТИВНО-ПРОЕКТНИХ УМІНЬ У МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ
49. *Іванченко С. В.* 266
ІНТЕГРАЦІЯ СИМУЛЯЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У СУЧАСНУ МЕДИЧНУ ОСВІТУ УКРАЇНИ
50. *Павленко І. Г.* 275
СТРАТЕГІЯ ТА МЕТОДИ КЕРІВНИКА СУЧАСНОГО ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ ПІД ЧАС ВИРІШЕННЯ КОНФЛІКТУ
51. *Ревенко Н. В.* 283
ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТЕОРІЇ ПАНІЗМУ У КУРСІ ПІДГОТОВКИ МАГІСТРІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

52. **Савастру Н. І., Шевченко Г. В., Безугла Я. І.** 293
ЦІННОСТІ І МІЖКУЛЬТУРНЕ ВИХОВАННЯ: ІНТЕРАКЦІЯ МІЖ
КУЛЬТУРНОЮ РІЗНОМАНІТНІСТЮ ТА УНІВЕРСАЛЬНИМИ
ЦІННОСТЯМИ В СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ
53. **Тронько С. Є.** 298
РОЛЬ ВИХОВАТЕЛЯ У ВИХОВАННІ ПАТРІОТИЧНИХ
ПОЧУТТІВ ДІТЕЙ СУЧАСНИХ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ
ОСВІТИ УКРАЇНИ
54. **Трофименко О. А.** 304
РОЗВИТОК ІННОВАЦІЙНОЇ ПОЗИЦІЇ ПЕДАГОГІВ В УМОВАХ
ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ
55. **Ушата Т. О., Ніколаєнко О. В.** 310
РОЛЬ ТА МІСЦЕ ГРАМАТИКИ НА ЗАНЯТТЯХ З ІНОЗЕМНОЇ
МОВИ ПРОФЕСІЙНОГО СПРЯМУВАННЯ У ЗАКЛАДАХ
ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ
56. **Хохлов А. С.** 313
ПРОБЛЕМА ОЦІНЮВАННЯ ДОСЯГНЕНЬ УЧНІВ З ПРЕДМЕТА
«МИСТЕЦТВО»
57. **Чабан О. В., Фірченко С. Б.** 318
УДОСКОНАЛЕННЯ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ ЗДОБУВАЧІВ
ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ У МОВНО-ЛІТЕРАТУРНІЙ ОСВІТНІЙ
ГАЛУЗІ
58. **Шумська О. О., Ахаладзе К. В.** 324
ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ВИКОНАВСЬКОЇ ПІДГОТОВКИ
СТУДЕНТА-МУЗИКАНТА
59. **Щербакова Н. В.** 327
ХАКАТОНІ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРОЄКТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
60. **Ярославцева М. І., Господаренко В. В., Зуй С. П.** 331
РОЗВИТОК ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПРОЦЕСІ
АПЛІКАЦІЇ З ПРИРОДНОГО МАТЕРІАЛУ

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

61. **Буркало Н. І.** 337
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО
СПОСОБУ ЖИТТЯ ОСОБИСТОСТІ
62. **Литвиненко І. С., Міщук В. О.** 345
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КРИЗИ СУТНОСТІ ЖИТТЯ У
ЧОЛОВІКІВ
63. **Нівінська В. С.** 353
АНАЛІЗ РІЗНИХ СТРАТЕГІЙ ПРИСТОСУВАННЯ ОСІБ
ЮНАЦЬКОГО ВІКУ ДО ЖИТТЯ В УМОВАХ ВІЙНИ

SOCIOLOGICAL SCIENCES

64. *Huseynova F.* 363
SOME DILEMMAS AND CHALLENGES ON EVALUATION OF
NEED FOR ACHIEVEMENT AND PERSONAL GROWTH

ART

65. *Sharykov D., Ivanov Ye.* 371
AMATEUR CIRCUS STUDIOS AND THEIR CONTRIBUTION TO
MODERN CIRCUS ART TODAY
66. *Sharykov D., Samoilenko S.* 374
INTERSECTION OF PERFORMANCE AND IMROVISATION IN
CONTEMPORARY ART AND CHOREOGRAPHY IN UKRAINE
67. *Shevchenko L.* 377
AMATEUR CIRCUS STUDIOS AND THEIR CONTRIBUTION TO
MODERN CIRCUS ART TODAY
68. *Рижова І. С., Зоря О. П., Северін К. В.* 380
СОЦІАЛЬНА РЕКЛАМА, ЯК ЧИННИК ПРОЦЕСУ
СОЦІАЛІЗАЦІЇ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

HISTORICAL SCIENCES

69. *Kharmak M.* 384
THE DEVELOPMENT OF MILITARY AFFAIRS IN UKRAINE-
HETMANSHIP DURING THE YEARS OF IVAN MAZERA'S
HETMANSHIP
70. *Сугак В. В.* 391
ДОКУМЕНТАЛЬНИЙ СКЛАД ФОНДУ ОСОБОВОГО
ПОХОДЖЕННЯ РОЗЕНБОЙМА ОЛЕКСАНДРА ЮЛІЙОВИЧА В
ДЕРЖАВНОМУ АРХІВІ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

LITERATURE

71. *Khairulina N. F., Boldova V. V.* 396
THE SPECIFICITY OF THE CONCEPT OF "LOVE" IN THE
NOVEL "ALL YOUR PERFECTS" BY COLLEEN HOOVER

POLITICAL SCIENCES

72. *Boiarintseva Yu. A., Shapovalova A. M.* 400
E-DEMOCRACY IN CONTEMPORARY UKRAINE
73. *Василенко Ю. В.* 405
РОЗГЛЯД МЕХАНІЗМУ РЕФОРМУВАННЯ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ
МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ
74. *Вонсович С. Г.* 412
ВАРІАТИВНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТУ «ПОЛІТИЧНА
ВЛАДА»: МОДЕРН & ПОСТМОДЕРН

PHILOLOGICAL SCIENCES

75. *Derik I. M., Bas O. D.* 419
THE PROBLEM OF PRESERVING AN INTEGRAL LITERARY
SPEECH PORTRAIT IN TRANSLATED TEXT (BASED ON THE
UKRAINIAN TRANSLATION OF THE SHORT STORY “THE
ASPERN PAPERS” BY HENRY JAMES)
76. *Derik I. M., Khalimov T. M.* 422
DIFFICULTIES IN TRANSLATING TERMINOLOGY IN
PHARMACEUTICAL DISCOURSE
77. *Moshkovska L. M., Skoryk A. M.* 425
PHRASEOLOGICAL INNOVATIONS IN MODERN BUSINESS
ENGLISH
78. *Rudina M. V., Malovyk E. A.* 428
TRANSLATION OF A FICTIONAL PROSE PIECE AS AN
OUTSPREAD OF THE BOUNDARIES OF THE ART INFLUENCE
OF THE ORIGINAL LITERATURE
79. *Zhukova T.* 432
FORMING STUDENTS' MOTIVATION TO STUDY FOREIGN
LANGUAGES
80. *Купчишина Ю. А.* 437
ПРОСТОРОВО-ТЕМПОРАЛЬНИЙ ЗСУВ: НАРАТИВНИЙ
ПРИЙОМ ОЧУДНЕННЯ
81. *Марусаж С. А.* 443
ОБРАЗНО-ГЕРОЇЧНІ ЕЛЕМЕНТИ «СЛОВА О ПОЛКУ
ІГОРЕВИМ» ЯК ХУДОЖНИЙ КОНЦЕПТ У ЛІРИЦІ ОЛЕКСИ
СТЕФАНОВИЧА
82. *Онiм З. М.* 451
НЕОРОМАНТИЧНІ ТА НЕОКЛАСИЧНІ ІНТЕНЦІЇ В ЛІРИЦІ
ДРУГОГО ПЕРІОДУ ТВОРЧОСТІ ПЕТРА КАРМАНСЬКОГО
83. *Пазiна Н. В.* 458
ТРУДОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛЮДИНИ В УКРАЇНСЬКІЙ
КОМПАРАТИВНІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ
84. *Перцова І. В.* 464
СЕМАНТИКА КОЛЬОРОПОЗНАЧЕНЬ У ТВОРЧОСТІ ГОМЕРА
85. *Понікарьова А. Ю.* 471
МОВНІ ЗАСОБИ ЕМОТИВНОСТІ МЕДІА ТЕКСТІВ НА
ПОЛІТИЧНУ ТЕМАТИКУ

PHILOSOPHICAL SCIENCES

86. *Бігуняк А. Я.* 475
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ
ПРОБЛЕМИ АКСІОЛОГІЧНИХ ЗМІН У СУЧАСНОМУ
УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ
87. *Сулима В. П., Коваленко В. М., Бажан Л. В.* 483
ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ТА ПРАВОВА ФІЛОСОФІЯ

ECONOMIC SCIENCES

88.	<i>Havrylyuk I.</i> INTERNATIONAL TRADE OF UKRAINE: STATE AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT	487
89.	<i>Wu Yi</i> ФОРМИРОВАНИЕ ИМИДЖА ГОРОДА ЧЭНДУ (КИТАЙ) В КОНТЕКСТЕ ЕГО СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ С ПОМОЩЬЮ СРЕДСТВ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ	493
90.	<i>Абрамчук Р. І., Шумілова І. Ф.</i> СУТНІСТЬ ТЕОРЕТИЧНИХ АСПЕКТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИТРАТ НА ПЕРСОНАЛ ОРГАНІЗАЦІЇ	498
91.	<i>Біляр А. І.</i> ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ	509
92.	<i>Боєнко О. Ю., Ткачук А. В.</i> ОСОБЛИВОСТІ ПОВЕДІНКИ СПОЖИВАЧІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ	513
93.	<i>Данило С. І., Крайник О. З.</i> СТАН РИНКУ ЕЛЕКТРОПОБУТОВИХ ТОВАРІВ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ	517
94.	<i>Другова Є. В., Кудласевич О. М.</i> ЩОДО ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОТЕНЦІАЛУ ІНДИВІДА ТА РИНКУ ПРАЦІ: ТЕОРЕТИКО-ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ	524
95.	<i>Кисельова В. Ю., Олійник Л. В.</i> СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ЗБУТОВОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА	531
96.	<i>Ковальова Т. В., Шагун Є. М.</i> ЦІННІ ПАПЕРИ: ЕКОНОМІЧНІ ТА ОБЛКОВІ АСПЕКТИ ЇХ ФУНКЦІОНУВАННЯ	537
97.	<i>Ляшенко В. І., Ліщук О. В., Лук'янов А. І.</i> НЕСТАБІЛЬНІСТЬ ЯК ЧИННИК МІЖУКЛАДНОГО ПЕРЕХОДУ ТА ДРАЙВЕР ПОВОЄННОЇ РЕЗІЛЬЄНТНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ТА РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА	544
98.	<i>Мямлін В. В.</i> ДО ПИТАННЯ ПРО НЕДОПУСТИМІСТЬ ВІДСТАВАННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОГО ПРОГРЕСУ ВІД НАУКОВО-ТЕХНОЛОГІЧНОГО ПРОГРЕСУ	553
99.	<i>Найденко О. Є., Романюк А. В.</i> СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ КОНТЕЙНЕРНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ НА МОРСЬКОМУ ТРАНСПОРТІ	566

100.	<i>Паламарчук В. І., Олійник Л. В.</i>	574
	ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ КАДРОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА	
101.	<i>Панасевич С. В.</i>	579
	МІЖНАРОДНІ ТОРГОВЕЛЬНІ ВІДНОСИНИ УКРАЇНИ І ЄС В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	
102.	<i>Пеняк Ю. С., Абрамова О. С., Ольховецька П. О.</i>	586
	ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ КРЕДИТОРСЬКОЮ ЗАБОРГОВАНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА	
103.	<i>Уханова І. О., Магдич Ю. О.</i>	591
	АНАЛІЗ ПРОБЛЕМ ТА ПЕРСПЕКТИВ ІНТЕГРАЦІЇ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В СПІЛЬНУ ЕНЕРГЕТИЧНУ СИСТЕМУ ЄС	
104.	<i>Швець В. Є., Липинський Б. В.</i>	601
	ЗМІНИ В ОБЛІКОВІЙ ПОЛІТИЦІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ ТА ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ	
105.	<i>Шумілова І. Ф., Перетяцько А. І.</i>	610
	ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ КЕРІВНИКА ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ	
LEGAL SCIENCES		
106.	<i>Karliuha Y. K.</i>	624
	THE LEGALITY OF UNILATERAL SANCTIONS IN THE CONTEXT OF THE PRINCIPLE OF NON-USE OF FORCE	
107.	<i>Берковська К. О., Лавренко Д. О.</i>	634
	ІСТОРИЧНА ГЕНЕЗА ГЕНДЕРНОЇ НЕРІВНОСТІ В АСПЕКТАХ ПРАВ І СВОБОД СУСПІЛЬСТВА	
108.	<i>Карпінський Б. А., Карпінська О. Б., Сало Ф. В.</i>	639
	УПРАВЛІНСЬКА СТРАТЕГІОЛОГІЯ: ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ОСНОВИ ТА ПРАВОВІ ПІДХОДИ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНИХ АДМІНІСТРАЦІЙ ЗА ВОЄННОГО СТАНУ	
109.	<i>Мерденов Д. Ю.</i>	649
	ПОГЛЯДИ НА ПРАВОВУ ПРИРОДУ КОРУПЦІЇ ТА ПРОТИДІЮ ЦЬОМУ ЯВИЩУ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ	
110.	<i>Пальченко А. А., Богданова М. В.</i>	654
	МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА КВАЛІФІКАЦІЯ ІНЦИДЕНТУ У КЕРЧЕНСЬКІЙ ПРОТОЦІ У РЕТРОСПЕКТИВІ	
111.	<i>Сирота О. О.</i>	661
	КЛАСИФІКАЦІЯ ЗАКЛЕПОК	

AGRICULTURAL SCIENCES

УДК 631.527:633.11

ЕКОЛОГІЧНА ПЛАСТИЧНІСТЬ СОРТІВ ПШЕНИЦІ ОЗИМОЇ РІЗНОГО ПОХОДЖЕННЯ ЗА УРОЖАЙНІСТЮ

Ващенко Володимир Васильович,
доктор с.–г. наук, професор, старший науковий співробітник
Вискуб Роман Станіславович,
канд. с.–г. наук, заст. директора з науково-інноваційної діяльності
Вінюков Олександр Олександрович,
доктор с.–г. наук, професор, директор
Бондарева Ольга Браунівна,
канд. техн. наук, старш. наук. співроб., учений секретар
Донецька державна сільськогосподарська дослідна станція НААН
м. Покровськ, Донецька обл., Україна

Анотація. Дослідження сортів пшениці озимої м'якої різних селекційних установ у 2020–2022 рр. в мінливих умовах середовища виявили їх генетичний потенціал урожайності та екологічної пластичності за роками, що обумовлено проявом високої стабільності генетичного ефекту ознаки. Сорти Подолянка, Годувальниця, Богдана, Перемога, Богиня мали суму рангів генотипового ефекту та пластичності – три, що свідчить про їх більшу пристосованість до умов південно-східного Степу України.

Ключові слова: пшениця озима м'яка, сорт, урожайність, генотиповий ефект, екологічна пластичність.

Стабільна урожайність пшениці м'якої озимої залежить від генетичного чинника – сорту, який відіграє основну роль в економічному і соціальному розвитку країни. На сучасному етапі найважливішим завданням селекції пшениці м'якої озимої є створення сортів з високим генетичним потенціалом

продуктивності і якості зерна та оптимальною нормою реакції (адаптивністю) на варіюючі екологічні умови, що забезпечують максимальну реалізацію можливостей сорту [1–3].

Важливим фактором при створенні нових, більш врожайних сортів, є правильний підбір батьківських сортів при гібридизації. Багаторічна оцінка селекційного матеріалу при різних погодних умовах дозволяє виділити високоврожайні, зимостійкі, посухостійкі, з високою хлібопекарською якістю зерна, стійкі до хвороб і вилягання, найбільше пристосовані сортозразки для вирощування в умовах недостатнього зволоження південно-східного Степу України [4, 5].

Потребують подальші дослідження з використанням сучасного складу генотипів у конкретних агрокліматичних умовах у зв'язку з глобальними змінами клімату.

Мета – дослідити урожайність та екологічну пластичність сортів пшениці озимої м'якої в умовах південно-східного Степу України.

Для визначення генетичного потенціалу, реакцію на зміну погодних умов сучасних сортів Інституту фізіології і генетики рослин (ІФРГ НААН), Донецької державної сільськогосподарської станції (ДДСДС НААН), Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету (ДДАЕУ) та Селекційно-генетичного інституту (СГІ–НЦНС) було досліджено екологічну пластичність і селекційну цінність за урожайністю дослідження впродовж 2020–2022 рр.

Дослідження проводились в сівозміні Донецької ДСДС НААН згідно методики державного сортовипробування сільськогосподарських культур [6]. Норму реакції сортів на зміну умов навколишнього середовища та їх цінність визначали за рангом генотипового фону, рангом ступеня пластичності та за їх сумою. Екологічну пластичність визначено за методикою ІР ім. В. Я. Юрієва НААН.

Ґрунт – чорнозем звичайний малогумусний важко суглинковий. Площа облікової ділянки 10 м², повторність триразова, посів сівалкою СН-16, збирання

комбайном «Сампо 130».

Сівбу було проведено 21.09.2021 р., сходи одержано 04.10.2021 р., кушення відмічено 08–11.10.2021 р. 27.11.2021 р. Всі сорти добре пройшли перезимівлю, але слід зауважити, що зима була теплою, а весна с достатньою кількістю опадів.

У таблиці 1 наведено загальну бальну оцінку рослин перед уходом на перезимівлю, а в березні зроблено оцінку після перезимівлі.

Таблиця 1

Оцінка сортів пшениці м'якої озимої (2021–2022 рр.)

№ пп.	Сорт	Оригіна́тор	Заг.бальна оцінка		Дата колосіння		Маса 1000 зерен, г
			перед уходом на перезимівлю	після перезимівлі	початок	кінець	
1	Подольанка	ІФРГ НААН	5-	5-	25.05	27.05	42,3
2	Сму́глянка	ІФРГ НААН	5-	5-	22.05	25.05	41,2
3	Новосму́глянка	ІФРГ НААН	5-	5-	21.05	23.05	40,2
4	Годувальниця	ІФРГ НААН	5-	5-	23.05	26.05	41,1
5	Богдана	ІФРГ НААН	5-	5-	24.05	26.05	36
6	Юзовська	ДДСДС НААН	5-	5	24.05	26.05	39,9
7	Перемога	ДДСДС НААН	5-	4+	23.05	26.05	37
8	Ігрис́та	ДДСДС НААН	5	5	23.05	24.05	40,1
9	Диво Донецьке	ДДСДС НААН	4	4	22.05	23.05	41
10	Богиня	ДДСДС НААН	5-	5-	24.05	25.05	41,2
11	Співанка	ДДАЕУ	5-	5	22.05	24.05	40,1
12	Комерційна	ДДАЕУ	4+	5	20.05	21.05	39,3
13	Корисна	ДДАЕУ	5-	5-	17.05	18.05	39,7
14	Єдність	СГІ-НЦНС	4	4-	22.05	24.05	40,1
15	Пейзаж	СГІ-НЦНС	5	4	20.05	22.05	40

За датою колосіння слід зважити на сорт Корисна, він ви́колосився найраніше. Найпізніше колосіння відбулось у сорта Подольанка 25–27.05 2022 р.

Але саме сорт Подольанка відзначився найбільшою масою 1000 зерен - 42,3 г. Найменша маса 1000 зерен була у сорта Богдана – 36 г.

В табл.2 наведено урожайність сортів пшениці м'якої озимої за 2020–2022 роки.

Таблиця 2

Урожайність сортів пшениці м'якої озимої за 2020–2022 роки

№ пп.	Сорт	Оригіатор	Урожайність т/га			
			2020 р.	2021 р.	2022 р.	середня
1	Подольанка	ІФРГ НААН	9,00	6,26	6,60	7,30
2	Смуглянка	ІФРГ НААН	9,20	6,60	7,00	7,60
3	Новосмуглянка	ІФРГ НААН	8,40	7,00	7,70	7,70
4	Годувальниця	ІФРГ НААН	9,20	5,50	7,70	7,35
5	Богдана	ІФРГ НААН	8,30	6,20	5,50	6,46
6	Юзовська	ДДСДС НААН	8,00	5,60	7,00	6,87
7	Перемога	ДДСДС НААН	8,40	6,60	6,30	7,10
8	Ігрита	ДДСДС НААН	8,50	6,00	6,40	6,97
9	Диво Донецьке	ДДСДС НААН	8,10	6,00	6,70	6,93
10	Богиня	ДДСДС НААН	9,00	6,2	6,90	7,37
11	Співанка	ДДАЕУ	9,20	6,90	6,90	7,66
12	Комерційна	ДДАЕУ	9,00	6,30	6,60	7,30
13	Корисна	ДДАЕУ	9,30	6,00	6,50	7,66
14	Єдність	СГІ-НЦНС	9,10	6,40	6,40	7,30
15	Пейзаж	СГІ-НЦНС	7,80	7,10	6,50	7,22
	НР _{0,05}		0,51	0,78	0,81	
	Середнє, т/га		8,80	6,40	6,50	7,22
	Індекс умов		1,5	-0,8	-0,7	

Найбільшу врожайність за роки досліджень забезпечив сорт Новосмуглянка – 7,7 т/га, найменшу мав сорт Богдана (6,46 т/га).

В дослідженнях з'ясовано рівень стабільності, пластичності і селекційної цінності сортів в різних умовах вегетаційних періодів (табл.3).

Таблиця 3

Екологічна пластичність сортів різного походження за урожайністю

№ пп.	Сорт	Оригіатор	Урожайність, т/га	Генотиповий ефект		Ступінь пластичності		Сума рангів
				E _i	ранг	R _i	ранг	
1	Подольанка	ІФРГ НААНУ	7,30	7,12	1	1,11	2	3
2	Смуглянка	ІФРГ НААНУ	7,60	6,77	1	0,48	1	2
3	Новосмуглянка	ІФРГ НААНУ	7,70	6,89	1	0,51	1	2
4	Годувальниця	ІФРГ НААНУ	7,35	6,59	1	1,10	2	3
5	Богдана	ІФРГ НААНУ	6,46	5,32	1	1,13	2	3
6	Юзівська	ДДСДС	6,87	5,43	1	1,15	1	2
7	Перемога	ДДСДС	7,10	6,14	1	0,98	2	3
8	Ігрита	ДДСДС	6,97	6,01	1	1,17	1	2
9	Диво Донецьке	ДДСДС	6,93	6,96	1	1,21	1	2
10	Богиня	ДДСДС	7,37	6,91	1	1,14	2	3
11	Співанка	ДДАЕУ	7,66	7,89	1	0,89	1	2
12	Комерційна	ДДАЕУ	7,30	6,98	1	0,77	1	2
13	Корисна	ДДАЕУ	7,66	7,84	1	0,86	1	2
14	Єдність	СГІ-НЦНС	7,30	7,14	1	0,74	1	2
15	Пейзаж	СГІ-НЦНС	7,22					
	Середній <i>st</i>		7,22	6,12	1	1,12	2	3
	НР _{0,05}			2,25		0,23		

Представлені сорти мають суму рангів два, а сорти Подольанка, Годувальниця, Богдана, Перемога, Богиня – ранг три, що свідчить про їх високу

пластичність, обумовлену стабільністю реалізації генетичного потенціалу та їх більшу пристосованість до вирощування в умовах південно-східного Степу України.

Таким чином, підтверджено селекційну цінність сортів в оптимізації процесу селекції на адаптивність сучасних сортів та їх використання як вихідного матеріалу та впровадження в виробництво.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Кильчевский А.В., Хотылева Л.В. Генотип и среда в селекции растений : монография. Минск : Наука и техника, 1989. 235 с.
2. Просунко В.М. Як впливатиме зміна клімату на рослинництво. *Селекція і насінництво*. 2006. № 93. С. 3–20.
3. Літун П.П., Кириченко В.В., Петренкова В.П., Коломацька В.П. Системний аналіз в селекції польових культур : навчальний посібник. Харків, 2009. 354 с.
4. Ковалевська Н. І. Метод добору вихідного матеріалу при селекції озимої пшениці для умов Степу України. *Бюлетень інституту зернового господарства*. Дніпропетровськ, 2007. №30. С.109–112.
5. Ващенко В.В., Ковалевська Н.І., Шевченко О.О., Лобко Т.К., Бережна Л.А. Адаптивна селекція в умовах північної підзони Степу України. *Розвиток Придніпровського регіону: агроекологічний аспект* : монографія. Дніпро: Ліра, 2021.
6. Методика проведення експертизи та державного випробування сортів рослин зернових круп'яних та зернобобових культур. *Охорона прав на сорти рослин. Офіційний бюлетень* / за ред. В. Волкодав. К. : Алефа, 2003. Вип.2. Ч. 3. 214 с.

**ОЦІНКА КОЛЕКЦІЙНИХ ЗРАЗКІВ ЩАВЛЮ ЗА ЦІННИМИ
ГОСПОДАРСЬКИМИ ОЗНАКАМИ В УМОВАХ ПРИКАРПАТТЯ**

Кнігніцька Любов Петрівна

кандидат с.-г. наук, наук сп.,

Федорин Галина Остапівна

науковий співробітник

Прикарпатська державна сільськогосподарська дослідна станція
Інституту сільського господарства Карпатського регіону НААН

Анотація. В умовах Прикарпаття проведено оцінку 14 досліджуваних зразків щавлю четвертого року вирощування та виділено кращі зразки за наступними джерелами господарсько цінних ознак: за ознакою висоти рослин; за ознакою урожайності; за ознакою 1000 насінин. Наведено біометричну характеристику вибраних досліджуваних зразків колекції *Rumex acetosa*.

Сформована ознакова колекція зразків щавлю за довжиною та шириною листової пластинки, продуктивністю та її складовими. Зразки колекції паспортизовано і внесено до паспортної бази даних генофонду рослин України Національного центру генетичних ресурсів рослин України. Для закладки на зберігання в Національне сховище в звітному році передано 4 зразки щавлю.

Ключові слова: *Rumex acetosa*, інтродукція, морфологічні особливості, урожайність.

Визначальними факторами інтенсифікації сільськогосподарського виробництва є якомога повніше використання генетичного потенціалу тих культур, які відіграють значну роль у виробництві продуктів харчування, товарів народного споживання і сировини для промисловості.

Сучасне овочівництво та приватне городництво має у своєму асортименті велику кількість овочевих культур і розмаїття сортів. Збільшення овочевого різноманіття може здійснюватися за рахунок розширення сортименту та

інтродукції нових видів, так званих малопоширених овочевих рослин.

Малопоширені культури є важливою групою овочевих культур, їх широко використовують в кулінарії, харчовій промисловості і медицині, вони володіють особливими смаковими, дієтичними, лікувальними властивостями, є великим постачальником вітамінів у зимово-весняний період, мають велике естетичне значення.

Науковими установами нашої країни і за кордоном нагромаджений багатий і цінний матеріал з питань вивчення генофонду малопоширених овочевих культур. Однак висновки з проведених досліджень не можуть бути повністю і без перевірки прийняті в інших природно-кліматичних умовах. Велика різноманітність, а нерідко протиріччя представлених даних підтверджують проведення досліджень із вивчення колекційного матеріалу малопоширених овочевих культур, так як ці культури в умовах Прикарпаття вивчені недостатньо.

Інтродукція та використання нових зразків забезпечує прогресивне вирішення продовольчих, екологічних, соціальних проблем. Як і в будь-якій іншій країні, майбутнє розвитку сільського господарства України залежить від накопичення, збереження та доступності генетичного матеріалу рослин [1].

Прикарпаття за природно-кліматичними належить до сприятливих зон вирощування цих культур.

Виходячи з цього метою наших досліджень є вивчення інтродукованих зразків малопоширених овочевих, пряносмакових та пряноароматичних культур вітчизняного і зарубіжного походження за комплексом господарсько-цінних ознак, формування ознакових колекцій.

Щавель (*Rumex*), квасок, квасець - рід одно-, двох- та багаторічних трав'янистих рослин родини гречкових, порядку гвоздикоцвітих. Близько 200 видів, у тому числі 25 видів в Україні. Настої і екстракти з кореневища щавля кінського (*R. confertus*) та деяких інших видів використовують у медицині. Листя кисле на смак і використовуються для зелених борщів, юшок, холодників. Щоб зменшити кислотність страв додають листя кропиви глухої, щириці,

лободи білої, латуку, лутиги. Молоді листки та ніжні стебла збирають до початку цвітіння щавлю. У Північній Європі щавель кучерявий (*Rumex crispus*) розводять як культурну рослину, вживаючи для харчу не лише листя, але й молоде коріння. З вареного листя роблять пюре і консервують. Так воно може зберігатися кілька років, не втрачаючи смакових та поживних якостей. Нерідко консервують про запас щавлеве листя цілим. У Білорусі з щавлю готують холодник. З листя щавлю можна готувати кисіль та квас [2].

Мета роботи – вивчення інтродукованих зразків малопоширених овочевих, пряносмакових та пряноароматичних культур вітчизняного і зарубіжного походження за комплексом господарсько-цінних ознак та формування ознакової колекції щавлів.

Дослідження проводилися у польовій сівозміні лабораторії обробітку ґрунту, боротьби з бур'янами та технології органічного виробництва сільськогосподарських культур Прикарпатської державної сільськогосподарської дослідної станції Інституту сільського господарства Карпатського регіону.

Ґрунт дослідної ділянки – дерново-слабопідзолистий поверхнево оглеєний легкосуглинковий осушений гончарним дренажем. Орний шар характеризується низьким вмістом гумусу – 2,77 %, легко-гідролізованого азоту – 98 мг/кг ґрунту; рухомого фосфору – 107 мг/кг ґрунту; обмінного калію – 158 мг/кг ґрунту; рН-сольове – 5,0; гідролітична кислотність - 4,23 мг-екв/100 г ґрунту; сума увібраних основ – 13,6 мг-екв/100 г ґрунту. Водний режим – промивний. Обробіток ґрунту проводили згідно загально прийнятої методики для зони Прикарпаття.

Вивчення кожного колекційного зразка досліджуваних культур передбачало його морфологічний опис, визначення тривалості вегетаційного періоду та величин господарсько-цінних ознак, оцінку за ступенем стійкості до основних хвороб і шкідників та дії негативних абіотичних факторів середовища.

За результатами оцінки 14 досліджуваних зразків щавлю четвертого року

вирощування, які вивчалися в колекції, як джерела господарсько-цінних ознак виділилися зразки: за ознакою висота рослини: UKR 075:00519; UKR 075:00522; UKR 075:00517; UKR 075:00521; UKR 075:00516; UKR 075:00513; UKR 075:00518. Варіювання висоти у цих зразків становило 98,0–104,6 см; у сорту-стандарту Широколистий – 99,5 см. За ранньостиглістю виділилися зразки: UKR 075:00513; UKR 075:00516; UKR 075:00520. Тривалість вегетаційного періоду у цих зразків 88 днів.

За ознакою урожайність насіння з 1 м² серед 14 досліджуваних зразків щавлю четвертого року вирощування кращими виявилися зразки: UKR 075:00514 (33,5 г/м²); UKR 075:00524 (34,8 г/м²); UKR 075:00512 (38,7 г/м²); UKR 075:00523 (38,8 г/м²); UKR 075:00522 (40,2 г/м²); UKR 075:00521 (40,9 г/м²); у сорту-стандарту Широколистий – 23,2 г/м².

За ознакою маса 1000 насінин кращими є зразки щавлю: UKR 075:00516 (1 г); UKR 075:00518 (1,1 г); UKR 075:00512 (1,2 г) у сорту-еталону Широколистий – 0,9 г.

Досліджувані зразки щавлю третього року вирощування не пошкоджувалися шкідниками та хворобами.

За результатами наших досліджень у 20-ти зразків виявлено найбільш важливі ознаки для подальшої селекційної роботи, визначено еталонний зразок та проводились роботи по формуванню ознакової колекції (табл. 1).

Таблиця 1

Біометрична характеристика *Rumex acetosa*

№ інтродукованого зразка	Довжина розеткової листкової пластинки	Ширина розеткової листкової пластинки	Висота генеративного пагона
UL2000082	15,9±0,63	8,7±0,52	150±1,5
UL2000084	17,1±0,56	9,2±0,48	162±1,8
UL2000092	16,2±0,68	9,1±0,53	176±1,6
UL2000091	16,0±0,52	8,4±0,43	173±1,8
UL2000088	17,6±0,48	8,2±0,36	179±1,6

Параметри листкової пластинки відмічено наступними граничними

показниками: короткий – до 10 см, середній – від 11 до 15 см, довгий – понад 15 см, вузький – до 3 см, середній – від 4 до 8 см, широкий – понад 8 см.

Для оцінки залежності урожайності шавлю від довжини та ширини листкової пластинки розеткового листка встановлено сорт-еталон Широколистий з довжиною листка 12,5 см та шириною 8,4 см. Урожайність зелені складала 1,3 кг/м².

Характер залежності урожайності від довжини та ширина листкової пластинки спостерігається у всіх колекціях зразків. Довжина листка коливалась від 9,5 см (зразок 00522) до 29,2 см у інтродукованого у 2019 році зразка 00555.

Встановлено, що найбільшу частку в колекції шавлю складає група зразків з довгим листком – 55 %. Найбільший показник урожайності (1,8 кг/м²) отримано у зразка 00555 з розміром довжини та ширини листкової пластинки 29,2 та 15,3 см відповідно.

Зразки колекції паспортизовано і внесено до паспортної бази даних генофонду рослин України Національного центру генетичних ресурсів рослин України.

Результати вивчення зразків малопоширених овочевих культур свідчать про велике різноманіття вихідного матеріалу, як для селекції, так і для безпосереднього впровадження та про необхідність подальшого збору за рахунок залучення нових зразків.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Рябчун В. К., Кузьмишина Н. В., Богуславський Р. Л. Стан Національного Генбанку рослин України у військовий час 2022 року. Генетичні ресурси рослин. 2022. № 30. 11-20 с.

2. Щавель // Лікарські рослини : енциклопедичний довідник / за ред. А. М. Гродзінського. - Київ: Видавництво «Українська Енциклопедія» ім. М. П. Бажана, Український виробничо-комерційний центр «Олімп», 1992. - С. 483-485. - ISBN 5-88500-055-7.

VETERINARY SCIENCES

УДК 504.054:636

ВПЛИВ ПОБІЧНИЙ ПРОДУКТІВ ТВАРИННОГО ПОХОДЖЕННЯ НА ДОВКІЛЛЯ

Кос'янчук Ніна Іванівна

к. вет. н. доцент

Національний університет

біоресурсів і природокористування України

м. Київ, Україна

Анотація: Тваринницькі об'єкти створюють екологічну загрозу довкіллю, у зв'язку з необхідністю утилізації побічних продуктів тваринного походження, які при недбалому господарюванні можуть потрапляти у ґрант, воду, атмосферне повітря.

Розглянуто Європейське і Українське законодавство у сфері поводження з побічними продуктами тваринного походження.

Ключові слова: тваринництво, відходи, ґрунт, Закон України, Європейська Комісія.

Інтенсивне тваринництво, як галузь, має низку потенційно негативних екологічних наслідків. Крім проблеми належних умов утримання тварин, знищення часто цінних родючих ґрунтів у результаті будівництва, або ж завдання шкоди традиційному сільському господарству, промислові тваринницькі підприємства залежать від екстенсивного сільського господарства, що передбачає використання значної кількості штучних добрив, які суттєво забруднюють повітря, ґрунти і воду [1].

Відповідно ст. 50 Конституції України "Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього

права шкоди.”

Після підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом у 2014 році Україна зобов'язана адаптувати національне законодавство, зокрема, й у сфері поводження з гноєм від діяльності сільськогосподарських комплексів. У 2015 році в Україні прийнято Закон України «Про побічні продукти тваринного походження, не призначені для споживання людиною» [2]. Згідно з даним законом гній класифікується як побічний продукт тваринного походження II категорії. Незважаючи на прийняття даного Закону, на практиці суттєвого покращення стану довкілля не відбулося, тваринницькі ферми і надалі продовжують забруднювати довкілля, питну воду та псувати родючі ґрунти надлишком такого органічного добрива чи недотриманням умов його витримування перед внесенням у ґрунт. Вимоги до розміщення місць видалення, обробки, зберігання, знезараження та утилізації гною тваринницьких, птахівничих приміщень відносно житлової забудови визначені у наказі Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження державних санітарних правил планування та забудови населених пунктів» [3].

Відповідно до ВНТП-АПК-09.06 «Системи видалення, обробки, підготовки та використання гною» введення в експлуатацію тваринницьких комплексів строки зберігання всіх видів гною залежно від структури, вологості і технології його зберігання повинні становити від 4 до 8 (для гною великої рогатої худоби) і від 8 до 12 місяців (для гною свиней) [4].

У Європейському Союзі діяльність великих фермерських господарств та поводження з їхніми відходами регулюються: Директивою 2010/75/ЄС про промислові викиди, яка регулює екологічні вимоги для ферм потужністю більше 40 000 курей, 2000 свиней та 750 свиноматок [5].

Водною рамковою директивою 2000/60/ЄС [6] та Директивою 91/676/ЄС про захист вод від забруднення, спричиненого нітратами з сільськогосподарських джерел [7].

Директивою 2011/92/ЄС про оцінку впливу на довкілля (ОВД) [8] і 2001/42/ЄС про стратегічну екологічну оцінку (СЕО) [9].

15.02.2017 Європейська Комісія прийняла Рішення № 2017/30226 (на виконання Директиви 2010/75/ЄС), яким встановлено найкращі доступні технології (НДТ) для тваринницьких комплексів [10]. Вони охоплюють стандарти щодо застосування технології та способу, яким буде здійснюватися проектування, будівництво, обслуговування, експлуатація і виведення з експлуатації об'єкту, зокрема і способи поводження із гноєм.

У середньому, термін зберігання гною в Європі становить 6 місяців, у деяких країнах, зокрема, Нідерландах, Данії, Німеччині, Фінляндії, Швеції, такий термін може складати до 12 місяців. Час зберігання також залежить від клімату, нормативних вимог, розподілу ризиків для землі, розміру ферми і кількості гною. За цей період відбуваються складні біохімічні процеси (бродиння, ферментація тощо), унаслідок чого гній знезаражується та перетворюється в перегній (органічне добриво). У такому вигляді його вносять у ґрунт, кількість визначається на основі розрахунків поживності гною та результатів лабораторних аналізів ґрунту. Середня норма в європейських країнах становить 20 – 40 м³ на один га.

У європейських країнах поширена практика анаеробного зброджування відходів тваринних комплексів з утворенням біогазу, який потім використовується для виробництва енергії.

Щодо тваринницьких комплексів в Україні, то у вільному доступі практично відсутня інформація щодо того, як відбувається поводження із гноєм на тваринницьких комплексах. На більшості свинофермах відходи життєдіяльності свиней накопичуються та зберігаються у відкритих лагунах. При довготривалому зберіганні великої кількості відходів у лагунах можливе незаплановане витікання гноївки у довкілля через їх розгерметизацію, змив, перевищення лімітів наповнення лагун. Крім того, гній або послід можуть вноситися у ґрунт із частотою та в обсягах, що перевищують норму. При понаднормовому внесенні у ґрунт, потраплянні до підземних та поверхневих вод, гній та послід є забруднюючою субстанцією.

Також відбувається забруднення води внаслідок неналежної організації

очищення стічних вод на фермах. Діяльність тваринницьких ферм супроводжується утворенням великих об'ємів гноївки та забруднених висококонцентрованих стічних вод, що створює значну загрозу навколишньому середовищу. Недостатньо очищені скиди при потраплянні у питну воду, впливають на колір, запах, присмак води та можуть стати причиною спалахів інфекційних захворювань людей.

Щорічне зростання обсягів виробництва продукції призводить до збільшення обсягів утворення побічних продуктів тваринного походження, зокрема падежу тварин. Відсутність належного поводження з такими відходами, розкладання решток тварин може нести епідеміологічну, токсикологічну загрозу, призводити до зараження та забруднення ґрунтів, ґрунтових вод. Забруднена вода служить фактором передачі збудників багатьох інфекційних захворювань.

Суб'єкти господарювання, у процесі діяльності яких утворюються побічні продукти тваринного походження, відповідно до ст. 20 Закону України «Про побічні продукти тваринного походження, не призначені для споживання людиною» зобов'язані направляти утворені на їх потужностях побічні продукти тваринного походження (в тому числі туші тварин) на оброблення, переробку з метою подальшої утилізації.

Забруднення підземних вод нітратами, що потрапляють з гною, може створити серйозну небезпеку для здоров'я населення. Високий вміст нітратів у колодязній воді поблизу тваринницьких ферм є причиною виникнення викиднів у вагітних жінок. У важких випадках, забруднення нітратами може викликати метгемоглобінемію, або так званий «синдром синьої дитини», отруєння у дітей. У такому випадку, здатність еритроцитів крові переносити кисень значно знижується, викликаючи синюшність шкіри, в особливо критичних випадках це може закінчитися смертю. Гній також містить патогенні мікроорганізми, які можуть викликати захворювання у людей, забруднювати воду кишковою паличкою, патогеном, що знаходиться у фекаліях тварин.

Гній та послід багатий на азот, фосфор та інші поживні речовини, які при

потраплянні у великих кількостях у воду роблять її саме непридатною для питного водопостачання, а також завдають шкоди водно-болотним угіддям та водним екосистемам. Зокрема, перенасичення поживних речовин у воді спричиняє евтрофікацію – надлишок азоту, фосфору та інших поживних речовин. За сприятливих умов починають активно рости та розмножуватися водорості, відбувається «цвітіння» водоростей, які живляться киснем у воді. За відсутності кисню гине риба та інші живі організми водойм.

Отже, при понаднормативному внесенні гною та посліду у ґрунт, без дотримання норм та вимог, відбувається забруднення підземних та поверхневих вод.

Під час експлуатації тваринницьких ферм і комплексів виникає багато проблем – санітарно-гігієнічних, екологічних, економічних, соціальних тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Вацлав Орцігр. Запровадження європейських екологічних стандартів до галузі тваринництва України./ Аналіз гармонізації стандартів промислового сільського господарства ЄС у державі-члені Східного Партнерства./ Орцігр Вацлав, Скальські Мартін, Гавел Мілан, Даниляк Анна, Марцинкевич Владлена. Прага – Київ.- 2017.- С.4.

2. Закон України «Про побічні продукти тваринного походження, не призначені для споживання людиною». (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 24, ст.171).

3. Про затвердження Державних санітарних правил планування та забудови населених пунктів. міністерство охорони здоров'я України. наказ N 173 від 19.06.96 зареєстровано в міністерстві м.Київ.

4. ВНТП-АПК-09.06 Системи видалення, обробки, підготовки та використання гною. ВНТП (Відомчі Норми Технологічного Проектування), Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 01.02.2006 р. № 29.

5. Directive 2010/75/EU of the European Parliament and of the Council of

24 November 2010 on industrial emissions (integrated pollution prevention and control) .

6. Directive 2000/60/EC of the European Parliament and of the Council of 23 October 2000 establishing a framework for Community action in the field of water policy.

7. Consolidated text: Council Directive of 12 December 1991 concerning the protection of waters against pollution caused by nitrates from agricultural sources (91/676/EEC).

8. Directive 2011/92/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on the assessment of the effects of certain public and private projects on the environment.

9. Directive 2001/42/EC of the European Parliament and of the Council of 27 June 2001 on the assessment of the effects of certain plans and programmes on the environment.

10. Commission Implementing Decision (EU) 2017/302 of 15 February 2017 establishing best available techniques (BAT) conclusions, under Directive 2010/75/EU of the European Parliament and of the Council, for the intensive rearing of poultry or pigs .

BIOLOGICAL SCIENCES

УДК 574.42

ДИНАМІКА ЗАПАСІВ ТРАВ'ЯНОЇ РОСЛИННОСТІ У СТЕПОВИХ ЕКОСИСТЕМАХ

Гуразда Вікторія Сергіївна,
студентка
Домніч Андрій Валерійович
к. б. н., доцент
Запорізький національний університет
м. Запоріжжя, Україна

Анотація: Розглядається динаміка запасів трав'янистої рослинності на території Азово-Сиваського національного природного парку на закладених ділянках у трьох біотопах за різних умов впливу диких копитних. Наводяться числові дані щодо динаміки вагового показника загального запасу трав'янистої рослинності на території Азово-Сиваського національного природного парку.

Ключові слова: Азово-Сиваський національний природний парк, о.- Бірючий, копитні, трав'яниста рослинність, динаміка фітомаси, випас, біорізноманіття.

Вступ. Сучасна степова екосистема – це природна сукупність живих і неживих компонентів, сформована в умовах аридного клімату при абсолютному пануванні трав'яних форм рослин за участю чагарників, напівчагарничків і степових чагарників [1, с. 241-242]. Степи – динамічні екосистеми, проте у разі їх знищення вони відновлюються погано і не в повному обсязі. Період відновлення може тривати понад сто років [2, с. 6].

За еколого-ценотичним пристосуванням найчисельнішими на території Азово-Сиваського національного природного парку (АСНПП) виявилися види

степових угруповань, що є специфікою флори надморських кіс та островів [3, с. 18]. Випас у степових екосистемах завжди був природним фактором, який виконує в екосистемах необхідні функції [4, с. 32; 5, с. 48].

Діяльність диких тварин певною мірою виступає необхідною умовою природного стійкого функціонування екосистем, тоді як її відсутність призводить до їх порушення і деградації [6, с. 1115]. Великі трав'яїдні тварини впливають на рослинні угруповання, змінюючи їх якісні та кількісні характеристики. Основними продуцентами, з якими пов'язані популяції копитних на косі, є представники родин *Poaceae* та *Fabaceae* [7, с. 99]. Ратичні здатні істотно змінювати демографічний склад популяцій рослин, обмежувати можливості їх відновлення, придушувати генофонд рослинних угруповань окремих біомів, а в умовах природних територій – знижувати якість еталонності та різноманітності екосистем [8, с. 153]. Незбалансований вплив фітофагів може призвести до повного виснаження кормової бази окремих територій [9, с. 75; 10, с. 7]. У разі перевипасу тварин настає стан пасовищної дигресії, яка характеризується відхиленням від початкового стану біоценозу, зокрема, його фітоценотичного компонента, і погіршенням біотичних угруповань [11, с. 216-220].

Одним із найважливіших показників, які реагують на зміни екосистем, є надземна біомаса рослин, у тому числі відмерлі її рештки, що формують підстилку [12, с. 78]. Тому велике значення для встановлення змін рослинного покриву на всій території о. Бірючий мали дослідження на закладених ділянках у різних біотопах [13, с. 107].

Мета роботи. Дослідити динаміку запасів трав'яної рослинності у степових екосистемах за допомогою методу закладання ділянок у біотопах полігональний степ, луг та ліс.

Об'єкти та методи дослідження. Дослідження проводилися у червні 2021 року на території АСНПП. Площа о. Бірючий складає 7273 га [14, с. 113; 15, с. 4]. Середня температура вдень + 25 °С, вночі – + 22 °С, кількість опадів за місяць 34,5 мм, середня швидкість вітру 5,1 м/с. Вивчення

проводилось на 9 майданчиках у біотопі полігональний степ, луг та ліс по 3 м² по сирій і абсолютно сухій вазі. На кожній ділянці по три експерименти: «Контроль», «Періодичне зрізання» і «Під впливом копитних». З метою отримання правдивих даних щодо запасів сировини пробні ділянки закладались у трикратній повторюваності. Чим більші розміри пробних ділянок та їх кількість, тим точнішими будуть отримані результати, тобто вони будуть більше відповідати дійсним запасам сировини. [16]. Для цього скошувались трав'янисті рослини на висоті 3 - 5 см від ґрунту. Під час аналізу даних, отриманих при обробці матеріалу з майданчиків №1 - №9, закладених у біотопах була проведена оцінка видового різноманіття і визначений запас фітомаси на відповідних біотопах [17, с. 47; 18, с. 53; 19, с. 308; 20, с. 781; 21, с. 1 - 8].

За даними обліку 18 листопада 2020 року на о. Бірючий чисельність оленя шляхетного (*Cervus elaphus*) склала 1238 особин, лані європейської (*Dama dama*) – 947 особин, кулана туркменського (*Equus hemionus*) приблизно 327 особин. Щільність оленя шляхетного (*Cervus elaphus*) 172 особин/тис. га, лані європейської (*Dama dama*) – 131,5 особин/тис. га, кулана туркменського (*Equus hemionus*) 45,4 особин/тис. га.

Результати та обговорення. У біотопі степ на ділянці «Періодичне зрізання» переважає родина *Poaceae* (30,397 %) $1,959 \pm 0,002$ кг/га абсолютно сухої ваги (далі а. с. в.), $P = 0,95$, види *Agropyron lavrenkoanum* Prokudin, *Elytrigai elongate* (Host) Nevski, *Calamagrostis arundinacea*, *Synodon dactylon*. Субдомінантною є родина *Boraginaceae* (26,19 %) $1,273 \pm 0,001$ кг/га а. с. в., $P = 0,95$, вид *Anchusa orientalis* L. На ділянці «Під впливом копитних» домінантною родиною є *Poaceae* (27,26 %) $0,503 \pm 0,004$ кг/га а. с. в., $P = 0,95$, види *Agropyron lavrenkoanum* Prokudin, *Synodon dactylon*, *Calamagrostis arundinacea*, *Elytrigai elongate* (Host) Nevski, субдомінантна родина *Lamiaceae* (11,34 %) $0,209 \pm 0,005$ кг/га а. с. в., $P = 0,95$, види *Teucrium polium* та *Marrubium vulgare*. Домінантною родиною на ділянці «Контроль» у біотопі степ є рослини родини *Fabaceae* (34,44 %) $0,565 \pm 0,002$ кг/га а. с. в., $P = 0,95$, види

Astragalus varius та *Medicago romanica*, субдомінантною є родина *Poaceae* (33,55 %) $1,056 \pm 0,012$ кг/га а. с. в., $P = 0,95$, види *Cynodon dactylon*, *Agropyron lavrenkoanum Prokudin*, *Stipa Borysthenica*, *Secale sylvestre*, *Festuca Beckeri*.

У біотопі луг на ділянці «Періодичне зрізання» переважає родина *Poaceae* (38,52 %) $1,396 \pm 0,017$ кг/га а. с. в., $P = 0,95$, види *Agropyron lavrenkoanum Prokudin*, *Elytrigai elongate (Host) Nevski*, *Apera maritima*, *Festuca cretacea*. Субдомінантною є родина *Asteraceae* (34,11 %) $1,236 \pm 0,061$ кг/га а. с. в., $P = 0,95$, види *Jacobaea vulgaris* та *Achillea millefolium L.* На ділянці «Під впливом копитних» домінантною є родина *Poaceae* (69,05 %) $1,588 \pm 0,015$ кг/га а. с. в., $P = 0,95$, види *Apera maritima*, *Elytrigai elongate (Host) Nevski*, *Poa bulbosa*, *Cynodon dactylon*. Субдомінантною родиною на цій ділянці *Juncaceae* (7,97 %) $0,183 \pm 0,001$ кг/га а. с. в., $P = 0,95$, вид *Juncus gerardii*. Ділянка «Контроль» домінантною родиною має *Poaceae* (15,71 %) $0,786 \pm 0,007$ кг/га а. с. в., $P = 0,95$, види *Poa bulbosa*, *Stipa Borysthenica*, *Apera maritima*, *Elytrigai elongate (Host) Nevski*, *Festuca cretacea*, субдомінантна родина *Asteraceae* (3,71 %) $0,186 \pm 0,004$ кг/га а. с. в., $P = 0,95$, види *Jacobaea vulgaris* та *Cirsium alatum*.

Ділянка «Періодичне зрізання» у біотопі ліс представлена родиною *Poaceae* (35,79%) $0,391 \pm 0,006$ кг/га а. с. в., $P = 0,95$, види *Cynodon dactylon*, *Aeluropus littorlis*, *Stipa borysthenica*, *Bromus inermis*, субдомінантною є родина *Syperaceae* (12,93 %) $0,141 \pm 0,001$ кг/га а. с. в., $P = 0,95$, вид *Carex muskingumensis*. На ділянці «Під впливом копитних» основною родиною є *Poaceae* (27,36 %) $0,510 \pm 0,005$ кг/га а. с. в., $P = 0,95$, види *Cynodon dactylon* та *Agropyron lavrenkoanum Prokudin*, субдомінантна родина *Asteraceae* (20,9 %) $0,175 \pm 0,008$ кг/га а. с. в., $P = 0,95$, види *Jacobaea vulgaris* та *Cirsium arvense*. Ділянка «Контроль» представлена родиною *Euphorbiaceae* (31,47 %) $0,333 \pm 0,001$ кг/га а. с. в., $P = 0,95$, вид *Euphorbia seguieriana* та субдомінантною родиною *Aprocynaceae* (17,36 %) $0,183 \pm 0,005$ кг/га а. с. в., $P = 0,95$, види *Vincetoxicum maoticum* та *Cynanchum acutum*.

Загальний запас фітомаси у біотопі луг під впливом

копитних складає $14,769 \pm 0,04$ кг/га а. с. в., $P = 0,95$, тоді як без впливу - $12,593 \pm 0,005$ кг/га а. с. в., $P = 0,95$, а при періодичному зрізанні це значення сягає $19,449 \pm 0,008$ кг/га а. с. в., $P = 0,95$ (табл. 1). У біотопі степ загальний запас фітомаси під впливом копитних дорівнює $18,404 \pm 0,008$ кг/га а. с. в., $P = 0,95$ без впливу ратичних це значення становить $5,009 \pm 0,003$ кг/га а. с. в., $P = 0,95$, тоді як при періодичному зрізанні – $14,5 \pm 0,009$ кг/га а. с. в., $P = 0,95$ (табл. 1). У біотопі ліс кількість запасу загальної фітомаси під впливом копитних дорівнює $6,733 \pm 0,001$ кг/га а. с. в., $P = 0,95$, тоді як без впливу - $4,237 \pm 0,002$ кг/га а. с. в., $P = 0,95$ та періодичне зрізання становить $4,377 \pm 0,02$ кг/га а. с. в., $P = 0,95$ (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка вагового показника загального запасу трав'янистої рослинності на території АСНПП у різних біотопах, кг/га а. с. в.

Біотоп	Ділянка		
	Контроль	Періодичне зрізання	Під впливом копитних
Луг	$12,593 \pm 0,005$	$19,449 \pm 0,008$	$14,769 \pm 0,04$
Степ	$5,009 \pm 0,003$	$14,5 \pm 0,009$	$18,404 \pm 0,008$
Ліс	$4,237 \pm 0,002$	$4,377 \pm 0,02$	$6,733 \pm 0,001$

Висновки. Родина *Poaceae* є домінантною або субдомінантною майже на всіх досліджуваних ділянках о. Бірючого, оскільки ці рослини є фоновими на всій території острова. Копитні тварини виїдають рослини родин *Poaceae*, *Fabaceae*, *Ariaceae* та *Superaceae*. Але за умов відсутності фітофагів види родини *Fabaceae* траплялись частіше, їх вага була набагато більше, це свідчить про те, що дана родина складає основу раціону копитних. Згідно з нашими дослідженнями та даними, під впливом копитних загальний запас у біотопах луг $14,769 \pm 0,04$ кг/га а. с. в., степ $18,404 \pm 0,008$ кг/га а. с. в. і ліс $6,733 \pm 0,001$ кг/га а. с. в. говорить про те, що пресинг фітофагів має позитивний вплив на рослинність, оскільки збільшився видовий запас рослин. Спільний випас різних за кормовою спеціалізацією рослиноїдних ссавців виявляється важливим екологічним фактором, що відбивається на структурі пасовищного росту спільноти, на забезпеченості тварин кормом й у цілому на

функціонуванні пасовища екосистеми.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Соломенко Л. І., Боголюбов В. М., Волох А. М. Загальна екологія : підручник вид. друге випр. і доп. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. с. 241-242.
2. Гетьман В. І. Жодна з природних зон не зазнавала таких катастрофічних змін, як степова. *Голос України*, Екологія, 2018. с. 6.
3. Дубина Д. В., Тимошенко П. А. Порівняльно-структурний аналіз флори Азово-Сиваського національного природного парку (Херсонська обл.). *Укр. ботан. журн.* 2004. Т. 61, №1. С. 18-26.
4. Капітанюк К. С. Дистанційні методи в екологічних дослідженнях моніторингу степової зони України. *Матеріали 3-ої молодіжної наукової конференції “Суспільство, довкілля і зміна клімату”*, Київ, 2019, С. 32.
5. Dumroese R. K. Rangeland in Northeastern California. USDA Forest Service RMRS-GTR-409, 2020. P. 48-57.
6. Dubyna, D. V., Ennan, A. A. - A., Dziuba, T.P., Vakarenko, L.P., Shykhaleyeva, G.M., Kiryushkina, H.M. Anthropogenic Transformations of Vegetation in the Kuyalnik Estuary Valley (Ukraine, Odesa District). *Diversity* 2022, 14, 1115.
7. Коломійчук В. П., Безкоровайний О. С. Динаміка рослинності коси Бірючий острів (Херсонська обл.). *Ґрунтознавство*. 2011. Т. 12, № 1–2.
8. Коломійчук В. П., Домніч А. В. Зміни фітомаси акумулятивних екосистем кіс Приазов'я під впливом та без впливу ратичних. *Чорноморськ. бот. ж.*, 10 (2). 2014. с. 152-166.
9. Коломійчук В. П., Волох А. М. Зміна рослинного покриву півострова Бірючий (Азово-Сиваський НПП) під впливом диких копитних. *Екологічні науки*. 2014. № 5. С. 74-83.
10. Gamulya Yu., Bondarenko H., Borozenets V. Features of floristic structure and productivity of dry meadows of the Left-Bank Forest-Steppe of Ukraine. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University, Series*

“Biology”, 2020, 35, p. 7–15.

11. Шевчук О.М., Жуков С.П. Сукцесійна динаміка різноманітності пасовищних угруповань. Наукові основи збереження біотичної різноманітності ВІПУСК 5, 2003. С. 216-220.

12. Качалова О. Л., Норенко К. М., Дідух Я. П. Вплив кліматичних факторів на накопичення та розклад надземної рослинної біомаси в степових фітоценозах Карадазького природного заповідника (АР Крим, Україна). НАУКОВІ ЗАПИСКИ. Том 158. Біологія та екологія. 2014, С. 78.

13. Kolomiychuk V. P. Flora of vascular plants of the Azov-Sivash National Nature Park (analysis of contemporary diversity). Proceedings of the State Nikit. Botan. Gard. 2013. Vol. 135. P. 107-111.

14. Домніч А. В., В'язовська А. Г., Зміна показників ґрунту під впливом високої щільності копитних в районі північного узбережжя Азовського моря. Науковий вісник Ужгородського університету Серія Біологія, Випуск 35, 2013. С. 113-122.

15. Домніч А. В. Ратичні як структурно–функціональний елемент острівних заповідно–охоронних територій південного сходу України. Автореферат. Дніпропетровськ. 2015. С. 2-22.

16. Wyatt Mackenzie Mack. Grassland birds: community dynamics, resource selection, and nest survival on mixed-grass prairie grazed by native colonial and domestic herbivores. Fargo, North Dakota. 2017. p. 2-30.

17. Кошкін А. В., Нікольський А. Н., Бочкарьов Д. В., Бочкарьов В. Д. Зміна екологічних умов як фактор динаміки біоценотичного складу рослинності лук. Природничі науки. Екологія. 2020. № 1 (29). С. 46-49.

18. Банік М. В. Трав'янки (Aves: Saxicola) північного сходу України : поширення, біологія, поведінка. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна; Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена, Київ 2021. С. 53.

19. Гриценко В. В. Модель лучного степу України: рослинний і тваринний світ. News Biosphere Reserve «Askania Nova», vol. 21, 2019. С. 308-318.

20. E. S. Bakker, M. E. Ritchie, H. Olf, D. G. Milchunas, J. M. H. Knops. Herbivore impact on grassland plant diversity depends on habitat productivity and herbivore size. *Ecology Letters*. 2006. 9. 781.

21. Guidena P. W., Barberb N. A., Blackburnc R., Farrella A., Fligingera J., Hoslerd Sh C., Kinga R. B., Nelsona M., Rowlanda E. G., Savagea K., Vaneka J. P., Jones H. P. Effects of management outweigh effects of plant diversity on restored animal communities in tallgrass prairies. *PNAS* 2021 Vol. 118 No. 5. p. 1 - 8.

РОЛЬ МИСТЕЦТВА В ЕКОЛОГІЧНІЙ ОСВІТІ: ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ, ТЕХНОЛОГІЇ ТА ПЕДАГОГІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ

Заводній Тетяна Валеріївна,
старший викладач

Чаяло Валентина Яківна,
старший викладач,

Дроздов Олексій Анатолійович,
викладач-методист

Коледж хореографічного мистецтва
Київська муніципальна академія танцю
імені Сержа Лифаря, м. Київ

Вступ. Відчуття природи, її величі та краси завжди були невід’ємною частиною людського існування. Однак сучасний світ стикається із надзвичайно складними екологічними викликами та вимагає від нас не лише захоплення її красою, але й активної участі у її охороні та відновленні. Ми живемо в епоху, коли стало очевидним, що збереження природи та забезпечення екологічної стійкості – це необхідність для майбутніх поколінь і самого нашого існування на цій планеті.

Мистецтво, зі своєю неймовірною здатністю проникнути в глибокі кутки душі, є не лише джерелом натхнення, але й ключовим інструментом у формуванні нашої свідомості та почуття відповідальності перед природою. Воно може змінювати наше ставлення до природи, активізувати наші зусилля та стати каталізатором позитивних змін у співіснуванні людей та природи.

Мета цієї роботи полягає в дослідженні ролі мистецтва в екологічній освіті, а також визначенні того, як мистецтво може сприяти підвищенню екологічної свідомості й активності та створити платформу для обговорення екологічних проблем й знаходження інноваційних рішень. Розглядаючи інноваційні підходи, технології та педагогічну майстерність в цьому контексті, проведено ґрунтовне дослідження, яке спрямоване на пошук шляхів покращення взаємодії мистецтва та екологічної освіти.

Матеріали та методи. У ході дослідження були використані такі методи:

- монографічний – під час опрацювання літератури з теми дослідження;
- системний – для уточнення категоріального апарату та аналізу ролі мистецтва в екологічній освіті.

Результати та обговорення. У XXI столітті людство стикається з реальними загрозами і викликами. Сучасна екологічна ситуація в Україні та по всьому світу може бути охарактеризована як кризова, безпрецедентна у порівнянні з минулими історичними періодами. Забруднення повітря та води, вирубка лісів, експлуатація морів та ґрунтів, глобальне потепління та деградація природних ресурсів – це все наслідки людської діяльності, які ведуть до екологічної катастрофи. Сьогодні люди стають більш свідомими, розуміючи, що вони є жителями Землі і невід’ємною частиною природи [2, с. 60].

Якісна освіта – це необхідна умова забезпечення сталого розвитку суспільства [2, с. 61]. Через освіту можна формувати належне ставлення, поведінку та спосіб життя, які є ключовими для забезпечення сталого майбутнього. Освіта виступає важливим інструментом у розв’язанні багатьох соціально-економічних та екологічних проблем, які стоять перед сучасним суспільством.

Сучасна екологічна освіта являє собою безперервний і комплексний процес формування екологічного світогляду, екологічної свідомості та культури у всіх верств населення, соціальних груп і суспільства в цілому [1, с. 59]. Таким чином, екологічна освіта включає в себе кілька важливих компонентів, а саме:

- *екологічні знання* – розуміння основних принципів екології;
- *екологічне мислення* – здатність аналізувати та розв’язувати екологічні проблеми;
- *екологічний світогляд* – усвідомлення важливості охорони природи і сталого використання ресурсів;
- *екологічна етика* – розуміння моральних аспектів стосовно природи та

навколишнього середовища;

– *екологічна культура* – інтеграція цих знань, уявлень та цінностей в щоденний спосіб життя та прийняття рішень, направлених на збереження природи.

Одним із креативних та виразних засобів, що може дати глибше розуміння екологічних питань, є мистецтво, адже воно може допомогти підсилити інтерес до природи та навколишнього середовища, а також сприяти формуванню екологічного світогляду та культури у людей.

Серед шляхів, якими мистецтво може сприяти екологічній освіті виділимо наступні:

1. *Візуалізація екологічних проблем.* Мистецтво може надати образне представлення проблемам навколишнього середовища, що допомагає аудиторії легше розуміти складні питання, такі як забруднення повітря, води або знищення природи.

2. *Стимулювання емпатії.* Мистецькі твори можуть створювати спільний досвід і викликати емоційну реакцію. Це допомагає людям почувати співпереживання до природи та бажання зберегти її.

3. *Поширення інформації.* Мистецтво може слугувати засобом для поширення інформації про екологічні проблеми та можливості дії. Виставки, фотографії, відео тощо можуть бути використані для просвітництва.

4. *Зв'язок з науковими дослідженнями.* Мистецькі заходи можуть взаємодіяти з науковими дослідженнями і створювати місце для діалогу між мистецтвом/митцями та науковою громадськістю.

5. *Креативний підхід до навчання.* Використання мистецтва в навчанні дає змогу створити цікавий та інтерактивний процес. Це може включати малювання, скульптуру, музику, танець тощо.

Інноваційні підходи, технології та педагогічна майстерність можуть покращити цей процес. Ось деякі ідеї та підходи:

1. *Інтерактивні технології.* Використання віртуальної реальності, аугментованої реальності та інших інтерактивних технологій для створення

іммерсивних навчальних досвідів. Наприклад, створення віртуальних екологічних експедицій або ігор, які навчають природних процесів та екологічних взаємозв'язків [3].

2. *Екологічні проекти*. Залучення здобувачів освіти до створення та реалізації екологічних проектів, в яких вони використовують мистецькі навички. Наприклад, створення мистецьких інсталяцій, що акцентують на екологічних питаннях або вирішують конкретні проблеми в області екології.

3. *Міждисциплінарний підхід*. Мистецтво може сприяти міждисциплінарному підходу в екологічній освіті. Воно об'єднує науку, технологію, гуманітарні науки та творчість, допомагаючи здобувачам освіти отримати найбільш повне розуміння складних екологічних проблем.

Так, одним із прийомів нетрадиційного екологічного виховання здобувачів освіти є використання пейзажного живопису для формування їх естетичного ставлення до природи. Даний підхід включає в себе прогулянки на свіжому повітрі для збагачення емоційних вражень, аналіз картин пейзажного жанру, екскурсії на пленери та вернісажі, зустрічі з художниками-педагогами, створення картинної галереї та індивідуальну роботу зі здобувачами, включаючи бесіди, дидактичні ігри та завдання. Ця методика використовує різні педагогічні та художні методи, такі як спостереження, бесіди, емоційні вправи і художньо-педагогічне спілкування, а також умовне «фотографування» природних об'єктів [4].

Інший інноваційний метод екологічного виховання – це «метод екологічного проекту». Він дає змогу здобувачам освіти створювати власні дослідницькі проекти та здійснювати практичну цільову діяльність, що сприяє активній взаємодії з навколишнім середовищем та розвитку їх власного життєвого досвіду. Цей метод активізує позицію здобувача освіти як суб'єкта в навчальному процесі [4].

Проекти можуть мати різну тривалість – короткострокові або довгострокові, залежно від цілей та завдань, які визначає педагогічний колектив освітнього закладу.

Додатковою інноваційною технологією екологічної освіти є створення екологічних гуртків та студій. Ці форми роботи дають змогу здобувачам освіти, які виявляють особливий інтерес до вивчення природи, поглибити та розширити свої знання. Участь в гуртках і студіях сприяє поглибленому і плідному вивченню екології та розвитку екологічної свідомості серед молоді.

4. *Мистецька терапія.* Використання мистецької творчості, такої як малювання, скульптура або музика, для вираження екологічних понять та почуттів. Мистецька терапія може допомогти здобувачам освіти розуміти свої власні почуття та думки щодо навколишнього середовища.

5. *Жива зв'язка з природою.* Організація відкритих уроків на природі, де здобувачі освіти можуть використовувати мистецтво (наприклад, живопис) для творчої роботи, вдихаючи свіже повітря та спостерігаючи природні об'єкти.

6. *Використання дидактичних ігор.* Розробка ігор або ігрових платформ, які навчають екологічним принципам через мистецтво та інтерактивний досвід.

7. *Співпраця з місцевими спільнотами.* Залучення місцевих художників та майстрів до спільних проєктів з екологічною освітою для створення зв'язку між мистецтвом, культурою та природним середовищем місцевих спільнот.

8. *Мистецька експресія.* Сприяння та підтримка здобувачів освіти у вираженні своїх власних екологічних думок та ідеалів через мистецьку експресію, таку як написання віршів, створення фотографій або фільмів.

Загальна мета цих інноваційних підходів полягає в тому, щоб зробити екологічну освіту цікавішою, доступнішою та надихаючою для здобувачів освіти, сприяючи їх більш глибокому розумінню та залученню до екологічних питань.

Висновки. Мистецтво відіграє надзвичайно важливу роль в екологічній освіті, яка направлена на формування більш глибокого розуміння та емпатії до природи, а також на залучення людей до важливих питань стосовно екологічної стійкості та збереження навколишнього середовища.

По-перше, мистецтво володіє унікальною здатністю виразно передавати емоції та ідеї. Художній образ, музика, театр та інші форми мистецтва можуть

створювати потужні враження, які спонукають глядачів та слухачів задуматися над власним ставленням до природи, змінами в ній та їх власним внеском у розвиток суспільства.

По-друге, мистецтво може використовувати інноваційні технології, щоб привернути увагу до екологічних проблем та дати нові підходи до їх вирішення. Використання віртуальної реальності, інтерактивних інсталяцій та інших сучасних технологій може зробити екологічну освіту більш захоплюючою та доступною для різних груп населення.

По-третє, мистецтво сприяє розвитку критичного мислення та творчого підходу до вирішення проблем. Воно надає можливість розвивати навички аналізу, обґрунтування своїх поглядів та шукати альтернативні шляхи вирішення екологічних завдань.

Отже, мистецтво може служити могутнім інструментом для підвищення екологічної свідомості, мотивації до дії та розвитку креативного мислення у відношенні до проблем навколишнього середовища. Інноваційні підходи та педагогічна майстерність можуть допомогти максимально використовувати потенціал мистецтва в екологічній освіті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Іванова Т.В. Екологічна освіта як базова складова екологічної політики держави. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія : Педагогіка. Психологія.* 2017. №11. DOI: <https://doi.org/10.18372/2411-264X.11.12553>.
2. Молчанюк О. В., Пальчик О. В., Каденко І. В. Екологічна освіта: сучасні дефініції. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка : Педагогічні науки.* 2022. № 6 (354). С.60–69. URL: <http://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/handle/123456789/9563>.
3. Нікола А. Використання інтерактивних технологій при викладанні біології та екології. *Екологічний вісник Криворіжжя.* 2018. № 3. С. 128–130. DOI: <https://doi.org/10.31812/ecobulletinkrd.v3i.6890>.

4. Розгон В. В. Інноваційні технології екологічної освіти дітей дошкільного віку. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи.* 2021. № 80 (2). С. 96–100. DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.80.2.20>.

**ВПЛИВ МЕЛІОРАТИВНИХ ЗАХОДІВ НА ВИДОВЕ РІЗНОМАНІТТЯ
ТВАРИН ТА РОСЛИН ПОЛІССЯ**

Ільчук Олександр Валерійович

Студент Житомирського державного університету імені Івана Франка
м. Житомир, Україна

Максименко Юлія Вікторівна,
доцент, кандидат біологічних наук

Анотація: робота присвячена дослідженню впливу меліоративних заходів на видове різноманіття тварин та рослин України. Мета роботи полягала в теоретичному обґрунтуванні впливу меліоративних заходів на формування видового різноманіття боліт. Для досягнення поставленої мети було опрацьовано літературні джерела, розкрито зміст поняття «меліорація» та з'ясовано, які причини такої діяльності; проаналізовано першочергові умови меліоративних заходів; визначено вплив меліоративної діяльності на видове різноманіття Полісся.

Ключові слова: меліорація, осушення, болота, природні популяції, заболочення, гідрологічний режим, Полісся.

Вплив людини на природу величезний та в більшості випадків незворотній. Охоплена лише економічною вигодою, людина майже забула за природу та навколишнє середовище. Стрімкий розвиток сільського господарства, часто супроводжується руйнуванням біологічних зв'язків. Попри те, що болота є одними із найважливіших екосистем в Україні, а особливо на Поліссі вони все ще дуже недооцінені, як первинний осередок біорізноманіття. Болота виконують роль природних островків, де ще попри втручання людини, біологічні популяції можуть існувати майже в первинних умовах. В Україні болота займають понад мільйон гектарів, основна їх маса зосереджена на Поліссі. Незважаючи на таку цінність боліт, починаючи з 70-х років минулого

століття їх загальна площа почала значно скорочуватися через втручання людини, проводилися меліораційні дії з різних причин, стримуючи паводки через велику кількість опадів, для збільшення орних земель. Керівництво того часу ставило за мету, будь-якими методами підкорити природу, окультурити надмірно зволожені землі було в пріоритеті, а ідея осушити ці великі простори давно приваблювала вчених різного профілю. Болота є живленням для малих річок в посушливі сезони, є осередком розмноження великої кількості рідкісних птахів та ссавців, слугують природнім фільтром дощової води, за рахунок великого різноманіття рослин. Та попри свою унікальність, абсолютна більшість боліт зазнали втручання у гідрологічний режим, особливо в радянський період, зараз відбувається переосмислення важливості цих екосистем і з'являються приклади відновлення тих заболочених територій, які були осушені. Здатність боліт зберігати у собі велику кількість прісної води та їх здатність консервувати рештки тварин та рослин у торфових відкладеннях допомагають дослідити флору та фауну яка вже давно зникла. Природний гідрологічний режим забезпечує функціонування боліт, через втручання важкої техніки, встановлення меліораційних труб з бетону, порушився природній кругообіг води, що в свою чергу вплинуло на зменшення кількості тваринних та рослинних угруповань. Широка водна поверхня відбивала сонячні промені та запобігала нагріванню певних заболочених територій, при цьому вологість була дуже високою, таким чином мікроклімат болота був неповторним.

Основним стимулом в історії дослідження Полісся був інтерес до боліт спочатку, як до кормових угідь, а згодом, як резерву земельного фонду, земля як відомо є цінним біоресурсом. Організоване осушення боліт на Поліссі розпочалося ще в 1872 р. в було створено спеціальну урядову комісію, яка повинна була з'ясувати стан сільського господарства в західних губерніях [2, с. 45]. Вона встановила, що рівень розвитку землеробства цих районів залежить від скотарства, розвиток якого затримується через слабку кормову базу, однак величезні площі потенційних сіножатей і пасовищ були під заболоченими землями й болотами. Меліоративне господарство в області в

загальному потоці економічного занепаду в Україні призупинило свою діяльність. Нині відбувається повторне заболочення на більшості меліоративних системах. Інтенсивність повторного заболочення на різних системах різна, що спричинено конкретними природними умовами.

Вплив осушення на водний режим та баланс відбувається не тільки на осушених землях, а й на прилеглих до них, відповідно змінюється ширина активної зони впливу меліоративних систем на суміжні території. Починаючи з 1985 р. в літературних джерелах зазначалося, що концепція комплексної меліорації Полісся не отримала повного наукового пояснення та довгий час основними роботами було саме осушення, не мало наукової бази та наукового обґрунтування. Великі торфовища сприяють підтриманню рівня ґрунтових вод на прилеглих територіях, беруть участь в регулюванні стоків річок та живленні озер, сприяють очищенню поверхневих вод [6, с. 26]. На торфовищах зростають рідкісні рослини та мешкають рідкісні види тварин. Осушені болотні землі використовували як орні та високопродуктивні лучні угіддя, сінокоси і пасовища, кормові сівозміни з переважанням багаторічних трав, що призвело до кількісних і якісних змін флори і рослинності регіону, зменшення та знищення місцезростань рослин рідкісних болотних видів. У 1984 р. площі меліорованих земель в Українському Поліссі досягли 2,9 млн. га [3, с. 35]. Стік річок Полісся в перші роки після осушення збільшився внаслідок відтоку вод, що акумулювалися в болотних масивах, а також інтенсивного притоку ґрунтових вод з прилеглих територій. В наступні роки стік наблизився до середнього багаторічного, а після вичерпання запасів вод почав зменшуватися. Змінюється якісний склад вод в процесі осушення, збільшується вміст гумінових сполук та механічних домішок торфу [2, с. 24-25]. Через зміну режиму ґрунтових вод змінюються водно-фізичні та хімічні властивості, термічний режим ґрунтів, ґрунтова мезофауна та мікрофлора [4, с. 35].

Меліорація та сільськогосподарське використання осушувальної системи лівобережжя Полісся призвело до руйнування водного режиму регіону, зниження рівня ґрунтових вод, зменшення заболочених площ, посилення посух

та підвищення пожежонебезпеки. Трансформація природних водойм в першу чергу проявляється в змінах кількісних показників води.[5, с. 50].

Після зниження рівня води, а згодом повного пересихання боліт зникають першими земноводні та риба. Жаба озерна (*Pelophylax ridibundus*) широко поширена майже на всіх водоймах України та є базовим кормом для багатьох рідкісних видів тварин, але після меліораційних робіт зменшується кількість заболочених та добре прогрітих водойм, в яких відбувається розмноження таких земноводних що в свою чергу впливає на популяцію інших тварин. Лелека чорний (*Ciconia nigra*) — вид птахів з роду Лелека, родини Лелекових. Веде потайний спосіб життя на відміну від лелеки білого (*Ciconia ciconia*), який тримається орних земель і завжди тримається недалеко від поселень людей. Лелека чорний любить країни лісів із заболоченими або рівнинними частинами. Харчується великою кількістю земноводних та деякими видами плазунів. Ще одним рідкісним мешканцем боліт є лунь (*Circus cyaneus*), хижий птах родини соколоподібних. Щільність гніздової популяції поступово зростає зі сходу на захід і з півдня на північ. Сучасний стан гніздових популяцій в Україні потребує подальшого вивчення. Причини зміни чисельності: значна деградація гніздового середовища проживання внаслідок осушувальних робіт, заростання галявин і галявин, збільшення площі рослинності в випалених навесні струмках і долинах річок, випалювання стерні восени. Вид занесено до Червоної книги України (1994, 2009), Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення (CITES) (Додаток II), Боннської (Додаток II) та Бернської (Додаток II) конвенцій. Існує думка, що на болоті майже нічого не може рости, тому що воно не має реальної основи. За різноманітністю видів рослин болота не поступаються лісам чи лукам, а подекуди й перевершують їх. [1, с. 18]. Більшість болотних рослин є вологолюбними. Майже всі рослини занурені у воду і тому втрачають водо- утримуючі продиhi. Листя болотних рослин краще інших рослин утримують кисень, який рідко зустрічається в болотній воді. На болотах ростуть вологолюбні рослини, найпоширенішими є мохи, осоки (різні осоки,

оксамитові трави), деякі трави (очерет, осока), бобові, журавлина, кизил, верби, вільха, береза.

Отже відновлення ландшафтного комплексу боліт сприятиме підвищенню водності боліт і русел річок, а також рівня ґрунтових вод на прилеглих територіях, запобіганню заростання боліт, покращенню мікроклімату території, а також сприятиме загальному процесу адаптації до зміни клімату через економію вуглецю, збереження цінної екосистеми та середовища проживання рідкісних видів флори та фауни, покращення стану лісових екосистем, оскільки все частіше спостерігається ослаблення лісових екосистем та пошкодження, спричинене шкідниками та хворобами, через низький рівень ґрунтових вод, що негативно впливає на стан лісових насаджень, наявність додаткових природних протипожежних резервуарів особливо важлива для лісового господарства, а збільшення запасів підземних вод сприятиме веденню індивідуальних фермерських господарств. Усі перелічені наслідки матимуть позитивні соціально-економічні наслідки. Для цього необхідно залучити до процесу всіх зацікавлених сторін, провести попередні дослідження, залучити природничих наук, обрати методи відновлення боліт та реалізувати відповідні заходи, серед яких також пост проектний моніторинг. У подальшому за результатами проекту реставрації має бути розроблено та прийнято комплексний план відновлення водозбірних боліт та підвищення рівня води на території.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Географічна енциклопедія України: в 3-х томах/ [Редколегія: О. М. Маринич (відпов. ред.) та ін.]. – К.: «Українська радянська енциклопедія» імені М. П. Бажана. – Т. 3. – 1993. – 480 с.
2. Куземко А. А. Ретроспективний аналіз генезису лучної рослинності лісової та лісостепової зон рівнинної частини України / А. А. Куземко // Автохтонні та інтродуковані рослини. – 2012. – Вип. 8. – С. 24–34.
3. Куземко А. А. Лучна рослинність. Клас Molinio-Arrhenatheretea /

Відпов. ред. Ю. Р. Шеляг-Сосонко // Рослинність України. – Київ: Фітосоціоцентр, 2009. – 376 с.5.

4. Маринич А. М. Проблемы природопользования в Полесье в связи с его мелиорацией / А. М. Маринич, В. Т. Гриневецкий, И. А. Запольский. – Киев: ИЭ АН УССР, 1985. – 37 с.

5. Маринич О. М. Фізична географія України: підручник для вищої школи. – 3-е вид., стереотип. / О. М. Маринич, П. Г. Шищенко. – К.: Знання, 2006. – 511 с.

6.осушені землі Волинської області та їх охорона : монографія / Ф. В. Зузук, Л. К. Колошко, З. К. Карпюк. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 294 с.

УДК 577.151.0

**ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНИХ МЕТОДІВ ВИДІЛЕННЯ ТА
ОЧИЩЕННЯ ФЕРМЕНТІВ З РОСЛИННОЇ СИРОВИНИ ТА
ВИЗНАЧЕННЯ ЇХ ФЕРМЕНТАТИВНОЇ АКТИВНОСТІ**

Луценко Тетяна Миколаївна,
к.т.н., доцент кафедри трансляційної медичної біоінженерії
Шемена Ельвіра Павлівна,
Гончаренко Марія Василівна
студенти кафедри трансляційної медичної біоінженерії
Національний технічний університет України
“Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського”,
м. Київ, Україна

Анотація: На основі сучасних літературних даних, був проведений аналіз методів, які використовуються для виділення та очищення ферментів з рослинної сировини, а також для визначення їх ферментативної активності. Розглянуто основні принципи дії, переваги та недоліки.

Ключові слова: ферменти; рослинна сировина; ферментативна активність; очищення ферментів.

Ферменти мають широкий спектр застосування в різних галузях промисловості: біотехнології, медицині, косметології, харчовій промисловості тощо. Розробка нових, або вдосконалення вже існуючих методик для виділення, очищення та кількісного визначення активності ферментів має потенціал для значного підвищення ефективності процесів, зниження операційних витрат і поліпшення якості кінцевих продуктів. Для визначення подальших стратегій вдосконалення або розробки, було проведено порівняльний аналіз найпоширеніших методів та визначено їх переваги та обмеження.

Деякі з найпоширеніших хроматографічних методів очищення ферментів з рослинних матеріалів включають іонообмінну хроматографію, хроматографію з виключенням розміру та афінну хроматографію. Ці методи ґрунтуються на

відмінностях у фізико-хімічних властивостях ферменту та інших компонентів у зразку для відокремлення ферменту від суміші. Загалом, така процедура може забезпечити: високу специфічність для ферменту, що дозволяє виділити і очистити один фермент зі складної суміші, високу ступінь очищення ферменту, що дозволяє отримати високу концентрацію ферменту для подальшого використання. Цей метод можна масштабувати для обробки більших об'ємів зразків і автоматизувати. Однак слід враховувати наступні недоліки методу: тривалий час підготовки і очищення зразків, обмежена роздільна здатність і втрата зразків. Особливо для афінної хроматографії, обмежена доступність ліганду або його витік під час аналізу може мати велике значення [1, с. 23].

Преципітація передбачає додавання хімічного агента, який викликає осадження ферменту з розчину, що дозволяє відокремити його від інших компонентів у суміші. Використовуються такі матеріали, як сульфат амонію, осадження етанолом і осадження поліетиленгліколем. Ці методи ґрунтуються на різниці в розчинності ферменту та інших компонентів у зразку, що дозволяє відокремити фермент від суміші. Зручність методу полягає в тому, що він простий і відносно недорогий. Він може давати високі рівні очищеного ферменту і зберігає його активність, оскільки не залежить від жорсткої хімічної або фізичної обробки, яка може денатурувати білок. Однак слід мати на увазі, що цей метод має обмежену роздільну здатність, може призвести до денатурації білка і має обмежену специфічність [2, с. 20].

Гомогенізація - це ключовий метод вилучення та очищення ферментів з рослинної сировини, що полягає в механічному руйнуванні рослинних клітин для вивільнення ферментів з внутрішньої структури рослинного матеріалу. Гомогенізація пропонує універсальність і широкий спектр застосування, дозволяючи ефективно вилучати ферменти з різних типів рослинної сировини та уможливорюючи дослідження і виробництво на основі різних рослинних джерел.

Однак гомогенізація має обмеження і недоліки, включаючи потенційний вплив механічного руйнування на структуру і активність ферментів, а також

трудомісткість і енергоємність процедури, особливо при великомасштабній переробці рослинної сировини [3, с. 1614].

Фракціонування дозволяє розподіляти ферментні суміші на окремі фракції на основі їх фізико-хімічних властивостей, таких як розмір, заряд, розчинність та інші параметри. Фракціонування забезпечує високу роздільну здатність і можливість отримання відносно чистих фракцій ферментів, що полегшує подальші дослідження та аналіз властивостей ферментів. Однак включаючи потенційну складність і тривалість процесу, особливо при великомасштабній переробці сировини, а також чутливість певних ферментів до змін фізико-хімічних умов під час фракціонування – впливає на їхню активність і стабільність [4, с. 1].

Спектрофотометричні та електрохімічні методи забезпечують неруйнівний і швидкий аналіз зразків ферментів, гарантуючи мінімальну деградацію і збереження активності ферментів під час процесів екстракції та очищення. Ці методи широко застосовуються в дослідницьких і промислових умовах для виділення, очищення та оцінки якості ферментів, що сприяє використанню ферментів рослинного походження в різних сферах, включаючи біофармацевтику, діагностику та виробництво біопалива. Однак для забезпечення точної характеристики ферментів і оцінки чистоти необхідна ретельна оптимізація і валідація спектрофотометричних і електрохімічних методів, враховуючи такі фактори, як речовини, що заважають, підготовка зразків і калібрування приладів [5, с. 192].

Електрохімічні методи, включаючи циклічну вольтамперометрію і амперометрію, пропонують ефективні засоби для вилучення і очищення ферментів з рослинних матеріалів. Ці методи використовують електрохімічні властивості ферментів і можуть виявляти активність ферментів з високою чутливістю. Вони також дозволяють здійснювати моніторинг ферментативних реакцій у режимі реального часу і дають уявлення про кінетику та механізми реакцій, що каталізуються ферментами. Використання електрохімічних сенсорів і біосенсорів дозволяє селективно і чутливо виявляти специфічні

ферменти в рослинних екстрактах. Ці методи є цінними для очищення ферментів і контролю якості в таких галузях, як харчова промисловість і біотехнологія [6, с. 1440].

Титрування - це широко застосовуваний метод визначення ферментативної активності, заснований на хімічних реакціях між ферментами і специфічними реагентами. Він дозволяє кількісно оцінити швидкість каталітичної реакції шляхом вимірювання кількості реагенту, спожитого або утвореного під час реакції. Титрування вимагає встановлення оптимальних умов реакції, таких як температура, рН, час реакції і концентрація реагентів, при цьому необхідно контролювати умови експерименту і мінімізувати вплив зовнішніх факторів для отримання точних результатів [7, с. 710].

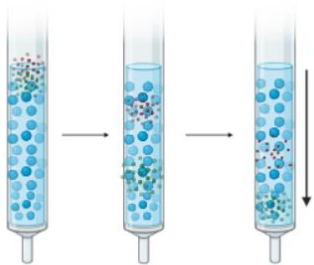
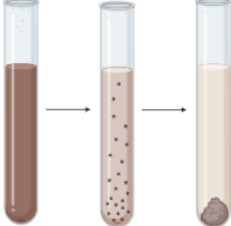
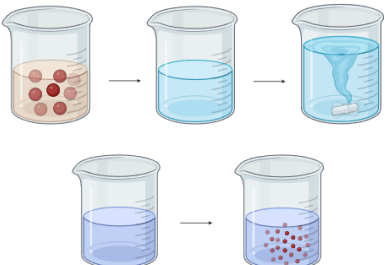
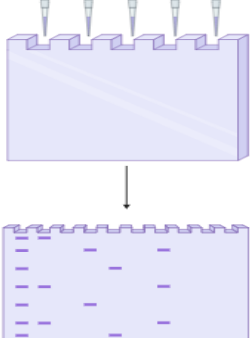
Радіоактивне маркування (мічення) – потужний інструмент визначення ферментативної активності та вивчення біохімічних процесів, що ґрунтується на використанні радіоактивних ізотопів, які вбудовуються в молекули або використовуються як маркери для відстеження їхнього руху та перетворень. Принцип радіоактивного мічення полягає у введенні радіоактивного ізотопу, здатного випромінювати радіацію, в систему, де відбувається ферментативна реакція, і вимірюванні кількості радіоактивно мічених молекул для розуміння характеристик ферментативної реакції. Один із підходів до радіоактивного мічення полягає у використанні радіоактивних ізотопів для мічення субстратів або ферментів. Перевагами радіоактивного мічення є висока чутливість і специфічність, що дозволяє виявляти навіть низькі рівні ферментативної активності та проводити точний аналіз кінетики. Радіоактивне мічення є універсальним методом, що застосовується до різних типів ферментативних реакцій і систем [8, с. 36].

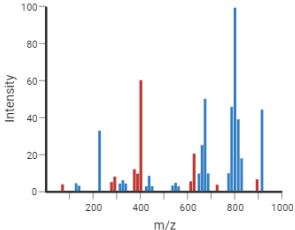

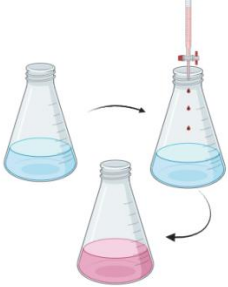
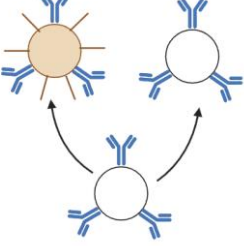
Залежно від досліджуваного ферменту та його фізико-хімічних і біологічних характеристик необхідно ретельно підібрати відповідний метод, щоб уникнути введення домішок в ізольований фермент і отримати більш точні результати (спектри). Для полегшення процедури вибору, була створена порівняльна Таблиця 1, за якою можна швидко визначити певний метод

виходячи з цілей дослідження та потенціалу лабораторії. У багатьох методах підготовка зразків займає значну кількість часу, тому нові дослідження спрямовані не тільки на підвищення ефективності виділення ферментів, але й на вдосконалення процедури для мінімізації втрат зразків під час численних циклів очищення.

Таблиця 1

Порівняння переваг та недоліків

	Переваги методу	Недоліки методу
Методи виділення та очистки ферментів із рослинної сировини Хроматографія	• Висока чистота • Контроль за сортуванням • Висока видача • Контроль активності • Автоматизація • Масштабованість • Можливість функціоналізації • Наявність декількох видів хроматографії	• Складний вибір стовпчика і розчину • Втрати активності • Загальна тривалість процесу • Специфічність адсорбції • Потенційні зміни структури • Загроза забруднення • Велика витратність розчинників
Преципітація	• Простота • Висока видача • Низька вартість • Можливість концентрації	• Втрата активності • Низька чистота • Низька специфічність • Вплив на стабільність • Важкість в оцінці оптимальних умов
Гомогенізація	• Висока видача • Можливість одночасного очищення і розрідження • Доступ до внутрішніх структур • Спрощення очищення	• Можлива деградація • Ризик окислення • Специфічність методу • Необхідність спеціального обладнання • Ризик забруднення
Фракціонування	• Висока чистота • Видача високочистих продуктів • Селективність • Можливість розрідження	• Складність методу • Необхідність спеціалізованого обладнання • Потреба в експертизі • Втрата активності • Обмежена роздільність

Визначення ферментативної активності ферменту		
Спектрофотометричні методи	• Висока чутливість • Відносна простота • Можливість моніторингу в реальному часі • Висока роздільна здатність	• Залежність від умов • Необхідність стандартів • Обмеженість для конкретних субстратів • Вплив забруднень • Наявність ковалентних та нековалентних взаємодій
Електрохімічні методи	• Висока чутливість • Можливість реального часу • Можливість вивчення кінетики • Можливість вивчення інгібіторів та кінетики інгібування	• Вимоги до обладнання • Потреба в електродних матеріалах • Потреба в калібруванні • Залежність від умов • Необхідність знань та експертизи
Титрування	• Простота • Відносна дешевизна • Вимір конкретних параметрів	• Залежність від умов • Необхідність калібрування • Обмеженість до конкретних реакцій • Обмеженість для нековалентних взаємодій • Не завжди підходить для швидких реакцій
Радіоактивне мічення	• Дуже висока чутливість • Можливість вивчення кінетики • Висока точність • Можливість вивчення інгібіторів	• Безпека та відходи • Зруйнування ферменту • Складність маркування • Моральні та етичні обмеження • Складність вимірювань

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- 1) Robinson P. K. (2015). Enzymes: principles and biotechnological applications. *Essays in biochemistry*, 59, 1–41.
- 2) Lee C. H. (2017). A Simple Outline of Methods for Protein Isolation and Purification. *Endocrinology and metabolism (Seoul, Korea)*, 32(1), 18–22.
- 3) Mulchandani, Ketan, Jayaranjan R. Kar, and Rekha S. Singhal. "Extraction of lipids from *Chlorella saccharophila* using high-pressure homogenization followed by three phase partitioning." *Applied biochemistry and biotechnology* 176 (2015): 1613- 1626.

- 4) Abubakar, Abdullahi R., and Mainul Haque. "Preparation of medicinal plants: Basic extraction and fractionation procedures for experimental purposes." *Journal of pharmacy & bioallied sciences* 12.1 (2020): 1
- 5) Iqra Sarfraz, Azhar Rasul, Ilknur Ucak, Ngit Shin Lai, Muhammad Asrar, Şevki Adem, Chapter 12 - Enzyme assay techniques and protocols, *Analytical Techniques in Biosciences*, Academic Press, 2022, Pages 191-199.
- 6) Kornienko, Nikolay; Ly, Khoa H.; Robinson, William E.; Heidary, Nina; Zhang, Jenny Z.; Reisner, Erwin (2019). *Advancing Techniques for Investigating the Enzyme–Electrode Interface. Accunts of Chemical Research*. Pages 1145-1484.
- 7) Ge, Yanyan, et al. "Response of soil enzymes and microbial communities to root extracts of the alien *Alternanthera philoxeroides*." *Archives of Agronomy and Soil Science* 64.5 (2018): 708-717.
- 8) Sakamoto, Seiichi, et al. "Enzyme-linked immunosorbent assay for the quantitative/qualitative analysis of plant secondary metabolites." *Journal of natural medicines* 72 (2018): 32-42.

MEDICAL SCIENCES

PATHOGENESIS OF PATHOLOGIES OF GASTROINTESTINAL TRACT

Abidova N. A.

Otaboyev S. M.

TashPMI, Department of Histology, Pathological Physiology

Introduction: Gastric ulcer is characterized by disruption of the inner lining of the gastrointestinal (GI) tract due to the secretion of gastric juice or pepsin. It penetrates the own muscle layer of the gastric epithelium. It usually occurs in the stomach and proximal duodenum. It can affect the lower esophagus, distal duodenum, or jejunum. This thesis discusses the mechanism of development of peptic ulcer and its results.

Purpose: To consider the causes and mechanism of development of peptic ulcer disease.

Results: Peptic ulcer disease (PUD) is characterized by the cessation of flow into the inner lining of the gastrointestinal tract (GIT) due to the secretion of gastric juice or pepsin. Peptic ulcers are defects in the lining of the stomach or duodenum that extend through the muscular tissue of the mucosa. Epithelial cells of the stomach and duodenum secrete mucus in response to irritation of the epithelial lining and as a result of cholinergic stimulation.

The superficial part of the mucous membrane of the stomach and duodenum exists in the form of a layer of gel, impermeable to acid and pepsin. Other cells in the stomach and duodenum secrete bicarbonate, which helps buffer acid near the mucosa. Prostaglandins type E (PGEs) play an important protective role because PGEs increase both bicarbonate and mucus production.

When acid and pepsin enter epithelial cells, additional mechanisms operate to reduce damage. Within epithelial cells, ion pumps in the basolateral cell membrane

help regulate intracellular pH by removing excess hydrogen ions. During the process of restitution, healthy cells migrate to the site of damage.

Mucosal blood flow removes acid that diffuses through damaged mucosa and provides bicarbonate to superficial epithelial cells. Under normal conditions, there is a physiological balance between gastric acid secretion and protection of the gastric and duodenal mucosa.

Damage to the mucous membrane and, as a consequence, peptic ulcer disease occurs when the balance between aggressive factors and protective mechanisms is disturbed. Aggressive factors such as nonsteroidal anti-inflammatory drugs (NSAIDs), *H. pylori* infection, alcohol, bile salts, acid, and pepsin can alter mucosal defenses, allowing reverse diffusion of hydrogen ions and subsequent damage to epithelial cells. Protective mechanisms include tight junctions, mucus, bicarbonate, mucosal blood flow, cellular restitution, and epithelial turnover.

Conclusion: Most patients with peptic ulcer disease are successfully treated for *H. pylori* infection and/or avoid nonsteroidal anti-inflammatory drugs (NSAIDs) along with appropriate use of antisecretory therapy. Although peptic ulcer disease poses a great danger to health, thanks to the study of its pathogenesis and the discovery of effective methods of diagnosis and treatment, according to statistics, it is no longer an acute problem that claims lives, as it was in the last decade.

ANALYSIS OF THE ORAL CAVITY STATE AND HYGIENE LEVEL IN PATIENTS WITH RHEUMATOID ARTHRITIS AGAINST THE BACKGROUND OF OSTEOPOROSIS

Adilov Kozim Zakirovich

Assistant, researcher

Rizaev Zhasur Alimdjanovich

Professor

Adilova Shaira Talatovna

Assistant professor

Tashkent State Dental Institute

Tashkent, Uzbekistan

The development of interdisciplinary cooperation between dentists and doctors of other specialties is an important issue in modern medicine [1-8].

The pathogenetic connection between systemic diseases, including rheumatoid arthritis, periodontitis, and diseases of the oral mucosa, has been scientifically proven, which dictates a joint professional approach of doctors of different specialties to the comprehensive therapy of patients with combined pathology [10]. Clinical manifestations of autoimmune rheumatoid arthritis (RA) are caused by damage not only to the joints but also to systemic (extra-articular) manifestations [6, 12].

The most common of these are orofacial signs and symptoms, such as hyposalivation, xerostomia, temporomandibular disorders, catarrhal, aphthous, ulcerative lesions of the oral mucosa, periodontal diseases, dysphagia, and dysphonia [3, 5, 11, 9].

However, the features of the development of pathology of hard tooth tissues and periodontal diseases remain poorly understood.

The aim of the study is to evaluate the oral hygiene and dental status of patients with osteoporosis and rheumatoid arthritis.

The inclusion criteria for patients with rheumatoid arthritis (RA) in the study were: age up to 55 years (inclusive), disease duration of at least 2 years, absence of indications in the medical history and clinical manifestations of other severe chronic

somatic pathology, and patient consent to participate in the study.

The exclusion criteria were: the presence of medical history indications and clinical manifestations of other severe chronic somatic pathology, Sjogren's syndrome, diabetes, smoking, and patient refusal to participate in the study at any stage.

All patients were examined by a rheumatologist who conducted an objective assessment of inflammatory changes in the joints, disease course features, degree of inflammatory activity, and joint functional insufficiency.

The study included 92 patients with rheumatoid arthritis, aged 24 to 55 years (mean age 40.71 ± 0.84 years), of whom 74 were women (80,4%) and 18 were men (19,6%). The average duration of the disease was 7.19 ± 0.69 years. All patients were divided into 2 subgroups. The first subgroup consisted of patients with osteoporosis on the background of RA, receiving glucocorticoid and antiresorptive therapy, while the second subgroup consisted of patients with osteoporosis on the background of RA, not receiving glucocorticoid therapy, but receiving antiresorptive therapy.

The statistical processing of the results was carried out on a personal computer using the package of applied programs "Statistica 6.0". The data were presented as arithmetic means and standard error of the mean ($M \pm m$). The significance between the compared indicators was determined using the Student's t-test. Differences were considered significant at $p < 0.05$.

Results and Discussion: Among the examined individuals, women predominated, accounting for 80,4%. The comparative analysis of the hygienic and dental statuses in the first group of examined individuals showed that the oral hygiene index OHI-S corresponded to 2.18 ± 0.08 and 1.92 ± 0.07 , respectively ($p < 0.001$). The deterioration of oral hygiene increased with the duration of the disease and the inflammatory activity of rheumatoid arthritis, indicating that as the destructive changes in the joints of the hands progress with impaired functions, the process of oral hygiene becomes difficult.

The caries index was 6.28, fillings were 5.63, and extracted teeth were 8.47 for the first group. For the second group, the caries index was 5.12, fillings were 6.40,

and extracted teeth were 7.50. The average values of the caries index, fillings, and extracted teeth for the groups were 5.70, 6.02, and 7.99, respectively. The structure of caries in patients of the first group revealed a predominance of complicated forms, among which 76.9% were chronic forms of periodontitis.

Conclusion: patients with rheumatoid arthritis have poor oral hygiene. The OHI-S index increases with the duration of the disease and the severity of inflammatory processes in somatic pathology. The examined patients had a high level of caries intensity in teeth 19 and 22, with a predominance of removed teeth in the structure of caries and complicated forms, among which 76.9% were chronic forms of periodontitis.

REFERENCES:

1. Alahmed A.M., Abdulkareem K.F., Zaidan T.F., Yahya A. Correlation between the oral manifestations of rheumatoid arthritis patients on different treatments with the clinical disease activity // Journal of dental and medical sciences. 2016;15;9:132-138.
2. Apanasovich, M.V., Apanasovich, V.G., Gorodetskaya, O.S., & Solomevich, A.S. (2018). Periodontitis and rheumatoid arthritis: searching for a relationship. Modern Dentistry, 2:58-62. [In Russian]
3. Ebel A.V., O'Dell J.R. Clinical features, diagnosis, and treatment of rheumatoid arthritis // Physician Assistant Clinics. 2021;6;1:41-60.
4. Fedorov, Yu.A., Drozhzhina, V.A. (1997). Clinical features, diagnosis, and treatment of non-carious lesions. New in Dentistry, 10(60):146. [In Russian]
5. Galkina, O.P. (2018). Comprehensive dental rehabilitation of patients with juvenile rheumatoid arthritis: clinical and experimental study [Comprehensive dental rehabilitation of patients with juvenile rheumatoid arthritis: clinical and experimental study]. Dissertation for the degree of Candidate of Medical Sciences. Simferopol. Volume - 310 pages. [In Russian]
6. Glazunov, O.A., & Fesenko, D.V. (2018). Modern views on the relationship between periodontal diseases and rheumatoid arthritis. Dental Bulletin,

3:82-88. [In Russian]

7. Makarevich, A.A. (2019). Clinical and laboratory-instrumental characteristics of the periodontium in patients with rheumatoid arthritis. Dissertation for the degree of Candidate of Medical Sciences. Moscow. Volume - 147 pages. [In Russian]

8. Maslak, E.E., & Naumova, V.N. (2019). Interprofessional interaction between dentists and internists. Institute of Dentistry, 3: 22-23. [In Russian]

9. Tarasenko, S.V., Makarevich, A.A. (2017). Modern concept of the relationship between the etiology and pathogenesis of periodontal diseases and rheumatoid arthritis (literature review). Institute of Dentistry, 2:42-44. [In Russian]

10. Trukhan, D.I., Tarasova, L.V., & Trukhan, L.Yu. (2014). Changes in the organs and tissues of the oral cavity in diseases of the cardiovascular system and connective tissue, and their drug therapy. CONSILIUM MEDICUM, 1(16):30-33. [In Russian]

11. Tsepov, L.M., Tsepova, E.L., & Tsepov, A.L. (2014). Periodontitis: a local focus of serious problems (literature review). Periodontology, 3(72):3-6.11. [In Russian]

12. Zazdravnov, A.A. (2014). Assessment of salivary function as a non-invasive screening for esophageal complications in patients with rheumatoid arthritis. Ukrainian Rheumatology Journal, 4(58):85-88. [In Russian]

**PROBLEMATIC ISSUES OF PREGNANCY AND CHILDBIRTH
MANAGEMENT IN WOMEN WITH OPERATED UTERINE SYNDROME
(LITERATURE REVIEW)**

Arshukov Oleksii Volodymyrovich

student of Bukovinian State Medical University

Tsysar Yuliia Vasilievna

Candidate of Medical Sciences

Associate Professor of the Department of Obstetrics and Gynecology

Bukovynian State Medical University

Chernivtsi, Ukraine

Abstract. It is well known that the frequency of cesarean sections and the number of conservative surgical interventions on the uterus are increasing daily. As a consequence, the number of women with uterine scars is also increasing.

The urgency of this problem lies in the fact that there is a very high risk of uterine rupture in women with the so-called "classic" vertical scar, i.e., there is a difference in the area of the scar. However, there are a number of advantages of caesarean section: after vaginal delivery, about 13% of women suffer from urinary incontinence syndrome, while after cesarean section, only 6%; if there is a threat to the life of the fetus, it is easier to detect and save it during a caesarean section; avoidance of significantly long labor contractions in the mother, and as a result, avoidance of stress, as in vaginal delivery.

The increase in the frequency of CS can be associated with an increase in cases of abnormally located placenta and problematic processes associated with trophoblast invasion. All of this contributes to the occurrence of frequent hysterectomies, massive obstetric bleeding, purulent and septic complications, etc.

Key words: cesarean section, "uterine scar", uterine rupture, vaginal delivery, bleeding, complications, surgical intervention.

In 2018, the European Board of the Royal College of Obstetricians and Gynecologists (EBCOG - European Board & College of Obstetrics and Gynecology)

found that in European countries, cesarean sections are performed with a frequency of 25.2%.

Such a rapid increase in the cesarean section rate is due to a number of ethical, religious, medical and socio-economic reasons, namely:

- multiple pregnancies;
- an increased rate of extragenital morbidity and organ-preserving operations on the uterus;
- the problem of breech presentation;
- pregnant women's fear of labor;
- frequent use of assisted reproductive technologies;
- the prerogative of a cesarean section compared to obstetric forceps and vacuum fetal extraction;
- a wide range of endoscopic diagnostic and treatment methods.

WHO and EBCOG data show that an increase in the rate of cesarean section is not associated with an improvement in maternal and infant morbidity and mortality, and that the rate has not increased by more than 15% by any measure.

0.39% is the incidence of uterine rupture during an attempt to give birth on one's own, compared to 0.16% among mothers with a planned cesarean section.

In today's world, a cesarean section with a vertical incision is extremely rare.

Taking into account the ICD-10 classification, it can be argued that "uterine scar" is an official concept. According to the classification by Trubnikova L. I., there are: scar after caesarean section, scar after myomectomy (conservative), scar after ectopic pregnancy, scar after uterine perforation, scar after reconstructive plastic surgery and connective tissue transformation of the endometrial stroma.

The main aspects of pregnancy and childbirth management with operated uterus syndrome are highlighted. Thus, it is mandatory for a pregnant woman to be informed that she has the right to give birth naturally in the presence of a scar. The outpatient clinic doctors prepare information in the form of relevant documents about previous surgical interventions in the uterus with the relevant indications for surgery. Before giving birth, the patient should receive advice from an obstetrician-

gynecologist of the second or third level of medical care. If a pregnant woman refuses to give birth vaginally, a written consent is required.

Before the start of labor, the patient's anamnesis should be carefully studied, especially previous surgical interventions, and the opportunity to stay in a hospital-type institution should be provided. The main requirements for labor management in women with operated uterus syndrome include:

- 1) ensuring continuous venous monitoring;
- 2) complete clinical and laboratory examinations;
- 3) determination of Rhesus indicators;
- 4) continuous electronic monitoring of both the mother and the fetus;
- 5) elimination of the possibility of thromboembolic complications;
- 6) conducting a partogram;
- 7) anesthesia;
- 8) possible ultrasound control;
- 9) if there is postpartum bleeding, a manual examination of the scar to exclude a tear.

In the postpartum period, it is very important to conduct active monitoring. The most common risk factors for scar separation are purulent and septic complications in the early postoperative period, since according to immunohistochemical analysis, the morphological formation of the scar is completed 10-12 months after surgery.

Clinical and diagnostic signs of uterine rupture established in the early postpartum period include

- bleeding from the genital tract;
- no signs of placental abruption are observed;
- the tear is often incomplete;
- the clinical picture is erased, but in case of damage to the main uterine vessels, it is pronounced;
- pain syndrome;
- severe pain during uterine palpation;
- bloating, nausea, and vomiting are symptoms that may not appear;

- symptom of "blocked uterine floor";
- hemorrhagic shock;
- hematoma
- hyperthermia.

The rehabilitation of these patients, in addition to medical measures, should include factors from various areas of life, including social, psychological and moral. The rehabilitation requirements for each patient are set individually in accordance with the following criteria: age, type of surgery, and reproductive parameters.

The most common early postoperative complications are bleeding and inflammatory diseases. In general, longer-term complications include:

1. infertility
2. miscarriage of the fetus;
3. ectopic pregnancy;
4. if a subsequent pregnancy is planned, it may be complicated, etc.

These complications are caused by chronic endometritis, which results in incomplete regeneration of the endometrium with impaired reproductive functions and disruption of the genitourinary system in general. There is also a general decrease in immunity. Against the background of a chronic form of endometritis with connective tissue changes in the stroma and functional failure, pregnancy can be accompanied by complications. Rehabilitation aimed at preventing these complications involves the use of gestagens or COCs, antibacterial drugs and vitamins.

Thus, such a rapid increase in the frequency of CS cannot be justified solely by medical reasons. Social, religious, moral, and ethical prerequisites are also worth noting. The predominant factors in favor of the abdominal method of delivery include the psychological state of the woman in labor and her family and the professionalism of the doctor.

At the moment, it is impossible to determine the exact advantages of CS over vaginal delivery. Natural childbirth is safer for both mother and child.

LIST OF REFERENCES:

1. WHO recommendations non-clinical interventions to reduce unnecessary caesarean sections. Geneva: World Health Organization; 2018. Licence: CC BY-NC-SA3.0 IGO; <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/3.0/igo>.)
2. Obstetrics by Ten Teachers. 20 Edition. Edited by L.C. Kenny, J.E. Myers. CRC Press. 2017. 341P.
3. Mikhaleva LM, Boltovska MN, Mikhalev SA, Babichenko II, Vandysheva RA. Endometrial dysfunction caused by chronic endometritis: clinical and morphological aspects // Arch Patol. 2017;79(6):22-29. doi: 10.17116/patol201779622-29.
4. Intrapartum NICE Guidelines RCOG Guideline. May 2017. file:///C:/Users/user.use.
5. . Guidelines for Vaginal Birth After Previous Caesarean Birth Martel M J, Saskatoon, SK., MacKinnon C.J., Brantford ON. (Replaces Guideline No 147), February 2005 (Reaffirmed March 2018).
6. European Board and College of Obstetrics and Gynaecology (EBCOG), EBCOG position statement on caesarean section in Europe, Eur J Obstet Gynecol (2017). <http://dx.doi.org/10.1016/j.ejogrb.2017.04.018>.

MODERN VIEW ON REGULATION OF ENDOCRINE GLANDS

Askaryants Vera Petrovna

Docent

Department of Pharmacology, Physiology

Pirmatova Munisa Davronovna

Student

Xamidova Diana Rustamovna

Student

Ovsepyan Milana Sarkisovna

Student

Tashkent Pediatric Medical Institute, Tashkent city

Endocrine glands regulate various functions of the body, being in certain relationships with each other. This is evidenced by data on the concomitant (synergistic) or opposite (antagonistic) effect of hormones on the same body functions, and on the enhanced or inhibitory effect on the production of a hormone by one endocrine gland under the influence of another. Our work reflects aspects of endocrine and endocrine-nervous relationships based on literary analysis.

A person is influenced by the state of the environment as a whole, although in some cases its individual factors turn out to be leading. The study of each component of the weather complex allows a more realistic assessment of their role in the development of adaptive heliometeotropic reactions. To date, there is information about the influence of weather on the cardiovascular, respiratory, and nervous systems, and about the influence of individual weather elements on the occurrence and course of certain diseases.

In almost all experimental studies, extreme conditions are modulated at contrasting temperatures and pressures. Studies on the influence of the cold factor on the body of animals and humans, despite the variety of results, indicate an increase in the activity of the adrenal cortex and thyroid gland. When the body overheats, in most cases, inhibition of the activity of the thyroid gland and gonads, an increase in the level of somatotrophic hormone and insulin are indicated. Studies on the influence

of extremely low and high values of barometric pressure, especially in a hypoxic environment, have shown an increase in the level of adrenocorticotrophic hormone and cortisol.

There is information about the unfavorable combination of high air humidity, both low and high air temperatures, but they mainly relate to general well-being and the effect on the cardiovascular system. There is not enough information about changes in testosterone levels when exposed to unfavorable environmental factors. There is evidence of both a decrease in its levels and an increase under various stress influences.

There is evidence of different patterns of fluctuations in hormone levels on days of geomagnetic disturbances. However, of interest is the study of the reactivity of the endocrine system of residents to small fluctuations in the Earth's magnetic field, which have a signaling value for humans, causing adaptive changes in the body.

One of the main roles of the central nervous system is to adapt the regulation of hormonal synthesis to internal and external environmental factors. In stressful situations, the activity of neurons in the medial region of the hypothalamus increases, and the adrenal cortex increases the secretion of cortisol, which leads to increased release of corticotropin-releasing factor in the median eminence.

Central regulation of the hypothalamic-pituitary endocrine system is carried out primarily by the centers of the preoptic region, limbic system and midbrain. The influence of these centers switches through the lateral region of the hypothalamus. There are suggestions that signals from these centers are transmitted by neurons whose mediators are norepinephrine, dopamine or serotonin.

The secretory cells of the hypothalamus and pituitary gland receive information about the level of hormonal activity of the endocrine periphery and, in the case of its hypo- or hyperfunction, correct the disturbed hormonal balance by releasing stimulating or inhibitory neurohormones into the portal bed of the pituitary gland, respectively.

The hypothalamic-pituitary system is a unique functional model that allows it to control the activity of peripheral glands, which, in turn, forms the coordinated

endocrine, behavioral and autonomic responses necessary to maintain homeostasis. In the work of this system, the most important regulatory links, or axes, can be distinguished: hypothalamic-pituitary-thyroid, hypothalamic-pituitary-adrenal, hypothalamic-pituitary-gonadotropic, as well as regulatory mechanisms of growth hormone and prolactin.

With pathology of any level in the neurohypophyseal system, complex multicomponent syndromes develop, caused by a deficiency or excess of its final product - the hormone of the peripheral glands, which leads to dysfunction of almost all body systems. The most important neuroendocrinological syndromes include disorders of lipid, carbohydrate and thyroid metabolism, tall and short stature, as well as dysfunction of the adrenal glands and gonads.

An example of synergism could be the enhancement by thyroxine of the vasoconstrictor effect of adrenaline or the mutual enhancement of the influence of both hormones on metabolism. At first glance, the relationship between insulin and growth hormone (GH) appears antagonistic: insulin causes a drop in blood sugar and increased glycogen synthesis, while GH acts in the opposite direction. Diabetes is much easier in dogs that have previously had their pituitary gland removed, i.e. when the STG function is turned off.

But the antagonism between insulin and GH is apparent, since under natural conditions, without the production of GH, the effect of insulin may not fully manifest itself and, conversely, without insulin, GH is not able to ensure the absorption of glucose by tissues. Analysis of the complex and various mechanisms of action of hormones shows that ultimately they act not as antagonists, but as synergists in the regulation of metabolism and other body functions.

Of great importance for understanding the relationship between hormones are data on the strengthening of the functions of one endocrine gland under the influence of another. An example is the effect of triple hormones of the anterior pituitary gland on the hormonal function of the adrenal cortex, thyroid and gonads.

In this regard, the interaction between the endocrine glands is most clearly manifested in the form of hormonal self-regulation, which is based on a feedback

mechanism. It is expressed in the fact that the degree of hormonal function of one endocrine gland depends on the degree of hormonal function of the other.

For example, the thyroid-stimulating function of the pituitary gland increases in accordance with the decrease in the production of hormones by the thyroid gland. As soon as the concentration of thyroid hormones in the blood returns to normal, the pituitary gland stops releasing additional thyrotropin. Another, adrenocorticotrophic hormone (ACTH) of the pituitary gland influences the production of glucocorticoid hormones by the adrenal glands, and the concentration of the latter in the blood, in turn, regulates the secretion of ACTH.

It is also known that sex hormones inhibit the formation of gonadotropic hormones. Large doses of the ovarian hormone, estradiol, can cause atrophy in the anterior lobe of the pituitary gland, while removal of the gonads and loss of their inhibitory effect lead to increased production of gonadotropic hormones and increased excretion in the urine.

Based on the above and other similar data, we can conclude that, thanks to the relationships that exist between the endocrine glands (EGG), damage to one endocrine gland eventually develops into complex pluriglandular (multiglandular) failure. To one degree or another, this provision applies to all endocrine diseases: thyrotoxicosis, diabetes, pituitary dystrophy, acromegaly, Addison's disease, etc.

In the pathogenesis of endocrine diseases, not only violations of the relationship between the vital veins, but also between both regulatory systems - nervous and endocrine - are of great importance. This is evidenced by the presence of double autonomic innervation of the endocrine glands. The influence of sympathetic innervation on the secretion of adrenaline by the adrenal medulla has long been proven. Particularly convincing are experiments with cross-circulation, when a vascular anastomosis is artificially created in two animals (rabbits or dogs).

In this case, the arterial blood of one animal is sent to the venous system of another. By irritating the splanchnic nerve of one animal, one can observe an increase in blood pressure in another animal due to the increased secretion of adrenaline by the adrenal glands of the first animal and the entry of this hormone into the

bloodstream of another.

Currently, many researchers recognize the existence of diencephalic connections not only with the posterior, but also with the anterior lobe of the pituitary gland. These connections are determined by those hormones that are formed in the nuclei of the gray hillock itself. Dysfunction of the diencephalic-pituitary system underlies the occurrence of diseases such as diabetes insipidus, centrogenic obesity, and a number of endocrine growth disorders.

There is evidence of nervous regulation and other processes of hormone formation. Stimulation of the branches of the vagus nerve leading to the pancreas can cause increased insulin secretion and, as a result, a decrease in blood sugar. Irritation by electric current of the sympathetic branches innervating the thyroid gland causes an increased flow of iodine into the blood, a component of thyroid hormones.

Experimental data indicate that the endocrine glands are an intermediate link in the transmission of the influences of the cerebral cortex to the organs. For example, conditioned reflex urine separation is possible not only on an intact, but also on a completely denervated kidney. In these cases, the cortical influence on urine output is carried out with the help of the pituitary hormone adiuretin.

Thus, the central nervous system can exert its influence on internal organs not only through the underlying parts of the nervous system, but also with the help of the endocrine glands. In contrast to influence only through neural pathways, nervous regulation with the participation of endocrine glands causes a longer reaction of the effector organ.

The clinic also presented many facts proving the importance of the central nervous system in the occurrence of endocrine diseases. For example, there are observations that have established the acute development of thyrotoxicosis after mental trauma or the importance of psychogenic factors in the occurrence of diabetes mellitus and pituitary polyuria.

VS hormones, in turn, can affect a variety of functions of the nervous system. For example, the ovarian hormone - folliculin - affects the function of the hypothalamus.

This is evident from the fact that estrus in animals does not occur from the administration of folliculin if the hypothalamus is first damaged. Pituitrin, which contains a hormone from the posterior lobe of the pituitary gland, inhibits diuresis when administered suboccipitally than when administered intravenously or subcutaneously. The effect of thyroid-stimulating hormone of the pituitary gland is weakened in cases of damage to the diencephalon.

Decreased thyroid function (myxedema) is characterized by decreased function of the higher parts of the brain and inhibition of both parts of the autonomic nervous system.

In diabetes, acromegaly, and Addison's disease, functional changes in the central nervous system are also detected, often manifesting in the form of changes in the state of the ANS.

The successful functioning of the endocrine system cannot be realized without coordinated interaction with other body systems, such as, for example, the nervous and immune systems. The hormones produced by the body can influence the activity of the nervous system, which, in turn, forces the internal organs to work in a certain mode. The nervous and endocrine systems form a single whole and influence immune mechanisms.

Thus, to summarize the literature review, it can be noted that all processes occurring in the human body are under constant control of the main control systems: endocrine, nervous and immune.

LITERATURE

1. Agadzhanyan N. A. Problems of adaptation and the doctrine of health / N. A. Agadzhanyan, R. M. Baevsky, A. P. Berseneva. - M.: Publishing house RUDN, 2006. -284 p.

2. Bannikova R.V. Health of individual contingents in the conditions of climate-ecological tension of the North / R.V. Bannikova, G.N. Degteva, A.L. Sannikov. - Arkhangelsk: Publishing house AGMA, 1998. - 165 p.

3. Barashkov V. A. Adaptive reactions of the body with different status of the

thyroid gland / V. A. Barashkov, Yu. R. Tedder. - Arkhangel'sk: Pomor, University, 2004. - 78 p.

4. Bartosh T.P. Adaptive hormonal changes in men in the North-East of Russia: dis. cand. biol. Sciences / T. P. Bartosh. - Magadan, 2000. -129 p.

5. Kalita N. F. Hormonal mechanisms of regulation of the reproductive system in people in the Far North / N. F. Kalita, R. A. Tigranyan // Endocrine system of the body and harmful environmental factors: abstract. report 4 All-Union. conf. - L., 1991. - P. 106.

6. Thyroid gland. Fundamental aspects / ed. A. I. Kubarko, S. Yamashita. - Minsk; Nagasaki, 1998. - 368 p.

7. Endocrine regulation of physiological functions / V. G. Klimin [et al.]. - Ekaterinburg: Ural Branch of the Russian Academy of Sciences, 2001. - 114 p.

8. Endocrine system and metabolism in humans in the North / resp. ed. M. P. Roshchevsky. - Syktyvkar: Komi scientific. Center Ural Branch of the Russian Academy of Sciences, 1992. -155 p. : ill. -Bibliography: p. 136-153.

9. Acute and chronic effects of winter swimming on LH, FSH, prolactin, growth hormone, TSH, Cortisol, serum glucose and insulin / M. Hermanussen [et al.] // Arctic Med Res. - 1995.-Vol. 54, № 1.-P. 45-51.

10. Weaver D. R. The suprachiasmatic nucleus: a 25-y retrospective / D. R. Weaver // J. Biol. Rhythms. - 1998. - № 13. - P. 100-112.

11. Williams, P.L. Blood lead levels and delayed onset of puberty in a longitudinal study of Russian boys / P.L. Williams, O. Sergeyev, M.M. Lee, S.A. Korrick, J.S. Burns, O. Humblet, J. DelPrato, B. Revich, R. Hauser // Pediatrics. 2010. – Vol. 125, № 5. – P. e1088–e1096.

12. Winslow, S.G. Health Aspects of chloroform – a review / S.G. Winslow, H.B. Gerstner // Drug Chem Toxicol. – 1978. – Vol. 1. – P. 259.

EFFECTIVENESS OF ERBISOL IN COMPLEX THERAPY OF DRY AND EXUDATIVE FORMS OF EXFOLIATIVE CHEILITIS

Bekjanova Olga Yesenovna

Doctor of medical sciences

Astanakulova Munisa Mirzoyevna

Doctor of Philosophy

Tashkent State Dental Institute

Chronic inflammatory lesions of the red border of the lips are characterized by polyetiology, a “blurred” clinical picture, persistent course, short-term remissions and an unfavorable prognosis. A special place in this group of diseases is occupied by exfoliative cheilitis, which occurs mainly in young people.

After studying the pathogenetic mechanisms of the development of exfoliative cheilitis and assessing the severity of the clinical course of the disease, patients with dry and exudative forms of the disease using a random sampling method were divided into 2 groups comparable in gender and age composition and severity of the clinical course of the disease.

The studies involved 65 patients with dry and 65 with exudative forms of the disease; 20 people of comparable gender and age without lip pathology formed the comparison group.

All patients were trained in methods of rational oral hygiene. A comprehensive medical examination was carried out for the presence of background somatic pathology, and an examination by an endocrinologist for the possible presence of thyrotoxicosis.

All patients received antipsychotics or antidepressants, as well as immunomodulatory therapy. In the presence of thyrotoxicosis, the endocrinologist prescribed thyreostatic drugs.

The need to divide into dry and exudative forms is due to the different severity of the clinical forms of the disease and, accordingly, different regimens and doses of Erbisol.

Doses and regimens for using Erbisol

In patients of the main groups with a dry form of the disease, Erbisol electrophoresis was used on the affected area of the red border of the lips from the anode (+) for a course of 8 – 10 procedures; in the exudative form, in addition to electrophoresis, treatment was supplemented with intramuscular injections of the drug in doses in accordance with the instructions for doses and methods of use of the drug.

Local treatment of patients in the comparison groups also differed:

- ✓ in the dry form, local treatment consisted of lubricating the red border of the lips with neutral ointments with a regenerating effect and applying keratoplasty;
- ✓ in the exudative form, electrophoresis with novocaine was carried out, physiotherapy consisting of exposure to helium-neon laser radiation or ultraviolet irradiation for a course of treatment of at least 10 procedures, applications of corticosteroid ointments were prescribed 2 - 3 times a day. The average group score of disease severity was 2.18 ± 0.09 in patients with the dry form of the disease; for the exudative form – 2.24 ± 0.10 points. The treatment had a statistically significant ($P \leq 0.05$) positive effect on the clinical condition of the patients: elements of the lesion decreased or completely disappeared, the condition of the mucous membrane of the red border of the lips significantly improved, the area of the lesion decreased, the frequency of patients' complaints decreased or completely disappeared. It should be noted that in patients of both clinical forms of the disease, a more significant ($P \leq 0.05$) clinical effect was established in the main groups. Thus, in patients with the dry form of the disease, the decrease in the group average intensity index of the lesion elements compared to the value before treatment in the main group occurred by 78.82%; in the comparison group – by 59.09%; Moreover, after treatment, the group average intensity score of the lesion elements in the main group was 0.20 ± 0.01 versus 0.9 ± 0.03 in the comparison group; the corresponding reductions in the assessment score of the condition of the mucous red border of the lips were 68.12% and 81.82%, respectively, with an intensity of 0.285 ± 0.014 versus 0.66 ± 0.03 points; localization and area of lesion elements - by 67.14% and 85.46% with an

intensity of 0.37 ± 0.018 versus 0.70 ± 0.03 points; and a decrease in the intensity of complaints - by 79.30% and 81.35% with the corresponding average scores being 0.26 ± 0.012 versus 0.47 ± 0.022 .

Positive clinical dynamics were also noted in the treatment of the exudative form of exfoliative cheilitis. Thus, the decrease in the intensity of the average group score of lesion elements was 49.02% in the comparison group; and in the main group - 78.82% with a corresponding value of group average scores of 0.20 ± 0.01 versus 0.90 ± 0.03 ; the corresponding dynamics of the state of the mucous red border of the lips was 62.96% and 81.02%; with an indicator intensity of 0.40 ± 0.01 versus 0.80 ± 0.03 ; the corresponding decreases in the intensity of the assessment score of the affected area were 60.0% and 79.37% with an average score of 0.46 ± 0.21 versus 0.88 ± 0.32 ($P \leq 0.05$) and patient complaints, respectively, by 58, 80% and 81.65% with average group scores of 0.40 ± 0.017 versus 0.84 ± 0.031 ($P \leq 0.05$).

REFERENCES:

1. Астанакулова М., Бекжанова О. ПЕРЕКИСНОЕ ОКИСЛЕНИЕ И АНТИОКСИДАНТНАЯ СИСТЕМА ОРГАНИЗМА ПРИ ЭКСФОЛИАТИВНОМ ХЕЙЛИТЕ //Stomatologiya. – 2019. – Т. 1. – №. 1 (74). – С. 31-34.

2. Астанакулова М., Бекжанова О. СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ЛЕЧЕНИЮ ЭКСФОЛИАТИВНОГО ХЕЙЛИТА //Stomatologiya. – 2019. – Т. 1. №. 1 (74). – С. 52-57.

3. Астанакулова М. М., Бекжанова О. Е. МЕДИЧНІ НАУКИ РОЛЬ ЦИТОКИНОВ В ПАТОГЕНЕЗЕ ЭКСФОЛИАТИВНОГО ХЕЙЛИТА //Контактна інформація організаційного комітету конференції. – С. 39.

4. Бекжанова О., Астанакулова М. КЛИНИКО-ЭПИДЕМИОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЭКСФОЛИАТИВНОГО ХЕЙЛИТА //Stomatologiya. – 2018. – Т. 1. – №. 1 (70). – С. 58-61.

5. Бекжанова О., Астанакулова М. ЭТИОПАТОГЕНЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЭКСФОЛИАТИВНОГО ХЕЙЛИТА //Stomatologiya. – 2018. – Т. 1. – №. 3 (72). – С. 61-65.

**SPECIFIC FEATURES OF BREATHING
IN CHILDREN OF A DIFFERENT AGE**

Bulynina Oksana D.,

Magistr of Medicine, head teacher

Isaieva Inna M.

Associate professor, PhD

Kharkov National Medical University,

Ukraine

Abstract: This research shows that a certain pattern of breathing is inherent to each age and it is a very important diagnostic feature. It is very useful and important to know all the specific features of breathing to monitor a proper development of a child.

Key words: children, breathing pattern, breathing disorder, and early age.

Introduction. Breathing is one of the key functions of the body. Breathing interacts with many body systems and performs many functions outside the absorption of oxygen and the release of CO₂. The main functions of the respiratory system include biochemical, biomechanical including secondary and non-respiratory functions of breathing. Thus, the biochemical function of breathing that is controlled by the central nervous system consists in regulating the concentration of oxygen, carbon dioxide and pH in blood. Biomechanical functions of breathing deal with the operation of the respiratory pump, and its efficiency depends on the action of the respiratory muscles, the thorax function, and breathing habits or patterns. The mechanical action of the breathing pump causes changes in alveolar, intrapleural and intra-abdominal pressure that have an effect, among other things, on the venous return to the heart, lymphatic circulation and the functions of the organs of the abdominal cavity and pelvis. Secondary and nonrespiratory functions of breathing include modulation of physiological arousal and sympathovagal balance. The

respiratory function failure can change homeostasis, resulting in the emergence of relevant symptoms, impairing the quality of life, and, as a consequence, causing disability [1, c. 56].

An issue of respiratory disorders still remains to be one of the most important problems of the contemporary medicine [2, c. 58]. Especially, the problem of understanding respiratory failures in children is of great importance. This problem was studied by Y. V. Marushko, M. V. Nevoya, L. V. Pypa, and H. Pogotova.

Objective: The purpose of these studies was to analyze the specific features of children's breathing and to inquire into the effect of the breathing pattern on the quality of life of a child.

The respiratory system has specific features of functioning that define the breathing pattern from the birth of a child. As the child matures, the morphological structure of the respiratory system is improved, respiratory parameters are changed, and functional capabilities are improved.

Human lungs begin their development in the third week of intrauterine life. In the fourth week of development, the rudiments of the bronchi and lungs are formed. Throughout the period starting from the fifth week to the fourth month of the development, a bronchial tree is formed. By the beginning of the sixth week, lobar bronchi appear and by the end of the 6th week segmental bronchi spring up. At the fourth and fifth months of intrauterine development, respiratory bronchioles are laid and the first alveoli appear. Acini were discovered by Boyden (E.A. Boyden, 1974) on the 17th week of development. Starting from the fourth month, the cartilage and smooth muscle cells are formed in the bronchi up to the 4th or 5th orders. By the time of birth, the number of lobes and segments basically corresponds to the number of these formations in an adult person.

It should be noted that respiratory movements in the fetus are registered from the 11th week of development and are subdivided into 2 types: 1) short with a high respiratory rate (30 to 100 per minute) and an irregular rhythm and 2) stronger and rarer with the respiratory rate of 1 to 4 per minute, of a "sighs" type; these are rarely observed. Contraction of the inspiratory muscles of the fetus is accompanied by a

drop in pressure in the chest cavity. In the case of the frequent breathing, it is moderate (2 to 7 cm of water column), and in the case of «sighs" it is significantly decreased (25 to 50 cm of water column). Despite this, absorption of amniotic fluid in the lungs does not occur.

At the time of birth, the functional molding of the respiratory center had not been completed yet. The excitability of the respiratory center in infants is low; however, these show high resistance to a lack of oxygen in the air. At the age of 11, the ability to adapt breathing to different conditions of vital activities is already well pronounced.

In newborns, the lung weight is 50 g. (for an adult it is 1 kg). The number of alveoli is 24 million (300 million in an adult), their diameter is 4 times smaller. The lungs are filled with liquid before the start of ventilation. After the first exhalation, 4 to 50 ml of air remains in the lungs.

Newborns are characterized by shallow and frequent breathing, i.e. 40 to 60 respiratory movements per minute, with age the respiratory rate is decreased, reaching 16 to 18. The respiratory volume in newborns is on average 17 ml (for adults - 500 ml).

From birth up to 7 or 8 years, two main processes are observed in the lungs: the differentiation of the bronchial tree and an increase in the number and size of alveoli. At the age of 14 to 16, external respiration rates attain the values peculiar for adults [3, c. 57].

It was established that babies have non-rhythmic breathing; the diaphragmatic type of breathing prevails. Starting from the age of 6, girls have chest breathing, while boys have abdominal breathing.

During puberty, temporary changes in the breathing regulation occur. A teenager's body is less resistant to insufficient oxygen. In the course of growth and development, the need for oxygen is provided by improving the regulation of the respiratory apparatus. Breathing becomes more economical. As the cortex of the large hemispheres of the brain develops, the ability to arbitrarily change of breathing is improved; a person can stop breathing or perform maximum lung ventilation.

During physical exertion, junior schoolchildren cannot significantly change the depth of breathing and increase respiratory rate movements. Breathing becomes more frequent and even shallower, and it reduces the efficiency of lung ventilation. The body of teenagers quickly reaches a maximum level of oxygen consumption, but cannot maintain this process at a high level for a long time [4, c. 76].

Nasal breathing is of great importance for the growth and development of a child, and the obstruction of it results in certain disorders, for example, disturbance of sleep or digestion, and even physical and mental retardation. Recently, the rate of corrections of occlusion disorders has been increasing, and the need for it in childhood makes up 36.9%. The reason for that the teeth do not stand straight in line is a failure of the functions of nasal breathing. In diseases of the ENT organs, the disorders of the maxillofacial system are found in 60% to 90% of cases and the younger the age, the more often it happens. A child with nasal breathing problems cannot fully breathe through the nose. According to the obtained research data, when the lips are closed, the muscles of the face work helping to form the jaws, but when the mouth is constantly open these muscles do not work. In this case, the child experiences the disturbance of the architectonics of the entire dental and jaw system. As a result, there is a change in the shape of the face, malocclusion, crooked teeth and other problems with them. Another problem is the quality of the teeth themselves, in particular caries. About 80% of teenagers have carious teeth, and 95-98% of adults have filled teeth [5].

Such phenomena as apnea and instability of the breathing rhythm occur very often, these happen due to the incomplete differentiation of the respiratory center and its hypoxia. The volume of breathing is quite low at birth; it is in the range of 15 to 20 ml. During this period, the body is supplied with oxygen due to an increase in respiratory rate movements. The minute volume of breathing in newborn children is 600 to 700 ml. In the process of growing up, this indicator is gradually increased and it reaches 6 to 9 liters in an adult person. In infants, gas exchange is more intense due to the rich vascularization of the lungs and high diffusion capacity.

The team of authors, headed by M.V. Nevoi, state that a disorder of respiratory

function can affect homeostasis, worsen the quality of life, and reduce a person's work capacity [6, 540]. The problem arises relating to the discovering a number of functional respiratory disorders, and these, in addition to the hyperventilation syndrome, include disorders combined under the name "dysfunctional breathing" (DB). Dysfunctional breathing is a condition that is characterized by an irregular breathing pattern that occurs either in the absence of concomitant diseases or secondary to cardiopulmonary diseases. It occurs mostly in children that set too high demands and aspirations for themselves, and these can become a source of internal stress.

In addition to organic lung diseases that cause breathing disorders, there are also functional respiratory disorders that mostly occur with emotional disorders. The data are available that are indicative of subclinical disorders of the respiratory system and homeostasis, although at first glance it may seem that the physiology of breathing remains intact in these people. Numerous respiratory disorders are revealed in the case of anxiety disorders, especially panic attacks (PA). People with PA experience sudden panic attacks, combined with anxiety and fear, resulting in a number of respiratory symptoms.

It is difficult for children to express their emotions and feelings verbally, so psychological stress can manifest itself in the form of somatic symptoms that include DB (dysfunctional breathing) [7, c. 55].

Each age inherits a certain breathing pattern, and it is also an important diagnostic feature. Weakened breathing is peculiar for newborns and children under the age of 6 months or with significant physical weakness, in case of obesity, due to strong development of the muscular system, as well as with pathologies.

Enhanced breathing is characterized by the prolonged exhalation; it is $2/3$ of the inhalation phase. It is heard in children after physical exertion, or in asthenics with a thin thorax. In children older than 7 years with normal development and in adults, vesicular breathing is observed over the entire surface of the lungs. Such a pattern as puerile breathing is heard in healthy children from 6 months to 7 years. Bronchial breathing is observed in healthy children above the trachea and larynx.

Conclusion: Having analyzed all the specialized literature, we can state that such a vital physiological process as breathing really has its own specific features and it is changed throughout the life. The studies given as an example prove that the emotional state of a person, and especially of a child, has a significant impact on the respiratory system, and these also show that a responsible attitude to seemingly insignificant problems with a child's breathing serves as a basis for prevention of the impaired quality of life of adult members of our society.

REFERENCES

1. Бойко Д.М, Бойко М.Г. Дихальна недостатність питання діагностики та класифікації. Світ Медицини та Біології. – 2008. – Т 5. – С. 55-61.
2. Бойко Д.М. Сучасні тенденції респіраторної медицини. Український пульмонологічний журнал, 2017. – С. 57-60.
3. Шевчук В.Г. Фізіологія. / За ред. В.Г. Шевчука. Посібник з фізіології. Вінниця: Нова книга, 2005. - 576 с.
4. Петровский Б.В. Большая медицинская энциклопедия в 30 томах. / [под ред. Б.В. Петровского]. М., 1974-1988. – Т. 12. – с. 372.
5. Поготова Г. Чим для нас обертаються неправильний прикус та дихання через рот [Електронний ресурс] / Гуля Поготова // Українська правда. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: [https:// life.pravda.com.ua/columns/2020/07/20/241705/](https://life.pravda.com.ua/columns/2020/07/20/241705/).
6. Невоя М.В., Пипа Л.В., Свістільнік Р.В. Дисфункціональні розлади дихання у дітей. сучасний стан, проблеми та значення в клінічній практиці / М.В. Невоя, Л.В. Пипа, Р.В. Свістільнік. // Вісник Вінницького національного медичного університету. – 2019. – №3. – С. 535–544.
7. Марушко Ю.В., Гищак Т.В. та ін. Обстеження органів дихання у дітей. Частина I. / Ю. В. Марушко, Т. В. Гищак, С. А. Пісоцька, Т. В. Марушко. // Дитячий лікар. – 2020. – №4. – С. 51–57.

UDK 612.821.3:612.6

**STUDY OF THE EFFECT OF PRENATAL TESTOSTERONE ON THE
FORMATION OF THE NERVOUS SYSTEM (LITERATURE REVIEW)**

Maikan Alexander Alexandrovich,

5th year student of medical faculty No. 1

Bukovinian State Medical University

Tsysar Yulia Vasylivna

Candidate of Medical Sciences

Associate Professor of the Department of Obstetrics and Gynecology

Bukovinian State Medical University

Abstract: Studying the influence of prenatal testosterone on the formation of the nervous system is important due to several factors:

Understanding normal development Studying the effects of prenatal factors such as testosterone on the formation of the nervous system helps us understand how normal brain and nervous system development occurs. This can help identify developmental abnormalities and deviations and help develop methods to correct them. Understanding diversity. Sexual diversity. Studying the effects of testosterone on brain formation at different stages of development may help explain differences in brain anatomy and function between men and women. This may have important clinical and psychological implications. Individual variation. Some studies also indicate that prenatal testosterone levels may vary among individuals and be associated with different personality traits and behaviors. Health significance. Studying the effects of prenatal testosterone may have implications for understanding a number of medical conditions, such as autism and autism spectrum disorders (ASD). There is a hypothesized relationship between testosterone levels during pregnancy and the development of these conditions. Implications for education and public health. Understanding the influence of prenatal testosterone may also have practical implications for educational and public health programs. For example, it may influence teaching methods and approaches to treating neurological and psychological conditions.

Keywords: prenatal testosterone, brain formation

Testosterone is a key sex hormone that is produced in the testes in men and in smaller quantities in the ovaries in women, and in the adrenal glands in both sexes. This hormone plays an important role in the development of male reproductive organs before birth, as well as in the process of puberty during puberty.

Prenatal testosterone (testosterone to which the fetus is exposed in the womb) influences the differentiation and development of the male reproductive organs and possibly the structure and function of the brain. During the prenatal period, testosterone can influence: 1) Differentiation of the genital organs 2) Brain formation 3) Influence on the nervous system.

2) The prenatal effects of testosterone on children's brain development have remained the subject of scientific research for many years. Here's a more detailed look at this topic:

1) Connective Pathways: Some animal studies have shown that testosterone influences the development of the corpus callosum, the main connecting pathway between the left and right hemispheres of the brain.

The corpus callosum is the largest connecting fasciculus in the human brain, connecting the left and right hemispheres. The prenatal effects of testosterone on the development of the corpus callosum have been studied in various studies, many of them in animals.

Testosterone and its metabolites can influence the differentiation and migration of neurons, the formation and modification of synapses, as well as the processes of apoptosis in various areas of the brain, including the corpus callosum. Thus, testosterone may influence the structure and function of this important linking structure.

Examples of research and articles on this topic:(1)

This study showed that gonadotropin hormone levels in early pubertal girls are associated with white matter volume in the corpus callosum and other brain regions.

(2)

This study focused on the ontogeny of pituitary hormone receptors in the human fetus.

However, it is worth noting that despite the research that has been done, the exact influence of testosterone on the development of the collosum corpus, especially in humans, is still not fully understood. Scientific publications related to this aspect require critical analysis and interpretation in the context of a large body of data in neurobiology and endocrinology.

2) Social Behavior: Prenatal testosterone may play a role in the development of social behavior. Some research suggests that high levels of prenatal testosterone may be associated with impairments in social interaction, which has led to speculation about its role in autism spectrum disorder.

Prenatal testosterone and its possible influence on social behavior is a truly interesting current research topic, especially in the context of autism spectrum disorder (ASD). Some studies have linked high prenatal testosterone levels to impairments in social interaction.(3)

This study showed that children with ASD had elevated levels of steroids, including testosterone, in their amniotic fluid. This suggestion supports the theory that androgens may play a role in the development of ASD. (4)

In this article, researchers examined the association between prenatal testosterone levels measured in amniotic fluid and autistic traits in children. The results showed that high testosterone levels correlated with autistic traits, such as difficulties with social interaction and communication. (5)

This study examined the relationship between prenatal testosterone levels and empathy in children. It was found that children with higher testosterone levels showed less empathy, which is also associated with autistic traits.

However, it is important to emphasize that despite the established correlations, this does not indicate a direct cause-and-effect relationship between prenatal testosterone levels and the development of ASD. This is a complex issue that requires further research and critical analysis.

3) Sex Differences in Cognitive Functions: Prenatal testosterone exposure may

influence sex differences in certain cognitive functions. For example, some studies have shown that children exposed to high levels of prenatal testosterone may exhibit better spatial reasoning compared to children with low testosterone levels.

Prenatal testosterone is thought to influence a range of cognitive functions, some of which may differ between men and women. Spatial reasoning is often mentioned in this context, as research has shown sex differences in this area.

Examples of research on this topic: (6)

In this study, the authors found that amniotic fluid testosterone levels correlated with mental rotation ability (an aspect of spatial reasoning) in seven-year-old children. These data support the hypothesis that prenatal testosterone plays a role in the development of spatial abilities. (7)

Researchers studied children with congenital adrenal hyperplasia, a condition that results in elevated androgen levels in the womb. They found that children with this condition showed better spatial abilities compared to controls. (8)

This study found a link between prenatal testosterone levels and systematization (the ability to analyze and understand systems) in children. This may indicate that testosterone affects specific cognitive processes associated with analytical thinking.

While these studies provide compelling evidence that prenatal testosterone influences cognitive development, it is worth remembering that brain and cognitive development are determined by many factors. Prenatal testosterone is just one of these, and its role may vary depending on individual characteristics and other influences.

4) Brain Structure: Prenatal testosterone can affect the size and structure of certain areas of the brain. For example, some animal studies have shown that testosterone can change the size and function of the amygdala, an area of the brain associated with emotional response.

The prenatal effects of testosterone on brain development and structure are of interest to neuroscientists and psychologists because they may have consequences for behavior and cognition. Particular attention has been paid to its possible effects on

the amygdala due to the role of this structure in emotional regulation.

Some key studies on this topic: (9)

This study in rats found that males had higher rates of cell death in certain areas of the brain, which may be related to the effects of testosterone. (10)

This study examined the location of estrogen receptors in the mouse brain and showed differences in receptor expression depending on prenatal steroid levels. (eleven)

The study found that in adult male rats, certain brain regions, including the amygdala, changed their volume in response to changes in androgen levels. (12)

A review that examines how prenatal steroids, including testosterone, may influence sexual differentiation in the vertebrate nervous system.

Animal studies often provide a starting point for understanding potential mechanisms in humans, but it should be remembered that direct application of these data to humans requires caution. However, there is clearly a link between prenatal testosterone and the development of certain brain structures, which may have consequences for behavior and cognition.

5) Hormonal effects: Testosterone acts through androgen receptors in the brain, influencing the growth and survival of neurons, as well as the formation of synaptic connections. Testosterone and other androgens act through androgen receptors, which are expressed in many parts of the brain. Testosterone binding to these receptors can activate a number of genes and signaling pathways that influence various aspects of neuronal function. (13)

This review provides an extensive discussion of how hormones, including testosterone, influence brain differentiation and behavior. The authors consider the role of androgen receptors in these processes and their effects on synaptic connections and neuronal activity. (14)

This research focuses on how androgens, acting through their receptors, can modulate synaptic plasticity in the hippocampus, a key brain region associated with memory. (15)

In this article, the authors examined the role of the androgen receptor in

regulating male sexual and territorial behavior in mice. The results indicate that androgen receptors in the brain are important for executing, but not programming, these behaviors. (16)

This review provides a detailed examination of how hormones, including testosterone, shape sexually dimorphic neural circuits in mammals.

Androgen receptors play a key role in how testosterone acts in the brain, modulating neuronal activity, synaptic plasticity, and other aspects of neuronal function. These mechanisms may have long-term consequences on behavior and cognition. It should be noted that the effects of prenatal testosterone on the human brain are the subject of active research, and not all mechanisms and consequences of these effects are fully understood. It is also important to understand that many other factors, including genetics, environment and other hormones, also play a role in brain development.

BIBLIOGRAPHY

1) J. S., Brouwer, R. M., Schnack, H. G., van Baal, G. C., van Leeuwen, M., van den Berg, S. M., ... & Kahn, R. S. (2009). Cerebral white matter in early puberty is associated with luteinizing hormone concentrations. *Psychoneuroendocrinology*, 34(6), 789-798.

2) Rey, R., Lordereau-Richard, I., Carel, J. C., Barbet, P., Cate, R. L., Roger, M., & Chaussain, J. L. (1993). Ontogeny of receptors for pituitary hormones in the human fetus. The early interplay between gonadotropins and their receptors. *Hormone research in paediatrics*, 39(1-2), 10-16.

3) Baron-Cohen, S., Auyeung, B., Nørgaard-Pedersen, B., Hougaard, D. M., Abdallah, M. W., Melgaard, L., ... & Lombardo, M. V. (2015). Elevated fetal steroidogenic activity in autism. *Molecular psychiatry*, 20(3), 369-376.

4) Auyeung, B., Baron-Cohen, S., Ashwin, E., Knickmeyer, R., Taylor, K., Hackett, G., & Hines, M. (2009). Fetal testosterone and autistic traits. *British Journal of Psychology*, 100(1), 1-22.

5) Chapman, E., Baron-Cohen, S., Auyeung, B., Knickmeyer, R., Taylor, K., &

Hackett, G. (2006). Fetal testosterone and empathy: evidence from the empathy quotient (EQ) and the “reading the mind in the eyes” test. *Social Neuroscience*, 1(2), 135-148.

6) Grimshaw, G. M., Sitarenios, G., & Finegan, J. A. (1995). Mental rotation at 7 years: Relations with prenatal testosterone levels and spatial play experiences. *Brain and Cognition*, 29(1), 85-100.

7) Hines, M., Fane, B. A., Pasterski, V. L., Mathews, G. A., Conway, G. S., & Brook, C. (2003). Spatial abilities following prenatal androgen abnormality: targeting and mental rotations performance in individuals with congenital adrenal hyperplasia. *Psychoneuroendocrinology*, 28(8), 1010-1026.

8) Auyeung, B., Baron-Cohen, S., Chapman, E., Knickmeyer, R., Taylor, K., & Hackett, G. (2006). Foetal testosterone and the child systemizing quotient. *Early human development*, 82(12), 755-760.

9) Nunez, J. L., Lauschke, D. M., & Juraska, J. M. (2001). Cell death in the development of the posterior cortex in male and female rats. *The Journal of Comparative Neurology*, 436(1), 32-41.

10) Mitra, S. W., Hoskin, E., Yudkovitz, J., Pear, L., Wilkinson, H. A., Hayashi, S., ... & McEwen, B. S. (2003). Immunolocalization of estrogen receptor beta in the mouse brain: Comparison with estrogen receptor alpha. *Endocrinology*, 144(5), 2055-2067.

11) Cooke, B. M., Tabibnia, G., & Breedlove, S. M. (1999). A brain sexual dimorphism controlled by adult circulating androgens. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 96(13), 7538-7540.

12) Morris, J. A., Jordan, C. L., & Breedlove, S. M. (2004). Sexual differentiation of the vertebrate nervous system. *Nature Neuroscience*, 7(10), 1034-1039.

13) Breedlove, S. M., & Hampson, E. (2002). Sexual differentiation of the brain and behavior. In *Behavioral Endocrinology* (pp. 75-114). MIT Press.

14) MacLusky, N. J., Hajszan, T., Prange-Kiel, J., & Leranth, C. (2006). Androgen modulation of hippocampal synaptic plasticity. *Neuroscience*, 138(3),

957-965.

15) Juntti, S. A., Tollkuhn, J., Wu, M. V., Fraser, E. J., Soderborg, T., Tan, S., ... & Shah, N. M. (2010). The androgen receptor governs the execution, but not programming, of male sexual and territorial behaviors. *Neuron*, 66(2), 260-272.

16) Simerly, R. B. (2002). Wired for reproduction: Organization and development of sexually dimorphic circuits in the mammalian forebrain. *Annual review of neuroscience*, 25(1), 507-536.

UDC 618.2-053.81-07(477+4/9)(048.8)

**LATE PREGNANCY: DATA FROM UKRAINE AND THE WORLD
(LITERATURE REVIEW)**

Skrypnyk Juliana Igorivna

Student of the 5th year of the Faculty of Medicine No. 1
Bukovinian State Medical University

Tsysar Julia Vasylivna

Candidate of Medical Sciences
Associate Professor of the Department of Obstetrics and Gynecology
Bukovynian State Medical University
Chernivtsi, Ukraine

Summary: In recent years, the trend of women wanting to become mothers at a later age has increased. This is usually related to a woman's self-realization, career achievements, the desire to have financial stability before planning and giving birth to a pregnancy and other personal circumstances. This trend leads to an increased demand for research and information about the possible risks and benefits of late pregnancy.

Late pregnancy will always be associated with an increase in certain risks. The most famous of them are preeclampsia , gestational diabetes, hypertension. Other medical problems, such as cardiovascular disease or infection, can also put the health of the mother and fetus at risk.

Keywords: Late pregnancy, maternal age, risks of late pregnancy, reproductive health, pregnancy planning, birth preparation

Late pregnancy is always stressful for future fathers and mothers who are planning a pregnancy and worry about possible risks and complications for the condition of the pregnant woman and the fetus.

Today, there are the most advanced and modern medical technologies that allow you to monitor, study and manage the risks that arise in older pregnant women.

In connection with these factors, it is important and relevant to examine a

woman who has decided to become pregnant later in order to properly care for them and change approaches to ensure the best and safest conditions for a healthy late pregnancy and the birth of a healthy child.

Aim: The purpose of research on the topic of late pregnancy is to gain deeper knowledge to understand various aspects (medical, psychological, social and economic). An analysis of modern sources of literature was carried out.

Materials. Data collection: Sampling can include both qualitative and quantitative data. Questionnaires, interviews, medical records, sociological data and other sources of information can be used for this purpose.

Statistical analysis: Use of various statistical methods, such as regression analyses, statistical significance tests, and others to process quantitative data .

Content Analysis: Using content analysis techniques to identify patterns and themes in text or audio recordings for qualitative data processing .

Surveys and observations: The researchers conducted surveys of women with their first pregnancy over the age of 35, monitoring the course of their pregnancy and monitoring the condition of the pregnant woman, the woman in labor, and the newborn.

The older the mother, especially if this is the first pregnancy, the greater the risk for the child to be born with chromosomal abnormalities. For example, the probability of having a child with Down syndrome increases with age: up to 24 years - 1:1562; 25-30 years old - 1:1000; 30-39 years old - 1:1,214, over 40 years old - 1:19. The most common cause of chromosomal abnormality is the deterioration of egg quality. It should also be noted that chromosomal abnormalities increase the frequency of miscarriages [4].

According to the Scandinavian research, the risk of voluntary termination of pregnancy gradually increases in the following age groups: 25-30 years - 12%; 30-34 years old - 15%; 35-39 years old - 25%; 40-44 years old - 51%. %; after 45 years - 93% [1].

Also, as the age of a pregnant woman increases, the risk of complications, such as gestational diabetes, preeclampsia , premature premature placental insufficiency,

its detachment, birth of children with very low or very high weight, premature birth, stillbirth, miscarriages, the fetus can also develop chromosomal abnormalities, congenital malformations. And the reason for this may be that after the age of 40 the body begins to work worse and the frequency of diseases of the cardiovascular system, urinary system, endocrine organs, obesity and autoimmune diseases of women also affect the course of late pregnancy and the development of complications. [3]

But as studies have shown, children who were born healthy have a higher level of development compared to others. Such families, due to the fact that this pregnancy was completely planned and desired, show love and care for their children, are financially independent and emotionally stable for raising children. [3]

Considering the possible risks, it is recommended to get pregnant before 35, especially if it is the first pregnancy. However, one should not think that late pregnancy always means the presence of complications, it is an increased risk, but a woman is quite capable of giving birth to a healthy child. However, in order to achieve this goal, a thorough, timely and frequent examination by a doctor is necessary. [3].

These recommendations will help reduce the likelihood of risks and complications and help a woman enjoy a planned and desired pregnancy. [2]

In recent years, the average age of mothers has been steadily increasing. According to official data from the Center for Medical Statistics of the Ministry of Health of Ukraine, from 2013 to 2020, the average age of women in the European Union with a late first pregnancy gradually increased from 28.8 years to 30-31 years. Currently, the countries with the highest average age of a pregnant woman are Spain (31.0), Greece (30.4), Italy (31.2), Ireland (30.5) and Luxembourg (30.9). [1]

Factors for women who plan pregnancy late are the need for self-realization, first of all, of their personality, stability in their financial and emotional state, a wide choice of contraceptive methods and improved information about them, as well as a reduced desire of young women to become pregnant in times of war. [1]

WHO determines that women up to 49 years of age are fully capable of

pregnancy and birth of a healthy child without possible complications. But in the literature, the first pregnancy with childbirth before the age of 35 is considered late. In practice, 13% of children are born to mothers who are over 40 years old . Data from the Center for Medical Statistics of the Ministry of Health of Ukraine for 2016 indicate that the level of women who gave birth at the age of 30-34 is higher than that of those aged 25-29. An interesting fact is that women who become pregnant late have a great opportunity to make their father happy twice, namely to give birth to twins. According to statistics, mothers aged 35-39 have the highest birth rate of twins. In addition, the age of the father also plays a significant role in pregnancy planning, a 2017 study showed that the average age of the father of a newborn was 30.9 years in 2015 compared to 27.4 years in 1972 [2] .

With age, the reproductive function of a woman decreases. As you know, with each year and each menstrual cycle, fewer and fewer follicles stop growing due to the fact that the ovarian reservoir is limited. For example, at the age of 20-25, 50 primordial follicles mature every day, at the age of 34-35 - 17, and at the age of 44-45 - no more than 3. In addition, the level of their atresia doubles after the age of 36, which, of course, leads to depletion of follicular reserves. Modern medicine has advanced so much that it allows a woman to reduce this problem and postpone childbirth by cryopreservation of her own oocytes [3].

Obstetricians and gynecologists are very important to prevent possible complications of pregnancy, because the mother's age remains the best-known and strongest unmodified risk factor. Statistics have shown that for women aged 20-30, the risk of miscarriage in the first trimester is 8-10%. At the age of 35-40, this indicator is 17-25 % , and in women over forty, the probability of miscarriage is 33-75%. [2]

Complications of pregnancy in older women, as the data showed, occur more often due to impaired placental function or its detachment. It should be noted that women aged 40+ have a significantly higher risk of developing preeclampsia than young women by about one and a half times, which is confirmed by examinations of pregnant women. In addition, late pregnancy is often associated with hypertension

(11.6%) and antepartum bleeding (about 10%). In such pregnant women, the function of the cardiovascular, digestive, and urinary systems, as well as the metabolic function of the body, is most often disturbed. Extragenital disease is most often of a chronic nature. Also, pregnant women aged 40+ are 3 times more likely to suffer from gestational diabetes than those under 30 [2].

It should also be taken into account that the older the mother's age, the greater the risk of stillbirth, regardless of whether it is the first or second pregnancy. We should not forget about the father's age, which is not given due attention. Studies have shown that the frequency of stillbirths increased by 24% when the father's age increased from 40 to 45 years, and up to 50% at the age of more than 45 years, although the father's age does not depend on the mother's age. Today, late pregnancy is increasingly associated with complications such as fetal distress, various genetic chromosomal abnormalities, prematurity, low or very high birth weight, and lower Apgar scores. [2].

The later a woman gives birth, the greater the chance of giving birth by caesarean section. In women 35-40 years old, the probability of caesarean section is 40%, and in women over 40 years old - 47%. For comparison, only 14% of women under 30 gave birth by caesarean section.

In a study by Mihret-ab Mehari (2020) gives the results of a comparative analysis of childbirth in two groups of pregnant women (n=752): age >35 years and age of the control group 20-34 years (376 pregnant women each). A third (32.1%) of older mothers gave birth by caesarean section, this rate exceeded among women aged 20-34 (19.4%). [1].

According to experts from the American College of Obstetricians and Gynecologists (ACOG) and the American Society for Reproductive Medicine (ASRM), it is necessary to conduct a consultation with every woman who wants to get pregnant. The purpose of which will be to reduce the risk of unwanted consequences and complications for the woman and the fetus.

It is necessary to take seriously the harmful habits of a pregnant woman. Smoking, for example, increases the risk of premature birth by 25-30%, so you

should stop using nicotine while planning conception [1].

Pregnant women need folic acid (400-800 micrograms), iron (minimum 60 mg), and vitamin D (2,000 international units/day) (ACOG, 2019). According to Canadian recommendations, the consumption of folic acid and vitamin B12 should be supplemented in the first 3 months of pregnancy until the 12th week of pregnancy and necessarily 4-6 weeks after delivery [3].

Pregnant women should pay attention to polyunsaturated fatty acids (PUFA), for example, Omega-3. Studies have shown that these acids reduce the frequency of various complications and undesirable consequences, such as premature birth, birth of children with low weight, stillbirth, also prevent the development of preeclampsia, thrombophilia, normalize the development of the fetal nervous system and visual analyzer. [3].

Therefore, responsible women who plan to become pregnant are recommended to take a complex of vitamins and minerals necessary for the proper course of pregnancy. One of them is PreMamaDuo, the unique composition of which sets it apart from other dietary supplements on the pharmaceutical market: 30 tablets containing 11 vitamins and 10 minerals, and 30 tablets containing docosahexaenoic acid (DHA) and eicosapentaenoic acid in soft capsules. These acids ensure the normal development of the placenta and the fetus, as DHA tends to accumulate in the eyes and central nervous system, thereby influencing the formation of the brain of the future child [2].

Conclusions: Late pregnancy is an important medical problem, because it requires an individual approach to the introduction of pregnancy in order to avoid unwanted complications, such as preeclampsia, Down syndrome, the birth of a child with very little or too much weight, there is also a risk of gestational diabetes and hypertension for the pregnant woman.

The most common reasons for late pregnancy are the study and improvement of contraceptive methods and the awareness and planning of desired pregnancy, also young women do not plan pregnancy in times of war.

In order for a late pregnancy to proceed without possible risks, careful

accounting and monitoring of patients, compliance with all the doctor's recommendations and prevention of possible complications are necessary.

LITERATURE:

1. Bacileva , O., & Puz , I. V.. Psychological aspects of pregnancy of women of late reproductive age. Collection of scientific works "Problems of modern psychology": scientific article, 2019.

2. I. A. Ancheva, Doctor of Medicine. n., professor of the department of obstetrics and gynecology: scientific article. Odessa National Medical University, 2021.

3. Yuliya Koreneva , Anastasia Lyashko, Iryna Korostylova Late pregnancy as a factor in increasing the level of anxiety in women, Mykolaiv, 2020.

UDC: 618.39-079.7

**REVIEW OF THE LITERATURE OF THE MODERN ASPECTS OF EARLY
PREGNANCY AND THEIR DIAGNOSTIC METHODS**

Zhovnir Nazar Mykolayovych

student of Bukovinian State Medical University

Tsysar Yuliia Vasilievna

Candidate of Medical Sciences

Associate Professor of the Department of Obstetrics and Gynecology

Bukovynian State Medical University

Chernivtsi, Ukraine

Abstract: Unfortunately, despite the progress made in obstetrics and gynecology, the problem of miscarriage remains relevant today. It is one of the most common and complex pathologies. According to the latest data, it occurs on average from 10-12% to 20-35% of cases. These figures increase significantly in the fall and spring. The growth of miscarriage is based on a decline in material and social well-being, constant stress, and inadequate health care, which affects the development of the fetus rather than the pregnant woman. In addition, endocrine disorders and other unfavorable factors have a significant impact. Therefore, the study of etiological factors and pathogenetic links of influence are key steps to solving the problem of miscarriage. This will help prevent and reduce reproductive losses and avoid massive stress for women.

Key words: pregnancy, miscarriage, pathology, miscarriage, abortion

Pregnancy miscarriage involves spontaneous termination of pregnancy at different gestational ages up to 37 weeks. According to the time of occurrence, spontaneous miscarriage (up to 12 weeks) is an early spontaneous abortion; late spontaneous abortion occurs at 13-22 weeks, and preterm birth (PW) occurs from 22 full weeks to 37 weeks of pregnancy [1].

These conditions are preceded by the threat of abortion. This is a dangerous condition for the mother and fetus, which leads to overdiagnosis, as the diagnosis of

this condition is based on subjective signs. This results in unnecessary hospitalization, unnecessary prescription of drug therapy, and increased stress for the woman, which can negatively affect embryogenesis. Studies have shown that pregnant women who had a threat of abortion in the second trimester are at increased risk of labor disorders and are more likely to give birth to children with hypotrophy and concomitant perinatal pathologies [2, 3].

For these reasons, it is necessary to timely, correctly and adequately assess the degree of threat of pregnancy termination. After all, it is unreasonable to diagnose a pregnant woman with a threat of preterm labor or to place her in a high-risk group only if she has pulling pain in the lower abdomen. Usually, a clinical sign of the threat of preterm labor is regular uterine contractions accompanied by dynamic cervical shortening and parallel opening of the uterine pharynx. However, given the current capabilities of medicine and the experience of doctors, in 50% or more of cases among women who were hospitalized with a threat of preterm labor, the pregnancy was extended to the required term [1, 3, 4].

A modern method of determining the threat of pregnancy termination is to study the functional state of the thiol-disulfide system. In addition to obstetric practice, quantitative indicators of thiol-disulfide balance are used to assess the body's resistance to stress, as well as the adaptation response to it. It was found that during the threat of pregnancy termination, before medical correction, the thiol-disulfide coefficient in women decreased by about 40%. A significant increase in this coefficient was observed in the setting of tocolytic therapy. If the pregnancy termination did occur, the coefficient progressively decreases, and after the therapy, it falls even more [4].

Maternal depression during pregnancy also contributes to the development of complications. Depression is exacerbated by bad habits (alcohol, psychotropic substances, smoking), hypertensive disorders, pre-eclampsia, or gestational diabetes. But in connection with the recent events in Ukraine, regardless of these factors, the prevalence of depression has increased significantly, and it was additionally noted that the course of depression was much more severe in pregnant women. As practice

shows, women with depressive disorders have an increased risk of preterm birth with low birth weight [5].

There are several theories about the development of preterm labor, but the etiology and pathogenesis have not yet been fully established. The most common theory of the triggering mechanism is an increase in the number of oxytocin receptors with its corresponding release, concomitant increased release of prostaglandins and a decrease in inhibitors of their synthesis. This mechanism is complemented by a shift in the estrogen-progesterone ratio in favor of estrogen. Another theory of the pathogenesis of preterm labor is the expression of TLR-2 and TLR-4 genes by Toll-like receptors, whose activity increases during labor in the mucous membrane of the cervical canal and placenta [1, 2].

The problems of immunology remain equally relevant to the development of IU, as the decidual membrane and endometrium contain a large number of immune and inflammatory cells that produce cytokines. One of the most recent is the theory of immunologic miscarriage, which is based on the presence of abnormalities in the Th1 type of immune response. In addition, special attention is paid to the role of TNF, which is responsible for the implementation of this process. This is explained by the fact that the fetus in some cases acts as a target for a local cellular immune response, the activity of which provokes abortion [6, 7].

According to the literature, a separate study of women with a history of habitual miscarriage was conducted, and it was found that trophoblast antigens are involved in the activation of macrophages and lymphocytes, which in turn lead to the induction of a cellular immune response. This process is regulated by the following cytokines: TNF, IL-1 α and IL-1 β . The end of this cascade is the cessation of intrauterine development of the embryo. Typically, most women with a normal pregnancy are characterized by a Th2 type of immune response to trophoblast antigens, which does not disrupt the further course of pregnancy [1, 6, 7].

Another immunologic mechanism of IU development is the activation of NK cells and macrophages, which leads to fetal loss. The pathogenesis is caused by lysis of the trophoblast by NK cells and production and secretion of cytokines by

macrophages, which support and exacerbate the pathological process. Such an immunological reaction develops as a result of stimulation by exogenous (infectious process, toxins) and/or endogenous factors (progressive hypoxia, hormonal disorders, etc.). For the timely diagnosis of localized changes in the uterus, the concentration of cytokines in the cervical-vaginal secretion is studied. This method is the simplest and safest [8].

Despite the development of modern perinatal technologies, the incidence of preterm birth is not decreasing, and in some countries it is even increasing. At the same time, the perinatal mortality rate of preterm infants is 30 times higher than that of full-term infants, and the stillbirth rate in preterm birth is 10-15 times higher than in term births. Subsequently, in 80% of cases, preterm infants die early in life, and half of them have severe neurological developmental disorders [2, 6].

Depending on the cause, PPs are divided into two large groups:

1. spontaneous PP labor caused by premature rupture of membranes (27-51%);
2. elective PP for medical reasons (18-35%). Most often, this is the development of severe pre-eclampsia, placental dysfunction, including fetal growth retardation syndrome.

The likelihood of fetal developmental disorders directly depends on the mother's concomitant endocrinopathies, immune disorders, and the presence of persistent viral or bacterial infection in the endometrium with the subsequent development of chronic endometritis. Development is impaired even without a direct specific effect of these factors on the fetus. However, the course of the infectious process is different in all women, so in one case it will entail severe fetal damage and IU or PP, and in another it will have virtually no effect on the course of pregnancy [4, 9].

In most cases, reproductive losses are multi etiologic, and it is not possible to establish a single cause and effect, because more than half of pregnant women have a combination of certain etiologic causes. Poor socioeconomic conditions, early sexual activity, the spread of sexually transmitted infections, and an increase in the number of pregnant women of younger or older reproductive age contribute to the

development of pathological conditions [7, 10].

Transvaginal ultrasound is used to diagnose preterm labor. A decrease in the length of the cervix (cervicometry), which is the most accurate prognostic marker, indicates the threat of pregnancy termination. The second reliable indicator that the doctor should consider is fetal fibronectin in the cervical secretion (its detection indicates an unfavorable course of pregnancy). If the established cervical length is more than 25 mm, and this indicator is combined with a negative fibronectin test result, it provides 100% confidence in the absence of PP within the next two weeks [10, 11].

Fetal fibronectin is a high molecular weight homologous form of the glycoprotein of the membranes. It appears in the basal membrane between the chorionic and decidual membranes as a result of mechanical or inflammatory rejection of the membranes from the decidual membrane. The detection of fetal fibronectin in cervicovaginal discharge from the 20th to the 34th week of gestation indicates a high probability of PP in a woman who has signs of threat or not. To determine its level, there is a fairly elementary, reliable, though expensive test in the world, which, unfortunately, has not been widely used in our country. The problem is not in pricing, but in reduced demand, as many laboratories are not even aware of the existence of this test, and some doctors are not aware of the availability of such a marker. Although this test is available in Ukraine, it is not enough for widespread use, because it is demand that creates supply and shapes the cost of the service in the market. It is enough for doctors to pay more attention to the study of fetal fibronectin and declare the introduction of this method into routine practice, and the matter will move forward [11, 12].

Miscarriage is an urgent multiethiological problem of our time. Unfortunately, doctors cannot prevent and correct all possible impacts on a pregnant woman, but they can provide timely diagnostics and help prevent negative long-term consequences. First of all, it is the detection of depressive disorders and subsequent referral to specialists, timely treatment of infectious diseases, especially before pregnancy, monitoring of immunological reactivity in early pregnancy, monitoring of

the fetus and mother's condition to correct the development of preterm labor and prolong pregnancy as long as possible. These measures can help to avoid perinatal mortality, prevent long-term postnatal consequences, and ensure a normal physiological pregnancy [9, 12].

LIST OF REFERENCES:

1. Zhivetskaya-Denisova AA, Vorobyova II, Tkachenko VB, Rudakova NV (2017). Miscarriage: modern approaches to diagnosis, prevention and treatment. *Perinatology and Pediatrics*, (2 (70)), 91-98.
2. Quenby, S., Gallos, I. D., Dhillon-Smith, R. K., Podsek, M., Stephenson, M. D., Fisher, J., ... & Coomarasamy, A. (2021). Miscarriage matters: the epidemiological, physical, psychological, and economic costs of early pregnancy loss. *The Lancet*, 397(10285), 1658-1667.
3. Oliver, A., & Overton, C. (2016). Diagnosis and management of miscarriage. *The Practitioner*, 258(1771), 25-8.
4. Zhivetskaya-Denisova, A. A., Vorobyova, I. I., Skripchenko, N. Y., Tolkach, S. M., Razdaibedin, S. M., & Bondarenko, Y. M. (2021). Placental markers of miscarriage. *Pathology*, 18(3), 328-339.
5. Volkova, O. V. (2011). Psychological characteristics of women of different ages with the threat of miscarriage. Collection of scientific works "Problems of modern psychology", (14).
6. Prolygina, I.V. The role of clinical and biochemical markers in the prognosis, diagnosis and treatment of miscarriage (Doctoral dissertation, IP Prolygina.-Vinnytsia, 2018.-157 p).
7. Ali, S., Majid, S., Ali, M. N., Taing, S., El-Serehy, H. A., & Al-Misned, F. A. (2020). Evaluation of etiology and pregnancy outcome in recurrent miscarriage patients. *Saudi journal of biological sciences*, 27(10), 2809-2817.
8. Solovey, V. M. (2020). Modern views on predictors of miscarriage in early gestation (literature review). *Women's Health* (13), 25-31.
9. Yasnikovskaya, S. M. (2023, February). Miscarriage of pregnancy. In

The 12th International scientific and practical conference "Modern research in world science" (February 26-28, 2023) SPC "Sci-conf. com. ua", Lviv, Ukraine. 2023. 1161 p. (p. 189).

10. Komarasami, A., & Devall, A. D. (2020). Sporadic miscarriage and habitual miscarriage. *Reproductive Endocrinology*, 6, 88-94.

11. Magnus, M. C., Wilcox, A. J., Morken, N. H., Weinberg, C. R., & Håberg, S. E. (2019). Role of maternal age and pregnancy history in risk of miscarriage: a prospective register based study. *bmj*, 364.

12. Bulavenko, O. V., & Muntyan, O. A. (2017). Clinical and anamnestic features of pregnancy in women with habitual miscarriage. *Medical Forum*, 48.

СУДОВО-МЕДИЧНА ЕКСПЕРТИЗА СЛІДІВ КРОВІ

Антонов Андрій Геннадійович,

К.м.н., доцент
Харківський національний медичний університет,
м. Харків, Україна

Узбек Тетяна Степанівна

Асистент
Донецький національний медичний університет
м. Кропивницький, Україна

Татарко Сергій Вікторович

Д.мед.наук., професор
Донецький національний медичний університет
м. Кропивницький, Україна

Григоренко Варвара Романівна

К.м.н., доцент
Харківський національний медичний університет,
м. Харків, Україна

Анотація: Важливе значення в розкритті злочинів має вміння виявити сліди крові, визначити їх особливості, правильно оцінити їх під час слідчого огляду місця події або місця знаходження трупа, або освідування потерпілого чи підозрюваного та реконструювати картину того, що трапилось [1, 2].

Ключові слова: кров, фізика рідин, властивості крові, сліди крові, криміналістика

Сліди біологічних об'єктів на речових доказах є дуже важливими, а інколи навіть вирішальними чинниками розкриття злочинів в багатьох країнах світу [1-3]. Виходячи з цього, при огляді місця події слідчому слід знайти і правильно оцінити сліди крові [1], які у подальшому розслідуванні, зокрема при визначенні обставин їх утворення (реконструкції події), відіграють інколи ключову роль [1-3]. Така реконструкція полягає у встановленні механізму утворення слідів крові та зазвичай виконується судово-медичним

експертом-криміналістом.

Практичні дослідження, спрямовані на встановлення обставин події за слідами крові, були розпочаті в Харківському обласному бюро судово-медичної експертизи в сімдесяті роки минулого сторіччя Станіславським Л. В. [4-6]. На підставі проведених експериментів були закладені підвалини теоретичного обґрунтування особливостей утворення слідів крові залежно від її в'язкості. У подальшому іншими дослідниками було узагальнено механізми утворення слідів крові [1, 2]. Запропонована Станіславським Л. В. класифікація слідів крові [6], яка до теперішнього часу використовується більшістю експертів в практичних дослідженнях, розподіляє сліди наступним чином. Існують елементарні сліди, які надають інформацію про фізичні чинники, під впливом яких вони сформувалися, зокрема властивості поверхні, та складні сліди, як сукупність слідів, за характером яких визначають динаміку їх утворення [2, 4]. Таким чином, можна дійти висновку, що на морфологію слідів крові впливають фізичні чинники, які їх формують, властивість поверхні, на якій вони розташовані, та динамічні особливості їх утворення.

В судово-медичній літературі є уявлення [7-8], відповідно до яких механізмом утворення слідів крові слід вважати особливості руху часточок крові при зовнішній кровотечі (обсяг крові, швидкість руху часточок крові, кратність та тривалість кровотечі). На нашу думку таке визначення механізму має певні недоліки, оскільки воно перш за все враховує динамічні особливості процесу слідоутворення, однак не повною мірою враховує властивості самої крові, коли беруть до уваги лише її обсяг у формуванні слідів. Інша робоча класифікація слідів крові [7], характеризує сліди крові окремо за морфологією, механізмом утворення слідів (артеріальний тиск, сила інерції, сила тяжіння), обставинами травмування, властивостями слідоприймаючої поверхні та слідоутворюючого предмета. Вона передбачає, що морфологія слідів крові залежить саме від цих чинників та пропонує перейти до наступного етапу систематизації – врахуванню загальних та окремих морфологічних особливостей слідів крові в залежності від умов утворення пошкоджень.

Ми вважаємо, означену класифікацію наступним кроком у систематизації слідів крові, однак й вона не враховує усі можливі чинники впливу на морфологію слідів. Зокрема не приділяється увага властивостям самої крові як рідини, що звужує можливості дослідника у визначенні механізму утворення слідів крові. Розгорнуто відображені лише статичні властивості слідоприймаючої поверхні та слідоутворюючого предмета – рельєф, орієнтація у просторі, пружність, інтенсивність забарвлення. Динамічні властивості в якості умов контакту згадані взагалі. Треба визнати, що такий підхід певною мірою розширяє розуміння механізму утворення слідів крові, оскільки враховує не лише сукупність рухів частин крові внаслідок зовнішньої кровотечі [8], але й він потребує подальшого розвитку.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.

1. Назаров Г.Н., Пашинян Г.А. Медико-криміналістическое исследование следов крови: Практическое руководство. Н.Новгород: Изд-во НГМА. 2003. 258 с.
2. Филипчук О.В., Гуров О.М. Судово-медична криміналістика.- Харків: Діса-плюс, 2013.- 640 с.
3. Patrick H Home, Danielle G Norman, Andrew Palmer, Philip Field, Mark A Williams Quantifying forensic investigations involving bloodstain pattern analysis within the UK. Forensic Sci Int. 2022 Oct;339:111424. doi: 10.1016/j.forsciint.2022.111424.
4. Станиславский Л.В. Установление обстоятельств происшествия по следам крови: методические рекомендации.- К., 1978.- 18 с.
5. Станиславский Л.В. К вопросу о классификации следов крови в зависимости от условий их возникновения // Актуальные вопросы судебно-медицинской травматологии: научные труды. - Харьков: Книжная фабрика им. М.В. Фрунзе. - 1977. - С. 61-64.
6. Станиславский Л.В. Классификация следов крови в зависимости от механизма их образования // Первый Всесоюзный съезд суд.медиков:

21-24.09.76 г. Тезисы докладов. Киев, 1976. С.383-384.

7. Пиголкин Ю.И., Леонова Е.Н., Дубровин И.А., Нагорнов М.Н. Новая рабочая классификация следов крови. Судебно-медицинская экспертиза. 2014;1(57):11-15.

8. Bevel T., Ross M. Gardner Bloodstain Pattern Analysis. Boca Raton: CRC Press 2008.

ОСОБЛИВОСТІ НАДАННЯ ДОПОМОГИ ПАЦІЄНТАМ З ЦУКРОВИМ ДІАБЕТОМ В УКРАЇНІ У ВІЙСЬКОВИЙ ЧАС

**Балюк Дарина Сергіївна,
Булига Вікторія Сергіївна,**

Студентки 6-го курсу, 1 медичного факультету

В'юн Тетяна Іванівна

Ph.D, асистент

Харківський національний медичний університет

м. Харків, Україна

Вступ. В умовах військового часу однією з головних проблем громадської охорони здоров'я та сфери гуманітарної допомоги залишається забезпечення безперервного постачання медичної допомоги людям із хронічними захворюваннями. У першу чергу це стосується цукрового діабету, оскільки за відсутності інсуліну у пацієнтів швидко настає декомпенсований стан та зростає ризик летального результату.

Мета дослідження. Проаналізувати інформацію щодо специфіки надання медичної та гуманітарної допомоги пацієнтам з цукровим діабетом на період військового часу в Україні.

Матеріали та методи. Використовувалися статистичні методи. Були проаналізовані статистичні дані Міжнародного атласу діабетичної федерації, згідно з якою тільки у 2021 році в Україні було близько 2 325 000 жителів із цукровим діабетом 2 типу. У той час аналіз епідеміології соматичних захворювань, проведений МОЗ України, зафіксував, що кількість хворих на ЦД 2 типу у 2022 році порівняно з першим півріччям 2021 року зросла з 54,5 до 59,5 випадків на 100 тис. населення.

Це пов'язано насапмеред з тим, що в умовах воєнного стану практикуючим лікарям в Україні вкрай складно досягти оптимального рівня HbA1, вчасно діагностувати ускладнення цукрового діабету та отримати ефективний цукрознижуючий ефект терапії без ризиків подальшої гіпоглікемії, а також за наявності постійного стресу погіршується контроль захворювання

через розвиток гіперглікемії.

Наслідки військового конфлікту, який почався 24 лютого 2022 року, значно вплинули на лікування цукрового діабету. По-перше, було порушено отримання аптечних послуг громадян України, що призвело до дефіциту інсуліну та неможливості безперервного моніторингу за рівнем цукру в крові. По-друге, порушення розподілу їжі було потенційно серйозним для пацієнтів, у яких наявний ризик розвитку гіпоглікемії без належного харчування. По-третє, вплив на психічне здоров'я цих людей був надзвичайно високим. Адже навіть в умовах мирного часу пацієнти з діабетом мають у чотири рази більшу поширеність депресії та більш високий рівень самогубства порівняно з тими, що не мають діабету і у військовий час ці ризики значно підвищуються.

Результати. Аналіз статистичних даних показав, що під час військових конфліктів значно знижується доступ людей до медичної допомоги. Це пов'язано з руйнуванням критичної інфраструктури, масовим виїздом вузьких медичних спеціалістів у більш безпечні міста України та світу, складнощі з постачанням ліків, і, як наслідок, з лікуванням, відсутність аптек з необхідними медикаментами, припинення роботи більшості лабораторій і медичних центрів, відсутність контролю за перебігом хвороби та необхідність вчасного призначення лікування, нестача медичної документації, що створює складнощі в проведенні консультацій та призначення лікування громадянам і нерівномірний розподіл гуманітарної допомоги в різних регіонах України. Такі дані дозволяють підсумувати, що існує вкрай обмежений доступ пацієнтів з цукровим діабетом до медичної допомоги під час воєнного часу.

Висновок. Таким чином, можна зробити висновок, що під час гуманітарної кризи в умовах військового часу вкрай необхідно приділяти особливу увагу хронічним захворюванням. Адже пацієнти з цукровим діабетом стикаються з численними труднощами в цих умовах. Міжнародне співтовариство в усіх секторах зобов'язане підтримувати здоров'я усіх людей з діабетом під час гуманітарної допомоги.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. <https://health-ua.com/article/70029-osoblivost-viboru-lkuvannya-dabetu--v-umovah-vonnogo-stanu>
2. https://dila.ua/rus/innovation/tsukroviy_diabet.html
3. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6695264/>
4. <https://bmcpublikealth.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12889-023-16394-0>

ВАКЦИНАЦІЯ ДОРΟΣЛИХ В УКРАЇНІ

В'юн Тетяна Іванівна,

К.мед.н., асистент кафедри загальної
практики – сімейної медицини та внутрішніх хвороб

Титаренко Максим Володимирович,

Ковтун Єлизавета Андріївна

Студенти

Харківський національний медичний університет

м. Харків, Україна

Анотація: Стаття розглядає актуальність та перспективи вакцинації дорослих в Україні, виділяючи фактори та стратегії для підвищення рівня вакцинації.

Ключові слова: вакцинація, дорослі, Україна, громадське здоров'я, аналіз, стратегії, покращення, статистика.

Актуальність: полягає в необхідності звернення уваги на проблему низького рівня вакцинації дорослих в Україні та розробці ефективних стратегій для підвищення вакцинації в цьому сегменті населення. На тлі пандемії COVID-19 та інших інфекційних захворювань, акцент на вакцинації дорослих стає надзвичайно важливим для збереження громадського здоров'я та запобігання поширенню хвороб.

Мета: аналіз сучасної ситуації з вакцинації дорослих в Україні, виділення ключових факторів, що впливають на низький рівень вакцинації, та розробка пропозицій щодо стратегій підвищення рівня вакцинації серед дорослих населення з метою покращення громадського здоров'я та запобігання інфекційним захворюванням.

Матеріали: дані та статистика щодо рівня вакцинації дорослих в Україні, надані Міністерством охорони здоров'я; інформація про рекомендовані вакцини для дорослих та їх доступність в Україні; результати опитувань та досліджень

щодо усвідомленості громадян щодо вакцинації та факторів, які впливають на їх вакцинаційні рішення.

Методи: аналіз статистичних даних щодо рівня вакцинації серед дорослих населення в різних регіонах України; огляд літератури та національних та міжнародних стратегій вакцинації дорослих; проведення опитувань серед дорослих громадян для оцінки їхньої усвідомленості, ставлення до вакцинації та інших факторів, що впливають на вакцинаційні рішення; вивчення іноземного досвіду щодо вакцинації дорослих та його застосування в контексті України.

Результати та обговорення. Стан вакцинації дорослих в Україні: аналіз статистичних даних підтвердив низький рівень вакцинації серед дорослих населення. Зокрема, лише обмежена кількість дорослих громадян отримала рекомендовані вакцини, існують проблеми з популяризацією вакцинації в цільових групах.

Фактори, що впливають на вакцинаційні рішення дорослих: результати опитувань показали, що низька усвідомленість щодо важливості вакцинації, страх перед побічними ефектами та брак інформації є ключовими факторами, що обмежують вакцинацію серед дорослих.

Наявність рекомендованих вакцин та їх доступність: у деяких випадках були виявлені обмеження щодо доступності рекомендованих вакцин для дорослих у медичних закладах, що також впливає на рівень вакцинації.

Міжнародний досвід інших країн: аналіз міжнародного досвіду показав, що існують успішні стратегії з підвищення рівня вакцинації дорослих, які можуть бути використані в Україні.

Висновки. Загальний висновок полягає в тому, що вакцинація дорослих в Україні вимагає комплексного підходу, який включає в себе освітні кампанії, покращення доступності вакцин та підвищення усвідомленості громадян щодо важливості вакцинації. Спираючись на іноземний досвід та найкращі практики, Україна може розробити ефективні стратегії для підвищення рівня вакцинації серед дорослих населення та покращення громадського здоров'я.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Стаття “Вакцинація для дорослих: все що потрібно знати”, Мицавка Анна, ст. 1-3
2. Стаття МОЗ України “Актуально про COVID-19 та вакцинацію від нього для пацієнтів та медиків”
3. Centers for Disease Control and Prevention “Vaccine Effectiveness Studies”
4. Стаття МОЗ України “Чому рутинна вакцинація важлива?”
5. Центр Громадського Здоров'я МОЗ України “Рівень охоплення щеплення у 2023 році”
6. Стаття МОЗ України “Лікування й профілактика ГРЗ: рекомендації лікарям”
7. World Health Organization “Vaccines and immunization: What is vaccination?”

УДК: 618.3-06

ОГЛЯД СУЧАСНИХ ДАНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПЕРЕДЧАСНОГО РОЗРИВУ ПЛОДОВИХ ОБОЛОНОК

Дутчак Віктор Миколайович,
студент 5 курсу медичного факультету №1
Буковинський державний медичний університет
Цисар Юлія Василівна
кандидат медичних наук
доцент кафедри акушерства та гінекології
Буковинський державний медичний університет

Анотація: Істміко-цервікальна недостатність (ІЦН) є однією із найпоширеніших патологій, яка призводить до підвищеного ризику невиношування вагітності. ІЦН призводить до повторних викиднів та виникнення передчасних пологів. Не зважаючи на значне поширення проблеми, багато жінок досі не проконсультовані з приводу даної патології, а лікарям не завжди вдається вчасно діагностувати її. Попри все вчені досі не визначили етіологічну причину розвитку ІЦН, і все ще немає точних рекомендацій стосовно діагностики цього ускладнення та лікування. Постановка діагнозу ґрунтується на даних історії хвороби, клінічних проявах та результатах ультразвукового обстеження. Лікування передбачає як хірургічні втручання, так і консервативні засоби. Хірургічне лікування полягає у накладанні шва на шийку матки, а консервативне у застосуванні прогестерону та введення різних видів песаріїв на шийку матки. У даній статті ми розглянули потенційні фактори ризику, які пов'язані із розвитком ІЦН, а також сучасні методи діагностики та принципи лікування для кращого розуміння цієї патології в сучасному акушерстві.

Ключові слова: вагітність, істміко-цервікальна недостатність, невиношування, передчасні пологи

Розвиток передчасної пологової діяльності залежить від багатьох

факторів. Але за статистикою, аномалії шийки матки є провідною проблемою у багатьох пацієнток. За даними наукових досліджень, вагітні жінки з укороченою шийкою матки (згідно проведеного трансвагінального ультразвукового обстеження) мають підвищений ризик спонтанних передчасних пологів. А в особливості, жінки часто стикаються із істміко-цервікальною недостатністю, яка також є основною причиною звичного невиношування [1].

ІЦН – це патологія шийки матки, яка спричиняє ускладнення вагітності. Зокрема це проявляється повторними викиднями у II триместрі вагітності або розвитком спонтанної передчасної пологової діяльності. При розширенні каналу шийки матки амніотичний міхур виходить за межі зовнішнього вічка шийки матки, і може доходити навіть до піхви при тому що у вагітної відсутні будуть типові симптоми для пологів - біль у животі та скорочення матки. Розвиток цього процесу обумовлений обмеженою здатністю шийки матки витримувати тиск, який наростає в міру збільшення плода [2].

Фактори ризику виникнення ІЦН вчені поділяють на групу вроджених та набутих. До вроджених відноситься внутрішньоутробний вплив тератогенів, вади розвитку матки, мюллерова аномалія, колагенопатії та втрата колагену із судин. До набутих факторів ризику належить наявність в анамнезі переривання вагітності у II триместрі або передчасні пологи, розриви шийки матки під час пологів або при проведенні абортів, гінекологічні втручання, які передбачали розширення каналу шийки матки –вишкрібання стінок порожнини матки, петльова електроконізація, конізація холодним ножом [2, 4, 5].

У 2019 р. SOGC визначила, що діагноз має бути встановлений шляхом аналізу історії хвороби, згідно клінічних проявів та за результатами ультразвукового дослідження. За останніми даними, проведення гістросальпінгографії, оцінка за розширювачем Гегара 9-го розміру, який проходить без опору через внутрішнє вічко шийки матки, балон для розширення перешийка матки або катетер Фолея, не використовують з діагностичною метою. Також ІЦН не може бути діагностована при відсутності

вагітності, за результатами гістероскопії або інших методів візуалізації шийки матки [4, 6].

Ультразвуковий метод діагностики застосовується при умові, що в анамнезі у жінки була одна або декілька втрачених вагітностей, виникали передчасні пологи у терміні 22–36 тиж. Також показом є зменшена довжина шийки матки (< 25 мм), яка була зафіксована за допомогою трансвагінального ультразвукового дослідження до 24 тиж вагітності [1, 5].

Лікарями також проводиться фізикальне обстеження. Це варто зробити при виявленні безболісного розширення шийки матки під час ручного дослідження або огляді в дзеркалах. Також необхідно застосовувати цей метод якщо на огляді було виявлено випадання плодових оболонок до 24 тиж вагітності. В цій ситуації попередній анамнез щодо перерваних вагітностей у другому триместрі або наявність передчасної пологової діяльності не враховується [7].

Поглиблена діагностика проводиться за даними анамнезу. Важливим є виявлення безболісного розкриття шийки матки, яке закінчується повторними викиднями у II триместрі та передчасні пологи без супутніх причин. Однак за останніми рекомендаціями SOGC було встановлено, що анамнез не є специфічним та обов'язковим фактором для діагностики ІЦН, так як за розвиток такого ускладнення відповідає багато причин. Також діагноз встановлюється при виявленні довжини шийки матки < 25 мм і тільки із значущими факторами ризику: розширення та евакуація або кюретаж, внутрішньоутробний вплив тератогенів, колагенові порушення в судинні, мюллерова аномалія, розриви шийки матки, проведення електрохірургічного висічення або конізації холодним ножом, будь які інші хірургічні втручання на шийці матки [6, 8].

Лікування ІЦН складається із хірургічного та консервативного методів. Метод хірургічного лікування полягає в накладанні цервікального серкляжу. В основі консервативної методики лежить використання вагінального прогестерону та різних видів шийкового песарію. Обмеження активності,

ліжковий режим та інші терапевтичні методи лікування, не використовуються через недоведену ефективність [2, 4, 9].

Шийковий серкляж поділяється на трансвагінальний та трансабдомінальний (за допомогою лапаротомічної та лапароскопічної малоінвазивної хірургії). Частіше використовують все таки роботизоване лапароскопічне втручання, бо це є швидше, безпечніше та ефективніше. За терміном проведення хірургічного втручання, серкляж шийки матки поділяється: за показами УЗД, згідно фізикального дослідження шийки матки, за даними анамнезу [8, 9].

Вибір хірургічного методу лікування здійснює акушер, згідно своїх переконань. Але частіше використовують спосіб накладення за Макдональдом, оскільки це відносно є простішим і не потребує розтину слизової оболонки сечового міхура і прямої кишки. В свою чергу метод за Широкармом асоціюється із більшою частотою проведення кесаревого розтину [10].

Трансабдомінальний вид цервікального серкляжу варто використовувати до вагітності або на ранніх термінах (10–14 тиж.) вагітності. Цей метод хірургічного втручання проводиться для вагітних, у яких попередньо встановлювали вагінальний серкляж, але результат цього був невдалим. Також його можна використовувати в разі, якщо шийка матки надто вкорочена або взагалі відсутня і серкляж вагінально провести неможливо [11].

Згідно останніх даних, лапароскопічний доступ дає кращі акушерські результати. Крім того, роботизований лапароскопічний серкляж володіє приблизно однаковими показниками результату в порівнянні із традиційною лапаротомією. Також при проведенні трансабдомінального лапароскопічного серкляжу відмічається зменшення об'єму крововтрати та часу перебування вагітної в акушерському стаціонарі. Хоча загальна тривалість оперативного втручання є більшою [5, 10].

Для проведення консервативної терапії використовують вагінальний прогестерон або проводять ін'єкції 17-гідроксипрогестерону внутрішньом'язово. А американський коледж акушерів і гінекологів взагалі

виступає за те, щоб вагінальний прогестерон застосовували як варіант лікування для зменшення ризику передчасних пологів у жінок, які не мають в анамнезі передчасних пологів і в яких випадково було виявлено зменшену довжину шийки матки [6, 9].

Але за останніми міжнародними рекомендаціями, вагінальний прогестерон слід розглядати з профілактичною метою у вагітних які мають такі фактори: в анамнезі є передчасні пологи (16 тиж.), зменшена довжина шийки матки за даними трансвагінального ультразвукового дослідження [7, 11, 12].

Дослідники встановили, що 17-гідроксипрогестерон не запобігає у пацієток з ІЦН подальшому вкороченню шийки матки, не впливає на продовження вагітності у II триместрі, не знижує частоту спонтанних передчасних пологів у жінок з короткою шийкою матки. Також у більшості випадків спостерігали, що жінки, яким був показаний серкляж, мали вже в анамнезі внутрішньом'язові ін'єкції 17-гідроксипрогестерону, але одночасно не мали бажаного ефекту щодо зниження частоти розвитку передчасних пологів та покращення перинатальних наслідків. Але за даними іншого дослідження було встановлено, що ін'єкції 17-гідроксипрогестерону зменшували кількість пологів і перинатальної смертності у терміні гестації до 24 тиж, а поєднання трансвагінального серкляжу та введення 17-гідроксипрогестерону знижує частоту пологів у терміні гестації до 24 тиж. Тому докази, які остаточно би підтверджували потенційну користь цієї технології та її ефективність для рутинного лікування ІЦН, є обмеженими, і все ще потребують проведення рандомізованих досліджень [3, 4, 10].

Отже ІЦН є невирішеною проблемою, яка з кожним роком все частіше зустрічається. Також в ході досліджень було встановлено, що жінки в анамнезі із викиднем у II триместрі вагітності мають набагато вищий ризик розвитку спонтанних передчасних пологів. Крім того ця небезпека (повторна втрата у середині II триместру) зберігалася і щодо наступних вагітностей. Зважаючи на вищеперераховане можна зробити висновок, що в разі несвоєчасної діагностики та не розпочатого вчасного лікування, цей патологічний процес прогресує і

знижує шанси жінки зберегти вагітність природним шляхом. Тому акушери-гінекологи мають пам'ятати про цю патологію шийки матки і проводити своєчасну діагностику та лікування [1, 7].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Романенко, Т. Г., & Мельничук, І. П. (2016). Багатоплідна вагітність та істміко-цервікальна недостатність (огляд літератури). *Здоров'я жінки*, (6), 33-40.
2. Borschova, A. A., Pertceva, G. M., & Alekseeva, N. A. (2020). Isthmic-cervical insufficiency in the structure of the reasons for mortaring of pregnancy. *Medical Herald of the South of Russia*, 11(1), 34-40.
3. Яремчук, Л. В. (2018). Істміко-цервікальна недостатність шийки матки, як причина невиношування: сучасний погляд на етіологію, діагностику та лікування (огляд літератури).
4. Камінський, А., Жданович, О., Коломійченко, Т., Ісмаїлов, Р., & Яньюта, С. (2021). Істміко-цервікальна недостатність: анамнез, перебіг і наслідки вагітності (ретроспективний аналіз). *Збірник наукових праць Асоціації акушерів-гінекологів України*, (1 (47)), 30-38.
5. Barinov, S. V., Artymuk, N. V., Novikova, O. N., Shamina, I. V., Tirskaaya, Y. I., Belinina, A. A., ... & Di Renzo, G. C. (2021). Analysis of risk factors and predictors of pregnancy loss and strategies for the management of cervical insufficiency in pregnant women at a high risk of preterm birth. *The Journal of Maternal-Fetal & Neonatal Medicine*, 34(13), 2071-2079.
6. Руденко, М. С. (2022). Істміко-цервікальна недостатність як предиктор ризику передчасних пологів. *Збірник тез доповідей всеукраїнської науково-практичної конференції студентів та молодих вчених «Досягнення сучасної медичної та фармацевтичної науки – 2022»*.
7. Козар, О. М., & Албота, О. М. (2020). Істміко-цервікальна недостатність: сучасні аспекти діагностики і тактики ведення. *Науковий журнал №27 (27) жовтень 2020*, 22.

8. Куса, О. М., Пахаренко, Л. В., & Басюга, І. О. (2021). Невиношування вагітності: основні етіопатогенетичні аспекти істміко-цервікальної патології. Editorial board, 171.
9. Golyanovsky, O. V., Morozova, O. Z., Supruniuk, K. V., & Frolov, S. V. (2022). The role of isthmic-cervical insufficiency in miscarriage. HEALTH OF WOMAN.
10. Голяновський, О. В., Морозова, О. В., Супрунюк, К. В., & Фролов, С. В. (2022). Роль істміко-цервікальної недостатності у невіношуванні вагітності. Репродуктивне здоров'я жінки, (7), 53-60.
11. Al'fiya, G. Y., Ol'ga, V. Y., Il'nur, I., Yanbarisova, A. R., Berdigulova, E. F., & Dar'ya, D. G. (2023). Etiologic, diagnostic, and management aspects of patients with isthmic-cervical insufficiency. VF Snegirev Archives of Obstetrics and Gynecology, 10(1), 5-11.
12. Kokh, L. I., & Satysheva, I. V. (2011). Diagnosis and results of treatments for isthmic-cervical incompetence. Obstetrics and Gynecology, 7, 29-32.

**ОСОБЛИВОСТІ КЛІНІЧНИХ ПРОЯВІВ АСКАРИДОЗУ У ДІТЕЙ
РІЗНИХ ВІКОВИХ ГРУП**

Колесник Яна Володимирівна,

к.мед.н., доцент

Алиєва Сусана Відадіївна,

Студент

Харківський національний медичний університет

м. Харків, Україна

Анотація: Інфекційні та паразитарні захворювання залишаються однією з головних причин смертності людства. Встановлено, що діти частіше заражаються гельмінтами, а зростаючий організм особливо чутливий до патогенної дії аскаридозної інвазії, що зумовлює актуальність цієї теми [1]. Наявність аскаридозної інвазії призводить до гіпертрофії м'язового шару кишкової стінки, зменшення глибини крипт, зміни хімічного складу кишкового вмісту, порушення моторно-секреторної функції шлунка і кишечника [2]. Часто ця інфекція протікає безсимптомно, але вона може призвести до серйозних проблем у печінці, жовчовивідних шляхах, підшлунковій залозі та кишечнику в період від яйця до дорослої особини. Дорослі аскариди можуть викликати кишкову непрохідність, утворюючи вольвулус, інвагінацію або безоар у тонкому кишечнику. Це також може призвести до некрозу в цих ділянках внаслідок локального пошкодження слизової оболонки кишечника з приєднанням бактерій.

Ключові слова: аскаридоз, шлунково-кишкові розлади, неперетравлені фекалії, нудота, блювота, регургітація.

Мета дослідження. Визначити особливості клінічних проявів розладу кишково-шлункового тракту, які викликані аскаридозом, у дітей різних вікових груп.

Методи дослідження. Було проведено дослідження серед дітей різних вікових груп, які звернулися до КНП ХОР «Обласна дитяча інфекційна клінічна лікарня» з кишковою стадією аскаридозу. Популяція складалася з 34 дітей, серед яких були хворі на аскаридоз діти раннього віку (1-3 років) - 10 осіб, дошкільного віку (від 4 до 7 років) - 11 осіб, діти молодшого шкільного віку (від 7 до 11 років) - 13 осіб. Було проведено збір скарг за допомогою анкети, епідеміологічний анамнез, анамнез життя, огляд пацієнта, під час якого оцінювали загальний стан дітей, фізичний розвиток, визначали клінічну картину та симптоми, пов'язані з проявом глистових інвазій. Усім пацієнтам були назначені такі лабораторні методи дослідження, як загальний аналіз крові, загальний аналіз сечі, копроцитограма.

Результати та обговорення. Серед порівнюваних вікових груп нестійкий стілець частіше зустрічається у дітей раннього віку (6 осіб) і у дошкільнят (9 осіб). Серед дітей раннього (7 осіб) і дошкільного віку (8 осіб) неперетравлені фекалії частіше зустрічалися ніж у дітей молодшого шкільного віку. Скарги на запори реєструвалися без суттєвих відмінностей у дітей усіх вікових груп. Серед обстежених дітей відзначалися й інші порушення з боку травної системи: відрижка, нудота, блювання та регургітація. Симптоми метеоризму та відрижки частіше виявлялися у дітей раннього (9 осіб) і дошкільного (10 осіб), ніж у дітей старшого віку. Блювання зафіксовано в поодиноких випадках у всіх вікових підгрупах хворих на аскаридоз дітей. Істотної різниці в прояві регургітації в залежності від віку немає.

Висновки. Отже, Практично при всіх кишкових гельмінтозах клінічно і патогенетично можна виділити ряд схожих факторів. Проте кожен конкретний гельмінтоз має певну специфічну симптоматику, яка часто дозволяє навіть клінічно поставити діагноз. Зазвичай аскаридоз протікає безсимптомно, але на ранніх стадіях виникнення захворювання може спостерігатися дисбактеріоз кишечника. Тому раннє виявлення і лікування цього захворювання сприяє запобіганню серйозних внутрішньочеревних ускладнень, які виявляються на більш пізніх стадіях.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. . Lamberton H.L., Jourdan P.M. Human Ascariasis: Diagnostics Update. Curr. Trop. Med. Rep. 2015; N 2. P
2. Ayper Somer, Nuran Salman, İşik Yalcin. “Çocuk Enfeksiyon hastalıkları”. İstanbul tip kitabevleri -2018

**ОСОБЛИВОСТІ ІМУНОЛОГІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ
У СТУДЕНТІВ-МЕДИКІВ З КИШКОВО-ПАРАЗИТАРНОЮ ІНВАЗІЄЮ**

Мінухіна Діана Валеріївна,

к.мед.н, асистент

Алиєва Сусана Відадіївна,

Студент

Харківський національний медичний університет

м. Харків, Україна

Анотація: Шлунково-кишковий тракт – це доступу для патогенних мікробів, що потрапляють у внутрішнє середовище організму. Антимікробні фактори, які виробляються слизовою оболонкою кишечника, обмежують транслокацію умовно-патогенних і патогенних мікробів через кишковий епітеліальний клітинний бар'єр. Під час гострої інфекції клітинний бар'єр кишкового епітелію порушується, і виявлення мікробних молекул у власній пластинці кишечника швидко стимулює сигнальні шляхи вродженого імунітету, які координують початкові захисні механізми[1]. Клітини імунної системи, зосереджені у слизовій оболонці кишечника, забезпечують місцевий захист, беруть участь у роботі загального імунітету організму, активують Т та В лімфоцити.

Ключові слова: імунологічні показники, студенти-медики, інтерлейкіни, Т-лімфоцити, імунологічні процеси

Мета дослідження. Визначити особливості змін імунологічних показників, а також цитокіновго статусу у студентів медиків при кишково-паразитарних інвазіях.

Методи дослідження. Було проведено дослідження серед студентів-медиків, які звернулися до Міської клінічної лікарні № 27, м.Харкова з кишково-паразитарною інвазією. Популяція дослідження складалася з 24

пацієнтів, яким було проведено паразитологічне дослідження(збір паразитологічного анамнезу) та аналіз імунограм у процесі діагностики.

Результати та обговорення. В результаті проведеного дослідження було виявлено підвищення вмісту ІL-4, ІL-6, ІL-10 у сироватці крові у пацієнтів з ентеробіозом. Підвищення вмісту концентрації ІL-4 у сироватці крові також свідчить про наявність гіперреактивності з боку Th-2. Важливо зазначити, що саме визначення рівнів ІL-4 в сироватці крові є цінним діагностичним критерієм для диференціальної діагностики різних форм кишкових паразитозів.

Для вивчення інтенсивності імунних реакцій у пацієнтів також були проаналізовані показники клітинного імунітету. Загальна кількість Т-лімфоцитів (CD3+)(52+_7,6%) ($p<0,05$) було значно знижено, що відображає дефіцит Т-клітинних механізмів захисту. Підрахунок відносного числа Т-хелперів (CD4+) (36+_ 5,79%) ($p<0,05$) показав також зниження даної субпопуляції Т-лімфоцитів, що свідчить про імунологічну недостатність. Незважаючи на зміни в субпопуляційному складі Т-лімфоцитів суттєвого порушення показника Т-хелпери/Т-супресори, який визначається імунорегуляторним індексом, у студентів-медиків не було виявлено.

Висновки. Отже, знаючи особливості імунологічних показників при кишкових паразитозах, важливо запускати імунологічні процеси, в яких беруть участь цитокіни оскільки їхнє цілеспрямоване застосування у профілактичних заходах терапії дозволяє суттєво підвищити ефективність боротьби з паразитогами.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Melissa A. Kinnebrew and Eric G. Pamer. Innate immune signaling in defense against intestinal microbes. *Immunological Reviews, volume 245, Special Issue: Microbial Influences on Immune Function, 2012.* P= 113-131

ПРИЙНЯТТЯ ОБРАЗУ ТІЛА: ВПЛИВОВІ ЧИННИКИ ТА ЇХ РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ОСОБИСТОСТІ

Пономарьова Валерія Валеріївна,
кандидат медичних наук, доцент кафедри
психіатрії, адиктології, психотерапії
та клінічної психології

Остапенко Олександра Володимирівна
асистент кафедри
психіатрії, адиктології, психотерапії
та клінічної психології
Навчально-науковий медичний
інститут НТУ «ХП»
м. Харків, Україна

Вступ. Підтримка соціального оточення та близьких людей мають великий вплив на сприйняття образу тіла особистістю. З одного боку, позитивна підтримка може зміцнити впевненість у собі та сприяти прийняттю свого тіла. З іншого боку, негативні коментарі або некритичне ставлення до зовнішності можуть спричинити почуття неприйнятності свого тіла і викликати комплекси та різноманітні психологічні та психічні розлади.

Мета роботи: дослідити чинники, що впливають на прийняття образу тіла особистістю та їх ролі і значення.

Матеріали та методи: аналіз сучасної світової літератури щодо питання впливу чинників на прийняття образу тіла особистістю та їх ролі і значення.

Результати та обговорення. Серед основних соціально-психологічних чинників, що впливають на прийняття образу тіла особистістю, можна виділити роль родини і виховання.

Ще з дитинства у нас формуються переконання про те, якими ми маємо бути, як виглядати і як поводитися.

Сімейні цінності та ставлення до фізичного вигляду батьків можуть бути переданими нащадкам і впливати на їхнє ставлення до свого тіла у майбутньому. Halliwell та Dittmar (2003) зазначають, що позитивне ставлення

батьків до свого тіла та впевненість у ньому можуть сприяти розвитку позитивного сприйняття образу тіла у дітей.

Окрім цього, індивідуальні особливості також відіграють важливу роль у формуванні образу власного тіла. Так, дослідження Тулка та Wood-Barcalow (2015) визначають, що концепція позитивного образу тіла може різнитися залежно від особистісних характеристик і життєвого досвіду.

Також варто відзначити роль однолітків у процесі формування образу тіла. Груповий тиск та порівняння з іншими можуть спричинити негативні емоції та незадоволеність своїм тілом у підлітків та молодих дорослих (Grogan & Richards, 2002).

Позитивне та негативне самовподобання грають також важливу роль у прийнятті образу тіла. Джеккі Фардулі та співавтори у своєму дослідженні «What Works in Secondary Schools? A Systematic Review of Classroom-Based Body Image Programs» вказали, що позитивне самовподобання може бути захисним фактором проти розвитку негативного ставлення до власного тіла. Вплив позитивних соціальних досвідів та розуміння своїх унікальних рис може знижувати ступінь страждань внаслідок несприятливих образів тіла, що циркулюють у суспільстві.

На підсвідомому рівні наш образ тіла може бути пов'язаний з нашою особистістю і самооцінкою. Люди, які мають стабільну психологічну структуру, зазвичай більш позитивно ставляться до свого тіла і менше залежать від зовнішніх оцінок.

Культурні особливості також впливають на прийняття образу тіла особистістю. У дослідженні Маріянни Тіггеман та Рейчел Ендрю «Clothing Choices, Weight, and Body Image Satisfaction in Adult Women: A Cross-Cultural Study» було з'ясовано, що у різних культурах існують різні уявлення про ідеальність тіла, що може призводити до різних стандартів краси та різних рівнів задоволення з власного образу тіла.

Культурні стереотипи і норми можуть формувати уявлення про те, як повинно виглядати «ідеальне» тіло, а також визначати, які аспекти фізичної

зовнішності є бажаними або небажаними.

В релігійному контексті, погляди на тіло можуть варіювати в залежності від віросповідань. Деякі релігії можуть сприймати тіло як святе, що зміцнює позитивний образ тіла.

У той час як інші релігії можуть підкреслювати аскетизм або певні канони зовнішнього вигляду, що може призвести до конфліктів з природними бажаннями та прийняттям себе.

У різних культурах і віросповіданнях можуть існувати власні уявлення про ідеали краси та прийняття. Особини, які не відповідають цим стандартам, можуть відчувати соціальний тиск, відкидання або дискримінацію, що додає психологічного дискомфорту та погіршує їхнє самопочуття.

У практичному плані, розуміння соціально-психологічних чинників, що впливають на сприйняття образу тіла, може бути використано для розробки ефективних програм з поліпшення самооцінки та прийняття власного тіла. Дослідження Тілки та Вуд-Баркалоу (2015) про позитивний образ тіла може послужити основою для створення інтервенцій, спрямованих на розвиток здорового ставлення до власного тіла та підвищення самоцінності.

Зрештою, соціальні норми відіграють значну роль у формуванні ставлення до образу власного тіла.

Змінюючись з часом та в різних суспільствах, норми визначають, що вважається прийнятним або неприйнятним у вигляді та поведінці, пов'язаній зі своїм тілом. Це може змусити індивідів адаптуватись або боротися зі стереотипами, що впливає на їхнє самовідчуття та соціальні взаємодії.

Висновки. Таким чином, слід вказати, що для покращення сприйняття образу тіла особистістю, необхідно звертати увагу на різноманітність соціально-психологічних чинників, що впливають на формування ставлення до власного зовнішнього вигляду.

Підвищення свідомості про ці чинники та розвиток позитивного самовподобання можуть сприяти збереженню психічного здоров'я та покращенню якості життя особистості. Особливу увагу слід звернути на

формування реалістичних стандартів краси та зниження впливу нереалістичних ідеалів, що поширюються засобами масової інформації. Врахування даних соціально-психологічних чинників, що впливають на формування ставлення до власного зовнішнього вигляду може сприяти збереженню особистісного психічного здоров'я та підвищенню власної самооцінки.

CHEMICAL SCIENCES

ACYLIMINE SALTS AS REAGENTS IN REACTIONS C - AND N-ALKYLATION

Klimko Yurii Evgenovitch
Koshchii Iryna Volodymyrivna
Vasilkevich Oleksandr Ivanovich
PhD, Ass.Prof
Levandovskii Svyatoslav Ihorovych
student
National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute"
Kiyv, Ukraine

Introduction

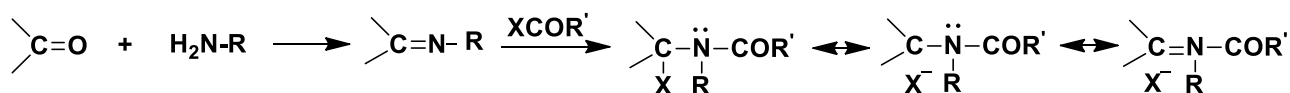
Acyliminium salts are electrophilic reagents that potentially allow the introduction of various bulk nitrogen-containing groups in aromatic structures, to synthesize important, but inaccessible by other methods, heterocycles. However, the examples in the literature are limited to only a few cases of C-alkylation of aromatic substrates and the synthesis of 2-azetidinones. In the presented work the range of possible aromatic and heteroaromatic objects for alkylation with various acyliminium salts is expanded. Thus, 1-p-tolyl-N-p-methoxyphenyl-3-oxotetrahydroisoquinoline and 3,4-(2,3-thiopheno)-N-p-methoxyphenyl-5-p-tolyl-2-pyralidone were synthesized. With yields of 54 and 46%, respectively. The fundamental possibility of using acyliminium salts for N-alkylation of aliphatic amines and amino acid esters is shown. Synthesized N-[1-methyl-p-tolyl-1-(p-tolylamido-N'-p-methoxyphenyl)] isopropylamine, methyl esters of N-[1-methyl-p-tolyl-1-(p-tolylamido-N'-n-methoxyphenyl)] glycine, valine, dimethylglycine and adamantylglycine with yields of 53, 49, 47 and 36%, respectively. The structure of all synthesized compounds is proved by physicochemical methods.

Key words: acyliminium salt, C-alkylation, N-alkylation, triethylamine.

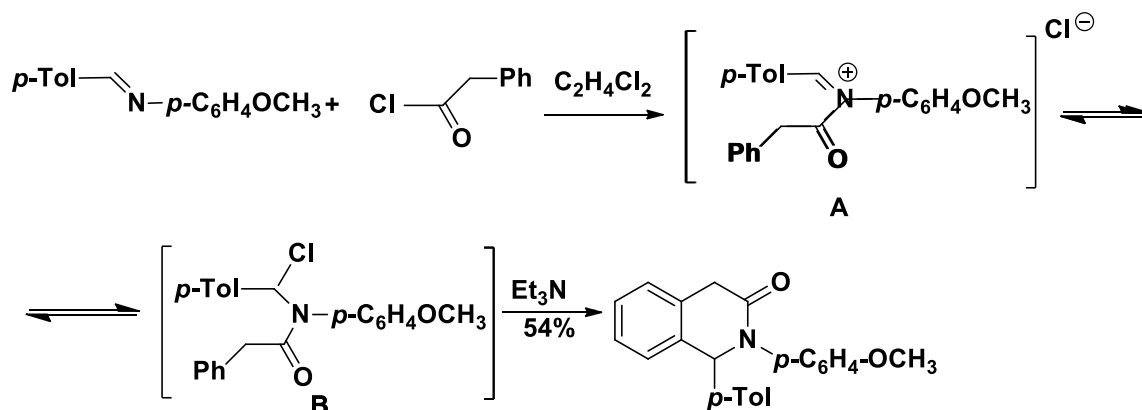

Amidoalkylating reagents, as can be seen from the literature [1,2], are of great importance for the synthesis of various derivatives of heterocycles by C- or N-alkylation. However, acyliminium salts, which belong to this class of reagents, have been used only for C-alkylation and only in a few cases [2], in particular, for the synthesis of important 2-azetidiones. The aim of the work was both to expand the range of objects for C-alkylation with acyliminium salts and to determine the possibilities of using the latter for N-alkylation.

When considering the reactivity of acyliminium salts, first of all, we must take into account their electrophilic nature. The unshared electron pair of the nitrogen atom, although conjugated to a carbonyl group, still has a significant effect on the C-X bond due to the α -effect.

R, R' = Alk, Ar; X = Hal, O-, N-, S- or P-containing groups.

The contribution of ionic structures undoubtedly depends on the electronic nature of the substituent X, but even for N-1-haloalkylamides in the steady state it is not dominant, although it provides increased mobility of functional substituents X in reactions with nucleophiles. Interestingly, the electrophilicity of amidoalkylating agents can increase significantly in the presence of not only mineral acids or Lewis acids, but also bases. In the latter case, an important role is obviously played by intermediates with active electrophilic ability.

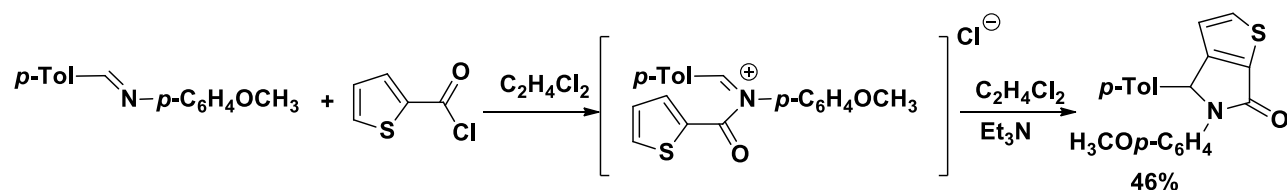
As a reagent in our studies was used acyliminium salt obtained from the corresponding Schiff base and phenylacetic acid chloride according to standard

methods [2]. Such salts are not stable, they exist only in solutions for a limited time.

Advantageously, there is an equilibrium between the ionic structure (A) and the covalent structure (B).

Similar acyliminium salts have been used to alkylate the benzene nucleus [2]. The authors used AlCl_3 as a catalyst. However, when trying to reproduce this experiment, strong tarring was observed and the target product could not be isolated. When Lewis acid was replaced by Et_3N , a 4-hour boiling in dichloroethane gave an alkylation product in 54% yield. The following signals are observed in the PMR spectrum of the isolated compound: methyl group ($\delta = 2.36$ ppm), methoxyl group ($\delta = 3.74$ ppm), methylene group ($\delta = 4.24$, 1H, $j = 3$, 3 Hz, $\delta = 4.87$, 1H, $j = 3.3$ Hz), hydrogen atoms in aromatic cycles ($\delta = 6.79$ - 7.33 ppm). The IR spectrum shows at 1760 cm^{-1} the valence vibrations of the amide carbonyl group.

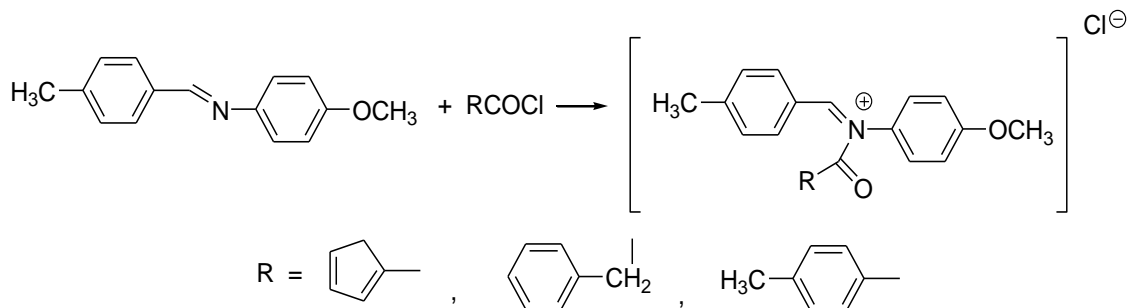
It would be interesting to use the acyliminium salt to alkylate another aromatic system also under the influence of Et_3N . For this purpose, a suitable salt based on 2-thiophenecarboxylic acid chloride was obtained. An experiment was performed where, by analogy with the above, intramolecular alkylation of the thiophene ring to position 3 was allowed. Alkylation to position 5, which could be an alternative as the most favorable, is impossible due to the formation of a double-bonded bridge structure at the bridge head. Substitution to position 4 is not possible for the same reason.

The experiment was performed under the same conditions. The alkylation product was isolated with a yield of 46%. In the PMR spectrum (δ , ppm) of the alkylation product there are signals: methyl group (2.31), methoxyl group (3.82), hydrogen in phenyl nuclei (6.81-7.21), hydrogen in the thiophene fragment (6.53, 1H, $j = 6.6$ Hz, 7.55, 1H, $j = 6.6$ Hz), tertiary hydrogen singlet (7.91). The IR spectrum shows at 1680 cm^{-1} the valence vibrations of the amide carbonyl group. These data prove the structure of the synthesized compound.

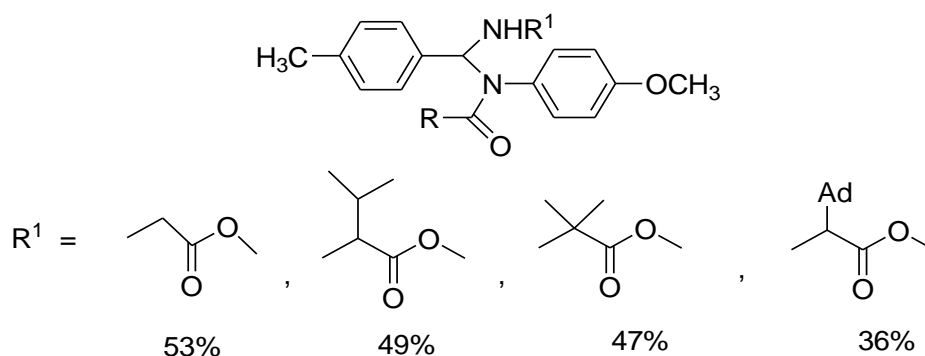
Reaction of acyliminium salts with amino acid esters.

For the first time, the possibility of N-alkylation of amino acids of acyliminium salts with the formation of appropriate N-alkylamides is shown. Yield acyliminium salts were obtained according to the scheme according to the standard method [1,2].

Development of the method of synthesis of potentially biologically active compounds based on acyliminium salts and natural amino acids.

Synthesis was carried out by boiling reagents in dichloromethane in the presence of triethylamine.

Yield for the corresponding esters are indicated in the scheme. A wide range of diverse radicals. As in the amino acid, and in acylating components leads to a large number of compounds with possible physiological activity. All synthesized substances were identified by spectroscopic methods.

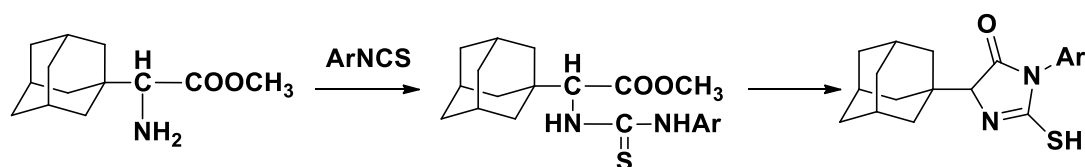
A convenient method of synthesis of potentially physiologically active compounds based on natural amino acids has been developed.

Adamantylcontaining derivatives of natural α -aminoacids.

Adamantylglycin was synthesized by method [3]. As arylisothiocyanates, the following reagents of the company Lankaster were used: phenylisothioate, p-chlorophenylisothioate, 2-naphthylisothioate. Studies of NMR ^1H spectra were performed on the JEOL spectrometer (90 MHz) in CDCl_3 , chemical shifts were

measured in δ -shift. Chromatomass spectra are measured on the Hewlett-Packard 5890-II device with a detector MSD 59771A (capillary 30 m, HP-1, 100-250 °C, 10° / min).

Thiohydantoines are formed by cyclization of α -aminoacids phenylthiocarbamoyl derivatives by acidic agents action. This reaction is used for the determination aminoacids followance of peptides for Edman's. We have found that thioures forming under heating methyl-1-adamantyl glycine ester with various isothiocyanates in benzene give thiohydantoines spontaneously with quantitative yield. The PMR spectrums analysis has shown produced thiohydantoines to exist in solution as thioenol form exclusively. For example, Ar = Ph: 7.8 ppm, SH; 3.57 ppm, singlet CH. The obtained substances could be interesting as matters for biological study.

REFERENCE.

1. Bohme H., Hartke K.// Chem. Ber.-1963.-96, №2-S.600-603.
2. Драч Б.С., Броварец В.С., Смолий О.Б.//Синтезы азотсодержащих гетероциклических соединений на основе амидоалкилирующих агентов/ Киев.: Наукова думка, 1992.- 174 С.
3. Krasutsky P.A., Novicova M.I., Semenova I.G. Chim. pharm. 2., 1985. V.19, #17, pp. 825-829.

ЗАКОНОМІРНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ УЛЬТРАЗВУКУ ДЛЯ МОДИФІКУВАННЯ КРОХМАЛЮ

Куліш-Пеленська Б. І.,

Левицький Б. В.,

аспіранти

Масюк А. С.

к.т.н., докторант

Національний університет «Львівська політехніка»

м. Львів, Україна

Анотація: У дослідженні розглянуто можливе використання крохмалю як екологічно прийняттого альтернативного матеріалу для створення полімерних композитів. В даній роботі розглянуто фізичну модифікацію крохмалю за допомогою ультразвукової обробки, яка відзначається ефективністю, економічністю та екологічною безпечністю. Під час досліджень встановлено, що ультразвукова обробка призводить до підвищення температури композиції, розрідження суспензії крохмалю, налипання крохмалю на фізико-хімічних змін у структурі крохмалю, що може покращити його характеристики для промислового використання.

Ключові слова: біодеградабельні полімери, крохмаль, ультразвукова обробка, модифікація крохмалю.

Скорочення ресурсів викопного палива та екологічні проблеми сприяли розробці матеріалів на основі природних полімерів, які можуть замінити традиційні нафтохімічні полімери. Розшуковуються дешеві, нетоксичні та біологічно розкладані матеріали [1]. Одним із них є крохмаль, основний накопичувач енергії в рослинах і другий за поширеністю відновлюваний полісахарид у світі після целюлози. Крохмаль давно популярний як сировина для виробництва біорозкладаної упаковки. Однак основним недоліком крохмалю як потенційного пакувального матеріалу є його сильна

гідрофільність, висока чутливість до зовнішніх факторів, головним чином вологи, крихкість і дуже погана змішуваність з гідрофобними синтетичними полімерами.

Як правило, крохмаль в основному складається з двох гомополімерів, а саме лінійної молекули амілози та сильно розгалуженої молекули амілопектину, і має напівкристалічну структуру. [2]. Відповідно до суміші цих двох біологічних полімерів, структури агрегації крохмалю можна розділити на зернисту структуру, кристалічну структуру, структуру ближнього порядку та структуру подвійної спіралі, яка може визначати фізико-хімічні властивості крохмалю. [3]. Однак фізико-хімічні властивості нативного крохмалю не ідеально підходять для одержання полімерних матеріалів і зазвичай потребують модифікації шляхом обробки різними апретами або фізичними методами модифікації. Модифікований крохмаль демонструє чудові фізико-хімічні властивості з бажаними характеристиками крохмалю порівняно з вихідним природним крохмалем.

Фізична модифікація (ультразвукова обробка, гіротермічна обробка і мікрохвильова обробка), хімічна модифікація (етерифікація, етерифікація та зшивання) і ферментативна модифікація є основними методами, які застосовуються для того, щоб природний крохмаль відповідав промисловим стандартам технології полімерних і композиційних матеріалів.

Серед різних фізичних модифікацій використання ультразвукової технології виглядає дуже перспективним завдяки підвищеним виходам продукту, скороченому часу обробки, зниженню витрат на експлуатацію та технічне обслуговування, а також екологічності [5]. Тому ультразвук вважається «зеленою технологією» і має величезне промислове та комерційне значення в харчовій промисловості, яка може модифікувати крохмаль за допомогою звуку з частотою понад 16 кГц.

Під час проведення досліджень було встановлено, що ультразвукова обробка гліцерину з додаванням картопляного крохмалю в концентраціях 5%, 10% і 15% мас., тривалістю 5, 10, 15 і 20 хвилин, мала декілька важливих

наслідків.

По-перше, спостерігалось підвищення температури суспензії під час ультразвукової обробки. Це явище можна пояснити тим, що ультразвукові хвилі спричиняють механічні коливання молекул у суспензії та солекул які переходять у розчин крохмалю, що призводить до збільшення енергії руху цих молекул. По-друге, за допомогою ультразвуку відбувається розрідження розчину протягом короткого періоду. Цей ефект можна пояснити явищем кавітації, під час якого утворюються зони з високим тиском і високою температурою, що призводить до розрідження розчину.

Під час ультразвукової дії спостерігалися механічні коливання, які дозволяють розривати водневі зв'язки молекул крохмалю. Це призводить до зміни конформації молекул крохмалю, зменшення розмірів та кількості кристалічних областей амілози, дезорганізації структури та розриву ланцюгових зв'язків. Все це може призвести до збільшення поверхневої енергії молекул крохмалю та підвищення їхньої здатності до гідролізу, оскільки зменшення розмірів кристалічних областей збільшує доступність поверхні крохмалю для взаємодії з розчинником, що також може збільшити його здатність до набряку.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Williams, C.K.; Hillmyer, M.A. Polymers from renewable resources: A perspective for a special issue of polymer reviews. *Polym. Rev.* 2008, 48, 1–10. [CrossRef]
2. Robyt, J.F. Starch: Structure, Properties, Chemistry and Enzymology. In *Glycoscience*; Springer: Berlin/Heidelberg, Germany, 2008; pp. 1437–1472
3. Bertoft, E. Understanding Starch Structure: Recent Progress. *Agronomy* 2017, 7, 56. [CrossRef]
4. Xie, F.; Zhang, B.; Wang, D.K. Starch thermal processing: Technologies at laboratory and semi-industrial scales. In *Starch-Based Materials in Food Packaging; Processing, Characterization and Applications*; Academic Press: Cambridge, MA,

USA, 2017; pp. 187–227.

5. Chen, Q.; Yu, H.; Wang, L.; Abdin, Z.; Chen, Y.; Wang, J.; Zhou, W.; Yang, X.; Khan, R.U.; Zhang, H.; et al. Recent progress in chemical modification of starch and its applications. *Rsc Adv.* 2015, 5, 67459–67474. [CrossRef]

ЧОТИРИ ІНТЕГРОВАНІХ ХІМІКО-МАТЕМАТИЧНІ ЗАВДАННЯ НА ОСНОВІ УКРАЇНСЬКОЇ ПІСНІ

Ткач В. В.

Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, Україна

Кушнір М. В.

Мінакова Т. Г.

Чернівецький міський ліцей №5 «Оріянна», Україна

Петрусяк Т. В.

Чернівецька музична школа №1, Україна

Останнім часом, діти поступово втрачають інтерес до вивчення точних та природничих наук. Це пояснюється рядом об'єктивних та суб'єктивних факторів, одним із яких є недосконалість традиційного педагогічного підходу до учнів.

Одним із засобів зацікавлення учнівської аудиторії до пояснюваного матеріалу є задіяння міжпредметних зв'язків. Хімічний матеріал дозволяє підібрати міжпредметні зв'язки хімії із будь-яким предметом шкільної програми – як природничо-математичного, так і суспільно-гуманітарного та мистецького циклу, включаючи музику, що буде показано у даній роботі.

Тут подані приклади оригінальних задач. При її підготовці автори орієнтувалися на типи та рівень складності завдань іспитів з хімії, які були задані у різні роки у школах різних штатів Бразилії. В них формулювання умови задачі здійснюється через переосмислення текстів відомих пісень з точки зору хімічних речовин або процесів, що описуються у них.

Дані завдання засновані на пісні «Зелена пісенька» (муз. В. Івасюка, сл. В. Лучука):

На ставку Зелене Око

Воду п'є зелений кінь,

Від коня лягла широко

На траву зелена тіль.

А в тій тині неугавно,

Заховавшись у траві,
Хтось так весело і славно
Виграває на трубі.
Заховавшись у траві,
Хтось так весело і славно
Виграває на трубі.

Із трави зелені звуки,
Як пташки, летять у світ.
І свої зелені руки
Вітровий протяг услід.
Скрізь зелене все, зелене,
Бо зелений час настав!
Навіть гратися "в зелене"
Діти вибігли на став.
Бо зелений час настав!
Навіть гратися "в зелене"
Діти вибігли на став.

На основі цієї пісні побудовані завдання 25 – 28, присвячені зеленим барвникам:

1. У 1950 році у Бразилії відбувся 4-й Чемпіонат світу з футболу. Господарі турніру підготували достатньо сильну команду і були головними фаворитами на титул. Впевненість бразильців у своїй перемозі навіть дозволила їм випустити іменні великі золоті медалі з іменами гравців своєї збірної.

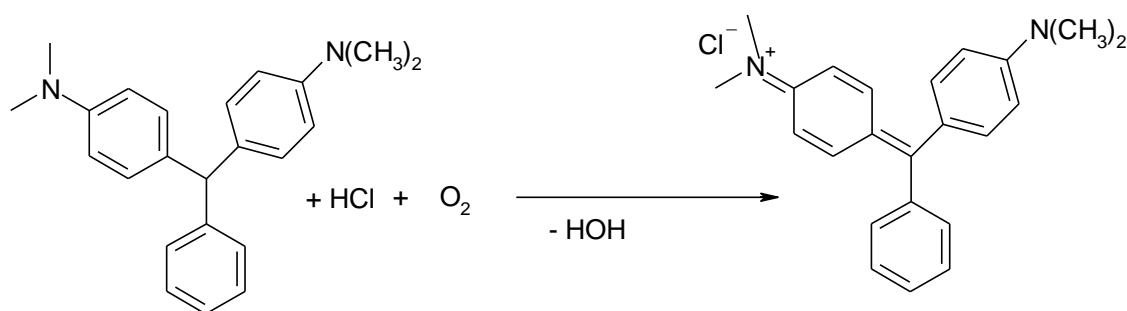
Перебіг фінального матчу, в якому Бразилія приймала Уругвай, спершу був сприятливим для господарів, однак відчайдушний наступ перших чемпіонів світу дав свої результати, і збірна Уругваю виграла з рахунком 2:1, ставши чемпіоном світу вдруге і, наразі, востаннє.

Що ж до Бразилії, то її перше чемпіонство відбулося у 1958 році у Швеції. Чемпіоном світу Бразилія ставала наразі п'ять разів – у 1958, 1962,

1970, 1994 та 2002 роках.

У 1950 бразильці були пригніченими результатом гри і назавжди відмовилися від білої форми, граючи у тепер традиційних жовто-зеленій або синьо-білій. Що ж до Уругваю, то там день проведення фінального матчу - 16 липня – там став національним святом.

Для забарвлення форми збірної Бразилії у традиційні жовтий та зелений кольори використовуються органічні барвники. Для зеленого кольору застосовується барвник малахітовий зелений. Він утворюється із безбарвної лейкоформи окисненням у кислому середовищі на повітрі:

1.1. Покажіть синтез лейкоформи із бензальдегіду та N,N-диметиланіліну. Покажіть, чому реакція заміщення відбувається у *n*-положення анілінового кільця. Трьма реакціями покажіть властивості лейкоформи та забарвленої форми малахітового зеленого як ароматичного аміну.

1.2. Щодо малахітового зеленого та лейкоформи, вкажіть невірне твердження:

а) Лейкоформа малахітового зеленого є безбарвною, оскільки у ній спряжена система обривається

б) Малахітовий зелений утворюється також і при протонуванні метиламіногрупи без доступу кисню

в) Два молі малахітового зеленого займають 27³ г

г) Малахітовий зелений вступає в реакції електрофільного заміщення

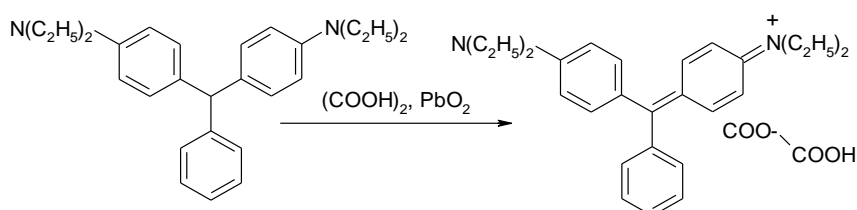
г) Малахітовий зелений здатний бути кислотно-основним індикатором, змінюючи колір зі зміною рН

1.3. Посудина в формі призми містить кисень (н.у.). В основі призми

знаходиться паралелограм, діагональ якого дорівнює 16 см, а сторона, перпендикулярна їй, 12 см. Висота призми складає 14 см. Знайдіть масу малахітового зеленого, що його можна утворити, окиснивши лейкоформу відповідним об'ємом кисню

2. Одними із найбільш використовуваних органічних барвників є трифенілметанові. Характерного забарвлення їм надає наявність трьох ароматичних фрагментів та груп із неподіленою парою електронів. При цьому наявність орієтантів першого роду надає барвникові тьмяних кольорів, тимчасом як орієтанти другого роду забарвлюють їх у яскраві відтінки.

Одним із найвідоміших трифенілметанових барвників є блискучий зелений (лат. *Viridis nitis*) або основний зелений, більш відомий під популярною назвою «зеленка». Його було отримано ще у 1869 році, однак як антисептик почали застосовувати лишень в 1930 роках. Наразі його застосовують у медицині тільки у країнах пострадянського простору та деяких країнах Східної Європи. Інша назва – «діамантовий зелений» - буквالیстична помилка при перекладі із французького «brilliant» - блискучий.

Безбарвна форма (зліва) перетворюється на забарвлену (справа) у кислому середовищі у присутності каталізаторів з окисними властивостями.

При додаванні до розчину барвника концентрованої хлоридної кислоти утворюється сіль помаранчевого кольору. При цьому друга діетиламіногрупа теж бере участь у солеутворенні. З іншого боку, при додаванні розчину Натрій гідроксиду утворюються блідо-зеленкуваті кристали основи – відповідного заміщеного похідного метанолу. Ці реакції застосовуються для встановлення справжності зразка барвника.

2.1. Запишіть реакцію забарвленої форми блискучого зеленого із хлоридною кислотою з утворенням солі за обома групами. Зверніть увагу на те,

що у позитивно зарядженій діетиламіногрупі проходить реакція заміщення

2.2. Щодо блискучого зеленого вкажіть невірне твердження

а) За основними властивостями блискучий зелений є сильнішою основою за анілін, з огляду на наявність насичених карбонових фрагментів при основних атомах Нітрогену

б) Із 82 г безбарвної форми барвника утворюються 104 г забарвленої оксалатної

в) Блискучий зелений знебарвлює бромну воду, оскільки заміщені аміногрупи є орієтантами першого роду

г) У формі солі блискучий зелений є активнішим до електрофільного заміщення, ніж у формі основи

г) Протонована аміногрупа є акцептором електронів. Відтак, сіль, утворена обома аміногрупами з хлоридною кислотою набуває яскравого - помаранчевого кольору.

2.3. У фармацевтичну лабораторію доставили зелений порошок масою 50 г. Після обробки порошку хлоридною кислотою утворилася помаранчева сіль масою 39,9 г. Знайдіть масову частку блискучого зеленого у порошку.

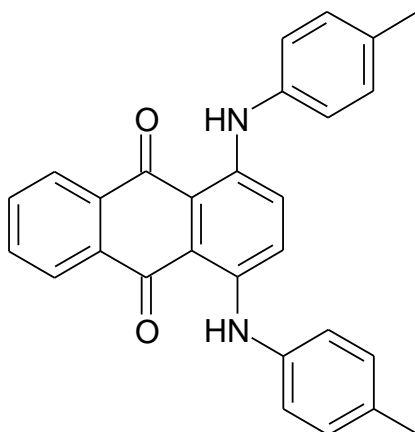
3. Для того, щоб барвник мав темний колір, але при цьому з яскравим відтінком, необхідно вводити в молекулу барвника одночасно донорні та акцепторні орієтанти, як відбувається у барвниках, згаданих у двох попередніх завданнях.

Орієтанти ароматичного ядра, які надають або змінюють забарвлення сполук, в складі яких вони містяться, називаються хромофорами. Підбираючи два і більше хромофорів для введення у спряжену систему, можна коригувати не тільки колір барвника та його зміну в різних середовищах, а й його відтінок. Також змінюються і електрохімічні параметри барвника.

Іншим характерним прикладом є розчинний зелений 3 (Рис. 1), що по суті є похідним антрахінону, заміщеним двома донорними ароматичними фрагментами.

Розчинний зелений 3 має достатньо довгу спряжену систему, що включає

як акцепторне хінонне ядро, так і донорні фрагменти п-толуїдину, аналогічно до того, як було описано вище для дельфінідину та дигідромірицетину.

Рис. 1. Розчинний зелений 3

3.1. Трьома реакціями проілюструйте властивості розчинного зеленого 3 як ароматичної системи та ароматичного аміну. Покажіть реакцію відновлення антрахінонного фрагменту у відповідну фенольну сполуку і далі до антраценового похідного.

3.2. Щодо розчинного зеленого 3, вкажіть невірне твердження:

а) 22 г розчинного зеленого 3 відповідають $\frac{1}{19}$ моль

б) Розчинний зелений 3 проявляє слабкі основні властивості, оскільки є третинним аміном

в) Розчинний зелений 3 є ароматичною системою, що вступає в електрофільне заміщення

г) Розчинний зелений може мати ізомери серед похідних фенантрени

г) Розчинний зелений вступає в реакцію Фріделя-Крафтса, що дозволяє ввести орієнтанти як першого, так і другого роду

3.3. Посудина пірамідальної форми 56 см заввишки містить зха н.у. водень. В основі піраміди лежить квадрат, а апофема піраміди дорівнює 70 см. Знайдіть масу розчинного зеленого 3, що відновлюється цим об'ємом водню до відповідного заміщеного похідного антрацену.

4. Нікол (II) хлорид – одна із найбільш застосованих сполук Ніколу. Її застосовують як електроліт для нікелювання, для отримання монетних сплавів.

Так, у США, монета номіналом у 5 центів так і називається – а nickel. Ніколвмісні монети не розчиняються у концентрованих кислотах-окисниках, з огляду на пасивацію металевого нікелю.

У гальванічній промисловості Нікол (II) хлорид використовується як каталізатор транспортування хлорид-йону. Широкому застосуванню Нікол (II) хлориду заважає канцерогенність.

Безводний Нікол (II) хлорид забарвлений у жовтогарячий колір, тимчасом як кристалогідрат складу $\text{NiCl}_2 \cdot 6\text{H}_2\text{O}$ є зеленим, через що він використовується як неорганічний барвник у кахлюванні.

4.1. Запишіть три реакції синтезу Нікол (II) хлориду та проілюструйте отримання його кристалогідрату.

4.2. Щодо Нікол (II) хлориду та його кристалогідрату, вкажіть невірне твердження:

а) 52 г Нікол (II) хлориду відповідають $\frac{4}{13}$ моль

б) 17 г Нікол (II) хлориду відповідають $\frac{1}{14}$ моль

в) Нікол (II) хлориду утворюється за реакції нікелю з хлоридною кислотою

г) Масова частка Нікол (II) хлориду в кристалогідраті більша за масову частку води

г) Нікол (II) хлорид відповідає проміжному ступеню окиснення Ніколу та мінімальному ступеню окиснення Хлору

4.3. При взаємодії нікелю з хлоридною кислотою утворюється водень, що за н.у. заповнює посудину в формі піраміди 36 см заввишки. В основі піраміди лежить квадрат. Апофема піраміди дорівнює 45 см. Знайдіть масу утвореного за реакцією Нікол (II) хлориду та його кристалогідрату

TECHNICAL SCIENCES

VISUALIZATION OF THE FRICTION SURFACE AFTER WEAR TESTS

Hlushkova D. B.

Doct. Sc. (Tech.),

Head of the Department of Technology of Metals and Materials Science

Kharkiv National Automobile and Highway University,

Kharkiv, Ukraine;

Suminov A. V.

Assistant,

Department of Technology of Metals and Materials Science

Kharkiv National Automobile and Highway University,

Kharkiv, Ukraine

Introduction

The grate frame of scraper conveyors is subjected to intense abrasion by traction chains, scrapers, and transported material and experiences significant loads from the impact of a coal harvester on them.

All this places high demands on pan material in terms of strength and wear resistance. The bottom of the pans of scraper conveyors at the point of contact with the links of the traction chain is subject to intense wear.

Aim

The nature of damage to the bottom parts and links of the traction chain of a scraper conveyor can be characterized as a specific form of abrasive wear with elements of mechanical-corrosive wear. [1-2]

The hardness of the material determines the amount of mutual penetration of micro-roughness of the rubbing surfaces. [3] The amount of hardness determines the area of actual contact of the surfaces and the volume of material drawn into deformation.

Abrasive wear for the pan frame of scraper conveyors is manifested mainly by

the action of abrasive particles on the surface.

The surface subject to wear is subject to significant deformations, which occur in a thin surface layer and lead to its heating. As a result of repeated deformations and in the presence of sharp temperature fluctuations, the structure and properties of the metal in the contact zone change. [4-6]

The objective of this work was to study the state of the metal surface during wear tests that simulate the operation of a scraper conveyor.

Materials and methods of the study

Based on the actual operating conditions of the “bottom-traction chain link” interface parts of a mine scraper conveyor, tests were carried out according to the “roller-block” scheme, which reproduces pure sliding in the presence of water and abrasive. [7]

Due to the fact that microalloying of steel with boron has a positive effect on wear resistance, causing an increase in hardenability and a decrease in the critical cooling rate, the rollers were made of 25XГ2CPΦ steel, which were quenched at a temperature of 850 °C in oil and tempered at 200 °C (low tempering) one batch and the second batch were subjected to tempering at 500 °C (high tempering). The chemical composition of steel 25KhG2SRF is given in table. 1. The microstructure, as well as the friction surface of the rollers, was studied using an Altami-MET1 portable metallographic microscope (Fig. 1).

This microscope is designed to study the microstructure of metals and alloys in reflected light in a light field under direct illumination.

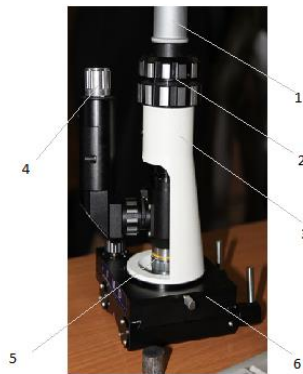
Results and discussion

In table Table 2 shows the hardness values of 25XГ2CPΦ steel after different temperings.

Table 1

Chemical composition of steel 25XГ2CPΦ

Contents of elements, %						
C	Si	Mn	Cr	B	V	Fe
0,25	0,65	1,60	0,50	0,001	0,10	rest

Fig. 1. General view of the Altami-MET1 metallographic microscope:
1 - eyepiece; 2 – focal length eyeliner; 3 – tube; 4 – backlight; 5 – lens;
6 - magnetic table

Table 2.

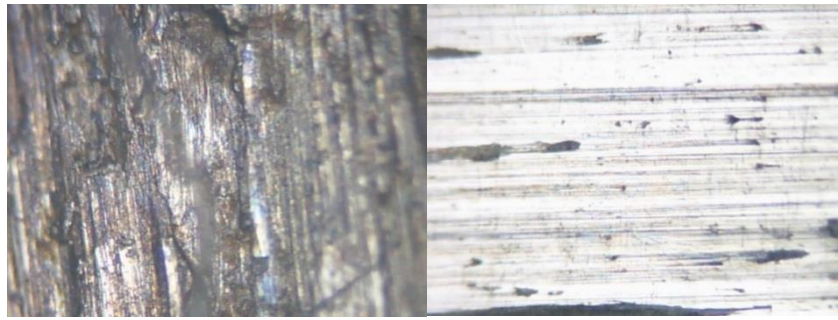
Steel hardness value 25XГ2CPΦ

Heat treatment	Marking	Hardness	
		HRC	HB
Quenching from 850 °C to oil and tempering at 200 °C	1	45	430
	2	48	460
	3	45	430
	4	46	438
	5	46	438
	6	46	438
	7	45	430

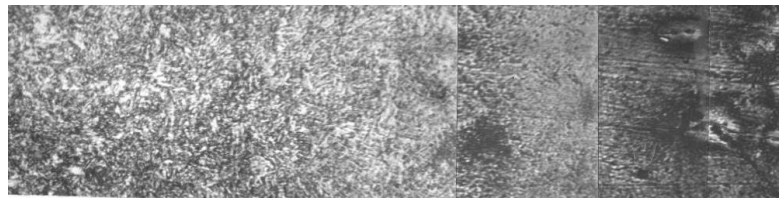
Heat treatment	Marking	Hardness
		HB
Quenching from 850 °C into oil and tempering at 500 °C	8	277
	9	277
	10	277
	11	269
	12	269
	13	269
	14	285

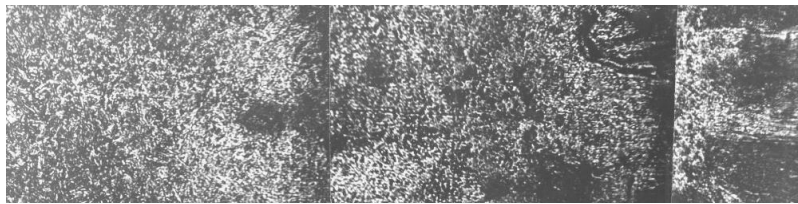
Fig. 2. Condition of the surface of a roller made of steel 25XГ2CPΦ after quenching and high tempering (a) and quenching and low tempering (b) - test for 15 minutes

Fig. 3. Condition of the surface of a roller made of steel 25XГ2CPΦ after hardening and high tempering (a) and hardening and low tempering (b) - tests for 60 minutes

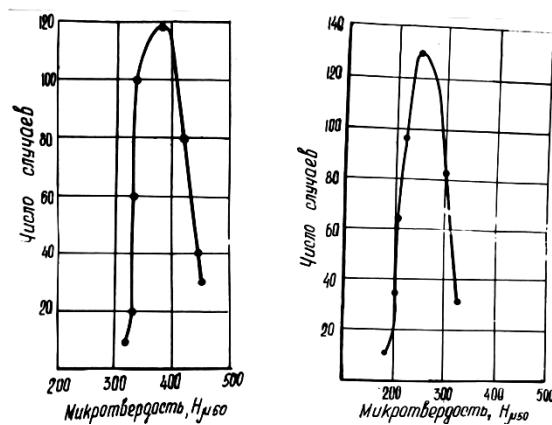

a

b

Fig. 4. Microstructure of the base metal (a), transition zone (b) and friction surface (c) of 25XГ2CPΦ steel after quenching and low tempering (I) and quenching and high tempering (II) x500

a

б

Fig. 5. Frequency curves of microhardness measurements of steel 25XГ2CPΦ after quenching and low tempering (a) and quenching and high tempering (b)

The duration of wear tests was 15, 30, 45, 60 minutes.

In Fig. Figure 2 shows the state of the surface of a roller made of steel 25XГ2CPΦ after testing for 15 minutes, a – after quenching and high tempering, b - after quenching and low tempering.

After hardening and high tempering, large scratches and a large number of scratches are observed on the surface (Fig. 2a), which lead to the destruction of the material of the parts and a change in their shape and size.

This type of surface is explained by the fact that abrasive particles falling on surface cracks deform and cut off their surface layers.

The state of the surface of the roller that has undergone quenching and low tempering is completely different (Fig. 2b). The marks are shallow, there are no scratches on the surface.

Similar patterns can be traced when the test duration increases to 60 minutes. This follows from a comparison of the surface states presented in Fig. 3.

This difference in the state of the friction surface is associated with the nature of the microstructure, which is clearly demonstrated in Fig. 4, which shows the nature of the structure in the main, transition zone and contact area.

The microstructure of 25XГ2CPΦ steel after quenching and low tempering is a fine-needle martensime temper, and after high tempering it is a sorbite temper.

The explanation for the difference in the state of the friction surface after different heat treatment modes of 25XГ2CPΦ steel is the frequency curves of microhardness measurements presented in Fig. 5.

As follows from these curves, the maximum number of cases when tempered at 200 °C corresponds to a microhardness of 380, and when tempered at 500 °C – a microhardness of 250.

Conclusions

1. Based on the wear tests carried out, the friction surface was studied, the study of which allows us to draw a conclusion about the ability of the metal to resist abrasive.

2. One of the main factors determining the state of the friction surface is its

hardness.

3. Subtle changes in the surface layer during wear were studied using a modern portable metallographic microscope Altami-MET1, which allows obtaining high-quality digital images.

4. The relationship has been established between the state of the friction surface and the nature of the structure in the main, transition zone and at the point of contact.

REFERENCES

1. Popovich M.G., Kovalchuk O.V. Teoriya avtomatichnogo keruvannya: Pidruchnik. - K.: Libid,1997.-554 s.;
2. Metodichni vkazivki do vikonannya kursovoyi roboti dlya studentiv dennoyi for-mi navchannya z disciplini «Elektromehanichni sistemi avtomatizaciyi zagal-nopromislovih mehanizmiv-2», 2013r.
3. Bosak A.V. Cifrovi sistemi keruvannya elektrotehnichnimi kompleksami: komp'yuternij praktikum [Elektronnij resurs]: navch. posib. dlya zdobuvachiv stupenya bakalavra za osvithnoyu programoyu «Inzhiniring avtomatizovanih elektrotehnichnih kompleksiv», «Inzhiniring intelektualnih elektrotehnich-nih ta mehatronnih kompleksiv» / A.V. Bosak. L.Ya. Kulakovskij; KPI im. Igorya Sikorskogo. – Elektronni tekstovi dani (1 fajl: 5,29 Mbajt). – Kiyiv: KPI im. Igorya Sikorskogo, 2021. – 52 s. <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/41530>
4. Kulakovskij L.Ya. Teoriya avtomatichnogo keruvannya: Linijni sistemi: Rozra-hunkovo-grafichna robota [Elektronnij resurs]: navch. posib. dlya zdobuvachiv stupenya bakalavra za osvithnoyu programoyu «Inzhiniring avtomatizovanih elektrotehnichnih kompleksiv» / L.Ya. Kulakovskij, A.V. Bosak; KPI im. Igorya Sikorskogo. – Elektronni tekstovi dani (1 fajl: 1,08 Mbajt). – Kiyiv: KPI im. Igorya Sikorskogo, 2019. – 23 s. <http://ela.kpi.ua/handle/123456789/26330>
5. Chermalykh A.V. Digital control systems: Settlement and graphic work [Electronic resource]: tutorial for bachelor's degree programs for an educational program "Engineering of Auto-mated Electrical Systems" / A.V. Chermalykh,

A.V. Danilin, A.V. Bosak, I.Ya. Maidanskyi; Igor Sikorsky Kiev Polytechnic Institute. – Electronic text data (1 file: 3,7 MB). – Kiev: Igor Sikorsky Kiev Polytechnic Institute, 2019. – 67 p. <http://ela.kpi.ua/handle/123456789/26335>

6. Kulakovskij L.Ya. Teoriya avtomatichnogo keruvannya: Linijni sistemi: Kurso-va robota [Elektronnij resurs]: navch. posib. dlya zdobuvachiv stupenya bakala-vra za osvitnoyu programoyu «Inzhiniring avtomatizovanih elektrotehnicnih kompleksiv» / L.Ya. Kulakovskij, A.V. Bosak; KPI im. Igorya Sikorskogo. Elektronni tekstovi dani (1 fajl: 1,1 Mbajt). – Kiyiv: KPI im. Igorya Sikors-kogo, 2019. – 34 s. <http://ela.kpi.ua/handle/123456789/26328>

7. Bosak A.V. Teoriya avtomatichnogo keruvannya: Nelinijni sistemi ta optimal-ne keruvannya:Laboratornij praktikum [Elektronnij resurs]: navch. posib. dlya zdobuvachiv stupenya bakalavra za osvitnoyu programoyu «Inzhiniring avtomatizovanih elektrotehnicnih kompleksiv» / A.V. Bosak, L.Ya. Kulakovs-kij; KPI im. Igorya Sikorskogo.

**INFORMATION TECHNOLOGY FOR COLLECTING AND
ACCUMULATING MEDIA RESOURCE DATA USING AI**

**Tsiutsiura Svitlana,
Tsiutsiura Mykola,
DSc (Eng.), Professor
Yerukaiev Andrii**

PhD (Eng.), Associate Professor
State University of Trade and Economics, Kyiv

Abstract: To date, the country has found itself in a difficult state, and not through its own fault at all. Everyone faces new challenges that citizens are forced to jointly solve in order to bring the current dangerous state sustainably to the indicators of 2013, and in parallel with this, to imitate the world level of Free, strong, Democratic, developed, independent countries as much as possible. A group of authors of this project is invited to contribute to this desired and expected goal for every Ukrainian. The proposed approach does not cover something global, abstract, but suggests focusing on one of the specific, current, urgent problems, namely, the intellectual analysis and processing of media data as an active assistance to intelligence services.

Keywords: artificial Intelligence, intelligent data analysis, fuzzy systems.

In the process of analyzing the results [1, 4] obtained by the authors of the project in the direction, problem, topic, object and subject of research, the following markers are established that determine what exactly the contribution of the mentioned scientists is and why their developments need to be continued, supplemented, improved:

1. The problem and objectives of the study were formed: identifying a specific problem or issue that requires study and analysis (improving the algorithm for collecting and analyzing information from media resources using artificial

intelligence).

2. A detailed literature review was conducted: an analysis of existing research and works in the relevant field, including information technology, artificial intelligence and Media Research.

3. The research methodology is presented: determination of the methodological approach to conducting research (choice of data collection and analysis methods, use of machine learning algorithms, etc.).

4. Data collection and analysis was carried out: implementation of the process of data collection from media resources (parsing websites, API data collection sessions, creating algorithms for collecting text, video and audio information from media resources, developing their own tools for accumulating information); analysis and processing of collected data (using analytical methods, statistics, machine learning to obtain valuable information from data).

5. The development and improvement of intelligent data processing algorithms has been proven: work has been carried out on artificial intelligence algorithms that will improve the collection and analysis of media data (creation of new algorithms for text processing, video classification, image analysis).

In addition, we analyzed the results obtained by other scientists in recent years with reference to specific publications [1-3], and:

1. The authors identified innovative and interdisciplinary approaches that combine elements of information technology, machine learning, and Media Research to conduct the project's research. This approach can be called an information and intelligent approach to the analysis of media data using artificial intelligence. The novelty of this approach lies in the fact that it combines important aspects of the modern information ecosystem – media, artificial intelligence and data – to solve complex social and technological problems. It allows not only to make the media more accessible and informative, but also helps to solve socio-cultural issues related to the consumption of media content and the impact on society.

2. The experiment and validation are clearly presented, for which experiments and validation of the developed algorithms were conducted (determining

the effectiveness and accuracy of the results, comparing them with existing approaches).

3. The authors did not ignore the ethical aspect, namely, they paid special attention to the consideration of ethical issues related to the collection and use of media data, in particular, from the point of view of confidentiality, privacy and secrecy of data (state secrecy).

Therefore, we can draw such a conclusion that the formulation of the conclusions of these authors based on the results of their research, when providing recommendations for practical implementation or further research, has a good scientific base, but is insufficient for implementation.

REFERENCES

1. Y. Kostiuk, O. Kryvoruchko, M. Tsiutsiura, A. Yerukaiev and N. Rusan (2022). Research of Methods of Control and Management of the Quality of Butter on the Basis of the Neural Network. 2022 International Conference on Smart Information Systems and Technologies (SIST), 307-313, DOI: 10.1109/SIST54437.2022.9945764

2. M. Tsiutsiura, N. Kostyshyna, A. Yerukaiev, S. Danylyshyn, Y. Honcharenko and L. Tao (2022). Research of Housing Comfort Using Linguistic Variables. 2022 International Conference on Smart Information Systems and Technologies (SIST). 208-211. DOI: 10.1109/SIST54437.2022.9945736

3. Bebeshko, B. (2023). Training of an artificial neural network based on data for evaluating the performance and risks of investing in digital assets. Cyber security: education, science, technology, 3(19), 135–145. DOI: <https://doi.org/10.28925/2663-4023.2023.19.135145>

4. Khorolska, K. (2022). The potential of applying different methods of artificial intelligence in the problem of drawing recognition and transformation 2D→3D. Cyber security: education, science, technology, 1(17), 21-30. DOI: <https://doi.org/10.28925/2663-4023.2022.17.2130>

**РОЗВИТОК ПІДПРИЄМСТВ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ
В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ**

Бут Сергій Анатолійович,

к.т.н., доцент

Дущак Ольга Вячеславівна,

к.т.н., доцент

Крижановський Станіслав Йосипович,

старший викладач

Національний університет харчових технологій

м. Київ, Україна

Анотація. В довоєнний період харчова промисловість України була однією із галузей, що забезпечувала стабільність внутрішнього ринку та щороку демонструвала додатні показники зростання. Повномасштабна війна, розв'язана РФ проти України, спричинила значну кризу в промисловості. Причини цьому: безпекова ситуація, труднощі із логістикою, особливо для експортоорієнтованих галузей, а також брак обігових коштів. У перші місяці війни не працювало понад 40% підприємств, тисячі людей втратили джерела доходу. Загалом через вторгнення росії Україна втратила від 5 до 7 млн. робочих місць.

Незважаючи на війну, харчова промисловість залишається однією з найоптимістичніших галузей і в українській переробці. З одного боку, харчовики теж зазнали великих втрат, адже поламано ланцюги постачання та заблоковано морські шляхи експорту, в окремих регіонах пошкоджено виробничі потужності. З іншого — харчова галузь демонструє відносну стійкість на тлі інших видів діяльності. Галузі, які забезпечують базові потреби населення, мають повсякденний попит як у країні, так і поза її межами.

Ключові слова: харчова промисловість, консервування, економіка, Україна

В період воєнного стану, діяльність підприємств харчової промисловості стикається зі специфічними викликами та особливостями, які потребують особливої уваги та заходів для забезпечення продовольчої безпеки та стабільності економіки. Воєнні дії можуть призвести до кризи в галузі продовольства, оскільки перешкоджають експорту сільськогосподарської продукції і збільшують залежність від внутрішнього виробництва. Це створює тиск на підприємства харчової промисловості для забезпечення внутрішнього ринку продуктами харчування.

Одним із глобальних аспектів впливу війни росії в Україні є криза продовольства. Так, як на Україну та російську федерацію припадає значна частка експорту сільськогосподарської продукції, то через блокаду українських портів та неможливість транспортування зерна в країни Африки, Азії, Близького Сходу, близько 50 млн людей знаходиться на межі голоду. На даний час залізниця є єдиним прийнятним варіантом транспортування, в результаті чого обсяг можливого під час війни експорту становить лише 0,6 млн. тонн на місяць (з довоєнних 5-6 млн. т, хоча інвестиції в транспортну інфраструктуру можуть дозволити збільшити цей обсяг [1]). Окрім того, ситуація ускладнюється також і тим, що на значній території України в зв'язку із активними бойовими діями, було неможливу провести посівну.

Для забезпечення стабільної роботи підприємств уряд може вводити спеціальні заходи, спрямовані на забезпечення неперервної роботи продовольчих підприємств і постачання продукції населенню. Це включає максимальний строк розрахунків за поставлені продовольчі товари, що мають істотну соціальну значущість.

Регулювання цін: для запобігання росту цін на продукти першої необхідності, уряд може встановлювати максимальні ціни на такі товари, як крупа, цукор, хліб, молоко, м'ясо та інші [2].

Переміщення підприємств: уряд може проводити програму переміщення підприємств із територій, які перебувають під впливом військових дій, на більш безпечні території. Це допомагає зберегти виробництво та забезпечити

безперервне постачання продукції.

Фінансова підтримка: бізнесу надаються кредити під нуль відсотків для забезпечення сталої діяльності та розвитку. Це може допомогти підприємствам в період воєнного стану [3].

Використання заходів воєнної економіки: заходи воєнної економіки можуть бути використані для забезпечення макроекономічної стабільності, підтримки купівельної спроможності населення та збереження виробництва.

Усі ці заходи мають на меті забезпечити продовольчу безпеку та стабільність економіки в умовах воєнного стану. Такі дії вимагають співпраці між урядом, підприємствами та іншими зацікавленими сторонами для забезпечення ефективного функціонування галузі харчової промисловості. Лише при комплексній реалізації цих заходів можливо вирішити низку проблем, які існують сьогодні у сфері харчової промисловості.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Відновити експорт в умовах війни: складно, але життєво необхідно. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3449529-vidnoviti-eksport-v-umovah-vijni-skladno-alezittevo-neobhidno.html>.

2. Як український бізнес працює під час війни. Головні факти з дослідження Gradus Research. URL: <https://forbes.ua/news/v-ukraini-35-biznesu-prizupinili-diyalnist-cherez-viynu-1-ne-planuyut-vidnovlennya-opituvannya-gradus-23032022-4950>.

3. Постанова Кабінету міністрів України від 26.02.2022 р. № 160 «Щодо забезпечення стабільної роботи виробників продовольства в умовах воєнного стану».url:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-2022-%d0%bf#text>

ДОСЛІДЖЕННЯ МЕТОДІВ ВИЯВЛЕННЯ ДРОНІВ З ВИКОРИСТАННЯМ НЕЙРОННИХ МЕРЕЖ

Криховецький Максим Володимирович
Магістр 2 курсу
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
м. Івано-Франківськ, Україна

Анотація. Використання дронів може становити загрозу для безпеки країни, тому вивчення та розробка методів виявлення, розпізнавання та ідентифікації дронів є надзвичайно важливим завданням. У нашій роботі були досліджені та аналізовані різні відомі методи виявлення дронів, які використовуються на сучасний момент і базуються на різних фізичних принципах. Ми вивчили принципи роботи, переваги та недоліки таких методів, як акустичний (звуковий), візуальний (оптичний), тепловий, радіочастотний та радарний. Дослідження вказує на те, що використання візуальних методів не має проблем, пов'язаних з інтеграцією датчиків та дронів, і відрізняється вищою роздільною здатністю. Наша робота також підкреслює, що найкращою моделлю для візуальної обробки виявлення та відстеження об'єктів, що характеризується вищою обчислювальною потужністю і точністю, є згорткові нейронні мережі.

Ключові слова: дрон, згорткова нейронна мережа, виявлення дронів, методи виявлення дронів.

З повномасштабним вторгненням росії в Україну набула особливої актуальності потреба захисту від ворожих дронів. У сучасному світі дрони набувають все більшої популярності і застосовуються в різних галузях, включаючи науку, технології та медіа. Проте їх використання може призвести до загрози для безпеки країни. Тому дослідження та впровадження методів виявлення, розпізнавання та ідентифікації дронів стає важливим завданням.

Метою даної роботи є аналіз існуючих методів виявлення дронів з використанням нейронних мереж з метою оцінки їх переваг та недоліків, а також формування практичних рекомендацій для їх ефективного використання.

Зокрема, були вирішені такі завдання:

- аналіз та узагальнення інформаційних та літературних джерел щодо методів та приладів виявлення дронів;
- дослідження наявних методів розпізнавання дронів з використанням нейронних мереж;
- виявлення їх переваг та недоліків.

Методи виявлення дронів та пристрої, які використовуються для їх реалізації, поділяються на пасивні та активні. Пасивні методи здатні лише спостерігати та прослуховувати, тоді як активні методи спрямовують сигнал та аналізують одержану інформацію. Такі пристрої можуть також мати додатковий функціонал, включаючи детекцію, пошук, стеження, класифікацію на конкретний вид дрону, розпізнавання та сповіщення.

Отже, необхідність розробки систем пошуку дронів, які забезпечать безпеку громадян та інфраструктуру, має вирішальне значення для національної безпеки.

Залучення дронів до військових операцій та їх використання в цивільних сферах, таких як транспорт, доставка та навігація, створює потребу у високоефективних системах виявлення та контролю. Розробка і впровадження надійних методів виявлення дронів є важливою задачею для безпеки суспільства.

На сьогодні відомі різні методи та пристрої виявлення дронів, які працюють на різних фізичних принципах, такі як акустичний, візуальний, тепловий, радіочастотний та радарний методи.

Один з пасивних методів - акустичний (звуковий) метод - дозволяє виявляти дрони, аналізуючи звукові хвилі, які вони виробляють. Цей метод може бути ефективний на невеликих відстанях від дронів та не вимагає активної взаємодії з ними.

Візуальний (оптичний) метод використовує оптичні датчики або камери для виявлення дронів за їхнім зображенням. Він може розрізняти дрони від інших об'єктів за їхнім рухом та формою.

Тепловий метод використовує тепловізори для виявлення дронів за їхньою тепловою сигнатурою. Дрони виділяють тепло через їхні двигуни та інші елементи, що можна виявити за допомогою теплового зображення.

Радіочастотний метод вивчає радіохвилі, які відреагують на сигнали від управління дронами.

Радарний метод використовує радіолокатори для виявлення дронів за допомогою радіовипромінювання та аналізу отриманих сигналів.

Нами розглянуті та порівняні ці методи з метою розробки ефективних та надійних систем виявлення дронів, які можуть бути використані для захисту від можливих загроз.

У наукових дослідженнях, спрямованих на виявлення та розпізнавання дронів з використанням активних датчиків, виявлено, що радарні сенсори мають високу вартість і обмежену здатність виявлення малих дронів. Теплові датчики мають пониженою точністю через низьку просторову роздільну здатність, а використання акустичних датчиків у виявленні та розпізнаванні дронів також має недоліки, такі як висока вартість та обмежене використання на борту дрона. У зв'язку з цим використання пасивних датчиків, зокрема візуальних (оптичних датчиків), стає більш вигідним варіантом, оскільки вони не мають зазначених недоліків і обмежень при виявленні невеликих дронів.

Використання візуальних методів (видимого зображення) видається найбільш перспективним, оскільки вони мають високу роздільну здатність, доступні з точки зору вартості та можуть розрізняти різні типи дронів. Проте цей метод також має свої проблеми, такі як непередбачувані рухи та швидкість дронів, схожість дронів із птахами, вплив різних погодних умов та переповненість тла, а також малі розміри дронів на великих відстанях та відсутність можливості масштабування, закриті ділянки. Розв'язання цих проблем та забезпечення ефективного виявлення та розпізнавання дронів у

різних умовах можливе завдяки використанню методів глибинного навчання нейронних мереж.

Протягом останнього десятиліття глибинні нейронні мережі стали найбільш ефективною моделлю для візуального виявлення та відстеження об'єктів і характеризуються високою точністю та обчислювальною потужністю. Зокрема, згорткові нейронні мережі (Convolutional Neural Networks - CNN) є основними блоками для комп'ютерного зору щодо сегментації зображень та розпізнавання об'єктів. Вони ефективніші у виокремленні різних ознак об'єктів, що робить їх найбільш придатними для розпізнавання дронів. Для досягнення цієї мети необхідно підготувати набір даних, що включатиме зображення дронів та подібних об'єктів, і навчити існуючі нейронні мережі розпізнавати дрони на цих зображеннях, тоді оцінити їхню ефективність. Для цього можна використовувати популярні нейронні мережі-детектори зображень, такі як YOLO, SSD, Faster R-CNN, Mask R-CNN і RetinaNet. Ці мережі демонструють високу точність та можуть ефективно виявляти об'єкти на зображеннях, надаючи класифікаційні оцінки.

Висновки. Таким чином, виявлення дронів відіграє важливу роль у забезпеченні безпеки громадськості та уникненні можливих загроз, пов'язаних із їх присутністю. Ми провели аналіз різних існуючих методів виявлення дронів, які застосовуються на сучасний момент та базуються на різних фізичних принципах. Щоб уникнути проблем, пов'язаних із застосуванням різних типів датчиків, виявлення дронів за допомогою візуальних методів (використання звичайних зображень) є найбільш вдалим варіантом. Це обумовлено їх високою роздільною здатністю, невеликою вартістю і можливістю виявлення різних видів дронів.

Для вирішення завдань виявленням і розпізнаванням різних типів дронів і відрізненням їх від птахів при візуальній обробці об'єктів використовуються моделі глибинного навчання. Розробка ефективних та надійних систем виявлення та розпізнавання дронів може значно поліпшити безпеку та контроль над їх використанням у різних ситуаціях.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Системи виявлення дронів і протидронні системи. URL: <https://www.bezpeka-shop.com/ua/blog/obzor/sistemy-obnaruzheniya-dronov-i-protivodronnye-sistemy/>
2. 10 технологій виявлення та протидії дронам на сьогоднішній день. URL: <https://bezpeka.club/10-technologies-for-detecting-counteracting-drones/>
3. Samadzadegan F, Dadrass Javan F, Ashtari Mahini F, Gholamshahi M. Detection and Recognition of Drones Based on a Deep Convolutional Neural Network Using Visible Imagery. Aerospace. 2022; 9(1):31. URL: <https://doi.org/10.3390/aerospace9010031>
4. Everything about Mask R-CNN: A Beginner's Guide URL: <https://viso.ai/deep-learning/mask-r-cnn/>

ОГЛЯД ТА АНАЛІЗ ІНОЗЕМНИХ ДЖЕРЕЛ ІНФОРМАЦІЇ ЩОДО МІКРОФІЛЬМУВАННЯ ТА ОЦИФРОВУВАННЯ ДОКУМЕНТАЦІЇ

Надточій Ірина Іванівна
Тімов Олексій Олександрович
Журавель Олександр Георгійович

молодші наукові співробітники
Науково-дослідний, проектно-конструкторський
та технологічний інститут мікрографії,
м. Харків, Україна

Анотація: Впродовж останніх 150 років мікрографічні технології змінювались, вдосконалювались, знаходили застосування у різних сферах, давали початок новим технологіям, допомагали вирішувати проблеми природної та техногенної безпеки. Третє тисячоліття – епоха цифровізації економіки і суспільства. У провідних країнах світу стрімко впроваджуються сучасні технології мікрофільмування і оцифровування документації (електронно-мікрографічні системи, гібридний підхід, впровадження комерційного мікрофільмування).

Аналіз вітчизняних джерел інформації щодо мікрофільмування та оцифровування документації показав, що відсутня інформація, яка стосується сучасних технологій мікрофільмування і оцифровування документації, а саме: відсутні дані щодо гібридного підходу у мікрофільмуванні, впровадження комерційного мікрофільмування тощо. Тому пошук було проведено серед іноземних джерел інформації.

Література, яка пов'язана із мікрофільмуванням, видається різними мовами світу, але найчастіше – англійською. Сучасні мікрографічні технології активно розвиваються у таких англійськомовних країнах, як США, Велика Британія, Канада, Австралія, Нова Зеландія.

Ключові слова: мікрографія, мікрофільм, оцифрування.

Враховуючи всю минулу історію мікрографії, а також приймаючи до уваги розвиток сучасних технологій мікрофільмування, дійшли висновку, що США є беззаперечним світовим лідером у мікрофільмуванні: багато мікрографічних технологій було створено, удосконалено та використовується у цій країні.

Таким чином, основна увага з пошуку та аналізу іноземних джерел інформації з мікрофільмування та оцифрування документації приділена англомовним джерелам інформації, перш за все, американським.

Організації у США, які використовують технологію мікрофільмування, доволі різноманітні: приватні дослідницькі університети (Єльський), соціальні інститути (Смітсонівський), науково-дослідні центри (Корнельський університет), бібліотеки (Бібліотека Конгресу США), архіви. Наукова-технічна та довідкова інформація щодо мікрофільмування, збереження інформації та оцифрування документації виходить і у окремих штатах.

Пошук та аналіз іноземних джерел інформації з мікрофільмування виявив що використання технологій мікрофільмування і оцифрування документації широко увійшло у практику промислових, урядових, банківських, бібліотечних, архівних та інших установ США.

Бібліотека Конгресу США опублікувала у 1996 році документ «Recommendations for the Evaluation of Digital Images Produced from Photographic, Microphotographic, and Various Paper Formats», в якому представлено рекомендації щодо оцінки цифрових зображень і оцифрування з мікрофільмів і мікрофіш [1].

Національне управління архівів та документації США (NARA) є провідним розробником національних стандартів з мікрофільмування та оцифрування документації. У 2004 році NARA випустило технічне керівництво з переводу архівних матеріалів в електронний вигляд («Technical Guidelines for Digitizing Archival Materials for Electronic Access»), в якому як об'єкти оцифрування фігурували і мікрофільми [2, с. 15].

Міжнародна робоча група з мікрофільмування Digital Curation Centre у

2011 році оприлюднила довідковий посібник із зберігання даних у цифровому вигляді «The role of Microfilm in Digital Preservation» [3, с. 160]. Цей керівний документ визначає важливу роль, яку сучасні СОМ-системи (системи комп'ютерного мікрофільмування) можуть відігравати в широкому спектрі цифрового збереження.

Діяльність Асоціації бібліотечних колекцій та технічних послуг США (ALCTS) є прикладом комплексного підходу у мікрофільмуванні та оцифруванні документів. У 2013 році ALCTS представив настанову [4, с. 52], у якій запропоновано рекомендації щодо оцифрування бінарних, напівтонових та кольорових зображень.

Особливості зберігання сучасних мікроформ визначено у документі [5, с. 68], розробленому Північно-Східним центром консервації документів (США). Північно-Східний центр консервації документів має великий досвід мікрофільмування, і до нього звертаються користувачі за оцінкою матеріальних витрат з мікрофільмування (оцифрування) або за порадою щодо використання, зберігання мікроформ тощо.

У посібнику «Kodak D-31 Storage and Preservation of Microfilms» наведено загальні принципи, які застосовують для середньострокового і тривалого зберігання коробок з мікрофільмами, що пропонують фахівці компанії Kodak [6, с. 78].

Рекомендації щодо використання паперових та електронних засобів перетворення вихідних зображень представлено публічним архівом штату Делавер, США «Guidelines for Utilizing Paper and Computer Output Imaging Conversion Services» [7, с. 44].

Керівний документ «Hybrid microfilm guidance» (Ohio Electronics Record Committee) визначає переваги гібридного підходу у технології мікрофільмування над традиційним [8, с. 12].

Автори дослідження «Digital Imaging and Preservation Microfilm: The Future of the Hybrid Approach for the Preservation of Brittle Books» підсумували набутий практичний досвід двох проєктів з мікрофільмування у Єльському та

Корнельському університетах, упродовж яких було відскановано та замикрофільмовано більш, ніж 450 000 документів [9, с. 63].

Результати дослідження у Єльському та Корнельському університетах показують, що найбільш повно завданням створення, збереження та оперативного використання СФД відповідають гібридні технології мікрофільмування [9, с. 8].

Перспективи довгострокового архівування з використанням лазерних СОМ-систем висвітлюються у [10, с. 52], [11, с. 15].

Рекомендації Національного центру зберігання (National Preservation Office) Британської бібліотеки стосовно зберігання, копіювання мікроплівки, вибору устаткування для читання мікроформ, періодичного контролю та використання мікроформ представлені спеціалістами Британської бібліотеки [12, с. 44].

У 2011 році Національний архів Великобританії опублікував документ під назвою «Digital Preservation Policies: Guidance for archives» («Політика цифрового збереження: посібник для архівів»), в якому підкреслена необхідність дотримання національних або міжнародних стандартів, які можуть забезпечити кваліфікований нормативний контроль збереження культурної спадщини в процесі оцифровування [13, с. 8].

Сучасні іноземні компанії визнають важливість надання комерційних послуг з мікрофільмування і оцифровування документації, надають велике значення залученню потенційних клієнтів, виконують консультації клієнтів на всіх стадіях створення їх індивідуальних проєктів [14, с. 7], [15, с. 12].

Вищенаведений аналіз іноземних джерел інформації показує необхідність поєднання класичної технології оптичного мікрофільмування і сучасних цифрових технологій для забезпечення довготривалого зберігання інформації і отримання оперативного доступу до неї.

Спільне використання цифрових і мікрографічних технологій дозволяє ефективно поєднувати високу надійність тривалого збереження інформації, зафіксованої на мікрофільмах в аналоговій формі, з можливостями

оперативного пошуку, телекомунікаційного доступу та відтворення документів в електронному вигляді.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.

1. Recommendations for the Evaluation of Digital Images Produced from Photographic, Microphotographic, and Various Paper Formats. // Library of Congress [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://memory.loc.gov/ammem/ipirpt.html>

2. Technical Guidelines for Digitizing Archival Materials for Electronic Access: Creation of Production Master Files – Raster Images [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.archives.gov/files/preservation/technical/guidelines.pdf>

3. Н. Brown, J. Baker, W. Cybulski The role of Microfilm in Digital Preservation [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.dcc.ac.uk/sites/default/files/documents/resource/curation-manual/chapters/microfilm/Microfilm_2011_Final.pdf

4. I. Bogus, G. Blood, Robert L. Dale Minimum Digitization Capture Recommendations [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.ala.org/alcts/resources/preserv/minimum-digitization-capture-recommendations>

5. Reformatting. Microfilm and Microfiche [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.nedcc.org/assets/media/documents/Preservation%20Leaflets/6_1_microform_2017.pdf

6. Kodak D-31 Storage and Preservation of Microfilms [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.alarisworld.com/-/media/files/di/uploadedfiles/d-31.pdf>

7. Guidelines for Utilizing Paper and Computer Output Imaging Conversion Services [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://archivesfiles.delaware.gov/gov-services/Guidelines_for_Conversion_Services.pdf

8. Hybrid microfilm guidance [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<https://ohioerc.org/wp-content/uploads/2014/09/HMguidelines1.pdf>

9. Digital Imaging and Preservation Microfilm: The Future of the Hybrid Approach for the Preservation of Brittle Books [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.clir.org/wp-content/uploads/sites/6/hybrid.pdf>.

10. D. Fluck RGB laser COM system for recording digital image data on color microfilm offers new perspectives for long-term archiving [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://library.imaging.org/archiving/articles/11/1/art00044>

11. D. Fluck Analysis of Color Management of RGB Laser COM for Image Archiving Applications [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://library.imaging.org/archiving/articles/11/1/art00020>

12. National Preservation Office. Guide to Preservation. Microfilming [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://vll-minos.bl.uk/aboutus/stratpolprog/collectioncare/publications/reports/guide_to_preservation_microfilming.pdf

13. Digital Preservation Policies: Guidance for archives [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://cdn.nationalarchives.gov.uk/documents/information-management/digital-preservation-policies-guidance-draft-v4.2.pdf>

14. Microfilm Storage System & Duplication Service BSLW [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.bslw.com/microfilm/>

15. Microfilm Digital Archive - BMI Imaging Systems [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://bmiimaging.com/what-we-offer/microfilm-digital-archive/>

**ІННОВАЦІЙНА ТЕХНОЛОГІЯ ЙОГУРТУ З ВИКОРИСТАННЯМ
ДІЄТИЧНОЇ ЗАЛІЗОВМІСНОЇ ДОБАВКИ**

Цихановська Ірина Василівна

д. т. н., професор

Александров Олександр Валентинович,

к. х. н., доцент

Лазарєва Тетяна Анатоліївна,

д. п. н., професор

Вербицька Софія Олександрівна,

Студентка

Українська інженерно-педагогічна академія,

м. Харків, Україна

Євлаш Вікторія Владленівна,

д.т.н., професор

Державний біотехнологічний університет

м. Харків, Україна

Анотація: Обґрунтовано застосування дієтичної залізовмісної добавки, яка містить легко засвоюване залізо (Fe^{2+}), у технології йогурту. Визначено рецептурний склад йогурту, що забезпечує необхідні сенсорні показники якості готового продукту (приємний кисломолочний смак, однорідну консистенцію), раціональну кількість та спосіб уведення дієтичної залізовмісної добавки в йогурт.

Ключові слова: кисломолочні продукти, залізо, технологія, якість.

Розробка технології продуктів лікувально-профілактичного та спеціального призначення, що мають направлену фізіологічну дію, у тому числі антианемічного спрямування, є одним з пріоритетних напрямів розвитку харчової промисловості. Такі продукти дозволяють поліпшити фізіологічні процеси в організмі людини і підвищити його резистентність до різних несприятливих факторів, пов'язаних з екологічними проблемами, посиленням

техногенного впливу на середовище, зростаючим рівнем стресів і психічних навантажень на людину, що визначає їх як продукти здорового харчування [1, с. 7; 2, с. 5]. Для поліпшення здоров'я населення нашої країни слід забезпечити умови для його повноцінного харчування, у тому числі й шляхом розробки та організації виробництва харчових продуктів, збагачених легко засвоюваним залізом [3, с. 1].

Дієтична залізовмісна добавка (ДЗД) виготовлена на основі харчової крові й містить гемове залізо у легко засвоюваній відновленій формі (Fe^{2+}). Також вона збагачує організм людини повноцінним білком та її можна використовувати як натуральний червонокоричневий барвник. ДЗД містить на 1000 г добавки: 75,0 г білка; 1,0 г гемового заліза. ДЗД вносили в йогурт на стадії заквашування і в готовий кисломолочний продукт у дозуванні 3,0% (2 г добавки = 0,002 г гемового заліза) на одну порцію (200 г), що відповідає добовій нормі дорослої людини (15–17 мг загального заліза, що в перерахунку на гемове становить не менше 2 мг) [4, с. 2]. При отриманні йогурту використовували закваску бактеріальну «Іпровіт-йогурт» [5, с. 2].

Для створення рецептурної композиції нового продукту в якості базової була використана класична рецептура і технологія десерту «Кисломолочне желе – желе із молока». Відомо, що вітамін С та кисле середовище покращують поглинання заліза, тому замість молока нами було використаний йогурт. Підставою для вибору даного продукту в якості базового стало: включення в рецептурний склад десерту замість (та разом) з порошком какао, дієтичної залізовмісної добавки (ДЗД), яка дозволить зберегти натуральність продукту - шоколадної колір десерту; введення ДЗД для збагачення легкозасвоюваним залізом кисломолочних десертів є актуальним, так як ці продукти практично не мають обмежень зі споживання різними верствами населення і містять вуглевод лактозу, що сприяє кращому всмоктуванню та засвоєнню заліза. Перед внесенням у пастеризоване молоко ДЗД, бактеріальну закваску «Іпровіт-йогурт» і какао-порошок ретельно розчиняли в невеликій кількості пастеризованого, охолодженого до $(37-40)^\circ\text{C}$ молока. Какао-порошок

додавали для покращення органолептичних характеристик готового продукту [2, с. 5; 3, с. 1; 6, с. 68]. Рецептури дослідних зразків йогуртів наведені в табл. 1.

Таблиця 1

Рецептури дослідних зразків йогуртів

Найменування сировини	Маса нетто, г		
	Зразок 1 (ДЗД+какао)	Зразок 2 (ДЗД)	Зразок 3 (какао)
Готовий йогурт з молока з використанням кисломолочної закваски	600,0	600,0	600,0
Дієтична залізовмісна добавка (ДЗД)	10,0	10,0	–
Какао-порошок	20,0	–	20,0
Цукор-пісок	100,0	100,0	100,0
Желатин швидкорозчинний	25,0	25,0	20,0
Ванільний цукор	5,0	5,0	5,0
Шоколад та мигдальні пластівці	110,0	130,0	125,0
Вода	130,0	130,0	130,0
Втрати, %	1,0	1,0	1,0
Вихід готового продукту	1000,0	1000,0	1000,0

Молоко сквашували згідно з рекомендаціями щодо приготування «Іпровіт-йогурту» [5,с.2; 6, с 47]. ДЗД вводили як на стадії сквашування, так і в готовий йогурт. Після внесення ДЗД на стадії сквашування йогурту в готовому продукті спостерігали випадання добавки в осад. Після введення желатину в готовому продукті випадання осаду не відбувалося завдяки більш щільній, ніж у контролі, консистенції. У зразках, у які ДЗД була введена на стадії сквашування, спостерігався борошністий смак із характерним присмаком заліза. У зразках, у які ДЗД була введена після сквашування, борошністого присмаку не було. Оцінка сенсорних показників якості дослідних зразків йогуртів наведено в табл. 2.

Таблиця 2

Сенсорні показники якості дослідних зразків йогуртів

Назва показника	Контроль	Зразок 1 (ДЗД+какао)	Зразок 2 (ДЗД)	Зразок 3 (какао)
Зовнішній вигляд	Однорідна, нетекуча маса, що повністю зберігає форму на зрізі; поверхня рівна, глянцева	Однорідна, нетекуча маса, що повністю зберігає форму на зрізі; поверхня рівна, глянцева	Однорідна, нетекуча маса, що повністю зберігає форму на зрізі; поверхня рівна, глянцева	Однорідна, нетекуча маса, що повністю зберігає форму на зрізі; поверхня рівна, глянцева
Смак	Характерний йогурту	Шоколадний присмак з після смаком заліза	Характерний йогурту з приємним смаком гематогена	Шоколадний рівномірний
Колір	Білий рівномірний	Характерний для складових інгредієнтів, приємний	Сірувато-коричньоватий	Шоколадний
Консистенція	Однорідна желеподібна	Однорідна желеподібна	Однорідна желеподібна	Однорідна желеподібна

Результати сенсорної оцінки показують, що зовнішній вигляд, консистенція, колір, смак і запах йогурту відрізняються залежно від масової частки ДЗД та какао-порошку. Найбільш високими показниками характеризувався йогурт із масовою часткою добавки 3,0% та какао, внесеними в готовий продукт. Ці зразки мали шоколадний колір, однорідну консистенцію, смак і запах, властиві кисломолочним десертам.

Отже, за результатами сенсорного оцінювання якості дослідних зразків йогуртів визначено раціональний вміст ДЗД: 3,0% від маси рецептурної суміші. Ця кількість дієтичної залізовмісної добавки (ДЗД) забезпечує добову потребу і норму людини в залізі в разі вживання 200 г йогурту.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Matteo G. D., Spano M., Grosso M. [et al.]. Food and COVID-19: Preventive/Co-therapeutic Strategies Explored by Current Clinical Trials and in Silico Studies / G. D. Matteo, M. Spano, M. Grosso [et al.]. // Foods.– 2020.– № 9(8).– 1036–1049.– <https://doi.org/10.3390/foods9081036>.

2. Aryana K. J., Olson D. W. A. 100-Year Review: Yogurt and other cultured dairy products / K. J. Aryana, D. W. Olson. // Journal of Dairy Science.–2017.– Vol. 100.– №. 12.– P. 9987-10013. – <https://doi.org/10.3168/jds.2017-12981>.

3. Що треба знати громадянам про залізо // Міністерство охорони здоров'я України. URL: <https://moz.gov.ua/article/health/scho-treba-znati-pro-dobavki-zaliza#:~:text=>

4. ТУ У 10.8-2257917723-001:2014. Добавки дієтичні на основі харчової крові. – Київ: ДП Український інститут промислової власності.– 2014.– 16 с.

5. ТУ У 15.5-00419880-100:2010. Культури заквашувальні сухі та рідкі. Технічні умови. – Київ: ДП Український інститут промислової власності.– 2010.– 14 с.

6. Бартковський І.І., Поліщук Г.Є., Гудз І.С., Туровська Л.Л. Технологія йогуртів: навч.посіб. – К.: Дія.– 2010.– 248 с.

PHYSICAL AND MATHEMATICAL SCIENCES

УДК 004.77

PREPARING MICROPHOTOS FOR MACHINE LEARNING

Prazdnikova Marharyta,

Graduate student

V. M. Glushkov Institute of Cybernetics

Kyiv, Ukraine

Abstract: This research introduces an innovative approach to image correction, enabling consistent machine learning across diverse microphotographs. The method involves identifying and standardizing the brightest points in images, followed by individualized linear color adjustments. The resulting images are optimized for machine learning algorithms, enhancing data consistency and quality.

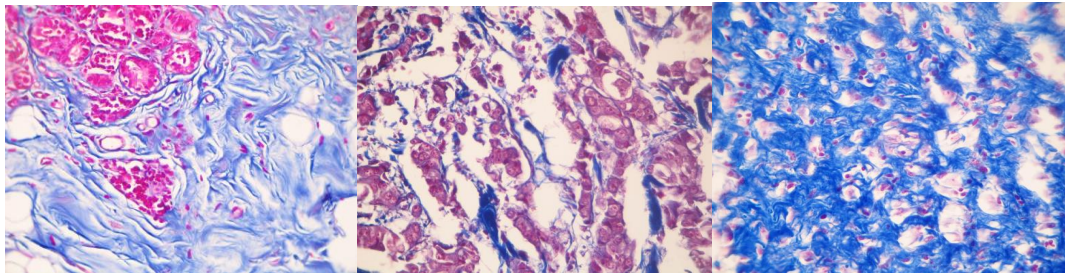
Keywords: Machine Learning, Microphotographs, Color Correction, Image Standardization, Image Preparation for Machine Learning, Data Consistency, Color Adjustment, Image Processing, Artifact Removal, Image Enhancement, Data Preprocessing, Medical Imaging Data.

Introduction. Preparation of photomicrographs for machine learning is an important component of modern image processing. Various applications such as autonomous vehicles, medical diagnostics, face recognition, and many others require accurate and reliable machine learning models, which in turn require high-quality training data.

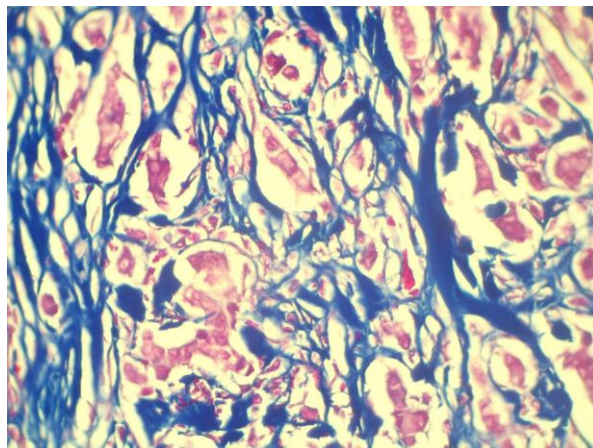
Microphoto preparation for machine learning is relevant and important in today's world. Ensuring the creation of standardized images is of strategic importance to enhance the processing of photomicrographs with the necessary algorithms. This

particular aspect is aimed at reducing information loss. In addition, the learning speed of the model largely depends on the quality of the data.

Aim. The research task involves analyzing the aggressiveness of breast cancer. Additionally, our study aims to address color inconsistencies arising from the use of various microscopes and variations in the amount of staining agent. To better illustrate this aspect, we provide examples of three microphotographs in different color variations (fig.1.). The image should be brought to the appearance (fig. 2.). Since the algorithm better processes microphotos in this format.

Fig. 1. Three microphotographs in different color variations

Fig. 2. Photomicrograph after processing

Analysis of previous works. The main rule of thumb for preparing microphotos for machine learning is understanding the context and environment in which the images are captured[1]. That is, in our example, it is necessary to highlight the blue strips and make it so that the algorithm can process all the photo cards.

Innovative approaches to preparing microphotos for machine learning involve several key methods:

1. Normalization and Standardization: These algorithms help balance

image properties and ensure uniformity[2]. This enhances dataset representativeness and boosts machine learning model performance.

2. **Data Augmentation:** This technique involves altering, mirroring, rotating, and transforming images to enrich the dataset and prevent model overfitting[3].

3. **Noise and Excess Information Filtering:** Some studies focus on applying filters to remove noise and unnecessary details from microphotos, enhancing image quality and accuracy.

4. **Artifact Removal:** Efforts are made to eliminate artifacts like glare and shadows, creating more consistent images for improved analysis and result reproducibility.

Also, we can see different libraries in Python, that can do such things. One of the most common ways to normalize image data in PyTorch is by using the transforms. This function takes two arguments: the mean and standard deviation of the dataset. [4] We can see from this article that there are fast, convenient and simple functions for image normalization. Among the disadvantages, such functions cannot be suitable in all cases, and if you have images that require a special approach, then this library will not suit you.

Also there is library such as ImageDataGenerator in Python.[5] The article describes the three main pixel scaling methods: pixel normalization, pixel centering, and pixel standardization. This library allows you to standardize images for better image preparation for machine learning. I think it's good for machine learning. The main cons: doesn't approach my images.

In summary, ongoing research in microphoto preparation for machine learning utilizes diverse methods to ensure data quality and reliability in various machine learning tasks.

What was done in this work. To implement image correction that allows applying the same algorithm to all images within the dataset, the following steps were taken:

1. The brightest points requiring processing were identified and denoted as

Rw, Gw, Bw.

2. Points R0, G0, B0 were defined for the reference image against which all other images in the dataset would be standardized.

3. Subsequently, correction coefficients were computed to linearly adjust the intensity of each pixel in the current image. These coefficients were calculated using the following formulas:

- $K_r = (R0/Rw)(Rw+Gw+Bw)/(R0+G0+B0)$
- $K_g = (G0/Gw)(Rw+Gw+Bw)/(R0+G0+B0)$
- $K_b = (B0/Bw)(Rw+Gw+Bw)/(R0+G0+B0)$

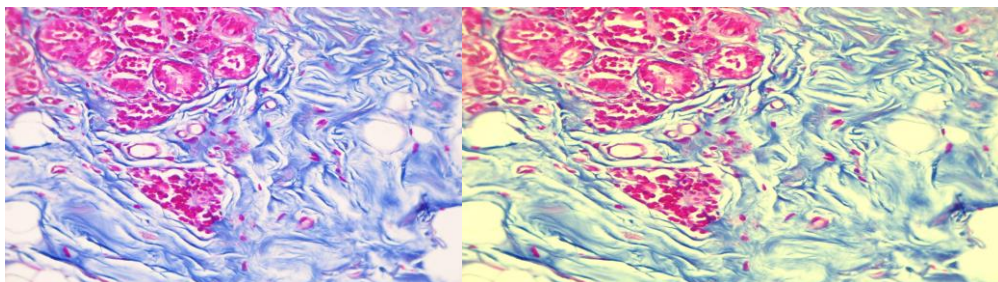
4. It is essential to note that these coefficients are unique to each image.

Following their computation, a linear color correction was applied to each pixel in the resulting image using the following formulas:

- $R = \min(255, RK_r)$
- $G = \min(255, GK_g)$
- $B = \min(255, BK_b)$

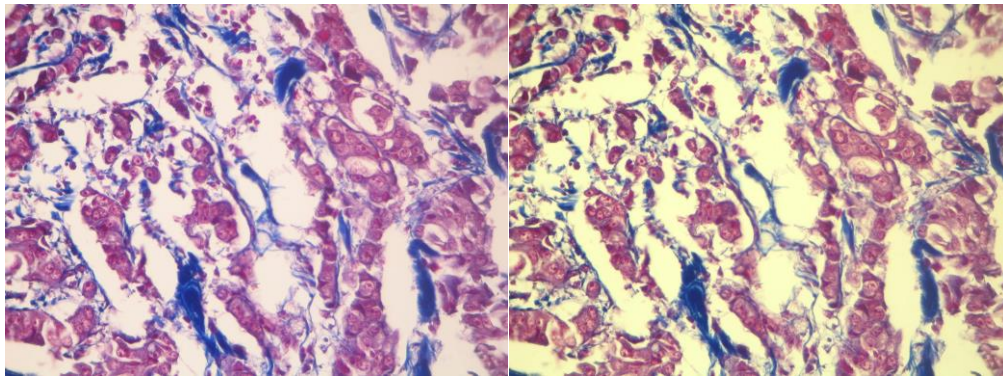
5. After executing these steps, a set of images was obtained, as illustrated in Figure 1.1. These corrected images are ideally suited for further processing with the algorithm and can be recognized as the result of preparing microphotos for machine learning in accordance with the specified algorithm.

You can see the result of the work (fig. 3.), (fig. 4.), (fig. 5.). And we can say that we got the desired initial microphoto and the desired result. It was also necessary to highlight the blue stripes in the work, because it is from them that the aggressiveness of breast cancer can be determined. And as we can see in the images, it worked for us.

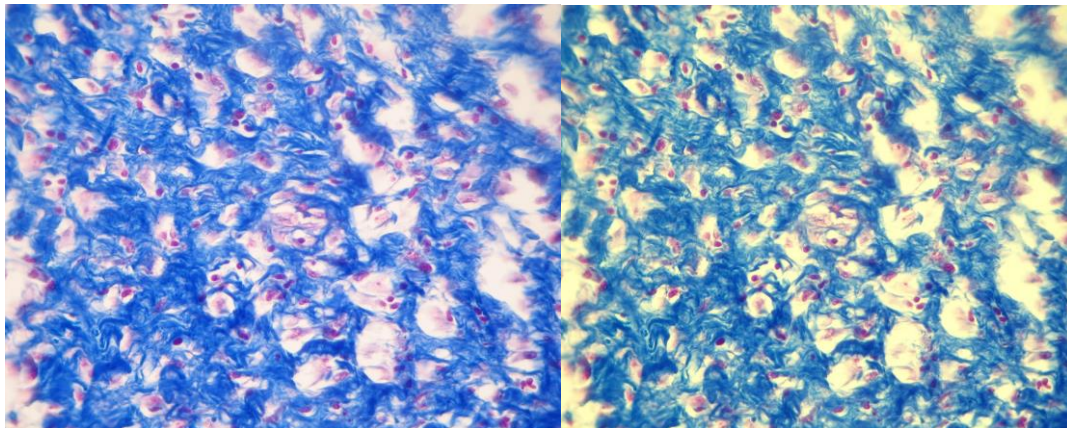

Fig. 3. The result of microphoto processing

Fig. 4. The result of microphoto processing

Fig. 5. The result of microphoto processing

Summary. In conclusion, I want to say that this work introduces an innovative approach to preparing microphotographs for machine learning, aiming to normalize the analysis process across a large dataset.

The method involves the identification of the brightest points in each image, the establishment of a reference to a standard image, and the calculation of individual correction coefficients for linear color adjustments. The result of this processing is images ready for machine learning algorithms, promoting data consistency and quality.

This approach opens up new possibilities for improving the accuracy and efficiency of machine learning in the field of microphotograph analysis, enabling the use of a single algorithm across diverse datasets. Further research in this direction can contribute to the development of image-processing algorithms and the enhancement of data preparation methods for machine learning.

REFERENCES

1. How to prepare images for a training dataset? [Electronic resource]. – Access mode: URL: <https://medium.com/@davidfriml/how-to-prepare-images-for-a-training-dataset-f6889433249b> – Title from the screen.
2. How to Normalize Image Dataset Using PyTorch [Electronic resource]. Access mode: URL: <https://saturncloud.io/blog/how-to-normalize-image-dataset-using-pytorch/> – Title from the screen.
3. How to Normalize, Center, and Standardize Image Pixels in Keras [Electronic resource]. – Access mode: URL: <https://machinelearningmastery.com/how-to-normalize-center-and-standardize-images-with-the-imagedatagenerator-in-keras/> – Title from the screen.
4. How To Calculate the Mean and Standard Deviation — Normalizing Datasets in Pytorch [Electronic resource]. – Access mode: URL: <https://towardsdatascience.com/how-to-calculate-the-mean-and-standard-deviation-normalizing-datasets-in-pytorch-704bd7d05f4c> – Title from the screen.
5. Image Augmentation on the fly using Keras ImageDataGenerator [Electronic resource]. – Access mode: URL: <https://www.analyticsvidhya.com/blog/2020/08/image-augmentation-on-the-fly-using-keras-imagedatagenerator/> – Title from the screen.
6. Martin J. Willeminck, MD, PhD, Wojciech A. Koszek, MS, Cailin Hardell, MS, Jie Wu, MS, Dominik Fleischmann, MD, Hugh Harvey, MD, Les R. Folio, DO, MPH, Ronald M. Summers, PhD, Daniel L. Rubin, MD MS, Matthew P. Lungren, MD, MPH - Preparing Medical Imaging Data for Machine Learning - Department of Radiology, Stanford University School of Medicine 2020

**МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ТА СИМУЛЯЦІЯ МОДЕЛІ SEIR
ДЛЯ СПАЛЯХУ COVID-19:
ПРАКТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МІСТА ОДЕСИ**

Боурош Юліана Юрїївна

студентка

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

м. Одеса, Україна

Анотація: У цьому дослідженні сформульовано математичну модель COVID-19 із впливом на частково та повністю вакцинованих осіб. Метою цього дослідження є розв'язок моделі за допомогою чисельних методів. Складно розв'язати чотири рівняння моделі SEIR, тому вводимо метод Ейлера та метод Рунге–Кутта четвертого порядку для розв'язання моделі. Ці два методи ефективні і практично добре підходять для розв'язування задач початкової вартості. Тому було сформульовано просту нелінійну SEIR модель із включенням частково та повністю вакцинованих параметрів. Розв'язуємо модель, перетворюючи рівняння на методи Ейлера та Рунге–Кутта. З'ясуємо відмінності в розв'язку між ними. Крім того, щоб зробити модель більш реалістичною, розглянуто місто на півдні України - Одесу для моделювання. Використовувано програмне забезпечення PYTHON для моделювання. В кінці обговоримо числове порівняння цих двох методів із реальними даними.

Ключові слова: SEIR модель, метод Ейлера, метод Рунге–Кутта, математичне моделювання Covid-19, коронавірусна інфекція Covid-19, PYTHON.

Введення. Коронавірусна інфекція (COVID-19) – інфекційне захворювання, що викликається вірусом SARS-CoV-2, яке було вперше зареєстроване 31 грудня 2019 р. у м. Ухань, Китай[1]. В Україні коронавірусна інфекція Covid-19 вперше була діагностована 3 березня 2020 року в Чернівцях. 13 березня було зафіксовано перший летальний випадок внаслідок

коронавірусної інфекції. Вивчаємо спалах в одному з найбільших міст України. До розглянутого часу в Одесі продовжують хворіти 6053 одеситів.

Станом на 1 грудня 2022 року в цьому місті зафіксовано 111115 випадків COVID19, з них 102055 випадків одужали та 3007 померли [2]. Ця пандемія впливає не тільки на населення, але й на економіку в усьому світі [3]. Таким чином, використовуючи математичну модель, можемо знайти передачу хвороби серед населення. Це дає краще розуміння того, як впоратися з поточною обставиною. Це відіграє важливу роль у вивченні динаміки поширення інфекційних захворювань, таких як вірус Ебола [4]. Хвороба в екосистемі стала популярною темою дослідження, а інфекційні захворювання стали життєво важливим аспектом моніторингу населення [5]. Це дозволяє зрозуміти динаміку хвороби та дає прогноз щодо поширення хвороби.

У цьому дослідженні збираємося сформулювати нелінійне звичайне диференціальне рівняння. Тут розв'яжемо запропоновану модель за допомогою чисельних методів. Тому підходимо до методів Ейлера та Рунге–Кутта. У цих двох методах значення у обчислюються короткими кроками попереду рівного інтервалу h незалежної змінної x . Тепер загальний вигляд методу Ейлера можна записати наступним чином:

$$y_{n+1} = y_n + hf(x_n, y_n), \quad (1)$$

де n змінюється від $0, 1, 2, \dots$

У випадку методу Рунге–Кутта четвертого порядку маємо, $y_{n+1} = y_n \frac{1}{6} (K_1 + 2K_2 + 2K_3 + K_4)$, де n змінюється від $0, 1, 2, \dots$ де

$$\begin{aligned} K_1 &= hf(t_n, y_n), \\ K_2 &= hf\left(t_n + \frac{1}{2}h, y_n + \frac{1}{2}K_1\right), \\ K_3 &= hf\left(t_n + \frac{1}{2}h, y_n + \frac{1}{2}K_2\right), \\ K_4 &= hf(t_n + h, y_n + K_3). \end{aligned} \quad (2)$$

Тут, у запропонованому дослідженні, сформулювали модель COVID-19, включивши вплив частково вакцинованих і повністю вакцинованих осіб у місті Одеса.

Дослідження організовано таким чином. У наступному розділі представлено формулювання моделі COVID-19 із подальшим перетворенням нашої моделі SEIR у рівняння Ейлера та рівняння Рунге–Кутта четвертого порядку. Розділ 3 розглядає застосування та розв’язок обох запропонованих методів. Розділ 4 присвячений результатам та їх обговоренню. У ньому представлені результати моделювання та абсолютні відмінності між обома методами. Крім того, порівняння та підгонка кривої виконуються з реальними даними. Дослідження завершується коротким висновком у розділі 5.

1. Методика.

1.1. Формулювання моделі SEIR. Розглядаємо людську популяцію, яку розділено на чотири субпопуляції, а саме: особи, у яких немає імунітету до певної інфекції або захворювання $S(t)$, особи, які були схильні до контакту з збудником інфекції або захворювання, але ще не проявили симптоми або не розвинули хворобу $E(t)$, інфіковані особи $I(t)$, і особи, які одужали $R(t)$. Для побудови системи були зроблені наступні припущення: особи набираються в регіоні за фіксованою ставкою та приєднуються до чутливого відсіку. Сприйнятлива популяція піддається впливу інфекції, коли інфікована особа вступає в контакт зі швидкістю α . Крім того, припускаємо, що заражена популяція заражається з постійною швидкістю $\delta > 0$. Тут включено в модель частково вакциновану популяцію V_p і повністю вакциновану популяцію V_f , щоб зробити її більш реалістичною. Таким чином, ті, хто частково вакциновані, можуть піддатися впливу, а повністю вакциновані особи безпосередньо переміщуються до реанімаційного відділення. За винятком вакцинованих осіб, інші інфіковані особи одужали завдяки лікуванню зі швидкістю γ . Використовуючи ці припущення, створюється модель, яка описана таким чином:

$$\begin{aligned} \frac{dS}{dt} &= A - \alpha SI - \mu S - V_p S - V_f S, \\ \frac{dE}{dt} &= \alpha SI - \mu E - \delta E - V_p S, \end{aligned} \quad (3)$$

$$\frac{dI}{dt} = \delta E - \mu I - \mu_1 I - \gamma I,$$

$$\frac{dI}{dt} = V_f S + \gamma I + \mu R.$$

Тут $N = S(t) + E(t) + I(t) + R(t)$ загальна сукупність. У таблицях 1–3 наведено опис параметрів, початкові значення змінних і значення параметрів відповідно:

Таблиця 1

Опис параметрів

Параметр	Значення
S	Вразливі особи
E	Контактні особи
I	Інфіковані особи
R	Невразливі особи
A	Темп приросту
α	Швидкість передачі захворювання
μ	Природна смертність
V_p	Частково вакциноване населення
V_f	Повністю вакциноване населення
δ	Швидкість поновлення $\delta > 0$
μ_1	Смертність через хворобу
γ	Швидкість лікування

Таблиця 2

Початкові значення змінних

Параметр	Значення	Джерело даних
N	993120	https://index.minfin.com.ua
S	875081	S=N-E-I-R
E	9931	-
I	6053	https://covid19.gov.ua/
R	102055	https://covid19.gov.ua/

Таблиця 3

Значення параметрів

Параметр	Значення	Джерело даних
A	19862	Припустиме
α	0.00001	Припустиме
μ	0.185	https://index.minfin.com.ua
V_p	0.298	https://covid19.gov.ua/
V_f	0.2714	https://covid19.gov.ua/
Δ	1.01	Припустиме
μ_1	0.116	https://index.minfin.com.ua
γ	0.9	Припустиме

1.2. Перетворення рівнянь Ейлера для нашої моделі SEIR. Для

моделі залежними змінними є S, E, I та R . Отже, із загальної ітераційної формули для методу Ейлера $S(T), E(t), I(t)$ і $R(t)$ можна модифікувати наступним чином:

$$\begin{aligned} S_{n+1} &= S_n + \Delta t(A - \alpha S_n I_n - \mu S_n - V_p S_n - V_f S_n), \\ E_{n+1} &= E_n + \Delta t(\alpha S_n I_n - \mu E_n - \delta E_n + V_p S_n), \\ I_{n+1} &= I_n + \Delta t(\delta E_n - \mu I_n - \mu_1 I_n - \gamma I_n), \\ R_{n+1} &= R_n + \Delta t(V_f S_n + \gamma I_n - \mu R_n). \end{aligned} \quad (4)$$

За цими ітераційними формулами розраховували значення для 55 днів з 1 січня 2022 року по 24 лютого 2022 року в місті Одеса. Але перед цим слід зафіксувати початкові значення для змінних і параметрів.

1.3. Перетворення рівнянь Рунге–Кутта для нашої моделі SEIR. Із загальної ітераційної формули для методу Рунге–Кутта четвертого порядку $S(T), E(t), I(t)$ і $R(t)$ можна модифікувати рівняння і з похідних рівнянь можна отримати:

$$S_{n+1} = S_n + \frac{\Delta t}{6}(K_1^S + K_2^S + K_3^S + K_4^S) \quad (5)$$

$$E_{n+1} = E_n + \frac{\Delta t}{6}(K_1^E + K_2^E + K_3^E + K_4^E) \quad (6)$$

$$I_{n+1} = I_n + \frac{\Delta t}{6}(K_1^I + K_2^I + K_3^I + K_4^I) \quad (7)$$

$$R_{n+1} = R_n + \frac{\Delta t}{6}(K_1^R + K_2^R + K_3^R + K_4^R) \quad (8)$$

Подібним чином за цими ітераційними формулами обчислили значення для 55 днів з 1 січня 2022 року по 24 лютого 2022 року в місті Одеса. Але перед цим нам слід зафіксувати початкові значення для змінних і параметрів, про що йдеться в наступному розділі.

1.4. Загальний алгоритм для методів Ейлера та Рунге–Кутта. Сформульовано простий алгоритм для обох методів. Вони такі:

КРОК: 1 Тут ми визначаємо всі параметри системи (Рівняння 3). У нашому випадку ми беремо реальні дані для V_p, V_f і μ_1 .

КРОК: 2 Далі визначаємо систему (Рівняння 3) з відповідними значеннями параметрів.

КРОК: 3 Тут фіксуємо початкові умови та розмір кроку.

КРОК: 4 Використовуємо цикл `while` і визначаємо рівняння (4)–(8) у цьому циклі. Оскільки цей цикл повторює процес, фіксуємо цикл на 55 днів. Отже, це генерує наші результати за 55 днів.

КРОК: 5 Виконуючи ці чотири кроки, отримуємо розв’язок як для методів Ейлера, так і для методів Рунге–Кутта.

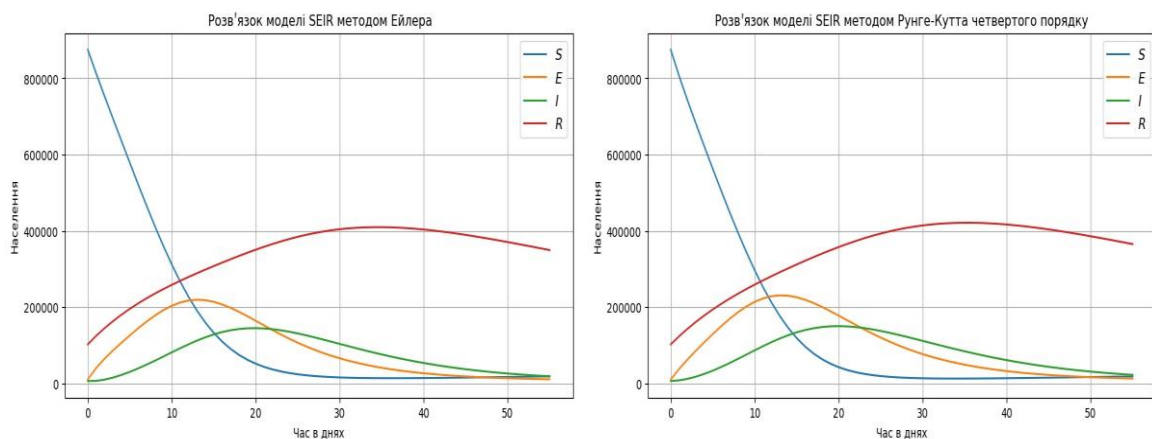
2. Додатки. Розглянуто спалах COVID-19, зокрема в Південній столиці України–місті Одесі. Розв’язано модель за допомогою методу Рунге-Кутта четвертого порядку та методу Ейлера. Зібрано дані за 55 днів з 1 січня 2022 року по 24 лютого 2022 року щодо вакцинації від Центру громадського здоров’я Міністерства охорони здоров’я України [1]. Система сформульована логічно за допомогою восьми параметрів. Важко знайти всі значення параметрів. Отже, використано припущені дані для деяких параметрів, а для інших взяли реальні значення з COVID-19.

2.1. Розв’язок, отриманий за допомогою методу Ейлера. Для кожного дня обчислюємо S, E, I та R за допомогою ітераційної формули Ейлера (рівняння 4). Беремо початкове значення як $S_0 = 982982, E_0 = 9931, I_0 = 71$ і $R_0 = 136$ з розміром кроку $0,1$. Використовуючи модель, можна розрахувати наступні значення для S_1, E_1, I_1 і R_1 . Використовуючи PYTHON, генерували значення за 55 днів з 1 січня 2022 року по 24 лютого 2022 року, які описано в додатковій таблиці 4.

2.2. Розв’язок, отриманий за допомогою методу Рунге–Кутта четвертого порядку. Для кожного дня ми обчислюємо S, E, I та R за допомогою ітераційних формул Рунге–Кутта четвертого порядку (5), (6), (7) і (8). Беремо початкове значення як $S_0 = 982982, E_0 = 9931, I_0 = 71$ і $R_0 = 136$ з розміром кроку $0,1$. Використовуючи модель, можна розрахувати наступні значення для S_1, E_1, I_1 і R_1 . Подібним чином, використовуючи PYTHON, згенерували значення для 55 днів з 1 січня 2022 року по 24 лютого 2022 року, які описані в додатковій таблиці

3. Результати та їх обговорення.

3.1. Результат моделювання методів Ейлера та Рунге–Кутта. На рисунку 1а показано розв’язок проблеми спалаху SEIR COVID-19 із впливом на частково та повністю вакцинованих осіб за допомогою методу Ейлера. Тут заражена та інфікована популяція зростає, а потім наближається до нуля. Очевидно, що з графіка та даних можемо передбачити, що протягом 21-го дня рівень зараження досяг піку, а потім повільно наближався до нуля відносно часу, тоді як сприйнятлива популяція різко знижується, а потім рухається до рівноважні значення. У випадку відновленої популяції швидкість відновлення поступово зростає і рухається до рівноважних значень. На рисунку 1б показано результати моделювання спалаху SEIR COVID-19 із впливом на частково та повністю вакцинованих осіб за допомогою методу Рунге–Кутта четвертого порядку. Тут заражена та інфікована популяція зростає, а потім наближається до нуля. Очевидно, що з графіка та даних ми можемо передбачити, що протягом 20-го дня рівень зараження досяг піку, а потім повільно наближався до нуля відносно часу, тоді як сприйнятлива популяція різко зменшувалася спочатку, а потім повільно рухатися до стабільності.

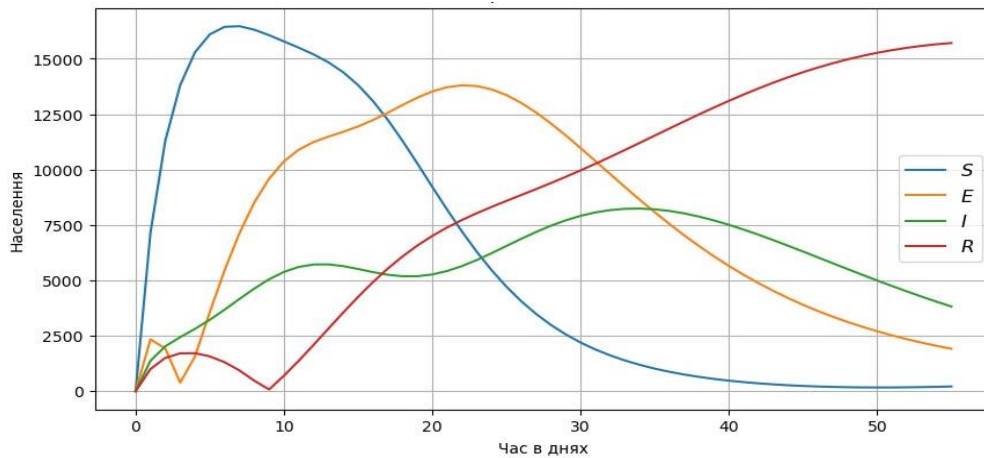
Рис. 1. Результат моделювання методів Ейлера та Рунге–Кутта.

У випадку відновленої популяції швидкість відновлення поступово зростає і рухається до рівноважних значень. Крім того, з обох рисунків 1а, 1б ми можемо сказати що рисунок 1б більш точний, ніж рисунок 1а. Це тому, що метод Ейлера має перший порядок точності, а метод Рунге–Кутта має четвертий порядок точності. Отже, можна сказати, що включення параметрів V_p і V_f у модель спрацювало добре та успішно зменшує поширення COVID-19 у

місті Одеса.

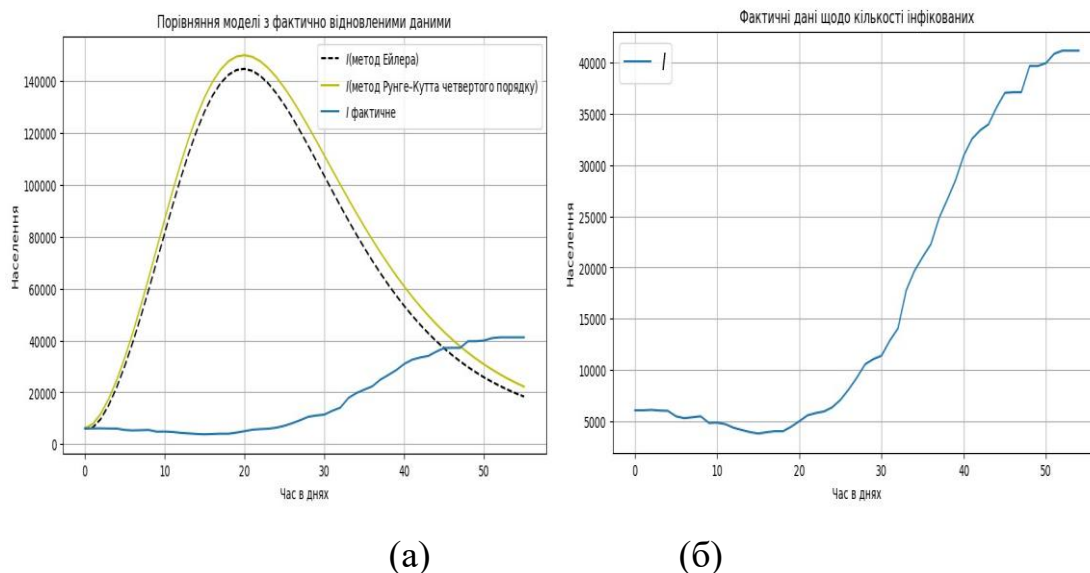
3.2. Різниця абсолютного значення рішення моделі SEIR між двома методами.

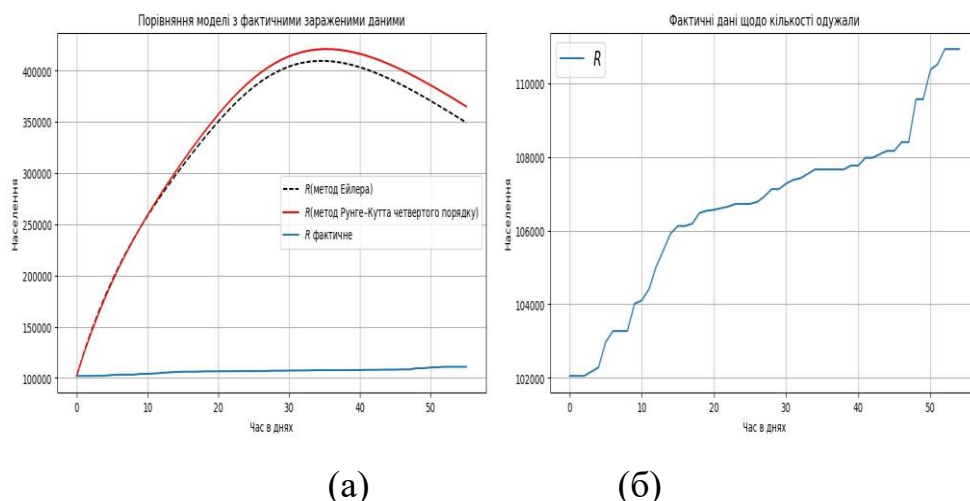
Рис. 2. Різниця абсолютного значення рішення моделі SEIR між двома методами.

Рисунок 2 демонструє різницю абсолютного значення моделі SEIR між методами Ейлера та методами Рунге–Кутта четвертого порядку. Виходячи з цього абсолютне значення має раптове підвищення на початковому етапі. Це пов'язано зі збільшенням значення рішення моделі SEIR, яке збільшує різницю абсолютних значень до піку, а потім зменшується з часом. Різниця між обома розв'язками є великою в часовому інтервалі. Додаткова таблиця 5 показує різницю абсолютних значень розчину для розглянутих 55 днів. З Додаткової таблиці 5 найбільша абсолютна різниця значень рішень $S(t)$, $E(t)$, $I(t)$ і $R(t)$ становить 16472, 13804, 8242 і 15658, відповідно, у момент час $t = 8, 23, 35$ і 35. З цих даних робимо висновок, що абсолютна різниця між двома методами велика.

3.4. Порівняння моделі з реальними даними. Використовуючи згенеровані дані та фактичні дані з додаткових таблиць 6, 7, побудували графік, який порівнює модельні дані з фактичними даними для інфікованих і одужалих популяцій. На рисунках 5а, 6а показано, що реальні дані не збігаються або добре не узгоджуються з результатами, отриманими моделлю.

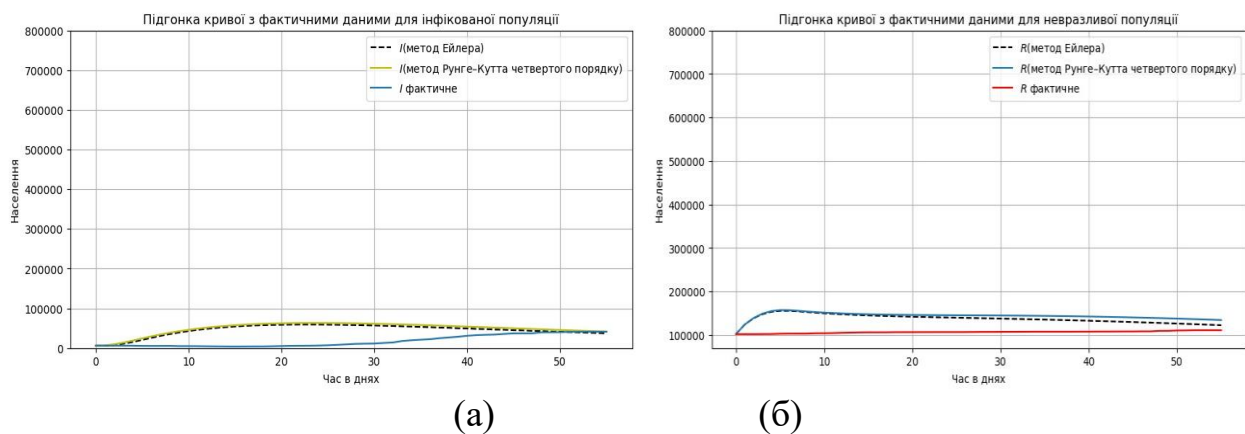
Рис. 5. (а) Порівняння моделі з фактичними зараженими даними. (б) Фактичні дані щодо кількості інфікованих.

Рис. 6. (а) Порівняння моделі з фактично відновленими даними. (б) Фактичні дані щодо кількості людей, які одужали.

З цих відображених цифр бачимо, що згенеровані та фактичні значення не збігаються або добре збігаються. Це може бути пов'язано з несподіваним зростанням інфікованого населення в реальному світі, зокрема в Одесі. Тут фактична крива даних залишається внизу і виглядає як пряма лінія. Отже, щоб отримати чітке уявлення про фактичні дані, нанесли їх окремо на рисунках 5б, 6б. Це показує щоденну варіацію інфікованих і одужали протягом 55 днів у місті.

3.5. Підгонка кривої до фактичних даних. Зробивши деякі зміни в значеннях

Рис. 7. (а) Підгонка кривої з фактичними даними для інфікованої популяції. (б) Підгонка кривої з фактичними даними для невразливої популяції.

параметрів, змогли узгодити модель з нашими реальними даними, які показано на малюнках 7а, 7б. Він показує порівняння даних, підігнаних за кривою, за 55 днів із даними реального світу для інфікованих і видужали популяцій.

Крім того, у Додатковій таблиці 8 показано порівняння даних підігнаної моделі з даними реального життя як для інфікованих, так і для одужали популяцій. Отже, завдяки цьому змогли зіставити згенеровані значення з даними реального світу.

Висновки. У цьому дослідженні обговорюється розв’язок моделі SEIR з ефектами частково та повністю вакцинованих осіб. Розв’язується модель за допомогою методів Ейлера та четвертого порядку Рунге–Кутта для міста Одеси. Використовуючи PYTHON, згенеровано значення та графіки за 55 днів з 1 січня 2022 року по 24 лютого 2022 року. Результати моделювання показують, що обидва методи мають однакову поведінку та дають подібні результати для всіх груп населення. Крім того, ми виявили, що метод Рунге–Кутта четвертого порядку точніший, ніж метод Ейлера. Отримано абсолютну різницю між цими двома методами. Це показує, що відмінності розв’язку між цими двома методами є великими на інтервалі часу. Потім було порівняно інфіковані та невразливі дані двох методів із фактичними даними, які описані на рисунках 5а, 6а. Помітили, що графік не збігається з фактичними даними через величезне

зростання інфікованих і видужали популяцій, а також завищення таких параметрів, як γ і δ . Тим часом повністю вакциноване населення відіграє життєво важливу роль у нашій моделі.

Це запускає швидкість відновлення. Згодом деякі дослідження та нові статті показують, що вакцина проти COVID-19 залишається ефективною для запобігання важким захворюванням, але з часом її ефективність може зменшитися. В Україні з 1 липня 2023 завершується дія карантину та режиму надзвичайної ситуації у зв'язку з пандемією коронавірусу. Отже, у майбутньому, виконуючи оцінку параметрів, ми зможемо модифікувати нашу модель і оцінити недоліки.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. COVID-19, матеріал з Вікіпедії - вільної енциклопедії, 2023. Доступно онлайн за адресою: <https://ru.wikipedia.org>
2. Центр громадського здоров'я Міністерства охорони здоров'я України, 2023. Доступно онлайн за адресою: <https://phc.org.ua/>
3. Rizky A, Mochammad A, Sri P. Comparison of numerical simulation of epidemiological model between Euler method with 4th order Runge Kutta method. Int J Glob Operat Res, 2021. Доступно онлайн за посиланням: <http://iorajournal.org>
4. Tareque H, Musa M, Babul H. Numerical study of Kermack-Mckendrick SIR model to predict the outbreak of Ebola virus diseases using Euler and fourth order RungeKutta methods. Am Sci Res J Eng Technol Sci, 2017. Доступно онлайн за посиланням: <https://core.ac.uk>
5. Alsakaji HJ, Rihan FA, Hashish A. Dynamics of a stochastic epidemic model with vaccination and multiple time-delays for COVID-19 in the UAE. Hindawi Compl, 2022. Доступно онлайн за посиланням: <https://www.hindawi.com>
6. Kandasamy P, Thilagavathy K, Gunavathi K. Numerical Methods. S Chand and Company Limited (1997).
7. Butcher JC. Numerical Methods for Ordinary Differential Equation.

New York, NY: John Wiley and Sons Inc, 2003. Доступно онлайн за посиланням:
<https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov>

8. Population Census, 2020. Доступно онлайн за посиланням:
<https://www.ukrcensus.gov.ua>

9. Ukraine introduces booster dose of COVID-19 vaccine for all vaccinated people, 2022. Доступно онлайн за посиланням: <https://www.covidlawlab.org>

**ПРО НЕЛОКАЛЬНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ СИСТЕМИ РІВНЯНЬ
КОНВЕКЦІЇ-ДИФУЗІЇ**

Карпалюк Тамара Олексіївна,

к.ф.-м.н., доцент

Національний технічний університет України

“Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського”

м. Київ, Україна

Анотація: знайдено нелокальні перетворення для системи рівнянь конвекції-дифузії у випадку тривимірного векторного поля U , та доведено, що вони є перетвореннями еквівалентності для цієї системи.

Ключові слова: нелокальні перетворення, система рівнянь конвекції-дифузії, метод Лі, нелокальна заміна, перетворення еквівалентності.

Однією із задач сучасного теоретико-групового аналізу є розробка методів для відшукування точних розв'язків нелінійних диференціальних рівнянь із частинними похідними. Для цього застосовується класичний метод Лі (див., наприклад, [1], [2], [3], [4]).

Згідно з класичним методом Лі, використовуючи спеціальні підстановки (анзаци), можна диференціальні рівняння з частинними похідними, які володіють ліівською симетрією, редукувати до звичайних диференціальних рівнянь. А розв'язавши редуковані рівняння, можна побудувати точні розв'язки вихідного диференціального рівняння з частинними похідними. Очевидно, що кількість розв'язків, які можна знайти таким чином, обмежено кількістю операторів симетрії.

Тому постає проблема пошуку нових, неліівських симетрій, які дозволяють будувати ширші класи розв'язків диференціальних рівнянь. Дослідженням у цьому напрямку присвячено роботи [5], [6], [7], де для розширення класів симетрій рівнянь математичної фізики застосовують

нелокальні перетворення.

Дане дослідження присвячено знаходженню нелокальних перетворень еквівалентності системи рівнянь конвекції-дифузії у випадку тривимірного векторного поля U .

Розглянемо систему рівнянь конвекції-дифузії:

$$U_t = \partial_x [F(U)U_x + G(U)], \quad (1)$$

$$\text{де } U = \begin{pmatrix} u^1 \\ u^2 \\ u^3 \end{pmatrix}, F(U) = \begin{pmatrix} f^{11} & f^{12} & f^{13} \\ f^{21} & f^{22} & f^{23} \\ f^{31} & f^{32} & f^{33} \end{pmatrix}, G(U) = \begin{pmatrix} g^1 \\ g^2 \\ g^3 \end{pmatrix}, u^a = u^a(t, x),$$

t – часова змінна, x – просторова змінна, $f^{ab} = f^{ab}(U)$, $g^a = g^a(U)$, $a, b = \overline{1,3}$, нижній індекс означає диференціювання за відповідною змінною.

Розглянемо сукупність таких трьох перетворень (див. [8]):

$$t = t, x = x, u^a = v_x^a, \quad (2)$$

де $v^a = v^a(t, x)$ – нові невідомі функції,

$$t = x_0, x = w^1, v^1 = x_1, v^2 = w^2, v^3 = w^3, \quad (3)$$

де x_0, x_1 - нові незалежні змінні, $w^a = w^a(x_0, x_1)$ – нові залежні змінні,

$$x_0 = x_0, x_1 = x_1, w_1^a = z^a, \quad (4)$$

де $z^a = z^a(x_0, x_1)$ – нові залежні змінні. У формулах (2)-(4): $a = \overline{1,3}$.

Теорема 1. Сукупність перетворень (2)-(4) є перетвореннями еквівалентності системи (1).

Доведення. Виконаємо в системі (1) нелокальну заміну (2) та проінтегруємо отриману систему за змінною x , тоді система набуде такого вигляду:

$$V_t = F(V_x)V_{xx} + G(V_x), \quad (5)$$

$$\text{де } V = \begin{pmatrix} v^1 \\ v^2 \\ v^3 \end{pmatrix}.$$

Після застосування до системи (5) перетворення годографа (3) отримаємо таку систему:

$$\begin{aligned}
w_0^1 &= \frac{1}{(w_1^1)^2} \{f^{11} + f^{12}w_1^2 + f^{13}w_1^3\}w_{11}^1 - \frac{f^{12}}{w_1^1}w_{11}^2 - \frac{f^{13}}{w_1^1}w_{11}^3 - g^1, \\
w_0^2 &= \frac{1}{(w_1^1)^3} \{f^{11}w_1^2 - (f^{22} - f^{12}w_1^2)w_1^2 - (f^{23} - f^{13}w_1^2)w_1^3 - f^{21}\}w_{11}^1 + \\
&+ \frac{1}{(w_1^1)^2} (f^{22} - f^{12}w_1^2)w_{11}^2 + \frac{1}{(w_1^1)^2} (f^{23} - f^{13}w_1^2)w_{11}^3 + g^2 - g^1w_1^2, \\
w_0^3 &= \frac{1}{(w_1^1)^3} \{f^{11}w_1^3 - (f^{32} - f^{12}w_1^3)w_1^2 - (f^{33} - f^{13}w_1^3)w_1^3 - f^{31}\}w_{11}^1 + \\
&+ \frac{1}{(w_1^1)^2} (f^{32} - f^{12}w_1^3)w_{11}^2 + \frac{1}{(w_1^1)^2} (f^{33} - f^{13}w_1^3)w_{11}^3 + g^3 - g^1w_1^3,
\end{aligned} \tag{6}$$

$$\text{де } w_\mu^a = \frac{\partial w^a}{\partial x_1}, w_{11}^a = \frac{\partial^2 w^a}{\partial x_1^2}, \mu = \overline{0,1}.$$

$$\text{У системі (6): } f^{ab} = f^{ab} \left(\frac{1}{w_1^1}, \frac{w_1^2}{w_1^1}, \frac{w_1^3}{w_1^1} \right), g^a = g^a \left(\frac{1}{w_1^1}, \frac{w_1^2}{w_1^1}, \frac{w_1^3}{w_1^1} \right).$$

Продиференціювавши систему (6) за змінною x_1 та подіявши на отриману систему перетвореннями (4), одержимо

$$Z_0 = \partial_1[\Phi(U)Z_1 + H(Z)], \tag{7}$$

$$\text{де } Z = \begin{pmatrix} Z^1 \\ Z^2 \\ Z^3 \end{pmatrix}, \Phi(Z) = \begin{pmatrix} \varphi^{11} & \varphi^{12} & \varphi^{13} \\ \varphi^{21} & \varphi^{22} & \varphi^{23} \\ \varphi^{31} & \varphi^{32} & \varphi^{33} \end{pmatrix}, H(Z) = \begin{pmatrix} h^1 \\ h^2 \\ h^3 \end{pmatrix}, Z_\mu = \frac{\partial Z}{\partial x_\mu}, \partial_1 =$$

$$\frac{\partial}{\partial x_1},$$

$$\varphi^{ab} = \varphi(Z), h^a = h^a(Z), a, b = \overline{1,3}, \mu = \overline{0,1}.$$

Співвідношення, що пов'язують між собою функції φ^{ab} з функціями f^{ab} такі:

$$\begin{aligned}
\varphi^{11} &= \frac{1}{(z^1)^2} \{f^{11} + f^{12}z^2 + f^{13}z^3\}, \\
\varphi^{12} &= -\frac{1}{z^1}f^{12}, \varphi^{13} = -\frac{1}{z^1}f^{13} \\
\varphi^{21} &= \frac{1}{(z^1)^3} \{f^{11}z^2 - (f^{22} - f^{12}z^2)z^2 - (f^{23} - f^{13}z^2)z^3 - f^{21}\}, \\
\varphi^{22} &= \frac{1}{(z^1)^2} (f^{22} - f^{12}z^2), \varphi^{23} = \frac{1}{(z^1)^2} (f^{23} - f^{13}z^2), \\
\varphi^{31} &= \frac{1}{(z^1)^3} \{f^{11}z^3 - (f^{32} - f^{12}z^3)z^2 - (f^{33} - f^{13}z^3)z^3 - f^{31}\}, \\
\varphi^{32} &= \frac{1}{(z^1)^2} (f^{32} - f^{12}z^3), \varphi^{33} = \frac{1}{(z^1)^2} (f^{33} - f^{13}z^3).
\end{aligned}$$

Співвідношення, що пов'язують між собою функції h^a з функціями g^a , такі:

$$\begin{aligned}h^1 &= -g^1 z^1, \\h^2 &= g^2 - g^1 z^2, \\h^3 &= g^3 - g^1 z^3,\end{aligned}$$

$$\text{де } f^{ab} = f^{ab} \left(\frac{1}{z^1}, \frac{z^2}{z^1}, \frac{z^3}{z^1} \right), g^a = g^a \left(\frac{1}{z^1}, \frac{z^2}{z^1}, \frac{z^3}{z^1} \right).$$

Отже, сукупність перетворень (2)-(4) звели систему рівнянь (1) до системи рівнянь (7), того ж класу, що й система (1). Очевидно, що використовуючи вказані заміни, можна і систему (7) звести до системи (1).

Теорему 1 доведено.

Оскільки система (1) містить три функції u^1, u^2, u^3 , то у формулах (2)-(4) перетворення годографа (3) можна виконати по-іншому. Так, якщо в (3) замінити

$$v^1 \rightarrow v^2, v^2 \rightarrow v^1, w^1 \rightarrow w^2, w^2 \rightarrow w^1,$$

то ми отримаємо такий варіант перетворення годографа:

$$t = x_0, x = w^2, v^1 = w^1, v^2 = x_1, v^3 = w^3, \quad (8)$$

а якщо в (3) замінити

$$v^1 \rightarrow v^3, v^3 \rightarrow v^1, w^1 \rightarrow w^3, w^3 \rightarrow w^1,$$

то перетворення годографа буде таким:

$$t = x_0, x = w^3, v^1 = w^1, v^2 = w^2, v^3 = x_1. \quad (9)$$

Теорема 2. Сукупність перетворень (2), (8), (4) є перетвореннями еквівалентності системи (1).

Доведення. Виконавши в системі (1) нелокальну заміну (2) та проінтегрувавши за змінною x , прийдемо до системи (5).

Після застосування до системи (5) перетворення годографа (8) отримаємо:

$$\begin{aligned}
w_0^1 &= \frac{1}{(w_1^2)^2} \{f^{11} - f^{21}w_1^1\}w_{11}^1 + \frac{1}{(w_1^2)^3} \{f^{22}w_1^1 - (f^{11} - f^{21}w_1^1)w_1^1 - \\
&- (f^{13} - f^{23}w_1^1)w_1^3 - f^{12}\}w_{11}^2 + \frac{1}{(w_1^2)^2} \{f^{13} - f^{23}w_1^1\}w_{11}^3 + g^1 - g^2w_1^1, \\
w_0^2 &= -\frac{1}{w_1^2} f^{21}w_{11}^1 + \frac{1}{(w_1^2)^2} \{f^{22} + f^{21}w_1^1 + f^{23}w_1^3\}w_{11}^2 - \frac{1}{w_1^2} f^{23}w_{11}^3 - g^2w_1^2, \quad (10) \\
w_0^3 &= \frac{1}{(w_1^2)^2} \{f^{31} - f^{21}w_1^3\}w_{11}^1 + \frac{1}{(w_1^2)^3} \{f^{22}w_1^3 - (f^{31} - f^{21}w_1^3)w_1^1 - \\
&- (f^{33} - f^{23}w_1^3)w_1^3 - f^{32}\}w_{11}^2 + \frac{1}{(w_1^2)^2} \{f^{33} - f^{23}w_1^3\}w_{11}^3 + g^3 - g^2w_1^3.
\end{aligned}$$

У цій системі: $f^{ab} = f^{ab} \left(\frac{w_1^1}{w_1^2}, \frac{1}{w_1^2}, \frac{w_1^3}{w_1^2} \right)$, $g^a = g^a \left(\frac{w_1^1}{w_1^2}, \frac{1}{w_1^2}, \frac{w_1^3}{w_1^2} \right)$.

Продиференціювавши систему (10) за змінною x_1 та подівавши на отриману систему перетвореннями (4), одержимо систему (7), в якій співвідношення між функціями φ^{ab} , h^a та функціями f^{ab} , g^a виглядають так:

$$\begin{aligned}
\varphi^{11} &= \frac{1}{(z^2)^2} \{f^{11} - f^{21}z^1\}, \\
\varphi^{12} &= \frac{1}{(z^2)^3} \{f^{22}z^1 - (f^{11} - f^{21}z^1)z^1 - (f^{13} - f^{23}z^1)z^3 - f^{12}\}, \\
\varphi^{13} &= \frac{1}{(z^2)^2} \{f^{13} - f^{23}z^1\}, \varphi^{21} = -\frac{1}{z^2} f^{21}, \\
\varphi^{22} &= \frac{1}{(z^2)^2} \{f^{22} + f^{21}z^1 + f^{23}z^3\}, \varphi^{23} = -\frac{1}{z^2} f^{23}, \\
\varphi^{31} &= \frac{1}{(z^2)^2} \{f^{31} - f^{21}z^3\}, \varphi^{33} = \frac{1}{(z^2)^2} \{f^{33} - f^{23}z^3\}, \\
\varphi^{32} &= \frac{1}{(z^2)^3} \{f^{22}z^3 - (f^{31} - f^{21}z^3)z^1 - (f^{33} - f^{23}z^3)z^3 - f^{32}\}.
\end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
h^1 &= g^1 - g^2z^1, \\
h^2 &= -g^2z^2, \\
h^3 &= g^3 - g^2z^3,
\end{aligned}$$

де $f^{ab} = f^{ab} \left(\frac{z^1}{z^2}, \frac{1}{z^2}, \frac{z^3}{z^2} \right)$, $g^a = g^a \left(\frac{z^1}{z^2}, \frac{1}{z^2}, \frac{z^3}{z^2} \right)$.

Отже, перетворення (2), (8), (4) звели систему рівнянь (1) до системи рівнянь (7), того ж класу, що й система (1). Очевидно, що використовуючи вказані заміни, можна і систему (7) звести до системи (1).

Теорему 2 доведено.

Теорема 3. Сукупність перетворень (2), (9), (4) є перетвореннями

еквівалентності системи (1).

Доведення. Проводячи міркування, аналогічні до тих, що наводяться під час доведення теорем 1 та 2, приходимо до висновку, що сукупність перетворень (2), (9), (4) також зводять систему рівнянь (1) до системи (7) такого ж класу, де функції φ^{ab} , h^a пов'язані з функціями f^{ab} , g^a такими співвідношеннями:

$$\begin{aligned}\varphi^{11} &= \frac{1}{(z^3)^2} \{f^{11} - f^{31}z^1\}, \varphi^{12} = \frac{1}{(z^3)^2} \{f^{12} - f^{32}z^1\}, \\ \varphi^{13} &= \frac{1}{(z^3)^3} \{f^{33}z^1 - (f^{11} - f^{31}z^1)z^1 - (f^{12} - f^{32}z^1)z^2 - f^{13}\}, \\ \varphi^{21} &= \frac{1}{(z^3)^2} \{f^{21} - f^{31}z^2\}, \varphi^{22} = \frac{1}{(z^3)^2} \{f^{22} - f^{32}z^2\}, \\ \varphi^{23} &= \frac{1}{(z^3)^3} \{f^{33}z^2 - (f^{21} - f^{31}z^2)z^1 - (f^{22} - f^{32}z^2)z^2 - f^{23}\}, \\ \varphi^{31} &= -\frac{1}{z^3} f^{31}, \varphi^{32} = -\frac{1}{z^3} f^{32}, \varphi^{33} = \frac{1}{(z^3)^2} \{f^{33} + f^{31}z^1 + f^{32}z^2\}. \\ &h^1 = g^1 - g^3z^1, \\ &h^2 = g^2 - g^3z^2, \\ &h^3 = -g^3z^3,\end{aligned}$$

$$\text{де } f^{ab} = f^{ab} \left(\frac{z^1}{z^3}, \frac{z^2}{z^3}, \frac{1}{z^3} \right), g^a = g^a \left(\frac{z^1}{z^3}, \frac{z^2}{z^3}, \frac{1}{z^3} \right).$$

Теорему 3 доведено.

Таким чином, знайдено нелокальні перетворення еквівалентності системи рівнянь конвекції-дифузії у випадку тривимірного векторного поля U , які можуть бути використані для побудови нелокальних анзаців, проведення редукції та знаходження нових точних розв'язків, які не можна знайти в межах класичного методу Лі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Овсянников Л. В. Групповой анализ дифференциальных уравнений. Москва: Наука. 1978. 400с. English translation: Ovsiannikov L. V. Group analysis of differential equations. New York: Academic Press. 1982. 400p.
2. Олвер П. Приложение групп Ли к дифференциальным уравнениям.

Москва: Мир. 1989. 639с.

3. Серов М. І., Рассоха І. В. Симетрійні властивості рівнянь реакції-конвекції-дифузії: монографія. Полтава: ПолтНТУ.2013.168с.

4. Серов М. І., Карпалюк Т .О. Принцип відносності Галілея для еволюційних рівнянь. Київ: Наукова думка, 2020. – 276 с.

5. Фушич В. И., Серов Н. И., Амеров Т. К. Онелокальных анзацах одного нелинейного одномерного уравнения теплопроводности. Доклады Академии наук Украины. 1992. Т. 1. С. 26-30.

6. Fushchych W.I., Serov N.I., Tychynin V.A., Amerov T.K. On nonlocal symmetries of the nonlinear heat equation. Proc. Acad. of Sci. Ukraine. 1992. №11. P. 27-33

7. Серов М.І., Серова М.М., Омелян О.М., Приставка Ю.В. Застосування нелокальних перетворень еквівалентності системи рівнянь конвекції-дифузії до знаходження її точних розв'язків. Вісник Львівського університету. Серія механіко-математична. 2017. Випуск 83. С.123-138.

8. Серов М.І., Омелян О.М., Симетрійні властивості системи нелінійних рівнянь хемотаксису: монографія. Полтава: ПолтНТУ, 2012. 238с.

ARCHITECTURE

УДК 771

ЧИННИКИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА РОЗМІЩЕННЯ СУЧАСНОГО ГРОМАДСЬКОГО КОМПЛЕКСУ В ІСТОРИЧНІЙ ЗАБУДОВІ МІСТА

Бібер Світлана Гаврилівна,
старший викладач
Короткий Сергій Володимирович,
Магістрант
Ященко Олексій Федорович,
к.арх., доцент,
науковий керівник
Відокремлений структурний підрозділ
«Інститут інноваційної освіти КНУБА»
м. Київ, Україна

Анотація: В дослідженні розглянута проблема збереження історичної спадщини одночасно з розміщенням сучасного громадського комплексу в існуючій історичній забудові, вимагає вирішити важливе завдання дотримання балансу між сучасним розвитком і збереженням цінностей минулого. На особливості розміщення нового громадського комплексу в історичному середовищі впливають багато чинників, а також потреби та вимоги сучасного життя часто суперечать архітектурному спадку минулого. Однак це може стати унікальною можливістю вдосконалити, та зберегти історичну забудову, її атмосферу та додати нових цінностей і функцій міському середовищу.

Ключові слова: історична забудова міста, сучасний громадський комплекс, чинники впливу на архітектурні рішення.

Історичні будівлі, площі та вулиці привносять у сучасність багато значущих спогадів, вони також є символами культурної ідентичності міста.

Завдяки ним ми можемо відчутти зв'язок з минулими поколіннями, вивчати та розуміти історію нашої країни. Розміщення нового громадського комплексу в історичному середовищі може стати проблемним, оскільки потреби та вимоги сучасного життя часто суперечать архітектурному спадку минулого. Усе це вимагає тісної співпраці між архітекторами, істориками, археологами, місцевим населенням і владою. Лише через обговорення, пошук компромісів та врахування інтересів всіх сторін можна знайти оптимальні проектні рішення, які дозволять зберегти цінну спадщину та створити простір для сучасних потреб та застосування інновацій.

Дуже важливий чинник це управління ризиками в контексті розміщення сучасного громадського комплексу в історичній забудові, оскільки необачність у цьому питанні може призвести до невідворотних втрат у збереженні культурної спадщини. Щоб зменшити ці ризики, слід вжити ряд заходів і стратегій. По-перше, необхідно провести докладний археологічний та історичний аналіз території перед будівництвом нового комплексу. Це допоможе виявити можливі археологічні знахідки. Якщо під час робіт виявлено археологічні артефакти, вони мають бути адекватно документовані та збережені. Далі, важливо розробити план безпеки та збереження цих історичних об'єктів на території будівництва. План має включати в себе заходи для захисту будівель від можливих пошкоджень під час будівельних робіт, а також системи моніторингу і контролю стану об'єктів. Забезпечення гарантованої безпеки і збереження об'єктів культурної спадщини є першочерговим завданням при будівництві сучасного комплексу в історичному середовищі. Такий підхід допомагає створити інтегрований простір, який зберігає історичну та культурну ідентичність міста і одночасно сприяє розвитку та запровадженню сучасних архітектурно-планувальних тенденцій.

Ще одним з важливих чинників, що впливатиме на архітектурно-проектні рішення нового громадського комплексу, який буде розташований в існуючих кварталах міста, є гармонійна взаємодія старого та нового, коли при введенні сучасних споруд архітектори повинні враховувати характер історичної

забудови.

Важливо здійснювати ретельний аналіз, розглядаючи кожен деталь історичного оточення, коли проектні рішення пропонують інтеграцію нових громадських будівель. Ця гармонія полягає в тому, щоб новий об'єкт вписувався в існуючий ландшафт і архітектурне середовище, не порушуючи історичну цілісність образу міста, і одночасно додавав йому сучасний вигляд. Для досягнення такого гармонійного балансу слід враховувати стиль історичних будівель, матеріали та кольори оздоблення фасадів та застосовувати в новому будівництві матеріали і архітектурні деталі, які відповідають історичному контексту. Але архітектурна гармонія не обов'язково означає копіювання історичних стилів. Сучасна архітектура може бути унікальною та експериментальною, але в той же час повинна бути підсилена історичними елементами, які допомагають інтегрувати її в існуюче міське середовище. В результаті успішної взаємодії старого та нового може виникнути синергія, яка відобразить розвиток суспільства, так і культурну спадщину.

Дуже важливо також при проектуванні враховувати такий чинник, як потреби та сприйняття нової громадської споруди місцевим населенням, оскільки його думка може бути важливою для прийняття рішень щодо форми і функціональності нового комплексу. Розгляд та врахування соціокультурного контексту та відношення місцевого населення є критичними для успішного інтегрування сучасного громадського комплексу в історичному середовищі. Мешканці, особливо ті, хто проживає в близькості до об'єкту проектування, мають велику зацікавленість у результатах цього процесу. Їх відношення до нового комплексу може суттєво вплинути на прийняття та успішність проекту. Включення громадськості в діалог забезпечує більш широкий інформований підхід до проекту. Це дозволяє враховувати потреби та бажання місцевих мешканців, а також отримувати від них цінні відгуки та ідеї. Громадські слухання та консультації можуть створити сприятливий клімат для співпраці та взаєморозуміння між громадою та проектними організаціями. Розуміння потреб та очікувань мешканців допоможе архітекторам і владі знайти оптимальні

рішення, які враховують інтереси всієї громади. В результаті новий громадський комплекс може стати не просто додатком до історичного середовища, але й окрасою міста. Розміщення сучасного громадського комплексу в історичному середовищі може мати значний вплив на майбутні перспективи розвитку міста та облаштування інфраструктури. Це може відкрити нові можливості для розвитку економіки, культурного життя та туризму в регіоні.

Іншим не менш важливим чинником, що впливає на формування містобудівних рішень при розміщенні сучасного громадського комплексу в існуючому історичному міському середовищі, є вирішення транспортної інфраструктури, яка б забезпечувала мешканцям зручний доступ до комплексу та влаштування достатньої паркувальної зони для авто. При цьому слід враховувати, що історичні квартали міста можуть мати обмеження для розширення доріг або будівництва нових паркінгів, тому необхідно знаходити творчі та ефективні рішення, зокрема, розглянути можливості використання підземного простору для паркування та проїзду авто в тунелях. Щодо інженерної інфраструктури, важливо підготувати існуючі інженерні мережі до збільшеного навантаження, зокрема, електропостачання, водопостачання та водовідведення, інтернет-зв'язок та інші комунікаційні системи. Забезпечення стійкої роботи всіх цих систем у відповідності до сучасних стандартів є важливим завданням для забезпечення життєздатності громадського комплексу.

Також ще одним важливим чинником, що вплине на існуюче міське середовище при розміщенні сучасного громадського комплексу буде необхідність створення безбар'єрного простору для маломобільних груп населення, тому треба буде враховувати вимоги інклюзивності як в сучасній забудові так і в історичній.

Фінансування та забезпечення необхідних ресурсів є важливим чинником для успішної реалізації проекту розміщення сучасного громадського комплексу в історичному середовищі. Цей процес може бути складним і вимагати ретельного планування та координації різних джерел фінансування та ресурсів.

Підтримка та обслуговування сучасного громадського комплексу в історичному середовищі може вимагати значних витрат, тому необхідно планувати на майбутнє та забезпечувати фінансову стійкість проекту. Всі ці аспекти фінансування та ресурсів мають бути враховані на різних етапах проекту, від планування до реалізації та подальшого управління. Надійне фінансове та ресурсне забезпечення є важливим фактором для успішного втілення і утримання сучасного громадського комплексу в історичному середовищі.

Аналізуючи світовий досвід успішних проектів, які включають розміщення сучасних громадських комплексів в історичному міському середовищі, можемо бачити, що чинники, які впливали на формування архітектурно-планувальних рішень цих споруд, були ефективно враховані. Ось кілька відомих прикладів:

- Музей Акрополя в Афінах - це відмінний приклад успішного об'єднання історичного контексту та сучасної архітектури. Збудований біля Акрополя, цей музей включає в себе вражаючу колекцію артефактів із давньогрецької античності. Він був спроектований з урахуванням історичного значення місця і його археологічного дослідження, використовуючи сучасний дизайн та матеріали, які дозволили забезпечити консервацію та експозицію артефактів в ідеальних умовах.

- Тейт Модерн у Лондоні - це приклад того, як сучасний музей може існувати в історичному міському середовищі. Музей розташований в будівлі старої електростанції на березі Темзи. Сучасне архітектурно-планувальне рішення музею відзначається концепцією, яка використовує існуючу об'ємно-конструктивну структуру споруди для створення нових виставкових просторів.

- Лувр Абу-Дабі, Об'єднані Арабські Емірати - це проект міжнародного культурного співтовариства, в якому поєднується тенденції та стилі сучасної архітектури з багатою культурною спадщиною. Музей спроектований як архітектурне диво, зі складною об'ємно-планувальною структурою та покрівлею з куполами, які створюють захоплюючий світловий

ефект. Колекція самого музею включає в себе шедеври мистецтва культур різних епох, що робить Лувр Абу-Дабі унікальним місцем для зустрічі сучасності та історії.

Успішне розміщення сучасного громадського комплексу в історичному середовищі буде залежати від розуміння значення багатьох чинників, що впливають на архітектурно-планувальні та містобудівні рішення щодо ефективного розташування цих громадських споруд в існуючій міській забудові.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРОЄКТУВАННЯ ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОЇ ЖИТЛОВОЇ ЗАБУДОВИ

Василишин Ярослав Васильович,

кандидат технічних наук, доцент,
професор кафедри архітектури та містобудування
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
м. Івано-Франківськ, Україна

Василишин Віталій Ярославович,

кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри технічної механіки, інженерної та комп'ютерної графіки
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
м. Івано-Франківськ, Україна

Анотація: у статті запропоновано концептуальний проєкт енергоефективної багатоповерхової житлової забудови з таких будинків, щоб вона відповідала санітарно-гігієнічним факторам, соціально-економічним та енергоефективним принципам. Проаналізовано та узагальнено основні містобудівні, формоутворюючі, конструктивно-просторові та об'ємно-планувальні підходи до проєктування житлової забудови.

Ключові слова: енергоефективний будинок, опалювання, вентиляція, освітлення, відновлювальна енергія, енергопостачання.

При створенні енергоефективного багатоповерхового житлового будинку є низка проблем, одна з яких – формування житлової забудови з таких будинків, щоб вона відповідала санітарно-гігієнічним факторам (озеленення, орієнтація, інсоляція), соціально-економічним (номенклатура квартир, раціональний розмір їх загальної площі, кількість квартир, що припадає на сходово-ліфтовий вузол) та енергоефективним принципам, тобто енергоекономічності та комфортності проживання [1]. Будинки повинні бути запроєктовані та зведені таким чином, щоб упродовж економічно

обґрунтованого періоду нормальної експлуатації під час виконання встановлених вимог до внутрішнього мікроклімату приміщень та інших умов мешкання і діяльності людей забезпечувалося ефективно і економне витрачання енергетичних ресурсів під час безпечного функціонування систем опалювання, вентиляції, кондиціонування, гарячого водопостачання та освітлення. Організація енергоефективної багатоповерхової житлової забудови така: житловий мікрорайон створюється з житлових груп, а такі групи розробляються вже на основі поєднання житлових будинків.

Енергетичні властивості будівель визначаються витратами енергії на їх експлуатацію від джерела енергії для забезпечення комфортного режиму в приміщеннях з урахуванням: 1) кількості енергії, що необхідна для задоволення потреб споживача при забезпеченні комфортного теплового режиму при опаленні будівлі, охолодженні, освітленні, що встановлюється відповідно до існуючих методів розрахунку; 2) теплонадходжень до будівлі від сонця - пасивне опалення, охолодження, природна вентиляція; 3) підведеної до будівлі енергії, що зареєстрована для кожного виду енергоносія, включаючи електроенергію, енергію гарячого водопостачання, відновлювальні джерела енергії, когенерацію тощо; 4) відновлювальної енергії, що вироблена на прилеглий до будівлі території; 5) енергії з відновлювальних джерел, що виробляється, розташованим на даху, фасаді, прилеглий до будівлі території, та постачається до зовнішніх мереж.

При проектуванні будівель повинна бути врахована технічна, екологічна і економічна доцільність альтернативних систем енергопостачання.

В багатоквартирних житлових будинках вводяться обмеження щодо застосування децентралізованих відновлювальних джерел енергії залежно від класу енергоефективності будівлі та технічного оснащення [2].

Для кожної категорії будівель визначається стандартна експлуатація згідно з кліматичними умовами експлуатації та основного функціонального призначення.

Значення стандартної експлуатації, що визначаються переліком

еталонних будівель (встановлюється нормативними актами), є середні у просторі і часі значення для всіх приміщень будівлі або теплової зони.

Еталонні будівлі мають встановлюватись для будівель, на які розповсюджується дія Закону [3]. Еталонна будівля має відображати типову геометрію та конструктивні системи будівлі, типові енергетичні характеристики огорожувальних конструкцій теплоізоляційної оболонки, інженерних систем будівлі, типову функціональність та типову структуру енергетичних витрат з урахуванням характерних кліматичних умов, географічного розташування, температурних зон та сформованих особливостей забудови [1].

Автори статті пропонують концептуальний архітектурний проєкт енергоефективного житлового комплексу, який складається з багатоповерхових житлових будинків на березі річки у м.Івано-Франківську.

Було проаналізовано місцеві умови (клімат, рельєф) з точки зору використання альтернативних, нетрадиційних джерел енергії, а саме: сонячного випромінювання, енергії вітру, біомаси, теплової енергії доквілля, термальних вод, водоносних горизонтів, вивчено сусідні і прилеглі об'єкти на предмет шкідливих викидів.

Крім того, вивчено зарубіжну практику з використання енергії вітру, сонячних панелей, фотоелектричних батарей великих розмірів, вітряків, а також тепло землі і геотермальних джерел, акумуляторів, що здатні накопичувати енергію. Важливою складовою енергоефективних будівель є повторне використання тепла і води, їх циркуляція.

Проаналізувавши та порівнявши системи енергоефективної забудови, було зроблено висновок, що при однаковій поверховості, щільності забудови та щільності населення, найбільш доцільною на рівні житлового будинку в даному архітектурному проєкті є система гексагональної забудови, тому що ділянка для будівництва не є обмежена і при проєктуванні житлової групи є можливість розташовувати секції широтної або меридіональної орієнтації. Але при розробленні найсприятливіших типів секцій виявились певні проблеми

проектування: а) при такій забудові житлові приміщення будинку повинні мати переважно південну орієнтацію, а з північної сторони краще розміщувати сходові клітки та коридори; б) для кращого отримання сонячного випромінювання пропонується запроєктувати еркери зі східного та західного фасадів. Обов'язково враховувати розу вітрів регіону – будинки бажано розміщувати перпендикулярно або кутом до найбільш частого напрямку вітру, знижуючи його силу і швидкість. При проектуванні генплану необхідно відокремити території житлової та громадської частини різними способами ізоляції. Ефективним шляхом виділення житлової зони може бути концентрація дитячих і спортивних майданчиків, майданчиків для відпочинку, влаштування газонів, вертикального озеленення.

Об'ємно-планувальне рішення квартир у проекті спрямоване на: 1) мінімізацію площі зовнішніх огорожуючих конструкцій (стіни, перекриття, дах) та їх утеплення, що зменшує тепловтрати; 2) архітектурно-конструктивні рішення балконів, терас, застосування вікон та вітражів, матеріали фасадів, що оптимізовані з точки зору енергозатрат, встановлення жалюзей із сонячними панелями, які виробляють електроенергію; 3) оптимізацію архітектурно-планувальних рішень для максимального використання сонячного світла.

Найефективнішими джерелами відновлювальної енергії виступають сонце, земля та вітер. Тому окремо виділено прийоми, що забезпечують роботу вітрогенераторів в структурі енергоефективних житлових будівель, сонячних батарей та геотермальних установок. Ці прийоми дозволять створити архітектурну виразність будівлі та підкреслити соціальну значущість забезпечення енергоефективності.

Підігрів води для опалення і гарячого водопостачання здійснюється взаємодоповнюючими тепловими насосами і сонячними колекторами. Міні гідротурбіни влаштовуються у річці, на березі якої буде споруджуватися житловий комплекс. Геотеплові насоси встановлюються у водонасичених навколишніх ґрунтах. Повітря підігрівається теплою підлогою і системою

примусової вентиляції з рекуператорами – механічними системами вентиляції, які допомагають зменшувати витрати на опалення, підігрівуючи повітря, що заходить у кімнату. На вхід системи вентиляції зовнішнє повітря поступає підігрітим в підземних повітряних каналах.

Для повної заміни електричного струму зовнішніх мереж на даху, огорожуючих конструкціях і на прилеглий території встановлюються батареї сонячних фотоелементів і вітроелектрогенератори, які забезпечують живлення побутової електротехніки та освітлення пониженого енергоспоживання. Вітрогенератори в структурі житлової будівлі можуть розташовуватися між основними об'ємами будівлі, зверху, в центрі або поряд з будівлею в структурі генерального плану.

Пропонується конструктивні системи створювати із застосуванням наступних матеріалів: а) теплоізоляційних (на основі мінеральних волокон, полімерів, природної органічної та неорганічної сировини, теплоізоляційних бетонів; б) конструкційно-теплоізоляційних (на основі ніздрюватих та легких бетонів, гіпсу, деревини, виробів з деревини, керамічних та силікатних виробів); в) конструкційних (на основі бетонів, каменів, керамічних та силікатних виробів); г) опоряджувально-захисних (на основі штукатурок, металів, пластмас, керамічних та силікатних виробів, скла); д) захисних (на основі гравію, піску, ґрунту, асфальту, бетону, каменів, штукатурки, розчинів, керамічних та силікатних виробів).

Аналізуючи всі проблеми та прийоми на рівні житлового будинку можна зробити висновок, що немає ідеального варіанта вирішення всіх цих проблем в одному будинку, тому треба поєднувати різні типи квартир.

Вибір заходів із забезпечення енергетичної ефективності будівель залежить від місцезнаходження, орієнтації та геометрії будівельного об'єкта; фізичних характеристик матеріалів і елементів теплоізоляційної оболонки; проектних параметрів систем технічного устаткування; експлуатаційної надійності систем технічного устаткування; умов експлуатації будівельного об'єкта; довговічності і надійності теплоізоляційної оболонки

(огороджувальних конструкцій).

Зрозуміло, що для оптимізації архітектурного проєкту потрібно виконати детальне комп'ютерне моделювання і точно розрахувати основні види теплового навантаження та їх взаємодію.

Розташування та функціональне призначення споруди, її конструктивна гнучкість і технологічних ресурс, орієнтація, форма і конструкція, системи обігріву та вентиляції, характеристики матеріалів, що використовуються для будівництва – усі ці параметри впливають на кількість енергії, необхідної для зведення, експлуатації та технічного обслуговування будівлі.

Будівлі, які зведені сьогодні, повинні бути спроектовані і побудовані відповідно за принципами ефективного використання енергії для того, щоб відповідати нормам, які будуть введені майбутніми поколіннями.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Міністерство розвитку громад та територій України. ДБН В.1.2-11:2021 Енергозбереження та енергоефективність. Основні вимоги до будівель і споруд. Київ, 2022, 17 с.

2. ДСТУ EN 15232-1:20XX Енергоефективність будівель. Частина 1. Вплив функцій автоматизації контролю та управління будівлею. Модулі М10-4,5,6,7,8,9,10.

3. Закон України від 22 червня 2017 року № 2118-VIII “Про енергетичну ефективність будівель”.

МІСТО-САД: УТОПІЯ ЧИ РЕАЛЬНІСТЬ?

Турчин Богдан Романович

аспірант

Національний університет «Львівська політехніка»

м. Львів, Україна

Анотація: У статті розглянуто становлення міст-садів у контексті утопії. Описано головні інновації та недоліки концепції міста-саду на прикладі Лечворта. Окреслено вплив концепції міста-саду на розвиток урбаністики ХХ століття.

Ключові слова: місто-сад, утопія, Ебенезер Говард, Лечворт, урбаністика

Концепція міста-саду, вперше запропонована Ебенезером Говардом наприкінці ХІХ століття, мала на меті зменшити та вирішити тогочасні соціальні проблеми, такі як безробіття та житло низької якості, що були спричинені стрімким зростанням великих міст у період індустріалізації. Ідея полягала в тому, щоб планувати міста за концентричною схемою із зеленими насадженнями та громадськими парками, пересіченими радіальними бульварами, що розходяться від центру [4].

Міста-сади були задумані як утопічні оази для усіх соціальних класів, де благополуччя людей і довкілля було б пріоритетом, а тиск на природні ресурси зменшувався. Це мали бути міста, де люди живуть поруч з роботою, із спланованими промисловими зонами; міста, які є справжніми громадами усіх мешканців, повністю облаштованими для соціального життя; міста з садами і відкритим простором; міста, у яких архітектурний контроль спрямований на досягнення гармонії у різноманітності [5].

Цінності міста-саду ґрунтувалися на підтримці економічних, соціальних, екологічних та культурних переваг шляхом створення безпечного, комфортного житла, забезпечуючи при цьому соціальну взаємодію та участь громади.

Контролюючи масштаб, матеріали, текстуру, зчленування, нахил даху, висоту житла, а також забезпечуючи відповідний ландшафтний дизайн, створювалася цінність прекрасного природного середовища [6].

Головними інноваціями концепції міста-саду за Ебенезером Говардом можна вважати: 1) планове розселення мешканців; 2) обмеження розміру міста; 3) естетична самосвідомість; 4) зв'язок між містом і селом; 5) контроль за плануванням; 6) різноманітність кварталів; 7) уніфіковане землеволодіння; 8) муніципальні та кооперативні підприємства [5].

Однак реалізація першого міста-саду у світі Лечворта продемонструвала складність імплементації ідеї Ебенезера Говарда. Насамперед це пов'язано з недостатністю інвестицій, що призвело до ліквідації кооперативної схеми власності. План автора щодо децентралізації та кооперативного соціалізму закінчився після створення перших двох міст-садів, оскільки вони виявилися не такими, якими він їх собі уявляв. Також місто-сад мало бути економічно доступним місцем проживання для людей усіх соціальних класів, але зі зростанням цін на житло робітники не могли дозволити собі жити в ньому і були витіснені з нього більш платоспроможними інвесторами [3].

Міста-сади часто піддавалися критиці й за те, що вони завдавали шкоди місцевій економіці, унеможливаючи розвиток сільської місцевості. Хоча Ебенезер Говард передбачав, що сільськогосподарський пояс навколо міста-саду буде підтримувати сільське господарство, деякі установи та природні заповідники; забезпечувати утилізацію відходів; сприяти життєво важливому джерелу ренти. Сільськогосподарський пояс також мав на меті надати місту чітко окреслені межі, забезпечити свіжим повітрям, діяти як буфер від навколишніх громад і використовуватися для виробництва продуктів харчування. З економічної точки зору, це був спосіб обмежити зростання міста, контролювати спекуляцію землею на околицях міста, і стабілізувати вартість землі у навколишніх сільськогосподарських районах [4].

Існує думка, що міста-сади виявилися незручними та нереалістичними, оскільки їхня реалізація не відповідала масштабу відповідно до концепції

Ебенезера Говарда. Критики стверджували, що передмістя-сади та поселення-сади не варто сприймати за автентичні міста-сади.

Рух за розбудову міст-садів показав, що деякі міста-сади, як Лечворт, стали зразком для майбутніх розробок, тоді як інші зіткнулися зі значними фінансовими проблемами і не досягли тієї соціалістичної утопії, яку передбачали їхні засновники. Незважаючи на це варто виокремити наступні тенденції в урбаністиці ХХ століття, на які безпосередньо вплинула концепція міста-саду:

- Ініціювання політики і програм, спрямованих на забезпечення належних умов життя для домогосподарств з низьким рівнем доходу;
- Відмова від індустріального планування міст з метою пошуку моделей міст з меншою щільністю забудови та ближчих до природи;
- Пошук вирішення проблеми житлових районів та місцевих послуг;
- Використання монофункціональних просторів у містах [1].

Рис. 1. Місто-сад Лечворт. Джерело: [2].

Отже, концепцію міста-саду можна розглядати як суміш утопічних ідеалів і практичних реалій. У той час як деякі аспекти початкового бачення були реалізовані в успішних проектах, інші зіткнулися з проблемами та критикою. Ідея створення сталих і придатних для життя міст залишається актуальною, але конкретна форма і реалізація концепції міста-саду усе ще потребує уточнення і подальшого розвитку.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Fernández J. Investigating Garden Cities in Europe. Did they succeed? Cultural Context Architecture Dissertation. Coventry University. 2020.
2. Garden towns need some garden city thinking to succeed. URL: <https://www.cnu.org/publicsquare/2017/01/10/garden-towns-need-some-garden-city-thinking-succeed> (дата звернення: 17.10.2023).
3. Hall P. Cities of Tomorrow: An Intellectual History of Urban Planning and Design in the Twentieth Century, Blackwell Publishing. 2002.
4. Howard E. Garden Cities of To-morrow. London: Swan Sonnenscter Square. 1902.
5. Livesey G. Innovation, the agricultural belt, and the early Garden City. Berkeley Planning Journal, 28(1). 2016.
6. Nabila N. The Concept Of Garden City And Its Relevancy in Modern City Planning. Southeast University Journal of Architecture, Vol. 1, No. 1. 2021.

PEDAGOGICAL SCIENCES

УДК 371.481.022

MARIA MONTESSORI (1970-1952) AS AN EDUCATOR WHO GAVE PEDAGOGY A NEW IMPULSE

Durdas Alla

Doctor of Philosophy,

Senior Researcher

of the Department of Pedagogical Source Studies and Biographistics,

V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of

Ukraine, Kyiv

Abstract. The article reveals the personality of M. Montessori as one of the educators who gave pedagogy a new impulse, by posing and solving a global problem in philosophical, psychological and pedagogical theory; implementing her concept in practice; giving a new quality to the education development strategy, humanizing it and returning it to the person.

Keywords: Maria Montessori, educator, pedagogy, new impulse, method.

Maria Montessori was one of the educators who were able to pose and solve a global problem not only in philosophical, psychological and pedagogical theory, but also to implement her concept in practice by creating a pedagogical system known as the «Montessori method». M. Montessori gave a new quality to the strategy of education development, humanizing it and turning it to the person [8, p. 189]. The doctor and educator lived in the period of active development of social relations, great political changes, progress in the field of humanitarian sciences [5, p. 30–31]. M. Montessori was one of the most interesting figures in the Italian pedagogy of the 20th century, who fascinated many scientists as an architect of the «rediscovery of the child» [2, p. 38].

It is necessary to note that for a long time M. Montessori was considered a «troublesome» figure by the Italian academic and political establishment, «being a nonconformist, feminist and a ‘complex pedagogist’» [9, p. 11]. M. Montessori «became an authority in education and, unusually for a woman, a public intellectual» [10]. Her strong personality brought her to clashes with the Italian academic circles - still strongly traditionalist, idealist and sexist. They were suspicious of her relationship with Masonic and theosophical circles, but she adhered to a more a secular and liberal political inclination with a touch of «non-confessional and pacifist religiosity inspired by universal ideals» [9, p. 11]. M. Montessori’s revolutionary ideas about childhood and education for life, rather than education based on obedience and immobility faced great resistance and even hostility of Italian secular academicians and philosophers of education [9, p. 11].

As an educator, M. Montessori critically understood the difficult historical processes of the 20th century and proved the universal value of education, its strong connection with human freedom [3, p. 126].

The popularity of the Montessori method in Italy was not stable due to different historical periods, political circumstances and cultural environment [9, p. 3]. At the beginning of the 20th century, «there were several women in Italy, who gave pedagogy a new impulse. Among those women was M. Montessori who introduced new visions of the school by designing strategies that overcame the barriers to education» [6, p. 160]. In the 20th century in Italy formal pedagogy was male and formal education was female: more men had the opportunity to become scientists, and most teachers at schools were women. Perhaps, the case of M. Montessori is the most famous example of a reversal of this trend. She was a new woman for the time in which she lived, and she made pedagogy a banner of women’s liberation, justifying everything with science [6, p. 161].

It is necessary to note that M. Montessori's moral theory is based on an ideal of a personal self-perfection through work and taking efforts, developing the values which could bring the whole world to a higher level [7, p. 134]. M. Montessori openly linked peace to education and promoted a kind of learning that deviates from

conventional traditional education. The educator promoted learning for peace, stating that the aim of education is to serve a larger purpose – a ‘public common good [1]. Already in the 20th century, the Italian doctor, educator and scientist noticed «the connection between the action of the hands and the cognitive development of a child and created several objects that stimulated fine motor skills [4, p. 153].

Conclusions. M. Montessori gave a new quality to the education development strategy, humanizing it, returning it to the person. M. Montessori was one of the most interesting figures in the Italian pedagogy of the 20th century, being an architect of the «rediscovery» of the child. Her revolutionary ideas about childhood and education for life were developed as a result of her medical research and were confirmed by psychology and psychoanalysis. The figure of the pedagogue and her educational views undoubtedly needs further research and multifaceted analysis.

REFERENCE

1. Baligadoo, P. D. (2020). Learning for Peace: The Montessori Way. In W. J. Morgan, A. Guilherme (Eds.), *Peace and War*. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-48671-6_9
2. Bosna, V. (2015). Maria Montessori uno sguardo diverso sull’infanzia. *Foro de Educación*, 13 (18), 37–50. <http://dx.doi.org/10.14516/fde.2015.013.018.002>
3. Cambi, F. (2015). Maria Montessori tra epistemologia e psicopedagogia: qualche riflessione. *Studi Sulla Formazione*, 18 (2), 125–130. http://dx.doi.org/10.13128/Studi_Formaz-18019
4. Ceciliani, A. (2021). Maria Montessori and Embodied Education: current proposal in preschool education. *Ricerche Di Pedagogia E Didattica. Journal of Theories and Research in Education*, 16 (2), 149–163. <https://doi.org/10.6092/issn.1970-2221/12195>
5. Chepil, M., Dudnyk, N. (2017). *Pedahohika Marii Montessori [Pedagogy of Maria Montessori]*. Slovo.
6. Chistolini, S. (2020). The Turning Point of Italian Scientific Pedagogy in The School of Maria Montessori and Giuseppina Pizzigoni. *European Journal of*

Educational Sciences, 7 (3), 160–171. <https://doi.org/10.19044/ejes.v7no3a10>

7. Frierson, P. (2021). The Moral Philosophy of Maria Montessori. *Journal of the American Philosophical Association*, 7 (2), 133–154. DOI: <https://doi.org/10.1017/apa.2019.41>

8. Mashkina, L. (2019). Teoriia kosmichnoho vykhovannia v pedahohichnii systemi M. Montessori [The theory of cosmic education in the pedagogical system of M. Montessori]. *Innovation in education*, 10, 189–193. <https://doi.org/10.35619/iiu.v1i10.199>

9. Pironi, T., Gallerani, M. (2021). Montessori thought and work between past and present. *Ricerche di Pedagogia e Didattica – Journal of Theories and Research in Education. Special Issue. Intersections between human sciences and natural sciences in Maria Montessori's thought and work*, 16 (2), 1–22. <https://doi.org/10.6092/issn.1970-2221/13469>

10. Williams, M. P. (2022). Becoming an international public intellectual: Maria Montessori before the Montessori method, 1882–1912. *British Journal of Educational Studies*, 70 (5), 575–590. <https://doi.org/10.1080/00071005.2022.2108757>

UDK 372.893

**STATISTICAL SOURCES IN HISTORY LESSONS: HOW TO USE THEM
EFFECTIVELY AND CREATIVELY**

Moroz Petro Volodymyrovych,

Senior Researcher, Candidate of Pedagogical Sciences
Senior Researcher at the Department of Social Science Education
Institute of Pedagogy of the NAPS of Ukraine,
Kyiv, Ukraine

Moroz Iryna Volodymyrivna,

Researcher at the Department of Social Studies
Institute of Pedagogy of the NAPS of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Abstract: The article discusses the features of using statistical sources in history lessons. According to the authors, statistical sources play an important role in studying and researching history, as they contain fairly accurate data on phenomena and processes that occurred in society in a certain historical period. It is noted that statistical materials should be considered together with other sources, paying attention to the reliability of the data.

Keywords: statistical materials, historical source, research study.

Statistical sources are important for historical analysis, as they contain reliable information about socio-economic phenomena and processes in different historical periods. Statistical data reflect the level of development of a country or region at a certain time [4].

Statistics have a long origin, which is associated with the formation of the oldest states. For effective state activity, it is necessary to have data on the population (number, age, social and property status, gender), economy and trade, finance, land ownership, agriculture, army and other indicators [2].

Statistics as a science uses, systematizes and summarizes information about certain types of human activity. The term «statistics» itself comes from the Latin word «status», which means the position, state of phenomena. The words «stato»

(state), «statista» (statistician, connoisseur of the state), «statistiks» (statistics - a certain amount of knowledge, information about the state) arose from the root of this Latin word [5]. According to the well-known saying of the German historian, publicist and statistician August-Ludwig von Schlotzer (1735-1809), «statistics is static history, history is statistics in motion» [1, p.93]. However, we should note that statistics at that time meant «state science» («Staatswissenschaft»), and its task, according to Schlotzer, was the collection and description of «state memories», that is, empirical facts.

Nowadays, the term «statistics» is used in several meanings:

1) it is the data that characterize the mass social phenomena;

2) it is the process of collecting, storing and processing data on mass social phenomena, that is, the field of practical activity aimed at obtaining, processing, analyzing and publishing mass data on phenomena and processes of social life;

3) it is the science that studies the magnitude, size and quantitative aspect of mass social phenomena and processes in an inseparable connection with the qualitative aspect of these phenomena, with their socio-economic content [5].

According to its content and depending on the field where it is applied, statistics are divided into different types: economic, demographic, social, administrative, military, trade, etc. It is worth noting that each type of statistical source has its own characteristics and features. Thus, social statistics studies such quantitative and qualitative indicators of social life as the social structure and composition of the country's population, the level of its education and culture, the state of health and medical care, employment of the population, the level of real incomes, consumption of material goods and services, housing and communal and living conditions, work and rest conditions, etc. Economic statistics investigates the quantitative side of mass social phenomena and processes in the field of material production in order to identify trends and patterns of their development. Thus, the application of statistical methods makes it possible to identify patterns and trends in the development of socio-economic phenomena and processes both at the level of the state and at the level of regions [5]. Statistical sources are considered an accurate tool

for the study of specific historical phenomena and processes. It is advisable to use them in a history lesson during the study of the socio-economic development of countries, the standard of living of different strata of the population, for the comparative characterization of the development of different states in one or another historical period. Statistical tables, graphs, charts (circular and bar) are used as visual aids when working with digital material in the educational process [4]. We note that sources with statistical data are the educational resource that allows to realize the competence potential of history as a subject (by key competencies). In this case, we are talking about mathematical and information-digital competencies, in particular such skills that are provided by the curriculum in history, such as: operating with digital data, mathematical concepts for cognition and explanation of past and present social events, phenomena and processes; transforming source information from one form to another (text, graph, table, scheme, etc.); building logical chains of events, actions; using statistical materials in the study of history [4].

As Y. Malienko [3] notes, the study of socio-economic processes that are not too vivid for students can be organized as a study of statistical data, which will enable students to follow the dynamics of relevant trends. According to the scientist, it is important to acquaint students with general recommendations for working with static information. In particular, in the process of learning history, it is worth using tasks for statistical materials of various types, for example:

- Familiarize yourself with the data presented in statistical tables, charts, etc.
- Define the main parameters, indicators used by researchers (historians, economists, sociologists, etc.) during the compilation of statistical information, comment on its main content.
- Determine the trends of social development, reflecting the tables, diagrams, explain how the specified changes affected the life of a person.
- Predict which processes can be analyzed using relevant statistical data [3].

Therefore, statistical information played an important role in society, because without reliable data it was impossible to manage the state effectively. For a historian, statistical materials are a valuable and fairly accurate historical source, the

study of which makes it possible to more fully illuminate a certain historical process or phenomenon. In the methodology, statistical documents are most often used during the study of socio-economic issues. However, it should be remembered that statistical data, like any source, can provide incomplete, one-sided, even falsified information. Therefore, statistical materials should be considered together with other sources, paying attention to the reliability of the data. It is also necessary to take into account who, when and where compiled the information, for what purpose, from which sources the used data comes, etc.

REFERENCES

1. Schlözer A. L. Allgemeine Statistik. Theorie der Statistik: Nebst Ideen über das Studium der Politik überhaupt. Hf.1. Einleitung. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1804. 150 S. 97.
2. Захожай В. Б., Федорченко В. С. Теорія статистики: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ, Україна : МАУП, 2006. 264 с.
3. Малієнко Ю. Б. Формування інформаційної компетентності дев'ятикласників на уроках історії. *Історія України. Всесвітня історія. Правознавство : методичні рекомендації МОН України щодо організації навчального процесу в 2017/2018 навчальному році; оновлені на компетентнісній основі навчальні програми для 5–9-х класів ЗНЗ; методичні коментарі провідних науковців щодо впровадження ідей Нової української школи.* Київ, Україна: УОВЦ «Оріон», 2017. С. 99-102.
4. Мороз П. В., Мороз І. В. Дослідницька діяльність учнів у процесі навчання всесвітньої історії в основній школі: методичний посібник. Київ, Україна: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. С. 186
5. Опря А. Т. Статистика (модульний варіант з програмованою формою контролю знань). Навч. посіб. Київ, Україна: Центр учбової літератури, 2012. 448 с.

INNOVATIVE EDUCATIONAL TECHNOLOGIES: PRACTICAL ASPECT

Myroshnychenko Nataliia Oleksandrivna

Ph.D., Associate Professor

Bratanych Olha Hryhorivna

Ph.D., Associate Professor

Kryvyi Rih Educational and Scientific Institute

Donetsk State University of Internal Affairs

Kryvyi Rih, Ukraine

Annotation: In this paper, the authors examine current innovative educational teaching technologies and the purpose of their application at different stages of the learning process. They substantiate the need to use innovative teaching technologies in learning English to acquire the necessary professional qualities and try to create optimal conditions for the development and self-realisation of the learner by forming holistic knowledge about the subject matter being studied.

Key words: innovative educational teaching technologies, creative thinking, self-improvement, professional and communicative culture.

In the current situation, the work of law enforcement agencies urgently requires increasing the professional and mental training level of employees, as well as an intensification of professional contacts and productivity of law enforcement agencies. The daily actions of law enforcement officials should be in full compliance with their responsibilities, especially now, when the tension in the society has doubled with the aggression of the neighbouring country. The image and authority of law enforcement agencies largely depend on the ability of a law enforcement officer to be tactful, respectful and communicative, as the result of his work depends on these qualities. The ability of law enforcement officers to establish, maintain and develop the necessary contacts with other people, to interact productively, to behave tactfully in conflict situations requires a highly professional skill. Therefore, in educating law enforcement officers it is appropriate to pay attention to the formation of such

communication skills which would develop the aptitude to listen to the public, the ability not to be pushy and to use the nonverbal language. At the same time, law enforcement officers often influence the situation, directing the conversation in the right way, and it is better for them not to decide something immediately.

In this case the use of innovative technologies can help the educator to solve many problems. Innovative educational technologies can facilitate the process of the growth of professional and communicative culture of a police officer and help him become an independent subject of professional work. The innovative educational technologies can be used in teaching any subject, English Language is no exception. The following innovative educational technologies can help in mastering English:

- Educational technology of critical thinking. The main purpose of its application is to form the students' own point of view, to teach them to confidently hold a discussion and make a firm decision. They can learn to acquire knowledge independently, to master the ability to communicate openly, to think logically, to argue.

- The technology of developing learning forms the ability of students to self-improvement, active, independent, creative thinking.

- The technology of creative personality formation has the goal to instil the skills to independently manage students' cognitive activity, think independently, make extraordinary decisions, consciously choose their life position, and generate original ideas.

- The technology of personality-oriented learning aims at developing students' independent thinking, and ability to make their own choices.

- Project technology aims at stimulating students' interest to new knowledge, self-development by solving personal problems and using this knowledge in specific practical activities.

- Differentiated learning technology develops students' ability to learn, the need for self-education, the desire to generate ideas, the desire to seek alternative solutions to standard and problematic situations

- Humanistic learning technology aims at educating conscious citizens, patriots, educated creative individuals, establishing their physical and moral health, ensuring priority of human development on the basis of humanisation and democratisation of educational processes.

- Technology of module-developmental learning forms the self-educational competence of students.

- Group learning technologies form the internal motivation of students to actively perceive, assimilate, and transfer information, promote the formation of students' communication skills, and activate mental activity.

- Technologies of individualisation of the learning process ensure maximum productivity of students in the existing system of education.

- Interactive learning technologies are used with the main goal of exchanging ideas and opinions, and the teacher becomes the organiser of joint activities - business cooperation, creative search. This technology creates an atmosphere of sincerity and respect. The process is organised in such a way that all students are involved in the process of learning and at the same time they have the opportunity to reflect on what they know and what they think about it.

- Cooperative learning technology involves work in dynamic pairs, which can be used to consolidate, test knowledge, and master the material. This activity gives all participants in the process an opportunity to speak out, promotes the development of communication skills and critical thinking, the ability to evaluate oneself and others. In this case students cannot evade the task. To sum up, it can be said that innovative educational technologies can be used at any stage of an educational process which makes them a universal tool in promoting knowledge and educating a creative individual to live in flourishing Ukraine. [1]

REFERENCES:

1. V. Lebyd, A. Sharapaniuk, implementation of innovative learning technologies in a higher school, Sworld-Us Conference proceedings: No. usc14-01 (2022): Promising areas of theoretical and applied research '2022

EXPORT OF HIGHER EDUCATION: LATVIAN EXPERIENCE

Novykova Innola,
visit professor
Baltic International Academy,
Riga, Latvia

Abstract: Demographic trends, the desire of local youth to receive education outside of Latvia are forcing Latvian higher education institutions to enter into an energetic struggle for students. As local high school graduates become increasingly difficult to attract, universities are increasingly opening their doors to international students. It is precisely taking into account the trends of recent years in the Latvian higher education system that the issue of intensifying the education export system is becoming increasingly relevant.

Key words: export of education, students, higher education system, Latvia

The National Development Plan of Latvia until 2030 envisages that higher education should become a widely demanded export service in Latvia. It is expected that in the near future every tenth student in Latvia will be a foreigner. Trends in the higher education market, as well as demographics, indicate that the forecast is realistic.

Data from the Ministry of Education and Science (MES) shows that more and more young foreigners are choosing Latvian universities to receive higher education. Exports of higher education in Latvia are growing, which to a certain extent compensates for the decline in the number of local students.

On a regional scale, Latvian universities are able to attract students from both the European Union (EU) and former USSR countries. Public higher education institutions are more successful in attracting students from countries, and private universities are more successful in attracting students from countries of the former USSR.

Since the export of higher education depends on the level of higher education in Latvia, as well as the reputation of the entire country, when attracting foreign students, it is first necessary to think about the availability of quality educational programs. The role of higher education in society is important, therefore the Ministry of Education and Science believes that, first of all, it is necessary to ensure the quality of higher education, increasing its competitiveness and internationalization.

Foreigners mostly study at their own expense in both public and private universities in Latvia. Tuition fees vary depending on the university and the chosen program, reaching several thousand euros per year.

Experts are confident that over time the share of foreign students in Latvian universities will increase. It is important that the attraction of foreigners is transparent and fair. Each university evaluates its priorities in the field of internationalization, but it is clear that foreign students are a contribution to both the higher education system and the country's budget. Experts cite difficulties in obtaining a residence permit or visa as an obstacle to more successfully attracting foreigners, since most foreign students come to Latvia from third countries. In some cases, this is the reason that students cannot start their studies at universities on time, since the capabilities of embassies and consulates are insufficient.

The experience of international students in Latvia is very different and depends on many factors. It is important that the government, universities and other authorities are increasingly working to promote the integration of foreign students.

REFERENCES:

1. Ministry of Education and Science of Latvia: [information site]. URL: <https://www.izm.gov.lv/lv>
2. Changing the education paradigm // LATVIJA 2030. Strategy for sustainable development of Latvia until 2030. Riga.

СОВРЕМЕННЫЕ СПОСОБЫ ДИАГНОСТИКИ УРОВНЯ ЗНАНИЙ ПО ИНФОРМАТИКЕ

Алиев Низамеддин Амедага

к.п.н., доцент

Бакинский Славянский Университет

Аннотация В статье рассматриваются виды и условия тестового контроля знаний по информатике, проведен анализ наиболее эффективных типов вопросов в компьютерном тестировании для учащихся.

Ключевые слова: информатика, контроль, диагностика

По причине непрерывно растущих требований к степени профессионализма и компетентности учителей информатики важную роль собой представляет повышение качества и уровня образования. Следовательно, проблема поиска и разработки научно обоснованных способов контроля знаний и навыков, которые учащиеся приобретают в школе в процессе обучения, является крайне актуальной.

Например, в контексте проведения Основного государственного экзамена (ОГЭ) сильно возрастает значимость контрольно-оценочного компонента педагогической диагностики. При этом возможно изменение и целей системы образования, и средств педагогического общения. Это может привести к росту нежелания учащихся и педагогического состава достигать наилучших результатов в процессе учебного процесса.

Разработка эффективной системы контроля, позволяющей выявлять явные пробелы, определять методы их ликвидации и справедливо оценивать знания обучающихся, – одно из главных условий решения вопроса, касающегося повышения уровня образования.

Необходимо также рассмотреть главные задачи диагностики умений и знаний по информатике.

Во-первых, диагностика позволяет педагогу соотнести уже имеющиеся

знания учащихся с требованиями государственного образовательного стандарта.

Во-вторых, совокупность приемов по индивидуализации обучения содействует личностному развитию субъекта образовательной деятельности.

Диагностическое оценивание – это вид предварительного оценивания, который позволяет выяснить, сколько знаний у учащегося по предмету. Другими словами, оно используется для оценки уровня знаний ученика и выявления возможных пробелов в обучении, которые в дальнейшем ликвидирует учитель. Диагностические оценки не определяют, перейдет ли учащийся на следующий уровень образования. Скорее, они показывают сильные и слабые стороны в отношении конкретной области предмета. Обладая этой информацией, учитель может внести любые необходимые коррективы в структуру обучения, чтобы получить наилучшие результаты.

Проверка всесторонней подготовки учащихся является одним из важнейших структурных компонентов учебного процесса. Согласно всем принципам обучения (принципы систематичности, последовательности и прочности) необходимо осуществлять диагностику в течение всего периода обучения. Все вышесказанное обуславливает потребность включения в систему проверки знаний использования разнообразных способов контроля.

Важно, что система должна обладать развивающей, по отношению к ученикам, функцией. Этого можно достигнуть при определенных условиях:

- особый индивидуальный характер контроля;
- систематичность проведения на каждом этапе обучения: например, осуществление регулярных проверок;
- дифференцированный подход: принцип проверки, основанный на учёте индивидуальных особенностей учащихся (уровня подготовки, интересов, возраста);
- объективность: в основе оценки лежит фактическая успеваемость учащихся и знания, а не субъективное мнение учителя по отношению к ребенку;

- обилие конфигураций контроля, которые обеспечивают исполнение его обучающей, развивающей и воспитывающей функции, повышение заинтересованности учащихся к проведению проверок и к их результатам;
- всесторонность: контроль должен распространяться на все разделы учебной программы дисциплины, а также обеспечивать проверку теоретических знаний и практических навыков учащихся;
- единство требований всех учителей, осуществляющих контроль за учебной работой в данном классе.

Главные задачи контроля:

1. Коррекция уровня знаний.
2. Установление степени усвоения знаний учениками, который должен соответствовать образовательному стандарту.
3. Обеспечение отклика и обратной связи для учащихся.

Текущий контроль выражается в систематическом наблюдении учителем учебно-познавательной деятельности всех учащихся на уроке и реализовывается в повседневной воспитательной работе.

Самый современный способ диагностики уровня знаний по информатике – это регулярное компьютерное тестирование. На данном этапе развития образовательного стандарта компьютерное тестирование может выполнять три основные взаимосвязанные функции:

- Диагностическая.
- Обучающая.
- Образовательная.

Диагностическая функция – выявление уровня знаний, умений, навыков учащегося. С точки зрения объективности, широты и скорости диагностики тестирование превосходит все другие возможные формы контроля знаний.

Обучающая функция – мотивирование учеников на работу и активизация процесса по усвоению учебного материала.

Образовательная функция – характеризуется частотой и неизбежностью тестового контроля. Это дисциплинирует, организует и направляет

деятельность учащихся, помогает выявлять и устранять пробелы в процессе обучения, формирует желание развивать свои способности.

Важно помнить, что тестирование – это также самый справедливый метод диагностики. Оно ставит всех учащихся в равные условия и в процессе контроля, и в процессе оценки, устраняя субъективность учителя.

Необходимым этапом, который позволяет объективно проверять знания, становится создание качественной и всесторонне продуманной базы вопросов, позволяющей учащимся демонстрировать все свои знания и умения в области информатики.

Вопросы в разработанной системе тестирования могут быть шести типов:

1. Однострочный ответ.
2. Многострочный ответ.
3. Выбор нескольких правильных ответов.
4. Выбор одного правильного ответа.
5. Логическая последовательность.
6. Попарное сопоставление.

Рассмотрим каждый из типов подробнее.

Ответ в одну строку. В вопросах данного типа ученик должен ввести правильный ответ. Например, результат решения ситуационной задачи. Результат оценивания ответа вычисляется с применением алгоритма Дамерау-Левенштейна. Если ответ более чем на 70% похож на правильный (может быть изменен в настройках системы), то ученик получает 100% за этот вопрос, в противном случае – 0%.

Многострочный ответ. Предполагается, что учащийся должен дать подробный самостоятельный ответ на вопрос. Пример вопроса: «Напишите определение компьютерной сети». Результат определяется учителем вручную в диапазоне от 0% до 100%, конечно, в зависимости от полноты всего ответа.

Многовариантный вопрос. Данный тип вопросов включает в себя список, который состоит из нескольких вариантов: это могут быть пара правильных ответов, все правильные или абсолютно отсутствовать правильный ответ.

Одномерный вопрос. В этом типе вопросов существует один единственный правильный ответ. Следовательно, ученик получает за этот вопрос 100%, если он выбрал правильный ответ, и 0% в любом другом случае.

Логические последовательности. Ученику требуется составить логическую цепочку с верным расположением элементов. Результатом является процентное соотношение элементов в правильных позициях к их общему количеству. Этот тип вопросов очень полезен для оценки знаний алгоритмов.

Попарное сопоставление. Данный тип вопросов предполагает составление логических пар. Учитель создает заведомо правильные пары, но для учащихся во время тестирования они будут смешаны. Результатом этого теста является процент выполнения верно сформированных пар по отношению к общему числу пар.

Для оценки знаний учащихся наиболее эффективными являются следующие типы вопросов:

1. Логические последовательности – данный тип используются для проверки знаний учащихся об алгоритмах, последовательностях действий, которые необходимо выполнить для решения проблемы или в рамках процессов. Примером может служить алгоритм метода доступа CSMA/CD, разделенный на логически завершенные действия (блоки), которые показываются в тесте в случайном порядке.

2. Для проверки результатов решения задач по информатике (например, для определения широковещательного адреса для данной сети или для определения идентификатора сети или хоста по известному IP-адресу) можно использовать либо однострочный ответ с вводом учащимся полученного результата, либо одновариантный ответ с выбором единственного правильного ответа.

3. Многовариантный вопрос – используется для создания сложных вопросов, для ответа на которые ученик должен уметь логически сравнивать (комбинировать) различную учебную информацию по дисциплине.

Компьютерные тесты в информатике используются на каждом из этапов

дидактического процесса. С их помощью возможно качественно обеспечить текущий, поэтапный и окончательный контроль умений, учета успеваемости и академических достижений.

Конечно, необходимо акцентировать внимание на том, что применение тестов по информатике поможет объективно проверить знания учащихся, с целью установления соответствия содержания, уровня и качества обучения требованиям государственных образовательных программ и успешности получения знаний, а также последующее усовершенствование системы.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Талыгина Г. П. Компьютерное тестирование в школе / Г. П. Талыгина // Директор школы.- 2011.- № 3.- С. 7-11
2. Самылкина Н. Н. Построение тестовых заданий по информатике: Методическое пособие / Н.Н. Самылкина. – М.: Бином. Лаборатория знаний.- 2003.
3. Матушанский Г. У. Проектирование педагогических тестов для контроля знаний / Г. У. Матушанский // Информатика и образование.- 2009.- № 6.- С. 7-10
4. Кузьмина Н. В. Организация тестового контроля: учебно-методическое пособие / Н. В. Кузьмина, М. С. Чванова, В. В. Зубец.- Тамбов: изд-во ТГУ, 2008.- 42 с.
5. Анеликова Л. А. Тесты. Информатика и информационные технологии 6 – 11 классы. / Л. А. Анеликова – М.: Дрофа.- 2004.

**ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ
КЛАСІВ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА**

Баль Вікторія Володимирівна,
здобувачка вищої освіти
другого (магістерського) рівня вищої освіти
зі спеціальності 013 Початкова освіта
педагогічного факультету
Херсонського державного університету
м. Каховка, Україна

Анотація: у статті розглядаються питання змісту поняття критичного мислення та формування досліджуваного виду мислення у дітей молодшого шкільного віку.

Ключові слова: початкова школа, освітня діяльність, вчитель, критичне мислення, розвиток.

Сучасний педагог не тільки навчає, розвиває і виховує, але й тісно співпрацює з учнями, самовдосконалюючись і навчаючись разом з ними. Лише таким шляхом можливо досягти мети, яка полягає у формуванні особистості, яка готова до життя в світі, здатна до навчання і самовдосконалення, а також готова до реалізації рішень, які будуть максимально ефективними.

Розвиток навичок мислити критично потрібен не лише для навчального процесу, але й для повсякденного життя, в якому герої реальні, а їх дії – це реальні вчинки людей. Змусити дітей критично мислити – означає правильно задати запитання, повернути увагу в потрібну сторону, навчити робити висновки та знаходити вирішення, для того, щоб кожна дитина мала можливість розвивати свої творчі вміння. Для цього необхідне мудре керівництво вчителя [4, с. 23].

Однією із головних задач сучасної школи є вироблення в кожній дитині звички активно брати участь у розв'язанні основних питань із життя колективу,

вміти формувати, влучно висловлювати та відстоювати думку, також з повагою ставитися до думок інших людей. Шляхом бездумного засвоєння встановлених істин не можливо підготувати молодь до дорослого життя [3, с. 108].

У науковій літературі підкреслюється важливість критичного мислення для суспільного розвитку і особистості, зокрема. Мислити критично є можливим і тому потрібно цьому вчитися. «Його культуру слід цілеспрямовано вирощувати на усіх рівнях, починаючи з першого класу, далі – у ЗВО та в різноманітних інститутах післядипломної освіти. Ані економічні, ані політичні, ані культурні перетворення на етапі входження України у світову спільноту розвинених країн не будуть успішними та сталими без паралельної і навіть випереджаючої переміни менталітету людей – системи ідеалів, цінностей, традицій, норм, а також алгоритмів сприйняття і практичного перетворення реальності. Один із шляхів бажаних змін, відповідного апробованого досвіду демократичних країн, є традиція критики або, якщо конкретно, критичного мислення» [6, с. 3].

Особливість мислення критичного, як і предметного мислення, визначається, по-перше, специфікою предметної галузі, яка відбивається у відповідних поняттях; по-друге, специфікою певних установок та методологічних підходів до вивчення цієї предметної галузі; по-третє, спеціальними методами дослідження, що визначаються та спираються на особливості як предметної галузі, так і певних установок та методологічних підходів [5, с. 108].

Отже, аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що проблема розвитку критичного мислення є досить актуальною та важливою. У наукових джерелах критичне мислення розглядається як уміння об'єктивно оцінювати власні та чужі думки, проводити всебічну перевірку положень та висновків. Аналізуючи сучасний стан досліджень даного мислення, потрібно підкреслити, що до найбільш суперечливого і маловивченого можна віднести питання про зміст, внутрішню структуру мислення, його вікову динаміку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Державний стандарт початкової освіти. (Постанова КМ України №87 від 21.02.2018 р.) URL:<http://polishproject.nus.org.ua/wp-content/uploads>.
2. Корінько Л.М. Роль критичного мислення у формуванні учнівських компетенцій. Харків : Основа, 2010. 90 с.
3. Левченко Т.І. Європейська освіта: конвергенція та дивергенція: Вінниця : Нова книга, 2007. 656 с.
4. Тягло О.В. Критичне мислення: навч. посібник. Харків : Основа, 2008. 188 с.
5. Чабан О.В. Цифрова компетентність сучасного вчителя нової української школи: (Подолання викликів у період карантину, спричиненого COVID-19) : зб.матеріалів всеукр.наук.-практ.семінару (Київ, 2 березня 2021 р.) / за заг.ред. О.В. Овчарук. Київ: Інститут інф. 2021.с.108-111
6. Химинець В. Інновації в початковій школі: навч-метод. видання. Тернопіль : Мандрівець, 2012. 312 с.

СПІЛЬНА РОБОТА ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ТА СІМ'Ї З МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНИКІВ

Волкова Катерина Олександрівна

Студентка

Криворізький державний педагогічний університет

м. Кривий Ріг, Україна

Анотація: Для забезпечення повноцінного розвитку мовлення дошкільників необхідна взаємодія між закладами дошкільної освіти та родинами вихованців. Ця співпраця полягає в тому, що батьки спільно працюють з педагогами дошкільної установи і беруть участь у вирішенні освітніх питань своїх дітей. Для досягнення спільної мети важливою є активна участь обох сторін, і це передбачає встановлення довготривалого, ефективного, побудованого на взаємній довірі та повазі двостороннього зв'язку. Оскільки кращі результати з розвитку мовлення досягаються при спільній роботі педагогів та батьків.

Ключові слова: діти дошкільного віку, мовленнєвий розвиток, дошкільника, форми взаємодії, традиційні форми взаємодії, інноваційні форми взаємодії.

Мова відкриває перед дитиною нескінченні можливості для розвитку її інтелекту, вона є скарбівнею усіх знань і сприяє формуванню, навчанню та розширенню її світогляду. Вплив мови покращує її сприйняття та відчуття, поповнює знання про навколишній світ.

Роль сім'ї у формуванні особистості дитини, зокрема в розвитку її мови, надзвичайно важлива. Це через те, що перші звуки та слова маля вивчає в спілкуванні з близькими людьми, такими як батьки, бабуся чи дідусь.

Використання правильної, чіткої, емоційно забарвленої, літературної мови сприятиме легкій та невимушеній взаємодії дитини з однолітками,

дозволить їй вільно висловлювати свої думки та бажання і сприятиме в подальшому успішному навчанню у школі.

Мовні недоліки дитини заважатимуть нормальній адаптації у новому колективі та спілкуванні з однолітками, що може призвести до її замкнутості та нерішучості. У школі, недоліки у мовленні можуть негативно вплинути на навчання. Першокласнику потрібно читати вголос, складати розповіді, переказувати прочитаний текст, відповідати на питання вчителя та самому комунікувати з однолітками. Обмежений словниковий запас та несвідоме володіння мовою можуть уповільнити загальний розвиток дитини.

Для вдосконалення мовних навичок, батькам та педагогам необхідно працювати із дітьми протягом усього дошкільного віку. Проте, є родини які вважають, що рідну мову дитина має вивчати лише у школі, і не надають належної уваги формуванню та розвитку мовлення своїх дітей в дошкільному віці. На жаль, вони недооцінюють важливість мовних задатків, які формуються вже в той момент, коли дитина вимовляє свої перші звуки та слова [1, с. 3-4].

Родина у якій зростає малюк розглядається суспільством як перший та основний інститут соціалізації дитини. Батьківство має соціокультурний характер і характеризується системою норм і правил, встановлених суспільством і культурою, що регулюють розподіл функцій між батьками щодо догляду та вихованням дітей у сім'ї. Батьки несуть відповідальність перед суспільством за створення умов, які відповідають віковим особливостям дітей на кожному етапі їх розвитку, і забезпечують оптимальні можливості для їх особистісного та розумового зростання.

Однією з ключових передумов нормального розвитку дитини та подальшого успішного навчання в школі є своєчасне та повноцінне формування її мовлення в дошкільному віці. Практика свідчить, що для досягнення високих результатів у розвитку мовлення дітей дошкільного віку, потрібна тісна співпраця між закладами дошкільної освіти та сім'єю, оскільки найкращі результати досягаються там, де педагоги та батьки діють у спільній взаємодії. Важливим етапом є цілеспрямована діяльність вихователів, під час якої батьки

можуть регулярно приєднуватися до життя дитячої групи та брати участь у вирішенні питань, які стосуються їхніх дітей [2, с. 138-143].

Заохочення батьків і близьких людей із оточення дошкільників до освітньої діяльності дошкільної установи має велике значення, передусім для самої дитини. Це не лише сприяє збагаченню їхнього знання про світ, але також формує почуття любові, поваги та вдячності у дітей до своєї родини. Діти виявляють, що рідні знають багато цікавого і чим залюбки поділяться, захоплююче розповідають задовольняючи допитливість малят, а їх руки майструють, ліплять, малюють різні цікавинки.

Співпраця передбачає, що педагоги беруть участь у навчанні батьків у психолого-педагогічних аспектах розвитку мовлення, досліджують умови, в яких виховується дитина в сім'ї і активно залучають батьків до освітньої діяльності закладу дошкільної освіти.

Співпраця між педагогами та батьками вихованців найчастіше відбувається через такі варіанти взаємодії:

- відвідування вихователем сім'ї дошкільників;
- проведення бесід і консультацій;
- організація загальних та групових батьківських зборів;
- використання наочності для інформування батьків, такої як тематичні виставки, стенди і фотоальбоми;
- дні відкритих дверей;
- організація спеціальних шкіл для молодих батьків.

Одним із загальних недоліків таких методів взаємодії з батьками є відсутність індивідуалізації та неврахування особливостей кожної сім'ї. Батьки обмежено мають можливість взаємодіяти з дошкільною установою (зайнятість, обмеження вільного часу), оскільки багато заходів проводяться за попередньо складеним графіком. У багатьох випадках педагоги відіграють провідну роль у плануванні роботи з сім'єю, спрямованою на надання родинам підтримки, рекомендацій, консультацій стосовно питань з розвитку мовлення [1, с. 6-12].

У більшості випадків успішна співпраця залежить від взаємних

налаштувань як у сім'ї дошкільника, так і педагогів закладу дошкільної освіти. Найбільш ефективною взаємодія буде тоді, коли обидві сторони розуміють важливість цілеспрямованого впливу на дитину та викликають довіру одна одній. Ключовим та досить вагомим моментом спільної роботи, є впевненість батьків у тому, що педагог є привітним і чутливим до їхнього малюка та вибудовує взаємодію із дитиною враховуючи її особистісні якості.

Як описала у своєму навчально-методичному посібнику доцент кафедри теорії та методик дошкільної освіти Каньоса Н. Г., що для успішної спільної роботи між родинами дошкільників та дошкільною установою, як суб'єктами виховання, потрібно дотримуватися таких принципів:

- Узгодженість дій повинна базуватися на взаємній повазі та партнерстві.

- Довіра, яка виникає між всіма сторонами взаємодії є основою для успішної співпраці. Важливим аспектом у підтримці цієї довіри є розуміння. Кожна сторона повинна мати чітке уявлення про функції і завдання інших та свою власну роль у цій співпраці. Заздалегідь потрібно оговорити всі ці моменти спільної роботи;

- Взаємодія, що ґрунтується на повазі та любові до дитини, визнанні її як особистості, розумінні проблем її становлення, гідності та розвитку [3, с.29-31].

Отже, всі сторони повинні дотримуватися цих принципів для успішної співпраці.

Спільна робота ЗДО та родин дошкільників здійснюється у трьох напрямках:

1. робота з фахівцями дошкільної установи;
2. робота з родинами вихованців;
3. спільна робота усіх задіяних сторін освітнього процесу: вихователі, діти та батьки [46, с. 59-65].

Основні цілі взаємодії між педагогами і батьками щодо мовленнєвого розвитку дошкільників включають в себе наступні завдання:

1. Об'єднання дорослих з метою забезпечення успішного розвитку мовлення дошкільників.

2. Представлення та використання на практиці найбільш ефективних методів і прийомів у роботі з розвитку мовлення.

3. Надання можливості батькам використовувати отримані педагогічні знання в процесі родинного виховання.

4. Мотивування батьків до пошуку і використання необхідної інформації щодо мовленнєвого розвитку власних дітей, стимулювання до різностороннього, розвивального спілкування із малечею у родинному колі. Вміти як похвалити своїх дітей за успіхи так і адекватно реагувати на проблеми у мовленні [2, с. 140-141].

З метою досягнення спільної мети важливо розробити єдиний план дій і взаємодіяти на рівні педагогів і батьків. Педагоги закладу дошкільної освіти повинні вибрати ті методи та форми співпраці, які призведуть до найкращих результатів. Форми взаємодії між педагогами і батьками представляють собою різні способи організації їх спільної діяльності, що мають ефективний вплив на розвиток мовлення дошкільників.

Серед традиційних форм співпраці між дошкільною установою та батьками дошкільників варто відзначити такі:

1. Колективні: включають конференції за участю батьків вихованців, тематичні зустрічі, засідання батьківського комітету, дні відкритих дверей, перегляд ранків, спільні свята, спортивні змагання із залученням родин дошкільників, активний відпочинок у вільний час.

2. Групові: консультації, практикуми, школа молодих батьків, гуртки за інтересами, вечори запитань та відповідей, зустрічі з фахівцями - вчителями, логопедами, психологами.

3. Індивідуальні: проведення опитувань, використовуючи для цього різні інструменти взаємодії, співбесіди, консультації, патронаж вихованців, мобільний зв'язок, електронна пошта та інше.

4. Наочні: батьківські куточки, тематичні стенди, планшети, дошки оголошень, інформаційні листки, тематичні виставки, анкетування, скриньки пропозицій, індивідуальні зошити, запрошення, вітання і інше [4, с. 12-17].

Під час взаємодії з батьками важливо не забувати про використання цих традиційних форм, враховуючи їх актуальність та розповсюдженість.

Враховуючи умови воєнного стану в країні, використання лише традиційних форм для взаємодії стає недостатнім. Не всі заклади дошкільної освіти зараз в змозі приймати дошкільників на оф-лайн навчання. Перешкодою для проведення повноцінного освітнього процесу у дошкільних установах є відсутність укриттів на їх території. Неможливість проведення свят та різних заходів за участю батьків, що в першу чергу пов'язана з обмеженою чисельністю перебуваючих у таких укриттях, знижує ефективність застосування вже відомих і випробовуваних педагогами форм. Враховуючи перепони сьогодення для співпраці ЗДО та родин вихованців необхідно знаходити та використовувати інноваційні методи та форми взаємодії.

Якщо говорити про застосування он-лайн режиму для спільної роботи, необхідно пам'ятати про наступні інструменти, такі як Google Classroom, Google Meet та Zoom, а також використання соціальних мереж Viber і Telegram, WhatsApp. Зважаючи, що перелічені засоби не в змозі повноцінно замінити особистий контакт між батьками та педагогами, вони можуть служити альтернативою для спільного спілкування. Мобільні сервіси можна використовувати для надання необхідної інформації, збагачення педагогічного досвіду батьків та заохочення їх до спільної роботи щодо розвитку мовлення власних дітей.

З метою поліпшення взаємодії з батьками та організації ефективної комунікації для поліпшення мовленнєвого розвитку дітей, вихователі дошкільних установ створюють власні інтернет-сторінки, використовуючи для цього різні популярні платформи, які поширені серед батьків. Записують власні відео-заняття або поради, які подалі використовують для співпраці з родинами вихованців.

Це дозволяє розповсюджувати корисну, необхідну, доступно викладену інформацію та надавати інтересні завдання для маленьких дослідників.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Богущ А. М. Мова ваших дітей. Київ: 1989. 130 с.
2. Гнізділова О. А., Ковалевська Н. В. Дошкільна освіта у сучасному соціокультурному просторі. зб. наук. праць. Полтава : ФОП Цьома С. П. 2019. 240 с.
3. Каньоса Н. Г. Теорія та методика співпраці ДНЗ з родинами. навч.-метод. посіб. / Кам.-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнко. Кам'янець-Подільський : 2015. 121 с.
4. Сухарева Л. С. Піклуємось разом. Робота з батьками дошкільників. Харків : Вид. група «Основа». 2008. 126 с.

УДК: 373.5.016:811.112.2]:37.018.43

**ВПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕМЕНТІВ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ
ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У СТАРШІЙ ШКОЛІ
(НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)**

Дейнега Олександра Олександрівна

студент

Запорізький національний університет

Науковий керівник:

Каніболоцька Ольга Анатоліївна

к. пед. н., доцент,

зав. каф. викладання другої іноземної мови

Запорізький національний університет

м. Запоріжжя, Україна

Анотація. Представлене дослідження присвячене аналізу елементів дистанційного навчання іноземних мов у старшій школі. Автори досліджують специфіку дистанційного навчання та впровадження інноваційних підходів в рамках формування іншомовної комунікативної компетенції (на матеріалі німецької мови). Тези презентують особливості розвитку учнів старшої школи та ступінь розвитку навчальних закладів в Україні в умовах дистанційного навчання. Аналізуються традиційні та інноваційні методи та їх вплив на ефективність заняття з іноземної мови. Результати дослідження спрямовані на усвідомлення важливості покращення якості освіти за допомогою сучасних методів навчання.

Ключові слова: дистанційна освіта, старшокласники, іноземні мови, інноваційні методи, німецька мова

Вступ. Багато людей мають потенціал та велике бажання навчатися, але не всі мають доступ до традиційних методів навчання або курсів. Цей факт та стрімкий розвиток технологій стали поштовхом для впровадження дистанційного навчання. Таким чином, вивчення іноземних мов стало одним з

найпопулярніших онлайн-курсів. У сферу освіти успішно впроваджуються технології, що створює навчання більш ефективним та сучасним. Окрім цього, вирішальним став перехід загальноосвітніх шкіл у дистанційну форму навчання у зв'язку з поширенням епідемії. Отже, усі учні та вчителі повинні були кожен день ефективно використовувати технології.

Мета роботи – проаналізувати елементи дистанційного навчання іноземних мов в старшій школі.

Матеріали та методи. У процесі дослідження було охарактеризовано учнів старшої школі та їх здібності щодо дистанційного вивчення іноземної мови; проведено моніторинг елементів дистанційного навчання іноземної (німецької) мови; проаналізовано сучасний стан проблеми в загальноосвітніх школах; визначено поширені інноваційні методи навчання іноземної мови; розроблено онлайн-урок німецької мови для старшої школи; проаналізовано значення використаних елементів дистанційного навчання.

Результати та обговорення. Питання врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів було і продовжує залишатися однією з актуальних проблем навчання іноземних мов. Вік учнів старших класів (15–18 років) психологи відносять до старшого підліткового віку або до ранньої юності. Цей вік характеризується цілим рядом психологічних особливостей. Одним із важливих аспектів психічного розвитку старшокласників є інтенсивне інтелектуальне дозрівання, провідна роль в якому відводиться розвиткові мислення. Центром когнітивного розвитку старшокласників є становлення словесно-логічного мислення. Відбувається перехід до вищих рівнів абстрактного й узагальнюючого мислення.

Мислення різних учнів одного й того ж віку відрізняється співвідношенням наочно-образних і словесно-логічних компонентів, а також рівнем продуктивності. Зокрема, у процесі навчання іноземної мови особливості мислення учнів впливають на швидкість формування вербальних зв'язків і функціонально-мовних узагальнень, гнучкість трансформаційних процесів тощо. Разом із цим в учнів старших класів відбувається перехід до

вищих рівнів мовлення. Завдяки розвитку мислення мовлення юнаків ускладнюється за змістом і структурою. Розширюється їхній активний і пасивний словниковий запас. Удосконалюється усне й письмове висловлювання думки. Відбувається перехід від розгорнутого до скороченого (стислого) внутрішнього мовлення, яке стає основою розумових дій. Старшокласники досконаліше володіють морфологічними і синтаксичними аспектами мовлення, зв'язністю, логічністю й послідовністю висловлювання. В їхньому мовленні проявляються вміння аналізувати, зіставляти, узагальнювати, робити висновки, прогнозувати. Усе це передбачає необхідність у відповідному мовленнєвому матеріалі, використання в навчальному процесі письмових та аудіо- текстів автентичного характеру.

Особливу роль у вивченні іноземної мови (далі ІМ) на старшому етапі відіграє мотивація. Мотивація вивчення ІМ формується через зміст навчального матеріалу, організацію навчальної діяльності, використання колективних форм навчальної роботи і комп'ютерних технологій, форми оцінювання тощо. Наскільки вдало, доречно і вчасно вчитель зуміє розпорядитися видами мотивації і формами її втілення, настільки успішним та ефективним буде оволодіння учнями ІМ. За концепцією розвитку дистанційної освіти в Україні дистанційна освіта – це форма навчання, рівноцінна з очною, вечірнього, заочною та екстернатом, що реалізується, в основному, за технологіями дистанційного навчання [1].

В останні десятиліття швидко розвиваються науково-методичні основи дистанційного навчання. Та незважаючи на велику кількість наукових досліджень сучасна дистанційна освіта в Україні нагадує традиційні форми заочного навчання, без застосування всіх можливостей принципово нових форм і методів навчання. До основного критерію, який виокремлює дистанційне навчання від традиційного, є те, що в процесі викладання впроваджуються новітні інтерактивні технології. За останніми даними оснащення загальноосвітніх навчальних закладів комп'ютерною технікою в середньому по Україні становить лише 43%, а рівень комп'ютерної грамотності вчителів ще

нижчий — лише 22%. Підключення загальноосвітніх навчальних закладів до Інтернету загалом по Україні становить близько 15% [2, с. 36]. За даними організації «Світовий економічний форум», на сьогодні за індексом «готовності інформаційної інфраструктури» серед 104 країн світу Україна посідає 82-е місце, поряд із Замбією і Танзанією. Рейтинг ефективності використання інформаційних та телекомунікаційних технологій серед 104 країн світу [2, с. 36].

Дистанційна освіта в Україні не відповідає вимогам, що ставляться до міжнародного розвитку інформаційних технологій, і це зменшує можливість входження України у світовий інформаційний та комунікаційний простір. Створення удосконаленої інформаційно-насиченої системи освіти забезпечить у майбутньому вихід освіти України на новий світовий рівень. Сучасна комунікативна методика пропонує широке впровадження в навчальний процес активних нестандартних методів і форм роботи для кращого свідомого засвоєння матеріалу. На практиці досить ефективними виявляються такі форми роботи: *індивідуальна, парна, групова й робота в команді*. Тому всі справи й завдання повинні бути комунікативно виправданими дефіцитом інформації, вибором та реакцією (Informationslücke, Auswahl, Feedback). Для їх виконання студенти потребуватимуть додаткової інформації, докладатимуть певних зусиль для її засвоєння та в такий спосіб зможуть краще та ефективніше організувати свою діяльність [3, с. 54].

Найбільш ефективними є такі **форми парної та групової роботи**: внутрішні (зовнішні) кола (innere / äußere Kreise); мозковий штурм (Brainstorming); читання зигзагом (Puzzle lesen); обмін думками (Meinungsaustausch); парні інтерв'ю (Paarinterviews) та інші.

Однією з технологій, що забезпечує особовоорієнтоване навчання, є *метод проєктів* як спосіб розвитку творчості, пізнавальної діяльності, самостійності. Проєкти можуть підрозділятися на монопроєкти, колективні, усно-мовні, видові, письмові й Інтернет-проєкти. Метод проєктів сприяє розвитку активного самостійного мислення учнів і орієнтує їх на спільну

дослідницьку роботу. Проектне навчання актуальне тим, що навчає студентів співпраці, виховує такі етичні цінності, як взаємодопомогу й уміння співпереживати, формує творчі здібності й активізує студентів.

Важливим засобом інноваційного навчання є також *використання мультимедійного комплексу* у складі інтерактивної дошки, персонального комп'ютера й мультимедійного проектора. Завдяки наочності й інтерактивності мультимедійного комплексу дозволяє мені залучити всю аудиторію до активної роботи [4, с. 95].

Метод пізнавальних ігор сприяє створенню емоційно-піднесеної атмосфери, засвоєнню матеріалу за допомогою емоційно насиченої форми його відтворення. Пізнавальні ігри (ділові, рольові, ситуативні) моделюють життєві ситуації, стосунки людей, взаємодію речей, явищ. Розвиваючий ефект досягається за рахунок імпровізації, природного вияву вільних творчих сил студентів.

Окремі інноваційні методи і прийоми навчання іноземної мови:

1) ***Інтелект-карта***. Автор методики запам'ятовування, творчості та організації мислення – карти знань або «інтелект-карти» Т. Б'юзен пропонує такі основні правила побудови такої карти (MindMapping): об'єкт уваги зосереджується в самому центрі (Subject); основні теми, пов'язані з об'єктом уваги, розходяться від центрального образу у вигляді гілок (Idea); гілки, які приймають форму плавних ліній, позначаються чи пояснюються ключовими словами чи образами. Другорядні ідеї також зображуються у вигляді гілок, які відходять від гілок вищого порядку; гілки формують пов'язану вузлову систему.

2) ***Кластер*** – графічна організація матеріалу, яка показує смислове поле і структуру змісту теми або окремого поняття. Ключове слово записується в центрі, від нього малюються промені в різні сторони. На кінцях променів записуються слова, які розкривають зміст ключового поняття.

3) ***Даймонд*** – прийом, який дає змогу охарактеризувати порівняння двох протилежних понять. Тут учні мають висловити свою точку зору та

судження, виходячи з власного життєвого досвіду.

4) **Сінквейн** – вірш, що складається з п'яти рядків, написаного за певними правилами. Перший ряд – тема, одне слово. Другий ряд – опис якості теми, два слова. Третій ряд – дії теми, три слова. Четвертий ряд – речення за темою. П'ятий ряд – слово-резюме. Складання сінквейну – це: креативне завдання; розвиток індивідуальності; захоплива справа; засіб творчого самовираження; повторення вивченого; елемент закріплення матеріалу ефективний спосіб розвитку пам'яті.

У розробленому плані уроку були присутні наступні технології та засоби для підвищення ефективності та максимального наближення до дійсного уроку у школі:

1. Презентація та трансляція екрану. Вчитель протягом усього уроку транслює учням презентацію, що створює ефект присутності та наочності.

2. Прослуховування пісні та заповнення пропусків в тексті. Кожен учень може бачити відео та слухати пісню одночасно з вчителем та іншими однолітками. Заміна активності стимулює учня бути активним та тримати концентрацію на кожному завданні. Поданий приклад завдання на заповнення пропусків у пісні примушує учнів не тільки слухати мелодію та слова, але й думати над змістом пісні. Крім того, вік та знання учнів старшої школи дають можливість виконати це завдання без труднощів.

3. Самостійна робота на веб-сайті. Учні здатні виконувати такі завдання як самостійно, так і в парах, що робить їх більш самостійними, адже в дистанційному форматі вчитель не завжди контролює роботу учнів, а лише зрідка може перевіряти активність учнів, допомагати їм та мотивувати, відвідуючи сесійні зали пар. Це змушує учнів відчувати відповідальність та ставати самостійними.

4. Прослуховування вірша як фізнауза. Прослуховування ліричного вірша, який відповідає темі уроку, створює заспокійливий настрій учнів. У цьому випадку, їм вже не потрібно слідкувати за кожним словом, як при прослуховуванні пісні. Вони можуть розуміти зміст, міркувати та трохи

відпочити.

5. Робота к текстом в группах та висловлення особистих думок.

Працюючи в групах, учні можуть спілкуватися більше, ніж з однієї людиною, що не може їх не зацікавити ще більше. Текст, поділений на частини, примушує учнів не лише прочитати його, але й працювати над змістом та розуміти причинно-наслідкові зв'язки. Наступна частина завдання надає учням можливість виразити свою думку та припустити, як могла закінчитися легенда. А після створення загальної думки групи учні можуть порівняти її з реальним завершенням.

6. Оцінювання. У разі виконання завдань у парах та групах, учні можуть більш об'єктивно оцінити своїх однолітків, адже у дистанційному форматі вчитель не може контролювати всіх учнів одразу. Окрім цього, самооцінювання сприяє самоаналізу учнів, а аргументування оцінки мотивує працювати краще.

Висновки. Хоча сучасний стан загальноосвітніх шкіл бажає кращого, але, на нашу думку, це перешкоджає більш-менш успішному навчанню іноземної мови. Різноманітні інноваційні методи, які є доступними для кожного з нас, позитивно впливають на урок іноземної мови (де створення сприятливої мовленнєвої атмосфери та наочності є принципово важливим фактором).

В умовах дистанційного навчання для створення атмосфери присутності та наочності важливу роль відіграють інноваційні методи, які були впроваджені і в поданий приклад уроку.

А саме можуть бути використані: мультимедійний комплекс (презентація, аудіо та відео), робота в парах та групах, обмін думками, мозковий штурм та фонетична зарядка.

Окрім цього, на прикладі складеного конспекту уроку можна простежити, що в ньому наявні такі дидактичні та методичні принципи: орієнтація на компетентність, на успіх, на дію, на завдання, на взаємодію, а також персоналізація та активація учня. Ці прості методи створюють онлайн-урок дуже схожим на дійсне заняття в школі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні (затверджено Постановою МОН України В.Г. Кременем 20 грудня 2000 р.). Кремень В. Освіта і наука України. Шляхи модернізації. Київ : Грамота, 2003. С. 16-19.
2. Ніколаєнко С. В освіті – інформаційна революція. *Дзеркало тижня*. 2006. №1. С. 34-39.
3. Педагогічні технології / Ганна Сазоненко; упоряд.: Г. Мальченко, Т. Вороненко. Київ : Шкільний світ, 2009. 128 с.
4. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. Київ : Шкільний світ, 2004. 192 с.

УДК: 378.796

ВПЛИВ РУХОВОЇ АКТИВНОСТІ НА ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ СТАН СТУДЕНТІВ ПІД ЧАС ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Денисовець Т. М.,

к.пед.н., доцент

Квак О. В.,

к.б.н., доцент

Гогоць В. Д.,

ст.викладач

Полтавський національний педагогічний університет
імені В. Г. Короленка,
Україна

У даній статті розглядається вплив різних видів рухової активності (онлайн-заняття з фізичної культури) та самостійні заняття різними фізичними вправами на функціональний стан студентів факультету історії та географії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка під час дистанційного навчання. У ході дослідження були отримані результати, що неоднозначно характеризують ставлення респондентів до зазначеної форми навчання, виявлено позитивні та негативні сторони його використання.

Ключові слова: дистанційне навчання; фізичні вправи; здоровий спосіб життя; самостійні заняття; студенти.

Актуальність даного дослідження полягає у проблемі, яка виникла у 2020 році – неможливість проводити заняття з фізичної культури в стандартній формі через необхідність дотримуватися вимог самоізоляції щоб уникнути зараження і поширення вірусу COVID-19. Після повномасштабного вторгнення ця практика набула більшого поширення. Ці події кардинально змінили багато сфер нашого життя. У доступному і звичному форматі очного навчання було вкрай важко виконувати вимоги до забезпечення соціальної дистанції як одного з заходів безпеки в епідеміологічній ситуації та ситуації, що склалася в нашій

країні.

Тому багато організацій, у тому числі усі заклади освіти, звернулися до засобів інформаційних комунікацій. Спілкування за допомогою месенджерів, відеоплатформ та освітніх майданчиків дозволило не зупиняти професійну, освітню та інші види активності в умовах самоізоляції, дало можливість контактувати з іншими людьми, зберігаючи соціальну дистанцію.

Однак, незважаючи на очевидні переваги, перехід на дистанційне навчання супроводжувався низкою труднощів. Із ними зіткнулися як студенти, так і викладачі різних закладів освіти. Щоб розібратися у причинах їх виникнення та встановити доцільність онлайн-формату навчальної дисципліни «Фізична культура», ми звернулися до студентів факультету історії та географії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка.

Під час дистанційного навчання багато хто з нас значно обмежений у плані фізичної активності, що негативно позначається не тільки на фізичному здоров'ї людини, але також і на її психологічному стані. Недостатня рухова активність негативно впливає на структуру та функції всіх тканин організму людини.

Внаслідок цього спостерігається зниження загальних захисних сил організму, зростає ризик виникнення захворювань. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), зниження фізичної активності збільшує ймовірність виникнення таких захворювань як деякі види раку, інсульту, діабету другого типу, метаболічного синдрому, високого кров'яного тиску та ішемічної хвороби серця [1]. Перебування в режимі самоізоляції, також може спричинити стресові ситуації та збільшення ризику появи депресії.

Зважаючи на всі негативні наслідки зниження фізичної активності в період самоізоляції, студентам другого курсу факультету історії та географії було запропоновано методики самостійних занять фізичними вправами.

У період з початку квітня до кінця травня 2021 р. одна група студенток займалася за програмою «10000 кроків» (чотири рази на тиждень). Ходьба як вид фізичної активності є профілактикою різних захворювань. При ходьбі

здійяна велика кількість м'язів, зміцнюється серце, покращується подача кисню легеням, за рахунок цього покращується робота органів дихання, покращується кровообіг, а також прискорюється процес метаболізму.

Ходьба – перевірений засіб від стресу, що допомагає впоратися з труднощами, легше перенести життєві неприємності. Адже для того, щоб почати займатися, не потрібна спеціальна підготовка, ні тренер. Лікарі рекомендують проходити щодня по 5–10 км. Порахувати кроки можна за допомогою крокоміра або програми, завантаженої на мобільний телефон. Позитивним мотивуючим моментом цієї програми є можливість планування та підрахунку [1].

Друга група займалася самостійно з використанням швидкісно-силової та координаційної драбини. Цю методику застосовують у багатьох видах спорту, так як вона вважається ефективною для розвитку швидкісно-силових якостей. Традиційні швидкісно-силові сходи оснащені перекладинами, які прикріплені, як ребра жорсткості, до стропи через 37-40 см одна від одної. Її особливість - плоский низ, закруглений верх або повністю кругла перекладина. Важливо не наступати на перекладини. За відсутності даного тренажерного засобу, студенти креслили квадрати на будь-якій прямій поверхні, відповідно до розмірів класичної швидкісно-силової драбини.

Було обрано 20 вправ, у яких передбачено три види переміщень:

- прямі переміщення обличчям та спиною;
- бічні переміщення;
- стрибкові (у тому числі з поворотами).

Перевага даної методики полягає у можливості займатися на швидкісно-силовій драбині самостійно, повторюючи фізичні вправи, демонстрація яких відтворюється на відео ресурсах. Тривалість заняття 35-40 хв двічі на тиждень.

При самостійних заняттях необхідно суворо дотримуватись правил безпеки в період поширення інфекції COVID-19. Якщо у тих хто займається з'являються такі симптоми: підвищення температури, слабкість, кашель,

утруднене дихання, то варто відмовитися від виконання фізичних вправ.

Третя група була виділена шляхом опитування, до неї увійшли студенти, які з якихось причин не займалися активно фізичними вправами в період самоізоляції. У кожній групі досліджуваних було по 16 чоловік.

Перед виходом на дистанційне навчання студенти виконали тести для визначення функціонального стану (проба Штанге, індекс Руф'є, ІМТ).

У червні було підбито підсумки дослідження. Для оцінки зміни функціонального стану студенти всіх груп самостійно розраховували індекс Руф'є та ІМТ, виконали пробу Штанге. У результаті були отримані показники функціонального стану організму студентів до введення дистанційного навчання і після. Аналіз результатів показує, що в учасників першої групи, які займалися ходьбою чотири рази на тиждень за програмою «10000 кроків», трохи змінився індекс Руф'є та показник у пробі Штанге, а ІМТ залишився на колишньому рівні.

У учасників другої групи, які займалися на швидкісно-силових та координаційних сходах, покращилися показники індексу Руф'є та проби Штанге, а також змінився ІМТ на краще.

Що ж до третьої групи студентів, які у період самоізоляції не займалися активно фізичними вправами, такі показники, як індекс Руф'є і ІМТ погіршилися.

Отже, відсутність фізичної активності в період самоізоляції негативно позначається на функціональному та фізичному стані студентів. Заняття з використанням швидкісно-силових сходів для непідготовлених фізично студентів представляють складність, частота серцевих скорочень (ЧСС) при виконанні вправ з використанням швидкісно-силових сходів досягає 160-180 уд./хв, необхідний контроль викладача або самоконтроль за інтенсивністю фізичного навантаження.

Ходьба найбільш оптимальна в сенсі регулювання фізичного навантаження для студентів, які активно не займаються спортом. Зміцнює м'язи, допомагає спалювати калорії, розвиває витривалість, але за умови

поступового підвищення інтенсивності та тривалості виконання.

Що стосується третьої групи студентів, то можна стверджувати, що відсутність (недолік) фізичної активності негативно позначається на функціональному стані їх організму.

Правильний підбір фізичних вправ та виконання їх на регулярній основі в період самоізоляції допоможе підтримати не тільки фізичне здоров'я, а й скоригувати фігуру, а також отримати позитивні емоції, що у свою чергу покращить психологічний стан студентів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Tudor-Locke Revisiting «How Many Steps Are Enough? » / Tudor-Locke, Y. Hatano, R. P. Pangrazi, M. Kang. – Med. Sci. SportsExerc. – 2008. – Vol. 40. – No. 7S. – PP. 537–543

УДК 8

**ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З РОЗВИТКУ
КОНСТРУКТИВНО-ПРОЕКТНИХ УМІНЬ У МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ
ІНОЗЕМНОЇ МОВИ**

Добровольська Леся Станіславівна

к.п.н., доцент

Войтюшенко Катерина Василівна

магістрантка 6463 групи,

МНУ імені В. О. Сухомлиського

м. Миколаїв, Україна

Анотація: Стаття розглядає проектну діяльність як інноваційний інструмент для змін у системі освіти та педагогічній практиці сучасного суспільства. Обґрунтовується, що управління проектною діяльністю в освітній організації є ключовим компонентом управлінської діяльності, яке сприяє підвищенню якості освіти. Далі в статті висвітлено критеріальний підхід до формування проектних умінь майбутніх вчителів англійської мови, який включає формулювання цілей проекту, встановлення критеріїв успіху, ознайомлення студентів з критеріями оцінки, надання зворотного зв'язку, оцінку процесу та використання викладача як наставника. Досліджено рівень сформованості конструктивно-проектних вмінь у майбутніх вчителів іноземної мови, виявлено недостатню мотивацію до застосування проектної діяльності. Запропоновані та реалізовані заходи, спрямовані на розвиток цих вмінь, показали позитивну динаміку, підтверджуючи ефективність авторських методів в навчальному процесі майбутніх вчителів англійської мови.

Ключові слова: проектна діяльність, інновації в освіті, управління проектною діяльністю, критеріальний підхід, формування проектних умінь, методологія оцінки успішності, майбутні вчителі англійської мови, розвиток конструктивно-проектних вмінь.

В сучасному суспільстві проектна діяльність стає інноваційним інструментом кардинальних змін у системі освіти та педагогічній практиці. Управління проектною діяльністю в освітній організації розглядається як частина управлінської діяльності, завдяки якій спільно з іншими суб'єктами освітнього процесу реалізується виконання управлінських функцій здійснюється процес розробки та реалізації освітніх проектів та забезпечується залучення його суб'єктів до перетворювальної продуктивної діяльності і, як наслідок, відбувається підвищення якості освіти [2, с. 15].

Перед початком дослідження потрібно докладніше розглянути критеріальний підхід до формування проектних умінь майбутніх вчителів англійської мови. Цей підхід передбачає визначення конкретних критеріїв та стандартів, за якими оцінюється успішність студентів у виконанні проектів.

Критеріальний підхід до розвитку проектних навичок майбутніх вчителів англійської мови – це методологічний підхід до навчання, спрямований на розвиток та оцінку комплексу навичок та знань студентів (майбутніх вчителів англійської мови) під час виконання проектних завдань. Основні складові цього підходу включають:

1. Формулювання цілей проекту. Перший етап передбачає чітке визначення мети та завдань проекту. Для майбутніх вчителів англійської мови це може включати створення навчальних матеріалів, розробку методичних посібників або проведення інтерактивних уроків з використанням англійської мови.

2. Встановлення критеріїв успіху. Далі важливо визначити спосіб оцінки успішності проекту. Це може включати оцінку якості результату, рівень креативності, співпрацю в команді, мовні навички тощо.

3. Ознайомлення студентів з критеріями оцінки. Учасники проекту повинні заздалегідь знати, за якими критеріями їхню роботу буде оцінено. Це допомагає їм стати більш свідомими щодо своїх дій та досягнень.

4. Надання зворотного зв'язку. Після завершення проекту студентам слід отримати конструктивний відгук щодо їхньої роботи та поради з покращення

навичок.

5. Оцінка процесу. Критеріальний підхід може передбачати не лише оцінку результатів, але й аналіз самого процесу виконання проекту. Це допомагає студентам розвивати навички співпраці, планування, аналізу та критичного мислення.

6. Вдосконалення підходів. На основі результатів оцінки студентів та процесу виконання проекту можна коригувати методи та підходи до розвитку проектних навичок для забезпечення кращих результатів навчання.

7. Використання викладача як наставника. Викладач може виступати в ролі наставника, який надає підтримку студентам, допомагає їм розробляти проекти та вчить критичному мисленню та аналізу.

Мета дослідження – провести дослідно-експериментальну роботу з метою визначення рівня сформованості та розвитку конструктивно-проектних вмінь у майбутніх вчителів іноземної мови.

Дослідно-експериментальна робота проводилася на базі закладу ВНЗ в дослідженні прийняли участь 60 студентів 4-5 курсів даного ВНЗ майбутні вчителі іноземної мови, серед яких 40 дівчат та 20 юнаків у віці 20-21 рік. Дослідження проводилося упродовж двох місяців у квітні-травні 2023 року.

Вибірка гомогенна.

Дослідно-експериментальна робота була розподілена на кілька етапів для систематичного аналізу та оцінки розвитку конструктивно-проектних вмінь майбутніх вчителів англійської мови.

Етап 1: Констатуючий етап На початку дослідження ми провели діагностику, спрямовану на визначення готовності студентів, які входили в контрольну та експериментальну групи (майбутніх вчителів англійської мови), до проектної діяльності. Завдання цього етапу включали:

1. Проведення діагностики мотиваційної готовності студентів до участі в проектній діяльності в обох групах.

2. Визначення рівня активності, відкритості до інновацій, умінь аналізу своєї діяльності та здатності до самовдосконалення у студентів обох груп.

Для цього використовувалися такі методики:

1. Модифікована анкета з вивчення мотивів діяльності О.О. Реана та В.А. Якуніна, адаптована до завдань дослідження[3].

2. Анкета «Сприйнятливність педагогів до нововведень» Т.С. Соловйова [1].

Етап 2: Формуючий етап На цьому етапі нашої дослідження були розроблені та впроваджені заходи, спрямовані на активний розвиток конструктивно-проектних вмінь у студентів експериментальної групи. Головною метою було підвищення рівня їхньої готовності до проектної діяльності.

Етап 3: Контрольний етап На заключному етапі ми провели аналіз результатів нашого дослідження та їх інтерпретацію.

Отже, наша дослідно-експериментальна робота була структурована у відповідності до цих етапів з метою ретельного аналізу і покращення розвитку конструктивно-проектних вмінь майбутніх вчителів англійської мови.

Після реалізованих вище заходів серед студентів експериментальної групи нами було проведено повторну діагностику (контрольний етап дослідження) серед студентів контрольної і експериментальної груп з метою визначення ефективності проведеного формуючого експерименту, націленого на розвиток мотиваційної готовності до проектної діяльності студентів, підвищення рівня активності, відкритості до інновацій, умінь аналізу своєї діяльності, здатність до самовдосконалення.

У зв'язку з цим першорядним було вирішення наступних завдань дослідно-експериментальної роботи:

1. Визначення мотиваційної готовності до проектної діяльності студентів контрольної та експериментальної груп при проведенні повторної діагностики.

2. Виявлення рівня активності, відкритості до інновацій, умінь, пов'язаних із здійсненням самоаналізу своєї діяльності, здатності до самовдосконалення у студентів контрольної та експериментальної груп.

3. Проведення порівняльного аналізу результатів діагностичного обстеження студентів на етапах констатуючого та контрольного експериментів.

Для вирішення першого завдання було проведено повторну діагностику щодо визначення мотивації студентів (методика вивчення мотивів діяльності А. А. Реана, В. А. Якуніна) до проектної діяльності. Отримані нами результати, свідчать про наявність суттєвої позитивної динаміки мотиваційної готовності до реалізації проектної діяльності у студентів експериментальної групи. Результати обстеження студентів контрольної та експериментальної груп представлені у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Рівні мотивації студентів до проектної діяльності у контрольній та експериментальній групах на контрольному етапі дослідження

Рівні сформованості показника	Контрольна група		Експериментальна група	
	В % відношенні	Кількість осіб	В % відношенні	Кількість осіб
Високий	60%	18 осіб	70%	21 особа
Середній	30%	9 осіб	23,3%	7 осіб
Низький	10%	3 особи	6,6%	2 особи

Джерело: Складено автором на основі дослідження.

Відповідно до даних таблиці 1.1 спостерігається позитивна динаміка в мотивації студентів експериментальної групи до використання проектної діяльності в своїй майбутній роботі. Так, високий рівень сформованості мотивації виявлено у 70% респондентів експериментальної групи, середній рівень у 23,3%, а низький рівень мотивації лише у 6,6%. Показники студентів контрольної групи не змінились зовсім.

Аналогічними виявились результати при проведенні повторної діагностики за анкетною «Сприйнятливість педагогів до нововведень» Т.С. Соловйовій, яка дозволила виявити рівень активності, відкритості до інновацій, уміння аналізу власної діяльності, здатність до самовдосконалення у студентів, майбутніх вчителів іноземної мови після проведення формуючого етапу дослідження.

Отримані нами результати представлені в таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Рівні сприйнятливості студентів до нововведень у контрольній та експериментальній групах на контрольному етапі дослідження

Рівні сформованості показника	Контрольна група		Експериментальна група	
	В % відношенні	Кількість осіб	В % відношенні	Кількість осіб
Критичний	0%	0 осіб	0%	0 осіб
Низький	16,7%	5 осіб	6,6%	2 особи
Допустимий	33,3%	10 осіб	30%	9 осіб
Оптимальний	30%	15 осіб	63,3%	19 осіб

Джерело: Складено автором на основі дослідження.

Згідно з отриманими результатами таблиці 1.2 виявлено, що в експериментальній групі спостерігається позитивна динаміка в сприйнятливості студентів до нововведень. Так, кількість студентів з низьким рівнем з 33,3% знизилась до 6,6%. Кількість студентів з допустимим рівнем знизилась з 50% до 30%, за рахунок того, що ці студенти при повторній діагностиці перейшли в групу з оптимальним рівнем сформованості даного показника. Отже, кількість студентів з оптимальним рівнем зросла з 16% до 63,3%.

Показники студентів контрольної групи осталися без змін при проведенні повторного тестування за даною анкетною

Таким чином, отримані нами результати повторної діагностики свідчать про ефективність розроблених і запроваджених нами заходів з метою розвитку конструктивно-проектних вмінь у студентів – майбутніх викладачів іноземної мови.

В результаті проведеної діагностики з метою визначення рівня сформованості та розвитку конструктивно-проектних вмінь у майбутніх вчителів іноземної мови, було виявлено, що у переважної кількості студентів рівень мотивації до застосування проектної діяльності та сприйнятливості до нововведень розвинені недостатньо.

На основі результатів проведеної діагностики нами було розроблено

комплекс заходів, які були реалізовані на формуючому етапі дослідження серед студентів експериментальної групи. Після проведення формуючого етапу дослідження нами було повторно проведено діагностику за тими же методиками. Результати, отримані при проведенні повторної діагностики продемонстрували значну позитивну динаміку у розвитку конструктивно-проектних вмінь серед студентів експериментальної групи. Результати контрольної групи, які навчались відповідно до затвердженого учбового плану, не продемонстрували значних змін.

Таким чином, результати проведеної дослідно-експериментальної роботи свідчать про ефективність розроблених і реалізованих нами заходів з метою розвитку конструктивно-проектних вмінь у майбутніх вчителів англійської мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анкета «Сприйнятливність педагогів до нововведень»
Т.С. Соловійова.
2. Беземчук Л.В. Навчальний предмет як засіб конструювання змісту музичної освіти // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи: Збірник наукових праць ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Харків, 2017. Вип. 26. С. 15-21.
3. Модифікована анкета з вивчення мотивів діяльності О.О. Реана та В.А. Якуніна, адаптована до завдань дослідження.

ІНТЕГРАЦІЯ СИМУЛЯЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У СУЧАСНУ МЕДИЧНУ ОСВІТУ УКРАЇНИ

Іванченко Світлана Володимирівна,

к.мед.н., асистент,

Харківський національний медичний університет

м. Харків, Україна

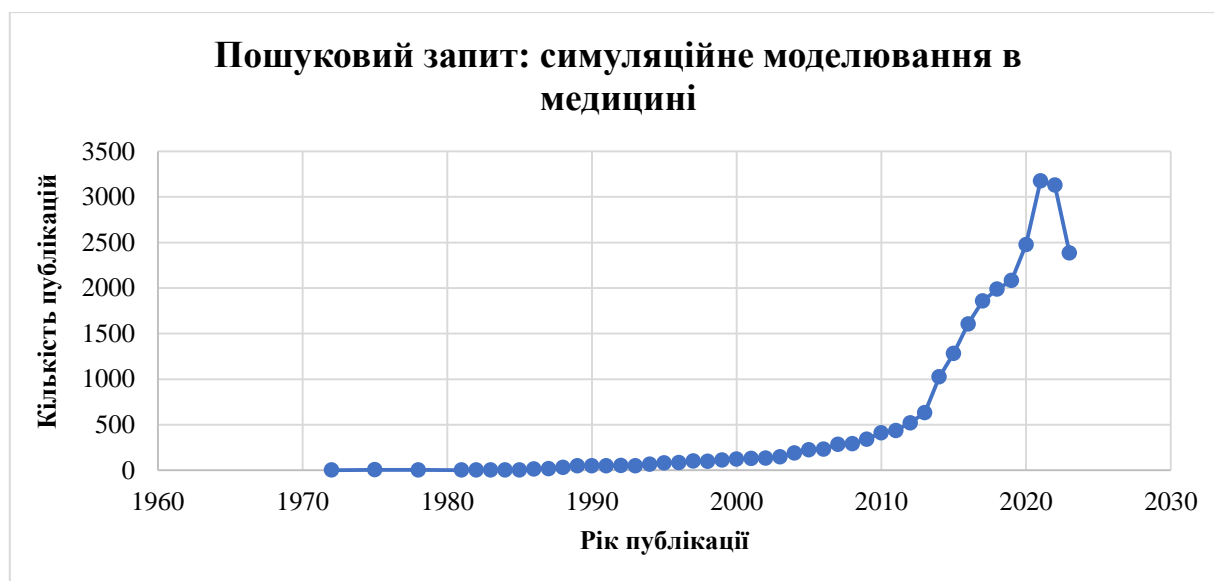
Анотація. Симуляційні технології стають невід’ємною частиною освіти в усьому світі. В умовах пандемії COVID-19 та військового стану в Україні симуляційне навчання іноді є єдиною можливою альтернативою традиційної форми роботи біля ліжка хворого. Дана стаття освітлює історичні етапи та шляхи впровадження симуляційних навчальних технологій на досвіді вищих медичних закладів України.

Ключові слова: симуляційне навчання, інноваційні технології, медична освіта

З початку 2000-х років зростання інтересу розробників та впровадження симуляційних технологій у різні сфери, у тому числі застосування у галузі освіти та медицини стає лавиноподібним. За першу декаду XXI століття було сконструйовано віртуальні тренажери зі стоматології [1], нейрохірургії [2], ортопедії [3], артроскопії [4], хірургії очних та ЛОР-хвороб [5, 6]. Зараз вже важко назвати спеціальність, в якій би не існувало віртуального симулятора для відпрацювання тієї чи іншої маніпуляції.

Відповідно у цей період суттєво збільшується кількість наукових досліджень у цієї галузі. За даними проведеного бібліометричного аналізу наукової літератури за пошуковим запитом «Симуляційне моделювання в медицині» у період з 1970 по 1998 рр. база даних Scopus включала у середньому 11-14 публікацій із ключовими словами «медична симуляція» і «віртуальний медичний тренажер». У період 2000х – 2007х рр. середня кількість публікацій

складає 60-80 на рік, 2008-2013рр відповідно 180-200 публікацій на рік, а після 2014 р це вже 780-900 публікацій у наукометричних базах (рис 1).

Рис 1. Хронологія публікацій наукової галузі з використанням засобів бібліометричного аналізу бази даних Scopus

Досвід впровадження нових імітаційних технологій у медичній освіті в Україні започатковано на базі довготривалої Україно-швейцарської програми, спрямованої на реформування й модернізацію медичних послуг для покращення здоров'я матері та дитини, яка була розпочата у 1997 р. За підтримки цієї програми у Вінницькій обласній клінічній лікарні ім. М. І. Пирогова у 2003 році та у Івано-Франківському перинатальному центрі у 2006 році були створені перші симуляційні центри.

Початок 2000-х років стає часом активного застосування симуляційних технологій як базової складової медичної освіти в Україні та створення симуляційних лабораторій, класів, а у подальшому симуляційних центрів у багатьох вищих навчальних закладах медичного профілю.

Так, у 2002 році стартує створення першої симуляційної лабораторії у Тернопільському медичному університеті ім. Я. І. Горбачевського. А у 2016 році з метою впровадження світових методик забезпечення якості сучасної медичної освіти та практики засновано міжкафедральний навчально-тренінговий центр (TESIMED).

Перший на території України Навчально-інноваційний центр практичної підготовки лікаря було створено на базі Одеського національного медичного університету у січні 2014 року [7, с. 21]. А 19-20 березня 2015 р. у Києві відбувається перша в Україні масштабна конференція із міжнародною участю, присвячена симуляційному навчанню у медицині.

Одним з ініціаторів впровадження симуляційних методів навчання в медицині та створення центрів медичної симуляції з акушерства та неонатології в Україні, співавтором посібника «Створення симуляційного центру: засади та керівні настанови», 2015р. є професор Національного університету охорони здоров'я України імені П. Л. Шупика Ткаченко Андрій Володимирович. За його ініціативою з 2002 р. на базі цього ВУЗу працювала лабораторія сучасних інформаційних технологій в медицині, а у 2016 р. було створено центр симуляційних методів навчання (ЦЕСИМЕН) НУОЗ України імені П.Л. Шупика, який зараз носить його ім'я.

Наприкінці 2018 року у тоді ще Запорізькому державному медичному університеті було створено новий високотехнологічний центр, оснащений новітнім симуляційним обладнанням, завдяки якому можливо повністю відтворити в реальному часі різноманітні клінічні стани пацієнтів. Тренінговий центр має в своїй структурі кілька підрозділів, які нагадують відділення лікарні.

26 жовтня 2018 року на території Полтавської обласної клінічної лікарні імені М. В. Скліфосовського відкрився перший в Україні та другий у Східній Європі симуляційний інсультний центр. Основною метою центру є здобуття нових теоретичних знань та відпрацювання практичних навичок лікарями як вже існуючих інсультних блоків, так і лікарями відділень, які в майбутньому будуть надавати допомогу хворим на інсульт. Симуляційний центр Полтавського державного медичного університету було відкрито у травні 2021 року.

У квітні 2019 року при Буковинському державному медичному університеті (БДМУ) відкрито Центр симуляційної медицини та інноваційних технологій (COSMIT)— один із найбільших в Україні.

Навчально-тренувальний центр симуляційної медицини у Дніпропетровському державному медичному університеті було створено у 2019 році.

29 січня 2020 року у Харкові відбулося відкриття новітнього симуляційного центру медичної підготовки на медичному факультеті Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна.

У Івано-Франківському національному медичному університеті міжкафедральний навчальний тренінговий симуляційний центр було створено як окремий підрозділ наказом ректора №1219-Д від 2 листопада 2020 року для забезпечення оволодіння здобувачами освіти фаховими практичними навичками, які передбачені вимогами стандартів другого (магістерського) рівня вищої освіти та освітніми програмами за напрямками підготовки галузі знань 22 Охорона здоров'я, а також для підготовки до другої частини Етапу 2 ЄДКІ (єдиний державний кваліфікаційний іспит) для ОПП «Стоматологія», «Медицина», «Педіатрія» – об'єктивного структурованого клінічного іспиту (ОСКІ).

У 2006 р. у Харківському національному медичному університеті (ХНМУ) було створено першу клініку невідкладної допомоги, яка була укомплектована 3 моделями та 8 тренажерами, проводилися заняття із використанням 14 стоматологічних моделей. Симуляційний центр у ХНМУ працює з вересня 2021 р., об'єднує міжкафедральні симуляційні класи за основними напрямками: Терапія, Хірургія, Педіатрія, Акушерство та гінекологія, Медицина невідкладних станів, Сімейна медицина. Також у ХНМУ на сьогодні працює центр тривимірних технологій ННІ ЯО ХНМУ який відповідає за дослідження та поширення інноваційних методів 3D-моделювання, прототипування, 3D-сканування й 3D-друку, впровадження технологій використання сучасних синтетичних матеріалів та інших новітніх тривимірних технологій для підвищення якості навчання.

У травні 2021 року, в межах швейцарського проекту «Розвиток медичної освіти» у Львівській медичній академії імені Андрея Крупинського відкрито

центр медичної симуляції.

З метою впровадження та проведення симуляційного навчання у Національному медичному університеті імені О. О. Богомольця у 2022 році прийнято рішення створити Навчально-науковий центр медичних симуляцій (ННЦМС).

Як ми бачимо, впродовж останніх двадцяти років симуляційні технології стають пріоритетним напрямком медичної освіти в Україні та світі в цілому. На законодавчому рівні передумовою для подібного стрімкого розвитку є міжнародна концепція безпеки пацієнта. Так, у 2009 р. світовим альянсом за безпеку пацієнтів при підтримці ВООЗ було опубліковано «Керівництво щодо забезпечення безпеки пацієнтів для медичних вишів», в якому зазначається, що ВНЗ повинні створити безпечне та надійне освітнє середовище для навчання клінічних умінь. За цією концепцією навчання клінічних навичок завдяки використанню манекенів-симуляторів, тренажерів і стандартизованих пацієнтів визнано «золотим стандартом» медичної освіти. Саме тому в Україні, слідуючи світовим тенденціям і керуючись Законом України «Про вищу освіту» № 1556-VII від 01.07.2014 р., почали приділяти суттєве значення розвитку симуляційного навчання як одному зі шляхів створення і впровадження нових конкурентоспроможних технологій для забезпечення інноваційного розвитку суспільства та підготовки фахівців інноваційного типу. А з 2018 року згідно постанови Кабінету Міністрів України від 28.03.2018 р. №334 передбачено, що атестація здобувачів ступеня вищої освіти «Магістр» за спеціальностями галузі знань «22 Охорона здоров'я» здійснюється у формі єдиного державного кваліфікаційного іспиту, обов'язковим компонентом якого є практичний (клінічний) іспит з демонстрацією практичних навичок та вмінь здобувачів медичної освіти в умовах симуляційних центрів.

Пандемія COVID-19 в світі вносить значні корективи в систему освіти в Україні змушуючи перейти на змішану форму навчання під час карантинних обмежень [8], що у свою чергу сприяє стрімкому зростанню обсягу застосування симуляційних технологій у ВУЗах як частини дистанційної освіти.

Так, з 2020 року в ХНМУ офіційно впроваджено в навчальний процес інтернет-інформаційну дистанційну освітню технологію – платформу Moodle. Це безкоштовна відкрита система управління навчанням, яка може забезпечити широке комплексне застосування як педагогічних, так і організаційно-управлінських засобів. Окремо необхідно виділити організацію системи електронного навчання (E-learning) в концепції змішаного навчання, в рамках якої успішно реалізується можливість дистанційного навчання із проведенням вебінарів, використанням інтерактивних клінічних тренажерів та освітніх веб-квестів [9]. Велике значення приділяють провадженню віртуальних моделей пацієнтів в освітній процес, починається робота над комп'ютерними симуляційними сценаріями клінічних випадків за допомогою системи автоматизованого створення клінічних випадків OpenLabyrinth, що дозволяє вирішити цілий ряд педагогічних завдань, таких як забезпечення інтенсифікації навчання, активізації навчальної та пізнавальної діяльності, формування і розвиток критичного і візуального мислення, зорового сприйняття, образного уявлення знань і навчальних дій, передачі знань та розпізнавання образів [10, 11].

У 2020 році створено автоматизоване інформаційно-освітнє середовище Національного медичного університету імені О. О. Богомольця, яке базується на використанні новітніх технологій і забезпечує освітній процес електронними підручниками та навчально-методичними комплексами з відповідних дисциплін, методичними рекомендаціями із застосування різноманітних веб-сервісів, інформаційних навчальних ресурсів. Зокрема, функціонування інформаційно-освітнього середовища створює умови для: запровадження педагогічно виважених моделей навчання, використання хмаро і мобільно орієнтованих навчальних середовищ, застосування різноманітних віртуальних лабораторій, моніторингу навчальних досягнень та розкриття особистих здібностей студентів [12]. У його структуру включено платформу дистанційного навчання LIKAR_NMU, електронний документообіг (СЕД), автоматизовану систему управління (АСУ), що функціонально пов'язані та доповнюють один

одного, постійно розвиваються та вдосконалюються.

Прикладом використання технологій медичної симуляції у Запорізьком державном медичном університеті в епоху COVID-19 є використання інтерактивної панелі – віртуального симулятора пацієнта Body Interact, який укомплектовано різноманітними сценаріями з клініки внутрішніх хвороб, педіатрії, хірургії, акушерства та невідкладних станів. Технологія дозволяє поспілкуватися з віртуальним пацієнтом, провести фізикальне обстеження, зробити необхідні лабораторні та інструментальні тести, встановити діагноз і призначити лікування, вибрати дозування препарату з урахуванням маси тіла, зросту і ваги пацієнта. При цьому клінічний стан віртуального пацієнта змінюється в залежності від наданої допомоги. Дана технологія дозволяє в умовах дистанційного навчання опанувати певні практичні навички обстеження та діагностики невідкладних станів в кардіології та ендокринології [12].

Навчально-інноваційний центр практичної підготовки лікаря Одеського національного медичного університету оснащено найсучаснішим обладнанням, аналогів якому не існує в країні. У навчанні використовуються такі методики, як моделювання різного рівня складності, гібридна симуляція, «стандартизований пацієнт» та ін [7].

В даний час подібна тенденція спостерігається в усіх вищих медичних закладах країни.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Yeung AWK, Tosevska A, Klager E., et al. Virtual and Augmented Reality Applications in Medicine: Analysis of the Scientific Literature. J Med Internet Res. 2021 Feb 10;23(2):e25499. doi: 10.2196/25499.
2. Chan S, Conti F, Salisbury K, Blevins NH. Neurosurgery. Virtual reality simulation in neurosurgery: technologies and evolution. 2013 Jan;72 Suppl 1:154-64. doi: 10.1227/NEU.0b013e3182750d26.
3. Vaughan N, Dubey VN, Wainwright TW, Middleton RG. A review of virtual reality based training simulators for orthopaedic surgery. Med Eng Phys. 2016

Feb;38(2):59-71. doi: 10.1016/j.medengphy.2015.11.021.

4. Chughtai M, Kelly JJ, Newman JM, et al. The Role of Virtual Rehabilitation in Total and Unicompartmental Knee Arthroplasty. *J Knee Surg.* 2019 Jan;32(1):105-110. doi: 10.1055/s-0038-1637018

5. Satava RM, Fried MP. A methodology for objective assessment of errors: an example using an endoscopic sinus surgery simulator. *Otolaryngol Clin North Am.* 2002 Dec;35(6):1289-301.

6. Bakshi SK, Lin SR, Ting DSW, Chiang MF, Chodosh J. The era of artificial intelligence and virtual reality: transforming surgical education in ophthalmology. *Br J Ophthalmol.* 2021 Oct;105(10):1325-1328.

7. Запорожан В.М., Тарабрін О.О. Симуляційна медицина. Досвід. Здобуття. Перспективи. Практичний poradnik. Суми: ПФ «Видавництво “Університетська книга”», 2018. 240 с.

8. Рекомендації щодо впровадження змішаного навчання у закладах фахової передвищої та вищої освіти. Міністерство освіти і науки України. 31 с. [navchanny/zmishanonavchannia-bookletspreads-2.pdf](https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osv/navchanny/zmishanonavchannia-bookletspreads-2.pdf)
<https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osv> (дата входу 20.09.2023)

9. Особливості організації та проведення змішаного навчання на клінічних кафедрах / Л. В. Журавльова, Ю. К. Сікало, М. О. Олійник, О. І. Цівенко, Н. А. Лопіна // Актуальні питання вищої медичної (фармацевтичної) освіти (в онлайн режимі за допомогою системи Microsoft Teams) : матеріали XVII Всеукраїнської науково-практичної конференції (Тернопіль, 05–06 листопада 2020 р.) / Тернопільський національний медичний університет імені І. Я. Горбачевського. – Тернопіль : ТНМУ, 2020. – С. 92–95.

10. Журавльова Л. В. Використання конструкторів електронних курсів для розробки комп'ютерних симуляторів клінічних випадків / Л. В. Журавльова, Н. А. Лопіна // Інновації у вищій медичній та фармацевтичній освіті України (з дистанційним під'єднанням ВМ(Ф)НЗ України за допомогою відеоконференц-зв'язку) : матеріали ХУІ Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (Тернопіль , 16–17 трав. 2019 р.) / Тернопільський

національний медичний університет імені І. Я. Горбачевського. – Тернопіль : ТНМУ, 2019. – С. 301–302.

11. Лопіна Н. А. Структура курсу «Основи методології розробки електронних курсів в сфері медичної освіти» після запровадження дистанційного навчання у зв'язку з пандемією Covid-19 у світі. Освітній дискурс : зб. наук. праць. 2020. № 24(6). С. 79–90

12. Kuchyn Y.L., Vlasenko M.O., Gashenko A.I., Mykytenko V.P., Kucherenko I. I. Creating the Informational and Educational Environment of the University Based on the Distance Learning Platform LIKAR_NMU. Archives of Pharmacy Practice, 12(2), 66-74. [https:// doi.org/10.51847/5zZerOAbwA](https://doi.org/10.51847/5zZerOAbwA)

13. Лашкул Д. А. Особливості викладання клінічних дисциплін при змішаній формі навчанні в умовах пандемії COVID-19 / Д. А. Лашкул // Досвід впровадження змішаної форми навчання у ЗДМУ, траєкторія розвитку та місце в системі вищої медичної освіти : матеріали навч.-метод. відеоконф. Центр. метод. ради (26 трав. 2021 р., м. Запоріжжя). – Запоріжжя : ЗДМУ, 2021. – С. 12-13.

УДК: 371.124:377.

**СТРАТЕГІЯ ТА МЕТОДИ КЕРІВНИКА СУЧАСНОГО
ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ ПІД ЧАС
ВИРІШЕННЯ КОНФЛІКТУ**

Павленко Ірина Григорівна,

к.п.н., доцент

Луганський національний університет

імені Тараса Шевченка

м. Полтава, Україна

Анотація. У статті розглянуто стратегії та методи керівників під час вирішення конфлікту у сучасному загальноосвітньому навчальному закладі. Впровадження нових методичних прийомів під час вирішення педагогічних конфліктів передбачає використання таких форм і методів роботи, які впливають на формування конфліктологічної культури особистості фахівця, розвивають її самопізнання і самоконтроль. У статті висвітлені ефективні шляхи та умови вирішення конфліктних ситуацій керівниками сучасних загальноосвітніх закладів. Охарактеризовано поєднання різних форм діяльності керівника загальноосвітнього закладу, яких необхідно дотримуватися при вирішенні конфліктів та організації процесу підвищення конфліктологічної культури педагогічного колективу.

Ключові слова: конфлікт, конфліктологічна культура, керівник сучасного загальноосвітнього закладу, конкуренція, співробітництво, компроміс, консенсус.

Кожній людині сьогодні необхідні знання про засоби попередження і конструктивного вирішення конфліктів різних рівнів. Конфлікт, страшний як сам по собі, так і по своїх наслідках. Він викликає стан дискомфорту, як у самих учасників, так і в навколишніх. На думку фахівців – конфлікт суперечить нормі людської поведінки, викликає нервові розлади, агресію, змінює

установки, цінності і прагнення людей.

Таке соціальне явище, як «конфлікт», привертало увагу багатьох авторів - психологів, соціологів, педагогів, філософів і інших фахівців. Конфлікт, як процес, достатньо вивчений у закордонній літературі. Досить відзначити роботи таких дослідників, як Х. Корнеліус, Ш. Фейр, Ч. Ліксон, М. Мескон, Д. Скотт, Р. Фішер, У. Юрі. Вони трактують конфлікти, як результат недостатньо повноцінного спілкування між людьми, зіткнення їхніх характерів, емоцій і настроїв. Широко відомі й активно використовуються різні закордонні методики, тренінги, рекомендації.

Серед вітчизняних фахівців, що вивчали проблему конфліктів, особливу популярність набули роботи О. Анцупова, О. Шпілова, А. Луп'яна, М. Каменєва, В. Мясичева, Л. Петровскої, М. Рибаквої. Також можна відзначити таких авторів, як А. Єршов, Н. Гришкіна, В. Василюк, В. Нагаєв, І. Кичанова, А. Ішмуратов. Тему педагогічних конфліктів, вивченню їхніх причин, динаміку розвитку проблеми, її подолання присвятили свої праці Ш. Амоношвілі, В. Афонькова, А. Беліин, І. Вереникіна, В. Жаворонкова, В. Лозоцева, М. Рибаква, І. Риданова, С. Сулейменова, Д. Фельдштейн, Р. Шакуров, Н. Шеляховська й ін.

Щоб знайти оптимальне рішення, потрібно володіти знанням того, як розвиваються конфлікти. Зіткнення точок зору, думок, позицій – дуже часте явище виробничого і суспільного життя. В даний час керівникам багатьох рівнів не вистачає елементарної конфліктологічної культури, не вистачає знань про конфлікти, про шляхи їх мирного вирішення. Багато керівників вважають за краще вирішувати виникаючі конфліктні ситуації силовими методами, навіть не здогадуючись, що є мирні та конструктивні методи виходу з конфлікту, що приводять до ситуації «виграш – виграш».

Мета статті полягає в обґрунтуванні шляхів та умов по вирішенню конфліктних ситуацій керівниками сучасних загальноосвітніх закладів.

Велике значення в вирішенні конфліктних ситуацій має спілкування учасників, центральним моментом якого є переговори. Розроблено чимало

рекомендацій, що стосуються різних аспектів поведінки людей у конфліктних ситуаціях, вибору відповідних стратегій поведінки і засобів вирішення конфлікту, а також управління ним.

К. Томасом і Р. Кілменном були розроблені основні найбільш прийнятні стратегії поведінки в конфліктній ситуації. Вони вказують, що існують п'ять основних стилів поведінки при конфлікті: пристосування, компроміс, співробітництво, ігнорування, суперництво або конкуренція. Стиль поведінки в конкретному конфлікті, вказують вони, визначається тією мірою, у якій ви хочете задовольнити власні інтереси, діючи при цьому пасивно або активно, і інтереси іншої сторони, діючи спільно або індивідуально.

Але жоден з цих стилів керівництва не може бути ефективним в усіх без винятку конфліктних ситуаціях, не може бути виділений як найкращий. Треба навчитися ефективно використовувати кожний з них і свідомо робити той або інший вибір, з огляду на конкретні обставини.

Р. Фишер і У. Юрі відзначають, що багато конфліктів відбуваються тому, що люди займають певні позиції, а потім фокусують усі зусилля на захисті цих позицій, замість того, щоб визначити приховані недоліки й інтереси, що змусили їх зайняти ці позиції. Таким чином, їхня помилкова орієнтація стає перешкодою для пошуку рішення, яке б враховувало приховані інтереси сторін, що беруть участь у конфлікті.

Ефективне вирішення конфлікту, тобто вирішення при найменших витратах ресурсів і збереженні життєво важливих суспільних структур, можливе при наявності деяких необхідних умов і реалізації принципів управління конфліктом. До числа перших відносяться: наявність організаційно-правового механізму вирішення конфлікту; наявність досвіду конструктивного рішення конфліктів; розвиток комунікативних зв'язків; наявність ресурсів для здійснення системи компенсацій. Що стосується принципів, то мова йде насамперед про конкретний підхід до вирішення конкретних конфліктів. Розрізняються: силова, компромісна і інтегрована моделі. Силова модель веде до закінчення конфлікту двох видів:

«перемога - поразка», «поразка – поразка».

Усі методи діляться на дві групи: негативні, що включають у себе всі види боротьби, що переслідують мету досягнення перемоги однієї сторони над іншою; позитивні, при їх використанні передбачається збереження основи взаємозв'язку між суб'єктами конфлікту. Це – різноманітні види переговорів і конструктивного суперництва. Різниця негативних і позитивних методів умовна. Ці методи нерідко доповнюють один одного. Різноманітним видам боротьби властиві деякі загальні ознаки, тому що будь-яка боротьба – це дія за участю, принаймні, двох суб'єктів, де один з них перешкоджає іншому.

У будь-якій боротьбі необхідно вміти: щонайкраще вибрати поле сутички; зосередити потрібні сили в цьому місці; вибрати оптимальний момент часу для нанесення удару. Усі прийоми і методи боротьби припускають ту або іншу комбінацію цих складових. Метою боротьби є зміна конфліктної ситуації. Це досягається трьома загальними способами: безпосереднім впливом на конфронтуючий суб'єкт, його засіб боротьби, на обставини; зміною співвідношення сил; вірною або помилковою інформацією опонента про свої дії і наміри; одержанням адекватної оцінки можливостей опонента і ситуації. У різноманітних методах боротьби використовуються ці способи впливу в різних сполученнях.

Основним позитивним методом вирішення конфліктів є переговори. Теорія переговорів розроблена американськими конфліктологами У. Юрі, Р. Фишером, Д. Деном. Переговори – це спільне обговорення конфліктуючими сторонами з можливим залученням посередника спірних питань з метою досягнення згоди. Вони виступають деяким продовженням конфлікту й у той же час служать засобом його подолання.

Застосування позитивних методів вирішення конфлікту втілюється досягненням компромісів або консенсусів між протиборчими суб'єктами.

Компроміс – означає угоду на основі взаємних поступок. Розрізняють компроміси змушені і добровільні. Перші неминуче нав'язуються сформованими обставинами або ж загальною ситуацією, що загрожує

існуванню конфлікуючих сторін. Другі вирішуються на основі угоди по визначених питаннях і відповідають частині інтересів усіх взаємодіючих сил.

Консенсус – форма вираження згоди з аргументами супротивника в суперечці. Технологія досягнення консенсусу складніше технології компромісів. Істотними елементами цієї технології є: аналіз спектра соціальних інтересів і їх організацій; з'ясування полів тотожності і різниці, об'єктивного збігу і протиріччя пріоритетних цінностей і цілей діючих сил; обґрунтування загальних цінностей і пріоритетних цілей, на основі яких можлива згода.

Вибір співробітництва виправданий, коли: предмет суперечки явно складний і вимагає детального обговорення і вироблення компромісного рішення; обидві сторони готові витратити час на вибір прихованих недоліків і інтересів; для обох сторін їх інтереси дуже важливі і компроміс для них неприйнятний; сторони доброзичливо відносяться один до одного, готові вислухати і з повагою поставитися до протилежної точки зору; обидві сторони хочуть домогтися довгострокової угоди, а не тимчасової і не хочуть її відкладати. Вибір типу виходу з конфлікту необхідно починати з розгляду конфліктів і їх визначення. Потім необхідно розглянути причини конфліктів і загострити увагу на джерелі напруги. Наприклад, деякі конфлікти викликані обставинами; деякі зв'язані з особливостями залучення в них людей; інші можуть бути обумовлені повторюваною формою поведінки або відносини, котрі можуть лягти в основу конфліктної ситуації.

Корисно мати уявлення про деякі загальні причини конфліктів між людьми, що є результатом недостатнього спілкування або непорозуміння; різниці в планах, інтересах і оцінках; протистояння в групових конфліктних ситуаціях; невірних припущень у відношенні або дій; відсутності співчуття недолікам і бажанням інших людей і т.п.

Після виявлення схованих причин і джерел конфлікту наступним кроком є корекція проблеми шляхом минаючої реакції. Наприклад, якщо конфлікт викликаний недостатнім спілкуванням або його відсутністю, очевидна реакція складається в пошуку шляхів налагодження спілкування. Якщо конфлікт

зв'язаний з різницею у життєвих планах, реакція буде полягати в одному з компромісів, вироблених у результаті переговорів і пошуку рішень, при яких у вигравші залишається кожен учасник конфлікту. Якщо ж перешкодою є власні страхи і нерішучість, то рішення полягає у виробленні методів подолання цих перешкод на шляху.

При відповідному досвіді дії в конфліктних ситуаціях потенційні конфлікти можуть бути взагалі відвернені, або дозволені і навіть використані як джерело поліпшення відносин з іншими людьми і самовдосконалення. Завдання полягає не в тім, щоб уникнути конфлікт, що потенційно можливий у всіх суспільних відносинах і ситуаціях внутрішнього вибору, а в розпізнаванні конфлікту і контролі над ним з метою одержання найкращого підсумку.

Ідеальним з цього погляду є раціонально – інтуїтивний метод дозволу конфліктів, розроблений американським ученим Д. Скотт. [2, с. 15] Із самого початку цей метод втягує в роботу свідомість і інтуїцію при здійсненні вибору способу дії в конфліктній ситуації. Цей підхід ґрунтується на оцінці обставин, характерів, інтересів і нестатків залучених у конфлікт людей, а так само власних цілей, інтересів.

У серйозні конфлікти завжди залучені емоції учасників. Таким чином, одним з перших кроків до вирішення конфлікту є придушення породжуваних ним негативних емоцій – власних і емоцій інших людей.

Після придушення емоцій з'являється можливість використовувати відповідно розум або інтуїцію для того, щоб сформулювати можливі рішення, прийнятні для всіх зацікавлених сторін.

Основний спосіб застосування раціонально – інтуїтивного підходу до управління конфліктом полягає в тому, щоб розглядати будь-яку конфліктну ситуацію як проблему або потенційну проблему, що чекає свого рішення. Потім підбирається відповідний метод рішення проблем, користуючись арсеналом можливих стратегічних засобів контролю конфліктних ситуацій. Обрана стратегія буде залежати від того, на якій стадії знаходиться конфлікт (потенційний конфлікт, конфлікт, що розвивається, відкритий конфлікт), від

важливості конкретного рішення, від оцінки недоліків і бажань інших людей, а також від характеру емоцій, що виявляються в конфлікті. Після вибору відповідного методу визначається найкращий спосіб його застосування.

Для більш успішного дозволу конфлікту ефективно складання карти конфлікту, розробленої Х. Корнелиусом і Ш. Фэйром. Суть її в наступному: визначення проблеми конфлікту загалом; визначення сторін, залучених у конфлікті; визначення потреб і побоювань кожного з головних учасників конфлікту [1, с. 46].

Складання такої карти дозволить: обмежити дискусію визначеними формальними рамками, що в значній мірі допоможе уникнути надмірного прояву емоцій; створити можливість спільного обговорення проблеми, висловити людям їхні вимоги і бажання; усвідомити як власну точку зору, так і точку зору інших; створити атмосферу емпатії; вибрати нові шляхи вирішення конфлікту.

Таким чином, стає зрозуміло, що конфліктним процесом в організації цілком можна керувати. Відповідно зі стратегією управління конфліктом керівник повинен вибирати «найкраще» з погляду оптимального балансу наслідків конфліктної ситуації для організації. У керівника є можливість передбачати початок конфліктної ситуації, вчасно втрутитись в процес протікання конфлікту, внести свої корективи і довести конфліктну ситуацію до оптимального вирішення.

Визначаючи поведінку в конфлікті, керівник повинен у першу чергу з'ясувати причину конфлікту, визначити цілі опонента (або опонентів), намітити сфери зближення точок зору з опонентом, уточнити поведінкові особливості опонента.

При цьому важливо пам'ятати, що так само, як жоден стиль керівництва не може бути ефективним в усіх без винятку ситуаціях, так і жоден зі стилів вирішення конфлікту (будь це конкуренція, співробітництво, компроміс, відхилення, пристосування) не може бути виділений як взірцевий.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ішмуратов А.Т. Конфлікт і згода. Київ : Наукова думка, 1996. 156 с.
2. Лебідь О.В. Формування готовності майбутнього керівника загальноосвітнього навчального закладу до стратегічного управління в умовах магістратури:теоретико-методичнийаспект : монографія. Дніпро : Університет імені Альфреда Нобеля, 2017. 416 с.

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ТЕОРІЇ ПІАНІЗМУ У КУРСІ ПІДГОТОВКИ МАГІСТРІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

Ревенко Наталя Валеріївна,
кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри музичного мистецтва
Миколаївський національний університет
імені В. О. Сухомлинського

Анотація. У статті висвітлено шляхи розвитку теорії піанізму в контексті вивчення європейської фортепіанної педагогіки на лекційних заняттях зі студентами-магістрантами у курсі дисципліни «Методика викладання інструментального виконавства». З'ясовано позитивні та негативні сторони анатоμο-фізіологічного напрямку. Розкрито основні положення науково-методичних праць представників психотехнічного напрямку.

Ключові слова: теорія піанізму, анатоμο-фізіологічний напрямок, психотехнічний напрямок, фортепіанне мистецтво, фортепіанна педагогіка.

У підготовці магістрів спеціальності «музичне мистецтво» у закладах вищої освіти особливої уваги заслуговує дисципліна «Методика викладання інструментального виконавства», предметом вивчення якої є систематизація знань здобувачів в галузі музичної психології, музичної педагогіки та методики викладання гри на музичному інструменті.

На лекційних заняттях при вивченні матеріалів за темою «Європейська фортепіанна педагогіка» студенти знайомляться із становленням та шляхами розвитку теорії піанізму.

Відомо, що в кінці XIX століття багато педагогів прийшли до висновків про необхідність критичного перегляду методичних настанов щодо занять з учнями-піаністами. Невідповідність принципів старої традиційної школи вимогам виконавського мистецтва визнавалося всіма прогресивно мислячими

музикантами. Вони не могли не бачити, що найвідоміші віртуози – учні Ф. Ліста, Т. Лешетицького, М. Рубінштейна, В. Сафонова та інших видатних педагогів – грали аж ніяк не за правилами традиційної школи і володіли завидною свободою рухів, про яку могли лише мріяти учні педагогів-репетиторів багатьох консерваторій.

Назрівала необхідність розробки якихось нових шляхів оволодіння фортепіанної технікою, які звільнили б учнів від м'язової скрутості, яка гальмує рух і непотрібної витрати часу на нескінченні пальцеві вправи, що не приводять, однак, до можливості впоратися з технічними завданнями виконання нової музики.

Розуміючи, що вирішувати проблеми техніки не можливо емпірично, тільки на основі особистого досвіду, деякі німецькі педагоги, які прагнули до більш наукової і об'єктивної розробці цього питання, спробували розібратися в тому, які прийоми рухів дані людині самою природою і в якій мірі з цим узгоджуються поради традиційної фортепіанної педагогіки. Для цього треба було звернутися до анатомії і фізіології. Ці науки могли б підказати, як слід побудувати правильну систему піаністичних рухів. Так зародилася наука про піанізм, що претендує на розкриття правильних шляхів розвитку фортепіанної техніки.

Студентам треба розповісти, що перший етап формування так званої теорії піанізму був пов'язаний із фізіологічною школою фортепіанної гри, представники якої займалися розробкою рухів піаніста на основі даних анатомії і фізіології.

Засновником даної школи став німецький педагог, піаніст, диригент і композитор Л. Демпе. Вдумливий і спостережливий музикант, він, займаючись з учнями, прийшов до висновку, що гра одними пальцями, без участі всієї руки, ставить перед виконавцями важкі і не виправдані будовою нашого тіла завдання. Щоб розібратися в даному питанні, Л. Демпе почав вивчати анатомію і фізіологію людини і переконався в неправильності системи викладання гри на фортепіано, що існує, і яка заснована на помилкових уявленнях про природу

ігрових рухів і відриві технічної роботи від художніх завдань виконавського мистецтва. Він також переконався в тому, що гра на фортепіано вимагає величезної витрати фізичної енергії. Розраховувати при цьому тільки на пальці абсурдно, так як вони мають найбільш дрібні і слабкі м'язи. Невірна і система гри, при якій молоточкоподібний, сильно зігнутий палець, при нерухомій кисті, повинен високо підійматися і вертикально падати на клавішу. Все це призводило до скутості і непотрібним напруженням рук з самого початку навчання. Саме прагнення грати одними пальцями було безглуздо і тому, що будь-який рух пальцевих м'язів обов'язково пов'язаний з м'язовою роботою верхніх частин руки.

Дійшовши до цих висновків, Л. Демпе розробив власну систему розвитку піаністичних навичок, засновану на відчутті свободи рухів і гри всією рукою за участю плечового поясу, передпліччя і кисті. Вчення Л. Демпе поклало початок критичного перегляду застарілих традицій фортепіанної педагогіки та розробці нових принципів навчання піаніста. Головним в його практиці була відмова від механічних вправ, використання вільних дій всієї руки від плеча, підпорядкування рухів музичним завданням. Багато з його порад знайшли відображення в поглядах і в практиці відомих піаністів-педагогів ХХ століття.

Найвизначнішим лідером фізіологічного напрямку був Р. Брейтхаупт, автор капітальної праці по теорії піанізму «Природна «фортепіанна техніка», дві частини якої – «Вчення про рух» і «Основи фортепіанної техніки» – вийшли в 1905 і 1906 роках. У першій частині автор, розглянувши різні види рухів, підкреслює, що у всіх вивчених рухах ми усвідомлюємо тільки їх кінцеву мету: які при цьому рухи робить наше тіло, ми власною свідомістю не визначаємо. При грі на фортепіано «єдине, на що спрямована наша свідомість, – це дотик до клавіші, бажання викликати той чи інший звук» [1].

Розібравши далі різні форми активних і пасивних рухів, Р. Брейтхаупт приходить до висновку, що чільна роль при грі на фортепіано повинна належати плечу, а всі інші частини руки, особливо кисть і пальці, повинні брати участь в русі більш-менш пасивно. У своїй роботі Р. Брейтхаупт розбирає ігрові

рухи піаніста, докладно описуючи десять прийомів, на яких, за його логікою, ґрунтується вся фортепіанна техніка. Ця енциклопедія рухів побудована на описі різних фізичних дій, але абсолютно не пов'язана з конкретними музичними завданнями, що виникають перед виконавцем.

Доповненням до теоретичних висновків про форми рухів є друга частина праці Р. Брейтхаупта, що присвячена основам фортепіанної техніки. Поради і пропоновані їм вправи розраховані на використання ваги руки.

Короткий опис поглядів Р. Брейтхаупта дає уявлення про його розуміння фортепіанної техніки. Чи не розбираючи окремих спірних і помилкових думок, наявних в його книзі, потрібно відзначити, що її автор прагнув обґрунтувати з позицій анатомії і фізіології доцільні прийоми гри, в основі яких лежить відчуття свободи рухів і використання ваги руки. Р. Брейтхаупт прагнув роз'яснити з позицій анатомії і фізіології помилковість традицій старої школи, заснованої на грі «ізолюваними» пальцями, без участі всієї руки. Ця система викладання дійсно приводила до скутості і напруження м'язів. Перекладаючи всю роботу на пальці і нескінченно розігруючи вправи для розвитку їх сили і швидкості, учні нерідко доводили себе до професійних захворювань рук.

У формуванні фізіологічного напрямку в теорії піанізму велика роль належить поряд з Р. Брейтхауптом німецькому лікарю-фізіологові, доктору Ф. Штейнхаузену – автору виданої в Лейпцигу в 1905 році книги «Фізіологічні помилки в техніці гри на фортепіано і перетворення «цієї техніки».

До позитивної сторони його вчення відноситься виклад основних законів фізіології рухів людини і обґрунтована критика рухів, рекомендованих представниками різних шкіл піаністів. Такому критичному аналізу він піддав і стару «пальцеву» школу і «вагову» систему Р. Брейтхаупта.

В теоретичній частині своєї роботи Ф. Штейнхаузен рішуче засудив прагнення представників фізіологічного напрямку встановити природні і доцільні форми піаністичних рухів на основі аналізу діяльності м'язів. Головну роль в питаннях фортепіанної техніки він відвів центральній нервовій системі, усвідомленню художньої мети рухів, підкреслюючи, що самий процес руху

відбувається підсвідомо, шляхом пристосування психічного і фізичного порядку. У цій частині свого вчення він намітив подальший шлях теорії піанізму, пов'язаний з утворенням так званої психотехнічної школи. Однак зроблені ним практичні висновки привели його знову до помилок фізіологічного напрямку.

Коротка характеристика праць представників фізіологічного напрямку в теорії піанізму дає уявлення про спроби їх авторів розробити раціональну систему рухів піаніста, засновану на наукових даних.

Багато що в цьому вченні мало позитивний сенс, як, наприклад, обґрунтована критика старої школи, заклик до звільнення рук і корпусу від м'язових напружень, використання при грі ваги руки від плечового поясу до кінчиків-пальців.

Недоліки цього напрямку були, проте, вельми істотні. Якщо стара школа з її принципом гри одними пальцями, без участі кисті, передпліччя і плеча, розглядала вправу як фізичну гімнастику, не пов'язану з музично-художніми завданнями, то фізіологічний напрямок також не зробив нічого принципово нового в цьому питанні. Хоча погляди на прийоми гри і піддалися корінній зміні, ці прийоми аж ніяк не зв'язувалися зі стилем і характером музики, з індивідуальністю виконавця і його естетичними уявленнями про звучання різних творів. Таким чином, вчення про фізіологічно раціональні рухи залишалось відірваним від конкретних музично-виконавських цілей.

У перші десятиліття ХХ століття паралельно з анатомо-фізіологічних вченням склався новий напрям, основна відмінність якого полягала у відмові від ідеї створення універсальних і фізіологічно виправданих прийомів гри незалежно від конкретних завдань, пов'язаних з музикою того чи іншого стилю, індивідуальністю виконавця, його художніх уявлень.

До засновників нового напрямку в теорії піанізму належав Й. Гофман, один з найвидатніших піаністів першої половини ХХ століття, який прославився як чудовий виконавець і автор широко відомих праць «Фортепіанна гра» (1907) і «Відповіді на питання про фортепіанну гру» (1909).

У цих роботах, крім практичних порад, Й. Гофман в простій і доступній формі висловив власні погляди на фортепіанну гру, на роботу піаніста і естетичні завдання виконавського мистецтва.

Говорячи про роботу піаніста, він підходив до всіх питань як практик, який значною мірою володіє виконавським мистецтвом. Й. Гофман вважав, що техніка корениться не в пальцях, а в мозку, в музичній волі і у виробленні розумових уявлень про звукові завдання. На цій основі і будувалася його теорія розумової техніки.

«Розумова техніка, – пише він, – передбачає здатність скласти собі ясне внутрішнє уявлення про пасажі, не вдаючись зовсім до допомоги пальців. Подібно до того як будь-яка дія пальця визначається спочатку в розумі, пасаж також повинен бути абсолютно готовий подумки перш, ніж він буде виконаний на фортепіано. Іншими словами, учень повинен прагнути виробити в собі здатність розумово представляти насамперед звуковий, а не нотний малюнок» [2, с. 28-29].

Далі Й. Гофман коротко пояснює, в чому полягає процес перекладу музичного задуму в звукову реальність: «У нашій уяві вимальовується звукова картина. Вона діє на відповідні частки мозку, збуджує їх за своєю яскравістю, а потім це збудження передається руховим нервовим центрам, зайнятим в музичній роботі. Такий, наскільки нам відомо, шлях перетворення виконавцем свого музичного задуму в звукову реальність. Отже, при розучуванні нового твору настійно необхідно, щоб в розумі склалася абсолютно ясна, звукова картина, перш ніж почнеться механічна (або технічна) робота. На ранніх стадіях розвитку цієї здатності краще попросити вчителя зіграти вам дану п'єсу і тим допомогти формуванню в вашому розумі правильної звукової картини» [2, с. 29].

Важливе місце в цьому розділі книги займає думка Й. Гофмана про музичну волю. «Музична воля корениться в природній потребі музичного вираження. Вона – головний керуючий всім, що є в нас музичного. Тому і в чисто технічних процесах фортепіанної гри я вбачаю не менший вияв музичної

волі. Техніка без музичної волі – це здатність без мети, а стаючи самоціллю, вона ніяк не може служити мистецтву» [2, с. 30].

Й. Гофман виступав проти механічного тренування пальців і не ставив перед собою завдання розробки будь-яких універсальних, фізіологічно обґрунтованих рухів. Головне місце в його висловлюваннях займала розумова робота, визначення мети і втілення її в реальну звукову картину. В цьому відношенні Й. Гофман намітив шлях, по якому будувався розвиток поглядів багатьох представників сучасного напрямку в теорії піанізму.

Видатна роль у формуванні піаністичної школи ХХ століття належала Ф. Бузоні. У різних музикознавчих роботах Ф. Бузоні пояснив суть своєї системи. Він підкреслював, що прагнув спростити механізм фортепіанної гри і звести його до найменших рухів і зусиль. Досягти цього і виробити техніку, на його думку, можна було в меншій мірі за допомогою фізичних вправ і в більшій мірі шляхом духовного осягнення завдання, тобто аналізу труднощів і пристосування їх до власних можливостей [3].

Надзвичайно важливу роль у виконавській і педагогічній практиці Ф. Бузоні мали його аплікатурні принципи і поняття про рухи при грі на фортепіано. Традиційній «трипалості» він протиставив «п'ятипалість», засновану на чергуванні позицій руки. Така аплікатура заміняла часте підкладання першого пальця перекиданням руки і перекладанням другого і третього пальців через четвертий або п'ятий. Широко застосовував Ф. Бузоні і розподіл пасажів між руками. Погляди Ф. Бузоні на аплікатуру і на розподіл пасажів між руками ґрунтувалися на творчому досвіді Ф. Ліста.

Короткий опис технічних принципів Ф. Бузоні показує, що його система заснована не на теоретичних і абстрактних висновках з анатомії і фізіології, а на живій практиці великого майстра і вдумливого дослідника піаністичної спадщини Ф. Ліста.

Підводячи підсумок сказаному, можна констатувати, що Ф. Бузоні з'явився одним з яскравих представників того напрямку в піанізму, в якому чільне місце зайняла розумова аналітична робота. Цим шляхом пішов і

подальший розвиток теорії піанізму.

Викладачеві, при висвітленні діяльності представників психотехнічного напрямку, необхідно також зупинитися на капітальній праці відомого німецького піаніста-педагога Карла Адольфа Мартінсена «Індивідуальна фортепіанна техніка на основі звукотворчої волі».

Вступна частина книги цього музиканта присвячена поясненню поняття «звукотворчої волі». Це введення знайомить з принциповою позицією автора, що є основою його поглядів як теоретика і практика-педагога.

Розвиток звукотворчої волі, пише він, «має з перших кроків бути метою педагогіки. Звукотворча воля – це те, що кожен справжній піаніст абсолютно безпосередньо відчуває в собі при виконавській творчості як центральну, первинну силу» [4, с. 28].

Пояснюючи далі, з яких елементів складається «звукотворча воля», К. Мартінсен визначає шість таких елементів: «звуквисотна воля», «звукотемброва воля», «воля до лінії», «воля до ритму», «воля до форми» і «формуюча воля». Детально розібравши роль і значення цих взаємопов'язаних елементів, він вказує, що у кожного музиканта їх якість і інтенсивність різні, це і породжує індивідуальні особливості, що властиві кожному виконавцю.

У наступних частинах книги К. Мартінсен говорить про «творчу «фортепіанну методику», «про побудову фортепіанної техніки» і в заключній частині про «фортепіанну техніку і художній твір». Всі ці питання розглядаються їм з точки зору розвитку звукотворчої волі як основи формування виконавця.

Головне місце в його вченні посідає думка про провідну роль слуху у вихованні музиканта. Навчальний процес повинен будуватися таким чином, щоб слухове уявлення передувало вилученню звуку. Розкриваючи цю задачу, К. Мартінсен правильно вказує, що у фортепіанній педагогіці вкоренилася інша система, при якій спочатку видобувається звук, а потім на цій основі народжується слухове уявлення. Сама по собі ця ідея не є новою (вона була висунута ще в XVIII столітті Л. Моцартом), але К. Мартінсен дав їй докладне

наукове обґрунтування і вказав шлях розвитку активного музичного слуху.

Підводячи підсумок стосовно праці К. Мартінсена, слід зазначити, що ця робота при всіх її недоліках, що впливають з ідеалістичної філософії, яка служила основою світогляду музиканта, є видатним внеском в сучасну теорію піанізму і практичну методику викладання. Книга К. Мартінсена з її докладним обґрунтуванням кожної тези привертає увагу своєю принциповою спрямованістю, прагненням по-новому визначити головні завдання фортепіанної педагогіки.

Підсумовуючи вищевикладене викладач повинен зазначити, що найбільш прогресивно мислячі музиканти того часу, керуючись власним досвідом та досвідом відомих виконавців, по-новому підійшли до проблеми оволодіння піаністичною майстерністю. Відкидаючи орієнтацію фортепіанної педагогіки на фізіологію як науку, що дає об'єктивну основу для вироблення ідеальної техніки, вони висунули на перший план розумову, аналітичну роботу, роль психологічного фактору у вирішенні піаністичних завдань, підпорядкувавши все це головній меті – розвитку того, що К. Мартінсен назвав «звукотворчою волею».

Психотехнічний напрямок зіграв значну роль у формуванні теорії піанізму ХХ століття. Він здійснив значний вплив на методику навчання гри на фортепіано в усіх європейських країнах .

Оволодіння на заняттях з «Методики викладання інструментального виконавства» теоретичною інформацією стосовно шляхів розвитку теорії піанізму, знайомство з методичними працями відомих представників фізіологічного і психотехнічного напрямків, використанні на практиці методичних порад провідних музикантів-педагогів початку ХХ століття допоможе студентам-магістрантам при викладанні музично-теоретичних та інструментальних дисциплін у їх майбутній професійній діяльності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРЫ

1. Брейтхаупт, Р. М. Основы фортепианной техники [Текст] / Р. М. Брейтхаупт / ред. и доп. текст Гр. Прокофьева. - М. : Музторг, 1929. - 96 с.

2. Гофман И. Фортепианная игра. Ответы на вопросы о фортепианной игре [Текст] / Иосиф Гофман ; [пер. с англ. Г. А. Павлова]. — М. : Гос. муз. изд-во, 1961. — 224 с.

3. Бузони Ф. О пианистическом мастерстве : избр. высказывания [Текст] / Феруччо Бузони; [предисл., примеч. и перевод с нем. Г. Когана] // Исполнительское искусство зарубежных стран : сб. статей / [сост. и ред. Г. Эдельмана]. — М., 1962. — Вып. 1. — С. 141–175.

4. Мартинсен К. А. Индивидуальная фортепианная техника на основе звукотворческой воли [Текст] / Карл Адольф Мартинсен ; [перевод с нем. В. Л. Михелис]. — М. : Музыка, 1966. — 220 с.

ЦІННОСТІ І МІЖКУЛЬТУРНЕ ВИХОВАННЯ: ІНТЕРАКЦІЯ МІЖ КУЛЬТУРНОЮ РІЗНОМАНІТНІСТЮ ТА УНІВЕРСАЛЬНИМИ ЦІННОСТЯМИ В СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Савастру Наталія Іванівна,

доцент кафедри теоретичних дисциплін,
заступник директора з науково-методичної роботи,

Шевченко Ганна Вікторівна,

Учений секретар, завідувач відділу з науково-методичної
роботи, викладач-методист,

Безугла Яна Іванівна,

викладач-методист

Коледж хореографічного мистецтва «Київська муніципальна
академія танцю імені Сержа Лифаря»
м. Київ, Україна

Вступ. У сучасному світі суспільна реальність зумовлена надзвичайною культурною різноманітністю, що породжує виклики та водночас відкриває можливості для освітнього середовища. Проблема взаємодії між культурною різноманітністю й універсальними цінностями стає актуальною та важливою в контексті міжкультурного виховання. Сучасне освітнє середовище має розв'язувати завдання не лише забезпечення фахової підготовки, а й виховання толерантної та відкритої особистості, здатної ефективно функціонувати в умовах глобалізації. З огляду на це розуміння взаємодії між культурною різноманітністю та універсальними цінностями стає ключовим чинником формування громадянської ідентичності та глобальної свідомості. Актуальність дослідження полягає в тому, що сучасне суспільство стикається з ростом міграційних процесів, технологічним прогресом та іншими явищами, які впливають на взаємодію різних культур. Це приводить до того, що розуміння цінностей та міжкультурна компетентність стають ключовими ланками в розвитку гармонійних відносин і створенні сприятливого освітнього середовища. Отже, важливість нашого дослідження полягає в розкритті та розумінні інтеракції між культурною різноманітністю та універсальними

цінностями в сучасному освітньому середовищі, що сприятиме подальшому розвитку ефективних стратегій міжкультурного виховання.

Мета роботи – глибокий аналіз та розкриття взаємодії між культурною різноманітністю та універсальними цінностями в сучасному освітньому середовищі. Основна увага в роботі спрямована на виявлення та розуміння ролі цінностей у формуванні міжкультурної компетентності учасників освітнього процесу. Дослідження має на меті визначення ключових чинників, що впливають на взаємодію культури та універсальних цінностей, а також розробку рекомендацій для оптимізації педагогічного процесу в умовах культурної різноманітності. Результати дослідження є важливим внеском у розуміння та вдосконалення механізмів міжкультурного виховання в сучасному освітньому середовищі.

Матеріали та методи. Дослідження базується на систематичному аналізі наукових праць, публікацій та статей, що розкривають тему взаємодії між культурною різноманітністю та універсальними цінностями в освітньому середовищі. Цей комплексний підхід до дослідження дає змогу отримати глибоке та різностороннє розуміння такої взаємодії.

Результати та обговорення. Аналіз взаємодії між культурною різноманітністю та універсальними цінностями в сучасному освітньому середовищі є актуальним завданням сьогодення. Ця взаємодія полягає в обміні думками, вивченні культурних звичаїв та традицій кожної зі спільнот. Вона створює сприятливу атмосферу для навчання і формує культуру взаємоповаги та взаєморозуміння.

Міжкультурний діалог – це активний процес взаємодії та обміну між представниками різних культур. Він передбачає відкриту розмову, спрямовану на розуміння та повагу до культурних відмінностей. Це взаємопроникнення культурних світів, яке допомагає учням розширювати горизонти, переосмислювати стереотипи та розвивати толерантність. Міжкультурний діалог має величезне значення для освітнього процесу, оскільки він сприяє розвитку критичного мислення, сприйняттю культурних особливостей, формує

у молоді навички ефективної співпраці в різноманітних групах. Важливо усвідомити, що міжкультурний діалог є відкритим обміном думками та ідеями на основі взаєморозуміння та поваги між окремими особами та цілими групами, яким притаманні різні культурні, релігійні та мовні особливості. Такий діалог має ґрунтуватись на принципах свободи вибору, самовираження, рівності, толерантності та взаємної поваги до гідності людини [1].

Універсальні цінності, як-от свобода, справедливість, толерантність, гуманізм, взаєморозуміння тощо є фундаментальними для гармонійного співіснування різних культур. Разом вони формують спільний мовний код, який допомагає людям з різних культур взаємодіяти та розуміти одне одного. Важливу роль у міжкультурній взаємодії відіграють вчителі, які мають оволодіти системою цінностей, норм та стандартів поведінки тих представників етнічних груп та національностей, з якими будуть спілкуватися в професійному контексті [2]. Вчителі є наставниками для учнів, і їхнє завдання – створювати комфортне освітнє середовище для всіх учасників навчального процесу, не демонструючи водночас переваги однієї культури над іншою, а підкреслюючи позитивний взаємовплив та спільні риси між культурами, що сприяє уникненню конфліктів та розвитку ефективної міжкультурної комунікації [3]. Універсальні цінності є основою міжкультурної компетентності, яка необхідна для успішного спілкування в сучасному світі. Вони формують уявлення, впливають на сприйняття світу та визначають ставлення до інших культур. Розуміння способу взаємодії та взаємного впливу цінностей різних культур є необхідним елементом для здійснення успішного міжкультурного виховання. Одним із ключових чинників є усвідомлення різноманітності цінностей. Педагогічні наставники повинні стимулювати вивчення та обговорення різних цінностей, сприяючи розумінню їх як основи культурної ідентичності.

Взаємодія між культурою та універсальними цінностями в освітньому середовищі залежить від багатьох ключових елементів: відкритості, гнучкості, лідерства, глобального усвідомлення та сприйняття універсальних цінностей. Ці чинники формують умови для плідної взаємодії, сприяючи розвитку

гармонійного й толерантного суспільства.

Глобалізація та міграційні процеси привели до того, що освітні заклади дедалі частіше стають місцем, де перетинаються різні культури, традиції та світогляди. Ця культурна різноманітність може створювати в освітньому процесі виклики та труднощі, до яких можна віднести:

1) *мовні бар'єри*: різноманіття мовних культур можуть створювати труднощі у взаєморозумінні та навчальному процесі, потребуючи від освітніх закладів ефективних стратегій мовної інтеграції;

2) *релігійну та культурну чутливість*: навчання в контексті різних релігій та культур потребує дбайливого урахування чутливості та поваги до віросповідань та поглядів;

3) *нерівномірний рівень підготовки*: учні можуть мати різний рівень підготовки, що потребує індивідуалізації підходів до навчання;

4) *культурні стереотипи*: притаманні різним культурам погляди та уподобання, які перетворилися на культурні стереотипи, можуть створювати перешкоди для взаєморозуміння та сприяти виникненню конфліктів у навчальному середовищі.

Водночас культурна різноманітність відкриває безмежні можливості та надає суттєві переваги для розвитку й пізнання, як-от:

✓ *різноманітність досвіду*: різноманітність культур збагачує освітній процес, надає учням можливість зануритися в широкий спектр світоглядів;

✓ *міжкультурне навчання*: таке навчання формує в учнів навички міжкультурного спілкування, які є корисними в глобальному світі;

✓ *розвиток глобального мислення*: перетин різних культур стимулює розвиток глобального мислення та критичного аналізу;

✓ *толерантність та взаємоповага*: культурна різноманітність виховує толерантність та взаємоповагу, що є важливими аспектами освітнього процесу.

Отже, розуміння та впорядкування цих аспектів є ключовим для побудови успішного й гармонійного освітнього середовища.

Рекомендації для оптимізації педагогічного процесу в умовах культурної

різноманітності мають передбачати розвиток спеціалізованих педагогічних програм, що зосереджують увагу на взаєморозумінні та підтримці універсальних цінностей. Важливим елементом є створення міжкультурних педагогічних практик, які охоплюють спілкування, співпрацю та обмін досвідом.

Висновки.

Отримані результати свідчать про те, що успішне міжкультурне виховання потребує збалансування між збереженням унікальності кожної з культур та виявленням спільних універсальних цінностей. Важливо враховувати стан освіти для досягнення взаєморозуміння та побудови гармонійних міжкультурних відносин у сучасному навчальному середовищі.

ЛІТЕРАТУРА.

1. Шехавцова, С. (2022). Міжкультурна комунікація в освіті як імператив демократичного розвитку суспільства. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти*, 2 (17), 174-184. <http://profped.ddpu.edu.ua/article/view/260021>

2. Атрощенко, Т., Коврей, Д. (2023). Вагомість міжкультурної компетентності у професійній діяльності вихователів закладів дошкільної освіти. *Молодь і ринок*, 5 (213), С. 59–63. <http://mir.dspu.edu.ua/article/view/282824> .

3. Молнар, Т., Лавренова, М., Лалак, Н., Фенчак, Л. (2023). Учитель початкових класів як суб'єкт освітнього процесу в умовах міжкультурної взаємодії. *Молодь і ринок*, 4 (212), С. 28–33. <http://mir.dspu.edu.ua/article/view/279112>.

РОЛЬ ВИХОВАТЕЛЯ У ВИХОВАННІ ПАТРІОТИЧНИХ ПОЧУТТІВ ДІТЕЙ СУЧАСНИХ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Тронько Світлана Євгеніївна

Аспірантка кафедри дошкільної освіти, першого року навчання
Криворізького державного педагогічного університету
Кривий Ріг, Україна

Анотація: Наукова праця зачепає важливу та актуальну роль вихователя в формуванні патріотичних почуттів у дітей сучасних дошкільних закладів України. Вона аналізує вплив вихователя на вихованців, розглядає методи та стратегії, що сприяють утвердженню любові до власної країни та культурних цінностей. Крім того, стаття порівнює досвід українських дошкільних закладів із провідними європейськими аналогами, надаючи можливість виявити оптимальні підходи до патріотичного виховання. Висвітлюється необхідність навчання та підтримки вихователів у цьому важливому напрямку для ефективного розвитку патріотичних цінностей серед молодого підростаючого покоління України.

Ключеві слова: роль вихователя, патріотичні почуття, сучасна дошкільна освіта, сучасні заклади освіти, вплив вихователя, культурні цінності, європейські дошкільні заклади, розвиток патріотичних цінностей.

Виклад основного матеріалу статті.

У сучасному світі важливе завдання суспільства – формування патріотичних почуттів у молодого покоління. Вихователі дошкільних закладів в Україні відіграють ключову роль у цьому процесі. Саме вони впливають на формування світогляду та ціннісних орієнтацій дітей. [2].

Сприяння патріотичному вихованню в дитячих дошкільних закладах є однією з ключових стратегій сучасної освітньої політики України. Відзначається це у ряді нормативно-правових актів, що регулюють діяльність

дошкільних закладів.

Державний стандарт дошкільної освіти наголошує на необхідності створення умов для формування особистості, яка цінує свою культуру та природу, розуміє важливість бережливого ставлення до навколишнього середовища та є гідним представником власної країни. Педагоги дошкільних закладів мають бути активними посередниками у цьому процесі. [5].

Однак не менш важливим є інтегрування України в європейські освітні практики. У структурі дошкільної освіти це виявляється у наголосі на розвиток громадянської свідомості та активної участі в суспільному житті. Національні стандарти дошкільної освіти гармонізовані з міжнародними нормативами щодо формування громадянської компетентності. [4].

Таким чином, питання формування патріотичних почуттів в дітей у дошкільних закладах об'єднує в собі як внутрішні національні пріоритети, так і міжнародні зобов'язання України у галузі освіти та виховання. У цьому контексті, роль вихователя набуває особливого значення, як наставника та прикладу для маленьких громадян, що стають активними учасниками суспільства та природно відчують відповідальність за майбутнє своєї країни.

Дошкільна освіта в Україні стає ключовим етапом у формуванні патріотичних цінностей у дітей. Вчені, такі як професор Олена Петренко, директор Інституту дошкільної освіти НАПН України, вказують на те, що вихователі відіграють роль особливих посередників між дітьми та культурним спадком України. Вони мають сприяти не лише засвоєнню знань, але й формуванню почуття гордості за свою країну та бажання долучитися до її розвитку.

Дослідження професорки Ірини Волошинової, завідувачки кафедри дошкільної та початкової освіти Львівського національного університету імені Івана Франка, вказують на важливість ігрового методу в навчанні патріотизму. Спільні ігри та проекти, спрямовані на вивчення історії та культури, не лише роблять навчання цікавим, а й формують в дітей особисту залученість до своєї країни. [7].

Професор Юрій Біджак, завідувач кафедри дошкільної та початкової освіти Дрогобицького державного педагогічного університету, розробив інноваційний підхід до виховання патріотизму, що базується на використанні національних обрядів та свят. Цей метод дозволяє дітям не лише долучитися до святкування, але й усвідомити їхню глибинну значущість для народу та культури.

Усі ці дослідження та методики підкреслюють важливість ролі вихователя в вихованні патріотичних почуттів у дітей дошкільного віку. Вони створюють основу для усвідомлення маленькими громадянами важливості їхнього внеску у розвиток та процвітання України. [6].

Вплив вихователя на формування патріотичних почуттів:

Вихователь є первинним наставником та прикладом для дітей. Його ставлення до власної країни, увага до її історії та культури, формують основи патріотизму серед вихованців. Важливо навчити дітей поважати та любити свою Батьківщину. [1].

Методи та стратегії вихователя:

Ефективні методи включають в себе використання інтерактивних уроків, цікавих ігор та казок, спрямованих на виховання любові до рідної землі. Важливо також організувати екскурсії до історичних місць та музеїв, що допоможе дітям зрозуміти важливість минулого для сучасності.

Порівняльний аналіз з європейськими практиками:

Оптимальні підходи до патріотичного виховання можна виявити шляхом порівняння досвіду українських дошкільних закладів із провідними європейськими аналогами. Важливо враховувати кращі практики та адаптувати їх під особливості українського суспільства.

Навчання та підтримка вихователів:

Системна підготовка та підтримка вихователів є важливим кроком у розвитку патріотичних цінностей серед молодого покоління. Спеціалізовані курси, семінари та педагогічні конференції допомагають педагогам набути необхідні навички та знання.

Хочу запропонувати вашій увазі: приклади навчання та підтримки вихователів у розвитку патріотичних цінностей у молодого покоління є важливим аспектом сучасної дошкільної освіти.

1. Проект "Патріотична освіта: краще сьогодні - краще завтра"

Цей проект, запроваджений Міністерством освіти і науки України спільно з педагогічними університетами країни, має на меті підвищення професійної компетентності вихователів у питаннях патріотичної освіти. Програма включає в себе курси з історії, культури та громадянського виховання, а також практичні заняття з методики викладання цих предметів.

2. Міжнародні педагогічні конференції

Українські вихователі активно беруть участь у міжнародних конференціях, де обмінюються досвідом з колегами з різних країн. Це дає можливість вчитися від передових світових педагогів та адаптувати їхні методики до українських реалій.

3. Спільні проекти з громадськими організаціями

Вихователі вступають у сумісне партнерство з різними громадськими організаціями, що працюють у сфері патріотичного виховання. Спільні заходи та проекти дозволяють вчителям набути нові ідеї та підходи до роботи з дітьми.

4. Інтерактивні онлайн-курси та вебінари

Сучасні технології надають можливість вихователям вдосконалювати свої навички безпосередньо в мережі. Інтерактивні курси та вебінари з патріотичної освіти дозволяють вчителям отримувати актуальну інформацію та обмінюватися досвідом з колегами. [3].

Всі ці приклади ілюструють важливість системного навчання та підтримки вихователів для ефективного розвитку патріотичних цінностей серед молодого покоління України. Набуті ними знання та навички відображаються у вихованні дітей та формуванні сильного патріотичного духу в суспільстві.

Висновки.

Розглядаючи всі аспекти, зазначені вище, можна визначити, що роль вихователя у формуванні патріотичних почуттів у дітей сучасних дошкільних

закладів України є надзвичайно важливою та визначальною. Вихователь виступає як керівник у світі дитячих переживань та поглядів, впливаючи на їхнє сприйняття рідної країни.

Сприяючи формуванню відданості та готовності дітей приносити користь своїй країні, вихователь стає ключовим ланком у цьому процесі. Його завдання - не лише навчати, але й надихати, створюючи атмосферу віри у власні сили та важливості кожного українського громадянина.

Системна підготовка та підтримка вихователів, як показують наведені приклади, відіграють величезну роль у цьому процесі. Курси, семінари, конференції, міжнародні обміни досвідом та онлайн-навчання дозволяють вихователям поглиблювати свої знання та вміння, а також ділитися найкращими практиками.

Таким чином, продовження навчання та підтримка вихователів є ключовим кроком у розвитку патріотичних цінностей серед молодого покоління. Вони є тими, хто формує майбутнє країни, та їхня роль надзвичайно визначальна для становлення сильного, патріотично налаштованого суспільства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Богуш, А. М., & Лисенко, Н. В. (2002). Українське народознавство в дошкільному закладі: навч. посіб. (2-ге вид., переробл. і допов.). Вища шк.
2. Богуш, А. М., & Березовська, Л. І. (2008). Творче самовираження дошкільників у художньо-мовленнєвій діяльності: монографія. М.П. Черкасов.
3. Богуш, А. (2019). Вибрані науково-педагогічні статті. У Л. В. Калуська (Упоряд.), За заг. ред. А. М. Богуш. Підручники і посібники.
4. Буряк, В. (2007). Міфологічне й фольклорне мислення у контексті свідомісної еволюції етносу. У В. Давидюка (Ред.), Нове життя старих традицій. Традиційна українська культура в сучасному мистецтві і побуті: матеріали міжнар. наук. конф. в рамках міжнар. фестивалю українського фольклору «Берегиня» (с. 9–18). ПВД «Твердиня».

5. Закон України «Про освіту». (n.d.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

6. Гавриш, Н. В., Панасюк, Т. В., Піроженко, Т. О., Рогозянський, О. С., Хартман, О. Ю., & Шевчук, А. С. (2017). Освітня програма «Впевнений старт» для дітей старшого дошкільного віку. У Т. О. Піроженко (Заг. Наук. Ред.), Українська академія дитинства.

7. Нерянова, С. (2022). «Національно-патріотичне виховання дошкільників». Методична скарбничка вихователя, № 1, 3–6.

РОЗВИТОК ІННОВАЦІЙНОЇ ПОЗИЦІЇ ПЕДАГОГІВ В УМОВАХ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

Трофименко Ольга Анатоліївна

здобувачка вищої освіти ступеня доктора філософії
(поза аспірантурою)

КЗВО Одеська академія неперервної освіти
Одеської обласної ради
м. Одеса, Україна

Анотація: Розглянуто особливості професійного розвитку та розвитку інноваційної позиції педагогів в умовах післядипломної освіти; акцентовано увагу на тому, що інноваційна позиція як багатofакторне явище проявляється не лише під час організації та реалізації педагогом освітнього процесу, але й в процесі професійного розвитку самого педагога; запропоновано включення до практичної складової програми підвищення кваліфікації інноваційних форм і підходів до організації навчання та взаємодії зі слухачами.

Ключові слова: післядипломна освіта, неперервна освіта, професійний розвиток, саморозвиток педагогів, інноваційна компетентність, готовність педагогів до інноваційної діяльності, підвищення кваліфікації, інноваційна спрямованість особистості; навчання дорослих.

Питання реформування та модернізації освіти в Україні в останнє десятиріччя не тільки залишається актуальним, а загострюється під впливом нових викликів. У вітчизняній системі освіти в усіх ланках тривають інноваційні процеси, проте успішність інноваційної освітньої діяльності, що спрямована на розроблення та використання результатів наукових досліджень та розробок в галузі освіти, значною мірою залежить не лише від професійної майстерності педагога, а й від його готовності до інноваційної діяльності, сформованої позиції щодо інновацій та їх впровадження в освітній процес, від

усвідомлення та прийняття нових ролей у взаємодії зі здобувачами освіти (І. Бех, І. Д'ячківська, О. Рома та ін.) Формальне прийняття або повне неприйняття педагогом інновацій ускладнює процес їх упровадження, у результаті чого гальмуються процеси реформування (О. Кравчук, О. Мармаза, В. Ягоднікова та ін.). У зв'язку з цим в системі неперервної освіти перед закладами післядипломної освіти постає задача у науково-методичній підтримці педагогів з проблеми впровадження інноваційних практик, мотивування до інноваційної діяльності, у спонуканні до визначення ними суб'єктної ролі в інноваційному процесі. Отже, констатуємо необхідність у дослідженні розвитку інноваційної позиції педагога в умовах післядипломної освіти.

У дослідженні ми спираємось на результати наукових розвідок з питань навчання дорослих, андрагогіки (Л. Давтян, Р. Коритнюк, О. Мельниченко, І. Ніженківська, О. Пехота, О. Рома, О. Хвисяк та ін.); професійного розвитку та саморозвитку педагогів (В. Ковальчук, О. Пехота, Т. Скорик, С. Соколовська та ін.); змісту навчання та організації освітнього процесу в умовах післядипломної освіти (В. Бондар, Л. Даниленко, В. Маслов, Н. Протасова, О. Тонконога, В. Пікельна, І. Ситар, П. В. Худомінський та ін) тощо.

У результаті дослідження наукової літератури з проблеми окремих аспектів розвитку інноваційної позиції [6; 7] ми дійшли висновку, що інноваційна позиція педагога це – складне багатофакторне явище, що відображає інноваційну спрямованість педагога, його ставлення до інновацій, їх упровадження в освітньому процесі [7] та є результатом готовності до інноваційної діяльності [2]. У рамках цього дослідження звертаємо увагу на те, що інноваційна позиція проявляється не лише суто в процесі організації та реалізації педагогом освітнього процесу в закладі освіти, а також й в процесі професійного розвитку самого педагога в умовах післядипломної освіти.

Згідно з п. 1 ст. 47 Закону України «Про вищу освіту» [5], післядипломна педагогічна освіта забезпечує вдосконалення освіти та професійну підготовку педагогів шляхом поглиблення, розширення та оновлення знань, умінь і

навичок педагогічних працівників на основі здобутої раніше вищої освіти (спеціальності) та практичного досвіду [5]. Тож, у процесі підвищення кваліфікації педагогів в умовах післядипломної освіти, як невід'ємної частини неперервної освіти, відбуваються якісні зміни у розвитку професійних і особистісних компетентностей педагогів. Водночас з цим ми стикаємося з протиріччями, виникнення яких пов'язано зі специфікою навчання дорослих. З одного боку, післядипломна педагогічна освіта передбачає навчання дипломованих фахівців для подолання розриву між здобутою ними освіти у закладах вищої освіти та набутим практичним досвідом і новими вимогами, зумовленими змінами, що відбуваються в науці й суспільстві (Г. Дегтярьова, 2015) [1]. А з іншого боку, як зауважує Ю. Кучерява (2011), інколи сформований світогляд і стереотипи у професійній діяльності педагогів разом з набутим досвідом стають на заваді в інноваційній діяльності, адже сформовані шаблони педагогічних ситуацій та їх стандартне розв'язання допомагають педагогу адаптуватися в педагогічному суспільстві, але, водночас з цим знижується його творчий потенціал [3].

У процесі навчання педагогів за програмою підвищення кваліфікації в закладах післядипломної педагогічної освіти подолання названих суперечностей можливо при умові застосування технології кооперативного навчання, яке передбачає під час удосконалення професійних компетентностей педагогів використання інтерактивних методів роботи (в парах, в трійках, в групах тощо), а також включення в навчальний процес курсів підвищення кваліфікації завдань і вправ на презентацію власного педагогічного досвіду, кейс-методу, що передбачає аналіз педагогічних проблемних ситуацій, моделювання ситуацій тощо. Такий підхід сприяє, з одного боку, позитивній міжсуб'єктній взаємодії слухачів, створенню дискусійного простору, що спонукає до вільного обміну думками та творчості; а з іншого боку, педагоги удосконалюють навички застосування інтерактивних форм проведення занять з дітьми та процес фасилітації діяльності дітей в освітньому процесі.

Покращення педагогічного досвіду з використання інноваційних

технологій, методів і підходів педагогами закладів освіти відбувається, відповідно до принципів неперервності навчання, і в міжтестастійний період: участь у тренінгах, семінарах, семінарах-практикумах, семінарах-нарадах, семінарах-тренінгах, вебінарах, майстер-класах з відповідної тематики. Ступінь залученості й активності в названих заходах учасників залежить від їхньої вмотивованості та усвідомлення необхідності у професійному та особистісному розвитку та зростанню. Тож погоджуємось з думкою В. Олійника (2013) про те, що необхідно формувати у педагогів потреби в неперервному самостійному опануванні знаннями [4, с. 14]. Додамо, що дотримування принципів наступності навчання на курсах підвищення кваліфікації та у міжтестастійний період вимагає від педагогів наявності розвинених навичок самоменджменту (самоконтроль, саморганізація, самомотивація тощо), що само по собі є інноваційним явищем у системі професійного розвитку. Педагог повинен уміти працювати з наданою інформацією, аналізувати і систематизувати знання щодо нововведень у педагогічній діяльності та знаходити елементи у системі знань, які потребують поглибленого, детального вивчення; уміти поповнювати та удосконалювати науково-теоретичну базу знань щодо інноваційних методик та технологій; критично оцінювати та креативно підходити до адаптації запропонованих методик та технологій і впровадження нових практик у педагогічну діяльність.

Вище названі елементи вимагають включення в практичну складову програми курсів підвищення кваліфікації дієвих інструментів із подолання стереотипного мислення, антиінноваційних бар'єрів і розвитку креативного та критичного мислення, розкриття творчого потенціалу педагога, розвитку навичок самоменджменту.

Отже, в умовах післядипломної освіти у педагогів є можливість не лише теоретично ознайомитися з нововведеннями в освіті та педагогіці зокрема, але й в процесі взаємодії з колегами та з викладачами під час навчання удосконалити навички використання інноваційних технологій, методик та підходів до організації освітнього процесу та форм взаємодії з його

учасниками. При умові включення в програми підвищення кваліфікації активних та інтерактивних вправ та завдань і застосування викладачами закладу післядипломної освіти фасилітативного підходу створюється атмосфера безумовного прийняття, розуміння та довіри між учасниками. Результатами такої взаємодії стає розвиток мотивації до саморозвитку педагогів, їхньої самореалізації, самовдосконалення, визначенню та розвитку інноваційної позиції: довіра до інноваційних технологій, бажання та готовність їх застосувати, проявляти творчість та ініціативність у професійній діяльності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Дегтярьова Г. А. Система післядипломної педагогічної освіти як одна із пріоритетних складових неперервної освіти. *Журнал науковий огляд*. № 10 (20). 2015. С. 1–13.

2. Дичківська І. М. Готовність до інноваційної діяльності у структурі професійно-особистісної підготовки педагога. *Наука і освіта*. 2011. № 5. С. 13-15.

3. Кучерява Ю. Роль післядипломної педагогічної освіти у розвитку інноваційного потенціалу педагога. *Теорія та методика управління освітою*. № 7. 2011. URL : http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/metod_upr_osvit/v_7/7.pdf (дата звернення: 25.09.2023).

4. Олійник В. В. Відкрита післядипломна педагогічна освіта і дистанційне навчання в запитаннях і відповідях: наук.-метод. посіб. НАПН України, Ун-т менедж. освіти. Київ : «А.С.К» 2013. 312 с.

5. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII (останні зміни від 02.05.2023). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 25.09.2023).

6. Трофименко О. А. Інноваційна позиція педагога як тенденція змін в системі освіти. Педагогічна наука і освіта у сучасному вимірі: проблеми та перспективи розвитку: Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції (19 травня 2023 р.) / за заг. ред. В. В. Ягоднікової. Одеса : видавець

Букаєв Вадим Вадимович, 2023. С. 117–120.

7. Трофименко О. А. Інноваційна позиція педагога: сутність і характеристики поняття. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Вип. 57. Т. 2. С. 151-155. DOI: 10.32782/2663-6085/2023/57.2.30 URL : http://innovpedagogy.od.ua/archives/2023/57/part_2/30.pdf (дата звернення: 25.09.2023).

**РОЛЬ ТА МІСЦЕ ГРАМАТИКИ НА ЗАНЯТТЯХ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ
ПРОФЕСІЙНОГО СПРЯМУВАННЯ У ЗАКЛАДАХ
ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ**

Ушата Тетяна Олександрівна,

Ніколаєнко Ольга Василівна

старші викладачі

кафедри іноземної філології

Національний університет «Чернігівська політехніка»

Чернігів, Україна

Анотація: У статті розглянуто роль та місце граматики на заняттях з іноземної мови професійного спрямування у нелінгвістичних закладах вищої освіти України. Доведено необхідність вивчення граматики в межах курсу іноземної мови професійного спрямування. Досліджено проблеми та специфіку викладання граматики для здобувачів освіти нефілологічних спеціальностей.

Ключові слова: граматика іноземної мови, граматична компетенція, іноземна мова професійного спрямування, нефілологічні спеціальності, нелінгвістичні заклади вищої освіти.

Сучасний світ вимагає від людини знання однієї або кількох іноземних мов. Навчання іноземної мови в усіх закладах освіти України є обов'язковим. Іноземна мова (англійська) є обов'язковою компонентою освітніх програм в усіх лінгвістичних та нелінгвістичних закладах вищої освіти.

Опанування іноземної мови є процесом, що містить багато складових. Не останнє місце в ньому займає вивчення граматики. Граматика є основою правильно побудованого, грамотного висловлювання. Ідентифікація певних граматичних форм в усному та писемному мовленні також відбувається завдяки сформованості граматичних навичок. Отже, неможливо вивчити мову, не вивчаючи граматики. Метою навчання граматики іноземної мови є формування у студентів мовленнєвих граматичних автоматизмів, що виникають у процесі

показу граматичних явищ викладачем, їх експліцитних пояснень або у процесі самостійного усвідомлення значень та форм цих явищ студентами та, головне, у процесі тренування уведених і розглянутих граматичних явищ у відповідних вправах [1, с. 211]. Навчання граматики в межах занять з англійської мови професійного спрямування потребує комплексного підходу та гнучкості, оскільки кількість академічних годин, що виділяються на вивчення іноземної мови в нелінгвістичних закладах освіти, є дуже лімітованою; абітурієнти мають зовсім різний вихідний рівень володіння іноземною мовою при вступі до нелінгвістичних закладів вищої освіти, оскільки вона не є пріоритетною дисципліною при вступі на нефілологічні спеціальності. Граматика може здаватись важкою для вивчення і призвести до зниження мотивації вивчення іноземної мови в цілому. Викладачу слід застосовувати диференційований підхід до навчання граматики іноземної мови на заняттях з іноземної мови професійного спрямування. Можна виокремити два типи здобувачів освіти на нефілологічних спеціальностях : ті, що потребуватимуть навичок володіння іноземною мовою для своєї подальшої професійної діяльності, як засобу налагодження ділових контактів на міжнародному рівні, що чітко усвідомлюють необхідність коректного висловлювання своїх думок, формування позитивного іміджу, та конкурентоспроможності в колах світової бізнес спільноти; і ті, що не планують пов'язувати своє життя з міжнародним бізнесом, і потребують формування загальних навичок використання іноземної мови в їх професійній кар'єрі, необхідних для успішного розуміння певної фахової термінології та літератури за фахом. Отже, обсяг граматичного матеріалу, що повинен викладатися на заняттях з іноземної мови професійного спрямування може варіюватися. Складність викликає навчання граматики тих здобувачів освіти, що не бачать сенсу у побудові граматично правильних висловлювань, якщо їх і так розуміє співрозмовник. Такий тип здобувачів освіти потребує стислого, спонтанного пояснення граматичних правил та конструкцій та лише ситуативного виправлення помилок. Пояснення правил та тренування граматичного матеріалу буде доречним тоді, коли ігнорування

граматики може призвести до непорозуміння та конфліктів в колі ділового спілкування.

Для іншої, зацікавленої, категорії здобувачів освіти правила граматики і правильність висловлювання може бути пріоритетом. Такі здобувачі освіти потребують досконалого вивчення усіх нюансів, оскільки можуть відчувати проблеми у побудові спонтанних висловлювань через незнання певних граматичних конструкцій, а також через страх припуститися помилок. Їм важливий аналіз помилок та додаткові вправи для опрацювання проблемного граматичного матеріалу. Викладачеві дуже складно вибудовувати хід заняття з іноземної мови професійного спрямування, оскільки на занятті присутні обидві категорії здобувачів освіти. Для того, щоб усі вони були охоплені увагою та залучені до навчальної діяльності, необхідно враховувати потреби кожної категорії та шукати спільні інтереси та потреби. Спільною в такому випадку є професійна спрямованість матеріалу. Отже, граматика іноземної мови має вивчатися в професійному контексті, що мотивуватиме здобувачів освіти до її опанування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Тарнопольський О.Б., Кабанова М.Р. Методика викладання іноземних мов та їх аспектів у вищій школі: підручник. Дніпро: Університет імені Альфреда Нобеля, 2019. 256 с.
2. Гришкова Р.О. Методика навчання англійської мови за професійним спрямуванням студентів нефілологічних спеціальностей: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2015. 220 с.
3. Стеченко Т. О. Формування професійно орієнтованої англомовної граматичної компетенції майбутніх філологів: дис. канд. пед.наук: 13.00.02. Київ, 2004. 200 с.
4. Scrivener J. Teaching English Grammar - What to Teach and How to Teach it. Macmillan, 2010. 288 p.

**ПРОБЛЕМА ОЦІНЮВАННЯ ДОСЯГНЕНЬ
УЧНІВ З ПРЕДМЕТА «МИСТЕЦТВО»**

Хохлов Артем Сергійович

викладач кафедри іноземної філології та перекладу
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

Анотація: У статті визначаються сутність, роль й значення художньо-естетичного навчання у розвитку особистості учня, адже діти сприймають світ різноманітно, фантастично, зображують і тлумачать його творчими шляхами. Реалізація та залучення до цих процесів в Німеччині відбувається в рамках навчального предмета «Мистецтво/Трудове виховання (рукоділля)» (нім. Kunst/Werken) у початковій школі та предмету «Мистецтво» (нім. Kunst) у середній школі. Визначено підходи та засади, на яких ґрунтується навчання засобами мистецтва у школах Німеччини та досліджено різні погляди на оцінювання мистецьких досягнень учнів.

Ключові слова: мистецтво, навчання, творчість, оцінювання, учні.

На прикладі та згідно з навчальними планами для предмета «Мистецтво» початкових шкіл Німеччини, можна визначити, що предмет мистецького, трудового виховання сприяє всебічному розвитку творчих здібностей та естетичної чутливості учнів. Він дає учням можливість отримувати знання про себе і світ через сприйняття та творчі дії, займати певну позицію та розкривати свій потенціал. Тому предмет "Мистецтво/Рукоділля" вже на етапі початкової школи вносить вагомий внесок у естетично-культурну освіту. У процесі творчості діти відкривають свої можливості, відчують радість і розвивають естетичні навички, вчать розуміти, тлумачити та сприймати різноманітність світу. Навчальні плани Німеччини спираються на провідні підходи, на реалізацію яких спрямовані школи:

- сталий розвиток - мистецтво сприяє підвищенню свідомості учнів

через рецептивні та продуктивні види діяльності; діти постійно в процесі творчості знаходять власні шляхи вирішення завдань. У процесі сприйняття мистецтва, предметів побуту та оточуючого середовища вони зустрічаються зі значеннями та нормами, а також вчаться участі, співробітництва та співвідношення з оточуючим середовищем;

- толерантність та прийняття різноманітності – одна із головних цілей мистецтва є підвищення індивідуальності та оригінальності кожної дитини. Суспільна різноманітність стає відчутною та сприйнятною, розвивається толерантність та солідарність. Підхід тісно пов'язаний з вмістом предмету. В цьому предметі можна відкрити несподівані різновиди виразності, особисті способи мислення;

- професійна орієнтація - свідоме сприйняття власних схильностей, навичок та вмінь може показати можливості професійної орієнтації;

- медіаосвіта – використання медіаприладів та мультимедійного обладнання;

- практичність - під час взаємодії з матеріалами та інструментами постають питання, пов'язані з реальністю життя. Учні стають більш чутливими до розрізнення між рекламою, наприклад, та реальністю, а також до цінності споживацьких товарів. Вони рефлексують про свою власну споживацьку поведінку та спонукаються критично ставитися до своїх бажань та потреб [1-3].

Стосовно оцінювання результатів учнів в рамках предмету мистецтва, перш за все необхідно наголосити на тому, «що оцінювання досягнень, зокрема і в мистецтві, обов'язково передбачає вимірюваність, окреслюємо точку відліку: оцінюємо те, до чого мотивуємо. Оцінювання мистецьких досягнень – як у ніякій іншій освітній галузі – носить формувальний характер, має пробуджувати мотивацію, тобто можемо позначити таке оцінювання як «мотивувальне» [4, с. 4]. Комаровська О. наголошує, що окрім мотивуючого оцінювання, є ще й бальне. Існують певні відмінності між мотивуючим і бальним оцінюванням. Перше є процесуальним і ґрунтується на розпізнаванні руху вперед; завжди має позитивний зміст для дитини, а також є індивідуалізованим, стимулюючи

ціннісне ставлення до мистецтва, до себе у мистецтві та до інших людей. Це надає вчителю можливість негайного спілкування з дитиною. Зі свого боку, бальне (підсумкове) оцінювання вирішує інші завдання, не зосереджуючись на процесі досягнень, але на їхньому результаті; більше фокусується на кількісних аспектах досягнень, які визначають уже наявну якість; воно виявляє не лише позитивні риси, але й слабкі сторони. Зрозуміло, що такий підхід є більш стандартизованим та офіційним, а зворотний зв'язок з дитиною під час творчого процесу стає більш посередкованим [4, с. 6].

Але яким саме чином, яким неупередженим засобом може проводитися оцінювання учнів з предмету «Мистецтво»?

Кірстен Віндерліх обіймає посаду професора естетичної музичної освіти та дидактики мистецтва в Берлінському університеті мистецтв. Напрямок її дослідження – естетичне виховання. Її наукова робота рухається між дітьми та мистецтвом, починаючи з питань дитячих малюнків, а також рецепції сучасних книжок з картинками, обговорюючи та розвиваючи моделі освіти, простору та мистецтва, прагнучи до критики освіти з естетичної точки зору. Професор Кірстен Віндерліх вказує на важливість творчого відкриття уроку мистецтва. Вона підкреслює, що уроки мистецтва повинні бути спрямовані на власний творчий процес учнів. Цей процес є естетичним досвідом та формуванням, який не може бути заздалегідь визначений результатом. Він має індивідуальний характер і відзначається легкістю. Кірстен Віндерліх наголошує, що важливо, щоб діти мали внутрішню мотивацію для творчого досвіду ще до вступу до школи. Вона розглядає мистецьку освіту як сприяння індивідуальним художнім процесам. Відносно проблеми мотивації на уроках мистецтва, професор підкреслює право дітей на індивідуальний зворотний зв'язок з вчителем, який допомагає розвивати їх творчість. Вона рекомендує вчителям ставити запитання типу "Чим особливий ваш малюнок?" або "Де ви відчуваєте свої успіхи?", а також давати конструктивний фідбек та вказівки на подальший розвиток. Професор вважає, що дітям в початковій школі потрібно мати доступ до простору, де вони можуть займатися творчістю та знаходити натхнення.

Важливо, щоб батьки також підтримували їх, надаючи матеріали для творчості вдома, наприклад, кольорові олівці чи папір. Професор рекомендує широкі можливості для творчого самовираження поза уроками мистецтва. Це допоможе зробити урок мистецтва місцем, де діти можуть показати свої роботи та отримати відгук, можливо, навіть від художників-резидентів. Вона підкреслює значення відвідування музеїв, де діти можуть відчути творчість інших та отримати новий погляд на свої власні роботи. Загалом, професор вважає, що оцінка на уроках мистецтва має бути більш спрямованою на відображення творчого процесу, ніж на оцінку малюнків. Вона підтримує ідею використання фотографій як частини виставки, що наближається до похвали, замість традиційної числової оцінки [5].

Школа Анни Франк у Баргтехайде поставила собі за мету вирівняти культуру оцінювання в школі таким чином, щоб це було максимально сприятливим для навчання. Учні повинні навчитися брати на себе відповідальність за свій навчальний процес і рефлексувати на власні досягнення. Щоб це стало можливим, школа відмовляється від оцінок, письмових звітів та одностороннього зовнішнього оцінювання вчителів. Натомість діти та молодь залучаються до оцінювання власної діяльності шляхом проведення так званих портфоліо-обговорень у 5-7 класах за участю учнів, батьків та вчителів. Основою для обговорення є портфоліо, яке ви створили самостійно і яке постійно підтримується, колекція значущих документів з усіх предметів. Це можуть бути класні роботи та тести, а також продукти з вашої власної дослідницької роботи, об'єкт з уроку мистецтва тощо. Портфоліо є вираженням вдячності за процес навчання та базується на індивідуальному еталонному стандарті та сильних сторонах учня. Після того, як у 2018 році Міністерство освіти землі Шлезвіг-Гольштейн позитивно оцінило чотирирічне випробування школи, школа отримала дозвіл продовжити роботу над портфоліо та доручила передавати отримані знання іншим школам. З точки зору школи, робота з портфоліо робить важливий внесок у розвиток позитивної Я-концепції, навичок саморефлексії та самооцінки та здатності до

саморегульованого навчання. Учні відчувають більшу самоефективність за рахунок посилення форм мотивації, які є особливо вигідними для навчання (внутрішня мотивація та орієнтація на ціль навчання), порівняно з менш вигідними (зовнішня мотивація, орієнтація на досягнення мети). Учні вчаться вибирати з різноманітних навчальних можливостей ті, які сприяють розвитку їхніх навичок. Вчителі отримують та надають цінні поради для підтримки учнів, що дозволяє батькам краще підтримувати своїх дітей [6].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Kunst. Jahrgangsstufen 1 – 10. // Електронний ресурс. – Режим доступу: https://bildungsserver.berlin-brandenburg.de/fileadmin/bbb/unterricht/rahmenlehrplaene/Rahmenlehrplanprojekt/amtliche_Fassung/Teil_C_Kunst_2015_11_10_WEB.pdf
2. Kunst. Werken. Bildungsplan der grundschule. // Електронний ресурс. – Режим доступу: https://www.bildungsplaene-bw.de/site/bildungsplan/get/documents/lsbw/export-pdf/depot-pdf/ALLG/BP2016BW_ALLG_GS_KUW.pdf
3. Lehrplan Kunst für die Grundschulen des Landes Nordrhein-Westfalen. // Електронний ресурс. – Режим доступу: https://www.schulentwicklung.nrw.de/lehrplaene/upload/klp_gs/GS_LP_KU.pdf
4. Комаровська, О. А. (2018). Мистецькі досягнення учнів: що і як оцінюємо. Мистецтво та освіта, 4(90), с. 2-7.
5. Was sagt eine Note im Kunstunterricht konkret aus? // Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://deutsches-schulportal.de/unterricht/was-sagt-eine-note-im-kunstunterricht-konkret-aus/>
6. Portfolio. Dialogische Form der Leistungsbeurteilung. // Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://deutsches-schulportal.de/konzepte/portfolio-dialogische-form-der-leistungsbeurteilung/>

**УДОСКОНАЛЕННЯ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ ЗДОБУВАЧІВ
ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ У МОВНО-ЛІТЕРАТУРНІЙ ОСВІТНІЙ ГАЛУЗІ**

Чабан Олена Вікторівна

к.пед.н., доцент

Фірченко Сніжана Богданівна

магістрантка

Херсонський державний університет,
м. Івано-Франківськ, Україна

Анотація: В публікації розглядається проблема удосконалення культури мовлення здобувачів початкової освіти крізь призму реалізації мовно-літературної освітньої галузі. Здійснюється аналіз формування культури мовлення в сучасних дослідженнях, проблема формування культури спілкування в учнів молодших класів, оцінка сучасного стану розвитку культури спілкування молодших школярів у сучасних закладах освіти, визначається зміст поняття «культура мовлення» в психолого-педагогічній літературі.

Ключові слова: культура мовлення, мовно-літературна освітня галузь, мовлення, комунікація,

У сучасній національній школі зростає увага до освіти та формування мовної особистості зі свідомим ставленням до рідної мови та високою культурою спілкування. Виховання особистості з високим рівнем комунікабельності є актуальною проблемою, яка потребує формування культури спілкування ще на початковій ланці освіти. Мовно-літературна освіта є важливою галуззю, яка формує різнобічно розвинену особистість та метою її курсу є розвиток особистості дитини засобами різних видів мовленнєвої діяльності та формування ключових, комунікативної та читацької компетентностей.

Формування мовленнєвої культури є міждисциплінарною проблемою, яка вивчається не лише лінгвістикою, але й педагогікою, психологією та іншими науками. Формування культури спілкування у закладах початкової освіти передбачає збагачення словникового запасу, формування вміння правильно вживати граматичні форми та виражальні засоби мови, а також дотримання мовленнєвого етикету.

Успішне виховання учнів початкової школи як особистостей залежить від культури їхнього спілкування, яка включає в себе норми літературної мови, мовленнєвого етикету та вміння висловлювати свої думки. Рівень культури учня виявляється в його манері говорити, уважно слухати співрозмовника та володінні мовленнєвим етикетом.

Українських методистів та мовознавців, таких як О. Біляєв, С. Єрмоленко, О. Заболотська, А. Коваль, М. Пентилюк та ін. завжди цікавили методи виховання культури мовлення, тема мовної норми, культури мовлення та тема комунікативно-мовленнєвих особливостей. Дослідження М. Жинкіна, І. Синиці та інших дослідників поглибили психологічні та психолінгвістичні аспекти творення висловлювань усного мовлення. Сучасні дослідники широко висвітлюють тему формування культури мовлення школярів, приділяючи особливу увагу мовленнєвій особистості. Цю тему розкривали у своїх працях Є. Голобородько, С. Єрмоленко, Л. Мацько, Л. Мамчур, Л. Паламар, Г. Сагач.

У науковій публікації О. Чабан та Є. Федоряки визначено «зміст і структуру поняття «методична компетентність», проаналізовано процес формування методичної компетентності вчителя початкової школи та визначено специфіку управління нею. З'ясовано потенційні можливості освітньої компоненти «Методика навчання української мови» [1, С. 348].

Аналіз наукових праць підтверджує важливість формування мовленнєвої культури учнів початкової школи для розвитку комунікативної компетентності. Однак, систематична робота з цією проблемою залишається недостатньо дослідженою. Тому, тема даної статті є актуальною.

Культура мовлення являє собою систему вимог до користування мовою в

мовленнєвій діяльності, яка має соціальне та національне значення. Вона забезпечує високий рівень мовленнєвого спілкування, що сприяє підвищенню загальної культури особистості та суспільства загалом [2].

Формування у молодших школярів читацької компетентності є важливим складником культури мовлення і залежить від рівня мовленнєвого розвитку учнів. Процес формування мовленнєвої культури молодших школярів є важливим педагогічним явищем у початковій школі, що здійснюється шляхом вивчення мовного курсу, збагачення словникового запасу, правильної вимови та граматичних форм, вживання виразних засобів мови та формул мовленнєвого етикету. Однак, визначення специфіки мовленнєвої культури молодших школярів складне, оскільки вони включені в різнорівневу мовленнєву культуру, що складається зі шкільного соціуму, родини, однолітків та соціального оточення.

Державний стандарт початкової загальної освіти та навчальні програми з мовно-літературної освітньої галузі, а саме з навчальних предметів «Українська мова», «Літературне читання» були ретельно вивчені нами, що дозволило зробити висновок, що оновлений зміст чотирирічної школи спрямований на забезпечення сприятливих умов для реалізації потенційних можливостей кожної дитини. Аналіз програми з української мови показав, що в основному формуванню мовленнєвої культури приділяється достатня увага. Однак, зміст чинних підручників з літературного читання та української мови є недостатнім щодо належного формування культури спілкування в початковій школі. Завданнями, що стимулюють мотивацію творчої діяльності, заохочують ініціативу, наполегливість у розв'язанні творчих проблем, самостійність, а також налаштовують на творчий підхід рекомендується доповнити сучасні підручники.

Провідне місце у впровадженні активних форм і методів навчання займають дидактичні ігри, які також є одним з найперспективніших шляхів виховання активних учнів. Сюжетно-рольова гра є однією з різноманітних дидактичних ігор, яка розкривається через відповідні події та розігрування

ролей [3].

Сюжетно-рольова гра є навчальною грою, яка допомагає розвивати навички діалогічного мовлення та зв'язного мовлення. Вона пов'язана з певною темою навчальної програми та передбачає оволодіння необхідними знаннями. Гра сприяє розвитку мовленнєвих навичок і умінь, вибору мовленнєвих засобів та стилю спілкування. В ході гри відбувається збагачення слова та розширення його значення.

Ігрова діяльність є ефективним засобом розвитку мовлення та ігрових навичок дітей. Для досягнення успіху в розвитку зв'язного мовлення, необхідно використовувати сюжетно-рольові ігри та їх епізоди, враховувати практичний досвід дітей в вербальному спілкуванні. Ігрова діяльність мотивує дітей до участі в завданнях, розвиває мовленнєве спілкування, почуття впевненості та творчих здібностей. Рольова гра сприяє формуванню зв'язного мовлення, розвитку міжособистісних відносин та соціалізації учнів початкової школи.

Автором статті з метою вдосконалення культури мовлення молодших школярів засобами сюжетно-рольових ігор на базі Херсонської багатопрофільної гімназії № 20 ім. Б. Лавренюва Херсонської міської ради був проведений дослідницький експеримент. В дослідженні взяли участь 26 дітей молодшого шкільного віку (15 дівчаток та 11 хлопчиків).

На початку дослідження було проведено спостереження за спонтанним розмовним мовленням дітей піддослідної групи на уроках та на перервах з метою визначення рівня культури мовлення, що використовують учні. Упродовж тижня проводилося спостереження за поведінкою учнів під час спілкування в різних ситуаціях та записувалося їх мовлення, в результаті чого вдалося з'ясувати, що лише 47% учнів вміють послідовно та грамотно висловлювати власні думки, що становить високий рівень, 28% учнів мали деякі труднощі в процесі спілкування (середній рівень), інші учні (25%) показали недостатній рівень комунікативних навичок.

Отже, одержані результати засвідчили недостатню роботу вчителів щодо формування мовленнєвої культури учнів, що й послугувало розробці

експериментальної методики.

В ході проведення експерименту учням експериментального класу було запропоновано пограти на уроці в три сюжетно-рольові гри, серед яких: гра «Інтерв'ю», гра «Малюємо картину словами» та гра «Закінчіть казку в ролях».

Результати експерименту засвідчують, що учні експериментального класу досягли значних позитивних зрушень у рівнях сформованості мовленнєвої культури учнів початкової школи у мовно-літературній галузі.

Так, кількість учнів з високим рівнем підвищився до 51%, із середнім – до 33%, а показник учнів з недостатнім навпаки, зниквся, і склав 16%.

Результати дослідження підтвердили ефективність запропонованої експериментальної методики формування мовленнєвої культури учнів початкової школи в процесі проведення сюжетно-рольових ігор.

Також було помічено, що на кінцевому етапі дослідження учні почали виявляти більшу зацікавленість в процесі мовлення та були більш задоволені в емоційному сенсі від позитивного результату власних здобутків в розвитку мовленнєвої культури.

Таким чином доведено, що використання сюжетно-рольових ігор в процесі формування культури мовлення учнів початкових класів має значний вплив на розвиток мовлення. Сучасна дидактика вбачає в ігрових формах навчання можливість ефективної взаємодії педагога і учнів, розвитку уваги та самостійного мислення. Захоплені процесом гри, школярі не помічають, що тим самим навчаються. Дидактичні ігри допомагають закріпити використання проактивного мовлення, розширити словниковий запас учнів, побудувати правильну граматику та розвинути вміння ефективно спілкуватися в діалогах. Крім того, включення рольових ігор у навчальне середовище може розширити діапазон словесних висловлювань, до яких діти схильні, особливо в категорії емоційного словника. Використання засобів сюжетно-рольової гри може допомогти автоматизувати використання емоційної лексики в експресивному мовленні, що призведе до загального розширення емоційного словника учнів.

Дане дослідження має практичну цінність для педагогів як середніх шкіл,

так і вищих навчальних закладів. Використані в дослідженні методи та матеріали можуть бути використані в навчальному процесі для виховання культури мовлення, удосконалення навчальних програм і посібників з мовного та літературного читання. Крім того, проведений автором дослідницький експеримент відкриває нові можливості для вдосконалення професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Чабан О.В., Федоряка Є.В. Формування методичної компетентності вчителя початкової школи // Innovations and prospects of world science Proceedings of the 2nd International scientific and practical conference. Perfect Publishing. Vancouver, Canada. 2021. Pp. 348-353. URL: <https://sci-conf.com.ua/ii-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-innovations-and-prospects-of-world-science-6-8-oktyabrya-2021-goda-vankuver-kanada-arhiv/>

2. Варзацька Л. Особистісно зорієнтована модель мовленнєвого розвитку особистості / Л. Варзацька // Українська мова і література в школі. – 2007. – № 2.

3. Бадер В.І. Роль внутрішніх механізмів мовлення у формуванні загально-мовленнєвої культури молодших школярів // Педагогіка і психологія. 1997. – № 4.

УДК 781.1

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ВИКОНАВСЬКОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТА-МУЗИКАНТА

Шумська Ольга Олександріна,

к.п.н., доцент, доцент кафедри фортепіано

Ахаладзе Каміла Вахтангівна,

студентка

Харківська гуманітарно-педагогічна академія

м. Харків, Україна

Анотація: Обґрунтовано необхідність приділяти увагу не лише виконавському, а й психологічному аспекту в процесі професійної підготовки студентів-музикантів. Проаналізовано основні проблеми і труднощі, які стають перешкодою для психічної мобілізації на успішне виконання концертної програми.

Ключові слова: студенти-музиканти, психологічна підготовка, концертний виступ, естрадне хвилювання, психофізіологічні відчуття.

Успішність виконання музикантом концертної програми залежить не тільки від того, як інтерпретувати музичний твір, виконувати фрази, видобувати звук тощо, але й від того, як «налаштована» при цьому психіка виконавця, який у нього психологічний стан під час концертного виступу. Ця обставина має важливе, а іноді навіть вирішальне значення для студента, адже вона визначає успіх або невдачі його праці. Саме правильне налаштування є необхідною умовою для досягнення повного, найбільшого успіху, умова, порушення якої достатньо, щоб зазнати поразки навіть за наявності непоганих виконавських здібностей і висококваліфікованого викладача.

Отже, окрім професійних задач, у музичній педагогіці існує також не менш важливий аспект – психологічний, який безпосередньо пов'язаний з підготовкою студента-виконавця до публічного виступу і передбачає вольову

саморегуляцію музиканта, що ґрунтується на об'єктивному контролі власних дій і гнучкій корекції їх по мірі необхідності. Саме психологічна підготовка визначає здатність успішно здійснювати свої творчі наміри в стресовій ситуації виступу перед аудиторією.

У навчальному процесі підготовці такого роду, зазвичай, приділяється значно менше уваги, ніж, власне, виконавській, професійно-технічній готовності до виступу, хоча для молодих, малодосвідчених музикантів вона є надзвичайно важливою. У зв'язку з цим зростає значущість педагога, який, окрім творчого наставництва, має бути в змозі вплинути на позитивне ставлення здобувача до публічних виступів, закласти основи його сценічної культури, допомогти у виборі засобів психологічної підготовки до виступів.

Публічний виступ завжди пов'язаний із ситуацією оцінки виконавця з боку інших людей, які можуть підвищити або знизити його самооцінку. Це викликає зростання психічної напруженості, яка спочатку підвищує, а потім знижує стійкість прояву вироблених психічних процесів – уваги, пам'яті, сприйняття, мислення, рухових реакцій. В умовах психічної напруженості людині не завжди вдається контролювати свої дії керівною силою волі. Але у музикантів, які мають виконавську обдарованість, стан естрадного хвилювання викликає особливе піднесення духу, що допомагає їм у виступі.

Здатність перебувати у найкращому концертному стані тісно пов'язана з такими характеристиками особистості, як відсутність почуття тривоги і занепокоєння, сором'язливості, що сковує. Найголовнішим тут є палке бажання виступати перед слухачами та спілкуватися з ними за допомогою музики. У тих, хто не володіє виконавськими здібностями, публічний виступ часто має різні недоліки, причиною яких найчастіше бувають відсутність навичок психічної мобілізації на виконання; не сформована потреба у виступі перед слухачами; відзначається висока особистісна тривожність і як наслідок цього - зниження емоційної стійкості; твори, що виконуються, недостатньо добре вивчені; сформований рефлекс на обов'язкове хвилювання перед виступом і його негативний вплив на виконання; внутрішня установка

спрямована не стільки на виконання творів у потрібному образі, скільки на самооцінку власної особистості.

Першочергове завдання педагога – допомогти студенту уникнути зростання нервового напруження, виникнення хвилювання, паніки перед виходом на сцену, запобігти випаданню тексту твору з пам'яті, що нерідко призводить до зриву всього виступу в цілому. Надзвичайно важливо уже на початковому етапі підготовки студента до відповідального виступу сформувати у нього комплекс емоційних станів і стійких психофізіологічних відчуттів, які будуть відтворені його організмом згодом під час концертного виступу.

ХАКАТОНИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРОЄКТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Щербакова Наталія Володимирівна,

учитель початкових класів,

Красноградський ліцей №2

Красноградської міської ради

Харківської області,

м. Красноград, Україна

Вступ. Уміння співпрацювати з іншими – одна з найактуальніших навичок ХХІ століття. Робота у групі вчить дітей насамперед шукати компроміси та прислухатися до думки інших. Крім того, колективна робота - це ефективний спосіб соціалізації.

Сьогодні у школах проводять конференції, круглі столи, семінари, але немає заходів, які б допомагали учням знаходити практичні розв'язання конкретних проблем, вибудовувати стратегії. Таким форматом може стати хакатон.

Хакатон - інноваційна форма організації освітнього процесу, що сприяє пошуку нових методів роботи, активізує ефективну комунікацію між учнями, дозволяє розширювати коло партнерських зав'язків у реалізації заданих проєктів.

Сам формат походить від двох слів: hack (зламувати) та marathon (марафон). Отже, хакатон – це захід, під час якого команди розв'язувати певну проблему в обмежений проміжок часу.

Мета роботи. Цей універсальний метод має широкий спектр можливостей для використання на уроках та в позаурочний час і є технологією майбутнього, що вже давно вийшла за межі ІТ й охопила більшість сучасних сфер життя.

Матеріали та методи. За допомогою хакатонів діти зможуть:

- здобути навички з проєктного менеджменту;

- навчитися висловлювати свою думку, тактовно та послідовно вести суперечку з метою пошуку кращого рішення;
- опанувати принципи побудови стратегії;
- знайти кращі способи розв'язання проблеми.

Такий формат виступає потужним інструментом для розвитку певних професійних навичок, ще зі школи. Чому?

Дуже жорсткі часові рамки. В умовах дефіциту часу учень вчиться оперативно працювати у команді, долати стрес, планувати, делегувати повноваження та правильно розставляти пріоритети.

Орієнтованість на результат. Дитина звикає мислити категоріями «проблема-спосіб - розв'язання», а не «запитання-відповідь».

Конкуренція, яка дає можливість зрозуміти, які навички і знання є корисними, як їх можна застосувати, а в чому треба розібратися краще – це дає потужний стимул навчатися та розвиватися.

ЕТАПИ ХАКАТОНІВ. Будь-який хакатон умовно можна поділити на чотири етапи проведення.

Оголошення + реєстрація. Оголошення має доносити суть хакатонів, тим паче якщо ви проводите захід вперше. Для реєстрації спікерка радить використовувати Google Форми.

Пошук рішення (брейнштормінг + краш-тестинг). Ви можете оголосити завдання перед початком хакатону або ж залучити дітей до формату імпровізації та оголосити тему по факту.

Презентація (захист ідей, представлення розробки). На цьому ж етапі учасники представляють свої ідеї, а члени журі оцінюють її, висловлюють свою думку та ставлять запитання.

Нагородження (визначення переможців, надання зворотного зв'язку).

Освітній хакатон є прикладом проектної методології навчання. Це конкурсна подія, коли команди працюють над ідеєю, співпрацюю, проектуванням, прототипом, ітерацією та представляють рішення запропонованого завдання.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ХАКАТОНІВ ДЛЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

- Ознайомлення учнів із форматом заходу.
- Оголошення проблеми.
- Реєстрація команд (перевага надається онлайн-формату реєстрації).
- Проведення підготовчих консультацій з метою розширення наукової бази.

- Робота з менторами та фасилітаторами.
- Самостійна робота в команді.
- Підготовка презентації.
- Визначення та нагородження переможців.
- Збір та опрацювання зворотного зв'язку від учнів.

ВАРІАТИВНІСТЬ ФОРМАТУ

Хакатон як частина уроку. Дуже стиснута версія, проте це зробить ваші уроки набагато цікавішими. Також ви можете використовувати хакатони як підготовку до реалізації якогось проєкту.

Повноформатний хакатон. Це захід на декілька уроків, до якого можна залучити кількох вчителів. На цьому заході можна розглядати не лише тему якогось предмета, а й соціальні проблеми, проблеми школи тощо.

Хакатон як позаурочний захід.

Результати та обговорення. Існують й ризики, наприклад:

Комплектація команд. Іноді може статись таке, що у якогось учня немає команди. Наприклад, під час реєстрації можна зробити позначку «Немає команди, хотів би долучитись».

Нерозуміння суті подій. Часто діти відмовляються від участі у заходах через те, що не розуміють, що буде відбуватись. Тут можна попросити старших розповісти меншим про те, що це за захід і як він проводиться або ж якимось демонстраційно це пояснити.

Надмірна офіційність. Хакатон – це про фановість та невимушеність, та в цьому і є його сила.

Відсутність діалогу. Одномірність складу учасників.

Висновки. Отже, хакатон -- це нове явище в освіті, яке заслуговує на увагу та впровадження, оскільки дає не просто навички, а допомагає колективно знайти рішення реальної проблеми та показати учням, що їх ідеї багато чого варті.

РОЗВИТОК ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПРОЦЕСІ АПЛІКАЦІЇ З ПРИРОДНОГО МАТЕРІАЛУ

Ярославцева Мілена Ігорівна,

к. пед. н., доцент

Комунальний заклад «Харківська

гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

м. Харків, Україна

Господаренко Владислава Вікторівна

Зуй Світлана Павлівна,

студентки

Анотація: У статті схарактеризовано теоретичні аспекти розвитку художньо-творчого потенціалу дитини дошкільного віку в процесі аплікації з природного матеріалу. Виходячи із розуміння сучасних педагогічних підходів, визначено поняття «аплікація з природного матеріалу дітей дошкільного віку», розкрито завдання та напрями педагогічного впливу процесу аплікації на розвиток художньо-творчого потенціалу дітей. Наведено орієнтовну тематику занять з дітьми.

Ключові слова: діти дошкільного віку, художньо-творчий потенціал, заняття, аплікація, природний матеріал.

Вступ. Виходячи із стратегічних завдань української освіти, яка наразі активно інтегрується в європейський освітній простір, питання розвитку дітей дошкільного віку є одним з центральних. Ідея розвитку творчої особистості відображається в основних нормативних актах в галузі освіти України, таких як Національна стратегія розвитку освіти України, Закон України «Про дошкільну освіту» і Базовий компонент дошкільної освіти. Аналіз вищезазначених документів доводить, що старт цьому процесу дає дошкільна освіта, яка охоплює дітей, починаючи з раннього віку. Раннє та дошкільне дитинство – це унікальний період розвитку дитини від одного до семи років. Саме в цей період активно відбуваються зміни в особистісній та пізнавальній сфері, соціальній

ситуації розвитку маленької дитини, розвитку її художньо-творчого потенціалу.

На основі теоретичного вивчення наукових студій В. Моляко, складовими художньо-творчого потенціалу дитини дошкільного віку вважаємо наступні: 1) задатки, схильності, що виявляються в підвищенні чуйності, визначеній вибірковості, перевагах, а також у динамічності психічних процесів; інтереси, їх спрямованість; 2) частота й систематичність проявів, домінування пізнавальних інтересів; допитливість, прагнення до створення нового; 3) швидкість засвоєння нової інформації; 4) емоційна забарвленість окремих процесів; 5) більш швидке оволодіння вміннями, навичками, заходами, оволодіння технікою праці; :6) наполегливість, цілеспрямованість, рішучість, працелюбність, систематичність у роботі, сміливе прийняття рішень; 7) творчіскість – уміння комбінувати, знаходити аналогії, реконструювати; схильність до зміни варіантів, економічність у рішеннях, раціональне використання засобів, часу і т.п. [4].

Мета роботи окреслити можливості використання аплікації з природного матеріалу як засобу розвитку художньо-творчого потенціалу дитини.

Матеріали та методи. Нині спостерігається інтерес вчених до проблем творчості у дошкільнят, зокрема образотворчої. Проблематика розвитку дитини дошкільного віку в процесі творчої діяльності є сферою дослідження багатьох сучасних наукових студій (Л. Тараненко, В. Суржанська, Л. Артемова, Т. Поніманська, В. Моляко, О. Музика, О. Кочерга, С. Івах М., М. Левецька та ін.). Проблема розробки шляхів розвитку творчої особистості дитини в процесі образотворчої діяльності знаходиться у центрі уваги вчених С. Бакмаєвої, О. Дронової, В. Котляр, О. Листопад, Л. Одерій, А. Роздимахи, Г. Сухорукової, Л. Шульги та ін.

С. Івах та М. Левецька в своїх наукових доробках вчені доводять, що образотворча діяльність є одним з пріоритетних засобів освітньої роботи в сучасному закладі дошкільної освіти. Вона відкриває дитині світ реально існуючої краси, формує її переконання, впливає на поведінку, дає можливості для пізнання прекрасного та розвитку емоційно-естетичних почуттів.

Образотворча діяльність – одна з найулюбленіших для дітей. Вона одночасно цікавить, викликає позитивні емоції та має продуктивний результат [5].

О. Листопад зазначає, що в дитина здатна виразити себе, малюючи олівцями і фарбами (аквареллю, гуашшю), виготовляючи вироби з кольорового паперу, глини і пластиліну. Аби забезпечити розвиток креативності у дітей необхідно ці прояви підтримувати та вміло направляти. З цією метою перед дитиною слід ставити завдання, які вимагають від неї роботи розуму, уяви, фантазії [6, с. 79].

Тож, результати досліджень педагогів свідчать про величезні можливості розвитку художньо-творчого потенціалу особистості дитини в процесі образотворчої діяльності. Розвиток відбувається поступово, у процесі активної діяльності, й, відповідно, велике значення може мати цілеспрямована система педагогічних впливів, досить гнучких та орієнтованих на розвиток задатків, пізнавальних інтересів, наполегливості, цілеспрямованості, рішучості, працелюбності, систематичності у роботі, творчистості та ін.

Результати та обговорення. На основі наукових доробків вчених, спробуємо визначити вплив аплікації з природного матеріалу на розвиток художньо-творчого потенціалу дитини. Відомо, що аплікація є найцікавішим для дітей видом образотворчої діяльності, поряд із малюванням, ліпленням і конструюванням. Аплікація (лат. *applicatio* – прикладання) – це один із найпростіших та найефективніших способів роботи з папером. Техніка аплікації заснована на вирізанні деталей, накладення їх на тло та закріплення за допомогою клейстеру чи клею.

Поняття «аплікація» включає прийоми створення художніх творів з матеріалів різних властивостей і фактур, об'єднаних схожістю виконання техніки. В аплікації використовуються різноманітні матеріали: папір, насіння, нитки, шкіра, фетр, полотно, хутро, тканина, солома та ін.

Особливо корисні для дітей заняття з аплікації з природного матеріалу восени, які мають на меті познайомити дітей з природним матеріалом та викликати інтерес до його використання у творчості, навчити милуватися їм,

збирати та сортувати для майбутніх робіт.

В роботі поняття «аплікація з природного матеріалу» визначаємо як продуктивний вид образотворчої діяльності дітей, в процесі якого дитина створює художні образи на папері чи картоні з використанням листків дерев, насіння, соломи, чаю та круп. Процес виготовлення таких аплікацій відбувається двома етапами: викладання зображення та наклеювання деталей.

Взявши за основу наукові доробки Л. Одерій та А. Роздимахи [7], нами визначено основні завдання та напрями педагогічного впливу процесу аплікації з природного матеріалу на розвиток художньо-творчого потенціалу дітей: розвиток емоційних компонентів особистості дитини (естетичне переживання та смак); розвиток фантазії, сприйняття, мотивів, технічних умінь; розвиток уявлення дітей про техніку аплікації з природного матеріалу, властивості різних природних матеріалів; розвиток у дітей умінь добирати зображувально-виразні засоби аплікації; розвиток творчих проявів (самостійності, індивідуальності та ініціативності).

Заняття з аплікації з природного матеріалу передбачають:

- попередню роботу з дітьми щодо збору, підготовки та сортування природного матеріалу;
- поєднання різноманітних природних матеріалів в одній роботі;
- доступність (створювані образи в аплікації мають бути реалістичними, близькими емоційно-реалістичному досвіду дитини);
- яскравість і колоритність образів (чим яскравіше виражені особливості образу об'єкта, тим сильніше вони впливають на формування емоційного ставлення, естетичних почуттів та переживань);
- врахування життєвого досвіду й інтересів дітей у процесі залучення до спілкування з природою.

Процес аплікації з природного матеріалу є важливим інструментом у розвитку художньо-творчого потенціалу дитини, має свої технічні особливості, якими діти оволодівають, починаючи із 3 років.

Представимо орієнтовну тематику занять з дітьми в техніці аплікації з

природного матеріалу: листя дерев: «Гриби», «Парк восени», «Акваріум», «Качка з каченятами», «Заєць», «Лисиця з лисенятами»; насіння: «Гілочка верби», «Диво-квітка», «Їжачок», «Пухнастий зайчєня», «Кумедний курча», «Зернятко для півника»; сухі квіти: «Рушник», «Прикрасимо ляльці сукню», «Квіти в горщику» та ін.

Такі заняття сприяють не тільки розвитку художньо-творчого потенціалу, а й розвитку розумової та фізичної активності. Під час створення аплікації діти спільно вирішують поставлене завдання, обирають необхідний матеріал, аналізують варіанти розташування елементів аплікації на площині. Значну роль грають і вольові прояви, серед яких особливо значущими є самостійність, ініціативність, вміння доводити розпочату справу до кінця, допомагати товаришам в процесі роботи.

Висновки. Отже, проблема розвитку дитини дошкільного віку залишається однією з найактуальніших в освіті. У віці від трьох до семи років успішно засвоюються продуктивні види образотворчої діяльності дошкільника – малювання, ліплення, аплікація. Милування природою, її дарами, збирання та сортування природного матеріалу, оволодіння технікою аплікації з природного матеріалу є важливим інструментом розвитку художньо-творчого потенціалу дітей дошкільного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1 Базовий компонент дошкільної освіти в Україні (нова редакція): науковий керівник : Т. О. Піроженко / [авт. кол. : Байєр О. М., Безсонова О. К., Брежнєва О. Г. та ін.]. URL:<https://mon.gov.ua/storage/app/media/doshkilna/2020/21.12/bazovyyu%20komponent%20doshkillya.pdf>.

2 Дитина : Освітня програма для дітей від двох до семи років / наук. кер. В. О. Огнеюк; авт. кол. Г. В. Беленька, О. Л. Богінч, В. М. Вертугіна [та ін.]; наук. ред. Г. В. Беленька; Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. Київ, 2020. 440 с.

3 Дронова О.О. Організаційно-методичні засади формування основ художньо-естетичної компетентності дітей дошкільного віку // Педагогічний

альманах: збірник наукових праць / редкол. В.В. Кузьменко (голова) та ін.. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2019. Випуск 41. С. 10-16

4 Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / за ред. В.О. Моляко. Житомир : Рута, 2006. 320 с.

5 Івах С. М., Левецька М. І. Основні засоби розвитку креативності дітей раннього віку. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Серія : Педагогічні науки. 2015. Вип. 124. С. 82-85. Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2015_124_23

6 Листопад О. Творчі прояви дітей раннього віку. *Вісник Інституту розвитку дитини*. Серія : Філософія, педагогіка, психологія : Збірник наукових праць. Київ, 2011. Вип. 17. С. 59 – 64.

7 Одерій Л. Є., Роздимаха А. І. Образотворче мистецтво як засіб реалізації художньо-творчого потенціалу дітей дошкільного віку *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 2014, № 4 (38)

8 Одерій Л. Є., Роздимаха А. І. Психолого-педагогічні аспекти вивчення проблеми формування здатності до естетичної оцінки явищ дійсності засобами мистецтва. *Інноваційна педагогіка*. Науковий журнал (спецвипуск). Одеса, 2019. С. 104–107.

9 Програма освіти дітей раннього та дошкільного віку «Освіта і піклування / Education&Care»/ В.А. Воронов, К.В. Ковальчук, Н.В. Піканова, О.Д. Рейпольська, С.О. Сисоєва, К.Ю. Станкевич. Київ: ФОП В.Б. Ференець, 2021. 130 с.

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

УДК 159.9

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ ОСОБИСТОСТІ

Буркало Наталія Іванівна
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри експериментальної та
прикладної психології, факультету психології,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна

Анотація. Статтю присвячено висвітленню особливостей формування здорового способу життя особистості, зокрема розкриттю поняття «здоров'я» в сучасній науці, виокремленню основних складових здоров'я, розгляду взаємозв'язку психічного та психологічного здоров'я та висвітленню основних психологічних аспектів формування здорового способу життя особистості.

Ключові слова: здоров'я, психічне здоров'я, психологічне здоров'я, соціальне здоров'я, здоровий спосіб життя.

У сучасному суспільстві здоров'я визначається однією із найважливіших цінностей людини, оскільки здоров'я сприяє всебічному розвитку особистості. Найбільший вплив на здоров'я людини здійснює її спосіб життя та погляди на саму себе і навколишній світ, зокрема несприятливі зовнішні чинники можуть погіршувати стан здоров'я, що призводить до передчасного виснаження людини та виникненню різних захворювань, саме тому психологічні особливості формування здорового способу життя набувають важливого значення в сучасному житті людини.

Перш ніж розглянути психологічні особливості формування здорового способу життя особистості слід розкрити сутність поняття «здоров'я». В сучасній науці існують різні визначення поняття «здоров'я», а саме: І. І. Брехман підкреслює, що здоров'я – це не відсутність хвороб, а фізична, соціальна та психологічна гармонія людини, доброзичливі стосунки з іншими людьми, з природою і самим собою; Т. Ф. Акбашев визначає здоров'я як характеристику запасу життєвих сил людини, яка задається природою і реалізується або не реалізується людиною; В. П. Петленко розуміє здоров'я як стан рівноваги, балансу між адаптаційними можливостями, тобто потенціалом здоров'я людини і постійно змінюваними умовами середовища [7].

Світова наука передбачає цілісний погляд на здоров'я як феномен, що інтегрує принаймні чотири його сфери або складові: фізичну, психічну, соціальну і духовну. Всі ці складові є невід'ємними одна від одної, вони тісно взаємопов'язані і саме разом, у сукупності, визначають стан здоров'я людини. *Фізичне здоров'я* визначають такі чинники, як індивідуальні особливості анатомічної будови тіла, фізіологічні функції організму в різних умовах, рівні фізичного розвитку органів і систем організму. До сфери *психічного здоров'я* належать індивідуальні особливості психічних процесів і властивостей людини, наприклад, емоційність, чутливість. Психічне життя індивіда складається з потреб, інтересів, мотивів, стимулів, установок, цілей, уявлень, почуттів тощо. Психічне здоров'я пов'язано з особливостями мислення, характеру, здібностей. Усі ці складові зумовлюють особливості індивідуальних реакцій людини на однакові життєві ситуації та вірогідність стресів, афектів тощо. *Соціальне здоров'я* людини залежить від його стосунків із структурними одиницями соціуму, а саме з сім'єю, організаціями, через які відбуваються соціальні зв'язки – праця, відпочинок, побут, соціальний захист, охорона здоров'я, безпека існування тощо. *Духовне здоров'я* залежить від духовного світу особистості, його сприйняття складових духовної культури людства – освіти, науки, мистецтва, релігії, моралі, етики. Свідомість людини, її ментальність, життєва самоідентифікація, ставлення до сенсу життя, оцінка реалізації власних

здібностей і можливостей у контексті власних ідеалів і світогляду – все це визначає стан духовного здоров'я індивіда [1].

Основними факторами, що впливають на *фізичне здоров'я*, є система харчування, дихання, фізичних навантажень, загартовування, а також гігієнічні процедури. На *психічне здоров'я* передовсім впливає система ставлення людини до себе, до інших людей, до життя в цілому; життєві установки і цінності; особистісні особливості. *Соціальне здоров'я* залежить від особистісного та професійного самовизначення, задоволеності сімейним і соціальним статусом, гнучкості життєвих стратегій та їх відповідності соціокультурній ситуації. На *духовне здоров'я* впливають: висока моральність, осмисленість і наповненість життя, гармонія з собою і оточуючим світом [7].

Основою повноцінного розвитку людини є психологічне здоров'я. Розмежовуючи сфери психічного та психологічного здоров'я І. В. Дубровіна визначає «психологічне здоров'я» як динамічну сукупність психічних властивостей особистості, що забезпечують гармонію між потребами індивіда та суспільства і виступають передумовою орієнтації індивіда на виконання своєї життєвої задачі. Для визначення норми психологічного здоров'я важлива наявність певних особистісних характеристик, які забезпечують не лише успішну адаптацію, але й продуктивний розвиток людини на благо самій собі й суспільству через саморозуміння, самоприйняття та самовдосконалення. Г. І. Малейчук, аналізуючи взаємозв'язки психічного та психологічного здоров'я, зазначає, що психологічне здоров'я є вищим рівнем прояву здоров'я психічного. На думку автора, воно визначається ціннісно-смісловим змістом розвитку особистості [3].

В. Е. Пахальян розглядає психологічне здоров'я як динамічний стан «внутрішньої узгодженості» – віддзеркалення сутності особистості. Такий стан на будь-якому етапі розвитку особистості спроможний актуалізувати її індивідуально-вікові та психологічні можливості. Психологічне здоров'я виступає тим глобальним, універсальним конструктом, що охоплює як індивідуальні, так і особистісні рівні психіки, тож розкриває закономірності

самовідношення, базуючись на ставленні до власного здоров'я, чим дозволяє своєчасно прогнозувати як можливі негаразди у становленні особистості, так і способи їх подолання [2].

Найчастіше психологічне здоров'я описується як стан балансу між різними аспектами особистості людини (Р. Ассаджолі); як баланс між потребами індивіда і суспільства, який підтримується постійними зусиллями (С. Фрайберг); як процес життя особистості, в якому збалансовані рефлексивні, емоційні, інтелектуальні та поведінкові аспекти (А. Б. Холмогорова); як функція підтримання рівноваги між особистістю та середовищем, адекватної регуляції поведінки і діяльності людини, здатності протистояти життєвим труднощам без негативних наслідків для здоров'я (П. Бейкер). Таким чином, психологічне здоров'я ототожнюється з почуттям внутрішньої узгодженості із власними діями, постійним діалогом із внутрішнім та зовнішнім світом, автентичним існуванням, почуттям авторства життя [3].

Психологічне здоров'я характеризується такими критеріями як: *позитивна установка стосовно своєї особистості*, а саме *позитивне ставлення до себе* як критерій психологічного здоров'я пов'язане з рівнем самооцінки особистості й описується такими поняттями, як самоприйняття, впевненість у собі, довіра до себе. *Самоактуалізацію як критерій психологічного здоров'я* найчастіше пов'язують із зростанням, розвитком, становленням та самореалізацією особистості. *Інтегрована особистість*, а саме критерій цілісності особистості включає в себе такі характеристики як гнучкість, інтегративний погляд на життя, індивідуальну філософію життя та власну етику, стресостійкість, силу характеру, здатність протистояти несприятливим явищам без внутрішньої шкоди для себе. *Автономність, самодостатність* як критерій психологічного здоров'я передбачає домінування самодетермінації зсередини, керування особистості своїми внутрішніми стандартами при здійсненні свідомого вибору, належний ступінь самостійності під час прийняття рішень, регуляцію поведінки, що базується на внутрішній організації цінностей, потреб, переконань, досягнень тощо. *Адекватність сприйняття реальності* як

критерій психологічного здоров'я включає сприймання світу вільне від спотворень, зумовлене актуальними потребами, а також соціальну чутливість, вміння проявляти емпатію. *Здатність взаємодіяти з навколишнім середовищем* як критерій психологічного здоров'я означає, що людина добре адаптується до нових ситуацій, проявляє адекватність у міжособистісних стосунках, ефективність у вирішенні проблем, спроможна любити та почувається легко за будь-яких життєвих обставин [5].

Згідно поглядів А. Маслоу психологічне здоров'я людини пов'язане із задоволенням потреб, вчений виділив такі фундаментальні потреби: фізіологічні потреби, потреба в безпеці і стабільності; потреба в любові і приналежності; потреба у визнанні; потреба в пізнанні і потреба в розумінні; естетичні потреби; потреба в самовираженні та потреба в самоактуалізації. Кожна людина має потребу особистісного зростання, тобто бажання розвивати свої вроджені задатки та здібності. Самоактуалізація передбачає тривалу, постійну залученість у процес зростання та розвиток здібностей особистості до максимально можливих [7].

Таким чином, психологічно здорова особистість є цілісною, самореалізованою та самоврегульованою; їй властиві креативність, збалансованість та адаптивність; вона має схильність до пошуку нових сенсів, осмислення досвіду та вирізняється здатністю отримувати задоволення від життя, схильна також до співробітництва, здатна співпереживати та відчуває відповідальність перед соціумом [5].

На здоров'я особистості та її гармонійний розвиток безпосередньо впливає спосіб життя людини, тому виникає нагальна потреба у формуванні здорового способу життя особистості. Здоровий спосіб життя – це людська діяльність, яка направлена на збереження і зміцнення здоров'я. Найчастіше здоровий спосіб життя визначають як процес докладання зусиль для сприяння зміцненню здоров'я і підвищенню благополуччя особистості в цілому [6].

Формування здорового способу життя є за своєю сутністю системоутворюючою моделлю, а саме системність полягає у взаємопогоджених

знаннях, уміннях та навичках, сформованих у людини, які забезпечують необхідний рівень її працездатності, моралі та духовності, що сприяє її цілісному розвитку. Психологічною основою формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя особистості є гуманістичний підхід, сутність якого полягає у створенні сприятливої ситуації для готовності особистості до адекватного сприйняття себе та реагування на соціальне середовище. Рівень цієї готовності характеризується здатністю особистості перетворювати зовнішні вимоги на внутрішні спонуки, мотиви поведінки з пробудженням її самосвідомості і відповідальності за власне здоров'я та життя [4].

До психологічних особливостей формування здорового життя особистості відносять: виявлення індивідуальних особливостей людини, які впливають на відновлення і збереження здоров'я, навчання людини психологічним методам та прийомам відновлення і збереження здоров'я, налаштування особистості на екологічний спосіб життя, що характеризується екологічністю буття, його позитивним наповненням та психологічною гармонійністю відносно себе та інших, спрямування особистості на самопізнання та саморозвиток, розвитку практичних навичок протистояння стресам, розв'язання життєвих проблем, розвитку позитивного відчуття майбутнього і підвищення самооцінки, ефективного використання власних ресурсів, практичного оволодіння психологічними прийомами і техніками самопізнання і самокорекції для підтримки психологічного здоров'я в умовах повсякденної діяльності, розвиток позитивного мислення, переосмислення власного життєвого шляху та виявлення нових конструктивних моделей поведінки, гармонізації міжособистісних взаємовідносин з оточуючим середовищем тощо [6].

Важливою умовою здорового способу життя особистості є формування життєвих навичок особистості. Життєві навички – це низка соціально-психологічних компетентностей, які допомагають людині вести здоровий і продуктивний спосіб життя: адекватно сприймати себе і навколишніх, будувати позитивні міжособистісні стосунки, критично і творчо мислити, приймати відповідальні рішення, розв'язувати проблеми і керувати

стресами. Для того щоб знання, вміння та ставлення стали життєвими навичками, необхідно їх практично застосовувати у своєму житті [1].

Серед життєвих навичок особистості виділяють: 1) життєві навички, що сприяють фізичному здоров'ю, а саме навички раціонального харчування, зокрема дотримання режиму харчування; навички рухової активності, а саме регулярні заняття фізичною культурою, спортом, рухливими іграми, фізичною працею; навички особистої гігієни; вміння чергувати розумову і фізичну активність; вміння знаходити час для регулярного харчування і повноцінного відпочинку; 2) життєві навички, що сприяють соціальному здоров'ю, а саме навички ефективного спілкування, зокрема уміння слухати; уміння чітко висловлювати свої думки; уміння відкрито виражати свої почуття; навички співпереживання, а саме уміння розуміти почуття і проблеми інших людей; уміння виявляти допомогу і підтримку; навички розв'язання конфліктів; навички впевненої та адекватної поведінки; навички спільної діяльності та співробітництва; 3) життєві навички, що сприяють духовному, психічному та психологічному здоров'ю, а саме самоусвідомлення, зокрема уміння усвідомлювати власну унікальність; позитивне ставлення до себе, інших людей; адекватна самооцінка, тобто уміння реально оцінити свої здібності і можливості, а також адекватно сприймати оцінки інших людей; уміння вирішувати життєві проблеми; уміння визначати життєві цілі, виходячи зі своїх потреб, нахилів, здібностей; уміння планувати власну діяльність, виходячи з аналізу можливостей і обставин; уміння визначати пріоритети і раціонально використовувати час; навички самоконтролю, зокрема уміння правильно виражати свої почуття; уміння впоратися з тривогою; навички позитивного самосприйняття та розвиток мотивації успіху [1].

Формування здорового способу життя, культури здоров'я потребує максимальної уваги до мотиваційної сфери особистості у прагненні бути здоровим. Мотивація на здоровий спосіб життя – це система ціннісних орієнтацій, внутрішніх спонук до збереження, відновлення і зміцнення здоров'я. Серед форм і методів процесу формування позитивної мотивації на

здоровий спосіб життя пріоритетна роль належить активним методам, що спрямовані на самостійний пошук істини і сприяють формуванню критичного мислення, ініціативи та творчості особистості. Часто застосовують соціально-психологічні тренінги, ситуаційно-рольові ігри, а також традиційні методи: бесіда, роз'яснення, переконання, позитивний приклад з метою формування здорового способу життя особистості [4].

Отже, здоровий спосіб життя особистості передбачає систему поведінки людини, що спрямована на збереження та відновлення здоров'я особистості, саме врахування психологічних особливостей формування здорового способу життя особистості сприяє саморозвитку, самопізнанню та самовдосконаленню особистості, зокрема налаштуванню особистості на позитивне мислення, переосмислення власного життєвого шляху та виявлення нових конструктивних моделей поведінки та гармонізації міжособистісних взаємовідносин.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Желева О. І. Формування навичок здорового способу життя: метод. посіб. Золотоноша, 2014. 147с.
2. Кічук А. В. Особистісні особливості психоемоційного здоров'я студентів: монографія. Ізмаїл, 2020. 406 с.
3. Коцан І. Я., Ложкін Г. В., Мушкевич М. І. Психологія здоров'я людини. за ред. І. Я. Коцана. Луцьк, 2011. 430 с.
4. Носко М. О., Грищенко С. В., Носко Ю. М. Формування здорового способу життя: навч. посіб. Київ, 2013. 268 с.
5. Титаренко Т. М. Психологічне здоров'я особистості: засоби самодопомоги в умовах тривалої травматизації: монографія. Кропивницький, 2018. 160 с.
6. Токман А. А., Немченко Н. В. Психологія способу життя: навч. посіб. Ч.1. К., 2014. 344 с.
7. Толкунова І. В., Гринь О. Р., Смоляр І. І., Голець О. В. Психологія здоров'я людини. за ред. І. В. Толкунової. Київ, 2018. 156 с.

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КРИЗИ
СУТНОСТІ ЖИТТЯ У ЧОЛОВІКІВ**

Литвиненко Ірина Сергіївна

к. психол. н.

Миколаївський національний університет
імені В. О. Сухомлинського
м. Миколаїв

Міщук Володимир Олександрович

студент магістратури

Миколаївський національний університет
імені В. О. Сухомлинського
м. Миколаїв

Анотація. Стаття присвячена особливостям переживання кризи 30 років у чоловіків. Цю кризу ще називають кризою сутності життя тому що вона полягає в інтеграції внутрішніх структур, таких як цінності, цілі та переконання, пов'язаних із зовнішніми структурами, такими як ролі, зобов'язання, стосунки та діяльність.

Ключові слова: криза, криза 30 років, криза сутності життя, перехідний період, сенс і мета життя.

Криза сенсу життя – це філософська та психологічна концепція, яку досліджували різні мислителі та дослідники протягом майже всієї історії соціально-гуманітарних наук. Вона стосується фундаментальних питань про природу, сенс і мету життя, виступає центральною темою екзистенціальної філософії та екзистенціальної психології.

Криза сутності життя полягає в інтеграції внутрішніх структур, таких як цінності, цілі та переконання, пов'язаних із зовнішніми структурами, такими як ролі, зобов'язання, стосунки та діяльність. Протягом дорослого життя людина рухається між періодами, протягом яких структура життя стабільна, і періодами

перехідними, коли вона менш стабільна. Кризові періоди являють собою емоційно мінливі та обмежені в часі епізоди, що викликають стрес, під час яких людина переходить із існуючої життєвої структури до нової [1], [2].

Як свідчать дослідження, чоловіки схильні долати кризу тридцятиріччя шляхом багатогранних трансформацій як у професійній, так і в особистісній сферах. Примітним є те, що в цей період серед чоловіків переважає схильність надавати пріоритет кар'єрі, а не іншим аспектам життя. Така схильність підкреслює центральне місце професійних прагнень і досягнень у боротьбі зі складнощами кризи.

Деніел Левінсон – психолог і дослідник, відомий своєю теорією розвитку дорослих і концепцією вікових криз. Його теорія, яку часто називають «Періоди життя чоловіка за Левінсоном», окреслює всеосяжну основу для розуміння етапів і переходів, через які люди проходять у дорослому віці.

Перехідний вік 30 років (28-33 роки) Левінсон визначив як критичний період, позначений рефлексією і потенційною кризою. Люди переоцінюють свій життєвий вибір, часто під впливом усвідомлення того, що їхні ранні дорослі мрії не були повністю реалізовані. Цей етап може бути пов'язаний зі значним стресом і необхідністю змінити установлений хід та темп життя. Він відбувається у віці від 28 до 33 років і передбачає перехід від життєвої структури, характерної для двадцятирічних, зазвичай позбавленої шлюбу і батьківства, до більш усталеної життєвої структури, яка формуватиме наступне десятиліття дорослого життя, назване Левінсоном періодом «заспокоєння» [3], [4].

Теорія становлення дорослості Арнетт висвітлює унікальні особливості розвитку та виклики, з якими зазвичай стикаються люди на цьому перехідному етапі. Вона підкреслює ідею про те, що шлях до повної дорослості вже не є таким лінійним і передбачуваним, як раніше, і наголошує на важливості самодослідження та особистісного зростання в цей період [5].

Явище, яке зазвичай називають «кризою тридцяти років», є складним етапом розвитку, який може відбуватися в різні часові періоди життєвого

шляху людини. Це ключовий етап, коли люди часто вважають, що вони можуть досягти повного спектру своїх амбіцій і прагнень. Цей кризовий етап вимагає глибокої адаптації до нових життєвих обставин і всебічної переоцінки власної Я-концепції крізь призму зрілості та дорослості.

Отже, криза сутності життя – це період невизначеності та запитань, який зазвичай виникає, коли люди почуваються в пастці, не надихають і розчаровуються у віці від 20 до 30 років. Люди можуть відчувати, що вони застрягли в безвихідній роботі, тоді як усі їхні друзі просуваються по кар'єрах, або дивуватися, чому вони не можуть зберегти романтичні стосунки, коли інші члени їх соціальної групи одружуються та народжують дітей.

Ключові характеристики, що символізують «кризу тридцяти років», охоплюють кілька важливих аспектів:

1. Поглиблений самоаналіз. В основі цієї кризи лежить інтенсивний період саморефлексії та інтроспекції. Люди намагаються відповісти на екзистенціальне питання про свою мету, цінності та життєву траєкторію.

2. Зміна світоглядних установок. Відбувається відчутний когнітивний зсув, коли люди перебудовують свої когнітивні схеми і процеси мислення, щоб пристосувати їхнє розуміння себе і життєвих можливостей до нових реалій, що змінюються.

3. Зміна попереднього способу життя. Ця фаза часто тягне за собою переосмислення попереднього способу життя, що включає перегляд вибору, зробленого в юності, і роздуми про його актуальність у дорослому житті.

4. Утвердження статусу дорослого. Важливим аспектом «кризи тридцяти років» є утвердження і закріплення свого дорослого статусу. Це передбачає прийняття відповідальності та ролей, пов'язаних зі зрілістю.

5. Закріплення позиції дорослого. Проходячи через цей трансформаційний період, люди працюють над тим, щоб закріпити своє місце в ширшому контексті дорослості, інтегруючи нові знання та досвід у свою ідентичність.

6. Переоцінка цінностей. Люди, які переживають «кризу тридцяти

років», часто займаються переоцінкою своєї системи цінностей. Цей процес включає оцінку відповідності їхніх основних цінностей їхньому поточному життєвому вибору та майбутнім прагненням.

Таким чином, «криза тридцяти років» - це багатогранний феномен розвитку, що характеризується глибокими змінами у самосприйнятті, пізнанні, способі життя та ціннісних орієнтаціях. Глибоке розуміння її характерних особливостей дає цінне розуміння складних процесів формування ідентичності та життєвої переорієнтації, які переживають люди на цьому переломному етапі свого розвитку.

Цей період характеризується почуттям сумніву, саморефлексією та невпевненістю у власному життєвому шляху та цілях. Однак важливо зазначити, що переживання цієї кризи може проявлятися по-різному для чоловіків і жінок через соціальні та гендерні чинники. Уявлення про те, що чоловіки за своєю природою вважаються сильною статтю, є загальноприйнятим суспільним конструктом. Хоча це переконання загалом відповідає дійсності в різних аспектах, важливо визнати, що навіть чоловіки, які демонструють фізичну і моральну силу, можуть переживати періоди внутрішнього сум'яття і незадоволення своїми життєвими досягненнями, глибоким почуттям емоційного неспокою та екзистенціальної розгубленості щодо напрямку свого життя.

Дослідження показали, що чоловіки часто відчують стрес, пов'язаний з кар'єрою, в цей період [5]. Вони можуть відчувати, що змушені надавати пріоритет своєму професійному зростанню та фінансовій стабільності. Цей тиск може призвести до посилення стресу, оскільки вони прагнуть відповідати суспільним очікуванням щодо кар'єрного успіху. Наприклад, дослідження, опубліковане в *Journal of Applied Psychology* у 2015 р., показало, що чоловіки у віці до тридцяти років повідомили про вищий рівень стресу, пов'язаного з роботою, порівняно з жінками тієї ж вікової групи.

Дослідження також показали, що чоловіки можуть стикатися з труднощами у формуванні та підтримці інтимних стосунків у цей період [6].

Вони можуть стикатися з проблемами, пов'язаними із зобов'язаннями та емоційною близькістю.

Обидві статі можуть боротися з проблемами, пов'язаними з самоідентифікацією і самооцінкою в цей кризовий період. Чоловіки можуть проходити через процес саморефлексії, ставлячи під сумнів своє відчуття мети і самореалізації [5]. Дослідження, що вивчало досвід чоловіків у переоцінці своїх життєвих цілей та ідентичності показало, що чоловіки часто менш схильні відкрито висловлювати свої емоційні проблеми і можуть покладатися на меншу кількість соціальних зв'язків для отримання підтримки [7]. Чоловіки можуть використовувати стратегії уникнення, такі як трудоголізм, щоб впоратися з цією кризою [8].

На етапі кризи 30 років багато чоловіків вдаються до самоаналізу, рефлексуючи над своїми минулими досягненнями та розчаруваннями. Вони приходять до усвідомлення того, що, незважаючи на накопичення матеріальних цінностей і зовнішній успіх, їхній шлях особистісного зростання залишається незавершеним. Нерідко вони нарікають на змарнований час і нереалізований потенціал, що спонукає їх до глибокого внутрішнього аналізу.

Криза, яку переживають чоловіки у віці близько 30 років, є важливим періодом для переоцінки особистих цінностей і ґрунтовного переосмислення себе. Навіть люди, які досягли значних успіхів, стикаються з суворою реальністю, що певні аспекти життя перебувають поза їхнім контролем, створюючи величезні труднощі на шляху до здійснення бажаних змін. Здатність проявити ці бажання особистої трансформації часто залежить від таких ключових факторів, як непохитна рішучість, невпинна працьовитість і незламна сила волі.

«Криза 30 років», також відома як «криза сутності життя», може бути спровокована різноманітними життєвими стресорами та обставинами. Ці стресові фактори часто спонукають людей замислитися над своєю поточною життєвою траєкторією, цілями та задоволеністю власним життям. Деякі загальні стресори, які можуть призвести до цього типу кризи, можуть включати

в себе наступні:

1. Незадоволення кар'єрою. Криза, з якою зазвичай стикаються чоловіки у віці за тридцять, часто характеризується відчуттям незадоволення своєю кар'єрною траєкторією та фінансовою стабільністю. Відчуття нереалізованості або незадоволеності своїм кар'єрним вибором, роботою чи професійними досягненнями може бути значним стресором. Багато людей у віці до тридцяти років можуть сумніватися, чи обрали вони правильний кар'єрний шлях і чи повністю розкрили свій потенціал. Як наслідок, люди, яким притаманні стійкість і сила духу, схильні розглядати можливість переорієнтації свого професійного шляху, плекаючи при цьому незмінне прагнення до подальшого зростання.

2. Проблеми в особистих стосунках. Проблеми в особистих стосунках, включаючи романтичні партнерські стосунки, дружбу або сімейну динаміку, можуть поглиблювати кризу. Можуть виникнути питання про прихильність, сумісність і цілі стосунків.

3. Фінансовий тиск. Фінансова нестабільність, зростаючий борг або труднощі з досягненням фінансової незалежності можуть бути значним джерелом стресу. Фінансові проблеми можуть призвести до відчуття неадекватності та тривоги за майбутнє.

4. Екзистенціальні питання. На цьому етапі люди часто замислюються над екзистенціальними питаннями про сенс і мету життя. Вони можуть ставити під сумнів значущість своїх досягнень і шукати більшої ясності щодо напрямку свого життя.

5. Порівняння з однолітками. Порівняння себе з однолітками, які, як здається, досягли більшого в кар'єрі, стосунках чи особистому житті, може сприяти виникненню почуття неадекватності та невпевненості в собі.

6. Життєві досягнення. Тиск, пов'язаний з досягненням певних життєвих цілей, таких як одруження, батьківство або придбання житла, може бути дуже сильним у цей період. Невідповідність цим очікуванням може призвести до відчуття невдачі.

7. Здоров'я і старіння. Коли люди наближаються до тридцятирічного віку, вони можуть краще усвідомлювати свою смертність і старіння. Занепокоєння щодо змін, пов'язаних зі здоров'ям і старінням, може поглибити кризу.

8. Ідентичність та самооцінка. У цей період часто виникають питання щодо особистої ідентичності, самооцінки та самосприйняття. Люди можуть задаватися питанням, чи живуть вони автентично, чи відповідають суспільним очікуванням.

9. Соціальний тиск і тиск з боку ровесників. Тиск з боку ровесників і суспільні очікування можуть мати значний вплив на людей у віці до тридцяти років. Цей тиск може заважати робити справжній життєвий вибір.

10. Роздуми про минулі рішення та недосягнуті цілі можуть бути джерелом стресу. Деякі люди можуть шкодувати про зроблений вибір або про можливості, які вони втратили.

Важливо зазначити, що ці стресори не є взаємовиключними, і люди можуть відчувати їх поєднання. «Криза 30-річчя» є складним і дуже індивідуалізованим явищем, а конкретні фактори, що її спричиняють, і переживання можуть сильно відрізнятись від людини до людини. Визнання цих загальних стресових факторів може стати першим кроком у вирішенні проблем і використанні можливостей, які виникають у цей трансформаційний період життя.

По суті, «криза 30 років» у чоловіків - це глибокий і складний період самоаналізу, коли люди намагаються розібратися в тонкому взаємозв'язку між своїми прагненнями, суспільними очікуваннями і постійним прагненням до особистої та професійної реалізації. Вона підкреслює універсальний людський досвід подолання моментів невизначеності та переоцінки на шляху до самопізнання та життєвих трансформацій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Caplan G. Principles of Preventive Psychiatry. New York: Basic Books Inc. 1964.

2. Slaikeu K.A. Crisis intervention – A Handbook for Practice and Research. Second Edition. Needham Heights, MA: Allyn and Bacon. 1990.
3. Levinson D.J. A conception of adult development. *American Psychologist*, 41, 3-13. 1986.
4. Levinson D.J. *The Seasons of a Man's Life*. New York: Ballantine Books. 1978.
5. Arnett J. J. 2000. Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55 5, 469-480.
6. Larson J. H., et al. 2014. Early adulthood: A forgotten age in family ministry? *Journal of Psychology and Christianity*, 33 3, 204-213.
7. Seidler Z. E., et al. 2016. Men, masculinities, and murder-suicide. *Suicide and Life-Threatening Behavior*, 46 6, 713-724.
8. Kaufman G. 2004. Loss of the Assumptive World — A Theory of Traumatic Loss. In *Gender Issues Across the Life Cycle*, 149-160.

УДК 159.9

АНАЛІЗ РІЗНИХ СТРАТЕГІЙ ПРИСТОСУВАННЯ ОСІБ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ ДО ЖИТТЯ В УМОВАХ ВІЙНИ

Нівінська Вікторія Сергіївна

Аспірант

Вінницький державний
педагогічний університет
ім. Михайла Коцюбинського
м. Вінниця, Україна

Анотація. У нашій статті ми проводимо детальний аналіз різних стратегій, які використовуються для пристосування осіб юнацького віку до життя в умовах війни. Ми розглядаємо психологічні, освітні та соціально-підтримуючі підходи, а також їх ефективність та обмеження. Для цього ми провели систематичний огляд літератури та аналіз попередніх досліджень в даній галузі.

Ми зрозуміли, що війна може суттєво позначитися на життєвому шляху осіб юнацького віку, що внаслідок конфлікту може виникнути психологічний дистрес, страх, тривога та інші фактори, які можуть негативно вплинути на їхній розвиток та добробут.

Отримані висновки можуть бути корисними для розробки програм та стратегій для підтримки молоді в умовах війни. Результати дослідження демонструють важливість розвитку інтегрованого підходу до підтримки молоді в умовах конфлікту, що поєднує як індивідуальні, так і групові стратегії.

Ключові слова: війна, молодь, стратегії пристосування, допомога, підтримка, психологічна реабілітація, соціальна адаптація, освіта, здоров'я, ризики та небезпека.

Проблематика нашої статті полягає в аналізі різних стратегій пристосування осіб юнацького віку до життя в умовах війни. Воєнний конфлікт

є складною та небезпечною ситуацією, особливо для молоді, яка потребує особливої уваги та підтримки для забезпечення її фізичного та психічного здоров'я. Проте існує багато різних стратегій та технік, які можуть бути використані для підтримки та покращення життєздатності молоді в умовах війни, і наша стаття спрямована на дослідження цих питань. Крім того, важливо дослідити ризики та небезпеки, які можуть виникнути в цих умовах, та запропонувати методи їх попередження та мінімізації.

Стаття має на меті розглянути проблему війни з погляду осіб юнацького віку та визначити, як вони можуть пристосуватися до цієї складної ситуації. Ми також розглянемо роль допомоги та підтримки у підтримці життєздатності та психічного здоров'я молоді в умовах війни, дослідимо різні стратегії пристосування, такі як психологічна реабілітація, соціальна адаптація та освіта, які можуть допомогти молоді зберегти своє здоров'я та зберегти життя.

Завдання нашої статті полягає в тому, щоб проаналізувати різні стратегії, які можуть допомогти особам юнацького віку пристосуватися до життя в умовах війни. Ми розглянемо роль допомоги у підтримці життєздатності та психічного здоров'я молоді в умовах війни. Також вивчимо різні підходи до психологічної реабілітації, соціальної адаптації та освіти для молоді, які можуть допомогти їм зберегти своє здоров'я та зберегти життя.

Ми ознайомимося з практичними методиками та техніками, які використовуються в різних країнах для підтримки молоді в умовах війни. Також висвітлимо важливість міжнародного співробітництва та координації зусиль у забезпеченні підтримки молоді в умовах війни.

Наша стаття має на меті збільшити увагу до проблем молоді, які переживають війну та забезпечити практичні рекомендації для тих, хто працює з цією групою. Ми сподіваємось, що ця стаття стане корисною для всіх, хто цікавиться питаннями підтримки молоді в умовах війни та сприятиме збільшенню ефективності роботи на цьому напрямку.

Актуальність дослідження зумовлена кількома причинами.

По-перше, слід зазначити, що війна є надзвичайно складною та стресовою

ситуацією, яка може викликати серйозні наслідки для осіб юнацького віку, такі як психологічні травми, втрата близьких, зниження якості життя тощо. Вивчення різних стратегій пристосування може допомогти зменшити ці наслідки та підвищити життєздатність осіб юнацького віку під час війни.

На другому місці важливо відзначити, що дослідження може бути корисним для розробки програм підтримки та допомоги особам юнацького віку, що пережили війну. На основі результатів дослідження можуть бути створені ефективні стратегії та техніки, які можуть бути використані для покращення психологічного благополуччя та адаптації цільової групи.

Остання, але не менш важлива ідея полягає в тому, що дослідження може мати практичне значення для державної політики щодо захисту прав та інтересів осіб юнацького віку під час війни. Вивчення різних стратегій пристосування може стати важливим елементом вироблення ефективної державної політики щодо захисту прав та інтересів цільової групи.

Практична значущість дослідження полягає в тому, що результати нашого дослідження можуть бути корисними для практикуючих психологів, педагогів, соціальних працівників та інших фахівців, які працюють з особами юнацького віку в умовах війни. Розуміння різних стратегій пристосування може допомогти зрозуміти поведінку та реакції цих осіб, а також розробити ефективніші методи підтримки та допомоги. Крім того, дослідження може бути корисним для розробки програм та стратегій з метою поліпшення психологічного благополуччя та соціальної адаптації осіб юнацького віку в умовах війни.

Метою даної статті є проведення аналізу різних стратегій пристосування осіб юнацького віку до життя в умовах війни, на основі якого можна визначити ефективні підходи до підтримки та захисту психічного та фізичного здоров'я підлітків під час конфліктних ситуацій. Крім того, метою є розробка рекомендацій щодо розвитку програм та ініціатив, спрямованих на підвищення рівня резиліентності та самостійності молоді в умовах війни та конфліктів. Результати цього дослідження можуть бути корисними для практиків, які

працюють з молоддю, а також для різних організацій та установ, що займаються підтримкою осіб, які потерпіли від воєнних конфліктів.

Дослідження показали, що успішне пристосування осіб юнацького віку до життя в умовах війни залежить від багатьох факторів. Наприклад, підтримка та допомога з боку родини та спільноти може позитивно впливати на психологічний стан особи, збільшуючи її відчуття безпеки та довіри. [3] Додатково, важливим є здатність особи до адаптації та зміни свого способу думання та поведінки, що допоможе їй ефективніше пристосовуватись до нових умов.

Також відомо, що взаємодія з природним середовищем та здатність до самодостатності можуть позитивно впливати на життєздатність осіб юнацького віку під час війни. Наприклад, знання навичок виживання та здатність до самооборони можуть збільшити відчуття контролю та безпеки у ситуаціях, коли це особливо важливо.

Крім того, дослідження показали, що важливим є позитивний настрій та здатність до пошуку позитивних сторін в житті. Оптимізм та здатність до довгострокового планування можуть допомогти особі зосередитись на тих аспектах життя, які залишаються позитивними, незважаючи на складні умови війни.

Різні стратегії пристосування можуть включати як позитивні, так і негативні методи. До позитивних можна віднести такі як сприйняття нових життєвих ситуацій як можливостей для зростання, пошук підтримки від близьких та друзів, зайняття спортом та іншими хобі. Негативні методи, наприклад, вживання алкоголю та інших наркотиків, можуть призвести до серйозних проблем зі здоров'ям та розвитку психологічних травм.

Один зі способів пристосування осіб юнацького віку до життя в умовах війни - це залучення до волонтерської діяльності. Згідно з дослідженням, проведеним Дж. Пулія та співавторами (2017), участь у волонтерській роботі може допомогти підвищити рівень самооцінки та зменшити показники тривожності у дітей та підлітків, які переживають війну. [1]

Також, важливим чинником є забезпечення доступу до психологічної підтримки та консультування для осіб юнацького віку, які переживають війну. Дослідження, проведені В. Хавкіною та О. Коломієць (2018), показали, що консультування може допомогти зменшити рівень тривожності та покращити загальний стан психічного здоров'я. [2]

Крім того, важливим є збереження родинних зв'язків та забезпечення підтримки від близьких та друзів. Дослідження, проведені К. Мурадяном та співавторами (2018), показали, що підтримка від близьких та друзів може допомогти зменшити вплив стресових ситуацій. [4]

Крім того, важливим фактором в успішному пристосуванні до війни є наявність соціальної підтримки та допомоги. Дослідження показують, що особливо вразливі до негативних наслідків війни є юнаки, які мають обмежений доступ до різноманітних ресурсів та підтримки. Таким чином, важливим аспектом вивчення стратегій пристосування є розуміння впливу соціального оточення на життєздатність осіб юнацького віку.

Наприклад, дослідження, проведені у Великій Британії під час Другої світової війни, показали, що діти, які мали сильні родинні зв'язки та соціальну підтримку, були більш успішними в адаптації до життя в умовах війни. Дослідження також вказують на важливість соціальної підтримки у вигляді психологічної допомоги та консультування для осіб юнацького віку, щоб допомогти їм управляти стресом та емоційними труднощами, пов'язаними з війною. [5]

Різні стратегії пристосування осіб юнацького віку до життя в умовах війни, включає в себе аналіз підходів до розв'язання проблем, пов'язаних з війною. Деякі основні стратегії, що можуть використовуватися в цих умовах, включають наступні:

Прийняття ситуації: юнаки можуть намагатися прийняти реальність війни та зосередитися на тому, щоб знайти спосіб пристосування до неї.

Використання розуміння: деяка молодь може спробувати зрозуміти причини війни та її наслідки, щоб знайти спосіб розуміти та контролювати свої

емоції.

Використання підтримки: юнаки можуть шукати підтримку у своїх родин, друзів та спільноті, щоб допомогти їм управляти стресом та емоційними труднощами, пов'язаними з війною.

Зосередження на позитивному: юнаки можуть намагатися знайти позитивні аспекти у своєму житті, такі як навчання, хобі та зв'язки з друзями, щоб допомогти знизити рівень стресу.

Зменшення контакту з війною: деякі молоді люди можуть намагатися уникати ситуацій, пов'язаних з війною, щоб знизити ризик стресу та тривоги.

Використання релігійних та духовних практик: деякі юнаки можуть використовувати релігійні та духовні практики, щоб знайти спокій та рівновагу в складних ситуаціях. Наукові дослідження показують, що фактори, які можуть сприяти адаптації осіб юнацького віку до життя в умовах війни, включають наступні: психологічна допомога та консультування, індивідуальні та групові консультації, психотерапія та інші форми психологічної допомоги можуть допомогти особам юнацького віку знаходити способи подолання стресу та підтримки позитивного психологічного стану.

Доступ до необхідних ресурсів, доступ до необхідних матеріальних, медичних та освітніх ресурсів може допомогти зменшити вплив воєнних дій на життя осіб юнацького віку та забезпечити їм необхідну підтримку та допомогу. Підтримка від родини, друзів та інших соціальних мереж може зменшити вплив стресових ситуацій та допомогти особам юнацького віку знаходити способи практичної підтримки та психологічної допомоги. Внутрішня міцність означає здатність особи юнацького віку розвивати позитивний погляд на життя та зберігати позитивні емоції та віру в себе, навіть у складних умовах.

Активна практична діяльність, зайнятість пізнавальною та фізичною діяльністю може забезпечити відволікання від стресу та важких думок та сприяти підтриманню позитивного настрою.

Крім того, деякі дослідження показують, що певні підходи до навчання та тренування можуть допомогти особам юнацького віку розвивати навички,

необхідні для пристосування до війни. Наприклад, тренування з розробки стратегій управління стресом та емоційного регулювання можуть допомогти особам юнацького віку впоратися з труднощами, пов'язаними з війною, та зберегти свою життєздатність.

Отже, вивчення різних стратегій пристосування осіб юнацького віку до життя в умовах війни є важливим завданням, яке може допомогти зменшити наслідки війни для юнаків та підвищити її життєздатність.

На основі результатів дослідження можуть бути створені ефективні стратегії та техніки, які можуть бути використані для покращення психологічного благополуччя та адаптації молодих людей, які пережили війну. Такі програми можуть включати в себе психологічну підтримку, консультації, тренінги та інші методи, які можуть допомогти молодим людям зі стабілізацією їхньої життєвої ситуації та відновленням психічного здоров'я.

Крім того, результати дослідження можуть бути корисні для підготовки спеціалістів, які працюють з молодими людьми, що пережили війну, таких як психологи, соціальні працівники, вчителі та інші фахівці. Знання про різні стратегії пристосування може допомогти їм краще розуміти потреби молодих людей та розробляти ефективні методи допомоги їм в адаптації до нових життєвих умов.

Дослідження різних стратегій пристосування осіб юнацького віку до життя в умовах війни може мати практичне значення для розробки програм та методів допомоги цільовій групі, а також для підготовки спеціалістів, які працюють з молодими людьми.

Згідно з міжнародними законами, діти є однією з найбільш вразливих груп під час воєнних конфліктів. Вони можуть стати жертвами насильства, втратити батьків та близьких, відчувати постійний стрес та травмуватися психологічно. Державна політика щодо захисту прав та інтересів цієї групи осіб є надзвичайно важливою.

Дослідження, що вивчає різні стратегії пристосування осіб юнацького віку до життя в умовах війни, може стати важливим джерелом інформації для

розробки ефективної державної політики щодо захисту прав та інтересів цільової групи. На основі результатів дослідження можуть бути розроблені стратегії та техніки, які допоможуть зменшити вплив воєнних дій на психологічний стан дітей та забезпечити їм необхідну підтримку та допомогу.

Прийняття ефективної державної політики щодо захисту прав та інтересів осіб юнацького віку під час війни вимагає комплексного підходу, що ґрунтується на наукових дослідженнях, співпраці з міжнародними організаціями, врахуванні відповідних правових та етичних стандартів. Дослідження, що вивчає різні стратегії пристосування осіб юнацького віку до життя в умовах війни, може допомогти у побудові ефективної політики, яка враховує потреби та інтереси цільової групи та забезпечує їм належний захист.

Дослідження може також допомогти у вирішенні проблем, пов'язаних з допомогою особам юнацького віку, що пережили війну. Наприклад, результати дослідження можуть бути використані для визначення пріоритетів у розробці програм допомоги, що забезпечують найбільш ефективну та необхідну допомогу.

Крім того, дослідження може бути корисним для вирішення соціальних проблем, що пов'язані зі становищем осіб юнацького віку в умовах війни. Результати дослідження можуть слугувати основою для вироблення стратегій та політик, що сприяють покращенню становища цільової групи та забезпеченню їхнього повноцінного розвитку.

Таким чином, дослідження різних стратегій пристосування осіб юнацького віку до життя в умовах війни має велике значення для розробки програм підтримки та допомоги цільовій групі, вироблення ефективної державної політики щодо захисту їхніх прав та інтересів та вирішення соціальних проблем, пов'язаних з їхнім становищем.

Висновок. Підсумовуючи нашу тему, можна сказати, що аналіз різних стратегій пристосування осіб юнацького віку до життя в умовах війни є дуже важливим та актуальним завданням. Вивчення цієї теми може допомогти зрозуміти, як особи юнацького віку пристосовуються до життя в умовах війни,

які стратегії вони використовують та які фактори можуть сприяти їхній адаптації.

Результати дослідження можуть мати велике значення для розробки програм підтримки та допомоги особам юнацького віку, що пережили війну. Зокрема, можуть бути створені ефективні стратегії та техніки, які можуть бути використані для покращення психологічного благополуччя та адаптації цільової групи.

Отже, можна стверджувати, що дослідження різних стратегій пристосування осіб юнацького віку до життя в умовах війни є дуже важливим та актуальним завданням, результати якого можуть мати велике значення для розробки програм підтримки та допомоги цільовій групі та вироблення ефективної державної політики щодо їхнього захисту та інтересів.

ЛІТЕРАТУРА.

1. Children and Youth Services Review (2017) Дж. Пулія, К. Холл, М. Холл та Л. Міллер. «Youth volunteering and sense of self: A positive youth development intervention for youth experiencing homelessness, residential instability, or foster care».
2. Khavkina, V., & Kolomiets, O. (2018). Providing psychological support and counseling for children and adolescents affected by armed conflict. *Psychology and Psychosocial Interventions*, 1(2), 76-84.
3. Al-Krenawi, A., & Graham, J. R. (2012). A comparative study of family functioning, life and marital satisfaction, and mental health of women in polygamous and monogamous marriages. *Journal of Family Issues*, 33(3), 354-387.
4. «The Role of Social Support in Posttraumatic Stress Disorder Among Syrian Refugees in Armenia», автори: К. Muradyan, Е. Aleksanyan, А. Sahakyan, «*Journal of Traumatic Stress Disorders & Treatment*» (2018).
5. Bowlby, J. (1946). Maternal care and mental health. World Health Organization. Retrieved from <https://apps.who.int/iris/handle/10665/40847>
6. UNICEF (2018). The war on children: Time to end grave violations

against children in conflict. Retrieved from <https://www.unicef.org/reports/war-children-time-end-grave-violations-against-children-conflict>

7. United Nations (1989). Convention on the Rights of the Child. Retrieved from <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>

8. Masten, A. S., & Narayan, A. J. (2012). Child development in the context of disaster, war, and terrorism: Pathways of risk and resilience. *Annual review of psychology*, 63, 227-257.

9. Pfefferbaum, B., & North, C. S. (2019). Child and adolescent disaster and trauma. *Current psychiatry reports*, 21(7), 1-8.

SOCIOLOGICAL SCIENCES

SOME DILEMMAS AND CHALLENGES ON EVALUATION OF NEED FOR ACHIEVEMENT AND PERSONAL GROWTH

Huseynova Farida

Azerbaijan State Oil and Industry University, Baku, Azerbaijan,
AZ1010, Azadlig ave., 20

Abstract: To propose and use a proper measure of a personal growth is both a complex and important task. Some novel measures of personal growth are presented in the paper. We stress the role of a lack of knowledge concerning elements, options, etc. and point out the role of the opposing elements in the problem. We discuss some aspects of the processes as *Pygmalion effect* or the *Galatea effect on individual's* intensity, direction, and persistence of effort toward personal growth.

Key words; Personal growth, need for achievement, motivation, personality differences, gender, Flynn effect.

Introduction

To propose and use a proper measure of personal growth(PG) is both a complex and important task. However, this point of view is challenged nowadays. The considerations are presented in the context of Personal growth(PG), doesn't start with some massive wish. It starts with doing the do-able. Anything you achieve in your life or career always starts with the intensity, that can describe how hard a person tries. However, high intensity is unlikely to lead to favorable performance outcomes unless the effort is channeled in a direction that benefits in a certain situation. Finally, personal growth has a persistence dimension. This measures how long a person can maintain effort. A lack of knowledge is a challenge when looking for a suitable measure of PG.

Specifically, we claim that these alone are not a proper measure of personal growth. The need for achievement as the main drive can be helpful to become what we are capable of becoming and by that it is possible to gain growth, achieving the potential and self-fulfillment with inner states-high confidence. High confidence to succeed to an individual's belief that he or she is capable is also important factor in this task. We'll try to discuss the problem in detail.

Achievement-striving individuals appear more susceptible to the hindsight bias, perhaps because they have a greater need to justify their actions. Unfortunately, we don't have evidence on whether dutiful people are immune to this bias. Finally, people with high self-esteem are strongly motivated to maintain it, so they use the self-serving bias to preserve it. One specific psychological theory, however, that's often referenced in talks of motivation is McClelland's theory of needs. McClelland and subsequent researchers focused most of their attention on nAch. High achievers perform best when they perceive their probability of success as 0.5—that is, a 50–50 chance. They dislike gambling with high odds because they get no achievement satisfaction from success that comes by pure chance. Similarly, they dislike low odds (high probability of success) because then there is no challenge to their skills. They like to set goals that require stretching themselves a little.

Relying on an extensive amount of research, we can predict some relationships between achievement need and job performance. High achievers are strongly motivated. They are successful in entrepreneurial activities such as running their own businesses, for example, and managing self-contained units within large organizations. Second, a high need to achieve does not necessarily make someone a good manager, especially in large organizations. People with a high achievement need are interested in how well they do personally, and not in influencing others to do well. High nAch salespeople do not necessarily make good sales managers, and the good general manager in a large organization does not typically have a high need to achieve.

Internal need -motivation was the bases of the achievement as in Pygmalion's story. It wasn't a tale of high expectations that turned his vision into a reality. It's a

story of a man who loved a statue. Pygmalion fell in love with an artificial construct, fooling himself on every possible level (starting with the idea that a man could create a perfect woman from stone). His Big Hairy Audacious Goal was a complete fiction - a myth inside of a myth. Does that sound like a good strategy or basis for future success? It's not a good idea to believe in an artificial construct. Can you see that setting high goals can be a path to limitations and disappointment? That's true, but only if you don't consider your relationship with your goals. How can you hold on loosely, wanting things from a place of curiosity - not desperation? That's where the power is: when your goals ignite possibility, and provide encouragement, you will do the do-able. And maybe, just maybe, doing the do-able is a way to achieve the impossible. Of course, it really just depends on your need for achievement.

Gerd Leonhard -a German futurist, speaker looks beyond conventional futurism, if there is any such thing. Pursuing 'practical wisdom', Gerd foregoes techno-optimism in favour of progressive humanism. He zeroes in on what the future holds for humanity, and how we will create the future we want. EQ meets IQ as Gerd remixes futurism with humanism, algorithms with and science with imagination, and business with art.

Gerd often points out that the future is already here – we just haven't paid enough attention to it! Many of us are far too busy coping with present challenges to explore the future in any real depth – and when we do, our hopes and fears often run away with us, resulting either in utopias or in dystopias. For countless individuals and organizations around the globe the solution to this challenge is calling upon Gerd Leonhard.

He is advising to pull those future desires into today. He says If you've got a plan for next year, that's great. But what can you do, today, to bring that future into the present? What is it that you value, right now, that helps get you closer to your goal? Bend time by pulling the future into the now, and see what happens.

Personality differences where specific facets of conscientiousness—rather than the broad trait itself—may affect responsibility. Generally, achievement-oriented people hate to fail, so they escalate their commitment, hoping to forestall failure.

Dutiful people, however, are more inclined to do what they see as best for the organization. Individual differences in personal growth *is* one them. Several causal hypotheses have been set forth to explain trends in measured intelligence across birth cohorts. Birth cohort differences in intelligence will reflect differences in either average genotype or environmental exposure, and the hypotheses propose different causal factors that have shifted over time in ways that could plausibly generate the observed variation in IQ scores. Especially, where the willingness to accept a moderate degree of risk (which excludes countries with strong uncertainty-avoidance characteristics) and concern with performance is low.

Gender differences in need for achievement - women, more than men, base their self-esteem and well-being on what others think of them. A third idea is that women are more empathetic and more affected by events in others' lives, so they have more to ruminate about.

People with higher levels of mental ability in need for achievement are able to process information more quickly, solve problems more accurately, and learn faster, so you might expect them also to be less susceptible to common decision errors. However, mental ability appears to help people avoid only some of these. Smart people are just as likely to fall prey to anchoring, overconfidence, and escalation of commitment, probably because just being smart doesn't alert you to the possibility you're too confident.

Understanding factors that contribute to personal growth, and also the factors that contribute to and enhance well-being, are all important to providing the most effective actions. An individual high in need for achievement might be better able to identify specific ways to respond to the event, which is the process of deliberately reorganizing your life so that which can better fit your motives, strengths, and passions. Much depends on the problem discussed.

Method

The roots of the notion of PG is found in the works of Pythagorean philosophers (Reeves, 2020). Since then, a whole array of PG measures have been proposed, discussed and compared. In this paper we deal with one, yet very popular

type of PG measures, seen as dual measures of relation to an element. However, this point of view is challenged nowadays.

Some explanations offered in the paper on personal growth are based on the Flynn effect. [1]

As noted above, such mechanisms are investigated in the current study.

Participants were recruited and tested in groups during the fall 2022 from undergraduate in the classes at a large university. Twenty-two people participated in the study of Personal Growth Initiative. Personal growth initiative was measured using the Personal Growth Initiative Scale (PGIS; Robitschek, 1998). The PGIS is a 9-item measure employing a 6-point Likert scale, ranging from 0 (definitely disagree) to 5 (definitely agree). Scores can range from 0 to 45, with higher scores indicating higher levels of personal growth initiative. Previous research has supported the construct, convergent, and discriminate validity of the PGIS, and found internal consistency estimates ranging from .78 to .90. Need for achievement was also measured by test.

First, we tested the hypothesis that PG moderates the relationship between need for achievement and positive and negative affect, individuals higher in PG. Given that individuals who are higher in PGI are, by definition, more involved in changing themselves in directions they desire, they may be less distressed than individuals who are lower in PG and who likely have less confidence in their ability to resolve the self-discrepancies.

The Flynn effect refers to a secular increase in population intelligence quotient (IQ) observed throughout the 20th century.

Given that a substantial amount of intellectual ability is inherited, it might surprise you to learn that intelligence test scores are rising. In fact, scores have risen so dramatically that today's great-grandparents seem mentally deficient by comparison. First, let's review the evidence for rising test.

Fair perceptions help explain the relationship between need for achievement and personal growth but in the current economic environment this may not be an option. Then we'll review explanations for the results. What explains? but some of

the these:

1. Education. Students today are better educated than their ancestors, and education leads to higher test scores.

2. Smaller families. In 1900, the average couple had four children; today the number is fewer than two. We know firstborns tend to have higher IQs than other children, probably because they receive more attention than their later-born siblings.

3. Test-taking savvy. Today's children have been tested so often that they are test-savvy: they know how to take tests and how to do well on them.

4. Genes. Although smart couples tend to have fewer, not more, children (which might lead us to expect intelligence in the population to drop over time), it's possible that due to better education, tracking, and testing, those who do have the right genes are better able to exploit those advantages. Some genetics researchers also have argued that if genes for intelligence carried by both parents are dominant, they win out, meaning the child's IQ will be as high as or higher than those of the parents.

Despite the strong heritability of IQ, researchers continue to pursue mechanisms that might raise IQ scores.

Conclusion

Given that individuals who are high in PG are more involved in self-improvement, they may actually experience lower need for achievement than individuals low in PGI. Thus, PGI may predict levels of need for achievement, which in turn predict affect.

REFERENCES

1. <https://www.pnas.org> › doi › Bernt Bratsberg <https://orcid.org/0000-0002-6874-3412> and Ole Rogeberg <https://orcid.org/0000-0003-3129-6687> ole.rogeberg@frisch.uio.no Authors Info & Affiliations. Edited by Richard E. Nisbett, University of Michigan, Ann Arbor, MI, and approved May 14, 2018 (received for review October 27, 2017)

2. Development and psychometric evaluation of the ... – PubMed <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov> ›

3. Zadeh, L.A., Aliev, R.A: Fuzzy logic Theory and Applications. Part I and Part II, Sin-gapore: World Scientific, 612 p. (2019).
4. Aliev, R. A.: Uncertain computation-based decision theory.: World Scientific, Singa-pore, 521 p. (2017).
5. Aliev, R. A., Pedrycz, W.: Fundamentals of a fuzzy-logic-based generalized theory of stability. IEEE Transac. Syst. Man, Cyber., Part B (Cybernetics), 39(4), 971-988 (2009).
6. Aliev, R., Tserkovny, A.: Systemic approach to fuzzy logic formalization for approxi-mate reasoning. Inform. Sci. 181(6), 1045-1059 (2011). 6. Huseynova, F.H.: Fuzzy Information Granulation Methodology for Identification of Class-Conscious Speech. Lecture Notes in Networks and Systems, 362, 560-566 (2022). 7. Eyupoglu, S. Z., Saner, T., Jabbarova, K.: Job satisfaction: an evaluation using a fuzzy approach. Procedia Comput. Sci., Amsterdam, Netherlands, 120, 691-698 (2017) <https://pdfs.semanticscholar.org/ca18/2376a6ecd78d59a44b604f807a8a79e90685.pdf>
7. Adilova, N. E. Quality criteria of fuzzy IF-THEN rules and their calculations. 14th Int. Conf. Theory and Application of Fuzzy Systems and Soft Computing – ICAFS-2020, Budva, Adv. Intel. Syst. Comput., Springer, 1306, p. 55-62 (2021). Doi: 10.1007/978-3-030-64058-3_7
8. Huseynov, O.H., Adilova, N.E.: Multi criterial optimization problem for fuzzy IF—THEN rules, 14th Int. Conf. Theory and Application of Fuzzy Systems and Soft Com-puting – ICAFS-2020, Adv. Intel. Syst. Comput., Springer, 1306, 80-88 (2021). Doi: 10.1007/978-3-030-64058-3_10
9. Adilova, N.E.: Investigation of the Quality of Fuzzy IF-THEN Model for a Control System. Lecture Notes in Networks and Systems, 362, 28-33 (2022). Doi: 10.1007/978-3-030-92127-9_
10. Aliyeva, K.R.: Identification of a fuzzy model of the coking process. Adv. Intell. Syst. Comput., Springer, Cham, 1306, 624-630 (2021) Doi: 10.1007/978-3-030-64058-3_77
11. Huseynova, N.F.: Decision Making on Tourism by Using Natural Language Pro-cessing. Adv. Intell. Syst. Comput., Springer, Switzerland, Cham,

1095, 741-747, Doi: 10.1007/978-3-030-92127-9_98

12. Mirzhakhanov, V.E., Gardashova, L.A.: The Incrementality Issue in the Wu-Mendel Approach for Linguistic Summarization using IF-THEN Rules. 13th Int. Conf. Theory and Application of Fuzzy Systems and Soft Computing -ICAFS-2018, 293-300 (2018). Doi: 10.1007/978-3-030-04164-9_40

ART

UDK 791.83 / 792 / 7.091

AMATEUR CIRCUS STUDIOS AND THEIR CONTRIBUTION TO MODERN CIRCUS ART TODAY

Sharykov Denys

Professor. PhD Art Criticism.

Department of Circus Genres of the Faculty of Performing Arts

Ivanov Yevgeniy

Master's student of the educational program Performing Arts Kyiv Municipal

Kyiv Municipal Academy of Circus and Performing Arts

Kyiv, Ukraine

Annotation: In the *article* the definitions of the acrobatic genre, in particular the peculiarities of acrobatical-voltage, are considered. An analysis of the scenic method in practice for studying acrobatic exercises of increased complexity is given. Examples are given of special jumps, as well as voluntarily acrobatics in the genre «Circus acrobatics», in the context of artistic education of the circus. Also, the historical information of the Kiev school of circus acrobatics is briefly indicated. Ontological characteristics of certain terms for acrobatics are given, to understand their specific features.

Keywords: circus art, circus genre, circus acrobatics, vaulting acrobatics.

For starters, let's look at some concepts that require more attention for further understanding of specific terminology in acrobatics. **Acrobatics** is a circus and sports genre. By varieties acrobatics is classified – *parterre, solo, steam, group; acrobats-riders; grotesque; acrobatics jump, static, tempo, cascade, humeral; acrobatics with a trampoline; acrobatics with flip-flops; acrobatics with a springboard; acrobatics voltige (acrobatic voltige) acrobatics power; acrobatics (air)*

on the frame – in the basis of which special exercises, different in nature and degree of complexity, demonstrate the physical perfection of man.

Acrobatic voltige – a kind of acrobatics, based on methods of throwing and tipping the upper lower or lower, is carried out only by muscular-tempo efforts without the use of throwing devices (formerly called «hand-voltige» from hand-arm) [3, P. 69–93].

For starters, a small historical reference, which is directly related to the problems of this article. **Yuri Zbaraschenko** – acrobat, head of the number «Acrobats-jumpers». Teacher in acrobatics (jumping, voltige) of the Kiev State School of Diversity and Circus Art in 1980–2000s. Master of the course of acrobats-voltigers led by Gregory Stepanov. Outstanding tricks in a room with six acrobats voltigers, the 1993 release – «Half flick-flak» (the transition from one grid to another), «Double pirouette (the one that flies from above) – Courbet (the one that flies from below)», «Triple saulto from the grid into the grid», performer **Dmitry Orel** (Senior Lecturer Kyiv State Variety and Circus Art School [2, P. 131–133]. Practical classes on the discipline «Specialization in the genre – Circus acrobatics» by the *scenic method Dmitry Orel*. Illustrative lesson on acrobatic elements of increased complexity as the final stage of studying the course of the academic discipline «Specialization in genres – Circus acrobatics» [1, P. 65–72].

Let's analyze the features and specifics of the technique for performing stunt movements acrobat-voltage. *First half of the courbet from the feet of a partner.*

Initial position. Upper is standing with feet in hands, pressed to the chest of the lower hands. The body of the upper straight line without any bend in the lower back, he keeps his head straight, his legs straight, his straight arms raised above his palms forward and turned off at the shoulders. Execution. The bottom one makes the tempo and throws the top up; the top one pushes with his feet and, tearing off the lower arms that throw him up, with a wave of his hands from top to bottom sharply bends the body forward, lifts it, makes the first half of the curbet and goes to the handstand. The upper one does not look for lower arms, but directs straight arms across the width of the shoulders and sharply straightens the legs, sending them up to the rack. The

bottom, throwing up the top in front of him, leaves his hands raised and takes the hands of the top. The lower one softens the upper course, bending his arms, pressing them to the chest and at the same time doing a shallow squat. There is a fixation of the rack in the hands. This position is the starting point for the next exercise.

Thus, all of the above indicates that the clarity of acrobat-voltage is important, from the correct execution of complex jumps, the systematic and accurate implementation of all the nuances and formal technical characteristics. A clear analysis and a correct theoretical basis create the possibility for an accurate implementation on the stage method in practice. It is also important for vocational training on the scenic method in higher education systems – Bachelor and Master in specialty «Circus acrobatics». Acrobat-voltage today is one of the most interesting types of circus acrobatics, which requires detailed study and teaching of young circus performers in our country.

REFERENCES:

1. Vladymyr Kashevarov. Dmytriy Oryol. Denys Sharykov. (2021). Stage and technical training in circus genres: safety, arena, equipment: manual. Kyiv: Department of Circus Genres, Faculty of Performing of Arts КМАСРА. 153 p. [in English].

2. Орел Дмитро. (2022). Акробатика. Теорія та методи викладання для студентів циркових, сценічних жанрів та хореографії: навчальні посібники [Acrobatics. Theory and Teaching Methods for Students of Circus, Stage Genres and Choreography] Kyiv: Department of Circus Genres, Faculty of Performing of Arts КМАСРА. 174 p. [in Ukrainian].

3. Romanenkova J. V. Sovremennoe tsyrkovoe yskusstvo kak pole dlia borby so stereotypamy [Modern circus art as a field for combating of stereotypes], 2020. ART-platFORM: Scient. Alm. Kyiv: КМАСВА, 2020. Vol. 1. P. 69–93 [in Ukrainian].

UDK 792.8 (091)

**INTERSECTION OF PERFORMANCE AND IMROVISATION IN
CONTEMPORARY ART AND CHOREOGRAPHY IN UKRAINE**

Sharykov Denys

Professor. PhD Art Criticism.

Department of Circus Genres of the Faculty of Performing Arts

Samoilenko Sviatoslav

Master's student of the educational program Performing Arts Kyiv Municipal

Kyiv Municipal Academy of Circus and Performing Arts

Kyiv, Ukraine

Annotation: The article explores the definitions of performance and improvisation, particularly in the context of choreography. It provides an overview of the study of performance in Ukraine and offers examples of Ukrainian performers who have conducted public showcases. The article also characterizes the peculiarities of performing performance and improvisation in contemporary dance.

Keywords: performance, improvisation, dance, actionism, avant-garde.

The art of choreography encompasses numerous categories, ranging from classical dance to post-modern dance. In choreography, artists must possess excellent physical conditioning, technical proficiency, knowledge of material, which falls into the primary category. They must also have directorial skills, a grasp of scenography basics, costume history, music, and literary content. All of these are considered canons in the field of choreographic art, predominantly embraced by conservative or domestic society.

The increasing significance of performance in contemporary culture is attributed to its influence across all aspects of human life. By using performativity in performance, actors do not deviate from the states they enact, and their actions are presented in a direct, rather than metaphorical, sense. However, perceiving performance is complicated by the absence of verbal text, which is linked to the narrative peculiarities and syncretic nature of this phenomenon. This study attempts

to analyze the ways of understanding the cultural phenomenon of performance, identify the characteristics of its existence, and uncover patterns of manifestations and variations in contemporary culture, as noted by Zh. Shklyarenko in their work [3, p. 54].

«Improvisation is a form of exploration, a way to enter the continuous natural system that is human creation. It is, in a sense, another way of 'thinking,' but one that generates ideas that cannot be achieved in stillness» [4, p. 7]. Performance and improvisation are rather specific forms of contemporary art, which have intrigued modern art scholars, particularly theater experts, and have attracted the attention of philosophers and cultural theorists. However, within the current Ukrainian society, they are perceived more slowly because, for the average person, performance and improvisation are not canonical forms of art.

One distinguishing feature is the location of the action. Typically, there are no specific restrictions on where a performance can be presented; actions can take place on the streets, in parks, city centers, offices, shopping malls, churches, and so on. These actions are introduced to engage a diverse audience, thereby exploring their behavior, reactions, and evaluations of the situation.

A vivid example of a dance performance is 'Duel. 5 Solos,' created by Anton Ovchinnikov and dancers from Dnipro. The performance was first showcased in an open space (Shevchenko Park) in 2017, featuring five participants. According to critics, 'the work was successful, with numerous spectators following five artists for an hour as they created their egocentric solos, attempting to surpass themselves, sometimes even risking their own well-being' [1, p. 243].

A successful illustration of this is Olga Kebas' performance "Personal Spring" involving dancers from Ukraine and Poland. History is an impulse for the search for space and time for it in the modern world. We will allow it to influence our bodies, our consciousness, to be its partner." Therefore, the performance does not become a reflection of historical events that happened on a famous street, but rather an exploration of the phenomenon of the impact of an inanimate yet spiritualized street on a person. [1, p. 244]

In contemporary times, performance art is increasingly intersecting with modern choreography. Quoting Larisa Venediktova, dance occurs in the mind, in consciousness. Movement occurs in the body and in space. If we consciously perceive movement as a dance for ourselves, it becomes dance [p. 242].

Therefore, the majority of dance performances in Ukraine support a research tradition of similar forms of contemporary art. These forms are often not readily embraced by local audiences who have been raised in classical traditions and are not focused on commercial success. It's positive that in Ukraine, there's room for parallel existence between semi-laboratory, research-based, postmodern aesthetics, and the philosophy of non-dance in choreographic forms, alongside traditional artistic works where rhythmic body movements and positions are the means of creating artistic images. It's also important to note that performance art, as an integral part of contemporary Ukrainian choreography, contributes to expanding the visual and expressive range of choreography and activates the search for modern combinations of expressive means and the synthesis of stage forms.

REFERENCES:

1. Boyko O.S. "Dance Performances in Contemporary Ukraine," Kyiv, KNUKiM, "Young Scientist," 2017, pp. 242-244. Available at: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/10/55.pdf> [in English].
2. Boyko O.S. "Dance Performances as an Artistic Phenomenon," Kyiv, Bulletin of KNUKiM, 2016, p. 72. [Online] Available at: <http://arts-series-knukim.pp.ua/article/view/158246/157632> [in Ukrainian].
3. Shklyarenko Z. "Principles of Understanding the Existence of Performance," Kyiv, KNUKiM, 2019, p. 54. [in English].
4. Kravchuk A. "Application of Improvisation Techniques in Amateur Dance Environments in Lviv," Lviv, Ukrainian Catholic University, 2022, p. 7. [in English].

UDK 791.83 / 792 / 7.091

**AMATEUR CIRCUS STUDIOS AND THEIR CONTRIBUTION TO
MODERN CIRCUS ART TODAY**

Shevchenko Ludmila

People's Artist of Ukraine,
Professor of the Department of Circus Genres
Faculty of Performing Arts
Kyiv Municipal Academy of Circus and Performing Arts
Kyiv, Ukraine

Annotation: The article defines the features and specifics of amateur circus studios in Ukraine. Their characteristics, stylistics and genre features are clarified, and their creative representations in the context of circus genre features are described.

Keywords: circus art, circus genre, amateur circus studios performance art.

Today, the art of circus has reached a different level of creative development. The use of drama, music, choreography, folklore, new visual techniques along with traditional genres, which forever remain the basis of circus art, requires new creative forces and awareness in many related art forms. Without scientific programs, without specialist teachers knowledgeable in pedagogy, psychology, without stunt teachers with knowledge in the field of anatomy, theoretical mechanics (theory of movement), the process of development of circus art will occur without a critical awareness of the needs of the present [3, p. 102].

It can be noted that today there is already a new generation of directors and specialists in training the younger generation of future circus masters. But circus theoretical and practical science is still in its infancy. Therefore, much attention in the training of circus directors and masters is paid to creating their own theories of the development of circus art, methods of a professional school of circus performers, the creation of a training system without which the progress of the development of circus art and theoretical background is impossible [5, p. 73].

It is necessary to involve teachers and coaches of children's amateur groups in improving their qualifications, and give them the opportunity to receive higher pedagogical education. Conduct seminars and master classes at a professional level, which will not be profanity, but will provide knowledge in the field of general physical training; choreographic training to increase the high level of plastic movement culture; basic acrobatic training; basic gymnastic training; «*hygiene of a circus performer*», which includes exercises aimed at developing posture and body position used in tricks of sports genres of circus art; the basics of aesthetic training for students [1, p. 47].

The *Kiev Municipal Academy of Circus and Performative Arts* is capable of providing assistance in this area. Since almost all graduates of the academy, in addition to professional education, have a pedagogical direction, it would be nice to organize events at the academy to conduct such seminars and courses. Modern amateur activity requires knowledge of both pedagogical science and knowledge of psychology.

Possession of this knowledge makes it possible to master processes aimed at implementing not only the stunt component of circus art, but also allows us to understand the meaning and necessity of the modern development of circus creativity. Today it is necessary to move on to the formation of a scientifically based methodology for teaching the circus specialty, not on the empirical transfer of experience from generation to generation without analysis, without scientific generalization, but on the application of scientific data from anatomy, biomechanics, pedagogy, and didactics. The higher the level of creative tasks, the higher the level of preparation should be. This is a necessary necessity today for the development and preservation of modern circus art [4, p. 22].

Amateur circus groups today are not only a leisure time for children and adults. For many studio participants, circus art is a living fairy tale. Starting with a child's natural fascination with the circus, the desire to imitate gradually becomes a need without which a person can no longer imagine his life.

It is this «heartfelt passion for art» that makes little romantics accept a different

rhythm of life. They begin to get used to work discipline. «Circus School», rehearsals, performances at various shows force them to overcome all sorts of difficulties, they already feel like real artists. And how important it is for teachers and trainers to constantly remember this influence on the formation of the character and future life of these little circus performers.

REFERENCES:

1. Vladymyr Kashevarov. Dmytriy Oryol. Denys Sharykov. (2021). Stage and technical training in circus genres: safety, arena, equipment: manual. Kyiv: Department of Circus Genres, Faculty of Performing of Arts KMACPA. 153 p. [in English].
2. Halai A. Contact juggling at the primary level of study student. URL: <https://naukajournal.org/index.php/ISMSD/article/view/1133> [in English].
3. Lvova I.S. Tsyrkova rezhysura ta shou-biznes u poli rozvazhalnoi haluzi. Rol PR u prosuvanni tsyrkovoho shou [Circus directing and show business in the entertainment industry]. ART-platFORM: Scient. Alm. Kyiv: KMACVA, 2021. Vol. 3. P. 85–106 [in Ukrainian].
4. Орел Дмитро. (2022). Акробатыка. Теорія та методи викладання для студентів тсыркових, стсенічних жанрів та хореографії: навчальні посібники [Acrobatics. Theory and Teaching Methods for Students of Circus, Stage Genres and Choreography] Kyiv: Department of Circus Genres, Faculty of Performing of Arts KMACPA. 174 p. [in Ukrainian].
5. Romanenkova J. V. Sovremennoe tsyrkove yskusstvo kak pole dlia borby so stereotypamy [Modern circus art as a field for combating of stereotypes], 2020. ART-platFORM: Scient. Alm. Kyiv: KMACVA, 2020. Vol. 1. P. 69–93 [in Ukrainian].

УДК 659(477)

СОЦІАЛЬНА РЕКЛАМА, ЯК ЧИННИК ПРОЦЕСУ СОЦІАЛІЗАЦІЇ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Рижова Ірина Станіславовна

д. ф.н., професор кафедри дизайну

Зоря Олександра Павлівна

к.с.н., доцент кафедри дизайну

Северін Катерина Вікторівна

старший викладач кафедри дизайну

Національний університет «Запорізька політехніка»

м. Запоріжжя, Україна

Анотація: Розкрито сутність соціальної реклами як наукового феномену та напрямки практичної діяльності, розкрито нормативну базу регулювання, обґрунтовано необхідність актуалізації цілей соціальної реклами для спільного користувача. Соціальна реклама як особливий інструмент, а інформаційні та комунікаційні технології мають можливість змінювати ціннісні орієнтації, трансформувати мотивацію конкретних цільових груп, і цим формувати нову картину цінностей. У процесі розвитку сучасного суспільства істотно зростає роль та значення нових інформаційних та комунікаційних технологій, спрямованих на сприяння позитивним соціальним змінам, забезпечення стабілізації та гармонізації суспільних рухів.

Ключові слова: аудіовізуальні медіа, інтелектуальна власність, лінійні аудіальні медіа, право власності, реклама, рекламна діяльність, рекламодавець, соціальна реклама.

Закон України «Про рекламу» визначає засади рекламної діяльності в Україні, регулює відносини, що виникають у процесі виробництва, розповсюдження та споживання реклами.

Соціальна реклама – вид реклами, що охоплює суспільно корисну інформацію, спрямовану на розвиток особистості та суспільства, на

популяризацію загальнолюдських цінностей, здорового способу життя, інклюзивного суспільства, на охорону природи, збереження енергоресурсів, профілактику правопорушень, на забезпечення державного суверенітету, безпеки та оборони, патріотичного виховання, освіти, науки, культури, фізичної культури, спорту, історії тощо, розповсюдження якої не має на меті отримання прибутку та/або не спонукає виборців голосувати за або проти певного суб'єкта виборчого процесу. До соціальної реклами може відноситися інформація про висвітлення державних програм, спрямованих на захист державності, громадського порядку, підвищення обороноздатності держави тощо [1].

Рекламодавцем соціальної реклами може бути будь-яка особа. Під час виборчого процесу соціальна реклама не може розміщуватися за кошти державного або місцевих бюджетів, крім матеріалів, що розміщуються на замовлення виборчих комісій. На соціальну рекламу поширюються загальні вимоги до реклами. Соціальна реклама може розміщуватися за грошову чи іншу винагороду або безоплатно. Соціальна реклама не повинна містити прізвищ, імен, по батькові фізичних осіб, які займають посади, згідно Закону України «Про запобігання корупції», посилань на конкретний товар та/або його виробника, на рекламодавця, на об'єкти права інтелектуальної власності, що належать виробнику товару або рекламодавцю соціальної реклами [2].

Заборона зазначення в рекламі посилань на рекламодавця та/або осіб, за замовленням яких діє рекламодавець, а також на належні їм об'єкти права інтелектуальної власності не поширюється на такі випадки (крім згадувань у соціальній рекламі прізвищ, імен, по батькові фізичних осіб, які займають посади під час виборчого процесу: якщо рекламодавцем соціальної реклами є державний орган, орган місцевого самоврядування, міжнародна організація, міжнародне об'єднання, а також їх представництва, консульська установа іноземної держави, державний орган іноземної держави, представництво міжнародної організації, представництво міжнародного об'єднання; якщо рекламодавцем соціальної реклами є громадське об'єднання чи благодійна організація або меценат фізичної культури і спорту (під час підготовки та

проведення офіційних спортивних заходів та спортивних змагань); поширення соціальної реклами, створеної в межах реалізації проектів міжнародної технічної допомоги; поширення соціальної реклами волонтерів, які діють відповідно до Закону України «Про волонтерську діяльність»[3]; поширення реклами національних фільмів.

Соціальна реклама, яка поширюється на замовлення органу державної влади, органу місцевого самоврядування, їх посадових осіб, не повинна містити інформації, що сприяє формуванню і підтриманню обізнаності, інтересу до певної партії (організації партії) чи кандидата, їхніх програм, передбачених програмами заходів (діяльності), які вони здійснюють чи підтримують.

Не вважається соціальною рекламою інформація, спрямована на досягнення суспільно корисних цілей, популяризацію загальнолюдських цінностей, поширення якої не має на меті отримання прибутку, якщо така інформація використовується з метою спонукання виборців голосувати за певну партію (організацію партії) чи кандидата або проти них чи містить посилання на їхню програму, заходи (діяльність), які вони здійснюють чи підтримують.

Соціальна реклама у лінійних аудіальних та аудіовізуальних медіа повинна бути чітко відокремлена від інших програм на їх початку і наприкінці за допомогою звукових, візуальних, комбінованих засобів, титрів або коментарів ведучих з використанням слів «соціальна реклама». Соціальна реклама в інших медіа повинна бути чітко відокремлена від іншої інформації з використанням слів «соціальна реклама».

Суб'єкти у сфері медіа – розповсюджувачі реклами, діяльність яких повністю або частково фінансується з державного або місцевих бюджетів, зобов'язані розміщувати соціальну рекламу органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій безоплатно в обсязі не менше 5 відсотків ефірного часу, друкованої площі, відведених для реклами.

Суб'єкти у сфері медіа – розповсюджувачі реклами, діяльність яких повністю або частково фінансується з державного або місцевих бюджетів, зобов'язані надавати пільги при розміщенні соціальної реклами, рекламодавцем

якої є заклади освіти, культури, охорони здоров'я, які утримуються за рахунок державного або місцевих бюджетів, а також благодійні організації.

У разі виникнення сумніву щодо відповідності реклами визначеним законодавством вимогам до соціальної реклами рекламодавець або розповсюджувач реклами може звернутися до Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення за наданням висновку щодо відповідності реклами, що поширюється в медіа, визначеним законодавством вимогам до соціальної реклами. У разі якщо рекламодавцем соціальної реклами є орган державної влади або орган місцевого самоврядування, їх посадові особи, отримання висновку Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення щодо відповідності реклами визначеним законодавством вимогам до соціальної реклами є обов'язковим. У разі наявності негативного висновку Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення щодо відповідності соціальної реклами визначеним законодавством вимогам до соціальної реклами, рекламодавцем якої є орган державної влади або орган місцевого самоврядування, їх посадові особи, поширення в медіа такої соціальної реклами забороняється.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України «Про рекламу» № 270/96-ВР від 03.07.1996 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 12.10.2023).
2. Закон України «Про запобігання корупції» № 1700–VII від 14.10.2014 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 12.10.2023).
3. Закон України «Про волонтерську діяльність» № 3236-VI від 19.04.2011р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 12.10.2023).

HISTORICAL SCIENCES

UDC 94:[672.711+351.753.1](477.5)«17/18»

THE DEVELOPMENT OF MILITARY AFFAIRS IN UKRAINE-HETMANSHIP DURING THE YEARS OF IVAN MAZEPA'S HETMANSHIP

Kharmak Maryna

Researcher

National Preserve

"Hetman's Capital" Ukraine, Baturyn

None of the aspects of the production culture of a society reflects the general state of this society and the level of its development as much as the evolution of weapons. Over the centuries, it was the development of weapons that was one of the main incentives for the development of the state. After all, the strength, power, security and territorial integrity of the country is based on its defense capability.

The beginning of the revolution of the Ukrainian people in the middle of the 17th century under the leadership of Bohdan Khmelnytsky stimulated the development of military affairs in Ukraine-Hetmanship, and the ideological and political climate and Moscow expansion at the end of the 17th century forced Hetman Ivan Mazepa to gradually increase its combat potential.

The article examines the development of military affairs on the territory of Ukraine-Hetmanship during the years of Ivan Mazepa's hetmanship. The author localizes gunsmithing centers, reveals the economic aspects of the activities of master gunsmiths, reproduces the specifics of their work.

Key words: master gunsmith, craft, gun, hetman.

Since the history of production is the history of society, the study of the various

stages of the development of the craft is a matter of great importance. The historical study of craft centers on the territory of Ukraine-Hetmanate in the 17th-18th centuries was started by historians in the 19th century and continued in the 20th century.

Among modern Ukrainian scientists on this topic, the investigations of Denys Toichkin, Serhii Malchenko, Viktor Vecherskyi, and Volodymyr Serhiychuk deserve attention. Scientists to a certain extent reveal the issue of the organization of the work of master gunsmiths, their centers on the territory of Ukraine-Hetman Oblast of the specified period. A lot of valuable material for studying the issue of the development and organization of the gunsmith's craft is provided by accounting sources and administrative documentation of local self-government and hetman administration, descriptions of hetman property. In this study, we will try to reveal the specifics of the work of gunsmiths, to localize centers of production of cold, firearm hand weapons and artillery during the years of Ivan Mazepa's hetmanship. In the specified period, the production of weapons was organized in almost all large cities of Ukraine- Hetmanate [1; 134]. As for manufacturing technologies, the specialists of this production largely used local traditional technological schemes and models, as well as by studying and improving Polish and Turkish weapons [1; 135]. According to the sources, in the second half of the 17th century, there were 34 professions related to gunsmithing on the territory of Ukraine- Hetmanate. Among them we meet gunners, archers, swordsmen, knifemakers, gunpowder makers, towelers, sabermen and nukes [2; 178].

P.1. Fragment of a cannon of the 17th - beginning of the 18th century in the exposition of the Baturyn Museum of Archeology of the "Hetman's Capital" Preserve.

Researchers note that in the specified period, separate gunsmith shops often did not exist. A developed blacksmith, who was in a privileged position and included craftsmen of many related specialties, could act. For example, the Nizhyn blacksmith shop in the 1660s united blacksmiths, gunsmiths, locksmiths, sabersmiths [3; 109]. Thanks to the ability to use the technology of welding, cementation, and hardening of iron, the blacksmith made cold weapons: swords, knives, spear and arrowheads, hammers [4; 213]. These assumptions can be confirmed by a significant percentage of blacksmiths among craftsmen in the cities of Ukraine: Kyiv - 17%, Starodub - 29%, Nizhyn - 39%, Peryaslav - 19%, Baturyn - 12%, Oster - 15%, Kozelets - 15%, Sosnytsia – 14% [5; 61-94]. Locksmiths were often engaged in the manufacture and repair of cold and firearms [6; 145].

The main centers for the production of cold weapons were Kyiv, Starodub, Nizhyn, Pereyaslav, Oster and Sosnytsia [7; 73]. During the hetmanship of Ivan Mazepa, a blacksmith shop with 15 craftsmen operated in Baturyn [8; 75]. We can also confirm the presence of gunsmiths in Baturyn. After all, in the documents we meet residents of Baturyn with the surname Shabelnyk [8; 129].

Centers for the production of firearms were Mena, Sosnytsia, Starodub, Kozelets, Voronezh and Glukhiv [1; 133-135]. In Kyiv, there was a large workshop for the production of firearms, which consisted of 12 craftsmen. Masters specialized in the production of pistols and muskets [3; 110]. The handles were made of walnut wood, the barrels were made of steel. The barrel was connected to the handle using silver or copper parts. Craftsmen often decorated weapons with metal inlays, carvings, and engravings. More valuable samples were gilded and silvered. Some pistols and rifles had covers of black velvet, embroidered with gold and silver [9; 1046-1202]. The mines produced bullets, cores and buckshot for the needs of the army [5; 131]. Metal workers lived and worked in the suburbs, which depended on fire prevention measures [10; 135]. Blacksmiths practiced their craft throughout the year. According to sources, the average working time of a metalworking master was 14 hours [12; 258]. As a rule, a blacksmith worked in tandem with an apprentice. Teenage boys from 13 to 16 years of age went as apprentices to blacksmiths. They

received a salary in the amount of 15 to 20 rubles per year [13; 162]. The blacksmith's annual income was about 100-120 rubles [12; 258]. Prices for weapons fluctuated depending on the requirements for weapons of each customer. For example, a saber decorated with silver cost an average of 8 rubles [5; 170]. Comparing the prices of property and goods in the specified period, we can make an assumption that this category of craftsmen had quite a good income [14; 14-35].

During the years of Ivan Mazepa's hetmanship, the artillery business in Ukraine-Hetmanship was also actively developing. At that time, Ukrainian artillery grew not only quantitatively, but also qualitatively. While in the Netherlands, the future hetman mastered artillery well, and the acquired knowledge later influenced the priorities in the development of the armed forces of the Hetmanship [15; 13]. German specialists appeared in the Ukrainian army during Mazepa's hetmanship. So the military engineer Friedrich von Königseck, from Saxony, served as chief of artillery [16; 222]. The general military artillery was stationed in Baturyn. It was under the command of the General Military Artillery, which dealt with artillery equipment, monitored foundries, powder and horse factories [17; 293 – 316]. The centers of cannon production in Ukraine - Hetmanship during the years of Ivan Mazepa's hetmanship were Kyiv, Nizhyn, Glukhiv, Novgorod-Siverskyi, Pereyaslav-Khmelnyskyi [18; 1-15, 109, 113, 115]. Artillery yard Glukhova was located outside the fortress and was a plot with an area of about 6 hectares. The territory of the yard was surrounded by an earth rampart. The names of the master gunners from Glukhov have reached us: Karpo Balashevich, Yosyp Balashevich, Ivan Horlyakevich, Ivan Chuevskyi [19; 70]. During the years of Ivan Mazepa's hetmanship, private cannon production was also actively developing. It was a common occurrence for a Cossack foreman to have private artillery [20; 342-347]. Private casting of cannons gives impetus to such a direction as a decorative cannon. Artillery was decorated in baroque style with coats of arms, lions and mythical creatures. The "Lion" cannon, the "Nightingale" cannon, the "Griffon" cannon are far from the entire list of cannon casting masterpieces of the late 17th and early 18th centuries that have survived to our time and are exhibited not only in Ukrainian

museums. In the exposition of the Baturyn Museum of Archeology of the National Historical and Cultural Preserve "Hetman's Capital" there is also a fragment of a mortar, which is proof of the high professionalism of the craftsmen. The bronze fragment, decorated with grape bunches and plant ornaments, gives an opportunity to imagine the development of cannon business on the territory of the Ukrainian Hetmanate at the end of the 16th and the beginning of the 18th century.

The gunner's workshop was a spacious room where a large furnace was located with special channels through which molten metal entered the molds for casting [21; 94]. The technological process of European cannon production in the 17th century was quite established. At first, a fake model of a gun was made from clay. For this, several layers of clay dough were applied to the wooden base, and wooden and stucco decorations were fixed on its surface. The false model was smeared with fat and again smeared with layers of clay, forming the future mold. Then the template was removed, and a metal rod wrapped in a rag and smeared with clay was placed in the prepared form of the cannon case. It was the barrel. It was removed from the mold after the cannon was cast and hardened. The master filled the mold with an alloy of metals. Most guns were made of gun bronze, which consisted of 90% copper and 10% tin. Cannons were also cast from cast iron, but they were heavy, besides, they could withstand one and a half times fewer shots than bronze ones. After cooling the metal, the mold was broken, the bore was cleaned and polished. Making a cannon was a very complicated process, so work on one barrel could last from 3 to 5 months. But one craftsman, even the most experienced, could not make a large cannon by himself. He worked with a team - sometimes up to 10 people [22; 9]. The basic element of the material part of the army was to provide it with gunpowder. It was produced by master powder makers at saltpetre factories. The centers of saltpetre production in Ukraine - Hetman Oblast were Myrhorod, Poltava region, Kyiv region, Putivl [23; 792]. To prepare gunpowder, 3 elements were needed: saltpetre, charcoal and sulfur. Coal for cannons was burned from willow and linden trees; gunpowder needed coal from alder and cherry, hunting - from hemp. In the process of making gunpowder, the master mixed saltpetre, sulfur, charcoal and water. The resulting

mixture was heated over low heat for 3 hours. When the water evaporated and the mixture gained a certain thickness, it was dried and passed through a sieve [1; 142].

It will be interesting to cite the composition of gunpowder, which was different for different types of firearms:

- for guns - 100 pounds of saltpeter, 20 - sulfur, 24 - coal;
- for muskets - 100, 25, 18;
- for a gun - 100, 10, 8 [1; 143].

Documents allow us to confirm the existence of gunsmithing crafts and the high professionalism of master gunsmiths in the years of Ivan Mazepa's hetmanship on the territory of the Hetmanship of Ukraine. Also, the sources give an idea of the professionalism of gunsmiths, the specifics of their work, reveal the economic aspects of the activities of the masters of this craft, give the opportunity to draw conclusions about the level of organization of the production of heavy artillery, firearms and melee weapons.

REFERENCES

1. Sergiychuk V.(1996) Army of Bohdan Khmelnytsky. Kyiv [in Ukrainian].
2. Kompan O. (1963) Cities of Ukraine in the second half of the XVII century. Kyiv [inUkrainian].
3. Borysenko V.(1986) Socio-economic development of the Left Bank of Ukraine in the second half of the XVII century. Kyiv [in Ukrainian].
4. Bondarchyk V. (1988) Polissya. Material culture. Kyiv [in Russian].
5. Toichkin D.(2001) Research centers of production of cold steel in Ukraine in the XVII century. Historical and geographical research in Ukraine. № 5. P. 61-94 [in Ukrainian].
6. Sokyрко O.(2005) From the history of armament of the Cossack army of the first half of the XVIII century. Sicheslav Almanac. № 1. P.144-153 [in Ukrainian].
7. Toichkin D. (2004) Deposits in Ukraine of iron ore suitable for the manufacture of melee weapons (XVII - XVIII centuries.). Historical and geographical research in Ukraine. № 7. P.118-135 [in Ukrainian].

8. Sity I. (Comps.) 2005. Mazepa's book Ordering. Chernihiv [in Ukrainian].
9. Russian Historical Library(1884). Vol. VIII.P.1045-1202.
10. Kovalenko O. (Comps.) 2009. Baturyn: pages of history: Collection of documents and materials.Chernihiv [inUkrainian].
11. Bonkovskaya S. Blacksmithing in Ukraine (1991) Kyiv [in Ukrainian].
12. Rusov O. (1899) Description of the Chernihiv province. Chernigov. Vol.2 [in Russian].
13. Lysenko S.(1904) Essays on home crafts and handicrafts of Poltava province. Poltava [in Russian].
14. Sumtsov N. (1905) From Ukrainian antiquity. Kharkiv [in Russian].
15. Ogloblin O. (1906) Ivan Mazepa and his time. New York [in Ukrainian].
16. Pavlenko S. (2004) Ivan Mazepa's entourage: associates and supporters. Kyiv [in Ukrainian].
17. Chukhlib T. (2003) Martial arts. History of Ukrainian culture. Vol.3. P.293 - 316. [in Ukrainian].
18. Zholtovsky P. (1973) Artistic casting in Ukraine XIV - XVIII centuries. Kyiv [in Ukrainian].
19. Kovalenko Y.(2006) Glukhiv guns of the XVII-XVIII centuries. Proceedings of the international scientific-practical conference on the occasion of the 295th anniversary of the death of Hetman of Ukraine Ivan Mazepa and the 10th anniversary of the reserve "Hetman's Capital". P. 69- 71. [in Ukrainian].
- 20.Malchenko O. (2008) Art design of guns of Ivan Mazepa's time. Hetman Ivan Mazepa: figure, environment, era. Kyiv. P. 336–363. [in Ukrainian].
21. Golubitsky V. (1970) Economic history of Ukraine.Kyiv [in Ukrainian].
22. Ogloblin N. (1896) Expenditure book of the Kiev command house 1675-1676.- CHIONL.Vol.11.P.3-21 [in Russian].
23. Onoprienko B.(1864) Salt breeding in Little Russia. Artillery Journal. №10.P. 771-796 [in Russian].

УДК 929(477.74)(092)

**ДОКУМЕНТАЛЬНИЙ СКЛАД ФОНДУ ОСОБОВОГО ПОХОДЖЕННЯ
РОЗЕНБОЙМА ОЛЕКСАНДРА ЮЛІЙОВИЧА В ДЕРЖАВНОМУ АРХІВІ
ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Сугак Валерія Валеріївна

Головний науковий співробітник
Державний архів Одеської області
м. Одеса, Україна

Анотація: стаття присвячена опису та систематизації документального складу особового фонду одеського краєзнавця Розенбойма О. Ю., який знаходиться на зберіганні в Державному архіві Одеської області. Розвідка носить інформаційний характер та має на меті популяризацію документів, внесених до Національного архівного фонду України.

Ключові слова: краєзнавство, особовий фонд, архів, документальний склад, Розенбойм.

За наявністю відкритих фондів особового походження, колекцій та об'єднаних фондів Державний архів Одеської області посідає одне із перших місць в Україні і нараховує понад 170 фондів. Особовий фонд Розенбойма О. Б. доповнив це зібрання, додавши нові документи до Національного архівного фонду України.

Розенбойм О. Ю. був одним із найавторитетніших одеських краєзнавців, членом Національної спілки журналістів України, поважним членом Всесвітнього клубу одеситів, працював у громадсько-культурному центрі Одеського товариства єврейської культури, обіймаючи посади відповідального секретаря та директора. Брав участь у роботі історико-топонімічної комісії Одеської міської ради, виступаючи ініціатором повернення історичних назв вулицями міста.

За свою роботу Розенбойм О. Ю. був неодноразово нагороджений: премія

конкурсу «Золоте перо Одеси» в номінації «Одесика» (2003), «Знак пошани» Одеського міського голови (2009), почесна нагорода Одеського міського голови «Трудова слава» (2014).

Літературний псевдонім Розенбойма О. Ю. – Ростислав Олександров. Саме під таким псевдонімом вийшли друком всі його книжки та більша кількість статей. Крім нього Розенбойм О. Ю. використовував й інші варіанти підписів – Кочерга П., Розов С., Ростов Олександр, Танін Олександр.

У 2019 р. Одеською національною науковою бібліотекою було підготовлено бібліографічне видання, присвячене Розенбойму О. Ю., в якому перелічені всі його книги, публікації, відгуки та рецензії на його роботи [1].

Документи фонду передавались до Державного архіву Одеської області після смерті Розенбойма О. Ю. його дружиною Кронфельс Мілою Аронівною в 2016 р. В результаті проведення експертизи цінності документів на державне зберігання було відібрано та сформовано 100 справ із загальною кількістю 1672 документи. Фонд отримав назву «Розенбойм Олександр Юлійович (1939 - 2015), краєзнавець, журналіст, член історико-топонімічної комісії Одеської міської ради» (Р-8299).

Документи фонду систематизовані за структурно-хронологічним та тематичним принципами. Окремими групами виділені: I) творчі документи (публікації, підготовчі документи до видань, щоденники (нотатники), власноруч укладені списки), II) епістолярій, III) документи до біографії (особові документи, документи службової та громадської діяльності), IV) документи господарсько-майнового характеру, V) документи, зібрані фондоутворювачем, VI) документи про фондоутворювача, VII) документи інших осіб, що відклалися у фонді, VIII) зображувальні документи.

Творчі документи представлені рукописами та друкованими варіантами публікацій Розенбойма О. Ю., нотатником та особисто складеними списками наукових праць [2].

До особового фонду увійшли різні за видами документи. Зокрема, епістолярій представлений листами Розенбойму О. Ю. від різних установ,

організацій (4 листи): від співробітників будинку-музею Волошина М. О., від фонду «Відродження», від редакцій періодичних видань [3].

Від осібних респондентів (34 листи): від Азарова В. Б. (Бронштейна І. Б.), Гамбо-Гарсії В., Володимирової А. (Івойлової О. В.), братів Ісидора та Бориса Бобовичів, Лавут П. І., Комарова І. І., Ільф М. М., Ільф О. І., родини Кравцових, Купченко В. П., Каплун С., Лазурського О. В., Левіна К. Я., Радзинського С. А., Пирожкової А. М., Подорольського М. О., Орлової Н. М., Слободянюк П. М., родини Тельман, Торчинської М., Фурманова Е. А., Фоміна Ф. Т., родини Трубецьких та інших [4].

Біографічні документи Розенбойма О. Ю. практично не представлені, лише облікова картка [5]. Документи службової та громадської діяльності представлені запрошеннями на конференції, читання, програмами вечорів, засідань, в яких фондоутворювач брав безпосередню участь. Документами історико-топонімічної комісії Одеської міської ради (проекти рішень, перелік об'єктів культурної спадщини, порядок денний), членом якої був Розенбойм О. Ю. [6].

Документи майново-господарського характеру представлені договором про виготовлення фотоілюстрацій до книги Розенбойма О. Ю. «Прогулянки літературною Одесою» [7].

Значна частина фонду – це зібрані Розенбоймом О. Ю. документи (25 справ) про окремих особистостей або явищ: нотатки, виписки, статті з періодичних видань, листування, брошури, фотографії, роздруківки: про Багрицького Е. Г., Буніна І. О., Гріна О. С., Пушкіна О. С., Катаєва В. П., Вагнера В., Главче Є. С., Делоне С., Коца А. Я., Коссодо А. І., Крейна М. Г., Дона-Амінада (Амінада Петровича Шполянського), Ільфа І. А. та Петрова Є. П., родини Брун, Зельц, Роджеро, Купріна О. І., Левітана Ю. Б., Лівшица Б. Н., Ловенгардта А. С., Лябурб Ж.-М., Маяковського В. В., Олешу Ю. К., Паустовського К. Г., Утьосова Л. О., Фінка В. Г., Фліта Б. Д., Чорного (Глікберга) О. М., Шора О. Б., . про рекламу в Одесі наприкінці ХІХ – початку ХХ ст., про єврейську общину в Одесі, про газети «Одеський вісник»,

«Одеський листок», «Новоросійський календар», «Моряк» та інше [8].

Окрім зібраних матеріалів у фонді наявні статті про Розенбойма О. Ю. та його творчість: Глушак А. С. «Перехрестя, яке дало ім'я альманаху», Голубовський Є. М. «Всі барви Одеси», замітка в енциклопедичному виданні «Морська енциклопедія Одеси» [9].

У фонді відклались документи інших осіб: документи батьків Розенбойма О. Ю., вірші Азарова В. Б. (Бронштейна І. Б.), генеалогічні схеми родин Ефруссі та Рубінрот, публікації Бадаєва А. С., Зельцмана М. М., Островського Г. С., копії листів до Портного Й. Л. від різних респондентів – Інбер В. М., Катаєва В. П., Чуковського К. І. [10].

Зображувальні документи представлені ілюстраціями з виставки 1910 р. в м. Одеса, фотоілюстраціями архітектурних об'єктів м. Одеси, фотографіями з життя єврейської громади м. Одеси, фотокопіями рекламних оголошень з періодичних видань м. Одеси початку ХХ ст. Відзначимо, що особисті фотографії фондоутворювача до фонду не передавались [11].

Отже, документальний склад фонду особового походження Розенбойма О. Ю. є досить різноманітним, представлені документи є різними за видами та типами, можуть бути використані для дослідження творчості знаного краєзнавця.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Александр Юлиевич Розенбойм (Ростислав Александров) (1939-2015): воспоминания друзей: библиография. Одесская национальная научная библиотека. Сост. А. П. Дели. Одесса: Optimum, 2019. 279 с. URL: <http://biography.nbuv.gov.ua/rating/r2019/txt/g6/3019.pdf>
2. Державний архів Одеської області. Ф. Р-8299. Оп. 1. Спр. 1-16.
3. Там само. Спр. 17-20.
4. Там само. Спр. 21-54.
5. Там само. Спр. 55.
6. Там само. Спр. 56-57.
7. Там само. Спр. 58.

8. Там само. Спр. 59-83.
9. Там само. Спр. 84-87.
10. Там само. Спр. 88-95.
11. Там само. Спр. 96-100.

LITERATURE

THE SPECIFICITY OF THE CONCEPT OF “LOVE” IN THE NOVEL “ALL YOUR PERFECTS” BY COLLEEN HOOVER

Khairulina Nailia Farytivna

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at
Department of Romance & Germanic Philology,
Luhansk Taras Shevchenko National University

Boldova Valeriia Volodymyrivna

Student of the 4th course
Luhansk Taras Shevchenko National University

Introduction. Over the past decades, one of the critical tasks of the cognitive paradigm in contemporary linguistic studies has been the study of the linguistic worldview. Language serves as a means through which different cultures express themselves and their essence. It expresses the spiritual and emotional experience of each nation. The phenomenon that encompasses the content of a particular concept and its cultural meaning is called a “concept.”

Indeed, the concept of love is one of the most essential components of the linguistic worldview, particularly the inner world of a person. This emotional universality has specific characteristics ingrained in consciousness. Among the traditional linguistic issues, we can consider the interrelationship between the “language and culture” categories and “language and thought.” However, at this stage of linguistic and translation studies, the concept remains a relatively understudied phenomenon that requires further research.

Aim. In this work, the authors would like to explore the concept of “love” and what it is like in real life without romanticizing or wearing rose-colored glasses. To do this, we want to analyze the novel “All Your Perfects” by Coleen Hoover (2018).

This research aims to reveal the whole truth about its construction and the

struggles involved through the example of what appears to be a perfect love story at first glance.

Results and discussion. This novel is divided into 30 chapters, and an interesting feature is that they, in parallel, narrate the past and present of the main character, Quinn, and her fiancé, Graham. The past tells us about the genesis of their true love, while the present depicts the suffering and problems of the still deeply in love couple.

“The doorman did not smile at me. That thought plagues me during the entire ride up the elevator to Ethan’s floor. Vincent has been my favorite doorman since Ethan moved into this apartment building. He always smiles and chats with me. But today, he held the door open with a stoic expression. Not even a ‘Hello, Quinn. How was your trip?’” [1, p. 1]. The novel begins like this, immediately hinting that something has happened that has turned the main character’s life upside down. Therefore, it goes. At the door of the apartment where she lives with her boyfriend Ethan, she meets a stranger named Graham, who tells her what is happening in her boyfriend’s apartment with his girlfriend. *“I hear Ethan’s name being called out in a faint voice. At least it is faint from this side of the door. Ethan’s bedroom is against the far side of his apartment, which indicates that whoever she is, she is not being quiet about it. She is screaming his name.”* [1, p. 4] At this moment, Quinn, maintaining her composure as an adult, ends the relationship, goes to a bar with her new “friend” Graham, and, unable to seek revenge, returns home trying not to think about anything.

Six months later, Quinn accidentally encounters Graham. They go home together, and this becomes the beginning of their shared life and genuine love. *“Two and a half months have passed since I allegedly ‘looked’ at him in a restaurant. Although we spent every free minute together, it still did not seem enough. No one in my life has ever carried me away like this. We have only slept apart once in the ten weeks we have been dating.”* [1, p. 306].

Their love developed like in romantic novels, and everything was perfect until they decided to try to have a child. *“After some time, Quinn discovered that she was*

almost infertile. *“Even without social media, not a day goes by without being reminded that I may never become a mother. Every time I see a child. Every time I see a pregnant woman. And lately... every time my husband touches me.”* [1, p. 93]. *“With each attempt, she distanced herself from her husband to avoid causing herself more pain. The couple’s sexual life became mechanical, and Quinn no longer wanted Graham to touch her. “Sometimes I miss spontaneous lovemaking too. But it got to the point where all our failed attempts to get pregnant became too painful. So much so that I realized the less sex, the less disappointment. If we only have sex on days when I am ovulating, I feel less frustrated.”* [1, p. 128]. This moment is equally painful for both, as silence is not a solution in a difficult situation.

She distanced herself from her beloved so much that she overlooked his efforts. *“He understood everything perfectly and saw everything. The breaking point was his confession that he kissed someone else. Nevertheless, is that a real tragedy?”*

“Yes, Graham kissed some other woman - this is the worst thing he did in our marriage. Nevertheless, this is also my fault. Forgiving him is not the most challenging thing. The hardest thing is what happens later after I forgive him. The problems started long before he kissed the other one. Let me forgive him; the issues will not go away.” [1, p. 446]. Amidst their arguments, Quinn loses track of time. *“At night, she wakes up in pain and covered in blood, not understanding anything. In the hospital, she hears only one word, “miscarriage.” “In front of me are some fragments of reality—fluorescent lamp overhead. Graham’s hand wraps around mine. Words I do not want to hear: ‘miscarriage,’ ‘bleeding,’ and ‘surgery.’”* [1, p. 392]. She became a mother, but unfortunately, only for a few weeks. Graham was with her the whole time, but she did not accept any support.

She decided to stay at her sister’s house in another country for some time to figure out what to do next. Unexpectedly but pleasantly, Graham flew in after a week. A severe and lengthy conversation occurred, and Quinn finally saw the situation from Graham’s perspective. She saw and felt - he knew and understood everything. Moreover, his love was so strong and enduring that he never once doubted Quinn. *‘I felt like I let you down. However, still, I would never have decided to leave you. I*

knew that for sure. Even if I believed you would be happier after I left, I am too selfish to do that. Looking back over the years of our marriage, I cannot pinpoint exactly when my love for you turned from something you valued to something that burdened you. I used to believe that if you love hard enough, that love can withstand anything. As long as two people love each other, nothing can separate them. Nevertheless, I refuse to give up despite many years of tragedy that have worn us down.’ [1, p. 521].”

Conclusion. As a result of the study of the work, we can observe the most critical issues that the author points out. Firstly, it is realism; we see the picture through a woman’s eyes and experience all her joys and sorrows. Rejecting idealization, we are shown all the painful and unpleasant aspects of real love. It demonstrates how partners can support each other even when faced with challenges and how they develop their relationships through these difficulties. It also reveals more profound love, which includes pain and suffering.

Our research holds great significance for understanding that love is not just about romance and harmony. It usually involves pain, suffering, and the desire to walk away. It is impossible always to remain positive, persistent, and courageous, but you can find a partner who, without giving up, will provide support and assistance.

REFERENCES:

1. All Your Perfects - Colleen Hoover | EpubPub.
URL: <https://spread.epub.pub/epub/5b4e8d70fc359400074cc2f1>
2. Kalashnyk V.S. Imagery and Semantic Unity as a Means and Sign in the Poetic Linguistic Worldview. *Human and Image in the World of Language: Selected Articles*. Kharkiv: V.N. Karazin Kharkiv National University, 2011. P. 152–162.
3. Karpenko A.V. The Concept in Modern Linguo-Cognitive Studies: Definitions and Typology Approaches. *Translation Innovations: Proceedings of the II All-Ukrainian Student Scientific and Practical Conference*, Sumy, March 15-16, 2012. / Eds.: S.O. Shvachko, I.K. Kobjakova, O.O. Zhulavska, and others. Sumy: SumDU, 2012. P. 9-13.

POLITICAL SCIENCES

UDC 32.019.5

E-DEMOCRACY IN CONTEMPORARY UKRAINE

Boiarintseva Yuliia Andriivna

master's student

Taurida National V. I. Vernadsky University

Shapovalova Alla Mykolaivna

candidate of political sciences, associate professor
of the department of philosophy and history

Kyiv, Ukraine

Abstract: This paper analyzes the process of implementing e-democracy methods into the political culture of Ukraine. By examining the history of the emergence of e-democracy in Ukraine and its current state, we trace the correlation between the challenges faced by society at various stages of historical development and the responses provided by e-democracy methods to overcome these contemporary challenges.

Keywords: e-democracy, e-governance, information and communication technologies, administrative services, politics.

The end of the 20th century marked the rapid integration of information and communication technologies (ICT) into society's everyday life. In 1996, during the US presidential election campaign, candidate B. Dole became the world's first politician to use ICT to promote innovative political ideas. Specifically, during live television debates, he announced the name of his own website [1, p. 113]. Given today's realities, the development of computer technologies and the popularization of the internet have simultaneously paved the way for a new means of communication between the state and citizens - electronic democracy (e-democracy).

Ukrainian researcher Oleksandr Zolotar argues that e-democracy involves citizen participation in governance at all levels, from government authorities and local self-government to community self-organization, through the use of information and communication tools [2, p. 17]. It is worth noting that e-democracy tools in the modern world are still in the development stage and are expected to become even more popular in the future, underscoring the relevance of this research topic.

In our view, it is important to mention that the United Nations conducts an annual study of the Electronic Government Development Index (EGDI) in countries worldwide. The results of the study, published in 2022, showed that within a year, Ukraine transitioned from countries with a high EGDI level to countries with a very high e-governance development index (United Nations, 2022). Such indicators demonstrate the rapid development of e-democracy services in contemporary Ukraine.

It is essential to emphasize that the foundation for the emergence of e-democracy in Ukraine was the "Concept of Electronic Governance Development in Ukraine," approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine on December 13, 2010, under Resolution No. 2250 (hereinafter referred to as the "Concept"). The main objective of this "Concept" was to improve the state governance system through the use of e-governance tools, defining priority directions for sector development and forming an efficient governance system [3]. The "Concept" laid down fundamental provisions regarding the implementation, development, and functioning of e-governance services, and its principles later found further development in Ukrainian legislation. The primary goal of ICT application in the activities of government authorities and local self-government bodies was to simplify citizens' access to government services, ensure the right to access information, implement the principles of openness and transparency in the activities of government bodies, and enhance public trust in governance structures.

Let's emphasize that in February 2020, Ukraine presented the mobile application and website "Diia" (short for "Dzerzhava i ya" or "State and I"), which combined e-document functions, allowed access to state registers online, enabled

ordering certificates through gadgets, and provided access to them in the user's personal account. Furthermore, the functionality of this platform continued to expand and update regularly.

In our view, the catalyst for accelerating the development of e-democracy tools in Ukraine was the COVID-19 pandemic. During this time, society had to quickly adapt to lockdown conditions, shift work and education online, and receive government services via the internet. This period saw the rise in popularity of tools such as e-education, e-business, and e-court in Ukraine. On March 19, 2021, President of Ukraine Volodymyr Zelensky addressed the importance of local authorities developing measures to support citizens and businesses in their respective regions affected by the restrictions of the so-called "red zone." He emphasized the need for assistance to be transparent and, most importantly, swift, and this was to be facilitated through the "Diia" portal and application [5]. Thus, the President underscored the significance of using e-democracy tools to ensure fast and transparent access for citizens to state and local assistance programs. During the lockdown, the "Diia" application introduced critical functions such as passport sharing (the ability to share a copy of a document online, expediting access to banking services) and the possibility to register for government financial aid. Electronic COVID certificates were also introduced, eliminating the need for a doctor's visit to obtain them.

It is worth noting that the catalyst for the development of e-services was the beginning of Russia's military aggression against Ukraine on February 24, 2022. Ukrainians were forced to leave their homes and seek shelter in safe cities and other countries. Many Ukrainians had to leave their homes without the opportunity to take even their documents, or their documents were destroyed. To prevent the illegal use of these lost or damaged documents, a system of electronic verification and identification became essential.

Highlighting that due to cyberattacks from the aggressor state, access to citizens' personal data was suspended in the "Diia" application. Hidden data such as passport information, identification codes, driver's licenses, diplomas, and more

became inaccessible. However, by March 11, 2022, a temporary electronic document was introduced on the platform, serving as proof of identity during a state of war. This e-document combined passport and identification code data and could be generated automatically within the user's "Diia" application. The e-document significantly streamlined the identification process during wartime and replaced paper documents for those citizens who lost them due to military actions.

It is worth emphasizing that today, through the "Diia" portal, Ukrainians have access to government services from anywhere in the world. This capability is of utmost importance during times of war, allowing individuals to quickly obtain necessary documents or government aid, even for residents of temporarily occupied territories. Furthermore, the service enables swift registration as internally displaced persons or deregistration, recording damage or destruction of housing due to military actions, registering for government financial aid, reporting deaths, and receiving social payments related to childbirth, among other functions. Additionally, the portal provides information about services needed by individuals affected by military actions and aggression from the Russian Federation.

However, it is essential to note that the "Diia" portal is also used as a means of providing psychological assistance to Ukrainians. The "e-education" program includes guides, educational series, webinars, and podcasts on psychological support and civil defense, accessible around the clock regardless of one's location. Furthermore, the portal contains educational materials in the field of IT professions, cryptocurrencies, instructional materials for students and teachers, job search guides, and more.

And finally, in contemporary Ukraine, e-democracy tools have gained significant traction in society. The challenges facing the country have accelerated the rapid adoption of ICT in the system of state and administrative management, making communication between government bodies and citizens more straightforward. The implementation of e-democracy promotes increased trust in government, ensures the realization of principles of openness and transparency in the activities of governance and administration, and simplifies access to services. Today, we can confidently say

that in the coming years, the e-democracy system in Ukraine will continue to develop and encompass new areas of government management and local self-government officials.

REFERENCES:

1. Gotun, A. (2007). The Evolution of Electoral Campaigns on the Internet: The Experience of the USA and the UK. *Political Management*, 3, 113-127 [in Ukrainian].
2. Zolotar, O. O. (2017). Electronic Democracy and Digital Dictatorship. *Information and Law*, 4, 16-25 [in Ukrainian].
3. United Nations. (2022). UN E-Government Survey 2022. Available at: <https://desapublications.un.org/sites/default/files/publications/2022-11/Report%20without%20annexes.pdf> (accessed September 25, 2023).
4. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On the Approval of the Concept of Electronic Governance Development in Ukraine" No. 2250-r (2010). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2250-2010-%D1%80#Text> (accessed September 25, 2023) [in Ukrainian].
5. Local authorities must develop a set of measures to support citizens and businesses during lockdown. (2021, March 19). Interfax-Ukraine. Available at: <https://interfax.com.ua/news/general/731587.html> (accessed September 25, 2023) [in Ukrainian].

РОЗГЛЯД МЕХАНІЗМУ РЕФОРМУВАННЯ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ

Василенко Юлія Вікторівна,
аспірантка кафедри публічного управління та права,
КЗВО «Дніпровська академія неперервної освіти»
Дніпропетровської обласної ради
м. Дніпро, Україна

Узагальнення результатів попередніх наукових пошуків, які розкривають різні аспекти реформування післядипломної медичної освіти, значною мірою спрямовано на конкретизацію соціальної значущості розвитку післядипломної медичної освіти, що розглядається нами як основа для систематизації здобутків та визначення підходів до розв'язання сучасних теоретичних і практичних завдань у цій сфері.

Важливою джерельною базою є наукові роботи безпосередньо присвячені питанням державного управління у сфері охорони здоров'я, які дозволяють отримати знання про концепції, принципи та результати реалізації державної влади на сучасному етапі державотворчих процесів. Серед науковців, які розробляли різні аспекти державного управління у цій сфері, слід назвати таких дослідників (табл. 1).

Як бачимо, однією з ключових категорій, на яких зосереджували увагу науковці, є механізми державного управління у цій сфері, зокрема передусім йдеться про економічні, фінансові, організаційні механізми державного управління, механізми формування та реалізації державної політики в галузі охорони здоров'я та механізми державного регулювання ринку послуг у цій галузі. Слід зазначити, що серед висновків дослідників, що не втрачають своєї актуальності, слід віднести тезу про те, що результати здійснення державної політики у сфері охорони здоров'я не дозволяють говорити про досягнення помітних позитивних зрушень у збереженні та зміцненні здоров'я населення [13]. Не викликає сумніву й необхідність переорієнтації погляду на охорону

здоров'я як на збиткову галузь у бік розгляду її як соціально-інвестиційної сфери, що забезпечує подальший розвиток держави [14].

Таблиця 1

**Науковці та тематика досліджень державного управління
у сфері охорони здоров'я**

<i>Науковці</i>	<i>Тематика досліджень</i>
Н. Авраменко [1]	регіональний рівень державного управління системою охорони здоров'я
О. Виноградов [2]	механізми державного управління багатоканальним фінансуванням системи охорони здоров'я
О. Галацан [3]	організаційно-економічний механізм управління охороною здоров'я
С. Козуліна [4]	механізми державного управління діяльністю закладів охорони здоров'я
Н. Кризіна [5]	механізми формування та реалізації державної політики в галузі охорони здоров'я
Н. Мезенцева [6]	історичні та правові аспекти державного регулювання суспільних відносин в галузі охорони здоров'я
З. Надюк [7]	механізми державного регулювання ринку медичних послуг
Я. Радиш [8]	становлення та тенденції розвитку державного управління охороною здоров'я в Україні
Н. Солоненко [9]	державне управління перебудовою галузі охорони здоров'я
Г. Терешкевич [10]	державно-управлінський аспект розвитку біоетики в Україні
І. Фуртак [11]	механізми державного управління у сфері охорони здоров'я в контексті європейської інтеграції України
В. Шевцов [12]	державне управління розвитком медичної допомоги в умовах реформування системи охорони здоров'я

Така глибинна трансформація вимагає переосмислення підходів до організації та функціонування системи охорони здоров'я, у тому числі, що стосується післядипломного навчання медичних працівників. Потребують

врахування ключові тенденції розвитку системи державного управління охороною здоров'я в Україні, до яких науковці відносять демократизацію, професіоналізацію та децентралізацію [15].

Результати попередніх наукових пошуків дають змогу поглибити розуміння проблем та ризиків державного управління у галузі медичної освіти. Разом із тим, необхідно зазначити, що питання післядипломної медичної освіти не знаходить комплексного відображення в публічноуправлінській галузі знань.

Узагальнення основних ідей, обґрунтованих дослідниками дає змогу виокремити такі сторони наукової актуальності дослідження проблем публічного управління у сфері медичної освіти:

- розвиток вищої медичної школи як ключовий фактор кадрової політики у системі охорони здоров'я, складник національної системи вищої освіти; якість вищої медичної освіти як завдання державного управління, де державне управління стандартизацією вищої медичної освіти України розглядається у вимірі інноваційного процесу.

- необхідність нової концепції розвитку інститутів освіти, науки, охорони здоров'я та інноваційних перетворень у вищій медичній освіті; вища медична освіта як компонент кадрової політики; реформа системи охорони здоров'я як засіб досягнення відповідності медичних послуг сучасним вимогам; забезпечення якості вищої медичної освіти на основі вдосконалення механізмів професійної підготовки та підвищення кваліфікації керівних кадрів вищих медичних навчальних закладів.

- формування кадрового потенціалу медичної служби Збройних Сил (підвищення кваліфікації медичних фахівців, підготовка сучасних керівників в системі охорони здоров'я) як пріоритетний напрям розвитку військової медицини, державного управління військовою охороною здоров'я; потреба формування відповідних механізмів державного управління системою формування кадрового потенціалу медичної служби Збройних Сил в умовах європейської та євроатлантичної інтеграції України.

- необхідність розробки нової концепції державного управління у

галузі охорони здоров'я; розвиток системи освіти фахівців охорони здоров'я як чинник ефективності галузі; удосконалення управління освітою фахівців охорони здоров'я (керівників органів управління та лікувально-профілактичних закладів, лікарів загальної/сімейної медичної практики та фахівців зі спеціальності «сестринська справа») як важливе завдання реалізації реформи у сфері охорони здоров'я.

– формування і розвиток правового, інституційного, інформаційно-комунікативного механізмів державного управління взаємодією систем вищої медичної освіти та медичної практики; комплексний інтегрований підхід взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування із закладами вищої та післядипломної освіти для вирішення проблем практичної підготовки висококваліфікованих медичних кадрів.

– взаємодія систем вищої медичної освіти та медичної практики як інтегрований комплексний об'єкт державного регулювання, який впливає на результативність державної політики у сфері формування висококваліфікованого медичного кадрового потенціалу.

– виокремлення інноваційної діяльності у системі охорони здоров'я за напрямками підвищення професійної кваліфікації медперсоналу, якості медичної освіти, покращання інформаційного забезпечення.

– віднесення механізмів державного управління до ключових детермінант системи охорони здоров'я, які є об'єктом змін, спрямованих на удосконалення охорони здоров'я.

– необхідність формування нової концепції державного управління у галузі охорони здоров'я та удосконалення механізмів перебудови державного управління у цій галузі.

– потреба вироблення підходів до еволюційного реформування механізмів управління у сфері охорони здоров'я у вимірі євроінтеграції України.

– нагальність втілення нової концепції розвитку системи охорони здоров'я на основі розробки дієвих механізмів державного управління у цій

сфері.

– потреба реформування системи до- та післядипломної медичної освіти на засадах досягнень сучасної медицини, доказової медицини як напрям подальшого реформування системи охорони здоров'я.

Висновки. Особливої уваги потребує узагальнення теоретичних розробок, які дозволяють отримати знання про формування наукових поглядів на механізми публічного управління охороною здоров'я та у сфері медичної освіти. Ключовим моментом є врахування складності об'єкту дослідження, що зумовлено міжгалузевим характером управління – управління у галузі освіти та управління у галузі охорони здоров'я. Зазначене актуалізує завдання подальшого вивчення механізмів міжгалузевого державного управління, адекватних сучасним тенденціям розвитку держави та суспільства, сучасній теорії публічного управління. Крім того, окремої уваги потребує врахування особливостей різних груп фахівців, які готуються в системі медичної освіти. Зокрема дослідники виокремлюють такі три групи: керівники органів управління та лікувально-профілактичних закладів; лікарі загальної/сімейної медичної практики; фахівці зі спеціальності «сестринська справа». Відповідно, розглядаючи систему післядипломної медичної освіти, важливим завданням є належне врахування сучасних вимог до професійної освіти, професійного розвитку різних категорій фахівців цієї системи. Загалом суттєвим моментом є те, що система післядипломної медичної освіти об'єднує усі види підготовки фахівців. Засоби удосконалення механізмів державного управління перебудовою охорони здоров'я в Україні розглядаються у розрізі питань формування, розподілу бюджету, підходів до організації надання медичної допомоги, розмежування функцій суб'єктів цієї галузі, методів оплати праці, соціального маркетингу. Вирішального значення набуває завдання забезпечення інноваційного розвитку системи охорони здоров'я. Це, на нашу думку, визначає напрям подальших наукових пошуків щодо визначення методологічних основ реформування післядипломної медичної освіти в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авраменко Н. В. Державне управління системою охорони здоров'я на регіональному рівні : автореф. дис ... д-ра наук з держ. управ. : 25.00.02. Класичний приват. ун-т. Запоріжжя, 2011. 36 с.
2. Виноградов О. В. Механізми державного управління багатоканальним фінансуванням системи охорони здоров'я України : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ, 2009. 20 с.
3. Галацан О. В. Організаційно-економічний механізм управління охороною здоров'я : автореф. дис. ... канд. наук з держ. управ. : 25.00.02. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Харків. регіон. ін-т держ. упр. Харків, 2004. 17 с.
4. Козуліна С. О. Механізми державного управління діяльністю закладів охорони здоров'я (організаційно-правовий аспект) : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Одеський регіональний ін-т держ. управління, Нац. акад. держ. управління при Президентові України. Одеса, 2004. 20 с.
5. Кризина Н. П. Державна політика України в галузі охорони здоров'я: механізми формування та реалізації : автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр. : 25.00.02. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ, 2008. 36 с.
6. Мезенцева Н. Б. Державне регулювання суспільних відносин в галузі охорони здоров'я України: історичні та правові аспекти : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ, 2010. 23 с.
7. Надюк З. О. Механізми державного регулювання ринку медичних послуг в Україні : автореф. дис... д-ра наук з держ. упр. : 25.00.02. Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2009. 40 с.
8. Радиш Я. Ф. Державне управління охороною здоров'я в Україні: генезис та тенденції розвитку : автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр. : 25.00.01. Українська Академія держ. управління при Президентові України. Київ, 2003. 35 с.

9. Солоненко Н. Д. Державне управління перебудовою галузі охорони здоров'я в умовах обмежених ресурсів в Україні : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ, 2004. 20 с.

10. Терешкевич Г. Т. Розвиток біоетики в Україні (державно-управлінський аспект) : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Львівський регіональний ін-т держ. управління Національної академії держ. управління при Президентові України. Львів, 2004. 20 с.

11. Фуртак І. І. Механізми державного управління у сфері охорони здоров'я в контексті європейської інтеграції України : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Львів. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Львів, 2010. 20 с.

12. Шевцов В. Г. Державне управління розвитком медичної допомоги в умовах реформування системи охорони здоров'я : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Харків. регіон. ін-т держ. упр. Харків, 2011. 20 с.

13. Кризина Н. П. Державна політика України в галузі охорони здоров'я: механізми формування та реалізації : автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр. : 25.00.02. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ, 2008. 36 с., с. 3.

14. Кризина Н. П. Державна політика України в галузі охорони здоров'я: механізми формування та реалізації : автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр. : 25.00.02. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ, 2008. 36 с., с. 2, 15.

15. Радиш Я. Ф. Державне управління охороною здоров'я в Україні: генезис та тенденції розвитку : автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр. : 25.00.01. Українська Академія держ. управління при Президентові України. Київ, 2003. 35 с., с. 6.

**ВАРІАТИВНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТУ «ПОЛІТИЧНА
ВЛАДА»: МОДЕРН & ПОСТМОДЕРН**

Вонсович Сергій Геннадійович,
д. політ. н, професор,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка
м. Кам'янець-Подільський, Україна

Анотація: Проаналізовано зміст модерних і постмодерних концепцій влади в контексті їх дефініцій. Актуалізовано напрями до розуміння політичної влади, що виокремилися в межах цих концепцій. Розкрито зміст політичної влади як асиметричних відносин і як колективного ресурсу.

Ключові слова: влада, політична влада, концепт, політична теорія, різновиди влади.

Політична влада є фундаментальним поняттям політичної науки і перебуває у фокусі постійної уваги дослідників. Актуальність дослідження зумовлена тим, що влада являє собою особливий вид організації спільного життя та відносин, які є характерними для всіх етапів розвитку людства. Особливе зацікавлення феноменом політичної влади припадає на період змін соціального розвитку та суспільно-політичної організації життя, що також стосується всієї структури владних відносин.

Наукова цінність модерністських і постмодерністських концепцій політичної влади полягає в наступному. Політична влада не розглядається у якості атрибуту держави і не є механізмом її реалізації. За цього для визначення поняття політичної влади у політологічному дискурсі виокремлюють ряд підходів. Джерелом першого з них слугують праці Т. Гобса і М. Вебера, які визначають політичну владу як асиметричні відносини, що не виключає існування конфлікту між індивідами. Владу має той суб'єкт, який здатний

здійснювати вплив на іншого, долаючи його спротив. Представниками цього напрямку є Г. Ласвелл, Р. Дал, П. Бахрах, М. Барац та інші. Відповідно до другого підходу влада є колективним ресурсом, оскільки націлена на загальну вигоду і не може належати окремим індивідам чи групам. Оскільки влада належить суспільству в цілому, тому має бути легітимною. Ця тенденція бере початок від Платона та Аристотеля, а сучасними її представниками є Т. Парсонс, М. Фуко, Г. Арндт та інші.

Г. Ласвелл вибудовує концепцію влади поведінки крізь призму людської поведінки, акцентуючи увагу на розумінні того, чим зумовлена така поведінка, за якої одні люди панують, а інші підпорядковуються. Влада відрізняється від звичайного впливу тим, що передбачає застосування санкцій у тих ситуаціях, де бажаний результат ще не досягнутий. Згідно з Г. Лассуеллом, людині притаманна тяга до влади як первинної цінності, а також прагнення ввести санкції чи впливати на інших, відчуваючи страх від власної пасивності та ймовірності опинитися в стані підкорення та залежності [1, р. 164]. Р. Дал, розглядаючи владу як контроль за поведінкою, наголошує, що влада набуває сенсу в тому випадку, коли виникає конфлікт між суб'єктом та об'єктом, коли суб'єкту вдається нав'язати свою волю об'єкту. Нав'язування волі здійснюється в процесі прийняття політичних рішень під час успішної конкуренції, де сторони займають протилежні позиції. Отже, за Р. Далем, влада визначається ступенем впливу на прийняття рішень в публічній політиці.

Американські дослідники П. Бахрах та М. Барац прагнули подолати поєднаність розуміння влади на підставі особливостей поведінки. У оптиці їхнього дослідження політичної влади перебуває феномен «інакшого обличчя влади». Такий феномен постає виникає в ситуаціях «неприйняття рішення», у випадку, коли політичний актор - суб'єкт прагне унеможливити прийняття не вигідних для нього рішень на різноманітних фазах політичного процесу і застосовує «мовчазну політику». На думку американських науковців, влада є однією з форм успішного контролю поряд із силою, впливом та авторитетом. Тому влада не може бути лише атрибутом суб'єкту, оскільки є відносинами між

суб'єктом та об'єктом та передбачає існування конфлікту інтересів.

Цікавою є концепція «тривимірності» влади С. Лукса. Ідея влади, за Луксом, полягає в тому, що один індивід якимось чином впливає на іншого, однак не кожний вплив можна вважати застосуванням влади. Автор вважає, що прояв влади стосовно іншого означає піти проти його волі, торкнутися інтересів іншого та подолати його автономію. «Тривимірну» концепцію влади можна вважати доповненням позиції Р. Дала про відкритий конфлікт намірів та позиції П. Бахраха та М. Баратца про сферу неприйняття рішення. Однак, Луксівський погляд на владу передбачає, що суб'єкт здійснює владу над об'єктом не лише тоді, коли змушує об'єкта виконувати щось, що суперечить його волі, бажанням, але й у процесі формування його бажання.

Відповідно до реляціоналістського підходу до розуміння влади, за яким владні відносини трактуються в першу чергу як відносини двох партнерів, які впливають один на одного в процесі взаємодії. Залишаючись у цілому в межах веберівської традиції, пропонується інше пояснення влади та механізму її функціонування, намагаючись вписати поняття влади в теорію обміну (П. Блау), теорію спротиву (Ж. Френч та Б. Рейвен) та теорію розділу зон впливу (Д. Ронг).

П. Блау розглядає владу як різновид соціального обміну. Владні відносини проявляються у тому випадку, коли один із учасників обміну спроможний нав'язати свою волю всупереч спротиву під загрозою застосування санкцій. Джерелом влади є нерівномірний розподіл ресурсів, який зумовлює однобічну залежність одних людей або груп від інших, що дозволяє власникам ресурсів «обмінювати» їх на бажану поведінку. За цього П. Блау розглядає владу як стабільну спроможність систематично, а не спорадично нав'язувати волю [2, р. 17]. Однак не всі види впливу відносяться до влади. У владних відносинах суб'єкт підпорядковує об'єкт, виходячи із власних інтересів, з метою отримання особистої вигоди, не виключаючи при цьому й елемент добровільності.

У теорії розподілу зон впливу Д. Ронга влада визначається як здатність

індивідів та груп здійснювати зумисну та передбачену дію стосовно інших індивідів та груп. Д. Ронг стверджує, що протягом існування та реалізації владних відносин відбувається своєрідний «реверс»: суб'єкт стає об'єктом, і навпаки. Таким чином, влада може бути як реальною, так і потенційною.

Представники теорії спротиву Ж. Френч та Б. Рейвен виокремлюють підстави для існування влади: 1) винагорода або примус з боку суб'єкта влади; 2) визнання об'єктом влади законного права її суб'єкта нав'язувати йому певну поведінку; 3) ідентифікація об'єкта влади з її суб'єктом; 4) знання, яким володіє її суб'єкт. Дослідники виділяють декілька типів влади: влада, заснована на винагороді, зростає з розміром очікуваної винагороди; 2) влада як примус заснована на очікуванні покарання за неконформну поведінку. Сила влади в цьому випадку залежить від загрози покарання; влада, заснована на винагороді, має тенденцію зростати і трансформуватися у владу, засновану на ідентифікації підлеглого з пануючим, влада ж, заснована на негативних санкціях, веде до того, що підлеглий прагне піти з поля впливу панування; законна або легітимізована влада заснована на визнанні права пануючого нав'язувати підлеглим свою поведінку; влада як ідентифікація (або референтна влада) заснована на відчутті єднання одного індивіда з іншим, тому чим сильніше ідентифікація об'єкта влади з її суб'єктом, тим сильнішою є влада останнього. Однак класифікація підстав задля здійснення влади, яку запропонували Ж. Френч і Б. Рейвен, не дає чіткого пояснення природи політичної влади, оскільки ця класифікація включає різні критерії: психологічні, соціокультурні та соціопсихологічні, що зумовлює розгляд влади складне гібридне явище [3, р. 329].

Особливістю альтернативних концепцій влади (Т. Парсонс, М. Фуко, Г.Арендт та ін..) є відхід від традиційного уявлення про політичну владу, відкидання необхідності існування конфлікту та боротьби інтересів для встановлення та реалізації владних відносин.

На думку Т. Парсонса, основним недоліком традиційного підходу до політичної влади є гра з «нульової сумою». При цьому, концентрація влади в

руках меншості (група, партія), працює виключно на інтерес цієї меншості, ігноруючи інших соціальних верств. Організація людей задля досягнення спільних цілей відбувається завдяки тому, що політична підсистема спирається на владу. Відповідно до цього політика являє собою водночас і соціальний механізм, і інституціональну структуру, життєздатність якої забезпечується наявністю інститутів лідерства, органів влади та правил і норм, які визначають порядок відповідальної активності [4].

Т. Парсонс не розглядає владу як міжособистісний феномен, або як тип поведінки, а обмежує її політичним простором. Влада у нього є не атрибутом акторів або стосунків, а – властивістю (ресурсом) систем. При цьому під використанням влади розуміється засіб досягнення цілей, в яких зацікавлені обидві сторони владних відносин: панівна і підпорядкована. Таким чином, влада є засобом для досягнення колективних цілей через згоду членів суспільства про легітимацію лідерських позицій. Оскільки саме легітимація здатна забезпечити лідерів можливістю приймати політичні рішення для досягнення цілей всієї соціальної системи.

У Г. Арентс влада належить колективам, а не індивідам, оскільки є продуктом комунікативної діяльності та взаємодії учасників, тому головною умовою задля виникнення влади є спільні дії. Група чи колектив наділяє владою від свого імені, тому влада існує тільки в групі і зберігається до моменту розпаду/знищення групи. Індивіди самі по собі не мають влади і не можуть її здійснювати, оскільки мають тільки силу.

Отже, традиційна модель може бути використана для розуміння досучасних владних відносин, оскільки не здатна повноцінно описати сучасні форми влади. Поява нових засобів управління, нових ресурсів влади, що зумовлені зі знанням, а не із силою, визначає і всепроникненість влади. Концепція влади у М. Фуко не зводиться до анонімної, безособової мережі відносин, якими пронизане все суспільство. Учасники владних відносин є продуктами самої влади, оскільки створюються нею і складають важливий елемент в її конструкції. Влада здійснюється тільки над вільними суб'єктами,

які мають вибір та кілька варіантів поведінки та дій. Покарання є лише однією стороною системи контролю, що включає також і заохочення [5]. Ю. Габермас розглядає владу у контексті теорії комунікативної дії. Влада є глобальним процесом багаторазового опосередкованого та ієрархізованого соціального спілкування, який регулює суспільні конфлікти та згуртовує суспільство. Ю. Габермас обмежує поняття влади в межах координації дій в політико-адміністративній системі, вважаючи, що в повсякденності аналогами влади виступають «вплив», «авторитет», «репутація», «престиж». Філософ визначає владу як вплив, який виникає унаслідок реалізації дії, орієнтованої на успіх. Влада мислиться ним як репресивний феномен. Владу як комунікацію інтерпретує Н. Луман. Це дозволяє уникнути перевантаженості поняття влади ознаками процесу впливу. Розуміючи владу як комунікацію, Н. Луман відмовляється інтерпретувати владу крізь призму відносин панування/підпорядкування, де вона розглядається як здатність суб'єкта підпорядковувати об'єкт. Такий підхід дозволяє відділити владу від примусу, розглядаючи її як інструмент, який діє за умови існування альтернатив дії та рішень. Призначення влади полягає в детермінації дій інших членів суспільства лише за допомогою комунікації.

Відповідно до постмодерністських концепцій політична влада інтерпретується як колективний ресурс, що зумовлено комунікативною сутністю людської природи. Влада перестає бути формою соціальної взаємодії суб'єктно-об'єктних відносин, в основі яких лежить конфлікт і боротьба інтересів. Постмодернізм вимагає принципово відмінний підхід до інтерпретації феномена влади – дифузний, відповідно до якого влада «розмита» в межах соціального простору.

Таким чином дослідження феномену політичної влади вимагає врахування як модерністських концепцій, так і постмодерністських. Це зумовлюється істотною відмінністю між практиками соціальної взаємодії, трансформацією ін. владних, політико-правових інститутів. Влада, як на глобальному рівні, так і на рівні окремих держав, перебуває у стані

трансформації: політична влада перестає бути виключно прерогативою держав, оскільки розконцентровується між глобальним, національним та регіональним рівнями.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Lasswell H. Power and Personality. With a New Introduction by Peter de Leon. New Jersey, 2009. 278 p.
2. Blau P. Exchange and power in social life. New York: Wiley, 1964 352 p.
3. Noah E. Friedkin. A Formal Theory of Social Power. *Power: Critical Concepts*; [edited by John Scott]. London: Routledge, 1994. P. 327–348.
4. Кирилюк Ф.М. Новітня політологія: навчальний посібник для студ. вищих навчальних закладів. Київ: Центр навчальної літератури, 2009. 564 с.
5. Foucault M. The Subject and Power. *Power: Critical Concepts*; [edited by John Scott] / N.E. Friedkin. London: Routledge, 1994. P. 218–234.

PHILOLOGICAL SCIENCES

УДК: 81'255.4'4

**THE PROBLEM OF PRESERVING AN INTEGRAL LITERARY SPEECH
PORTRAIT IN TRANSLATED TEXT (BASED ON THE UKRAINIAN
TRANSLATION OF THE SHORT STORY “THE ASPERN PAPERS”
BY HENRY JAMES)**

Derik Ilona Morysivna

Candidate of Science in Philology, Associate Professor,
Head of the Department of Translation, Theoretical and Applied Linguistics
State Institution “South Ukrainian National
Pedagogical University named after K. D. Ushynsky”
Odesa, Ukraine

Bas Olha Dmytrivna

2nd year Student Mastering in Philology
State Institution “South Ukrainian National
Pedagogical University named after K. D. Ushynsky”
Odesa, Ukraine

Abstract: The work presents the results of the analysis of the original text and the translation of the short story “The Aspern Papers” by Henry James. The features of the presentation of the narrator's speech portrait and the features of his idea of the world, his vision, as well as the nature of distortions in the translation text sometimes violating the integrity of the narrator's speech portrait are studied.

Key words: an integral speech portrait, lexical transformations, key words, integrity of the artistic image.

The issues of compliance of translated works with the original text in the system of modern linguistic approaches are rethought and turn out to be dependent, first of all, on the cultural-pragmatic strategies that guide the translator, who acts

simultaneously as a mediator, a reader-interpreter, and a co-author of the work of art.

In our work, we drew attention to the complex transformation technique that requires the greatest creative effort from the translator: maintaining the integrity of the artistic image. Its essence and specifics of this technique were revealed by L. N. Sobolev in his work: “Translation of an image by image” [2]. Essentially, maintaining the integrity of the artistic image is the extreme point in the process of logical (semantic) development of a concept or image, this is the highest level of the highest level of its correct interpretation. In our study, we examined the influence of the basic principles of using lexical transformations on the degree of preservation of an integral literary speech portrait in the novella “Aspern’s Papers” by Henry James.

Lexical transformations during the translation process often contribute to solving problems of restoring a narrow context, but at the same time affect the perception of the whole image, thereby destroying its entire structure. For example, the repetition of the noun “*person*” (14 times – in Chapter 2, 34 – in the whole work) when the narrator describes Venice, where Aspern’s beloved lives, within Chapter 2 of the story strengthens the readers’ idea of the narrator and his attitude towards people.

Each person tries to give his home a private style [3, 19].

Жителі прагнуть надати своїм будинкам індивідуального виразу [1, 90].

Different translation methods used for the same word *person* prevent them from performing the function of end-to-end lexical repetition. As a result of the substitution (specification) made by the translator the leitmotif chain is destroyed, which leads to a weakening of the author’s ideological intent. Here there is a distortion of integrity of a literary speech portrait.

On the other hand, in the narrator’s speech lexical transformation is quite acceptable when he is describing a temporary state, in contrast to his reasoning. It is especially natural when transmitting fragments describing the status of the heroes:

The lips and cheeks were molded with a spiritual complacency which made him faint with delight [3, 37].

У ліпленні губ і щоки була витончена безтурботність, що захоплювала

його до втрати сил [1, 43].

Here the word “*безтурботність*” accurately conveys the woman’s ostentatious calmness and is a useful tool when translating. The main dictionary translation of *complacency* – *самозадоволення, самозаспокоєність, задоволеність* – reduces the image of Aspern's beloved, and gives a somewhat negative connotation. In the English context, it takes on more positive characteristics in combination with the adjective *spiritual*, the usual translation of which is *духовний, побожний, піднесений, благочестивий, праведний*. In the Ukrainian version, the component “*spiritual*” help to save the atmosphere of figurative perception. Due to neutralizing negative semantics the translation as a whole achieves a correct level of flow of information to the reader equal with the text of the original.

Thus, having studied and analyzed the main patterns of lexical transformations used in the Ukrainian version of J. James’s novella “The Aspern Papers,” we came to the conclusion that the main problem of destroying an integral speech portrait does not come down to the use of lexical transformations, but, first of all, is associated with inability to reconcile their use with the obligatory preservation of a holistic artistic image, stylistic unity in combination with functional, meaningful and cohesive characteristics, including the use of keywords.

The main conclusion of our work is the understanding of the need to develop mechanisms for considering and methods for correctly conveying an integral speech portrait of an image at the level of the entire text and maintaining the integrity of its perception at the level of the entire text.

BIBLIOGRAPHY

1. Джеймс Г. Листи Асперна : повість / Дж. Генрі; пер. з англ. І. Бондаренко. Тернопіль : Навчальна книга. Богдан, 2019. 144 с.
2. Соболев Л. М. Про переклад образу словом. Київ, 2015. С. 270-290.
3. James H. The Stories. The Aspern Papers. N.Y. 1999. 150 p.

**DIFFICULTIES IN TRANSLATING TERMINOLOGY IN
PHARMACEUTICAL DISCOURSE**

Derik Ilona Morysivna

Candidate of Science in Philology, Associate Professor,
Head of the Department of Translation, Theoretical and Applied Linguistics
State Institution "South Ukrainian National
Pedagogical University named after K. D. Ushynsky"
Odesa, Ukraine

Khalimov Tymur Minshakirovych

2nd year Student Mastering in Philology
State Institution "South Ukrainian National
Pedagogical University named after K. D. Ushynsky"
Odesa, Ukraine

Abstract: The paper presents the results of a study of the features of translation of pharmaceutical discourse containing various kinds of specific terms. Possible difficulties that inevitably arise when translating special vocabulary are described. The method of correct translation must include instructions for eliminating them.

Key words: medical-pharmaceutical discourse, terms, transformations, abbreviations, interpretation.

The specific semantic content of the term manifests itself especially clearly when compared with the corresponding lexemes in other languages. The complexity of comparison and translation of terms is due, on the one hand, to formal-semantic characteristics, linguistically immanent, determined by the language system, and, on the other, to cultural-conceptual characteristics inherent in the national culture, which intersect with the functional-pragmatic features of the medical-pharmaceutical discourse. Our work consisted of researching and discovering such difficulties when translating various kinds of documents (for example, pharmacological monographs and instructions for medications) from English into Ukrainian. The feasibility of

continuing research in this direction is determined, first of all, by the social significance of this group of units and the nature of their functional heterogeneity.

Despite the fact that when translating pharmaceutical terms, the most common types of translation are tracing and transliteration, in order to preserve internationality, we also recorded all types of both lexical and grammatical transformations [1; 2]. And accordingly, these kinds of transformation inevitably lead to various kinds of difficulties and distortions, among which the difficulties arising due to the problems of “false friends of the translator”, syntactic interlingual imbalance in the construction of sentences and the incompleteness of specialized bilingual dictionaries stand out. Common ones include errors in the translation of pharmaceutical and general medical abbreviations; incorrect use of synonymous terms.

Pharmaceutical texts, as a rule, are rich in international and borrowed vocabulary; when interpreting them, it is necessary to use additional material in English, special dictionaries for the correct interpretation of pharmaceutical designations (“*Adonis vernalis*” — «*горицвіт весняний*» can be translated as «*весняний адоніс*» (“*spring adonis*”).

In English language there is a tendency to shorten terms and transform them into abbreviations.

And despite the mandatory observance of the rule of terminological ambiguity, the field of abbreviations is filled with many multi-meaning terminological constructions, in particular, a medical term in a pharmaceutical context can be distorted. For example, the term "LLC" in English can be decoded both as “*lung carcinoma cells*” («*клітини карциноми легенів*») and as “*a limited liability company*” («*компанія з обмеженою відповідальністю*»).

In Ukraine, there are difficulties in translating a number of abbreviations. For example, in Ukraine there is still no understanding of what collections of microorganisms “*NCIMB*”, “*ATCC*”, “*NCYC*”, “*AFRC*” and etc. represent. For example, “*NCIMB*” is deciphered in English as “*National Collection of Industrial and Marine Bacteria Ltd*”, but there are no analogs for translation into Ukrainian yet,

so in the Ukrainian text it will also be written in Latin with an additional abbreviation decipherment.

The difference in actual sentence structure in English and Ukrainian is an additional problem of pharmaceutical texts. In English, rhema appears mainly at the beginning of a sentence, and in Ukrainian it can appear at the end or within a sentence. In the sentence "*Humoral factors (hormones, cytokines) play a role in the implementation of this process*" – «Провідну роль у реалізації цього процесу відіграють гуморальні чинники (гормони, цитокіни)». The term "*humoral factors*" («гуморальні чинники») does not appear at the beginning of the sentence, but rather at the end. So, when translating similar units like this one, the information should be carefully distributed, avoiding confusion.

Thus, the study of the pharmaceutical discourse and its terminology requires the development of a number of instructions, guidelines and a list of rules, the following of which must guarantee the correct interpretation of texts in such a demanding field of application of knowledge as pharmaceuticals.

BIBLIOGRAPHY

1. Громова Г.В. Проблеми перекладу фармацевтичної термінології. *Juvenis Scientia*. Київ, 2018. № 3. С. 36-39.
2. Носова Л. М. Про деякі комунікативні особливості фармацевтичного дискурсу. *Вісник КНЛУ*, Київ, 2018. С. 67–79.

PHRASEOLOGICAL INNOVATIONS IN MODERN BUSINESS ENGLISH

Moshkovska Liudmyla Mykolaivna

Senior Lecturer

National Transport University

Kyiv, Ukraine

Skoryk Angelina Mykolaivna

Student

National Transport University

Kyiv, Ukraine

Abstract: The article is devoted to semantic and functional criteria of new phraseological units in modern media editions of financial, economic and business orientation. Particular emphasis is placed on the analysis of business communication as a new interpersonal communication whose specificity, structure and functions are determined by economic relations, generating linguistic innovations. New phraseological units functioning in business texts are considered as semantic markers of current events and phenomena of economic life.

Key words: phraseology, phraseological units, business English, the economic sphere, phraseological innovations, metaphorical meaning.

The world of modern English phraseology is large and diverse. Every aspect of its study (etymology, semantic loading, structural and pragmatic peculiarities) deserves detailed consideration. English phraseology is distinguished by a wealth of functional-style and emotive synonyms [1]. The analysis of phraseological units of the English language in the last decades of the 20th and early 21st centuries shows that the sphere of economic life is an active supplier of innovations. It should be noted that such constantly developing areas of economy and business as production management, digital marketing, nano economic trends have resulted in many drastic changes and innovations in the linguistic environment as well.

Business vocabulary and business discourse attract scholars and researchers

around the world for a number of reasons. An important business English language skill is the knowledge of English business idioms, in particular, since their functional potential is great in economic texts. If the reader is completely unaware of their semantics, functional expediency and pragmatic directionality, he will overlook the emotiveness of the utterance. Furthermore, using business idioms for emphatic purposes, the media economic text of the advertising character will be more compelling, stylistically accomplished, thus favourably comprehended by the target audience [2].

It should be emphasized that phraseologism is known to be an integral and organic part of both the language system and culture. The term "phraseology" comes from the Greek words "phrasis" (speech) and "logos" (teaching). This term denotes a section of linguistics that is aimed at studying phraseological composition of the language. So, the subject of this science is the semantic, morphological and stylistic properties of phraseological units. In addition, phraseology is called a set of phraseological units inherent in a particular language, any writer or literary work [3].

In the course of grouping business phraseological units in twenty economic texts according to the semantic aspect, it turned out that the most common ones denominate business actions caused by special efforts to achieve the desired goal: *cut corners* – do something in the easiest/shortest way, *go the extra mile* – be willing to make a special effort to do or achieve something, *fill in for someone* – do the work that is usually done by someone else, *blue sky thinking* – try to find new or innovative ideas, *by the book* – according to company's policy, following the rules [4].

Phraseologization of some expressions that have arisen in the economic sphere, occurs by using them in a figurative meaning outside the original context. They are formed on the basis of associative and figurative perception of reality. The phrases *before date*, *pull-by date*, *sell-by date* denote the concept of "shelf life of food products".

It has been found that some lexical units become a centre of the phrase formation, being not semantic neologisms, but, entering into phraseological relations, acquire a metaphorical meaning, thus forming phraseological units. For example, the

word “economy” is a component of many phraseological innovations: *behavioural economics* – a science that studies "human economic behaviour", *goldilocks economy* – a temporary state of economy in some countries characterized by steady growth rates and low inflation, *knowledge economy* – a rich, economically developed country with a large share of intellectual labour.

Moreover, the core of some phraseological innovations is the lexeme “corporate”: *corporate hospitality* – an entertainment program for guests, clients of a corporation, firm; *corporate makeover* – reorganization of a corporation, business enterprise,

especially by a new owner, a new manager; *corporate raider* – a person or organization fighting for the acquisition of a business entity.

To sum up, phraseological innovations of the English language system in the field of economics reflect new realia in business communication. The prevalence of a significant number of "economic" phraseological units is stipulated by a special role of economic relations in the social life of people. Hence, phraseological innovations in this area reflect both numerous benefits and new challenges since these stylistic units need to be adequately interpreted by the target readership and pragmatically adapted only in a certain genre of economic texts.

REFERENCES:

1. Zerkina N. and Kostina N. English phraseology in teaching: Interrelation of theory and practice. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2015. 199 p.
2. McCarthy M., and O’Dell F. *English vocabulary in use: Advanced*. Cambridge: CUP, 2012. 303 p.
3. Єфімов Л.П., Ясінецька О. А. *Стилістика англійської мови*. Вінниця : Нова Книга, 2004. 240с.
4. Zarei A. A. L2 Idioms Learning through Cooperative Teaching Techniques. *English Language Teaching*. 2014. 20 p.

UDC 811.111 (043.2)

**TRANSLATION OF A FICTIONAL PROSE PIECE AS AN OUTSPREAD OF
THE BOUNDARIES OF THE ART INFLUENCE
OF THE ORIGINAL LITERATURE**

Rudina Maryna Volodymyrivna,
PhD in Education, Associate Professor
Malovyk Elvira Andriivna,
student,
National Aviation University,
Kyiv, Ukraine

Introductions. In modern literature, authors create such artistic works that are distinguished from others by new methods and styles of writing. The translation of a prose work is a process that involves the adaptation of the original text from one language to another in order to preserve its value, ideas, emotions and images of the author to the readers.

Thus, this process can definitely expand the influence of the original literature, as it allows translators to bring the work into a new cultural and linguistic context. The possibility of adequate translation is an important component for the reader's understanding of the work and the opportunity to better learn about the culture and habits of the characters of the work. The translator's cultural competence is the key to a successful translation that responds of writing works.

The aim is to analyze the peculiarity of the meaning of the translation of a prose work and the expansion of the influence of the original literature.

The source of the material are translation skills, cultural awareness, cultural consciousness, expansion of the audience, intercultural exchange.

Results and discussion. The world is populated by a variety of cultures and languages, and shows a special interest in the creative process of translation, which is not only the translation of a text from one language to another, but also a combination of two literary environments. As we know, literary translation is the translation of

fiction and artistic pieces. This translation is a tool of cultural assimilation the world, the expansion of the collective memory of humanity and a factor of culture [1]. It is also known that translation performs two main functions, as informative and creative.

The translation requires compliance to the author's style, expressiveness of speech and to reproduce the same effect of reading that caused to the original pieces. It includes careful study of the text, analysis of sentence structure, and selection of adequate equivalents to convey linguistic and cultural shades [2].

Basic requirements for translating fictional prose pieces

Firstly, it is literary. Thereby the translation must correspond to the norms of the literary language, the language of the characters must be alive and fully correspond to the original:

In my earlier days I'd been to sea with a tall rawboned fellow from Louisiana called Big Slim Hazard, William Holmes Hazard, who was hobo by choice [3, с. 19].

Раніше я ходив у море з високим кістлявим хлопцем з Луїзіани на ім'я Великий Слім Газард, Вільям Голмз Газард, і був він волоцюгою із власної волі [4, с. 30].

Secondly, is accuracy. The translator must convey to the reader all the thoughts expressed by the author, the nuances and shades of the expression. It must not add anything, fabricate or explain the author.

"The wind shook some blossoms from the trees, and the heavy lilac-blooms, with their clustering stars, moved to and fro in the languid air. A grasshopper began to chirrup by the wall, and like a blue thread a long thin dragon-fly floated past on its brown gauze wings" [5].

«Вітерець здмухнув кілька квіток з дерев, і важкі зоряні грона бузкового цвіту колихнулись у м'якому повітрі. Під муром засюрчав коник; довгою блакитною ниткою на прозорих брунатних крильцях пролетіла бабка» [6].

Thirdly, it is clarity. Translator must avoid complex and ambiguous turns, its language in pieces must be written simply and clearly.

Don't squander the gold of your days, listening to the tedious, trying to improve the hopeless failure, or giving away your life to the ignorant, the common,

and the vulgar [7].

Не легковажте золотою своєю порою, прислухаючись до нудних базік, вдосконалюючи безнадійних невдах, покладаючи своє життя заради неуків, нездар і нікчем [8].

As for the boundaries of the artistic influence of original literature in prose, they may be various and depend on many factors.

Firstly, it is a cultural influence. It has an important role in the preservation and passing of cultural values through generations, expanding understanding and attention to the traditions of other people.

Secondly, it is an aesthetic influence. It can be argued that a good translation can allow readers to enjoy the beauty of the author's language and style. Translator can slightly change the tone of the original pieces, but which will not defeature it, and also contributes to the expansion of artistic influence.

Thirdly, it is the spread of cultural heritage. Such pieces often describe unique ideas that can be important for understanding deep aspects of human existence. As we know, prose plays an important role in the preservation and widespread of cultural heritage, and also becomes an important source of knowledge and understanding for future generations. Therefore, an appropriate translation can unite readers of any age category.

Fourthly, it is social influence. Prose can completely change views, expand the worldview of readers and develop many social problems. In other words, such pieces can raise and discuss current social issues and prompting readers to think.

And last but not least, it's creativity and self-expression. Literature can inspire readers to express themselves creatively, stimulate them to write their own works, and also support the development of individual creative potential.

Conclusions. To summarize, successful translation is a real work of art. Translation requires a deep understanding and feeling not only of language, but also of culture, the ability to maintain a balance between the original and its adaptation to a new audience environment. In such way, translators make a significant key to the world's cultural heritage, allowing prose to cross borders and unite different

worldviews.

BIBLIOGRAPHIC REFERENCES

1. <https://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/153005/31.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
2. <https://www.scirp.org/journal/paperinformation.aspx?paperid=108995>
3. Jack Kerouac. On The Road. Issued in 1959 by the viking press, inc.625 Madison Avenue, New York, N.Y. S. 178
4. Джек Керуак. На дорозі. / пер. з англ.: Богдана Павличко. — К.: Основи, 2010. – 304 с.
5. <https://www.gutenberg.org/files/174/174-h/174-h.htm>
6. <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=21>
7. <https://linguabooster.com/en/en/books/picture-of-dorian-gray-19>
8. <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=21>

FORMING STUDENTS' MOTIVATION TO STUDY FOREIGN LANGUAGES

Zhukova Tetiana

Senior Lecturer

Dmytro Motornyi Tavria State Agrotechnological University

Zaporizhzhia, Ukraine

Summary. The work is devoted to the problem of developing students' motivation to study foreign languages. Importance of organizing the educational process in increasing learners' motivation is considered in the article. Some motivational strategies are substantiated.

Key words: motivation, innovative technologies, encouragement, assessment, professional development, academic goals.

Motivation is one of the most important factors in learning foreign languages. It increases the level of students' motivation to study and develop professional interest among students who study English. The objective of motivation is to create conditions in which people are willing to work with initiative, interest, and enthusiasm. Finding ways to increase motivation is crucial because it allows us to change our behavior, develop competencies, be creative, set goals, grow interests, evolve talents, and boost engagement. To form students' motivation to study, it is important to organize the educational process using interactive methods, innovative technologies, various means to encourage students.

“Motivation reflects something unique about each one of us and allows us to gain valued outcomes like improved performance, enhanced wellbeing, personal growth, or a sense of purpose. Motivation is a pathway to change our way of thinking, feeling, and behaving” [1].

Research on motivation has been conducted by Deci and Ryan, 2008; Niemiec and Deci, 2010. Their theory proposes an organismic approach to human motivation

and emotion that has yielded many useful implications for the design of motivational strategies in the educational domain. This theory proposes that when teachers promote autonomy, competence, and relatedness in the classroom, students are more likely to become autonomously motivated, that is, to autonomously engage with the study material [2, 3].

According to Reeve, motivating teachers provide choice and decision-making opportunities to students and make them feel autonomous to learn. These teachers convey the message: “I am your ally; I will help you; I am here to support you and your strivings” [4, p. 130].

Thus, foreign language teachers can have an impact on students’ self-image in a positive way. If students realize that the classroom is a safe place where they feel that their self-worth and dignity are protected, they gain confidence. By being empathic, offering guidance, support, and honest encouragement, a positive self-concept is not imposed, but fostered overtime.

We should build students’ self-concept and confidence by providing sufficient preparation for all classroom activities, making the success criteria as clear as possible, anticipating frustration or possible obstacles to learning, creating various opportunities for students to succeed, helping students identify their strengths, providing honest recognition and encouragement, avoiding criticism and correcting students in ways that might feel embarrassing, correcting students with empathy.

Motivational strategies can be defined as the teaching practices that trigger student motivation.

We have to know our learners, i.e. to be aware of their languages, cultures, and educational backgrounds to engage them in class and prepare and deliver lessons more effectively.

Making sure that knowledge about teaching linguistically and culturally diverse students is also evident. We should take into account life experiences that English learners bring to the classroom and use the themes and materials that are connected with the background knowledge.

As a rule, teachers create a classroom culture so students feel comfortable.

They make decisions regarding the physical environment, the materials, and the social integration of students to promote language learning. Teachers demonstrate expectations of success for all learners.

Student achievement is affected by teacher expectations of success. We have to hold high expectations and communicate them clearly to all our students. It will motivate them to perform at a high level.

Foreign language teachers plan instructions to enhance and support students' motivation for language learning as language learning is difficult and takes a long time. Learners may not see the benefits of spending time and energy in learning English if the effort does not have an early result. However, we know that motivation is an important condition for language learning and acquisition, so teachers need to engage their learners and motivate them to work persistently at learning the new language.

We have to design high-quality lessons for language mastering. Teachers plan meaningful lessons that promote language learning and help students develop learning strategies and critical thinking skills. These lessons evolve from the learning objectives.

Adopting research-based approaches to the teaching of reading and writing in a second language, and making sure that these approaches are in use in all instruction settings in which English learners participate is crucial.

We should promote professional learning at our universities related to the productive education of English learners, focusing on teaching strategies, materials, and programs. So, we have to select or adapt instructional materials for students of varied proficiency levels.

Teachers have to adapt the tasks to learner proficiency levels. We may regroup students to provide support with English-speaking people, offer a language summary to be read before reading a text in English, adjust the product of a learning task so students can exhibit their knowledge through projects, group tasks, demonstrations, and other means [5].

Language learners learn at different rates, so teachers regularly monitor and

assess their language development in order to advance their learning efficiently. Teachers also gather data to measure student language growth. They should monitor student errors as well.

By interacting frequently with our students, we can acquire a great deal of information about their progress. Some teachers record the results of their interactions (e.g., correct and incorrect uses of English), use a check list, or change student grouping patterns or partners, depending on their newly developing proficiency [5].

Foreign language teachers have to reteach when errors indicate that students misunderstood or learned the material incorrectly. When errors are not part of the language development process, teachers plan for reteaching or additional practice. They may present a mini-lesson on the topic for the whole class or work with a small group of learners who need the support.

To provide the best possible support for the foreign language learners teachers have to collaborate with others in the profession. Communicating with colleagues for co-planning and sharing their expertise about second language acquisition as well as instructional techniques appropriate for students at different levels of proficiency is very important for increasing student motivation.

We need to become co-planners to ensure their students' success in developing English language and content proficiency. These planning opportunities permit us to become aware of the extent of the content learning required for students. They also allow teachers to share information about students' language proficiency with content teachers [5].

Foreign language teachers participate in continuous learning and ongoing professional development and they also reflect critically on their own classroom practices. They develop leadership skills so they can get involved in designing programs and developing curricula. Moreover, we must participate in continuous learning and ongoing professional development, join professional English teaching organizations, participate in online discussions.

To sum up, such ways for motivation as guiding students to use effective

strategies on working with the tasks, motivating students to set specific, but achievable aims; providing feedback and an accurate assessment of the students' activity, facilitating students' achievements; and providing them a clear picture of their improved abilities if they have challenges and make appropriate efforts should be used while teaching English.

By motivating students to set academic goals, guiding them get insight into the target language, we will be able to increase the efficiency of teaching.

REFERENCES:

1. Beata Souders. (2019). The Vital Importance and Benefits of Motivation. URL: <https://positivepsychology.com/benefits-motivation/>
2. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2008). Facilitating optimal motivation and psychological well-being across life's domains. *Canadian Psychology*, 49(1), 14-23. URL: <https://doi.org/10.1037/0708-5591.49.1.14>.
3. Niemiec, C. P., & Ryan, R. M. (2010). Autonomy, competence, and relatedness in the classroom: Applying self-determination theory to educational practice. *Theory and Research in Education*, 7, 133-144. URL: <https://doi.org/10.1177/1477878509104318>.
4. Reeve, J. (2016). Autonomy-supportive teaching: What it is, how to do it. In W. C. Liu, J. C. K. Wang, & R. M. Ryan (Eds.), *Building autonomous learners: Perspectives from research and practice using self-determination theory*, 29-150. URL: https://doi.org/10.1007/978-981-287-630-0_7.
5. The 6 Principles for Exemplary Teaching of English Learners. TESOL Writing Team. (2018). URL: <https://bookstore.tesol.org/the-6-principles-for-exemplary-teaching-of-english-learners-products-9781945351303.php>.

**ПРОСТОРОВО-ТЕМПОРАЛЬНИЙ ЗСУВ:
НАРАТИВНИЙ ПРИЙОМ ОЧУДНЕННЯ**

Купчишина Юлія Анатоліївна

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри германської
філології та перекладознавства
Хмельницький національний університет
м. Хмельницький, Україна

Анотація: Статтю присвячено дослідженню наративно-темпоральному зсуву як наративному прийому поезики очуднення. З'ясовано, що просторово-темпоральні зсуви актуалізують потенційні можливості, закладені в їх семантичній структурі, відіграючи важливу роль в образній інтеграції художнього твору як єдиного цілого. Темпорально-просторовий зсув як наративний прийом очуднення, що здійснюється через космічний ракурс бачення виступає ефективним засобом осмислення ірреальної дійсності.

Ключові слова: очуднення, просторово-темпоральний зсув, поезика, наративний прийом, авторська картина світу.

Художній час і простір – складові будь-якого літературного твору, важливі характеристики художнього образу, що забезпечують цілісне сприйняття естетично моделюючої дійсності і формують композицію твору. У художньому творі автор описує події відповідно до власної концепції світу, змінюючи суттєві характеристики часу і простору. Різноманітні зсуви як наративні прийоми актуалізують потенційні можливості, закладені в їх семантичній структурі, відіграючи важливу роль в образній інтеграції художнього твору як єдиного цілого [1].

А. І. Домашнєв, Н. І. Панасенко називають такі властивості художнього часу, як *стягнення* часу – техніка, при якій події декількох десятиліть, поколінь

даються в їхній послідовності в рамках одного твору, і *розтягнення часу* – показ подій одного дня, доби в рамках цілого епічного твору [2]. Час характеризується такими ознаками, як тривалість, переривчастість або безперервність, кінець або нескінченність, замкнутість або відкритість.

Серед інших класифікацій темпорального зсуву виділяють поняття "хронотипу". Він включає декілька типологічних характеристик, а саме:

Одна вісь часу, автор розповідає про те, що було раніше. Різновид – автор ("я – тут – зараз") доручаю оповідачу (персонажеві) розповісти про те, що було раніше; це зробить виклад подій більш достовірним. Стріла часу може бути спрямована й у майбутнє. Автор або оповідач може знаходитись у далекому майбутньому (на що вказує конкретна дата в тексті).

Відсутність часової динаміки. Таку модель можна назвати "хрономатрицею". Час може зупинитись для персонажа твору.

Часовий конденсат, коли час ущільнений до такого ступеня, що з реального перетворюється в художній.

Дві часові осі, одна з них являє собою реальний час, на іншій оповідач постійно переходить з минулого в майбутнє і навпаки. Таким чином, фокусування уваги на актуалізації миттєвості чи конкретизації, максимальній деталізації, наповнюючи семантичний простір тексту, створюють його об'ємність, ієрархічність та багатоплановість. Певна послідовність подій у художньому творі, відповідно до авторського задуму, навмисно розширюється чи звужується з метою створення незвичного сприйняття зображуваного.

Просторово-часова організація художнього світу проаналізованих оповідань Д. Томаса, Р. Бредбері, А. Азімова та роману Д. Адамса "The Hitchhiker's Guide to the Galaxy" зумовлена їх приналежністю до жанру науково-фантастичної літератури, де контрфактичний або ірреальний світ осмислюється як щось дивовижне та суперечливе картині сьогодення. У просторово-темпоральному зсуві має місце злиття просторових та часових координат, при цьому "час згущається, ущільнюється, стає художньо зримим; простір же інтенсифікується, втягується в рух часу, сюжету, історії". Слід

пам'ятати, що художній час відрізняється від реального завдяки динаміці сюжету, діючим особам, ретроспективному показу подій (англ. термін "flashback") і опису подій, що відбудуться через певний час ("foreshadowing"), існуванню декількох часів (особливо у науковій фантастиці). У тексті можна знайти фрагменти, які мають динамічний та статичний характер. Рішучі дії героїв, їх переміщення у просторі, з одного світу в інший, прискорюють розвиток подій і тим самим сприяють розвитку часу. Час може швидко минути і в свідомості діючих осіб. Статичні описи, роздуми, внутрішні монологи уповільнюють як розвиток сюжету, так і плин часу.

Предметом оповідання Р. Бредбері "Tomorrow's Child" є розповідь від імені Пітера Хорна та Поллі-Енн – молодого подружжя, яке чекає на дитину. Незвичні автоматизовані машини для народження дітей: *These new birth-mechanisms do everything but father the child for you* стали причиною появи на світ дитині в іншому вимірі: *The child was somehow affected by the birth pressure. There was a dimensional distructure caused. Your baby was born into-another dimension.* Тому, замість звичайної дитини у них народжується блакитна пірамідка: *A small blue pyramid* зі щупальцями замість рук: *six blue snakelike appendages* та трьома очима: *and three eyes that blinked from the tips of projecting structures.*

Суб'єктом повісткування стає незвична дитина-наратор, яка сприймає людей довкола у вигляді геометричних фігур: *There were moving objects above and around Baby. Six cubes of a gray-white color, bending down. Six cubes with hexagonal appendages and three eyes to each cube. Then there were two other cubes coming from a distance over a crystalline plateau* (МС, el-ref).

Білий куб – це його батько: *One of the cubes was white. It had three eyes, too. There was something about this White Cube that Baby liked. There was an attraction. Some relation. There was an odor to the White Cube that reminded Baby of itself* (МС, el-ref).

Очуднений образ "зовнішність людини" представлено у вигляді численних геометричних фігур таких, як куби, прямокутники, піраміди: *The*

oblong moved in the air over a vast bright plain of pyramids, hexagons, oblongs, pillars, bubbles, and multi-colored cubes <...> It's accustomed to seeing us shaped like cubes or squares or pyramids, as it sees us from its separate dimension (МС, el-ref).

Перебуваючи на інших планетах, герої оповідань незвично сприймають людські цінності, засуджують брехню, зрадництво, возвеличують людський розум, що здатний підкорити всесвіт. У більшості випадків можливість переміститися в часі для усунення чи виправлення певної ситуації широко використовується в сюжетній побудові науково-фантастичних творів: персонажі уникають смертельної небезпеки через втечу, але не в просторі, а в часі, де немає джерела загрози ("The Time Machine", "The Visitor" тощо), персонаж повертається у власне минуле, аби владнати фінансові й особисті проблеми ("The Door into Summer"), головний герой повертає Томаса Вульфа з минулого, аби той допоміг описати космічні відкриття сучасним письменникам ("Forever and the Earth"). Отже, пересування в часі у межах контрфактичної реальності виступає засобом вирішення конфлікту.

Місце в оповіданнях Бредбері також визначає поведінку та вчинки героїв, задає сюжетні рамки твору. Оповідання письменника побудовані на контрастах не лише на лінії – Земля vs інопланетний простір, а й на лінії – місто vs за містом. Образ "за містом" має позитивну конотацію виступає природнім, справжнім: *Space, thought Clemens. The space that Hitchcock loved so well. Space, with nothing on top, nothing on the bottom, a lot of empty nothings between, and Hitchcock falling in the middle of the nothing, on his way to no particular night and no particular morning* (МС, el-ref).

Місто і природа в оповіданнях Р. Бредбері – це два полюси цивілізації, і знищення міста символічно зображено як апокаліптична розв'язка одвічної драми; це символ переходу на новий щабель розвитку культури [3].

Контрасти на лінії "місто vs за містом" простежуються і в багатьох інших оповіданнях Р. Бредбері ("The Pedestrian", "The Cistern", "February 2005. Silent Cities" тощо). Одні образи місць є для персонажів сприятливими, приємними,

допомагають їм знайти душевний спокій, повернутись до власної сутності, а інші є ворожими і гнітючими, роблять їх безпомічними, позбавленими волі та мрій.

Контрасти на лінії "місто vs за містом" простежуються і в багатьох інших оповіданнях Р. Бредбері ("The Pedestrian", "The Cistern", "February 2005. Silent Cities" тощо). Одні образи місць є для персонажів сприятливими, приємними, допомагають їм знайти душевний спокій, повернутись до власної сутності, а інші є ворожими і гнітючими, роблять їх безпомічними, позбавленими волі та мрій.

Хоча в деяких творах зображуване майбутнє в ході реального часу стало для сучасного читача минулим або теперішнім, все ж темпоральний зсув мав місце з точки зору часу написання твору. Зрозуміло, що не всі оповідання побудовані за такою схемою. Так, в оповіданнях, написаних в 1990-х та на початку 2000-х рр., час нарації співпадає з реальним теперішнім ("Once More, Legato", "At The End of the Ninth Year", "Remember Sacha?"). Тут темпоральна організація не відіграє значної ролі, у більшості випадків вона зазначена імпліцитно, натомість, об'єктом уваги автора стають персонажі, а самі оповідання мають зовсім інший характер. Читач відчуває присутність автора як своєрідного провідника крізь час, тому просторово-часові маркери завжди емоційно забарвлені.

Довільні переміщення у часі та просторі – у майбутнє / минуле – це елемент уяви письменників-фантастів і читач сприймає їх як сигнал контрфактичності, ірреальності зображуваного світу [3].

Таким чином, домінантним принципом очуднення виступає зсув, виявлений у зміщенні, віддаленні просторово-часових координат зображеного світу від реального простору й часу. Позначення контрфактивного часу здійснюється за допомогою темпоральних маркерів, які можуть бути реалістичними чи ж абсолютно ірреальними.

Темпорально-просторовий зсув як наративний прийом очуднення, що здійснюється через космічний ракурс бачення виступає ефективним засобом

осмислення ірреальної дійсності. Для вираження незвичного сприйняття ірреального світу (часу, простору, персонажів, артефактів) ключовою є оцінна функція очуднення, яка часто реалізує іронічну думку про об'єкти очуднення: артефакти (гроші), природу (техногенна катастрофа), портретні характеристики людей тощо.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Олейнікова Г. О. Композиційно-мовленнєві засоби вираження інших світів в англomовному науково-фантастичному тексті: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / Г. О. Олейнікова. — Одеса, 2009. — 20 с.

2. Панасенко Н. І. Категорія художнього часу в творчості Рея Бредбері / Н. І. Панасенко, С. Ю. Гудименко / Вісник Житомирського педагогічного університету. — Житомир, 2004. — Вип. 15. — С. 115—118.

3. Павкін Д. М. Світ майбутнього у творах Г. Велса та Р. Бредбері: фантастика чи пересторога? / Д. М. Павкін // Вісник Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького. Серія: Філологічні науки. — 2008. — № 140. — С. 84—94.

4. Bradbury R. 100 of His Most Celebrated Stories [Electronic Resource] / R. Bradbury. — Mode of Access: <http://en.wikipedia.org/> /The_Stories_of_Ray_Bradbury

ОБРАЗНО-ГЕРОЇЧНІ ЕЛЕМЕНТИ «СЛОВА О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ» ЯК ХУДОЖНІЙ КОНЦЕПТ У ЛІРИЦІ ОЛЕКСИ СТЕФАНОВИЧА

Марусаж Соломія Андріївна

студентка факультету української та іноземної філології,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Анотація. У статті проаналізовано художні особливості засвоєння Олексою Стефановичем української середньовічної та барокової літературної традиції, зокрема вплив поетики всім «Слова о полку Ігоревім» на творчість поета. З'ясовано, що О. Стефанович оригінально переосмислював настрої та образно-символічний світ Середньовіччя загалом, зокрема символіку язичництва як своєрідної естетичної основи героїчного світогляду цієї епохи. Він давав оригінальний синтез християнської та язичницької символіки і вплітав цю образність в концепцію

Ключові слова: бароко, інтерпретація, колористика, лірика, поетика.

Вступ. Поезія Олекси Стефановича займає чільне місце в літературній течії вісниківства. Це був дуже оригінальний лірик, із своїм стильовим почерком. Він сформувався на початку 1920-х рр. як неоромантик, але в стилістиці його вірша збереглися символістські художні прийоми й загальна особливість образотворення.

В душі вісниківства поет зацікавився героїчним світом Середньовіччя. Тож, закономірно, що він став одним із найоригінальніших інтерпретаторів «Слова о полку Ігоревім» в українській літературі.

Готична поетика «Слова» наче перетекла в художню образність неоромантики. І це створило неповторність поезії О. Стефановича. Різні аспекти взаємозв'язку поетики О. Стефановича із темою та художнім духом «Слова» вивчали О. Баган [1], С. Гординський [2], М. Ільницький [3], М. Крупач [4], Т. Рязанцева [5] і М. Савка [6; 7], праці яких подані в нашій бібліографії.

Метою статті є дослідження образно-героїчних елементів «Слова о полку Ігоревім» як художніх концептів у творчості Олекси Стефановича, а також аналіз передання поетом настроїв та образно-символічного світу Середньовіччя, зокрема язичництва.

Предмет нашого дослідження – це лірика Олекси Стефановича і характерні ознаки його поезики.

Виклад основного матеріалу. На жаль, Олекса Стефанович не залишив власного перекладу «Слова», але добре знав не лише текст цього твору, а й історичні розвідки про реалії пам'ятки. Про це свідчить постійне доречне застосування поетом історичних деталей у своїх творах, пов'язаних зі «Словом».

Поетичні твори О. Стефановича, пов'язані зі «Словом», можна умовно розподілити на дві великі групи. До першої входять вірші, що постали з самої тематики «Слова»: «Плач Ярославни», «Див кличеть», «Див», «Юрій», «Нам не знать, як згашено кров...» тощо. У другій групі представлені переважно ремінісценції на основі «Слова» або вірші з метафорами, навіяними ним. Це поезії «Там дзвонять...», «Портрет», «Орда іде», «Татари», «Хрест II», «Осінь», «З давнього зшитка» та ін.

Слід відзначити, що запозичення у О. Стефановича зовнішні: використовуючи у поезіях той чи інший образ або мотив оригінального твору, автор зазвичай пропонує власне його потрактування. Найбільш промовистим прикладом є образ «синього вина» – туги, невід'ємної складової внутрішнього життя митця, своєрідного акомпанементу натхнення. Його виток є одна з «найтемніших», хоч і найбільш інтерпретованих сцен «Слова» (епізод сну князя Святослава). Під пером О. Стефановича символіка загадкового «вина синього з трудом змішаного» видозмінюється настільки, що запозиченням це може вважатися лише формально.

Тематично пов'язані зі «Словом о полку Ігоревім» твори («Плач Ярославни» і «Див кличеть») виявляють стилістичну спорідненість із релігійною лірикою О. Стефановича. Характерною рисою останньої є

вираження певних емоційних станів через показ їхніх зовнішніх виявів. У «Плачі Ярославни», наприклад, так само, як у творах О. Стефановича на євангельські теми, домінує не аналіз, а опис. Автор свідомо наголошує емоційну відстороненість ліричного героя (який лише спостерігає горе княгині, а не поділяє його), запроваджуючи у творі мотив сну:

О, який сумний заплаканий сон це!

О, яка гірка ця мить! [8, с. 15]

За задумом автора, сон ліричного героя набуває також ознак містичної подорожі в часі, видіння чогось давно минулого, незрозумілого:

Мури якісь, хтось ридає на мурах,

А перед мурами степ...

Де-б це, скажи мені, вірний мій джуро,

Ми опинилися, де-б? [8, с. 15]

Особливої уваги заслуговує в цьому контексті слово «джуро», яке абсолютно точно окреслює «часопросторові» ознаки ліричного героя-сновидця – це персонаж доби козаччини. Так, за допомогою єдиної деталі, Стефанович встановлює у творі своєрідну часову поліфонію, затверджує відчуття тяглості рідної історії від давньоруських часів (час сновидіння) до козаччини (час героя-сновидця) і сьогодення включно (час читача).

Отже, зміст і значення історичної події О. Стефанович подає через змалювання її обставин, відтак необхідними є образи, побудовані на яскравих зорових і слухових асоціаціях. У «Плачі Ярославни», так само як і в «Див кличуть», провідними виявляються саме слухові асоціації. Так, у першому творі зоровий ряд є фактично дещо розгорнутим образним коментарем до фрази пер-шоджерела: «Ярославна рано плачеть / в Путивлі на забралі,...» [8, с. 156], тому не захоплює уваги читача, ознайомленого з текстом «Слова». Натомість є заклик «чуєш?», «чув ти?» і дієслова в теперішньому часі та похідні від дієслів іменники, що передають різні форми жіночого плачу: «ридає», «ячить», «квиління», які є найбільш виразним елементом поезії і сприймаються як своєрідна луна історії, що сягає крізь віки.

У невеликому циклі «Див кличеть», що складається з двох віршів, образна система першого спирається, головню, на звукові асоціації, а другого - на зорові. Використовуючи дієслова та іменники, що передають різноманітні види протяжного, голосного, іноді незрозумілого, глухого звуку і відлуння («кликнули», «клик», «ридати», «клепочуть», «кричить», «гукання», «гудуть», «стогне»), а також слова, що відтворюють емоційні наслідки сприйняття цих звуків («почуло» – «здригнулась», «струснуло» – «здрижали»), автор майстерно створює атмосферу жаху, непевності, передчуття небезпеки.

Колористичне вирішення циклу «Див кличеть» є дуже ощадливим. В обох віршах бачимо лише два провідні кольори: чорний і червоний, поєднання яких в естетичному кодї поезії О. Стефановича завжди знаменує небезпеку, нещастя, війну. Чорний колір є постійною ознакою Дива («чорний», «чорнокрилатий»). Цей образ, запозичений зі «Слова» (де він, до речі, персонаж скоріше загадковий, ніж негативний), є промовистим прикладом органічної інтерпретації фольклорно-міфологічних образів у дусі християнства, адже Див у пізнішій творчості О. Стефановича поступово перетворюється на персоніфікацію світового зла.

Колористика циклу певним чином визначає і логічну структуру твору. У першій поезії домінує чорний колір (іномовлення сили зла, передчуття війни та смерті, але також відсутність світла як такого, що загострює сприйняття слухових асоціацій), а в другій – червоний, поданий у метафоричних образах «червоної роси», «тяжкої води» ріки Каяли, що перетворилася на кров. Тобто друга частина циклу, що є по суті поетичним коментарем до відповідних сцен «Слова о полку Ігоревім» [3, с. 250], водночас демонструє, про яке саме «...нещастя кликом віщим степи оповіща...».

Необхідно відзначити також надзвичайну динамічність циклу, особливо - другої поезії. Автор посилює напругу, переключивши план сприйняття (слух – зір, очікування – спостереження), й у другій частині досягає «ефекту присутності» на місці давньої битви, застосовуючи велику кількість дієслів руху в теперішньому часі, а також дієслів, що передають дію, яка

супроводжується несподіваним різким звуком («шляхи риплять», «ломляться списи»). Неповноскладові речення, еліптичні конструкції («І не один шолом - надвоє»), що з'являються у цій поезії, ніби вихоплюють окремі моменти загальної картини битви, посилюючи враження. Таким чином О. Стефанович актуалізує історію, спостерігаючи події сивої давнини очима сучасної людини.

Зі «Слова о полку Ігоревім» поет запозичував не лише теми та сюжети для власних творів, а й окремі образи і поняття. У поезіях О. Стефановича трапляються слова й вирази, що перейшли до його віршів зі сторінок «Слова» у своєму первісному щодо форми і значення вигляді. До них належать, наприклад, «харалужний» і «комонь», які зустрічаються в релігійній та історіософській ліриці О. Стефановича («Юрій», «День Гніву»). Уводячи в текст своїх творів незвичні, але зрозумілі давньоруські слова, поет своєрідно демонструє безперервність історії у найбільш доступній формі – мовній. Слово, зрозуміле і предкам, і нащадкам, унаочнює реальність минувшини та її безпосередній зв'язок із сьогоденням.

У поетичному доробку О. Стефановича існує чимало віршів, деякі теми й образи котрих можна вважати ремінісценціями на базі пам'ятки. Формально, найвіддаленішими від першоджерела є, вірогідно, поезії «З літопису» та «Ольжич», які, однак, зберігають внутрішній зв'язок із поетикою та настроями «Слова...».

«Чорна галич», «мури-хмари», «хмари над морем», «стязі і вітри», біда, що «упала на землю» (зовсім подібно до таємничого Дива), «земля, що гуде», «криваві зорі» і навіть «місяці яробагрові» мають своїм витокom рівною мірою «Слова о полку Ігоревім» і фольклор. Їх потрактування в історіософських творах О. Стефановича фактично не відходить від первісного значення символів нещастя. Новація О. Стефановича полягає в тому, що, подібно до барокових авторів, він свідомо будує нове з добре відомого старого. У цій ситуації поет уводить прямі чи опосередковані цитати класичного першоджерела до творів, провідною ідеєю яких є тяглість історичного процесу,

необхідність пам'ятати про безпосередню причетність кожного з нас до подій історії і враховувати її трагедії на майбутнє!

До таких творів слід насамперед віднести поезії на давньоруські теми: «Орда іде», «Татари», в останньому з яких бачимо фразу:

Од крику возів, худоби –
Заглушнява [8, с. 81]

Виділений фрагмент (наявний і в наступному вірші циклу «Див кличеть») є трохи зміненим цитуванням відповідного місця «Слова» [1, с. 13]. Натрапляючи на нього у творі, де йдеться про початок татарської облоги Києва, яка відбувалася майже на сто років пізніше, читач отримує додаткове «свідчення» відновлюваності, безперервності історії навіть і в жахливих її моментах. Таке прочитання підтверджує і рядок з іншого твору О. Стефановича «Хрест II», який містить ремінісценції зі «Слова»: «І що творилося тут перше, те саме твориться тепер...».

Поезія «Вічна слава» є прикладом свідомого сполучення цитувань зі «Слова» («годував їх кінець списа») на початку із досить віддаленими ремінісценціями наприкінці твору («слава граду і війську стократ»). Проте саме останні, наведені у катрені, присвяченому подіям українських визвольних змагань 1918-1922 рр., найвиразніше акцентують ідею включеності всіх поколінь у безперервний потік історії одного народу.

Цікаво також відзначити, що в історіософських творах О. Стефановича існує тенденція поступової відмови від прямих тематичних і стилістичних контактів зі «Словом о полку Ігоревім»: вірші, виразно пов'язані із пам'яткою, належать до раннього етапу його творчості, пізніші твори містять, переважно, ремінісценції або образи й мотиви, що органічно увійшли в авторську систему тропів, і для них «Слово» є лише формальним першоджерелом.

Це, зокрема, «протяг усіх стрибожих вітрів», «глас верху древа», «дивні клики у млі», «темний клекіт із віт» у поезії «Світанок» чи «словополківські ковилі» «Портрета» [5, с. 78, 79].

Висновки. Олекса Стефанович звертався до середньовічних історичних та літературних джерел як таких, що могли стати натхненням для творення новітньої героїчної літератури. Поет дуже органічно використовував символіку, поетику та настрої «Слова» у своїй ліриці.

У його наслідуванні виявилася велика стильова майстерність О.Стефановича, його блискуче уміння володіти старою українською лексикою, переосмислювати історію, творити оригінальну образність на основі мистецького переживання давньої української літератури. Загалом у темі використання естетичного масиву «Слова о полку Ігоревім» свідчить про органічну творчість О. Стефановича в ідейно-естетичному річищі вісниківського неоромантизму, який ґрунтувався на синтезі неоготики і неокласики.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Баган О. Відображення мотивів і поетики «Слова о полку Ігоревім» у творчості поетів-вісниківців // «Слово о полку Ігоревім» як пам'ятка української літератури: Матеріали наукової конференції. Львів-Дрогобич. Спадщина предків. 2011. С.7 – 37.

2. Гординський С. «Слово о полку Ігоревім» як літературна пам'ятка // На переломі епох. Львів: Світ, 2004. С. 96-103.

3. Ільницький М. Stephanos Олекси Стефановича // Ільницький М. Від «Молодої Музи» до «Празької школи». Львів: Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 1995. С. 237-253.

4. Крупач М. Олекса Стефанович: матеріали до біографії // «З його духа печаттю...» Збірник наукових праць. Т. 1. Львів, 2001. С. 173-179.

5. Рязанцева Т. Бранець вічності: аспекти поетичної творчості Олекси Стефановича. К. : Вид. дім «Києво-Могилянська Академія», 2007. 106 с.

6. Савка М. Культ сонця у поезії О. Стефановича // Літературознавчі зошити. Студії. Публікації. Рецензії. Бібліографія. Львів, 2001. Вип. 1. С. 132-139.

7. Савка М. Олекса Стефанович: візія України у площині міфу // Слово і час. 1999. № 10. С. 8-10.

8. Стефанович Олекса. Зібрані твори. Торонто, 1975. 304 с.

НЕОРОМАНТИЧНІ ТА НЕОКЛАСИЧНІ ІНТЕНЦІЇ В ЛІРИЦІ ДРУГОГО ПЕРІОДУ ТВОРЧОСТІ ПЕТРА КАРМАНСЬКОГО

Онім Зоряна Миронівна

студентка факультету української та іноземної філології,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
м. Дрогобич, Україна

Анотація. У роботі вивчається другий період творчості українського поета і прозаїка Петра Карманського (1878 – 1956). Досліджено, що П. Карманському в ранній період творчості були притаманні символістські естетичні засади, які почали змінюватися після 1910 р. під впливом наростання в Україні історичних процесів національного самоствердження та устремління до державності. П. Карманський, відповідно, відходить від настроїв гри та естетизму і вловлює інтенції до неокласицизму, які тривали в українській літературі під впливом пізньої творчості І. Франка та Лесі Українки. У нього з'являються сталі художні інтенції до неоромантики. Цей стильовий синтез стає визначальним у письменника.

Ключові слова: неоромантизм, неокласицизм, поетика, естетизм, лірика.

Вступ. Постать Петра Карманського (1878 – 1956) належить до числа знакових в українській галицькій літературі першої половини ХХ ст. Письменник був одним із лідерів «другої хвилі» літературного модернізму у формі групи «Молода Муза». У міжвоєнний період П. Карманський все ж залишався цікавим: багатогранним автором, який збагачував національну літературу екзотичною тематикою і гострою проблематикою своїх творів, вправним версифікаторством і оригінальними поетико-стильовими пошуками.

На сьогодні творчість Петра Карманського досліджена досить повно. Є монографічні студії П. Ляшкевича, Л. Голомб, окремі праці М. Ільницького, Л. Рудницького, Я. Поліщука, С. Павличко, О. Мельник, А. Матусяк та ін. Загалом дослідники відзначають особливий творчий темперамент письменника,

його послідовну патріотичну позицію, вирішальну роль у літературному зміцненні «Молодої Музи», широкий діапазон поетикальних відкриттів. Менше уваги в наявних дослідженнях приділено другому, міжвоєнному, періодові творчості Петра Карманського.

Метою статті є дослідження неоромантичних та неокласичних інтенцій в ліриці другого періоду творчості Петра Карманського.

Предметом роботи є тематико-проблемні й поетикальні зміни у творчості Петра Карманського 1920 – 1930-х. рр.

Результати та обговорення. Початок Першої світової війни та окупація Галичини російськими військами відкриває нову сторінку поетичної творчості Петра Карманського. Поет багато чого переосмислює, відкриває для себе нові обрії ліричного образотворення. Великим викликом та водночас стимулом для його світоглядного еволюціонування стали гострі події війни та історичні обставини для розгортання національної боротьби українства. Він завжди був близький до молодіжних, студентських середовищ, які тепер еволюціонували в Січове Стрілецтво. Сам поет вибирає для себе активну життєву позицію: стає публіцистом і лектором-агітатором від Союзу визволення України, який діє в Європі з ідеєю самостійності України.

П. Карманський стає свідком жорстокої та бруталної окупації російською армією Галичини і Львова як столичного міста краю. Все українське в той час було заборонене або знищене. Запанувала сувора політика русифікації. Великі надії на відродження української державності надихали автора на творення ідеологічних поезій, пройнятих запалом і вірою у майбутнє своєї нації і Батьківщини.

З цих віршів невдовзі постала збірка «Al fresco» (1917). Це було цілком нове явище в українській ліриці. Ми бачимо як розвіюються химерно-співочі, імлісті, меланхолійні образи і настрої Карманського-символіста і на заміну їм постають образи яскраві, монументальні та тверді. У палітру письменника входить динаміка неоромантичного світопереживання. Він ставиться активно, як людина нової сили Слова до дійсності.

Літературознавець Микола Ільницький цілком справедливо бачив елементи неоромантизму ще в окремих віршах збірки «Пливем по морі тьми», віднаходячи в них ідейно-естетичні впливи І.Франка зі збіркою «Semper tiro». Тепер ця тенденція стала впевненішою і переможною [2, с. 47].

Автор монографії про творчість П. Карманського П. Ляшкевич відзначає співзвучність циклу «Кривавим шляхом» із іншими відгуками на події війни та героїчного спротиву нападникам учасників військових формувань галицьких січових стрільців: Р. Купчинським, Ю. Шкрумеляком, О. Бабієм, а також В. Пачовським, Б. Лепким, І. Франком творив поетичний епос стрілецької доблесті й героїства». Вартує виділити цикл «Із сучасних поезій» перед нами постають картини вигнання арештованих за непокору галичан із рідної землі, розправ над селянами, які не погодилися будувати оборонні споруди для російської армії («Екзекуція»), самогубства батька й сина, що перед наступом ворожого війська випили отруту («Невідомий герой»).

На цей момент майже не звернула уваги сучасна українська наука про літературу, часто трактуючи пізнього П. Карманського як символіста і тільки. Очевидно, над нею тяжіє стереотип Карманського-«молодомузівця», вічного бунтаря, естета. У це кліше письменника постійно, дещо силувано, вводять майже всі літературознавці. Натомість ми вважаємо, що якраз треба наголошувати на естетичній видозміні письменника впродовж Світової війни. Це була знакова тенденція, яка змінила його ставлення до літератури і її завдань.

На думку П. Ляшкевича, «Крім політичної злободенності, збірка знаменна ще й тим фактором, що явила не знані до цього можливості поезики в нашій літературі. "Al fresco" стоїть біля витоків українського авангарду. У ній П. Карманський здійснив перехід на нову поетичну мову, виробив оригінальну стилістику, по-новаторськи використав жанрові ліричні форми для сатиричного осмислення деяких специфічних рис національної свідомості й політичної ментальності" [4, с. 120].

Справді, у збірці вдало поєднуються прийоми лірики й сатири. Авторські

рефлексії від побаченого перемижуються вибухами гайву, сарказму. Сатирик вільно переходить від розповіді через суб'єктні форми "власне автор" та "автор-оповідач" ("Блаженні нищі духом", "Раз скаржився мені покривджений діяч...", "Ессе вір!" та ін.) до об'єктивації предмету висміювання із застосуванням прийомів самовикриття "рольового" персонажа ("Мрія", "Політична школа").

Гідним підсумком поетичної творчості П. Карманського бурхливих років світової війни, національної революції та кривавого галицько-польського протистояння 1918-1920 рр., що завершилося окупацією Східної Галичини Польщею, стала збірка «За честь і волю», видана 1923 р. вже на еміграції в Бразилії. Велика творча продуктивність поета в ці роки зумовлена, з одного боку, багатством життєвих вражень, здобутих завдяки перебуванню в самій гутці історичних подій, а з другого, – вдало знайденим синтезом ліризму як найхарактернішої прикмети таланту з гострою політичною актуальністю слова [4, с. 139]

У композиційній структурі книги "За честь і волю" порівняно з попередніми збірками відбуваються суттєві зміни. Поет відмовляється від циклічного принципу, що досі був головним у komponуванні збірок (в окремий цикл виділено тільки "Галицькі листи"), розробляє нові жанрові форми, здійснює смислову переакцентацію в системі взаємодії різних суб'єктних форм [4, с. 145].

Особливо відчутними є внутрішні структурні зміни в авторському ліричному "я". Форма "ліричний герой", яка в період "Молодої Музи" найбільш адекватно відображала індивідуальність автора, виявляється недостатньою для втілення того рівня свідомості, якого сягає митець, бажаючи виразити духовне життя всієї нації в добу лихоліття. Тому ліричне "я" часто поступається у збірці узагальнено-му "ми", яке, відбиваючи органічне злиття особистого і всенародного, надає слову Карманського енергійнішої дикції, піднесеності, породжує нові стильові засоби і прийоми. Весь народ, уся Україна, що промовляє схвильованим голосом свого поета. Навіть творча свідомість

Карманського виражена тут через суб'єкт "ми", оскільки йдеться не про власну примхливу музу, а про естетичну свідомість нації, співцям якої в добу виборювання державності необхідно, відкинувши журбу скорботу "співів надмогильних", здобути міць і потуху слова, заграти "громом гніву" ("Порвімна кобзах струни..."). Про всенародну трагедію Карманський оповідає устами простих людей: осиротілих матерів, люблячих дружин, скривджених, обездолених дітей, які зворушливо, сердечно кличуть додому батька. В цьому скорботному хорі звучать і голоси рідних дітей Карманського ("Лист синка") власну родинну історію поет розглядає як частку трагічної історії своєї нації. Автобіографічні деталі прориваються і в листі "Втікач до синка" в якому "рольовий" персонаж фактично зливається з ліричним "я" Карманського. А в "Листі до галичан", даючи ширше, узагальнене осмислення долі земляків, поет знову повертається до болючого питання "Україна і світ", яке тривожним мотивом проходить через усю його творчість. Народ великого серця й багатой культури, – в уяві сусідів віл, добрий "до плуга", – немовби вилучений із всесвітнього прогресивного руху:

Зійшов я десятки країв,
Де радісні пісні лунали,
І волос мій в журбі збілів:

Мене ніде, ніде не знали... [3, с. 145]

Збіркою "За честь і волю" П. Карманський включився в розробку стрілецької теми в західноукраїнській поезії. Трагічні мелодії прощання стрільця з матір'ю ("Жертва", "Останній лист до матері"), дружиною ("За рідний край"), його загибелі на війні та сирітства дітей, родини ("Ждала, молилася...") звучать в унісон із творами Р. Купчинського, Ю. Шкрумеляка, Л. Лепкого, М. Гайворонського, О. Бабія, М. Матіїва-Мельника, М. Кураха та інших стрілецьких поетів [4, с. 146].

Тема ностальгії у збірці "За честь і волю" - це вже перехід до наступної сторінки творчості поета, пов'язаної з його еміграцією до Бразилії. Настрої й мотиви лірики П. Карманського років Першої світової війни та

національно-визвольних змагань України по-своєму інтегруються в ліричній поемі "Ave Maria", яка відображає поетові пошуки рятунку світу в молитві та вірі. Написана в 1920 р. у Римі, поема довгий час залишалася в рукописі й побачила світ тільки 2000 року.

Отже, увесь жах і божевілля людського життя, тривога за долю Вітчизни і всього людства дали імпульс до створення цієї унікальної поеми-молитви, зверненої до Пресвятої Богородиці. Композиційна структура твору підпорядкована завданню послідовного й емоційно насиченого викладу тих трагічних колізій людського духу, які найбільше боліли авторові. Розширюючи свій художній хронотоп до категорій вічності та просторового безмежжя і вдаючись до позначення суб'єкта мовлення вселюдським "ми", П. Карманський творить молитву від імені множинного людського духу враженого хворобами сліпоти, безцільності життя:

Сонцем засяє наш очаг родинний,
Вигаслий в сльозах зганьблення і зради,
І соловіїн голосок дитинний
Хату нагріє розкішшю розради [3, с. 47].

Шлях духовного оновлення людини і людства, яким його уявляє поет, лежить через покаяння і повернення, пов'язаний із самопізнанням, смиренням, відмовою від гордості, завершується прошеними тонами радості й надії:

Радуйся, Зоре, Ти, що світ зродила!
Із преісподніх сумерків терпіння
Лине до Тебе з запахом кадила
Наша молитва, повна благовіння,
Повна надії, віри та любови.
Дух обновилося і зірвав окуви
Демона ночі; по храмах зоріє Сяєво Правди.
Радуйся, Маріє! [3, с. 67]

Образ Богородиці постає в поемі як життєдайне джерело духовності й Христової віри, завдяки якій поет, що пройшов земне пекло братовбивства, не

втратив оптимізму сподівання на оновлення людського роду.

Висновки. Наш аналіз показав, що П. Карманський пережив глибоку еволюцію як поет в роки Першої світової війни: з лірика-естета, лірика грайливих настроїв і химерних переживань він виріс на поета-трибуна, ідеологічного автора.

Вельми цікавою є його поетикально-стильова еволюція, яка відображає рух від символізму до неоромантизму та неокласицизму. П. Карманський демонструє майже досконале володіння класичною строфікою, поетичною технікою, ритмікою вірша. Іноді, правда, йому бракує тонкого художнього смаку при змальовуванні ситуацій громадянської боротьби, іноді він збивається на шаблонні гасла. Але при цьому ми бачимо впевнений процес заглиблення письменника в сферу людської душі, оволодіння складною темою літературного психологізму. Тож лірика П. Карманського другого періоду творчості набуває духовної глибини, внутрішнього драматизму, філософських конотацій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Голомб Л. Г. Петро Карманський: Життя і творчість. Монографія. Ужгород: Гражда, 2010. 246 с.
2. *Ільницький М.* "Від "Молодої Музи" до "Празької школи". Львів: Інститут українознавства ім.І.Крип'якевича НАН України, 1995. 369с.
3. *Карманський П.* Ой люлі, смутку... (Поезії). Упор, текстів, передмова та примітки Л. Голомб. Ужгород. 1996. 356 с.
4. *Ляшкевич П.* Петро Карманський. Нарис життя і творчості. Львів: Львівське відділення ІЛ ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 1998. 256 с.
5. *Матусяк А.* Сецесійний дискурс письменників "Молодої Музи" // Слово і час. - 2008. № 6. С. 47 – 59.
6. Рудницький М. Петро Карманський // Рудницький М. Від Мирного до Хвильового. Між ідеєю та формою. Що таке «Молода Муза» - Дрогобич: ВФ «Відродження», 2009 – С. 225 – 235.

**ТРУДОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛЮДИНИ В УКРАЇНСЬКІЙ
КОМПАРАТИВНІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ**

Пазіна Наталія Василівна,

старший викладач,

Придністровський державний університет ім. Т. Г. Шевченка

г. Тирасполь, Придністров'є, Молдова

Анотація: У поданому дослідженні зроблена спроба проаналізувати українські компаративні (порівняльні) фразеологічні одиниці на позначення трудової діяльності людини в семантичному аспекті в українській літературній мові. Також виокремлено фразеосемантичні групи на позначення характеристики людини, як працівника, та його трудової діяльності, що репрезентовані у фразеологічному словнику сучасної української мови.

Ключові слова: компаративність, працелюбність, трудова діяльність, фразеологізм, фразеосемантичні групи.

Трудова діяльність – один із засобів самореалізації людини, що забезпечує його потреби і заповнює життя. У процесі цієї діяльності виявляються фізичні, розумові і психічні здібності людини, відбувається засвоєння дійсності, складаються стосунки з іншими людьми, визначається її матеріальне становище. Ставлення до праці – це соціально зумовлений, відносно стійкий стан пізнавальної, емоційної та поведінкової готовності особи реагувати на всю сукупність елементів процесу праці.

Предметом дослідження є компаративні фразеологічні одиниці на позначення трудової діяльності людства, що репрезентовані у фразеологічному словнику сучасної української мови (укладач В. М. Білоноженко).

Посібник з сучасної української мови за редакцією О. І. Бондар подає таке визначення терміну *фразеологізм* чи *фразеологічна одиниця* - нарізнооформлене, семантично нерозкладне сполучення, яке

відтворюється в мовленні і характеризується метафоричністю та слабкою формальною варіативністю [1, с. 282].

Наукові розвідки щодо фразеологічних одиниць свідчать про високу частотність вживання саме компаративних фразеологізмів в усному і в писемному мовленні. Категорія компаративності є однією з універсальних мовних категорій, присутньою у будь-якій мові, а також пізнавальною категорією людської свідомості взагалі. Компаративними фразеологічними одиницями називають стійкі та відтворювані словосполучення, фразеологічна специфіка яких ґрунтується на традиційному порівнянні. Термін компаративна фразеологія вперше був використаний фразеологом німецької мови І. Чернишовою і функціонує в лінгвістиці вже протягом півстоліття.

Великий тлумачний словник В. Т. Бусела тлумачить компаративність як властивість за значенням компаративний [2, с. 560]. Компаративний, -а, -е – порівняльний [2, с. 560].

Як зазначає О. Ю. Гринпас, поняття «категорія компаративності» розкриває явище порівняння у двох вимірах – якісному й кількісному. Якісний є передумовою кількісного, має ширші межі та більшу варіативність семантики, що підтверджує наявність значного обсягу різнорівневих мовних засобів для вираження якісного порівняння [3, с. 121].

Структурно-семантична своєрідність компаративних фразеологізмів полягає в тому, що характеристика якості або дії відбувається через порівняльну групу або порівняльне підрядне речення, що вводиться сполучниками *як, мов, немов, наче, неначе, ніж* або орудним порівняльним, наприклад: *вертить язиком, як корова хвостом; голодний, як вовк; сухий, мов кістка*. Порівняльні фразеологізми як окремі мовні одиниці розглядали В. Виноградов, І. Чернишова, О. Кунін, А. Назарян, М. Степанова. Дослідженню структурних, семантичних і стилістичних властивостей компаративних фразеологізмів присвячено ряд наукових праць в українській (А. Маратова, А. Найда), російській (Л. Лебедева, В. Огольцев) та в інших мовах. Незважаючи на велику кількість різноаспектних досліджень

порівняльних фразеологізмів, на сьогодні недостатньо праць, присвячених аналізу компаративних фразеологізмів окремих груп. У нашому дослідженні до уваги взято фразеологічні одиниці на позначення процесів трудової діяльності у семантичному аспекті на матеріалі сучасного фразеологічного словника української мови.

Оскільки праця є основою життя і розвитку суспільства, вона стала одним з найбільш активних джерел фразеології. В українській мові багато фразеологічних одиниць, що виражають позитивне відношення до праці. Так, існує думка, що робота цінується незалежно від її престижності, оскільки будь-яка трудова діяльність потрібна суспільству.

Фразеологічні одиниці на позначення трудової діяльності становлять великий прошарок компаративних фразеологічних одиниць, серед яких виокремлюємо такі фразеосемантичні групи: характеристика людини як працівника та характеристика трудової діяльності людини загалом.

Перша група – характеристика людини як працівника. Незначну частину вказаних фразеологізмів становлять одиниці на позначення працелюбного робітника. Працелюбність, за тлумачним словником В. Бусела, – здатність любити працю, старанно, ревно, із запалом працювати [2, с. 1089]. Структурним компонентом багатьох фразеологізмів є бджоли – символ старанності, прагнення до порядку, чистоти, обережності, розсудливості, взаємодопомоги, впорядкованого і благочестивого співтовариства тощо. Бджола, як уважають, ніколи не спить, тому вона у християнському трактуванні виступає втіленням завзяття і пильності, працьовитості, невтомності, самопожертви, вічного неспокою заради інших, звідси фразеологізми - *працьовита, як бджілка; робить, як пчїлка* [4, с. 851].

Значно більшу за обсягом частину становлять компаративні одиниці на позначення лінивого робітника. Лінощі – відсутність бажання працювати, робити що-небудь; неробство, стан розслаблення; млявість, сонливість [2, с. 769]. У народі гостро засуджували ледарювання, про що свідчать численні фразеологічні одиниці, такі як: *лінивий, як попів наймит* [4, с. 564]; *робить /*

працює, як сліпий дивиться [4, с. 564]. Тварини (птахи, комахи) стали джерелом для фразеологізмів з семантикою зневажливе, іронічне, жартівливе, наприклад *лінивий, як пес/ трутень* [4, с. 564]; *працює, як ворон рахує; працює, як кіт на печі/ наче сонна муха/ як мавпа над газетою* [4, с. 394]. Такі фразеологічні одиниці мають негативну конотацію, спрямовану на засудження лінощів та неробства. Як відомо, «позитивність» господаря народ вимірює його статками, які він заробив власними потом і кров'ю, умінням тримати господарство та родину. Недбалий же господар був або лінивою людиною, або не вмів чи не хотів працювати фізично. Фразеологізми із загальною семантикою «лінива людина» опосередковано розкривають тему моральних вад людини. В основі мотивації лежить здебільшого ситуація марної, безглуздої дії, хоча нерідко семантику розкриває й пряме вживання лексеми «ледачий».

Особливу частину становлять компаративні фразеологізми на позначення стану людини після роботи. Терпіння та біль часто супроводжували важку фізичну працю, тому й недивно, що для того, щоб отримати бажаний результат своєї роботи, доводиться стерпіти усілякі болі та гарно попрацювати, про що свідчать численні одиниці: *як викручена ганчірка; як вичавлений лимон* [4, с. 483]; *як мертвий; як неживий* [4, с. 483]; *аж мило встало; аж мило клубками котиться* [4, с. 534].

Друга група – характеристика трудової діяльності, праці, до якої можна віднести фразеологічні одиниці на позначення способу протікання процесу праці. В народі високо цінують працю, вважається, що вона повинна приносити людині моральне задоволення та матеріальні блага. Про людину, яка багато, довго енергійно працює, кажуть: *аж робота кипить / горить в руках; аж ребра ходять / тріщать* [4, с. 189]; *як в окропі кипить* [4, с. 373]; *як шалений; працювати, як мідному казанку* [4, с. 961]; *товктися, як у ступі* [4, с. 687]. Значну частину зазначених компаративних фразеологізмів становлять одиниці з анімалістичним компонентом: *вертітися, як білка в колесі / як муха в окропі; спритна, як перепілка* [4, с. 58]. Наведені фразеологізми показують неоціненне значення процесу праці, що удосконалює людину, забезпечує її нормальний

фізичний, розумовий, морально-етичний розвиток. Працьовиті люди – кмітливі, розумні, правдиві, дотепні, людяні, доброзичливі.

Повільність виконання роботи представлена фразеологічними одиницями: *робить, як на дощі мокре горить; робить, наче сонний / наче спить / як мертвий дише; як без вогника* [4, с. 502], *працює, як неживий* [4, с. 502]; *як три дні / тиждень хліба не їв* [4, с. 281]; які характеризують людину недбайливу, ледачу, без будь-яких перспектив на майбутнє.

Велику частину компаративних фразеологізмів становлять одиниці, які зображують процес виконання важкої роботи. Про людину, яка важко працює, кажуть: *працювати, як проклятий / як машина; наше, як кінь* [4, с. 707]; *наче точить свій піт; робить, аж піт очі заливає* [4, с; 642]; *аж ребра ходять* [4, с. 734]; *наче пуп розв'язується* [4, с. 523]. Значну частину компаративних фразеологізмів становлять одиниці на позначення каторжної праці, як-от: *працювати, як каторжний; як той віл у ярмі / як чорний віл; як у ярмі ходити* [4, с. 366]; *ганяти, як солоного зайця* [4, с. 306].

Про випадки, коли робота дається занадто легко, кажуть: *як раз плюнути; як горіхи луцити* [4, с. 284]; *як чарівною паличкою* [4, с. 604]; *як лисого обголити; зробити, як дурню з горба збігти; як собаці муху з'їсти* [4, с. 515].

Загальна кількість проаналізованих компаративних фразеологізмів становить 52 одиниці. В фразеологічному фонді багато компаративних одиниць, що виражають позитивне відношення до праці. Праця розглядається як засіб досягнення заможності, збагачення.

Семантичний аналіз фразеологізмів на позначення трудової діяльності показує, що останні вербалізують наступні уявлення народу про роботу та її роль у житті суспільства: будь-яка робота є престижною; робота відіграє важливу роль у житті людини; робота повинна виконуватись до кінця; результатом праці є матеріальне заохочення; робота є джерелом життя; робота характеризує робітника. Зазначені вище асоціації мають позитивну конотацію. Фразеологічні одиниці на позначення неробства ілюструють наступні асоціації: неробство пов'язане з такою рисою особистості як лень, з бездіяльністю або

заняттям непотрібними справами, поганою працею та призводить до негативних наслідків, а саме руйнування особистості. Таким чином, в українській фразеології представлені такі стереотипи бездіяльної людини: нероба – людина, яка не має визначеного місця у житті, не працює фізично, виконує безглузді дії, неправильно сприймає або ж неправильно трактує сприйняту за допомогою органів відчуття інформацію про навколишню дійсність, відпочиває не так, як годиться, проводить час у розвагах, марнує час.

Таким чином, аналізовані компаративні фразеологічні одиниці, що репрезентовані у сучасному фразеологічному словнику, розкривають ідею про те, що трудова діяльність – це те, що облагороджує людину і є важливою складовою життя людини.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія/ Навч. посіб. – К.: ВЦ «Академія», 2006. – 368 с.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь : ВТФ Перун, 2007. – 1736 с.

3. Грипас О. Ю. Семантичний обсяг і структура функціонально-семантичної категорії компаративності / О. Ю. Грипас // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. 2015. № 17. Том 2. С. 121–123.

4. Фразеологічний словник української мови/Укл. В. М. Білоноженко. – К.: Наукова думка, 2003. – 787 с.

СЕМАНТИКА КОЛЬОРОПОЗНАЧЕНЬ У ТВОРЧОСТІ ГОМЕРА

Перцова Інна Василівна

к.філол.н., доцент

Донецький національний медичний університет,
м. Кропивницький, Україна

Анотація: У статті досліджуються індивідуально-авторські особливості колірних образів, їхнє смислове наповнення та творче використання у процесі створення поетичної картини світу Гомером. Розглядаються естетично значущі кольори в ідіостилі поета: похмуро-чорні, сяючі золотий та срібний, криваво-червоні відтінки.

Ключові слова: кольоропозначення, індивідуально-авторський, семантика, суб'єктивний, okazionalnyi.

У сучасній науці остаточно не розв'язане гомерівське питання. І сьогодні точаться дискусії стосовно особистості легендарного мандрівного співця Гомера та обставин створення його поем. Єдине, що не викликає сумнівів у цій вічній дискусії, так це майстерність автора славнозвісних творів «Іліада» та «Одіссея». Майстерність Гомера полягає у живописанні словом. Він уміє індивідуалізувати зображувані ним характери та зовнішність своїх героїв. Поезія Гомера є інформативною не тільки в плані людини, але й світу в цілому, одним з елементів якого є особистість.

Сучасні дослідження Ю. С. Лазебника [1], Н.В. Слухай [2], Л. І. Белехової [3], А. К. Мойсієнко [4], С. Я. Єрмоленка [5] свідчать про підвищений інтерес сучасної лінгвопоетики та стилістики до специфіки поетичних ідіостилів. Особливо активно вивчаються проблеми кольорової семантики, адже колір - одна з форм художнього пізнання та ідейно-естетичного відбиття дійсності. Кожний художній твір фокусує індивідуальний світ автора, його картину світу в емоціях, оцінках та кольорах. Розуміння призми письменника,

через яку пропускається людина і світ, дає можливість увійти у творчу лабораторію письменника.

Отже, актуальність дослідження зумовлена великою увагою сучасних лінгвістів та літературознавців до своєрідності індивідуально-авторських стилів письменників. Актуальність статті пов'язана також з матеріалом дослідження. Спеціальних праць, які розглядали б особливості колористики одного з основоположників європейської літератури – Гомера, немає.

Мета статті полягає у вивченні кольорового простору та його домінант у творчості давнього поета. Такий аспект вивчення творів Гомера уможливить повніше охарактеризувати його стиль, а також точніше визначити ідейно-художній зміст творів поета. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання наступного завдання: установлення індивідуально-авторських особливостей кольоропозначень у поемах Гомера.

У його творах відбилися суттєві сторони тієї історичної епохи, сучасником якої він був. Поет осмислює навколишню дійсність у художніх образах, співзвучних своєму світобаченню. Відповідно і картина світу розмальовується у кольори, близькі індивідуальному сприйняттю митця. Символіка кольору зацікавлює читача, створює психологічну атмосферу прилучення його до світу автора, дає можливість побачити світ очима давнього письменника. У поезії Гомера палітра найбільш семантично значущих кольорів зводиться в основному до похмуро-чорних, сяючих золотого, срібного, кроваво-червоних відтінків.

Гомер любить складні кольоропозначення, які трапляються тільки в нього: «богосвітлий», «срібноцвяхований», «міднозбройний», «світлоузорний». У кожного з героїв «Іліади» своя кольорова гама: Афіна – «ясноока», Зевс – «темномарий», Гектор – «шоломосяйний», Афродіта – «золота», Аполон – «срібнолукий», Гера – «білораменна», «злотошатна», Еос – «розоперста», Фетіда – «срібнонога», Посейдон – «темнокудрий», Гермес – «світлий», Менелай – «русокудрий», Пелей – «сивочолий».

Кольорові характеристики металів уражають водночас точністю та

поетичністю: мідь – багряна, залізо – темно-синє: «Потім для лучників виніс Ахілл **темно-синє залізо**...».

Чорний колір у творах Гомера – колір смерті, нещасливої долі, страждань: «серце у грудях **чорної** люті сповнилось»; «Та від загибелі **чорної** не вберегли його птахи»; «Всім він ненависний був, немовби та **чорна** загибель». Чорний колір у змалюванні одягу завжди вказує на душевний стан героя, на трагічний момент: «Мовивши так, одягла покривало в богинях пресвітла // **Чорно-сталева**, — одіння **темнішого** вже й не буває». Прийом, який використовує автор у цих рядках, – це кольорова деталізація, нагнітання епітетів одного кольорового поля для посилення емоційно-сміслових якостей кольоропозначення «чорний».

Питання життя і смерті розв'язується богами. Золотий колір у поезії Гомера є кольором небожителів і створює атмосферу піднесеності, надає мові емоційно-естетичного звучання: «Радили раду боги, у господі сидячи в Зевса // На **золотому** помості, і юна володарка Геба // Всім розливала нектар, вони ж **золоті** піднімали // Келихи в честь одне одного»; «Так промовив Пелід і, ударивши гучно об землю **злотоцвяхованим** берлом»; «**золотошатна** спочила з ним Гера»; «волею Зевса затриманий, в хмарах сидів **золотавих**»; «Оповіла у богинях пресвітла йому **золотою** // Хмарою голову».

Мідний – колір зброї: «До кораблів бистрохідних від **мідянозбройних** ахеїв доньку прийшов визволять»; «Плащ пурпуровий, на нім бойові гаптувала змагання // Поміж троян конеборних і **міднохитонних** ахеїв»; «**мідноголінних** ахеїв». «В **мідянокутий** шолом жеребки, потрусили, щоб мати // Знак, кому першому кидати **мідного** списа в двобої». Мідна зброя – смертоносна. Так виникає у поезії Гомера метафора смерті – «мідний сон»: «сном засинає він **мідним**». Семантичним компонентом мідного є блиск, актуалізація якого спостерігається додатковим емоційним навантаженням: «Так і загони троян один набігали за одним // В **мідному** блиску озброєнь, вождями керовані вправно»; «Мовивши так, він, окутий майстерна **блискучою міддю**, // Щит бойовий Фрасімеда, свого конеборного сина, // Взяв у наметі»; «Гектор

пройшов наперед у міднім одінні блискучім». Семантичні ознаки світла та блиску виділені слова у цих поетичних фрагментах.

Червоний колір у Гомера отримує переважно стилістично негативне наповнення. Це колір крові, кривавої битви: «Нас повбива й поволочить озброєння наше **криваве**»; «Смуги **криваво-червоні** у них на боках і на плечах». У творах давнього поета червоний має багато відтінків. Синонімічний йому - багрянний. Багрянний колір продовжує розвиток смислових та емоційних ознак; червоного: «Впала на землю рука закривавлена, й очі закрила // Вбитому **багряниста** і доля його премогутня»; «І його меч по руків'я од крові нагрівся. **Багрова** Смерть і могутня судьба Ехеклові очі закрила». Синонімом червоного в Гомера дуже часто виступає чорний колір: «Тіло героєві ледь зачепивши, по шкірі дряпнула, // Й цівкою **чорно-багряною** кров з тої рани побігла»; «Рушили в путь, як два леви, вони серед темряви ночі // Через побоїще, трупи, і зброю, і **кров почорнілу**». Ще один варіант червоного кольору – пурпурний. У Гомера – це колір хвиль: «Зразу ж **середнє надулось вітрило, і хвиля пурпурна**»; колір крові – «так і тобі, Менелая, збагрились **пурпурною кров'ю** // Стегна й гомілки струнки, аж до кісточок, що над ступнею». Опозиція «чорне-червоне» пов'язана в Гомера із символікою життя та смерті: «Ставши навколішки, **кров** почав він випльовувать **чорну**. // Знову, проте, на землю упав, і ясні його очі // **Темная** ніч обняла: ще оглушений був він ударом». Символіка червоного пов'язана і з життям, і з смертю через образ крові. «**Чорною хмарою** сунуть трояни і вже облягають // Нам кораблі» - чорний колір у цьому фрагменті, окрім свого негативного змісту, пов'язаного зі стражданнями, несе інформацію про велику кількість воїнів.

Білий колір утілює у Гомера чистоту, незаплямованість: «Бачив чудових на вигляд я коней його величезних. // **Снігу біліші вони, бистротою до вітру подібні**»; «І зеленіє те віття, й колишеться тихо під ніжним // Подувом легких вітрів, і **білим** цвіте воно цвітом».

Кольоропозначення у творчості Гомера дуже часто мають суб'єктивний, інтерпретувальний характер. У поезії Гомера деякі слова, що не мають

стосунку до кольору, у певних контекстуальних умовах (у складі складних слів) починають виконувати функцію кольоропозначення. Як завжди, це оказіональні утворення, що реалізують індивідуальні асоціації автора: *«Нині ж спустім корабель **чорнобокий** на море священне»* або *«Був їх вождем Одиссей, умом до Зевса подібний. // Разом із ним дванадцять пливло кораблів **рудощоких**»*. Так, слова «чорнобокий», «рудощокий» у наведених прикладах під впливом зближення семантики слова «чорний» із смисловим наповненням слова «бік», семантики слова «рудий» із смисловим наповненням слова «щокі» реалізують якості, пов'язані з кольором. У результаті поєднання різних асоціацій в одному слові образи корабля набуває подвійної інтенсивності.

Краса вищого світу асоціюється в поета тільки із сяючими або світлими кольорами: *«Вона ж до егідодержавного Зевса й інших богів на Олімп у їх **світлі** оселі вернулась»* або *«Богиня кинулась в море глибоке з вершин **світлосяйних** Олімпу»*. Оказіональне кольоропозначення *«світлосяйний»* утворене на основі слів *«світлий»* та *«сяяти»*. Це одна з художніх деталей, яка розкриває ставлення автора до зображуваного (світу богів), адже семантичний зв'язок між згаданими словами не випадковий: він є наслідком уявного об'єднання сутностей різної природи на асоціативній основі.

Цікаве й наступне оказіональне кольоропозначення *«чорногустий»* у поетичному фрагменті: *«Мовив Кротон, **чорногустими** здвигнувши бровами»*. Воно утворене складанням слів, друге з яких («густий») не має стосунку до кольору. Внаслідок поєднання двох слів із різним смисловим наповненням («чорно» та «густий») відбувається їхнє взаємне семантичне зарядження. Переосмислення слова «густий» у складі слова *«чорногустий»* полягає у наданні йому нової семантики, пов'язаної із кольором і не властивої йому поза поетичним контекстом. Таким чином, в індивідуальній мові Гомера епітет *«чорногустий»* виконує функцію кольоропозначення та з особливою експресивністю фіксує індивідуальність поетичного мислення автора. Своєю нетиповістю виділяються й наступні кольоропозначення: *«Так промовив Пелід і, ударивши гучно об землю **зотноцвяхованим** берлом, в знемозі сів»*; *«Як ти*

хвалилася, що від чола **темнохмарного** Зевса»; «Ти лиш одна із безсмертних ганебну біду відвернула»; «Всі побілили від куряви, що наче хмару над ними // До **мідно-бурого** неба здіймали копитами коні; «корабель його бистрий перуном блискучим Зевс ущент розтрощив серед **винно-пурпурного** моря».

Серед okazіональних кольоропозначень є такі, які вказують на колір не прямо, а відсилкою до об'єкта, певним чином пов'язаним з конкретним кольором, тобто імпліцитно. Базою для формування імпліцитних прирощувань смислу слів, що передають кольорову символіку, слугують естетичні закони та асоціативні зв'язки, які виникають у людській свідомості внаслідок зіставлення певних кольорів з об'єктами реального або уявного світу: «Ці кораблі добродішні владар мужів Агамемнон, // Син Атрея, їм дав — через море пливти **винно-темне**». Образ моря такого незвичайного кольору - «**винно-темного**» – сприяє відтворенню авторських відчуттів. У результаті своєрідного поєднання смислів в одному слові утворене okazіональне кольоропозначення, яке є індивідуальною інтерпретацією знань та уявлень про колір моря. Так, у поезії Гомера колірні ознаки на асоціативній основі поєднуються з різними реальними або уявними об'єктами в одне кольоропозначення на базі психо-фізіологічного, культурно-символічного та соціального досвіду автора.

Отже, в індивідуальному стилі Гомера особлива роль належить словам, що передають колір. Колір у Гомера – це частка внутрішнього світу того, що описує поет. Атмосфера його душі відкривається через сприйняття та відбиття кольору. Кольоропозначення Гомера повною мірою реалізують у художньому творі свої естетичні можливості.

Яскраво виявляють індивідуальність світосприйняття Гомера незвичні кольоропозначення, які утворені на основі двох слів, одне з яких не має стосунку до кольору («світлоузорний»). Великого поширення у творах давнього поета набуло використання okazіональних кольоропозначень з імпліцитною передачею кольору.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Лазебник Ю. С. Поезія як модель світу : лінгвістичний аспект : *автореф. дис. ... д-ра філол. наук* : спец. 10.02.02. К., 1996. 47 с.
2. Слухай Н. В. Сучасні лінгвістичні теорії концепту як мовнокультурного феномену. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2002. № 7. С. 462–470.
3. Белєхова Л. І. (2002). Словесний поетичний образ в історико-типологічній перспективі: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі американської поезії) монографія. Херсон: Айлант.
4. Мойсієнко А. К. Слово в апперцепційній системі поетичного тексту. Декодування шевченківського. К. : Вид-во „Сталь”, 2006. 304 с.
5. Єрмоленко С.Я. Мовно-естетичні знаки української культури. К., 2009
6. Гомер «Іліада». <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=529&page=47>.
7. Гомер «Одіссея». <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=530&page=27>
8. Пастушенко Т.В. Конототивні значення кольору в мовній інтерпретації : *Вісник Київського державного лінгвістичного університету*. К., 1997.

**МОВНІ ЗАСОБИ ЕМОТИВНОСТІ МЕДІА ТЕКСТІВ
НА ПОЛІТИЧНУ ТЕМАТИКУ**

Понікарьова Аліна Юрївна

кандидат філологічних наук
доцент кафедри ділової іноземної мови та
перекладу факультету іноземних мов
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

Анотація: У роботі розглядається емотивність як інструмент формування політичної думки електорату крізь засоби масової комунікації. Мовні засоби емотивності, що використовуються у англійських газетах, належать до лексичного, синтаксичного та текстового рівнів, що комбінуються один з одним.

Ключові слова: емотивність, інтердискурсивність, медіа дискурс, мовні засоби вираження, політичний дискурс.

Емотивність є предметом дослідження плеяди як вітчизняних (Кузенко Г. М. [1], Крисанова Т. А. [5], Степанюк М. П. [2]), так і зарубіжних науковців (Reevy G. M. [6], Wierzbicka A. [7]), які розглядають, яким саме чином автор тексту інтерпретує власні емоції за допомогою лексико-семантичних засобів. Проте, мова є не тільки інструментом вираження емоційного стану [4, с. 280], але й засобом впливу на реципієнта.

Тексти, що відносяться до політичного дискурсу є емотивними, що логічно пояснюється бажанням політика як мовця вплинути на свою аудиторію, проте висвітлення політичних питань у періодиці має іншу мету в залежності від заангажованості або незаангажованості медіа-ресурсу. Якщо останній неупереджено збирає опрацьовує та доносить до реципієнтів інформацію, то перший – є синергією політичного та медіа дискурсів, а отже розглядається в межах інтердискурсивності. Таким чином, мовні засоби вираження думки

політиків через засоби масової інформації відносяться до інструментів емотивності, що, у свою чергу, дозволяє розглядати інтердискурсивні відношення як механізм емотивності [3, с. 299].

Знаходячись на перетині двох дискурсів, емотивність використовується як засіб впливу, що застосовує фактуальну інформацію політичного дискурсу президентських перегонів та контекст (комунікативну ситуацію та учасників) медійного дискурсу англomовних газет. Автори текстів газет, що розглядають президентські перегони, намагаються вплинути на думку читачів і формують емоціональний імідж. Розглянемо приклади англomовних газет, що підтримують діаметральних кандидатів на посаду президента США.

Приклад 1. *“Mr Biden could have pointed to the case study surrounding him, in the form of the fence around the White House. Such efficacy in impeding ingress, he might have said, explained why as a senator he voted to build border barriers under a Democratic president, Bill Clinton, and a Republican one, George W. Bush. He might have added that it also explained why, when he was Barack Obama’s vice-president, that administration added more new miles of barrier than Donald Trump”* [The Economist, Oct 12th 2023].

Не дивлячись на той факт, що газета The Economist є британським медіа ресурсом, ми можемо чітко прослідкувати симпатії журналістів та редакторської колегії на різних рівнях: лексичний рівень вказує на презирливе ставлення до Джо Байдена, що виражається ігноруванням його звання та використанням менш поважливого “Mr” замість “President”; на синтаксичному рівні простежується широке вживання граматичної конструкції «модальне дієслово з перфектним інфінітивом», що несе у собі значення критики рішень діючого президента США; текстовий рівень підкреслює зневажливе ставлення шляхом порівняння його діяльності із попередниками, які зазначаються як президенти, при цьому послуговуються тільки попередньою посадою “vice-president”. Так, стає очевидним, що автор тексту намагається викликати у читача неприязнь та зневажливе ставлення до президента Джо Байдена.

Приклад 2. *“While the age of the president and leading Democratic*

presidential candidate is a wholly valid issue, I fear the mainstream news media, of which I'm a part, as well as the electorate at large might be missing an important point: Donald Trump, the far-and-away leading GOP primary candidate and Biden's most likely opponent, is a mere three years younger than Biden. Trump is 77. If you're going to call Biden "too old," you can't pretend Trump doesn't belong in that same category. [...] Yet all we seem to hear about is Biden's age. I suspect that's because he hasn't been charged with conspiracy to defraud the U.S. government or election interference – Trump has! – and because he has actually accomplished quite a bit in his first term, from a \$1 trillion bipartisan infrastructure bill to the CHIPS and Science Act to a \$35 monthly cap on insulin prices for seniors on Medicare” [USA Today, Sept 8, 2023].

Приклад 2 ілюструє пропрезидентську позицію журналіста, що проявляється у постійному контрасті між діючим президентом Байденом (*the president and leading Democratic presidential candidate*) та кандидатом у президенти Д. Трампом (*the far-and-away leading GOP primary candidate*). Автор тексту широко апелює до чисел, порівнюючи вік кандидатів: констатує реальний вік президента, який є головним питанням у спроможності Байдена піти на другу каденцію, та його головного опонента, який є майже таким самим за віком. Словосполучення “*too old*”тепер відноситься до двох осіб. Крім того, у тексті зазначені цифрові показники позитивних результатів політика Дж. Байдена; таким чином, лексичний рівень комбінується з текстовим і створює позитивний контекст для читача. Текстовий рівень тексту медіа-ресурсу також поєднується із синтаксичним, де автор використовує перфектні форми дієслів, щоб виділити для читача найбільш релевантну і вигідну для іміджу діючого президента інформацію.

Отже, засоби масової інформації виступають джерелом політичного впливу на електорат і за допомогою мовних засобів різного рівня формують позитивний або негативний імідж політиків. Емотивність цих текстів проявляється як експліцитно (даючи пряму оцінку політичній діяльності), так і імпліцитно (за допомогою дисфемізмів). Задіяні текстові рівні (лексичний,

синтаксичний, текстовий) використовуються як по-одинці, так і у комбінаціях один з одним.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Кузенко Г. М. Мовні засоби вираження емотивності. *Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки*. 2000. Т. 18. С. 76–83.

2. Степанюк М. П. Репрезентації емоційного стану художнього персонажа в жіночому романі: лінгвокогнітивний і гендерний аспекти (на матеріалі романів Ш. Бронте та Е. Бронте): дис. ... канд. філол. наук / М.П.Степанюк. – Херсон, 2016. –242с.

3. Холмогорцева І. С. Роль інтердискурсивних зв'язків у створенні емотивності фентезі- романів Террі Пратчетта. *Нова філологія*. 2022. № 85. С. 298-303. DOI <https://doi.org/10.26661/2414-1135-2022-85-42>

4. Чайковська Є.Ю. Поняття «емотивність» та «експресивність» у мові науки. *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи*. 2012. С. 279-287.

5. Krysanova T. A. Multimodal Character of Cinematic Emotions. *Ukraine – Canada: Modern Scientific Studies. Book 3*. Bialyk, V., Gusak, L. & Khudolii, A. (Eds.). Lutsk: Vezha-Druk, 2018. 77–85.

6. Reevy G. M., Malamud Ozer Y., Ito Y. *Encyclopedia of Emotion*, Two volumes. Westport, CT: ABCCLIO/Greenwood Press, 2010. 675 p.

7. Wierzbieszka A. Emotional Universals. *Language Design*. 1999. № 2. P. 23-69.

PHILOSOPHICAL SCIENCES

УДК 124.5:316.752(477)«20»

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ АКСІОЛОГІЧНИХ ЗМІН У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Бігуняк Андрій Ярославович

аспірант

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
м. Дрогобич, Україна

Анотація: У статті обґрунтовано теоретико-методологічні основи вивчення проблеми аксіологічних змін у сучасному українському суспільстві; визначено чинники виникнення і формування змін; встановлено, що європейський, євроатлантичний вектор цивілізаційного розвитку постає для сучасної України як геополітичний і культурний вибір способу життя і цінностей.

Ключові слова: аксіологічні зміни, цивілізаційні виклики, українське суспільство.

Проблема аксіологічних змін у сучасному українському суспільстві є надзвичайно актуальною з огляду на зв'язок ціннісної та морально-етичної, естетично-емоційної, інтелектуально-пізнавальної сфер життя особистості та суспільства. А цілісність і взаємозв'язок цих сфер є основою для формування почуття ідентичності, зокрема національної. Під впливом цивілізаційних викликів в українському суспільстві відбуваються трансформації в інституційній сфері, що обумовлює переоцінку та переосмислення соціально-політичної, економічної, правової ситуації в країні.

У процесі дослідження ми виявили низку суперечностей, які виникають між особою і суспільством через відсутність консенсусу у визначенні того, що є цінністю. Це створює ціннісний розкол, дестабілізує суспільство у всіх сферах його буття. Спростування названих протиріч надасть теоретичного і практичного значення результатам дослідження проблеми.

Метою статті є обґрунтування теоретико-методологічних основ вивчення проблеми аксіологічних змін у сучасному українському суспільстві.

Аксіологічні зміни, які відбулися в українському суспільстві за роки незалежності засвідчують цивілізаційний вибір особистістю та спільнотою цінностей відкритого демократичного суспільства. Це європейський, євроатлантичний, геополітичний і культурний вибір України такого способу життя, який визнає беззаперечними цінностями суспільства людину, її права, свободу, гідність і безпеку. Такий вибір відповідає інтересам України, світоглядно-ментальним настановам більшості громадян, вибудовує образ майбутнього як глобальний цивілізаційний проект в конкретизації і зрушеннях ціннісної сфери.

Розвиток нової соціально-економічної, світоглядно-ментальної парадигми, процеси демократизації, кризові ситуації у сучасному українському суспільстві обумовили переоцінку цінностей як на рівні особистісного життя, так і спільноти. Для абсолютної більшості українців утвердження нової ціннісної парадигми є прийнятною відповіддю на цивілізаційні виклики, водночас, – це важливий інструмент суспільних реформ.

Мова йде про духовні, або моральні, цінності – те, заради чого можна і жити, і жертвувати життям. По суті, це відповідь на запитання: «Заради чого я живу?». Моральні цінності породжують смисли та мотиви як особистісного, так і соціального буття. Саме такі цінності визначають долі країн і союзів країн. На шляху демократичних перетворень часто виникають тенденції ціннісних розколів, розмитість та зміна ціннісних орієнтацій. З кінця ХХ століття і до сьогодні українське суспільство перебуває у ситуації суспільних, зокрема ціннісних трансформацій.

Трансформація ціннісних настанов у сучасному українському суспільстві відбуваються у контексті розвитку культури, під впливом соціокультурних чинників розвитку усіх сфер суспільного життя.

На нашу думку, найбільш суттєвими чинниками виникнення і формування змін в аксіологічній сфері суспільного та особистісного життя українців постають наступні: геополітичні характеристики історико-етнографічних регіонів України, в яких проживає суб'єкт аксіологічних змін – людина і спільнота, світогляд та ментальність, події особистісного, культурно-історичного буття суб'єкта, рівень соціально-економічного розвитку, сфера соціальної зайнятості, професійна діяльність тощо.

У світоглядних настановах як формі свідомості людина і спільнота сприймає, осмислює, оцінює світ, визначає своє місце у ньому. Це система принципів, знань, ідеалів, цінностей, вірувань, поглядів на сенс та мету життя, які визначають індивіда або соціального суб'єкта та органічно втілюються в його вчинки та норми мислення.

Світогляд є інтегральним духовно-практичним утворенням, яке засноване на співвіднесенні наявного, суцього та уявного, бажаного, належного. Це синтез досвіду, оцінки знання та переконань, зорієнтованих на ідеали, чим спонукає нас до практичної дії, до певного способу життя та думки.

У структурному плані прийнято виділяти у світогляді підсистеми або рівні: світовідчуття, світосприйняття, світоспоглядання, світорозуміння та світобачення. Причому структура світогляду завжди визначена досвідом (індивідуальним, сімейним, національним, суспільним, загальнолюдським), на основі якого формується світовідчуття як основа світогляду, а також знанням (досвідним, емпіричним та теоретичним), на основі якого формується світорозуміння. Світоспоглядання формується на основі мети, що усвідомлюється через універсальні форми діяльності в алгоритмі факторів: нестача – потреба – інтерес – мета – засоби – результати – наслідки. Водночас на основі цінностей, таких як щастя, любов, істина, добро, краса, свобода тощо

формуються переконання, ідеали людини та складається її світосприйняття. А принципи монізму, плюралізм, скептицизм, догматизм визначають основні способи світобачення.

Таким чином структурна складність, наявність різноманітних рівнів світогляду, його інтерактивний, динамічний характер обумовлює причинно-наслідковий зв'язок із змінами у системі цінностей сучасного українського суспільства. Світогляд за своєю суттю є цілісним сприйняттям людиною та спільнотою структури буття, узагальнюючим осмисленням його сенсу та мети, визначенням головних і значимих ціннісних орієнтирів. За таких умов настанови світогляду особистості визначають особливості духовної і матеріальної культури, спосіб мислення (ментальність) людини та спільноти. Ментальність – це суб'єктивна форма об'єктивно існуючого менталітету, який є об'єктивною реальністю, характеристичною ознакою буття того чи іншого суб'єкта. Узагальнюючи результати дослідження формування і вияву в особистісному і соціальному житті українців ментальних рис, робимо висновки про те, що основні ментальні настанови українців вплинули на формування певної екзистенційної парадигми цінностей, смислів та сенсів, особливої системи поведінкових реакцій, унікальних патернів світосприйняття, світовідношення, світоперетворення, що в культурно-історичному розвитку спільноти постає як фундаментальна стабілізаційна основа існування нації як цілісності. Ці ментальні риси умовно поділяємо на конструктивні і деструктивні. Серед конструктивних виокремлюємо емоційність, чутливість, ліризм, філософічність, індивідуалізм, почуття колективізму (лише на добровільних, демократичних засадах), антеїзм, повага до приватної власності, волелюбність, відкритість у сприйнятті інших культур, естетизм тощо. Серед деструктивних ментальних рис українців називаємо: суперечливість вдачі, брак колективної волі, згоди, національної солідарності, повільне сприйняття нових ідей, комплекс жертви, меншовартості, провінційності, пристосуванство, схильність до песимізму, правового нігілізму тощо. Безперечно, українцям важливо підсилувати конструктивні і працювати над зміною деструктивних

рис ментальності. Отже національна ментальність та її архетипи формуються у суспільному співжитті українців, чітко не усвідомлюючись, однак, зворотно впливають на всі сфери життєдіяльності народу та на розвиток його духовної і матеріальної культури. В актах пізнання та усвідомлення вони отримують світоглядно-філософське осмислення, що становить стрижень національної культури, морально-етичні, естетичні та інші ціннісно-поведінкові настанови, що впливає на життєдіяльність людини та спільноти, суспільне життя тощо. Саме на цій основі відповідно і формуються вектори змін в життєдіяльності сучасного українського суспільства, людській поведінці, способах і принципах пізнання світу, переконаннях, цінностях та ідеалах.

Європейський, євроатлантичний вектор цивілізаційного розвитку постає для сучасної України як геополітичний і культурний вибір способу життя і цінностей. Реалізація прагнень України вимагає пошуку адекватних меті шляхів і засобів, утвердження оновленої ціннісної парадигми у соціальній практиці, взаємодії громадян з органами влади, в міжособистісних стосунках, оцінці перебігу подій російсько-української війни (з 2014 року), а також налагодження нових форм суспільної комунікації і соціального діалогу у перспективі повоєнної розбудови та відновлення, досягнення цілей сталого розвитку. Адже на сьогодні не втратили чинності рішення Саміту ООН (2015) з питань з питань сталого розвитку, де було затверджено узгоджений 193 державами-членами ООН історичний новий порядок денний під назвою «Перетворення нашого світу: Порядок денний сталого розвитку на період до 2030 року», а також 17 стратегічних цілей сталого розвитку і 169 задач. Це дорожня карта для подолання глобальної бідності, можливості побудувати гідне життя для всіх, а також заклик працювати у партнерстві, активізувати зусилля щодо спільного процвітання, розширення можливостей здобути засоби до існування, забезпечення миру та зцілення нашої планети для блага цього і майбутнього поколінь. Оскільки новий порядок денний орієнтований на людей, то він універсальний, інформаційний та інтегрований. Найважливіші сфери діяльності людей для реалізації цілей сталого розвитку у світовому співтоваристві до 2030

року визначено концептами «люди», «планета», «процвітання», «мир» та «партнерство» [3]. При цьому слід розуміти, що більшість цілей будуть реалізовані на національному та місцевому рівнях у безпосередньому зв'язку із ціннісними інтересами та потребами людини та країни.

Аналізуючи результати соціологічних опитувань про вплив війни на нашу ідентичність, історичну пам'ять та цінності [2], зазначаємо, що з війною українське суспільство отримало потужний імпульс до змін, зокрема у світоглядно-ментальній, ціннісній сфері. Це підйом солідарності у суспільстві, зростання відчуття української ідентичності, водночас і європейської ідентичності, консолідація суспільства навколо цінностей, зростання довіри людей один до одного, до держави, ЗСУ, Церкви, зниження соціального цинізму (зневажливого ставлення до загальноприйнятих норм і цінностей), трансформація історичної пам'яті у ставленні, сприйнятті та інтерпретації історичних, суспільно-політичних подій і явищ, постатей тощо.

Методологічним конструктором нашого дослідження є філософське осмислення аксіологічних змін в сучасному українському суспільстві, що виявляє діалектичний зв'язок чинників цивілізаційного розвитку у зв'язку з нормативно-ціннісною сферою суспільного та особистісного буття. Європейський та євроатлантичний вектори цивілізаційного вибору України обумовили ціннісні трансформації у внутрішній і зовнішній політиці, настановах політичної культури, освіті та інших формах суспільної свідомості.

Вибір та реалізація методологічних засад дослідження можлива із застосуванням, перш за все, системного, цивілізаційного, ціннісного підходів, принципів і законів діалектики, що дозволяє використати декілька взаємозумовлених методологічних рівнів вирішення проблеми.

Застосування системного підходу до вивчення аксіологічних змін в сучасному українському суспільстві дозволяє проаналізувати нормативно-ціннісну сферу на різних етапах досліджуваного періоду (від 1991 року і до сьогодні), а також під впливом різних суспільно значимих подій і явищ, що відіграють роль цивілізаційних чинників і визначають вектори

розвитку і змін. Проаналізувавши особливості функціонування цінностей у суспільному та особистісному житті в діахронному та синхронному аспектах, здійснюємо сходження від пізнання цивілізаційних викликів, які виконують роль чинників аксіологічних змін у суспільстві, до їхнього вияву у різних соціальних інститутах (економіка, політика (держава), наука, освіта, сім'я) та матеріально-економічній, соціально-політичній, духовно-культурній сферах життєдіяльності суспільства. Під впливом цивілізаційних викликів Україна здійснює свій цивілізаційний європейський і євроатлантичний вибір, що визначає напрям її розвитку, ціннісні зміни в економічній сфері, політичній правовій, моральній, релігійній та інших, а також відносинах і зв'язках між різноманітними угрупованнями, спільнотами і суспільними сферами (системами). Таким чином ціннісні зміни пронизують усю структуру суспільства в єдності її складових: соціальні інститути – сфери їх життєдіяльності – суспільні відносини.

Філософське осмислення аксіологічних змін у сучасному українському суспільстві виявляє діалектичний зв'язок чинників цивілізаційного розвитку з нормативно-ціннісною сферою суспільного та особистісного буття. Як зазначає М.Підлісний, засвоєння філософської спадщини у розробці проблеми цінностей скерували орієнтацію в обґрунтуванні цінності на суб'єкт, що у полеміці із сцієнтистською парадигмою у філософії визначило пріоритети цінності людського буття як головної проблеми світоглядних пошуків та філософських досліджень [2, с.16]. А вибір європейського та євроатлантичного векторів цивілізаційного розвитку України обумовили ціннісні трансформації у внутрішній і зовнішній політиці, настановах політичної культури, освіті та інших формах суспільної свідомості.

Висновки. Обґрунтовуючи проблему аксіологічних змін у цивілізаційному розвитку сучасного українського суспільства, отримуємо результати теоретичного і практичного значення, важливість яких є очевидною для вирішення низки питань як у воєнний, так і післявоєнний час. Зокрема, це стосується ціннісно-нормативної складової європейського та євроатлантичного

вибору сучасної України, трансформації цінностей у суспільно-політичному самовизначенні сучасної України, зокрема у сферах політики та політичної культури українців, а також освітньої реформи, визначення дії діалектичних законів і принципів ціннісних змін у сучасному українському суспільстві.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Судин Д. Як війна вплинула на нашу ідентичність, пам'ять та цінності. Український тиждень від 24 серпня 2022 року. URL: <https://tyzhden.ua/iak-vijna-vplynula-na-nashu-identychnist-pam-iat-ta-tsinnosti/>
2. Підлісний М. Проблеми аксіології та шляхи їх вирішення: монографія. Дніпро: Видавець Біла К.О., 2020. 164 с.
3. General Assembly. Sustainable Development 2015. Informal summary. United Nations Headquarters, New York. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/summit>

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ТА ПРАВОВА ФІЛОСОФІЯ

Сулима Владислав Петрович,

викладач історії України

Коваленко Володимир Миколайович,

викладач історії України

Бажан Людмила Володимирівна,

викладач історії України

Вінницький транспортний фаховий коледж

м. Вінниця, Україна

Анотація: У статті розглянуто питання глобалізації та правової філософії, які є ключовими для розуміння сучасного світу, де процеси взаємозв'язку та взаємозалежності націй стають все більш помітними. Глобалізація, яка включає в себе економічну, культурну та соціальну інтеграцію, ставить перед собою ряд важливих питань, які вимагають філософського осмислення. Звернено увагу на те, як глобалізація впливає на культурну різноманітність та ідентичність, і як правова філософія може сприяти збереженню цінностей та традицій у цьому контексті.

Ключові слова: глобалізація, правова філософія, культурна ідентичність, міжнародне співробітництво, соціокультурний плюралізм, права людини.

Глобалізація є незаперечним фактом життя, який впливає на всі сфери нашого існування, включаючи право та філософію, і суттєво перетворює їхні засади і підходи. У контексті глобалізації і правової філософії можуть виникати різні питання і проблеми, такі як суперечності між національними та міжнародними законами, етичні аспекти глобального співтовариства і т. д. Вивчення правової філософії може допомогти краще розуміти ці проблеми і шукати раціональні рішення, які б враховували потреби сучасного світу в умовах глобалізації. Глобалізація – це процес взаємного зростання та взаємозв'язку економічних, політичних, соціокультурних і технологічних

аспектів життя нашої планети. Вона призводить до зменшення відстаней і часу в спілкуванні та обміні товарів, послуг і інформації між різними країнами і регіонами світу. Глобалізація має значний вплив на економіку, культуру, політику та право [2, с. 15].

Правова філософія – це галузь філософії, яка вивчає фундаментальні питання права, такі як його природа, джерела, моральні основи та відношення між правом і мораллю. Вона допомагає розуміти, як право функціонує, чому воно існує, і як воно повинно бути упорядковане для досягнення справедливості і гармонії в суспільстві. Правова філософія включає в себе різні теорії права, такі як правовий позитивізм, природне право, утилітаризм, конструктивізм і багато інших.

Перше, що варто відзначити, це те, як глобалізація впливає на правову філософію. З одного боку, вона розширює горизонти правознавства та створює можливість для дискусій про глобальні питання справедливості та правопорядку. З іншого боку, вона ставить під сумнів традиційні поняття суверенітету та національної юрисдикції, що може призвести до конфліктів між міжнародними та національними правами [2, с. 18]. Однією з ключових проблем, які породжує глобалізація для правової філософії, є питання відповідальності та справедливості. Глобальні події, такі як екологічні кризи, економічні кризи чи глобальні конфлікти, мають далекосяжні наслідки для всього світу. У цьому контексті виникає питання про те, як розподіляти відповідальність і ресурси між різними акторами міжнародної системи.

Правова філософія допомагає розробити концепції справедливості, які становлять основу для створення правопорядку. Вона роздумує над питаннями справедливості у різних соціальних і культурних контекстах та розвиває теоретичні фреймворки для її досягнення. Глобалізація створює нові правові виклики, такі як міжнародний тероризм, кіберзлочинність та транскордонна торгівля. Правова філософія може допомогти розробити нові підходи та концепції для адаптації правового порядку до цих викликів. В умовах глобалізації, важливо розвивати правову філософію, яка сприяє гармонізації

правових систем і сприяє міжнародній співпраці. Це допомагає вирішувати проблеми, які перетинають національні межі, та підтримує розвиток правопорядку на міжнародному рівні. Філософські дослідження про глобальне управління, владу та демократію впливають на формування структур і механізмів міжнародного співробітництва та глобального управління. Філософія вносить важливий вклад у розуміння та критику глобальних політичних систем [1, с. 5]. Вона вивчає культурні та міжкультурні аспекти глобалізації та допомагає зберегти та відзначити унікальність культур.

Також, глобалізація приводить до переосмислення поняття суспільства та правосуб'єктності. Збільшення міграції та міжнародного обміну інформацією робить нечіткими кордони і територіальні межі, що відкриває двері для нових дискусій про те, хто має право на захист та як цей захист має здійснюватися. Однак, незважаючи на всі ці виклики, глобалізація також створює можливості для розвитку правової філософії. Вона допомагає виокремити загальні цінності та принципи, які можуть бути застосовані на міжнародному рівні, і сприяє розвитку універсальних прав людини та міжнародного гуманітарного права.

Глобалізація та правова філософія справді становлять нерозривний зв'язок, який відкриває перед сучасним суспільством низку можливостей та викликів. Глобалізація покладає перед правовою філософією завдання адаптувати традиційні концепції права до нових реалій глобального світу, сприяючи розвитку міжнародної співпраці та справедливості [1, с. 6].

Важливо наголосити, що розвиток правової філософії необхідний для забезпечення справедливого та ефективного правопорядку в умовах глобалізації. Вона виступає як інструмент розуміння та адаптації до змін у світі, допомагаючи визначити загальні цінності та принципи, на яких базується міжнародне право та міжнародна співпраця. Таким чином, розвиток правової філософії є необхідністю для створення сучасних та ефективних правових систем, які відповідають потребам сучасного світу, сприяють розвитку міжнародної співпраці та сприяють досягненню справедливості у всьому світі.

Отже, глобалізація та правова філософія залишаються надзвичайно

важливими дослідницькими напрямками, які сприяють глибшому розумінню сучасних викликів і можливостей у глобальному правовому середовищі [3, с. 134]. Глобалізація створює складні та взаємозалежні взаємодії між країнами, економічними суб'єктами та іншими учасниками світового ринку, що вимагає розвитку нових правових підходів і механізмів для вирішення конфліктів та забезпечення справедливості.

Правова філософія, у свою чергу, допомагає розуміти фундаментальні питання справедливості, права та обов'язки, які стоять перед сучасним суспільством у контексті глобальних трансформацій. Ці два напрями спільно сприяють розвитку нових концепцій та підходів у глобальній юриспруденції, що дозволяє краще адаптувати правову систему до потреб сучасного світу. Таким чином, вони залишаються необхідними інструментами для вивчення та розв'язання складних проблем, які постають перед сучасним правовим співтовариством.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Васечко Л. Обмеження прав людини в умовах глобалізації: проблеми теорії та практики. Юридична Україна. 2013. С. 4–7.
2. Зархіна С. Мова права як предмет філософсько-логічного аналізу (історичний аспект). 2005. 20 с.
3. Хаустова М. Правова глобалізація. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / за ред О. В. Петришина (голова) та ін. Харків : Право, 2016.

ECONOMIC SCIENCES

UDC: 339.5 (330:339.9)

INTERNATIONAL TRADE OF UKRAINE: STATE AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT

Havrylyuk Ivanna

PhD, acting associate professor
Lviv National University of Nature Management

Annotation. International trade of goods and services is very important for every country in the world. Ukraine is no exception. International trade is a form of international economic relations with balanced economic development aimed at increasing the competitiveness of the national economy, raising the standard of living of the country's residents and satisfying their basic needs. The development of foreign economic activity of different countries takes into account both external factors and internal conditions, so it is necessary to take into account the current state and possible prospects of development of Ukraine.

Keywords: international trade, trade, foreign economic activity, export, import.

The purpose of the article is to analyze the current state of Ukraine's international trade and to determine further prospects for the development of the current state of Ukraine's international trade.

In the current situation, the global economy is characterized by escalating trade conflicts and a widening gap between the rich and the poor. International trade is an integral part of international economic relations, and the foreign trade policy of a country is an important factor of long-term economic growth and innovative development. In this regard, the role of foreign trade relations for the economy of a

country, including Ukraine, is growing. Although the foreign trade development of my country faces unfavorable external factors, there are also internal obstacles. First of all, it is the military-political conflict with the Russian Federation, and secondly, it is the crisis state of the national economy.

Ensuring the development and creation of conditions for the effective conduct of international trade strengthens the economic situation of the country, has a positive impact on the economy of the country and its image in the world. Scientist D. Ricardo testified that trade opens access to important foreign goods and technologies, which allows developing countries to apply and use this resource, which clearly has a positive impact on the country's economy [5].

In 2022 Ukraine's foreign trade turnover will decrease by 30%. Exports of metallurgical and chemical products will decrease the most. Fuel, various equipment and vehicles will remain the main import items.

According to preliminary estimates, exports of Ukrainian products in 2022 fell by more than 35% in monetary terms compared to 2021. Imports decreased by about 25%. In addition, the structure of foreign trade has changed. The share of agricultural products in exports has increased even more amid a decline in metal supplies. Imports are mainly fuel, various equipment and vehicles, especially to meet the needs of the defense sector.

In 2022, Ukraine's merchandise exports to the EU will grow by 4.2% to about \$28 billion. Since the EU accounts for about 63% of the foreign trade structure, it can be estimated that total exports will amount to about \$44.4 billion, which is 35% less than in 2021. This figure is supported by the fact that exports in the first 11 months of 2022 fell by 33% year-on-year. Nevertheless, the trend is clear. As for imports, from January to November 2022, the volume of imports fell by 24% compared to the same period last year, to USD 49.5 billion. Thus, if we transfer this difference to the entire 12 months of 2022, the result of the import volume is approximately USD 5.5 billion -56 billion.

The total volume of foreign trade in 2022 will reach \$99 billion, with a negative foreign trade balance of \$10.3 billion. In 2021, these figures reached

\$141.4 billion and a negative balance of \$5.2 billion.

At present, the most appropriate forms of establishing relations in international trade are being developed. It is the economic integration that best serves the development of the country and the growth of the people's prosperity, while avoiding the problem of violating state sovereignty and national security. The heads of political and economic departments are discussing measures to establish relations with European countries. The declaration of Ukraine's independence marked the beginning of relations between Ukraine and the European Union, when the representative of the European Union, the Foreign Minister of the Netherlands, recognized the independence of our country in an official letter. Ukraine reciprocated in July 1993 with the Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine "On the Main Directions of Ukraine's Foreign Policy", which stated that "The long-term goal of Ukraine's foreign policy is Ukraine's membership in the European Communities, as well as other Western European or pan-European structures, provided that this does not harm its national interests" [3]. In order to maintain permanent relations with the European Communities, Ukraine will officially approve the Partnership and Cooperation Agreement, the implementation of which will be the first stage of progress towards full membership in this Union. On the basis of the above-mentioned Resolution, in 2010 the Law of Ukraine "On the Principles of Internal and External Policy" was adopted, which in its Article 11 provides that.

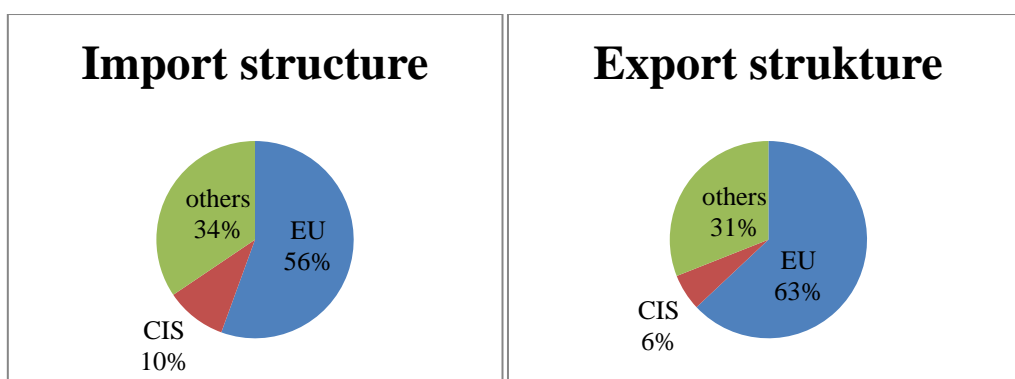
Obviously, the main negative factor that caused a sharp adjustment in imports and exports was the war. The large-scale hostilities led to the destruction of enterprises, damage to production facilities, disruption of supply chains, the exodus of the solvent population from Ukraine, and a general decline in consumer demand.

On the one hand, commodity production has declined and exports have become more difficult. The "food corridor" will not be operational until the summer of 2022 at the earliest. On the other hand, imports have also decreased due to the depreciation of the hryvnia and a drop in domestic consumption.

In 2022, the structure of my country's trade partners will also change. At the beginning of 2022, the main buyers of Ukrainian products will be the EU and CIS

countries, and the remaining 50% will be other countries, including the United States, Asia and Africa. By the end of the year, the share of EU exports will increase 1.6 times, the share of CIS countries will halve, and the share of other partner countries will decrease by more than a third.

At the beginning of 2022, the main partners supplying Ukraine with imported goods were the European Union, the CIS countries and other countries outside this group. By the end of 2022, the EU accounted for the majority of imports, the share of the CIS countries decreased more than twofold, and the share of Asia, Africa, the United States, and other countries remained unchanged.

**Figure 1. Geographical structure of Ukraine's foreign trade
(January-November 2022)**

Source [1].

According to the results of the 11-month period of 2022, Ukraine's largest trading partners in terms of exports are as follows:

- * Poland - 15.2%.
- * Romania - 8.6%.
- * Turkey - 6.6%.
- * China - 5.4%.
- * Germany - 5.2% [1].

Agriculture remains the mainstay of Ukraine's exports. This includes crop products (mainly grain and vegetable oils), livestock products (poultry, live cattle and meat) and processed foods. Metallurgy still accounts for a significant share. However, exports in 2022 were three times higher than in 2021. Exports of chemical

products halved, and shipments of machinery (not vehicles) and equipment decreased by 28%.

There are conditions for an increase in imports. Both due to adjustments in logistics amid a gradual recovery in consumer demand. According to the Ministry of Communities, Territorial Development and Infrastructure, the volume of imports in 2022 began to grow rapidly in 3 months. And in early 2023, it became possible to return to the volume of international road freight traffic that Ukraine had before the full-scale invasion.

In 2023, exports will be limited by lower yields due to the occupation of a large area of agricultural land and lower production of metallurgical products due to the destruction of enterprises. At the same time, imports are growing against the backdrop of an expanding supply of consumer goods due to rising demand.

One of the main places is occupied by the presence in Ukraine of such organizations as the Export Promotion Office of Ukraine, which helps businesses to achieve success in international markets, and the Enterprise Europe Network, which aims to support small and medium-sized businesses. The purpose of the Export Promotion Agency of Ukraine is to develop and improve the export awareness of Ukrainian companies, promote Ukrainian goods and services abroad, and help normalize cooperation between Ukrainian and foreign companies. The purpose of the organization "European Enterprise Network" is to stimulate the innovative activity of Ukrainian enterprises and to provide information and practical advice on international cooperation. [4].

In order for Ukraine to take a worthy place in foreign trade, it is necessary to make a number of changes in the country's domestic policy, taking into account changes in the external environment, by introducing the latest methods and innovations in various areas of the country's activity.

REFERENCE:

1. Analysis of trade in goods between Ukraine and the EU under the FTAA: current state and prospects for liberalization. Available at: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/sites/default/files> [in Ukrainian]

2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010). [The Law of Ukraine "On Principles of Domestic and Foreign Policy]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text> [in Ukrainian].

3. Uhoda pro asotsiatsiyu mizh Ukrayinoyu, z odniyeyi storony, ta Yevropeys'kym Soyuzom, Yevropeys'kym spivtovarystvom z atomnoyi enerhiyi i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoyi storony (2014). [Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text [in Ukrainian]

4. National platform for small and medium business (2020). «What is the EEN network and how does it help SMEs?». Available at: <https://platformamsb.org/shhotakemerezhaeeniyakvonadopomagayemsb/>[in Ukrainian].

5. Ricardo D. (1948). The Principles of Political Economy and Taxation. London. J.M. Dent and Sons. 316 p.

ФОРМИРОВАНИЕ ИМИДЖА ГОРОДА ЧЭНДУ (КИТАЙ) В КОНТЕКСТЕ ЕГО СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ С ПОМОЩЬЮ СРЕДСТВ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ

Wu Yi

аспирант Института иностранных языков
Педагогического университета Цзянсу, Китай

Аннотация Автор рассматривает эволюцию формирования имиджа города Чэнду в Китае в контексте его социально –экономического развития, показывает специализацию мегаполиса и раскрывает каким образом средства массовой информации помогают сформировать бренд города и превратить его в «столицу инвестиций» Китая, а также демонстрируют культурный, туристический и научный уровень.

Ключевые слова: имидж мегаполиса, бренд города, социально-экономическое развитие, средства массовой информации, Китай.

Чэнду - город в Китае, столица административного района Сычуань с населением 15 млн. чел, который по масштабу производства превосходит некоторые развитые европейские страны, так, например экономика этого города по своим масштабам и размеру ВВП может сравниться с экономикой одной из высокоразвитых и дорогих стран ЕС- Норвегией (ВВП- 306 млрд долл). [1-3]

Историческое название Чэнду - Цзинчень, что значит «город парчи», так как в начале нашей эры тут производилась лучшая парча в Китае, в чем сегодня можно убедиться в современном музее и академии парчи в этом городе. Удачное географическое положение сделало современный Чэнду прекрасным мегаполисом, куда переносят свой бизнес международные корпорации благодаря низким затратам и скорости движения инвестиционных потоков.

Одной из сфер успеха современного Чэнду является область IT технологий и программного обеспечения, которые постоянно

совершенствуются. Тут, например, находятся подразделения известных мировых компаний, которые входят в первые строки рейтинга Fortune1000 (Intel Lenovo Nokia Cisco Canon Xerox. 80% мирового производства iPad, 50% чипов для ноутбуков и 20 % самих ноутбуков создается именно тут. Помимо высоких технологий в городе Чэнду развита пищевая промышленность, производство электроники, авиатехники, оборудования, автомобилестроения, армацивтическая промышленность и т.д. Именно в Чэнду расположено одно из крупнейших в Китае авиационно- космических производств.

В условиях глобализации одной из важнейших задач является создание и развитие позитивного имиджа города Чэнду на международной арене, что, безусловно, может быть достигнуто с помощью средств массовых информационных (СМИ). В результате ожидается появление новых инвестиционных проектов и зарубежных партнеров, использование зарубежного опыта и трансфера технологий, развитие экономического и культурного сотрудничества, увеличение потока туристов и студентов и т.д. Принципы деятельности и сотрудничества со средствами массовой информации зависят от культурных, исторических и философских основ, на которых строится общество и жизнь города.[4-6] Экономический и социальный эффект от их влияния огромен в производственном и культурном развитии региона, ведь с помощью сотрудничества со СМИ можно поддержать политическую программу руководства города или, наоборот, потерять все шансы в политической борьбе, сформировать лояльность населения следовать приоритетам государственного уровня, улучшить культурно-социальную сферу, привлекать маленьких жителей к заботам об охране окружающей среды, получить дополнительное государственное финансирование и предложить новые технологические проекты, которые принесут городу дополнительные рабочие места, а также решать другие актуальные проблемы и задачи будущего развития территорий. [5, 7]

Сегодня, благодаря освещению в международных СМИ, город Чэнду все больше приобретает имидж инвестиционной столицы Китая. В 2007 году

Всемирный банк назвал мегаполис Чэнду городом с эталонным инвестиционным климатом. В этом контексте большое значение имеют международные рейтинги, которые освещают в прессе и массовых средствах информации и формируют имидж положительного инвестиционного климата провинции и города.

В частности, из СМИ можно узнать, что в Чэнду развивается высокотехнологический индустриальный парк, где находится одно из крупных в стране авиационно-космических предприятий Chengdu Aircraft Industry Corporation, которое выпускает боевую и другую авиационную технику, включая современный истребитель Chengdu J-10 «Стремительный Дракон» и первые экземпляры самого современного истребителя пятого поколения Chengdu J-20 «Черный Орел». Аналитический центр Milken Institute пятый раз включил Чэнду в десятку лучших городов по показателям экономического развития. Мегаполис демонстрирует высокие показатели прямых иностранных инвестиций, так согласно последнего рейтинга Hurun Research Institute в Чэнду функционирует 4 компании – единорога : Jusda- интегратор цепей поставок, Xinchao – медиа и развлечения, Wines @ Spritits - новый ритейл, Jama - логистика. По результатам прошлого года 268 компаний из номинации СМИ Fortune 500 инвестировали в свои бизнесы в Чэнду.

Согласно исследований государственного информационного центра с 2010 году Чэнду является центром новой урбанизации Китая, работа проводилась Робертом Манделлом, нобелевским лауреатом в сфере экономики, и Лин Инином, выдающимся китайским экономистом. [4, 5]

Завершает формирование имиджа мегаполиса Чэнду эмблема города «Птицы Золотого Солнца», которые всегда демонстрируют СМИ как памятник, что представляет собой кольцо чистого золота диаметром 12, 5 см., в центре которого изображено солнце с двенадцатью лучами, а по периметру сделаны теснения в виде четырех птиц в полете.

Таким образом, имидж города, демонстрируемый в СМИ, является важным фактором его развития, от него зависит решение инвесторов о

целесообразности направленности инвестиций, формирование репутации мегаполиса на общегосударственном уровне. В этом контексте важным является дальнейшие исследования влияния процессов формирования имиджа и репутации мегаполиса на международном уровне.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Koshkalda I. Marketing Management of the Regional Ecotourism Infrastructure / I. Koshkalda, L. Bezuhla, I. Perevozova, S. Kasian, N. Hrechanyk // International Journal of Industrial Engineering and Production Research this link is disabled, 2022, 33(1) <http://ijiepr.iust.ac.ir/article-1-1371-en.pdf>

2. Кошкалда И. Процесс управления и моделирования межрегионального спроса на экологический туризм / И.В.Кошкалда, Л.С.Безуглая. Подходы к решению проблем финансирования, безопасности, экономического и информационного развития хозяйствующих субъектов в условиях пандемии: монография / под ред. Л. Савчук, Л. Бандориной. Днепр: Пороги, 2021. С.341-355.

3. Гришова І., Гришова Р. Державна політика стійкого розвитку в контексті циркулярної моделі економіки. «Перспективи розвитку освіти, науки і бізнесу в глобальному середовищі : матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції [Тернопіль, 23 жовтня 2020 р.]. Тернопіль: ФОП Осадца Ю. В., 2020. с.45-47

4. Bilynska M., Baltzii Yurii, Boyarskyuy Oleksandr, Bykova Tetiana Valerijivna, Gryshova Rymma. (2021). Modern Criteria for the Effectiveness of the Mayor as a Leader in the Local Government System. *Annals of the Romanian Society for Cell Biology*, 4998 - 5004. Retrieved from <http://annalsofrscb.ro/index.php/journal/article/view/2004>

5. Inna Gryshova, Tetiana Tielkiniena and Aida Guliyeva (2018) Lobbying for Public Interests as a Democratic Social Leadership Factor for Reforming Legislation In: Strielkowski W., Sustainable Leadership for Entrepreneurs and Academics. Springer Proceedings in Business and Economics. Springer, Cham

481-489

6. Киреева С.А., Кузина К.А. Имидж региона: теоретический аспект / С. А. Киреева, К. А. Кузина // Вестник АГТУ. — 2007. — №1 (36). С. 233-245.

7. Важенина И.С. Имидж как конкурентный ресурс региона / И.С. Важенина, С.Г. Важенин // Регион: экономика и социология. — 2006. № 4. С. 72—84

**СУТНІСТЬ ТЕОРЕТИЧНИХ АСПЕКТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ОЦІНКИ
ЕФЕКТИВНОСТІ ВИТРАТ НА ПЕРСОНАЛ ОРГАНІЗАЦІЇ**

Абрамчук Роман Ігорович

студент

м. Київ, Україна

Шумілова Ірина Федорівна

доктор пед. наук, професор

кафедра управління та освітніх технологій

Національний університет біоресурсів і природокористування

В сфері формування і використання людського капіталу в економіці України сьогодні наявні такі проблеми: скорочення чисельності населення і погіршення його вікової структури, дефіцит працездатного населення і збільшення демографічного навантаження на нього, наявність потенційно надлишкової чисельності працівників в організаціях і, відповідно, неповна їх зайнятість, висока плинність кадрів, низькі темпи росту виробництва праці і випереджаючі їх темпи зростання заробітної плати.

Крім цього, також слід враховувати і той факт, що однією з основних задач управління персоналом у сучасній економіці України є врахування і вимірювання факторів, що зумовлюють ефективність роботи кадрового складу організації. Зокрема це стосується рівня і структури витрат на персонал, оскільки персонал організації як носій унікальних знань і технологій стає одним із головних ресурсів організації. Інвестиції в персонал підвищують цінність людського капіталу. В умовах конкуренції однією з головних цілей організації стає підвищення продуктивності праці. Перш за все це відбувається за рахунок інвестицій в персонал. Ця задача ускладнюється тим, що перехід до інформаційної економіки, економіки знань призвів до виникнення потреби в зміні якісної структури персоналу організацій. Виникає затребуваність на працівників високої кваліфікації, які володіють спеціалізованими знаннями і навиками у вузьких галузях. А саме галузей, що пов'язані з інформаційними

технологіями, практикою управління.

У свою чергу, трансформаційні зміни в економіці України перед керівниками організацій ставлять нові завдання щодо вдосконалення їх діяльності. Відсутність у суб'єктів господарювання достатніх обсягів фінансових ресурсів, недостатній розмір інвестицій, значна моральна та фізична виснаженість основних фондів підкреслюють важливість та необхідність пошуку нових внутрішніх резервів організації. В останні роки важливе місце у структурі витрат організації посідають витрати на персонал. Так, одним із необхідних та актуальних інструментів забезпечення ефективності діяльності організації стає ефективна система управління витратами на персонал. Тому для того, щоб коректно управляти витратами на персонал та своєчасно їх перерозподіляти, необхідно дослідити їх вплив на ефективність діяльності організації.

Сучасна концепція управління людським капіталом в організаціях акцентує увагу на тому, що системна робота з ним стає найбільш важливою частиною стратегії організації. Оскільки витрати на персонал розглядаються вже як інвестиції у людський капітал, особливо важливим стає запитання ефективного планування статей бюджету на персонал. Отже, виникає затребуваність у розробці дієвих методик оцінки ефективності короткотривалих і довготривалих інвестицій у людський капітал організації.

Дослідженню проблеми термінології трактування категорії «витрати на персонал» приділялась увага в роботах М. Армстронга, Т. Зосименко, Г. Козаченко, Г. Макухін, Ю. Погорелов, М. Скрипника, Л. Хлап'юнов.

Проте, незважаючи на таку значну кількість наукових праць, питання, які пов'язані безпосередньо із самою специфікою формування та оцінки ефективності витрат на персонал організації залишаються і досі недостатньо дослідженими. Тому перспективними напрямками подальших наукових розвідок даного напрямку слід вважати поглиблене вивчення особливостей формування та оцінки ефективності витрат на персонал організації.

Мета дослідження – обґрунтування теоретико-методологічних підходів і

аналіз практики формування та оцінки ефективності витрат на персонал організації та на прикладі одного з підприємств розроблення рекомендації з їх удосконалення. є обґрунтування теоретичних засад формування та оцінки ефективності витрат на персонал організації та розроблення практичних рекомендацій спрямованих на її удосконалення.

В рамках поставленої мети визначено такі завдання:

- визначити сутність і зміст формування та оцінки ефективності витрат на персонал організації;
- розкрити методи та засоби формування та оцінки ефективності витрат на персонал організації;
- охарактеризувати практичну діяльність акціонерного товариства «Молочний альянс»;
- проаналізувати ефективність кадрової політики акціонерного товариства «Молочний альянс» як складової її конкурентоспроможності;
- розробити шляхи, методи та рекомендації щодо удосконалення формування та оцінки ефективності витрат на персонал організації.

Об'єкт дослідження – система управління персоналом організації.

Предмет дослідження – механізми, інструменти, форми й методи планування і оцінки затрат на персонал організації у їх зв'язку з цілями роботи і стратегією організації.

Методи дослідження: Методологічною основою магістерської роботи є загальнотеоретичні та специфічні методи наукового пізнання: системний аналіз і синтез; метод узагальнення; метод порівняння; метод структурування; методи математичної статистики та ін.

Інформаційною базою дослідження є нормативно-правові акти України, вітчизняні і зарубіжні інформаційні джерела, річні звіти і первинна документація акціонерного товариства «Молочний альянс», а також результати опитування та власних спостережень.

Практичне значення одержаних результатів полягає в обґрунтуванні шляхів і методів та розробці методичних рекомендацій, спрямованих на

удосконалення формування та оцінки ефективності витрат на персонал організації.

Сучасне суспільство живе в умовах постійних змін та руху в напрямку промислових революцій «Industry 3.0» та «Industry 4.0». Завдяки їм з'являється можливість перевести наші економіки на відновлювальні джерела енергії та новітні інноваційні технології. Як наслідок цих трансформаційних процесів зростає конкурентоспроможність та знизиться витратомісткість вітчизняної підприємств. Розвиток конкретного підприємства основною мірою залежать від витрат та управління ними. Діяльність виробничого підприємства тісно пов'язана із формуванням, аналізом, оцінкою та оптимізацією витрат. При виробництві власної продукції у підприємства виникають певні витрати. Це витрати на оплату праці, на придбання та зберігання сировини та матеріалів, на виготовлення продукції, її зберігання, транспортування та реалізацію, а також витрати на аналіз ринку, на збільшення та покращення асортименту кінцевого продукту. Поняття «витрати» можна назвати самим невизначеним терміном у обліку, оскільки його можна інтерпретувати по різному: як зменшення економічної вигоди в результаті вибуття коштів, чи обсяг спожитих виробничих факторів, що потрібні для здійснення господарської діяльності підприємства, або грошовою оцінкою усіх ресурсів, використаних на виробництві, ще це спожиті виробничі фонди, або вибуття ресурсів чи інше використання активів.

Чільними витратами виробничого підприємства, якими можна керувати, є витрати від звичайної діяльності, величина яких залежить від виду матеріального виробництва, технічними особливостями галузі, сировиною, що використовується, видами продукції. Витрати зазвичай включають в себе витрати від операційної діяльності, фінансові, втрати від участі в капіталі. Особливої уваги менеджерів вимагають витрати операційної діяльності, які за елементами витрат групують на, витрати оплати праці, нарахування на заробітну плату, матеріальні затрати та інші операційні витрати. Витрати операційної діяльності включають в себе собівартість продукції, що

реалізована, адміністративні витрати, витрати на збут. Зі свого боку, собівартість реалізованої продукції є підсумком виробничої собівартості продукції, нерозподілених постійних витрат і наднормативних витрат виробництва. Важливим процесом у діяльності підприємства по праву можна назвати процес керування витратами, який тісно пов'язаний з ефективністю діяльності підприємства загалом. Керування витратами має виконувати всі функції, які притаманні управлінню будь-якому об'єкту, а саме розробка, прийняття рішень, їх реалізація та контроль за їх виконанням. Планування, організація, регулювання та активізація це саме ті елементи управлінського циклу, через які виконуються функції керування витратами. За своєю сутністю витрати розподіляються на економічні та бухгалтерські. Бухгалтерські витрати — це фактичні виплати за залучені на виробництві ресурси. Вони складаються з прямих витрат, які охоплюють витрати на сировину, матеріали, витрати на паливо і енергоресурси, заробітну плату працівників та непрямих витрат, а саме накладних витрат, амортизації, заробітної плати управлінському персоналу, проценти на запозичені засоби [4].

Економічні витрати – це виплати, або доходи, що підприємство має забезпечити постачальникам ресурсів, які потрібні для виробництва, щоб вилучити ці ресурси від залучення їх в інших сферах. Економічні витрати включають в себе: явні витрати – виплати за ресурси для виробництва та заробітна плата працівників, тобто бухгалтерським витратам; неявні витрати - грошові доходи, які могли бути отримані при альтернативному використанні ресурсів, тому їх називають альтернативні [3].

Неявні витрати не прописані в договорах, що суттєво відрізняє їх від явних витрат, тому що ця умова є обов'язковою для явних платежів, і тому їх можна назвати недоотриманими.

Отже, економічні витрати більші за бухгалтерські, так як складаються з бухгалтерських та неявних витрат. Альтернативні витрати не мають місця у бухгалтерському обліку, але вони мають ваговий вплив на загальний результат господарської діяльності підприємства. У цілому витрати підприємства можна

формулювати, як сукупність усіх витрат, що виникли у процесі основної та неосновної діяльності: матеріальних ресурсів, живої праці, енергоносіїв, розумової праці та інше. За різними ознаками витрати підприємства можна класифікувати, тобто зробити групування за певними ознаками. Керівництву підприємства дані про витрати та доходи, що очікуються в першу чергу потрібна для ухвалення управлінських рішень, які націлені на перспективу. Тому розрізняють очікувані (релевантні) та безповоротні (не релевантні) витрати [2].

Отже, враховуючи світові тенденції останніх років щодо збільшення частки витрат на персонал у загальних витратах, управління витратами на персонал перетворюється в один із стратегічних аспектів ефективного функціонування підприємства. Питання управління витратами на персонал підприємств є важливим тому, що саме від даного процесу в теперішній момент часу залежить той обсяг грошових коштів, матеріальних, духовних благ, який отримує кожний робітник для своєї нормальної життєдіяльності.

Таким чином, принципіальні зміни в процесі управління витратами на персонал обумовлені тим, що персонал не тільки унікальний ресурс, але і суттєва стаття витрат роботодавця. Систематизована інформація про ці витрати та їх аналіз необхідні роботодавцю для розробки ефективної в економічному та соціальному аспектах політики управління персоналом. Отже, дослідження порядку формування витрат на персонал та факторів, які впливають на їх склад та структуру є надзвичайно актуальним. На це також вказує той факт, що на українських підприємствах існують недовикористані резерви підвищення ефективності управління витратами на персонал, що пов'язано з недосконалою їх структурою та недостатнім усвідомленням важливості управління ними [1].

З точки зору вузького підходу до визначення поняття «витрат на персонал» – це витрати на оплату праці. В широкому розумінні, витрати на персонал слід розглядати як такі, що мають безпосередній характер і пов'язані з розрахунками з персоналом і ті, що мають опосередкований характер і пов'язані з різними етапами процесу управління персоналом. Інакше кажучи, це

витрати, спрямовані на задоволення потреб підприємства у персоналі і потреб персоналу підприємства, або витрати на утримання, розвиток та потреби персоналу [5].

Згідно з наказом Міністерства статистики України від 29 травня 1997 р. №131 фактичні витрати роботодавців на персонал (вартість робочої сили) визначаються за такими складовими групами: 1) пряма оплата; 2) оплата за невідпрацьований час; 3) премії та нерегулярні виплати; 4) заробітна плата в натуральній формі, пільги, послуги, допомоги в натуральній і грошовій формах; 5) витрати на оплату житла працівників; 6) витрати на соціальне забезпечення працівників; 7) витрати на професійне навчання; 8) витрати на утримання громадських служб; 9) витрати на робочу силу, які не віднесені до інших груп; 10) податки, що відносяться до витрат на робочу силу.

Варто зазначити, що витрати як об'єкт управління мають певні особливості, а саме [4]: динамізм – витрати мають циклічний характер, вони постійно знаходяться в русі; складність аналізу та оцінювання – відсутність конкретних методів вимірювання витрат; суперечливість впливу на результат - максимізації можливого результату можна досягти як за умови збільшення витрат на персонал, так і їх скорочення.

Управління витратами на персонал в системі управління персоналом – це сукупність послідовних та безперервних управлінських дій, безпосередньо пов'язаних з витратами, що виникають у процесі функціонування підсистем управління персоналом, метою яких є забезпечення ефективності діяльності підприємства [2].

Система управління витратами на персонал включає в себе: 1) суб'єкт, який здійснює операції над об'єктом управління (керуюча підсистема), а саме структурні підрозділи та конкретні посадові особи, які беруть участь в управлінні витратами на персонал; 2) об'єкт, на який спрямована дія системи (керована підсистема) власне витрати на персонал; 3) мета, відповідно до якої здійснюється вплив суб'єкта на об'єкт управління; 4) процес управління витратами на персонал, який представляє собою хід реалізації системою

управлінських функцій, тобто певну послідовність виконання операцій над об'єктом [5].

Система управління витратами на персонал являє собою взаємодію керуючої та керованої підсистем, що забезпечує оптимізацію витрат на персонал, на основі узгодження методичного, нормативно-правового, організаційного аспектів щодо вибору напрямків витрат на персонал, визначення їх величини і джерел відшкодування. В процесі управління витратами на персонал надзвичайно важливим завданням є визначення ефективності. Вихідним моментом для планування всіх інших показників з праці на підприємстві в ринкових умовах господарювання є визначення допустимої величини витрат на персонал в одиниці вартості продукції. Для ринку не має великого значення ні кількість персоналу, ні розмір фонду заробітної плати, ні середній її розмір на підприємстві. Для забезпечення конкурентоспроможності головне – це зменшувати витрати на одиницю продукції. Тому найважливішим трудовим показником стає частка витрат на персонал у вартості продукції. Особливого значення планування витрат на персонал набуває ще й тому, що з розвитком суспільства практично єдиним товаром, який буде неухильно дорожчати, стає робоча сила [7].

У зв'язку з цим на кожному підприємстві потрібно створювати чітку і прозору систему показників з праці та витрат на персонал, що дає змогу здійснювати аналіз та планування діяльності, а також оцінювати свою конкурентоспроможність на науковій основі. Загальноекономічні показники дають можливість оцінити масштаби виробництва, фінансовий стан та рівень соціального розвитку підприємства. Це такі показники як: обсяг виробництва по підприємству, вартість основних фондів, питома вага основних фондів невиробничого призначення, прибуток, питома вага фонду споживання в прибутку. Кадрові показники свідчать про чисельність трудового колективу, якість людського потенціалу, раціональність структури персоналу тощо. До них відносять: чисельність персоналу, частка професіоналів та фахівців, частка керівників, частка робітників, частка технічних службовців, середній

кваліфікаційний розряд робітників, рівень плинності кадрів, середній вік працівників тощо [8]. Новими для українських підприємств є показники витрат на персонал. Їх аналіз дає можливість оцінити раціональність структури цих витрат, рівень оплати праці та її диференціації, ступінь соціальної захищеності працівників з боку держави і з боку підприємства, рівень соціального розвитку підприємства, участь персоналу у прибутках, структуру доходів працівників.

Серед них: витрати на заробітну плату, витрати на соціальні виплати, витрати на додаткові соціальні виплати та пільги, витрати на утримання соціальної інфраструктури їх частка в загальній сумі, середній розмір дивідендів, витрати на навчання та розвиток персоналу та інші [11]. Співвідношення показників, що характеризують результат діяльності підприємства (обсяг виробництва, величина прибутку), і показників витрат дає найважливіші для економічного аналізу дані – показники ефективності. Ефективність використання трудових ресурсів визначається передусім продуктивністю праці, рентабельністю витрат на персонал і часткою витрат на персонал у вартості продукції [9]. Слід звернути особливу увагу на показники, що характеризують умови праці: рівень травматизму, частка працюючих у шкідливих умовах, рівень захворюваності, витрати на пільги та компенсації за шкідливі умови, тощо.

Таким чином, фундаментальним базисом управління витратами на утримання і розвиток персоналу є визначення та обґрунтування принципів та функцій управління. Витрати на утримання і розвиток персоналу мають великий потенціал для оптимізації, тому потребують ефективного управління, яке, у свою чергу, характеризується такими ознаками, як: цілеспрямованість (оптимізація рівня витрат на персонал та забезпечення максимального доходу); складність (наявність значної кількості функціональних процесів та елементів); гнучкість (пристосування до змін впливу чинників внутрішнього і зовнішнього середовища); керованість (можливість змін у функціональному розрізі в залежності від потреб підприємства) [10]. Їх врахування дозволить підвищити лояльність персоналу, утримати найкращих працівників, розвинути стратегічні

компетенції, поліпшити структуру ризиків, вивільнити грошові кошти на розвиток персоналу тощо.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Базелюк В.Г., Кубіцький С.О., Михайліченко М.В., Михнюк С.В. Техніка управлінської діяльності : навчальний посібник. К.: Міленіум, 2022. 424 с.
2. Балановська Т.І., Гоголя О.П., Кубіцький С.О., Михайліченко М.В., Троян А.В. Управління організацією: навчальний посібник. Київ: ФОРМ Ямчинський О.В., 2021. 464 с.
3. Безверхий К.Ю., Юрченко О.А. Концептуальні підходи до побудови обліку та аналізу витрат на оплату винагород працівникам підприємства. URL: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/16448347103442.pdf>
4. Волосовець О.П., Заболотько В.М., Волосовець А.О. 2020. Кадрове забезпечення галузі охорони здоров'я в Україні та світі: сучасні виклики. Організація охорони здоров'я, Т. 12 № 1 (84). URL: <https://umv.com.ua/kadrove-zabezpechennya-galuzi-oxoronizdorov-ya-v-ukraini-ta-sviti-suchasni-vikliki/> (дата звернення 11.11.2022)
5. Гречаник Н. І. Культурологічна складова підготовки майбутніх учителів початкової школи в освітньому середовищі країн Західної Європи. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2020. Вип. 2 (96). С. 234–245.
6. Кадрові ресурси системи охорони здоров'я в Україні. Ситуаційний аналіз / Д. Богдан, А. Бойко, А. Василькова та ін. Проект USAID «Підтримка реформи охорони здоров'я». Київ, 2019. 133 с.
7. Пархоменко І., Базелюк В. Організація роботи служби управління персоналом «Сучасна студентська наука як основа майбутнього потенціалу української нації», 20 травня 2022 р., Київ, 2022. 108 с. С.78-80. ISBN 978-617-8102-11-1
8. Шумілова І.Ф. Проектування технології навчання провідництву

майбутніх менеджерів освіти. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр. / [редкол.: Т. І. Сущенко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя : КПУ, 2021. Вип. 75. Т. 3. С. 153-159.

9. Урсакий Ю.А., Кубіцький С.О. Роль лідера в мотивації персоналу. Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Чернівці: ЧТЕІ КНТЕУ, 2020. Вип. I-II (77-78). Економічні науки. С. 325-338.

10. Oleksandr Bazeliuk, Yurii Vitrenko, Igor Zhylyayev, Viktoria Vorona, Vasil Bazeliuk. MECHANISMS FOR ENHANCING THE FINANCIAL AUTONOMY OF UNIVERSITIES: THE DIGITAL DIMENSION. MECHANISMS FOR ENHANCING THE FINANCIAL AUTONOMY OF UNIVERSITIES: THE DIGITAL DIMENSION. Pp. 450-460/ <https://fkd.net.ua/index.php/fkd/article/view/3904/3776>

11. Kubitskyi S., Chaika O. Coaching core competencies as the key soft skill for successful human resources management. International scientific journal «Internauka». Series: «Economic Sciences». 2020. № 8 (40). С. 43-48.

**ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН
В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ**

Біляр Андрій Іванович

к.е.н, викладач

Відокремлений структурний підрозділ

Кіцманський фаховий коледж

Закладу вищої освіти

Подільський державний університет

м. Кіцмань

Анотація. Сучасні умови праці потребують висококваліфікованих фахівців, які не тільки володіють знаннями, а й мають стресостійку підготовку, вміння швидко та правильно прийняти рішення. Підготовка таких кадрів вимагає переглянути всі раніше встановлені норми та методики. Звернути більше уваги на сучасні методи та форми роботи, які вже широко застосовуються у світових економічних колах.

Ключові слова: економіка, дисципліна, криза, методи.

У сучасних умовах всесвітньої кризи та глобалізації світової економіки, за реальних перспектив європейської інтеграції України перед нами постає ряд проблем та викликів, серед яких найбільш суттєвими, з нашої точки зору, є відновлення конкурентоспроможного промислового потенціалу держави, для чого, окрім значних обсягів інвестування в розвиток сучасних галузей промислового виробництва є нагальна потреба у сучасних висококваліфікованих спеціалістах: інженерах, дослідниках, економістах і т. ін.

Від успішності економічної соціалізації залежить активність людини в економічній сфері, її самореалізація протягом усього життя.

Необхідність підвищення рівня економічної освіти в Україні потребує розробки стратегії і тактики викладання економічних дисциплін на засадах національної концепції економічної освіти. В умовах сучасної економіки, що

потребує ринкового мислення, надзвичайно важливою стає економічна освіта молоді.

Основною метою економічної освіти можна вважати формування економічного мислення, а її результатом – економічно обгрунтовану практичну діяльність. В умовах створення та функціонування ефективного ринкового простору в країні, методика викладання економічних дисциплін набуває неабиякого значення. Дійсно, в практиці викладання економіки (крім кадрових та фінансових проблем) найважливішим є не тільки розкрити зміст економічних категорій та концепцій, але знайти ефективні форми знань, домогтись їх засвоєння на рівні мислення та поведінки людини.

При викладанні економічних дисциплін у закладах освіти України на протязі останніх століть виникають постійні проблеми. По-перше, незважаючи на зростання загального рівня економічних знань в українському суспільстві, рівень економічної культури громадян залишається на відносно низькому рівні. По-друге, сучасна ситуація на ринку праці в Україні, беручи до уваги військові дії, диктує нові вимоги не лише до фахівця з економіки, а й взагалі до людини з вищою освітою. В умовах глобальної економічної кризи нової актуальності набувають проблеми застосування інноваційних підходів при підготовці кваліфікованих фахівців. У зв'язку з цим саме перед системою економічної освіти і виховання постає комплексне завдання підготовки молоді до життя та самореалізації у фінансово-економічному середовищі сучасної світобудови.

При викладенні економічних дисциплін виникає низка проблем, які впливають на якість підготовки фахівців, вони стосуються підготовки педагогічних працівників, а також методичних підходів до викладання даних дисциплін. Більшість сучасних викладачів економічних дисциплін ніколи не готували себе для роботи в якості педагога. Це найчастіше випускники вузів або практикуючі бухгалтери, які отримали відповідну бухгалтерську, але не педагогічну освіту. Таким викладачам нерідко доводиться на особистому досвіді виробляти власну, далеко не бездоганну, методику викладання економічних дисциплін, повторюючи при цьому багато помилок своїх попередників.

Перш за все слід зазначити, що раніше викладачів економіки в школах і вищих навчальних закладах не готували, бо й саму економіку не вивчали. Парадокс, але викладачі вищих навчальних закладів теж практично не готуються до викладання, яке становить основу їхньої професії. Крім того, якщо раніше вчитель був майже єдиним носієм інформації, то тепер коло джерел інформації кардинально розширилось, змінилися й функції викладача і у багатьох випадках науково-педагогічною діяльністю займаються фахівці без належної психолого-педагогічної підготовки.

Деякі викладачі ВНЗ вважають, що для викладацької діяльності достатньо добре знати свою дисципліну, що є не зовсім вірним. Тому у системі формування науково-педагогічних кадрів для вищої школи не приділяється належна увага опануванню головних аспектів психології та педагогіки вищої школи.

Методика викладання економічних дисциплін — це не риторика, а реальний сучасний механізм що веде до поставлених цілей і завдань активізації викладання як фактора підвищення якості економічного навчання і освіти в цілому.

Для підвищення якості викладання необхідно розробити багато конкретних ситуацій, які висвітлюють різні проблеми викладання, і покласти їх в основу підготовки викладачів економічних дисциплін.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Коваленко О. В. Економічна культура як складова підготовки висококваліфікованих фахівців у ВНЗ // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (педагогічні науки). – 2011. – № 13 (224), липень, ч. 1. – С. 86–91.
2. Куклін О. В. Становлення системи економічної освіти в Україні у контексті Болонського процесу // Вісник Черкаського університету: науковий журнал. Серія: Педагогічні науки. – Черкаси : ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. – Вип. 120. – С. 127–133.

3. Лапіна Т. Формування економічного мислення у студентів-фахівців економічного профілю/ Нова педагогічна думка. – 2011. – № 1. – С. 55–58.

4. Маліцький Б. А. Визначення загроз національній безпеці України, що походять від стану науково-технологічної сфери / Наука та наукознавство. – 2013. – №4. – С. 31–47.

5. Юлдашев О. Інноваційна освіта і наука в Україні / Персонал. – 2013. – №6. – С. 98–109.

ОСОБЛИВОСТІ ПОВЕДІНКИ СПОЖИВАЧІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Боєнко Олена Юріївна

к.е.н., доцент,
завідувач кафедри маркетингу та бізнес-аналітики

Ткачук Анастасія Віталіївна

здобувачка вищої освіти
Донецький національний університет імені Василя Стуса
м. Вінниця, Україна

Анотація: Військовий стан, в якому опинилася Україна у зв'язку з російською агресією, вкрай негативно вплинув на український ринок, спричинивши припинення діяльності підприємств та зниження попиту на товари і послуги, а також пошкодивши інфраструктуру та логістичні ланцюги. Міграція населення та працівників і неможливість виконання контрактів, спричинили значну дебіторську заборгованість. Деякі компанії зуміли адаптуватись до нових умов та змін поведінки споживачів, що відкрило можливості для інновацій та пошуку нових ринкових ніш. У контексті особливостей поведінки споживачів під час війни, важливо вивчати, як вони адаптувалися до нових реалій та змінювали свої споживацькі звички. Такі дослідження можуть сприяти розробці бізнес-стратегій, які враховують вплив воєнного конфлікту на ринкову динаміку та споживчий попит.

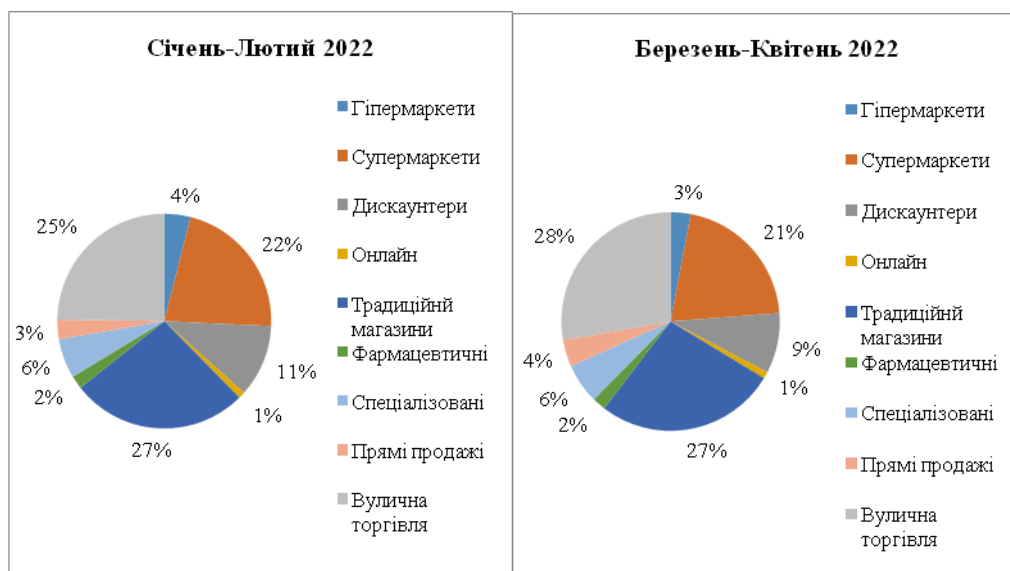
Ключові слова: Поведінка споживачів, маркетинг, попит на українські товари, адаптація до війни, традиційні формати магазинів, сучасні формати магазинів.

Сучасні компанії активно вивчають поведінку споживачів через різноманітні методи [1], такі як глибинні інтерв'ю з респондентами, визначення рівня індексів споживчої довіри, місячні дослідження зміни індексів споживчих настроїв українців, онлайн-опитування, формування панелей домашніх

господарств, та інші. Ці дослідження охоплюють аспекти від поточного стану споживачів до їхніх економічних очікувань, а також включають у себе опитування експертів і топ-менеджерів щодо стратегій у кризових ситуаціях та використання нових можливостей.

Початок війни виявився серйозним випробуванням для роздрібно́ї торгівлі в Україні. Підприємцям довелося швидко змінювати методи та способи продажів, аби не втратити свої позиції на ринку.

За інформацією Державної статистики України (Рис.1), можна зрозуміти, що не всі типи роздрібно́ї торгівлі мали однакові умови та можливості адаптуватися до умов продажів під час військового часу. У традиційних форматів магазинів, такі як традиційний магазини, фармацевтичні, спеціалізовані, прями продажі та вулична торгівля, уперше за багато років, темп приросту (+19% в грошовому вираженні) перевищив темп приросту сучасних форматів (+4%), таких як гіпермаркети, супермаркети, дискаунтери та онлайн-магазини. Це свідчить про зміни в звичках споживачів, їх уподобань та стратегіях споживачів під впливом складної ситуації.

Рис 1. Частка магазинів, які адаптувалися до продажів під час війни*

*Побудовано автором на основі даних Державної статистики України [2].

Також, кількість торгових точок у списку споживача для придбання товарів повсякденного вжитку зменшилась на 7% протягом перших місяців конфлікту. Це обумовлено, з одного боку, об'єктивними обставинами, такими

як закриття окремих магазинів, та, з іншого боку, вибором споживачів на користь більш досяжних місць для покупок, розташованих поблизу їхніх будинків.

Частота покупок також значно зменшилась у порівнянні з попереднім роком - у березні на 17%, а в квітні на 12%. Однак традиційні канали, зокрема магазинчики біля дому та вулична торгівля, виявилися більш стійкими в перші місяці конфлікту порівняно з сучасними форматами, такими як гіпермаркети, супермаркети та дискаунтери. Це призвело до збільшення їхньої частки ринку у березні-квітні 2022 року, як порівняно з січнем-лютим 2022 року і відповідним періодом минулого року.

На початку 2022 року дослідницька компанія GFK [3], ґрунтуючись на багаторічному спостереженні за споживачами, звернули увагу на значуще зменшення взаємодії споживачів із точками продажу. Покупці витрачають менше часу в магазинах, уникають багатьох місць, стратегічно плануючи свої витрати. Деякі взагалі перейшли до виключно онлайн-покупок. Лояльність до магазинів зросла, а до торгових марок- скоротилася. Видимість марок стала ключем до успіху в процесі планування та вибору магазину. Крім того, ефективне використання можливостей вимагало глибокого розуміння маршрутів споживачів та їхніх уподобань у виборі торгових каналів, щоб ефективно потрапити у їхні кошики покупок.

Крім того, за результатами дослідження Gradus research Company [4], можна стверджувати, що попит на українські бренди стабільно зростає. 69% опитаних українців підтверджують, що свідомо обирають продукцію саме вітчизняних брендів. А 56% з тих людей, хто почав купляти українські товари кажуть, що роблять це, аби підтримати країну та її економіку. Після повномасштабного вторгнення, 54% громадян звертають увагу на бренд. При цьому 33% бренд та походження товару не цікавлять взагалі.

Отже, роблячи висновок, можна стверджувати, що українські компанії активно вивчають поведінку споживачів, використовуючи різноманітні методи, щоб адаптуватися до нових умов, спричинених початком війни. Спостереження

за ринковою динамікою та змінами в уподобаннях споживачів вказують на важливі трансформації у роздрібній торгівлі. Традиційні формати магазинів виявилися більш стійкими порівняно із сучасними, підкреслюючи значення видимості брендів у процесі вибору та планування покупок. В українців із початку війни з'являється все більш виразне прагнення підтримувати країну та економіку, обираючи продукцію вітчизняних брендів. Навіть необхідність зекономити не заважає їм віддавати перевагу улюбленим товарам в звичних місцях продажу, що знову підтверджує, що важливість підтримки українських брендів наразі надто висока, можливо, навіть вища, ніж до початку війни України з росією.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бажеріна К. В., Черненко О. В., Афанасьєва К. О. Зміна споживчої поведінки українців в умовах кризи. Ефективна економіка. 2018. № 4. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/4_2018/64.pdf.
2. Державна статистика України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Українська дослідницька компанія GFK. URL: www.gfk.ua
4. Gradus Research Company. URL: <https://gradus.app/uk/>

УДК 338.

СТАН РИНКУ ЕЛЕКТРОПОБУТОВИХ ТОВАРІВ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

Данило Світлана Іванівна

к.е.н., доцент

Крайник Олександр Золтанович

здобувач ОС «Магістр»

Ужгородський торговельно-економічний інститут ДТЕУ

м. Ужгород, Україна

Анотація: Роботу присвячено дослідженню ринку електро побутових товарів в Україні та світі.

У статті окреслено концепцію динаміки та масштабність негативних змін у структурі роздрібної торгівлі та діяльність торговельних суб'єктів підприємництва що підкреслюють необхідність проведення не лише економічних, а й урядових заходів на державному рівні для контролю та стабілізації поточної ситуації.

Ключові слова: торгівля, ринок, роздрібна торгівля, електро побутові товари, ритейл

Торгівля є видом господарської діяльності, яка справляє значний вплив на формування гідного рівня життя населення. Разом з тим, будучи активними учасниками ринкових відносин, суб'єкти торговельного підприємництва перебувають під постійним впливом зовнішнього середовища. У таких умовах надзвичайно важливим для національної економіки, і зокрема торгівлі, як її складової, є прийняття тих управлінських рішень, котрі здатні максимально нівелювати існуючі перешкоди розвитку та покращити показники ефективності функціонування виокремленої сфери.

У розрізі нинішніх тенденцій сталого розвитку української економіки, торгівля є досить динамічним видом господарської діяльності.

У свою чергу, привабливішою та прибутковішою складовою цієї галузі є, власне, роздрібна торгівля [1].

Аналіз досліджень. Розвитком роздрібної торгівлі, приділено достатньо багато уваги у працях вітчизняних та зарубіжних дослідників, зокрема Азаряна, В. Апопія, Н. Власової, Д. Гілберта, Л. Лігоненко, А. Мазаракі, Н. Попадинця, А. Шубіна та ін.

Метою статті є дослідження ринку електропобутових товарів в Україні та світі.

Відомо, що використання електропобутових приладів зумовлює значну економію часу, який витрачається на різноманітні роботи у домашньому господарстві. Масовий характер виробництва електричних машин і приладів, технічний рівень яких повинен відповідати вимогам споживачів, потребує постійного удосконалення конструктивного і технологічного виконання приладів, за рахунок чого поширюється їх існуючий асортимент. Постійному оновленню асортименту товарів на міжнародному ринку сприяє також жорстка конкуренція виробників.

Серед промислових товарів, призначених для особистого споживання, виділяють специфічну групу товарів культурно-побутового та господарського вжитку. До культурно-побутових товарів відносять побутову електронну апаратуру, годинники, фотоапаратуру та ін.; до господарських товарів холодильники, пральні машини, мікрохвильові печі, пилососи, широку гаму інших електропобутових приладів.

Більшість указаних товарів є складними технічними виробами й їх виробництво переважно сконцентровано на підприємствах машинобудування, приладобудування, електроніки та електротехніки. [2].

Відповідно до чинного законодавства, роздрібна торгівля визначається як вид економічної діяльності суб'єктів господарювання з продажу (без перероблення) населенню нових та користованих товарів, призначених переважно для користування громадянами (приватними особами) або домашніми господарствами, у магазинах, універсальних магазинах, лавках і кіосках, посылкових торгових фірмах, торговими посередниками тощо. [1]

Зростання популярності роздрібної торгівлі також відображається в її

інтеграції на міжнародний рівень. Багато компаній розширюють свою діяльність за межі власної країни, відкриваючи філії та магазини в інших країнах. Це дозволяє їм залучати нових клієнтів та збільшувати свою глобальну присутність.

Світовий ринок побутової техніки, у 2023 році склав 0,64 трильйона дол. доходу. Прогнозується щорічне зростання на 4,82% (CAGR 2023-2028). Найбільшим сегментом ринку є велика побутова техніка з обсягом ринку 0,40 трильйона дол. у 2023 році. Якщо порівнювати дохід у всьому світі, у 2023 році Китай генерує найвищий дохід – 155 мільярдів дол. У перерахунку на дохід на сім'ю у 2023 році кожна домогосподарство приносить 291,60 доларів. Очікується, що до 2023 року онлайн-продажі складуть 24,5% загального доходу ринку побутової техніки. Очікується, що до 2028 року обсяг ринку побутової техніки досягне 4,9 млрд одиниць. У 2024 році очікується зростання обсягів ринку на 1,3%. Середній обсяг на домогосподарство на ринку побутової техніки оцінюється в 2,05 штуки в 2023 році. Вищезазначені дані стосуються саме сегменту ринку побутової техніки в усьому світі.

Світовий ринок побутової техніки переживає сплеск попиту на пристрої для розумного дому, а такі країни, як Сполучені Штати Америки, лідирують у списку. [3]

Через повномасштабне вторгнення Росії в Україну з 24 лютого 2022 року вітчизняна економіка несе колосальні збитки. 30,4% - це безпрецедентний показник падіння національної економіки України за підсумками 2022 року. Крім цього, за даними Міністерства соціальної політики минулого року кількість українців, які живуть за межею бідності збільшилася до майже 30%, що в свою чергу мало значний вплив на платоспроможність громадян, споживча інфляція сягнула 26,6%.

Так, за даними Київської школи економіки прямі збитки, які понесли приватні компанії та державні підприємства сягають 13 мільярдів доларів, непрямі (загальні) збитки фахівці оцінюють у 33 мільярди доларів. [4].

Приблизно третину магазинів втратили представники непродовольчого

ритейлу. Так, із 111 торговельних об'єктів з продажу будівельних матеріалів залишилося відкритими лише 76, а в сегменті непродовольчих товарів було зачинено 724 магазини або 27% галузі станом на 21.03.2022 року (табл. 1.). [5].

Таблиця 1.

Динаміка магазинів роздрібної торгівлі

Сегмент ринку	Кількість діючих об'єктів станом на 21.03.2022	Кількість закритих об'єктів станом на 21.03.2022	% закритих об'єктів
Побутова, цифрова техніка	272	282	-51%
Непродовольчі товари	1928	724	-27%
Розважальні центри, кінотеатри	6	40	-87%

Більше половини ритейлу побутової та цифрової техніки теж не працює. Окрім складності роботи в районах бойових дій існує проблема знищення деяких складів, як от у торговельній мережі «Фокстрот», а також різка зміна попиту на різні категорії товарів. [5].

Згідно дослідження RAU, з восьми галузей торгівлі вже три перевищили довоєнні показники по кількості діючих торговельних об'єктів. В секторі непродовольчих товарів не працювало 724 об'єкти, або 27% галузі. Але, згодом відбулось відновлення. Так, до кінця 2022 року вдалося відновитися до 93%, а кількість непрацюючих магазинів скоротилася до 212, тобто майже втричі.

Загалом із початку війни непродовольчий сектор покращив показники працюючих торговельних об'єктів на 32% (порівняно із березнем 2022р., коли працювало тільки 73% магазинів мереж), а з початку 2023 року – на 12%. В результаті непродуктовий бізнес став іще однією галуззю, яка почала розширення мереж, а не тільки відновлювати втрачене за час війни.

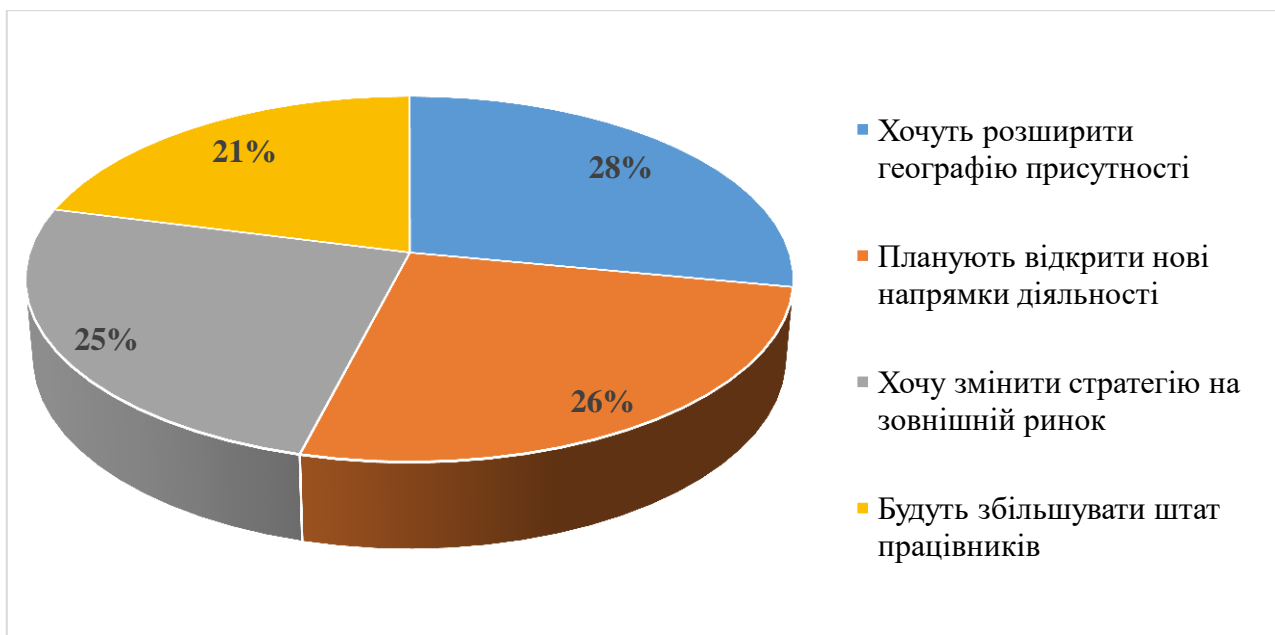
У 2021 році загальні обороти українського ритейлу склали 1,440 трлн грн. В 2022 році цей показник досяг відмітки у 1,162 трлн грн, що на 280 млрд грн менше. Це прямі наслідки російського вторгнення в Україну. Тут також варто зауважити, що частка 92 компаній-членів RAU в загальному обороті складає вагомій 64% або 742 млрд грн. [5].

Середньозважений очікуваний показник оборотів бізнесу у 2023 проти

2022 року показав зростання з -0,7% в червні 2023 року до +8,2% в серпні 2023 року. Найбільше заважає бізнесу у відновленні непрогнозованість розвитку ситуації в Україні та на внутрішньому ринку – 56,2%. На другому місці – непередбачувані дії держави, що можуть погіршити стан бізнесу (47,7%). Іншими важливими чинниками є нестача фінансових ресурсів, а саме неплатоспроможність клієнтів (47,6%), недоступність кредитних коштів і недостатність власного капіталу. [6]

Воєнні дії на території України та економічна криза впливають на купівельну спроможність населення. В результаті цього відбувається зміна споживчих пріоритетів під час купівлі електропобутових товарів. Підприємці ставлять перед собою певні перспективи для ведення бізнесу в Україні.

Попри надважкі умови та нестабільне становище, за даними ЄБА більш ніж половина опитаних, а саме 76% підприємців роздрібної торгівлі планують розширення свого бізнесу (рис. 1.) [4].

Рис. 1 Перспективи підприємств роздрібної торгівлі

Варто також відзначити, що для розширення свого бізнесу підприємці планують використовувати власні кошти, серед опитаних лише 33% покладаються на кредитування та гранти.

Основними викликами для підприємців стали падіння попиту та

неплатоспроможність клієнтів, руйнування ланцюгів постачання і дефіцит фінансування. Серед інших проблем – зростання вартості сировини, матеріалів та енергоресурсів, недоступність кредитних коштів, відсутність достатньої кількості кваліфікованих працівників. [4]

Ясна річ, що функціонування торгівлі повинно бути ефективним задля отримання прибутку і в умовах війни необхідно в першу чергу забезпечити безпечні умови діяльності подібного бізнесу. Уряд знайшов альтернативу і в березні 2022 року було створено Програму релокації підприємств, яка полягає у переміщенні виробничих потужностей підприємств до більш безпечних регіонів: Закарпатської, Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської, Хмельницької, Вінницької та Чернівецької областей, а також до південних частин Волинської та Рівненської областей. Також в березні 2022р. був ухвалений закон про пільгове оподаткування бізнесу. Крім цього, було скасовано мито і ПДВ на весь імпорт, які, однак, були повернуті в червні.

Висновки. Світовий ринок побутової техніки переживає сплеск попиту та прогнозується щорічне зростання, що характерно для використання електропобутових пристроїв для розумного дому, що набуває неабиякої популярності.

Ринок електропобутових товарів в Україні зазнав значних втрат як і весь сектор економіки. Окупація територій України та збитки торгівлі внаслідок бойових дій через фізичне пошкодження магазинів роздрібною торгівлі, знищення складів та електропобутових товарів, зокрема, зазнала значних збитків.

Одним із найважливіших заходів стало переорієнтування на локальні ринки. Наразі онлайн-торгівля в Україні зростає рекордними темпами, і підприємства роздрібною торгівлі роблять ставку на цей напрямок, щоб компенсувати втрати від офлайн-торгівлі. Незважаючи на всі труднощі, український бізнес потроху відновлюється, деякі роздрібні торговельні підприємства змогли адаптуватися до нових умов.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Васюта В.Б., Житник О.М. Вплив економічних коливань та збройного конфлікту на торговельне підприємництво в Україні. *Галицький економічний вісник*. 2022. Т.77, Вип. № 4. С. 120-128.
2. Бодак Ю.В., Єрфан Ю.А. Аналіз сучасного стану світового ринку побутової техніки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. Вип. 28. Ч. 1. С. 42-45
3. Household Appliances – Worldwide. URL: <https://www.statista.com/outlook/cmo/household-appliances/worldwide>
4. VisitUkraine.Today. Як український бізнес виживає в умовах війни? URL: <https://visitukraine.today/uk/blog/1810/yak-ukrainskii-biznes-vizivaje-v-umovax->
5. Асоціація ритейлерів України. Статистика війни: за місяць бойових дій український ритейл втратив третину своїх торгових точок. URL: <https://rau.ua/ru/novyni/russian-war/>
6. Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/09/6/703949/>

УДК 331.108.2"

JEL: J24, J21, J64, J08

ЩОДО ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОТЕНЦІАЛУ ІНДИВІДА ТА РИНКУ ПРАЦІ: ТЕОРЕТИКО-ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ

Другова Є. В.

Старший викладач кафедри економіки, фінансів та обліку
Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет»

Кудласевич О. М.

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу
економічної історії
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», Україна

Анотація. Статтю присвячено питанням реалізації економічного потенціалу індивіда на ринку праці. В ході дослідження визначено сутність поняття ринок праці та людський потенціал. Систематизовано виклики, які виникають у контексті реалізації потенціалу індивіда на ринку праці. На основі проведеного дослідження сформульовано низку узагальнюючих висновків.

Ключові слова: ринок праці, людський потенціал, зайнятість, держава, соціальний діалог, ринкові відносини.

У своєму соціально-економічному розвитку Україна, як і багато інших країн, зазнає значних трансформацій. Перехід від індустріальної до постіндустріальної моделі суспільства накладає свій відбиток на всі сфери життя, одним з найбільш відчутних аспектів цього процесу є ринок праці. У постіндустріальному суспільстві становлення ринку праці має свої власні особливості, які в свою чергу вимагають уваги та ретельного дослідження. Для постіндустріального суспільства характерним є зростання ролі знань, інновацій та технологій у виробництві та економіці загалом, цей процес призводить до змін у структурі зайнятості та потреб ринку праці. На тлі цих трансформацій виникають нові можливості та виклики, що вимагають відповідальної реакції з боку держави, бізнесу та суспільства в цілому. У сучасних вітчизняних реаліях

війни РФ проти України ринок праці перебуває в умовах жорсткої кризи та не може задовольнити попит робочої сили в реальних робочих місцях. Саме тому актуалізується потреба теоретичної розробки питань взаємодії ринку праці та людського потенціалу.

Ще в кінці XIX – на початку XX ст. у вітчизняній науковій літературі спостерігається збільшення кількості наукових праць, присвячених вивченню значення людського чинника економічного розвитку, що обумовлено стрімкими економічними трансформаціями, пов'язаними з утвердженням ринкових відносин і адекватних їм форм господарювання. Саме в цей період в Україні, як і в економічно розвинутих країнах світу, процес трансформації господарського середовища на ринкових засадах набув масового характеру, що вимагало від вчених осмислення та теоретичного обґрунтування соціально-економічної природи ринкових перетворень, виявлення та характеристики основних тенденцій розвитку. Українські вчені, а саме: А. Антонович, М. Бунге, С. Вітте, Д. Журавський, В. Желєзнов, М. Зібер, А. Камінка, О. Міклашевський, М. Птуха, М. Туган-Барановський, М. Цитович та ін., обґрунтували власні теоретичні концепції. У їх дослідженнях в кінці XIX на початку XX ст. було визначено місце людини в процесі економічного розвитку як продуктивної сили. Вони розробили напрями та шляхи оптимізації використання робочої сили в контексті технологічних і структурних змін в економіці. Вчені розкрили роль демографічних чинників господарського розвитку, а саме: показники народжуваності та смертності, статеві-вікові показники та національні характеристики. С. Вітте, Г. Цехановецький, О. Миклашевський обґрунтували вплив „людського фактору” як чинника економічного розвитку та показали початок формування засад гуманістичної спрямованості господарювання, згідно з якими людина розглядається не лише головною продуктивною силою, але й його безпосередньою метою. В свою чергу М. Туган-Барановський в дослідженнях соціально-економічних питань визначив принципи верховенства цінності людини як важливого чинника пом'якшення соціальних суперечностей в суспільстві [1, С. 194-214].

Над проблемою дослідження особливостей взаємодії людського потенціалу та ринку праці в різних аспектах працювало чимало сучасних, вітчизняних вчених, окремі питання знайшли відображення у працях Е. Лібанової, О. Грішнєвої, Л. Ільїч, О. Томчук, О. Цимбал, Н. Серьогіної, О. Мантур-Чубата, Л. Ваганової, О. Пищуліної, К. Маркевич, І. Штундер, Є. Другової, Я. Коваль, Ж. Дерій, С. Скиби та інші. Так, фундаментальні дослідження з приводу людського розвитку проведено Е. Лібановою [2]. Питання людського розвитку в Україні та пріоритети національної політики щодо мінімізації асиметрії ринку праці розглянуто під керівництвом О. Цимбал [3.]. У сучасній фаховій літературі представлені наукові розвідки, присвячені формуванню ринку праці та інституційним механізмам функціонування ринку праці в умовах ринкової економіки України [4, 5]. Низка статей присвячена розкриттю питання ринку праці в умовах війни Російської Федерації проти України [6-10].

Разом з тим, проблематика економічного потенціалу людини в контексті його реалізації на ринку праці залишається важливим напрямом подальших наукових розвідок.

Метою дослідження є визначення змісту категорій ринок праці та людський потенціал, та їх співвідношення.

Ринок праці – є фундаментальною частиною будь-якої економіки; багатопланова сфера економічного та соціально-політичного життя суспільства; це місце, де оцінюється вартість робочої сили, визначаються умови її найму, зокрема розмір заробітної плати. Ринок праці функціонує на визначених законодавством принципах виробничої взаємодії між працедавцем і працівником, їхніх взаємних прав і обов'язків.

Нині перед Україною стоїть ряд складних викликів у контексті реалізації потенціалу індивіда на ринку праці:

- високий рівень безробіття; ринок праці часто не може задовольнити попит на якісну роботу, а це ускладнює реалізацію потенціалу працівників;
- недостатній рівень система освіти, що потребує модернізації та

покращення, щоб надавати працівникам необхідні навички та знання для конкурентоспроможності на ринку праці;

- низький рівень оплати праці, що знижує мотивацію індивідів до розвитку та інвестування у себе;
- масова міграція українців за кордон може призвести до втрати цінних кадрів та досвіду;
- демографічні виклики, які спричинюють до зменшення чисельності населення та старіння нації, що в свою чергу призводить до дефіциту робочої сили та необхідності адаптувати ринок праці до цих змін. Ще до початку повномасштабної війни Російської Федерації проти України наші демографічні перспективи були не надто втішні, звісно наразі ситуація погіршилася. Підвищена смертність в Україні пов'язана з бойовими діями, внаслідок яких гинуть, як військові так й цивільні, гарантовано у майбутньому впаде народжуваність, що в свою чергу вплине на показники старіння населення. Сформована демографічна ситуація, оцінюється фахівцями як кризова.

Людський потенціал – це соціально-економічна категорія, що розвивається у взаємодії з економічними процесами і явищами, визначаючи пріоритети держави, спільно з людиною; сукупність умов життя індивіда в його соціальному, політичному, культурному, духовному, матеріальному та інших аспектах. Людський потенціал є індикатором ефективності соціальної рівня та показником розвитку суспільства.

Поняття людського потенціалу має такі компоненти:

- зовнішній потенціал (екологічний потенціал, економічний потенціал);
- внутрішній потенціал: біологічний потенціал (субстрат і функції), духовний потенціал (здібності і потреби).

Усі компоненти людського потенціалу нерозривно і всебічно взаємопов'язані між собою.

Регулювання ринку праці відображає широкий спектр діяльності державних органів із погодженням інтересів організацій щодо впливу на попит

і пропозицію робочої сили [11, С.72]. Інститути створюють певний механізм функціонування ринку праці, що за рахунок зовнішніх позитивних та негативних впливів направляє діяльність людей. Роль держави відзначається у стратегічному плануванні, утворенні партнерських відносин, модернізації освітніх програм та системи освіти загалом. Держава також створює необхідні економічні, правові та організаційні умови для суспільства, впливає на впровадження гнучких форм зайнятості, що допомагає запобігти розповсюдженню безробіття або його зменшенню. Крім цього, держава сприяє трудовому влаштуванню осіб, які не можуть конкурувати на ринку праці.

Визначальну роль щодо взаємодії ринку праці та людського потенціалу й його реалізації відіграють інститути суспільного діалогу, зокрема профспілки, які відстоюють інтереси працюючих осіб, а саме: гідний рівень заробітної плати, безпечні умови праці тощо. Також, до цього переліку інститутів входять державні органи управління ринком праці країни національного, регіонального та місцевого рівнів, недержавні заклади сприяння зайнятості, кадрові та профспілкові служби господарюючих суб'єктів країни, організації роботодавців, громадські організації. Особливе місце займають державні органи влади, які одночасно виступають і елементом інфраструктури ринку праці, і суб'єктом управління інфраструктурою ринку праці [12, С. 205; 29].

Еволюція ринкових відносин у сфері праці дедалі більше пов'язується з поняттям соціально орієнтованого ринку праці, без якого в принципі неможлива побудова соціально орієнтованої ринкової економічної системи. Невід'ємною складовою стратегічних завдань побудови соціально орієнтованої ринкової економіки в Україні є створення та поступовий розвиток ринку праці у напрямі соціалізації.

Розвиток та відновлення національної економіки в повоєнний період, підтримка її життєдіяльності в умовах криз значно залежить від стану ринку праці, від тенденцій, які на ньому формуються, його гнучкістю та адаптивністю відносно нових умов. Усі ці факти свідчать про те, що нині у нашій країні підірвано процес накопичення економічного потенціалу людини. Ситуацію

можна поліпшити завдяки самоорганізації всього суспільства, що буде підтримана цілеспрямованою взаємодією всього населення, направивши зусилля на збереження та розвиток людського потенціалу, а також ситуація потребує запровадженню відповідних управлінських інструментів на всіх рівнях регулювання ринку праці; пріоритетні напрями відновлення параметрів ринку праці на якісно новому рівні.

Наразі перед Україною постала низка непростих викликів у контексті реалізації економічного потенціалу індивіда на ринку праці, а саме: високий рівень безробіття, недостатній рівень освіти, низький рівень оплати праці, масова міграція, демографічні виклики тощо.

Таким чином, вивчення проблем реалізації економічного потенціалу людини на ринку праці потребує комплексного підходу, подальша розробка піднятої теми, дозволить окреслити основні напрямки розвитку досліджуваної проблематики.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Небрат В.В., Супрун Н.А. та ін. Українська економічна думка про чинники та пріоритети економічного розвитку : моногр. ; [за ред. В.В. Небрат]. К. : Ін-т екон. та прогнозів. НАН України, 2014. 396 с
2. Людський розвиток Україні: інституційне підґрунтя соціальної відповідальності: кол. моногр. /за ред. Е.М. Лібанової; відпов. за випуск О.В. Макарова, О.М. Хмелевська; Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України. Київ, 2017. 368 с. Режим доступу: https://idss.org.ua/monografii/2017_lud_rozvytok_kolektyvna.pdf
3. Людський розвиток в Україні. Пріоритети національної політики мінімізації асиметрії українського ринку праці / кер. авт. кол. О.І. Цимбал; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. Київ: Академ-періодика, 2021. 210 с
4. Дерій Ж.В., Скиба С.А. Формування ринку праці на основі розвитку людського потенціалу. Проблеми і перспективи економіки та управління. 2015.

№2(2). С. 9–17. Режим доступу: <http://ppeu.stu.cn.ua/article/view/64497>

5. Koval Ya., Druhova Ye. Institutional Mechanism of Functioning of the Labor Market in the Conditions of the Market Economy of Ukraine. *Advances in Economics, Business and Management Research: Proceedings of the International Conference on Economics, Law and Education Research (ELER 2021)*. 22 March 2021. Vol. 170. Pp. 58–63. DOI: <https://doi.org/10.2991/aebmr.k.210320.011>.

6. Серьогіна Н.О. Вплив військових дій на продуктивну зайнятість в Україні. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування. 2022. Том 33(72), № 6. С. 36–40. Режим доступу: https://pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2022/6_2022/6.pdf

7. Мантур-Чубата О.С., Ваганова Л.В. Ринок праці України в умовах воєнного стану. *Економіка і регіон*. 2022. № 2(85). С.81–87.

8. Пищуліна О., Маркевич К. Ринок праці в умовах війни: основні тенденції та напрями стабілізації. 2022. 20 с. Режим доступу: <https://razumkov.org.ua/images/2022/07/18/2022-ANALIT-ZAPIS-PISHULINA-2.pdf>

9. Штундер І.О. Ринок праці України в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 40, 2022. URL:<https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1453>

10. Томчук О. Аналіз трендів розвитку ринку праці в Україні: ключові зміни та виклики воєнного часу. *Innovation and Sustainability*. 2023. № 2. С. 110-119.

11. Пустовіт Р.Ф. Пріоритетні напрями вдосконалення інституційного середовища розвитку людського потенціалу в Україні. *Фінансовий простір*. 2013. №1(9). С.70–81.

12. Панюк Т. П. Характеристика ринку праці в сучасних умовах. *Актуальні проблеми економіки*. 2010. № 6 (108). С. 204-208.

Кисельова Вікторія Юрїївна

Магістр

Олійник Лариса Володимирівна

Кандидат економічних наук, доцент кафедри підприємництва,
корпоративної та просторової економіки

Донецький національний університет імені Василя Стуса

м. Вінниця, Україна

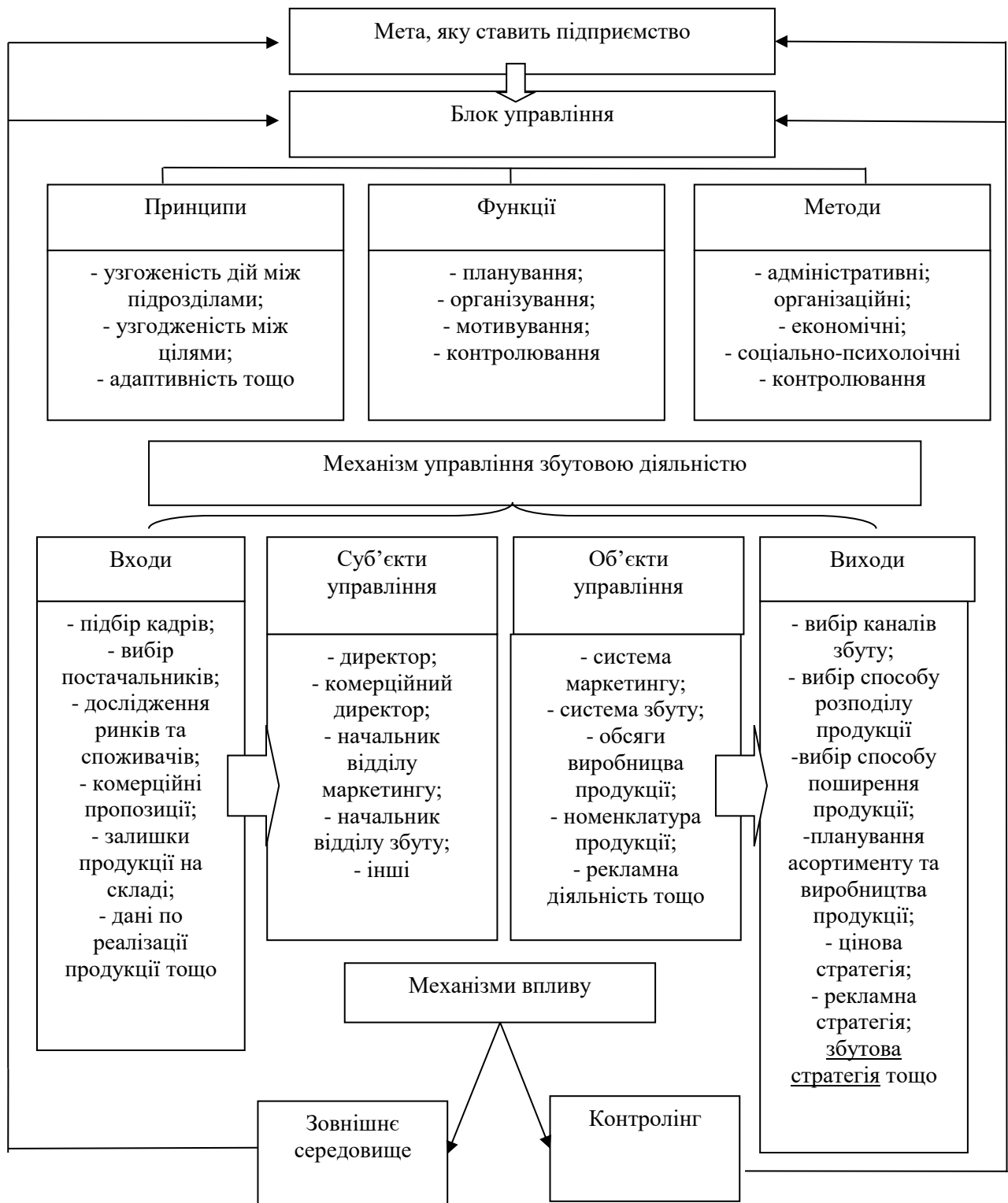
Анотація: В умовах стрімкого розвитку ринкових відносин одним із головних факторів розвитку виробничих підприємств є ефективна організація їх збутової діяльності. Правильно організована збутова діяльність відіграє одну із вирішальних ролей у забезпеченні успішної роботи підприємства на тому чи іншому ринку товарів та послуг, оскільки в умовах ринку визначальним в роботі будь-якого підприємства є не виробництво певної продукції або послуг, а їх ефективний збут.

Ключові слова: діяльність підприємства, збутова діяльність, система управління

Для якісної побудови системи управління збутовою діяльністю підприємства потрібно враховувати принаймні три основних фактори: а) чинники, що впливають на збутову діяльність підприємства в даний момент часу та у перспективі; б) склад основних робіт, що є характерними для збутової діяльності даного підприємства; в) а також цілі, які ставить перед собою підприємство на поточний період та на перспективу.

Ми безумовно поділяємо думку низки дослідників [2, 3], що правильне управління будь-якою діяльністю підприємства, включаючи його збутову діяльність, дає можливість підприємству отримувати більші і стабільні прибутки, приймати обґрунтовані управлінські рішення з різних питань своєї діяльності.

Враховуючи вищевикладене, нами розроблено алгоритм побудови системи управління збутовою діяльністю підприємства (див. рис. 1.).

Рис. 1. Алгоритм побудови системи управління збутовою діяльністю підприємства

Аналіз алгоритму побудови системи управління збутовою діяльністю на

підприємстві, який наведено на рис. 1, показує, що він складається з а) блоку управління, б) механізмів управління та в) «входів» і «виходів». При цьому під «входами» мається на увазі матеріальні, інформаційні, фінансові та інші потоки, що постійно надходять на підприємство. Усі ці потоки впливають на процес управління будь-якою діяльністю підприємства, включаючи збутову. «Виходами» системи є конкретні пропозиції щодо побудови на підприємстві системи управління збутовою діяльністю.

Блок управління складається з принципів, методів і функцій. Кожен елемент блоку впливає на управлінську систему і спрямовує її дію в потрібному напрямі (відповідно до поставлених підприємством цілей). Друга складова - механізми управління – представлена системним аналізом зовнішнього середовища і контролінгом. Зазначений блок дозволяє системі управляти і контролювати процес досягнення кінцевих цілей і результатів діяльності підприємства.

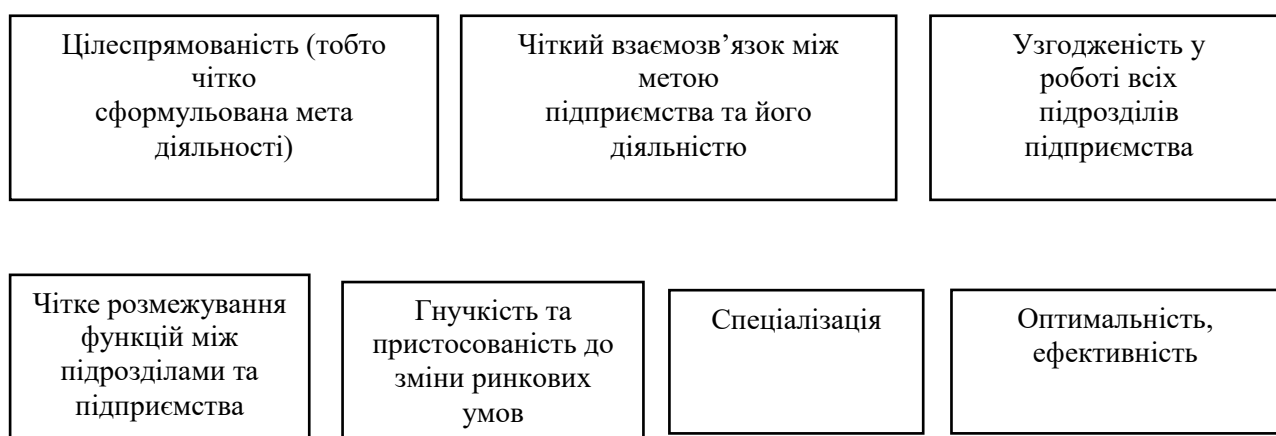
Такий механізм відображає взаємозв'язки між управлінською системою та виконавцями, між «входом» і «виходом» системи, забезпечує зворотний зв'язок і зв'язок із зовнішнім середовищем, що дозволяє створити на будь-якому підприємстві раціональну систему управління збутовою діяльністю, ефективно управляти діяльністю самого виробничого підприємства, а також у разі необхідності коригувати його діяльність.

Практична реалізація задач із забезпечення на підприємстві ефективної системи управління будь-якою діяльністю, включаючи збутову діяльність, покладається на організаційну структуру управління цим підприємством. Проаналізувавши низку літературних джерел [3, 4 та інші], нами визначені основні принципи побудови організаційної структури управління підприємством (див. рис. 2).

Так, цілі діяльності підприємства мають чітко відображати наміри та передбачення керівництва підприємства і обґрунтовуватися його ресурсними та фінансовими можливостями, зовнішніми факторами, рівнем конкуренції в галузі тощо. Цілями можуть бути: збільшення обсягу збуту продукції,

збільшення величини чистого прибутку, зростання кількості споживачів; збільшення обсягу продажів продукції, який припадає на одне замовлення; скорочення витрат на закупівлю матеріальних ресурсів тощо.

Встановлення чіткого зв'язку між метою самого підприємства і його діяльністю передбачає, що діяльність підприємства формується та змінюється залежно від змін зовнішнього та внутрішнього середовища, інтересів і потреб споживачів тощо, і при їх зміні повинні бути змінені і підходи до побудови організаційної структури управління підприємством, включаючи управління збутовою діяльністю.

Рис. 2. Основні принципи побудови організаційної структури управління збутовою діяльністю на підприємстві

Оскільки кожному підрозділу підприємства властиві певні функції, тобто кожен підрозділ має в тій чи іншій мірі певну автономність, то їх дії мають бути скоординовані і узгоджені в часі, що забезпечить єдність системи управління підприємством.

Чітке розмежування функцій між окремим підрозділами підприємства полягає у тому, що не слід допускати наявності двох керівників, що мають однакові повноваження, оскільки це веде до подвійності підпорядкування виконавців і може порушувати порядок у роботі підрозділів та всього підприємства.

Принцип оптимальності (ефективності) означає, що кількість працівників

підрозділів, які займаються питаннями організації та управління виробництвом, збутом, фінансами тощо повинна бути мінімальною [5].

Принцип гнучкості виявляється у тому, що, оскільки внутрішнє та зовнішнє середовище, в якому працює підприємство, постійно змінюється, то організаційна структура управління підприємством повинна швидко реагувати на такі зміни, тобто бути гнучкою та пристосовувано до цих змін.

Принцип спеціалізації означає, що кожен підрозділ підприємства повинен виконувати тільки йому притаманні функції, які не повинні дублюватися.

Таким чином, будь-яку стратегію, включаючи і збутову, можна визначити як програму (план) дій (заходів), яка забезпечує досягнення підприємством основної мети та інших множинних цілей.

Новизна проведених нами досліджень полягає в тому, що було запропоновано новий алгоритм розробки та управління збутовою стратегією підприємства, який на відміну від існуючих, по-перше, встановлює тісний зв'язок збутової стратегії підприємства з його базовою стратегією, а по-друге, визначає зміст збутової стратегії підприємства шляхом обґрунтування вибору стратегічних альтернатив, основними з яких є: вибір виду збуту продукції (інтенсивний, вибірковий, ексклюзивний); вибір каналів збуту продукції (прямий чи опосередкований), вибір способу просування продукції (реклама, комерційна пропаганда, персональний продаж тощо), вибір способу поширення продукції (проштовхування та втягування), вибір способу стимулювання реалізації продукції (споживачів, посередників, власного торгового персоналу); вибір організаційної структури управління збутовою діяльністю та спеціалізації збутових підрозділів (функціональна, товарна, змішана).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Варналій З. С. Основи підприємництва. К. : Знання-Прес, 2002. 239 с.
2. Мочерний С. В. Основи підприємницької діяльності. К.: Видавничий центр „Академія”, 2001. 280 с.
3. Основи менеджменту //Під ред. А Мазаракі. К.: Фоліо, 2014. 848 с.

4. Основи менеджменту. Теорія і практика: навчальний посібник. К.: Ліра-К. 2022. 528 с.

5. Козловський С. В. Забезпечення стійкості та розвитку сучасних економічних систем : монографія. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 554 с.

**ЦІННІ ПАПЕРИ: ЕКОНОМІЧНІ ТА ОБЛІКОВІ
АСПЕКТИ ЇХ ФУНКЦІОНУВАННЯ**

Ковальова Тетяна Володимирівна

к.е.н., доцент

Шагун Євгенія Максимівна

Студентка

Національний автомобільно-дорожній університет
м. Харків, Україна

Анотація: Облік цінних паперів має стратегічне значення для України, сприяє розвитку фінансових ринків та залученню інвестицій. У даній статті розглядаються ключові аспекти обліку цінних паперів, виявляються проблеми та пропонуються рішення для створення більш прозорого та надійного інвестиційного середовища. Обговорюються поточні практики обліку та потенційні реформи, спрямовані на удосконалення системи обліку, що сприяє подальшому зростанню фінансової інфраструктури України.

Ключові слова: цінні папери, облік, вдосконалення обліку, інвестиції, фінансові інструменти.

Облік цінних паперів відіграє важливу роль у сучасній економічній системі України й має критичне значення для розвитку фінансового ринку країни. Цінні папери, такі як акції, облігації та інші фінансові інструменти, є ключовим інструментом для залучення інвестицій, фінансування компаній і диверсифікації інвестиційних портфелів. Ефективний і надійний облік цінних паперів забезпечує прозорість, довіру і стабільність на фінансових ринках.

У наш час, коли Україна прагне залучити інвестиції та розвивати свою економіку, питання обліку цінних паперів стає більш актуальним, ніж будь-коли. Коректний облік цінних паперів забезпечує дотримання правил і нормативних вимог, а також допомагає інвесторам і аналітикам приймати обґрунтовані інвестиційні рішення.

У даній статті нами розглянуті ключові аспекти цієї проблеми, питання щодо системи обліку цінних паперів та шляхи вирішення з метою створення більш прозорого, надійного та привабливого інвестиційного середовища в Україні. Ми розглядатимемо як поточний стан обліку цінних паперів в Україні, так і потенційні реформи та вдосконалення, які можуть сприяти подальшому розвитку фінансової інфраструктури країни.

Вивчення історії виникнення національних цінних паперів дає змогу встановити, що вони почали використовуватися наприкінці XVIII століття, а саме з відкриття першої фондової біржі на території України у місті Одеса у 1796 році, де почали проводити операції з цими фінансовими інструментами [1]. Регулювання випуску та обігу цінних паперів в Україні здійснюється згідно із Законом України "Про цінні папери та фондовий ринок" від 23 лютого 2006 року, № 3480-IV, включаючи наступні зміни та доповнення [2].

Великий внесок у розробку цього напрямку обліку зробили В. Дудко, І. Бірюкова, В. Добровольський, Р. Гусар Н. Дорош, В. Жук, Т. Ковальчук, Б. Занько та інші вчені. Ткаченко висловлює думку про необхідність створення національного ринку цінних паперів, який би був ліквідним, надійним, прозорим та ефективно функціонуючим. Такий ринок здатний сприяти досягненню національних інтересів та зміцненню економічного суверенітету України [3]. О. Кисельова виділяє відсутність розробленої системи податкового стимулювання для операцій із цінними паперами як головну проблему акціонерних товариств та комерційних банків [4]. Л. М. Кіндрацька вказує на недопрацювання у вітчизняних законах та інструкціях Національного банку України щодо обігу та обліку цінних паперів. Прикладом є зміна Закону України "Про цінні папери та фондову біржу" дев'ять разів, незважаючи на те, що питання визначення та характеристики похідних фінансових інструментів так і не були повністю роз'яснені [5]. Зелінський Т. О. вважає, що вдосконалення обороту цінних паперів має супроводжуватись удосконаленням системи обліку на підприємствах. Одним із важливих напрямів удосконалення обліку цінних паперів є їхня автоматизація, яка переважно пов'язана з

технологічними аспектами [6]. Згідно з Л. В. Нападовською, управління починається з інформації, яка є основою для розробки планів, оцінки діяльності, виявлення резервів та невикористаних можливостей, прийняття рішень та оцінки їх ефективності [7]. Управління операціями з цінними паперами - безперервний процес, що залежить від якості інформаційного забезпечення та точності управлінських рішень. Інформаційна підтримка включає постійне оновлення даних та оцінку їхньої цінності та актуальності для ефективного контролю та управління [8]. Зміни обліку цінних паперів неможливі без змін середовища, в якому він функціонує. Для забезпечення чесних та надійних умов на ринку цінних паперів необхідно посилити нагляд та регулювання у сфері цінних паперів. Комісія з цінних паперів та фондового ринку зобов'язана активно здійснювати моніторинг та контроль за діяльністю учасників ринку, запобігаючи потенційним маніпуляціям та суворо дотримуючись встановлених нормативних вимог.

Першим і важливим кроком є більш суворий моніторинг. Регулятори повинні пильно стежити за діяльністю всіх учасників ринку, щоб запобігати маніпуляціям і порушенням. Це дасть змогу створити більш чесні умови для інвесторів і компаній.

Наступним важливим моментом є запровадження санкцій за порушення правил ринку. Виключення порушників і покарання їхніх дій надішле ясне повідомлення про те, що на ринку цінних паперів України місце тільки для чесних учасників, які дотримуються законів.

Сучасні технології також можуть стати нашим союзником у зміцненні нагляду та регулювання. Використання блокчейн і штучного інтелекту дасть змогу точніше й ефективніше виявляти порушення та невідповідності. Співпраця з міжнародними організаціями та адаптація світових стандартів також допоможуть зміцнити наш ринок. Це зробить Україну більш конкурентоспроможною на світовій арені та привабливою для іноземних інвесторів. І, нарешті, необхідно оновити і посилити правила і нормативи. Тільки чіткі та справедливі правила можуть забезпечити рівні умови для всіх

учасників ринку.

Зміцнення нагляду та регулювання на ринку цінних паперів - це крок уперед до стабільнішої та надійнішої фінансової системи України, де кожен інвестор може почувати себе захищеним і впевненим у майбутньому. Створення суворих вимог до звітності компаній та обов'язкове розкриття інформації допоможуть інвесторам та аналітикам більш повно розуміти фінансовий стан і результати діяльності компаній. Це також сприяє підвищенню довіри до ринку. Також необхідно інвестувати в навчання і підготовку фахівців, які працюють у сфері обліку та аудиту цінних паперів. Це допоможе підвищити кваліфікацію професіоналів і забезпечить вищий рівень надійності обліку.

Розвиток ринку цінних паперів в Україні - це важливий крок на шляху до економічного зростання і стабільності. Щоб посприяти цьому процесу, потрібні конкретні заходи. Підтримка держави в розвитку ринку цінних паперів охоплює пільги і стимули для інвесторів і компаній, а також інвестування в сучасну інфраструктуру ринку, таку як торговельні майданчики і депозитарії. Держава має зробити ринок цінних паперів більш привабливим для інвесторів. Це можна зробити шляхом надання податкових пільг і стимулів для інвестицій у цінні папери, а також створення стійкого правового середовища. Інвестори повинні відчувати, що їхні інтереси захищені, і що правила гри чесні. Компанії повинні обов'язково розкривати інформацію про свою діяльність і фінансовий стан. Чим більше інформації доступно інвесторам, тим легше їм ухвалювати обґрунтовані рішення.

Держава та регулятори мають співпрацювати з міжнародними організаціями та слідувати світовим стандартам і найкращим практикам. Це допоможе Україні інтегруватися у світову фінансову спільноту та залучити іноземних інвесторів. Україна може активно співпрацювати з міжнародними організаціями, такими як МВФ та Світовий банк, для отримання експертної підтримки та консультацій щодо вдосконалення системи обліку цінних паперів.

Забезпечення доступності інформації про цінні папери та ринок для всіх

учасників, включно з інвесторами та аналітиками, допомагає поліпшити прозорість та ефективність ринку. Інформаційна доступність на ринку цінних паперів - це ключовий елемент справедливості та ефективності. Вона дає змогу всім учасникам, незалежно від розміру досвіду, мати рівні можливості для ухвалення обґрунтованих рішень. Це сприяє довірі, збільшує ліквідність ринку та сприяє його розвитку.

Щодо облікового аспекту функціонування цінних паперів, то компаніям і надалі слід використовувати Міжнародні стандарти обліку і звітності. Це забезпечує наступне.

1. Підвищує якість фінансової звітності: МСФЗ встановлюють чіткі та сучасні правила для обліку цінних паперів, що допомагає компаніям створювати більш точні та інформативні фінансові звіти. Це важливо для інвесторів і стейкхолдерів, оскільки вони можуть краще оцінювати фінансовий стан і продуктивність компаній.

2. Сприяє залученню іноземних інвесторів. Коли облік цінних паперів відповідає світовим стандартам, це збільшує привабливість українського ринку для іноземних інвесторів. Іноземні інвестори можуть відчувати більшу впевненість в інвестуванні в компанії, чия фінансова звітність відповідає стандартам, з якими вони знайомі.

3. Порівнянність зі світовими компаніями. Коли облік цінних паперів ґрунтується на МСФЗ, це забезпечує вищу порівнянність українських компаній зі світовими партнерами та конкурентами. Це може сприяти більш ефективному аналізу ринкових умов і порівнянню продуктивності компаній.

4. Забезпечує поліпшення управління ризиками. МСФЗ надають більш сучасні методи обліку та звітності, що дає змогу компаніям краще управляти фінансовими ризиками, пов'язаними з цінними паперами. Це може сприяти більш ефективному стратегічному та фінансовому плануванню.

5. Підвищує довіру до ринку. Адаптація МСФЗ може посилити довіру інвесторів і громадськості до фондового ринку України. Це важливо для створення стабільного та надійного інвестиційного середовища, що, своєю

чергою, сприяє зростанню ринку цінних паперів.

б. Сприяє залученню капіталу для розвитку. Завдяки прозорій та порівнянній звітності, компанії можуть легше залучати інвестиції та капітал для розширення та розвитку свого бізнесу. Це може сприяти економічному зростанню та створенню робочих місць.

Загалом, використання міжнародних стандартів обліку позитивно впливає на розвиток обліку цінних паперів в Україні, сприяючи поліпшенню прозорості, привабливості ринку та довгострокової стійкості фінансової системи країни.

Окрім того, застосування сучасних технологій, таких як блокчейн і штучний інтелект, може значно збільшити ефективність обліку та операційних процесів на ринку цінних паперів. Інновації та передові технології у сфері обліку цінних паперів забезпечують більш точні, продуктивні та прозорі процеси. Вони дають змогу проводити оперативний аналіз ринкових даних, ефективно управляти ризиками та надавати інформацію інвесторам у режимі реального часу. Це сприяє поліпшенню якості обліку, збільшенню довіри до ринку та його стимулюванню для подальшого розвитку.

Отже, покращення економічного середовища в якому функціонують цінні папери, використання міжнародних стандартів обліку, підвищення прозорості, сучасні технології та співпраця зі світовими партнерами позитивно вплине на фінансові ринки та економіку країни в цілому.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Басова І., Петрова Н. Цінні папери: ринок, операції, облік. / за ред. Я. Кавторєва. Х.: Фактор, 2009. 624 с.
2. Про цінні папери та фондовий ринок. Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV (зі змінами і доповненнями).
3. Ткаченко Н. М. Бухгалтерський фінансовий облік на підприємствах України. – К.: А.С.К., 2000. – 784 с.
4. Кисельова О. Проблемні питання оподаткування операцій з цінними паперами // Бухгалтерський облік і аудит. – 2003. – № 7. – С. 45–49.

5. Кіндрацька Л. М. Бухгалтерський облік у банках України. – К.: КНЕУ, 2001. – 636 с.
6. Зелінський Т.О. Облік і аудит цінних паперів підприємства – 2016. – 32 с.
7. Нападовська Л. В. Управлінський облік: значення та застосування у практичній діяльності вітчизняних підприємств в умовах ринкових відносин. Бухгалтерський облік та аудит. 2009. № 8–9. С. 78–93
8. Операції підприємства з цінними паперами: організаційно-методичні аспекти обліку, аналізу і аудиту : монографія / Н. Б. Кащена, І. П. Порсюрова. – Харків : Видавництво Іванченка І.С., 2021. – 355 с.

УДК 334.72:338.276.8(477)

**НЕСТАБІЛЬНІСТЬ ЯК ЧИННИК МІЖУКЛАДНОГО ПЕРЕХОДУ ТА
ДРАЙВЕР ПОВОЄННОЇ РЕЗІЛЬЄНТНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ТА
РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА**

Ляшенко Вячеслав Іванович,
Д.е.н., професор, завідувач відділу

Ліщук Олександр Васильович,
Аспірант

Лук'янов Анатолій Ігорович,
Аспірант

Інститут економіки промисловості НАН України,
м. Київ, Україна

Анотація. У статті визначено та обґрунтовано актуальні напрями та перспективи розвитку підприємництва в Україні в умовах нестабільності для пришвидшення відбудови національної економіки у сучасних та повоєнних умовах. Вони викликані переходом з позицій еволюційної економіки від 5-ї до 6-ї довгої хвилі М. Кондратьєва. У сучасних і повоєнних умовах категорично неприйнятним для України є продовження довоєнних траєкторій структурного спрощення економіки. Україна повинна відмовитися від довоєнної сировинної орієнтації на користь створення економіки індустріально-інноваційного типу, у якій протагоністом, рушійною силою змін стане реіндустріалізована, сервісофікована переробна промисловість як відповідь на розгортання у світі Індустрії 4.0-5.0.

Ключові слова: економіка, трансформація, структура, війна, бюджет, оборона, сучасна та повоєнна відбудова.

Нуріель Рубіні Генеральний директор компанії «Roubini Macro Associates», а також професор економіки в Школі бізнесу ім. Стерна при Нью-Йоркському університеті особливості сучасної епохи визначає наступним чином: «Ми зіткнулися з безпрецедентним, незвичайним та несподіваним

рівнем невизначеності. У короткостроковій перспективі ми можемо очікувати на посилення нестабільності, збільшення ризиків, підвищення інтенсивності конфліктів, почастишання природних катастроф [1]. На зміну епосі гіперглобалізації, вільної торгівлі, виведення виробництва за кордон («офшоринг»), а також оптимізованих виробничо-збутових ланцюжків, що працюють точно вчасно, прийшла нова ера деглобалізації, протекціонізму, повернення виробництва з-за кордону або його перенесення до дружніх країн («решоринг» та «френдшоринг»), дублювання виробничих ланцюжків «про всяк випадок», а також торгівлі, орієнтованої на безпеку та надійність.

Крім того, нові геополітичні загрози підвищують ризик започаткування холодних і гарячих воєн, а також подальшої балканізації світової економіки. Наслідки зміни клімату стають все суворішими, причому набагато швидше, ніж багато хто очікував. Пандемії теж, швидше за все, стануть частішими, вірулентними і завдаватимуть більше фінансових втрат. Прогрес у сфері штучного інтелекту, машинного навчання, робототехніки та автоматизації загрожує підвищенням нерівності, постійним технологічним безробіттям, а також появою нових смертоносних видів зброї для ведення нетрадиційних воєн. Всі ці проблеми посилюють невдоволення демократичним капіталізмом, зміцнюючи лівих та правих екстремістів, схильних до популізму, авторитаризму та мілітаризму». Аналогічні характеристики визначав один із засновників еволюційної економічної теорії Микола Дмитрович Кондратьєв, як такі що характеризують циклічну епоху переходу від низхідної частини попередньої довгої економічної хвилі (або укладу) до висхідної частини наступної довгої економічної хвилі. І саме зараз ми живемо в час зміни 5-ї довгої хвилі (технологічного укладу) на 6-й.

Ядро 5-го технологічного укладу (орієнтовно 1970-2010 роки) складалося з мікроелектронної та процесорної техніки, електронної промисловості, програмного забезпечення, опто-волоконної та обчислювальної техніки, телекомунікацій, робототехніки. Перевагами цього укладу у порівнянні з попереднім були – індивідуалізація виробництва та споживання, підвищення

гнучкості виробництва. Ядро наступного 6-го технологічного укладу (орієнтовно 2010-2060) будуть складати – нано- та клетинні технології, наноелектроніка, молекулярна та нанофотоніка, наноматеріали та покриття, біотехнології, інформаційні технології, мехатроніка. Перевагами цього укладу у порівнянні з попереднім є – зниження енерго- та матеріалоемності, 3D-друк, конструювання матеріалів та організмів з наперед заданими властивостями.

Зазначене вище протиріччя «глобалізація – деглобалізація» буде вирішуватися циклічністю геополітичного ланцюга «Біполярність (США - ЄС) – Однополярність (США) — Багатополярність – Біполярність (США-Китай або Індія...)». Країни світу суттєво збільшують видатки на озброєння та оборону. Чим вони жертвуватимуть заради цього та якими будуть інвестиції у мілітаризованому світі? Глобальні військові витрати досягнули 2022 року історичного максимуму в \$2,24 трлн. Причому, за даними Стокгольмського міжнародного інституту дослідження проблем миру (SIPRI), якщо в усьому світі вони зросли на 3,7% у реальному вираженні, то військові витрати в Європі збільшилися на 13% — це найрізкіше річне зростання принаймні за 30 років.

Загалом військові витрати держав Центральної та Західної Європи у 2022 році становили 345 млрд дол. У реальному вираженні витрати цих держав уперше перевищили показник 1989 року, коли закінчувалася холодна війна, і були на 30% вищими, ніж 2013-го. Кілька держав уже значно збільшили свої витрати на озброєння, наприклад, Фінляндія — на 36%, Литва — на 27, Швеція — на 12, Польща — на 11%. Інші ж оголосили про плани підвищити рівень витрат протягом найближчих років. Незмінним курсом рухаються і Сполучені Штати, їхні військові видатки сягнули \$877 млрд 2022 р., або 39% загальних світових військових витрат. І не підтримка України цьому причина — 2022 р. фінансова військова допомога США Україні становила \$19,9 млрд, тобто лише 2,3% загальних військових витрат США. Загалом же 2022 Н. США виділили \$295 млрд на військові операції та технічне обслуговування, 264 млрд — на закупівлі та дослідження і розробки,

\$167 млрд — на військовий персонал [2].

Для розуміння масштабу, видатки Китаю (другі за обсягами у світі після США) утричі менші за американські — \$292 млрд. Пекін збільшив військові апетити лише на 4,2% за минулий рік. Але не забуваймо, що поки у Старому Світі переймалися політикою роззброєння, Піднебесна останні 28 років систематично нарощувала витрати на безпеку та оборону, лише з 2013-го вони зросли на 63%. Зрештою це помітили в Японії. 2022 р. військові видатки країни зросли на 5,9% порівняно з 2021-м, досягнувши \$46 млрд., або 1,1% ВВП, - найвищого рівня з 1960 року. А нова стратегія національної безпеки Японії містить амбітні плани щодо збільшення військового потенціалу країни протягом найближчих п'яти років на 60% [2].

Так, останніми роками навіть у США можна було спостерігати тенденцію до зменшення військових бюджетів і зміщення акцентів на інші аспекти розвитку, такі як освіта, охорона здоров'я та наука. Що вже казати про Європу, де основні інвестиційні проєкти майбутнього будувалися навколо кліматичної нейтральності, інституційної стійкості та кращих практик управління. Цей тренд вочевидь розвернувся у прямо протилежному напрямку. Якби не затяжний період рекордної глобальної інфляції, яка збільшила різницю між номінальними та реальними бюджетними видатками, минулорічні військові видатки розвинених країн були б іще більшими. Її оскільки глобальна інфляція, хай і повільно, але повертається до безпечних показників, навряд чи у найближчі періоди вона зможе виступати стримуючим фактором.

Однак, зважаючи на те, що економіки країн досі не у найкращій формі, перейти до політики озброєння без жертв буде дуже важко, — на всіх, як часто буває, грошей не вистачить. Відповідно, можна очікувати, що саме на соціальних, управлінських і кліматичних проєктах і заощаджуватимуть країни. Найімовірніше, надалі зростатимуть і суверенні борги розвинених країн. Крім того, якщо слабкість національних валют щодо долара, яка спостерігалася 2022 року, збережеться 2023-го, це стане додатковим викликом для бюджетів оборонних закупівель. Отже, будуть і наслідки. Передусім політичні.

Зазвичай розвинені країни мають середньо- та довгострокові бюджетні плани із чітко встановленими, як правило, у формі частки від ВВП, видатками на ту чи іншу сферу. Без політичного обговорення, яке навряд чи буде простим і точно не залишиться непоміченим опозиційними силами, змінити розміри державних видатків за чутливими для електорату статтями буде важко.

Це складні процеси, що потребують серйозного обговорення, аналізу та проходження низки бюрократичних процедур. Власне, цим і пояснюється, що здебільшого країни Європи розтягнули свої плани зі збільшення військових видатків на найближче десятиріччя. Перехідний період буде непростим, а трансформаційні процеси можуть зайняти від п'яти до восьми років. Такий часовий лаг дасть можливість підготуватися та адаптуватися тим сферам і секторам внутрішніх ринків, які наразі не уявляють свого існування без бюджетних пілг чи дотацій. Утім, не лише місцевому бізнесу варто готуватися до змін. Зміщення акцентів у бюджетних політиках розвинених країн матиме вплив і на країни, що розвиваються, до яких належить і Україна.

По-перше, варто очікувати скорочення зовнішньої допомоги. Розвинені країни, збільшуючи військові витрати, можуть скорочувати підтримку третіх країн, яка традиційно виділяється на розвиток демократичних практик, посилення верховенства права, інституційну спроможність, розвиток інфраструктури тощо.

По-друге, можливе зниження приватних інвестицій у країни, що розвиваються. Військово-промисловий комплекс — дуже місткий і привабливий для інвесторів напрям із дуже широкими можливостями для інвесторів. Глобальний інвестиційний індекс оборонних компаній зріс майже на 30% у доларовому еквіваленті за 2022 р. Акції деяких американських оборонних компаній, у тому числі Lockheed Martin Corp. (виробник винищувачів, ракет та електроніки), Northrop Grumman Corp. (виробник бомбардувальників і підводних човнів) і Raytheon Technologies Corp. (виробник військових кораблів і винищувачів), за два квартали цього року дали змогу залучити коштів більше, ніж за весь 2022 р. Конкурувати із такими гігантами за

гроші інвесторів бізнесам із слаборозвинених економік буде важко. А брак приватних інвестицій, своєю чергою, може призвести до зниження темпів економічного зростання, гальмування розвитку нових чи переоснащення існуючих галузей, а також темпів створення нових робочих місць.

По-третє, слід чекати зростання присутності держави в економіках розвинених країн, адже воєнна сфера здебільшого передбачає безпосередню урядову участь у своєму розвитку, а значна кількість робочих місць переміститься із приватного сектора у державний. Посилення ролі держави в економіці часто останню пригнічує, адже приватний сектор зазвичай значно швидше реагує на кризові явища та має більшу адаптивність і стійкість, ніж колективна бюрократія. Зважаючи, що в останні роки «чорні лебеді» буквально штурмують глобальну економіку, цей тренд може мати відчутні негативні наслідки. Утім, варто згадати і про позитиви переходу до політики озброєння. Окрім виробників озброєння, які є безпосередніми вигодонабувачами зміщення видаткових акцентів, збільшення фінансування слід очікувати і науковцям, без розробок яких сучасні види озброєння неможливі, і інноваційним компаніям, які спеціалізуються на технологіях для ВПК, на зв'язку, кібербезпеці чи логістиці.

Наприклад, корпорація Leonardo DRS Inc., що розробляє сенсорні технології, вже у квітні 2023 р. отримала контракт більш як на \$1 млрд. від ВМС США. А науковці із KBR Inc., що розробляють інженерні технології та рішення у сфері кібербезпеки, завдяки урядовим замовленням, в 2023 р. уперше планують досягти прибутку у \$300 млн. Дослідження економістів останніх років, які аналізували вплив зростання оборонних видатків на економіку, говорять, радше, про негативний вплив цього тренду на економічне зростання, адже капітал — це обмежений ресурс, і чимось доведеться жертвувати навіть дуже розвиненим економікам. Щоправда, цей негативний вплив наразі може бути не таким помітним. З одного боку, значні наукоємність та інноваційність сучасного ВПК забезпечать активний переток інвестицій у сфери, що здатні пришвидшити як науковий прогрес, так і продуктивність у цивільних сферах. З

іншого — тісна взаємодія урядів із приватними компаніями, які зараз досить нечасто спеціалізуються виключно на військових технологіях, паралельно розвиваючи продукти для цивільних секторів, пом'якшить кризу недофінансування у необоронних сферах.

Так трапилося, наприклад, що Румунія перетворюється для України у одне з своєрідних «додаткових вікон» у світ. Один з елементів стратегії російських агресорів по знищенню України — це економічне придушення. Для цього вони почали з блокади українських портів, і досі приділяють цій блокаді підвищену увагу, для чого не лише займаються мінуванням, але регулярними обстрілами портової інфраструктури, урочисто вийшли із зернової угоди (не зважаючи на те, що це було їм політично не зовсім вигідно з точки зору підтримки від країн Африки), і уже почали діставати регулярно ту ж Румунію за допомогою власних дронів. Водночас, Україна сформувала власний альтернативний зерновий коридор своїми територіальними водами, а також територіальними водами Румунії та Болгарії. І він реально працює. Зрозуміло, що російські агресори виношують та реалізують нові плани з протидії функціонування українській економіці. На цьому тлі Україна і Румунію формує ще один транспортний маршрут, який найближчим часом має запрацювати [3].

Все це стратегічне питання, і Румунія перетворюється для України на одного з найбільш важливих, стратегічних партнерів. Вороги це розуміють, не дивно, що вони намагаються протидіяти цьому не лише військовими, але і політичними методами, черезвласну агентуру у парламенті Румунії, якої теж вистачає. Тому все це не просто, і потребує дипломатичних зусиль з боку обох держав. Зараз Україна перебуває на початку створення технологічної історії в defense tech. Зроблено надзвичайний стрибок у сфері БПЛА. Понад 200 українських компаній почали виробляти дрони, з'явився навіть окремий вид - морські. Тепер пріоритетне завдання: масштабувати цей досвід на інші сфери військових інновацій — від систем зв'язку та аналізу даних, радіоелектронної боротьби (РЕБ), роботизованих технологій до систем автонаведення на цілі. Тому було створено defense tech кластер Brave1. Це fast

track інноваційних розробок для Сил безпеки та оборони. Будь-яка людина, стартап або компанія зможуть представити свою ідею й отримати допомогу від держави — експертну підтримку чи фінансування для реалізації проєкту. На платформі вже зареєстровано 534 розробки. 256 пройшли військову експертизу, 211 мають статус BRV1, який надає доступ до грантів, тестувань та випробувань на полігоні [4]. Під час пошуку розробок акцент робиться на ті проєкти, що здатні швидко масштабуватися. Деякі рішення почали використовувати на фронті, деякі проходять тестування, інші - доопрацьовуються. В роботі [4] наведено 5 інноваційних розробок, які технологічно вже підсилюють наших військових на передовій.

У сучасних і повоєнних умовах категорично неприйнятним для України є продовження довоєнних траєкторій структурного спрощення економіки. Україна повинна відмовитися від довоєнної сировинної орієнтації на користь створення економіки індустріально-інноваційного типу, у якій протагоністом, рушійною силою змін стане реіндустріалізована, сервісофікована переробна промисловість як відповідь на розгортання у світі Індустрії 4.0-5.0. Сучасна та повоєнна Україна має рухатися шляхом глибокої трансформації економіки, що передбачає здійснення структурних змін з акцентом на випереджальний розвиток технологічностітких галузей переробної промисловості та наукомітких галузей сфери послуг, включення принципів стійкості, сталості, регенерації та циркулярної економіки в політики та систему управління на всіх рівнях – від державного до рівня територіальних громад. Пріоритетом державної промислової політики має бути захист власного виробника, забезпечення використання у виробництві власної сировини та робочої сили, стимулювання інноваційної діяльності, інтеграції науки та промисловості. Проте промислова політика сама по собі не може замінити відсутність/несприятливість базових умов, необхідних для розвитку бізнесу. Вона може бути дієвою, якщо спиратиметься на стабільне макроекономічне середовище, сприятливий бізнес- та регуляторний клімат, конкурентні ринки, надійні та ефективні інститути (йдеться про розроблення та ухвалення

справедливих законів та їх точне виконання, про надання державою якісних суспільних благ і послуг, про недопущення випадків корупції, про підвищення довіри населення та бізнесу до влади).

Тези підготовлено в рамках виконання науково-дослідного проєкту НАН України «Механізми структурної трансформації підприємницького сектору України на засадах резильєнтного розвитку економіки» (№ держреєстрації 0123U100206).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Рубіні Н. Передчуття біди. Про атмосферу Давосу та загрози, що нависають над світом// <https://nv.ua/ukr/opinion/na-svit-chekaye-bida-vidomi-ekonomist-nuriel-rubini-pro-golovni-zagrozi-davos-ostanni-novini-50298593.html>).

2. Болтян О. Світ озброюється: три фактори, що вплинуть на глобальну та українську економіку// <https://zn.ua/ukr/macroeconomics/svit-ozbrojuetsja-tri-faktori-shcho-vplinut-na-hlobalnu-ta-ukrajinsku-ekonomiki.html>

3. Петро Олещук П. Політолог, викладач КНУ імені Тараса Шевченка. «Вікно у світ» для України на тлі економічної блокади Росії// <https://nv.ua/ukr/opinion/ukrajina-rumuniya-politolog-rozproviv-pro-obhid-rosiyskoji-ekonomichnoji-blokadi-50360084.html>

4. Михайло Федоров М. Віцепрем'єр-міністр України, міністр цифрової трансформації. Інновації, народжені війною// <https://nv.ua/ukr/opinion/viyna-v-ukrajini-fedorov-nazvav-p-yat-novih-rozrobok-yaki-vzhe-pracyuyut-na-fronti-50359917.html>

**ДО ПИТАННЯ ПРО НЕДОПУСТИМІСТЬ ВІДСТАВАННЯ
МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОГО ПРОГРЕСУ
ВІД НАУКОВО-ТЕХНОЛОГІЧНОГО ПРОГРЕСУ**

Мямлін Владислав Віталійович

д.т.н., професор

Український державний університет науки і технологій

м. Дніпро, Україна

Анотація: В даний час науково-технологічний прогрес значно випередив морально-етичний прогрес, а все має бути навпаки. Метою дослідження є спроба відновити у суспільстві морально-етичні принципи, що перетерпіли низку мутацій протягом останнього часу та значно відстали від науково технологічного прогресу. Тому необхідно обґрунтувати застосування таких дій, які б сприяли підвищенню рівня свідомості людини – основної планетарної задачі людської еволюції. Моральна економіка у вигляді моделі високоефективної соціально-гуманістичної національної економіки дасть набагато більш ефективніший розвиток, ніж сучасна аморальна економіка.

Ключові слова: етика, мораль, прогрес, рівень свідомості людини, науково-технологічний прогрес, соціальна економіка, економіка солідарності

Людська діяльність багатогранна і торкається різних сфер людського буття. Найважливішою сферою є економічна діяльність, від розвитку якої залежить все життя суспільства загалом і окремої людини зокрема. Проте створити матеріально-технічну базу за рахунок науково-технологічного прогресу (НТП) виявилось набагато простіше, ніж побудувати гармонійне високодуховне суспільство високоморальних людей. Відбулася економізація суспільства. Принципи ліберальної економіки швидко поширилися на інші сфери життя. Економіка поглинула культуру, мистецтво, освіту, медицину, спорт в яких швидко почали з'являтися торговельні відносини, яким невідомі

такі моральні поняття, як добро, справедливість, доброчесність, взаємовиручка. Більшість фінансово-економічних інститутів нині спрямовані лише на те, як перемогти на ринку, як вигідніше продати свій товар, як обійти конкурентів, як заробити на спекуляції, на різниці курсів валют. Та й самі методи сучасної економіки швидше нагадують правила ведення війн: захоплення ринку, знищення конкурентів, промислове шпигунство, цінові війни, рейдерство, лобіювання своїх інтересів. Такі методи не зближують, а лише роз'єднують людей. Но головне те, що розвиток людини в морально-етичному плані став сильно відставати від НТП.

Повернення до питання про мораль виникло у зв'язку з розробкою автором нового високоефективного фінансово-економічного механізму, який дозволить усунути всі негативні явища, притаманні сучасній економіці, та забезпечить їй можливість ще більшого інтенсивного розвитку [1-3]. В таких умовах відставання морально-етичного прогресу (МЕП) від НТП збільшиться ще більше, чого ніяк неможливо допускати. Спробуємо розібратися, чому вийшло таке відставання, до чого воно може привести і що необхідно зробити для того, щоб зменшити цей розрив?

Основою дослідження послужили філософсько-гуманістичний підхід, загальнонаукові методи та логіко-чуттєве сприйняття дійсності.

Розглянемо, що говорять щодо морального прогресу людства різні автори. Так наприклад, на запитання: «Чи еволюціонує мораль?» О. Писарева дає таку відповідь: «...весь процес життя є невинний розвиток, перехід із простого в складне, з недосконалого в досконале». Далі автор звертає увагу на те, що «...на кожному ступені – свій критерій моральності, що піднімає людину дедалі більше над тваринним полюсом, дедалі більше очищає його від грубого егоїзму. Але спочатку ніж свідомість більшості підніметься на вищу ступінь та визнає аморальним те, що на попередньої ступені було нормою поведінки, передова хвиля людства, яка завжди сильно випереджає інших, має дати приклад, прокласти нові шляхи, виробити вищі норми поведінки. Коли ці вищі норми переходять у свідомість більшості, починається процес пристосування, і

така перехідна епоха справляє завжди враження нібито регресу» [4]. Далі автор пише, що «такий період пристосування супроводжується завжди важкими явищами і має всі ознаки падіння звичаїв; мало того, він може розтягнутися на надзвичайно довгий термін, якщо панівні класи не допоможуть поступальному руху життя, а тим більше якщо вони загальмують його штучними перешкодами...». Таким чином, ми бачимо, що моральність розвивається поетапно і слідує за НТП. Треба зазначити, що ця робота була написана на початку ХХ століття, коли НТП ще не становив серйозної загрози, на сьогоднішній день ситуація сильно змінилася.

Автор роботи [5] В. Малахов також вважає, що моральний прогрес існує: «Важливим аспектом морального прогресування суспільства є відкриття і формулювання ним, на певних етапах його розвитку, тих або інших «навічних» норм і цінностей моральності, без яких подальший розвиток людства в цілому виявляється вже неможливим. Суттєвим виміром морального поступу є те, що незважаючи на численні відступи, загалом розширюється сфера застосування моралі в житті людини й суспільства». Але далі він робить висновок, що «яким буде світ людей завтра, залежить від того, що ми обиратимемо й робитимемо сьогодні».

В одній зі своїх перших праць, а це була конкурсна робота на тему запропоновану Дижонською академією: «розмірковування з питання: Чи сприяло відродження наук та мистецтв очищенню вдач?» Ж.-Ж. Руссо дає негативну відповідь. Зокрема він пише, що «там, де немає жодного результату, там нема чого шукати і якоїсь причини, але тут результат безперечний – явна зіпсованість» [6]. Говорячи про низьку мораль, він писав, що «постійна помилка більшості моралістів полягала в тому, що вони приймали людину за істоту, в основному розумну. Людина всього лише істота, яка здатна відчувати, яка, діючи, радиться виключно тільки зі своїми пристрастями і звертається до розуму тільки для виправлення дурниць, які вони змушують її робити». Говорить він і про труднощі розкриття таємниць природи, які можна використовувати з метою прискорення НТП, на відміну від розвитку моральних

якостей: «Народи, знайте ж назавжди, що природа хотіла вберегти вас від знання, як мати, яка вириває небезпечний предмет із рук свого дитяти; що всі таємниці, які вона від нас приховує, - це біди, від яких вона нас захищає; що проблеми вчення – це не менше із її благодіянь». Ж.-Ж. Руссо абсолютно правильно звернув увагу на те, що важливішими є закони моралі, ніж фізичні закони природи. Природа як би сама підказує людині, щоб вона насамперед користувалася моральними законами, які набагато простіші та лежать на поверхні.

Автор роботи [7] філософ М. Лоський підкреслює, що «перетворення економічного устрою має керуватися думкою, що свобода розвитку особистості є принцип більш цінний, ніж досконале задоволення матеріальних потреб». Далі він ставить питання: «як перейти з найменшими потрясіннями від сучасного економічного устрою до нового порядку: потрібно так змінити економіку, щоб промисловість служила задоволенню потреб суспільства, а не цілям хижацького збагачення та наживи окремих осіб, але разом з тим, щоб ініціатива приватних осіб, зацікавленість їх у праці, дисциплінуючий вплив приватної власності й тому подібні цінні сторони капіталістичного устрою не були втрачені». Далі автор, говорячи про сучасну людину, констатує: «доводиться визнати, що горда назва *homo sapiens* не відповідає дійсності; правильніше було б називати земну людину *homo imbecillis*. Ображатися такою назвою не слід. У терміні «слабоумство» є все ж таки вказівка на пробіски розумності: камінь зовсім позбавлений інтелекту і тому не може бути названий слабоумним».

У великій і дуже актуальній праці П. Козловскі [8] дається глибокий аналіз етичних умов ефективного економічного господарювання, представлений синтез етичних та економічних критеріїв поведінки людей, виробничі відносини розглядаються з урахуванням використання морального аспекту. Але на жаль, у роботі не приділено увагу проблемі сьогоденного відриву моральних принципів від НТП і не показано, до яких наслідків це може призвести.

Серед етичних проблем, які безпосередньо пов'язані з технологічним прогресом, можна вказати на проблему відповідальності. Одним із перших, хто розробив оригінальну синтетичну теорію моральної відповідальності за майбутнє людства в умовах технократичної цивілізації, був німецький вчений Г. Йонас. Він вказує на небезпеку та згубність програми «підкорення природи». На його думку, для того, щоб вижити, у своїй економічній діяльності людство має керуватися моральним принципом відповідальності перед майбутніми поколіннями та природою. Відповідно до його підходу, нарівні з іншими етичними схемами має існувати етика відповідальності, причому вона має їх завершувати. Йому належить новий категоричний імператив: «Чини так, щоб наслідки дій були сумісні із збереженням справжнього людського життя на землі» [9].

На зв'язок моралі з кризою суспільства і відповідальністю вказує і німецький філософ Т. Адорно: «Коли свідомість людей і стан продуктивних сил суспільства далеко уникають старих колективних уявлень, то ці уявлення набувають насильницького, репресивного характеру. Саме цей примус, укладений в звичаях, це насильницьке і зле в них, яке вони протиставляють справді моральному ... Завдання філософії моралі в наші дні перш за все полягає саме у формуванні свідомості» [10].

Філософ К. Ясперс попереджає про можливі наслідки розвиненої в технологічному плані, але аморальної цивілізації: «Однак те, що робить сучасна наука, може бути неправильно зрозуміло та використано на шкоду людям» [11]. Невипадково він ставить цілу низку запитань: «Чи немає людей або, принаймні, розумних істот і ще десь у космосі? І чи не закономірний той духовний розвиток, який приводить людину до космосу? Чому з нами вже давно не встановили зв'язок через якісь випромінювання жителі інших світів? Чому в нас немає жодних відомостей про розумних істот, які значно перевершують нас за своїм технічним розвитком? Чи не тому, що високий розвиток техніки і в минулому завжди сягав тієї стадії, на якій мешканці цих світів здійснювали за допомогою атомної бомби знищення своєї планети? І чи не є значна частина

відомих нам «нових тіл» просто кінцевим результатом технічних можливостей розумних істот, які колись існували?». Далі він дає відповідь на ці запитання: «Отже, чи можемо ми впоратися з найважчим завданням: повністю усвідомити всю глибину цієї небезпеки, поставитися до неї дійсно серйозно і сприяти самовихованню людства, яке при всій реальності загрози, що стоїть перед ним, запобіжить подібний кінець? ... Це може статися тільки в тому випадку, якщо етос людей досягне певного рівня. Тут справа не в техніці – людина, як така, повинна стати надійною гарантією збереження та дії створених нею інститутів».

Говорячи про мораль, великий гуманіст та мораліст А. Швейцер писав, що «серед сил, що формують дійсність, моральність є першою. Вона - вирішальне знання, яке ми маємо відвоювати у мислення. Все інше більш-менш другорядно». Далі він пише: «Внести щось вагоме і міцне у вирішення проблем політичного та економічного життя ми зможемо лише в тому випадку, якщо візьмемося за них як люди, які прагнуть дійти етичного мислення. Ті, хто хоч у чомусь рухає вперед наше мислення про етику, сприяє наближенню ери добробуту та миру на землі. Вони тим самим займаються вищою політикою та вищою політичною економією. І якщо навіть вони виявляться здатними лише оживити етичне мислення, то й у цьому випадку вони зроблять велике діло. Бо будь-які роздуми над проблемами етики мають своїм наслідком зростання етичної свідомості». Крім того, на його думку «науки про людське бажання та діяння немає і не може бути ... Отже, немає ніякої наукової етики, є тільки мисляча етика... Для встановлення моральних правил не потрібні жодні складні дослідження, експерименти та розрахунки» [12].

Не слід забувати і етичне вчення про метод І. Канта, який писав: «що добродетель можна і треба вчити, впливає вже з того, що вона не природжена; отже, вчення про добродетель є доктрина». Далі він пише, що «розвиток (cultura) своїх природних сил (духовних, душевних та тілесних) як засіб для всіляких можливих цілей є обов'язок людини перед собою. – Людина

(як розумна істота) сама зобов'язана не залишати невикористаними і не давати як би покриватися іржею своїм природним задаткам та здібностям, які можуть бути колись використані її розумом... розвивати свої здібності (з них одну більше, а іншу менше, залежно від її цілей) і бути в прагматичному відношенні людиною, що відповідає меті свого існування, - це веління морально-практичного розуму і обов'язок людини перед самою собою» [13]. Таким чином І. Кант вказує на те, що людина повинна розвиватися і це її обов'язок перед собою.

У роботі [14] Дж. Бейнс акцентує увагу на тому, що моральною людиною бути навіть вигідно, тому що справжня мораль заснована на єдиних законах, які керують Всесвітом. Удосконалення людини є найголовнішим законом природи, який носить причинно-наслідковий характер, що надалі впливає на її долю. Автор наводить результати багатьох експериментів у галузі квантової фізики, які підтверджують наявність моральних законів.

Якщо проаналізувати події XIX століття, можна помітити, що після наполеонівських війн та кримської війни було здійснено цілу низку радикальних реформ, спрямованих на поліпшення суспільного устрою. Так, наприклад, було ліквідовано кріпацтво, повсюдно почалися робітничі рухи, розгорілася боротьба за рівноправність жінок, актуальним стає питання про відміну смертної кари. Складалося враження, що людство почало рухатися у правильному напрямі, що громадська мораль піднялася на більш високий ступень, і це викликало оптимістичний погляд на майбутнє. Але ось приходять XX століття, яке приносить із собою дві світові війни та величезну кількість збройних конфліктів та громадянських війн, які продовжилися ще і в XXI столітті.

У зв'язку з цим виникає ціла низка питань: куди поділася людська мораль, чому світ став таким жорстоким, чи є достаток товарів та послуг благом для людини? Коли настане такий момент, що людина зрозуміє різницю між цінностями, уявними та справжніми? Чому треба призупинитися із виробництвом зовнішніх благ і посилено почати розвивати блага внутрішні?

Простий достаток товарів, як показала практика, не обов'язково має призвести до гармонійної соціально-економічної формації. На превеликий жаль, частина ситих і задоволених людей, які не мають високих устремлінь, сили волі та іншими внутрішніх стимулів, можуть просто перетворитися на пасивних та ледачих «марнотратників життя» без подальшого свого розвитку. Коли благ недостатньо, це погано, але й коли благ достаток – це теж погано. Між тим для людини високосвідомої, матеріальне благополуччя є другорядним, і то лише чинником, сприятливим для подальшого всебічного розвитку своєї особистості.

Зараз, коли посилено просувається тема глобалізму, коли основою всього є «прибуток», здається, що багато істинно людських понять, таких як гуманізм, альтруїзм, людинолюбство, моральність, доброта, благо втратили свою колишню основну цінність і вважаються анахронізмом.

НТП, як відомо, тягне за собою економічний розвиток. Якби тільки НТП впливав на споживчі товари, але він дуже впливає на військово-промислові технології та створення дедалі сильніших нових типів озброєнь. Незважаючи на те, що багато передових технологій, що використовуються у військовій промисловості, згодом можуть використовуватися і при випуску споживчих товарів, це ніяк не зменшує їх ролі в розв'язанні ядерної війни. Зараз на Землі є такі величезні запаси ядерної, хімічної та біологічної зброї, що планета може бути знищена багаторазово. Один необережний рух може призвести до знищення всієї людської цивілізації. Адже є ще й кліматична, й тектонічна зброя.

Ми бачимо, що НТП сам собою не вирішує питань соціальної нерівності, несправедливості. Ті, хто вже були багаті, стають ще багатшими, розрив між діаметрально полярними верствами суспільства посилюється дедалі більше. В окремих приватних руках концентруються колосальні кошти, які навіть набагато перевершують бюджети багатьох держав. І ми зовсім не знаємо, як будуть використані ці кошти – на благо чи на шкоду людям.

НТП вирішує, як потрібно виробляти матеріальні блага (хіба можна

назвати матеріальними благами зброю масового знищення?), а морально-етичні норми вирішують питання про те, що треба виробляти, скільки, і як його розподіляти.

Навіть за дуже ефективною економікою, суспільство загалом може бути неефективним, якщо воно споживає більше, ніж йому необхідно для нормального еволюційного розвитку. Тільки високосвідома людина знає, скільки їй необхідно для подальшого вдосконалення.

Головне планетарне завдання людини – вдосконалення чи підвищення рівня свідомості. Якщо людина не вдосконалюється, то вона деградує. Рівень свідомості складається із рівня моралі, рівня інтелекту та рівня сили волі. При цьому рівень моралі має стояти на першому місці. Якщо інтелект відповідає за науково-технологічний прогрес, то мораль відповідає за морально-етичний прогрес. Інтелектуально розвинені люди з величезною силою волі, але з низьким рівнем моралі можуть завдати суспільству величезної шкоди. Можна навести цілу низку злих геніїв, які мають високі інтелектуальні здібності та низькі моральні якості. Щоб не вказувати на конкретних персонажів, пошлемося на літературних героїв, це «професор Маріарті», «інженер Гарін», «Фантомас»... Реальні персонажі можуть бути ще злішими, кровожерливішими та винахідливішими. Не сховалася й від поглядів письменників і сама подвійна природа наукового прогресу. Так, наприклад, роман М. Шеллі «Франкенштейн, або Сучасний Прометей» відкрив для літератури нову тему і нове світовідчуття: наука - це обопільно гострий клинок. Вона може ошчасливити людство, а може стати джерелом лих, якщо люди не навчаться керувати викликаними ними руйнівними силами. Видатний французький письменник-фантаст Жюль Верн вступив на літературну ниву з однозначним ставленням до НТП як панацеї, що веде людський рід до благоденства і справедливості, він вважав, що наука і техніка можуть викликати корінні соціальні перетворення, і тільки вже на схилі років болісно усвідомив антиномію, яку передає словами героя свого роману «Робур-Завойовник»: «Це стосується і прогресу: успіхи науки нічого не винні обганяти вдосконалення звичаїв. Треба йти шляхом поступового розвитку, а не

шляхом бурхливих переворотів. Словом, усьому – свій термін!... Народи ще не дозріли для єднання». Таким чином Жюль Верн також дійшов висновку, що за певних умов наука може стати дуже небезпечною для людства.

НТП може настільки спростити життя, створити такі «парникові» умови, що еволюція людини, її подальше вдосконалення втратять будь-який сенс. У комфортних умовах проживання людина невисокого рівня свідомості може настільки зледащитися, що перетвориться на ситую тварину, здатну тільки добре харчуватися, веселитися та насолоджуватися безтурботним «щасливим» життям, тобто споживати, споживати та споживати. Внаслідок такого життя людина просто деградує. Такі умови життя дуже добре описані у С. Лема в романі «Повернення з зірок». Але це і так ми добре бачимо на практиці.

Справа в тому, що людство в гонитві за НТП вже дійшло до тієї межі, коли можуть початися незворотні процеси. Так за минулі 100 років швидкість переміщення людини на планеті зросла в 100 разів, експлуатація природних ресурсів - в 1000 разів, а військова міць - в 1 000 000 разів. Багато вчених пояснюють лавиноподібне зростання цих показників впливом сучасного НТП. Однак соціальний прогрес людства зовсім не потребує збільшення військової потужності в мільйон разів. Люди як хворіли, так і хворіють, кількість серцево-судинних та онкологічних захворювань постійно зростає, психічні захворювання та депресивні стани зустрічаються на кожному кроці, споживання алкоголю, нікотину та наркотиків зросло в рази, тривалість же життя зросла незначно. За кількістю суїцидів на першому місці чомусь виявляються найрозвиненіші країни із «високим рівнем культури».

Якщо НТП починає випереджати МЕР, то його необхідно обов'язково пригальмувати. Разом з тим майже вся світова спільнота економістів та бізнесменів голосно заявляє про четверту промислову революцію, яка за своїм масштабом і складністю не має аналогів у попередньому досвіді людства. Прогнозується отримати грандіозні технологічні прориви у найширшій сфері діяльності, включаючи штучний інтелект, роботизацію, нанотехнології, біотехнології тощо. І дуже важливо, що ж в кінці кінців буде зроблено та в чіх

руках опиняться результати майбутніх технологій. Тому необхідно, щоб постіндустріальне суспільство, поки ще не пізно, стало суспільством високої моралі. Якщо ще якихось кілька століть тому, економічний потенціал не міг завдати великого лиха через низький моральний рівень людства, бо сам був ще не дуже розвинений, то зараз вже можливі дуже великі катастрофічні наслідки. Економічна міць, у тому числі військова, зростає багаторазово, а морально-етичний розвиток залишився на колишньому рівні, а може навіть його і поменшало. Зараз людство зазнає колосальних втрат через розробку нових технічних засобів, спрямованих не на творення, а на руйнування. Французький письменник Андре Мальро з цього приводу зауважив, що "двадцять перше століття буде духовним або його не буде зовсім". Недарма ЮНЕСКО оголосило ХХІ століття віком гуманітарних наук.

На думку автора, необхідно змінити принципи підходу до НТП, який вийшов з-під контролю здорового глузду і став некерованим. Насамперед необхідно призупинити НТП у всіх сферах, які можуть спричинити небезпеку для життєдіяльності всього людства. При цьому необхідно робити акцент на підвищені морально-етичних показників суспільства, на підвищені морально-етичних якостей людей. Соціально-економічні показники, на підставі яких оцінюють розвиток суспільства та економіки, обов'язково повинні включати морально-етичні результати, інакше ми не дізнаємося, як же здійснюється головне планетарне завдання – удосконалення людини як духовної сутності. Замість «соціально-економічного розвитку» точніше говорити про «морально-економічний розвиток» суспільства.

Під розвиненим суспільством розумітимемо не тільки розвиток НТП, а й розвиток самої людини. Як можна побачити з викладеного вище, моральний прогрес ніяк не підпадає під лінійний тренд. Крім того, як виявилось, інтелект розвивається швидше, ніж моральні якості та рівень свідомості людей. За основний критерій розвитку країни завжди брався виробничий показник - економічний ефект. Насправді не так важливий економічний ефект або ВВП, як важливий соціальний ефект. Цілком зупинити НТП неможливо,

але тимчасово призупинити його, особливо у сферах технологій, які можуть мати негативні наслідки для людства, просто необхідно. Суспільство вже переступило ту межу, за якою починаються незворотні руйнівні процеси. Тому необхідно терміново звернути увагу і на прогрес самої людини, оскільки саме людина є основною фігурою еволюційного процесу. Розуміння розвитку людини як основної мети економіки, а не тільки як засобу для виробництва та споживання матеріальних благ, має стати головним принципом для економічної науки.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Мямлин В. В., Мямлин С. В. Основные научные принципы создания высокоэффективного экономико-финансового «механизма» в государстве. *Независимое исследование с позиций IT-технологий: монография*. Киев-Днепр : Монолит, 2019. С. 40-58.
2. Мямлин В. В. Роль высокоэффективной макроэкономической модели в повышении уровня сознания человека. *Innovations and prospects of world science. Proceedings of the 8th International scientific and practical conference*. Perfect Publishing. Vancouver, Canada. 2022. Pp. 280-290.
3. Мямлін В. В. Економія+мораль: синергія розвитку. *Science and technology: problems, prospects and innovations. Proceedings of the 8th International scientific and practical conference*. CPN Publishing Group. Osaka, Japan. 2023. Pp. 471-482.
4. Pisareva, Ye. F. (1997). *O skrytom smysle zhizni*. Kiev : Izumrudnaya skrizhal, (in Russian).
5. Malakhov, V. *Etika: Kurs lekcij. Navch. posibnyk*. Kyjiv : Lybidj, 2004. (in Ukraine).
6. Rousseau, J.-J. (2019). *Discours sur les sciences et les arts*. Arvensa Editions.
7. Losskiy, N. (1949). *Usloviya absolyutnogo dobra: Osnovy etiki*. Parizh : YMCA-PRESS. (in Russian).

8. Koslowski, P. (1988). *Prinzipien der Ethischen Ökonomie: Grundlegung der Wirtschaftsethik und die auf die Ökonomie bezogenen Etick* / von Peter Koslowski. Tübingen : Mohr.
9. Jonas, Gh. (2001). *Pryncyp vidpovidalnosti. U poshukakh etyky dlja tekhnologhichnoji cyvilizaciji*. Kyjiv : Libra. (in Ukraine).
10. Adorno, T. (1996). *Probleme der Moralphilosophie*. Suhrkamp Verlag Frankfurt am Maim.
11. Jaspers, K. (1977). *The Origin and Goal of History*. Praeger.
12. Schweitzer, A. (1996). *Kultur und Ethik*. C. H. Beck, 1996.
13. Kant, I. (2017). *Kant: The Metaphysics of Morals* (2nd ed., Cambridge Texts in the History of Philosophy) (L. Denis, Ed.; M. Gregor, Trans.). Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/9781316091388.
14. Baines, J. (2017). *Moral para el siglo XXI*. Ediciones Cerro Manquehue S. A.

**СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ КОНТЕЙНЕРНИХ
ПЕРЕВЕЗЕНЬ НА МОРСЬКОМУ ТРАНСПОРТІ**

Найденко Олексій Євгенович,

к.е.н., доцент

Романюк Анастасія Вадимівна

Студентка

ХНЕУ ім. С. Кузнеця

м. Харків, Україна

Анотація: У статті представлено та проаналізовано характеристику та розбір сучасних проблем контейнерних перевезень на морському транспорті, прогнози та перспективи розвитку цього виду транспортної логістики з врахуванням сучасних умов його функціонування та впливу зовнішніх чинників. Розглянуто сучасні умови функціонування морських контейнерних перевезень.

Ключові слова: контейнер, логістика, морський, перевезення, перспектива, проблема, прогноз, розвиток, транспорт.

Постановка проблеми. У зв'язку зі стрімким розвитком глобальної економіки та зростанням обсягів міжнародної торгівлі, контейнерні перевезення на морському транспорті стали важливою ланкою у логістичному ланцюжку. Однак, не дивлячись на їхню значущість, існують сучасні проблеми, які впливають на ефективність та стійкість цього виду транспорту такі як: збільшення обсягів та потреб в перевезеннях, інфраструктурні обмеження, високі витрати на паливо, геополітичні та торговельні конфлікти.

Сучасні проблеми контейнерних перевезень на морському транспорті вимагають комплексного підходу для забезпечення сталого та ефективного функціонування цього важливого галузевого сегмента. Необхідно розробити нові стратегії, технології та регулюючі механізми для подолання викликів та

забезпечення стійкості морських контейнерних перевезень у майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику перевезень на морському транспорті висвітлено у наукових працях таких учених, як: Гуренко А. В., Щеникова Е. В., Євсік М. С. [1], Латкіна С. А., Ель М. П. [2], Гришина Л. О., Карась П. М. [3], Бараненко Г. О., Капліна А. А. [4] та ін.

Однак на основі результатів досліджень не можна однозначно визначити оптимальний шлях розвитку даного сектору економіки України, особливо враховуючи сучасні умови його функціонування та вплив зовнішніх чинників.

Мета статті полягає в аналізі та обговоренні сучасних проблем, що виникають у сфері контейнерних перевезень на морському транспорті, а також в розгляді перспектив розвитку цього виду транспортної логістики.

Виклад основного матеріалу. Контейнерні перевезення - вантажоперевезення з використанням стандартних контейнерів.

Дозволяють виконувати доставку товарів від відправника до отримувача, тим самим значно зменшуючи обсяг проміжних вантажно-розвантажувальних робіт [5].

В історичному контексті контейнеризація почалася 1956 року, коли американський підприємець Малкольм Маклін спустив на воду перший контейнеровіз. Через десять років, у 1966 році, трансатлантичні контейнерні перевезення ознаменували появу контейнерів як інфраструктурної системи, що забезпечує міжнародну торгівлю.

У перші роки контейнеризації судноплавні компанії, оператори терміналів та експедитори не хотіли переходити на нову транспортну систему. Це вимагало значних капіталовкладень в інфраструктуру та активи, такі як судна, термінали та внутрішній транспорт. Як тільки в 1980-х роках переваги контейнера як мультимодальної вантажної одиниці стали більш очевидними, контейнеризація швидко поширилася морськими і внутрішніми вантажними транспортними системами [6].

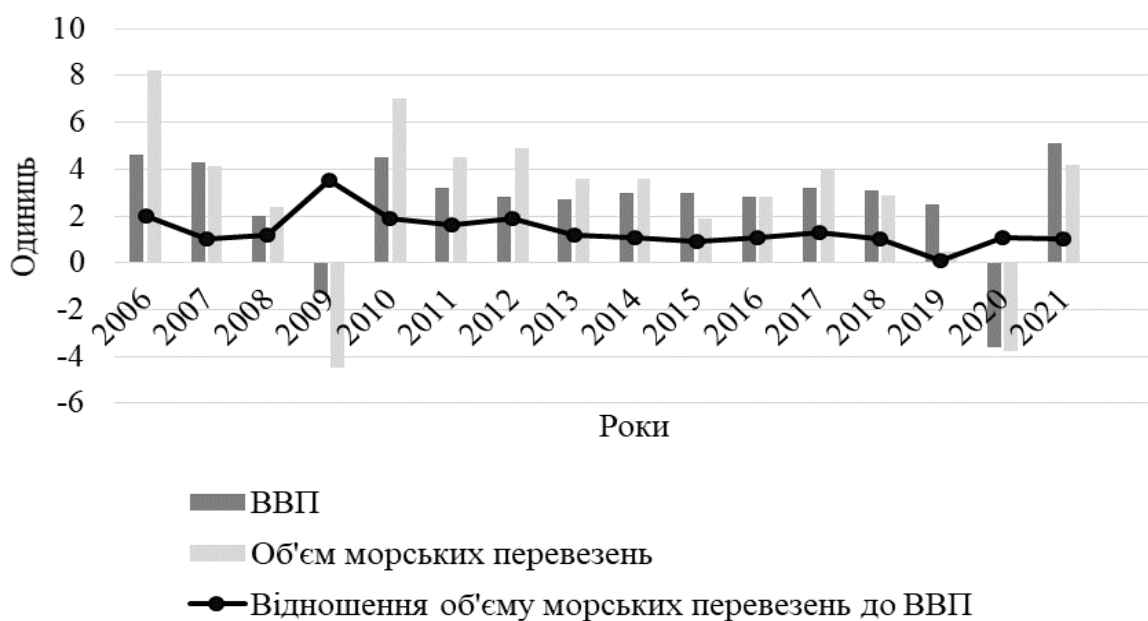
Головною сучасною проблемою для перевезень у 2019–2021 роках став COVID-19.

Логістичні проблеми, викликані великими перепадами попиту, можуть зникати в ході наближення до норми динаміки світової торгівлі. Однак пандемія також прискорила розвиток тенденцій, які у довгостроковій перспективі можуть змінити вигляд морського транспорту. Наочно продемонструвавши вразливість існуючих логістичних систем, перебої під час пандемії COVID-19 загострили необхідність підвищення стійкості до потрясінь. Пандемія висвітлила важливість забезпечення безперервності виробничо-збутових ланцюгів з підвищенням їх стійкості до потрясінь та здатності швидко та гнучко реагувати на зміну ситуації.

Пандемія прискорила вже існуючі тенденції до цифровізації. Завдяки технічному прогресу морський транспорт та порти можуть продовжувати функціонувати, зводячи до мінімуму пряму взаємодію та фізичний контакт. Крім того, нові технології сприяють розширенню електронної комерції, що змінює звички купівлі і моделі витрат.

Внаслідок зростання електронної комерції збільшився попит на торговельні мережі та склади, оснащені цифровими технологіями, які пропонують додаткові послуги. Очікується, що з усіма цими подіями з'являться нові можливості для бізнесу в секторі судноплавства та портів, а також для інших учасників морського ланцюжка постачання. Технологічний чинник також матиме вирішальне значення підвищення екологічної стійкості. При розробці стимулюючих заходів та планів дій на період після пандемії багато урядів прагнуть використати синергію між технологіями, захистом довкілля, ефективністю та стійкістю. Підприємства та уряди визнають, що для того, щоб адаптуватися до пост пандемічного світу та “зробити його кращим”, необхідно створити нові можливості для бізнесу, не в останню чергу для морського транспорту [7].

Співвідношення обсягу морських перевезень і ВВП за період 2006–2021 років представлено на рис. 1.

Рис. 1. Співвідношення обсягу морських перевезень і ВВП за період 2006–2021 років

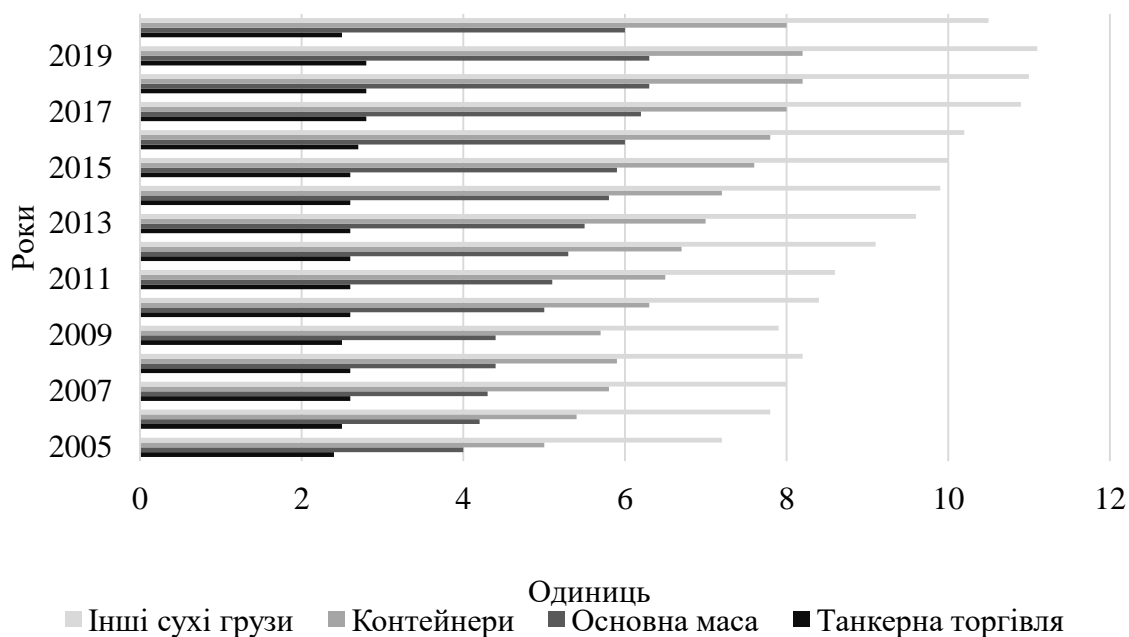
Раптовий спад та подальше відновлення товарної торгівлі відобразилися на структурі морських перевезень. У 2020 році результат виявився кращим, ніж запланований. Обсяги впали приблизно на 12 відсотків у травні 2020 р. порівняно з травнем 2019 р., але лише приблизно на 2,0% у четвертому кварталі порівняно з тим же кварталом 2019 р. У 2020 році відбулось скорочення на 3,8 відсотка, за оцінками UNCTAD, обсяги перевезень скоротилися на 422 мільйони тонн.

Показники варіювалися залежно від сегмента ринку, причому деякі сектори працювали краще, ніж інші. Найбільше постраждали танкерні перевезення, але менше постраждали контейнерні перевезення, і також сипких вантажів [8].

У другій половині 2020 року спостерігалось зародження відновлення, хоча і асиметричне по сегментам ринку. Відбулося повернення обсягів контейнерних і навантажувальних вантажів, в той час як танкерні перевезення очікували повного відновлення в світовому попиті. Неочікуваний попит призвів до браку транспортних засобів, контейнерів, та обладнання. В результаті фрахтові ставки виростили з надбавками, що зростали. Це вплинуло на

прибутковість судноплавства, але створило навантаження на ланцюги поставок, збільшивши при цьому кількість портів навантаження та кількість затримок, час очікування, що призводить до загального зниження надійності обслуговування.

Міжнародна морська торгівля за видами вантажів представлена на рис. 2.

Рис. 2. Міжнародна морська торгівля за видами вантажів

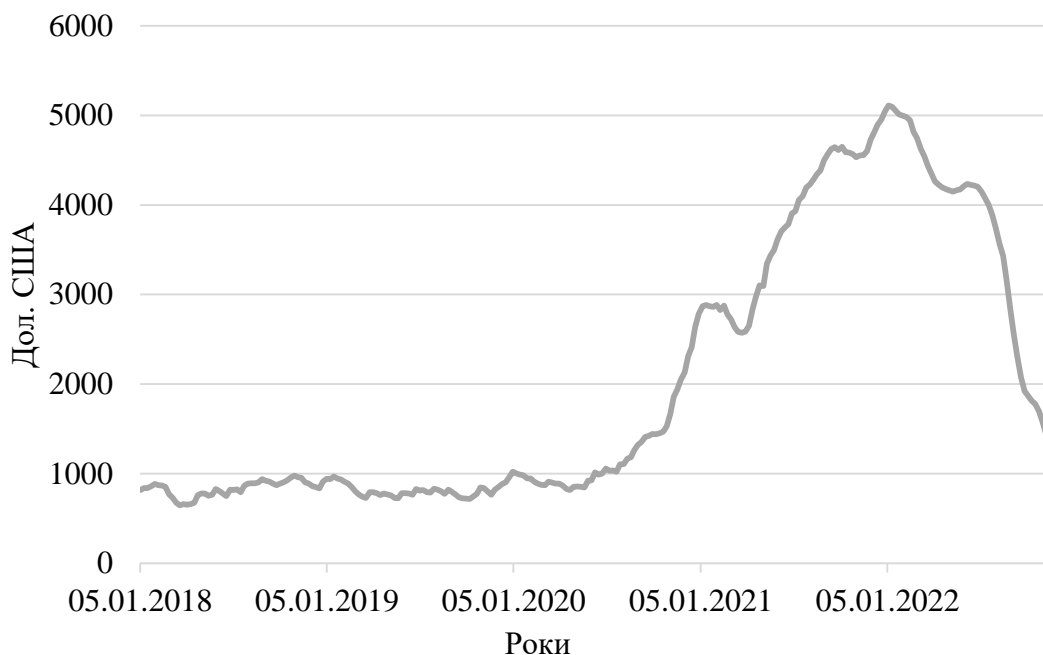
Міжнародні морські торгові потоки у 2020 році підтримувалися завдяки швидкому відновленню економіки Китаю, з 9-відсотковим збільшенням попиту на морський імпорт, зокрема на імпорт залізної руди та зерна. Морські торгові потоки також підтримувалися китайським експортом товарів у контейнерах.

Зростання споживчих витрат – особливо на товари, що замовляються через Інтернет – у поєднанні з перебоями в ланцюжках поставок та логістичними обмеженнями призвело до того, що у 2021 році ставки контейнерних перевезень у п'ять разів перевищили рівень, який існував до пандемії.

Зростання витрат на контейнерні перевезення, пік яких припав на початок 2022 року, різко збільшили споживчі ціни на багато товарів [9].

Шанхайський індекс контейнерних перевезень дол. США за контейнер на

відправлення представлено на рис. 3.

Рис. 3. Шанхайський індекс контейнерних перевезень дол. США за контейнер на відправлення

Аналогічним чином, ставки фрахту на сипучі матеріали – невпаковану сировину, таку як зерно – зросли через війну в Україні, тривалу пандемію та кризу в ланцюгу поставок [10].

Моделювання UNCTAD передбачає, що більш високі ціни на зерно та ставки на суховантажні перевезення можуть призвести до підвищення споживчих цін на продукти харчування на 1,2%, причому більш високе зростання відбудеться у країнах із середнім та низьким рівнем доходу.

Висновки. Хоча фрахтові та чартерні ставки впали із середини 2022 року, вони все ще перевищують аналогічні, що існували до пандемії COVID-19. А ставки на танкерні перевезення нафти і природного газу залишаються високими через енергетичну кризу, що триває.

В умовах все більш непередбачуваного операційного середовища, майбутні витрати на доставку, швидше за все, будуть вищими і нестабільнішими, ніж у минулому.

Таким чином завдяки глобальній пандемії контейнерні перевезення

відобразили слабкі місця у світовій економіці, внаслідок чого було розроблено структуру вдосконалення системи перевезень та роботи портів.

Нові технології сприяють розширенню електронної комерції, що змінює купівельні звички та моделі витрат.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гуренко А. В., Щеникова Е. В., Євсік М. С. Дослідження сучасного потенціалу морегосподарського комплексу України. *Вісник Приазовського технічного університету*. 2017. № 33. С. 218–224.

2. Латкіна С. А., Ель М. П. Проблеми оптимізації організаційних процесів портової діяльності в Україні. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2016. № 3(03). С. 92–95.

3. Гришина Л. О., Карась П. М. Тенденції, проблеми та перспективи розвитку морського господарського розвитку України в умовах євроінтеграції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. № 24. С. 131–135.

4. Бараненко Г. О., Капліна А. А. Сучасні та майбутні проблеми морської галузі. *Сучасні підходи до високоефективного використання засобів транспорту* : зб. тез XI Міжн. наук.-практ. конф. Запоріжжя, 2020. С. 507–511.

5. Міжнародні перевезення : теорія та практика : навч. посібник / А. С. Галкін та ін. Кн. 1. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2018. 182 с. URL: <http://surl.li/lrtmj> (дата звернення: 29.09.2023).

6. Broeze F. The Globalisation of the Oceans. International Association for Maritime Economic History. *Oxford University Press* : web site. URL: <https://global.oup.com/academic/product/the-globalisation-of-the-oceans-9780973007336?cc=us&lang=en&> (accessed 29.09.2023).

7. Review of Maritime Transport. New York : UNCTAD. 177 p. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/rmt2021_en_0.pdf (accessed 15.10.2023).

8. Number of crude oil and oil product tankers worldwide from 2012 to 2021.

Statista.com : web site. URL: <https://www.statista.com/statistics/1326758/number-of-oil-tankers-worldwide/> (accessed 11.10.2023).

9. The dramatic rise and fall of shipping costs. *Unctad* : web site. URL: <https://unctad.org/rmt2022> (accessed 15.10.2023).

10. Containerized Trade Outlook by GTAS Forecasting – March 2022. *Spglobal.com* : web site. URL: <https://www.spglobal.com/marketintelligence/en/mi/research-analysis/containerized-trade-outlook-by-gtas-forecasting-march-2022.html#:~:text=Containerized%20Trade%20Outlook%20by%20GTAS%20Forecasting%20%E2%80%93%20March%202022,-Katarzyna%20Skrzypek&text=Key%20findings%3A,volumes%20reaching%20171.1%20million%20TEU> (accessed 15.10.2023).

**ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ
КАДРОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА**

Паламарчук Владислав Ігорович

Магістр

Олійник Лариса Володимирівна

Кандидат економічних наук, доцент кафедри підприємництва,
корпоративної та просторової економіки
Донецький національний університет імені Василя Стуса
м. Вінниця, Україна

Анотація: В умовах війни в Україні гостро постало питання про суттєве підвищення ефективності діяльності вітчизняних підприємств на внутрішніх та зовнішніх ринках. Одним із напрямів розв'язання цього питання є підвищення ефективності функціонування кадрового потенціалу підприємств, оскільки незаперечним є те, що люди, їх майстерність, освіта, професійна підготовка, рівень кваліфікації, мотивація діяльності тощо є важливими складовими продуктивних сил суспільства і головним джерелом розвитку економіки. Існує пряма залежність між конкурентоспроможністю підприємства та ефективністю функціонування кадрового персоналу підприємства.

Ключові слова: кадровий потенціал підприємства, ефективність функціонування, фактори впливу.

Як свідчить практика, існує багато внутрішніх та зовнішніх чинників, які безпосередньо або опосередковано впливають на формування кадрового потенціалу будь-якого підприємства, його стан та ефективність функціонування.

Проаналізувавши низку літературних джерел [1], [2], нами виокремлено певну систему факторів, які, на наш погляд, найбільш повно впливають на формування кадрового потенціалу підприємства.

Ця система складається із зовнішніх та внутрішніх факторів і наведена на

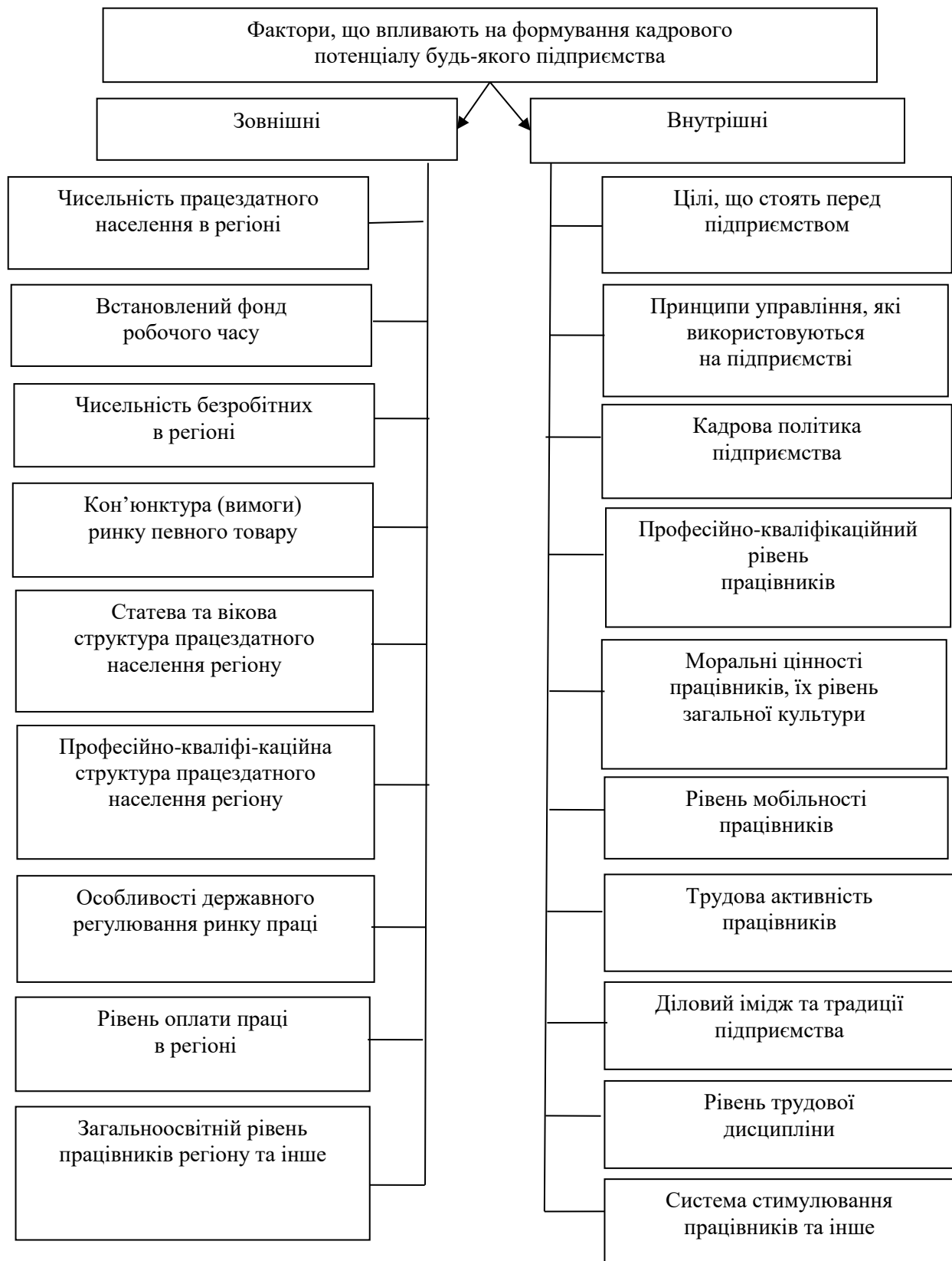
рисунку 1. Зрозуміло, що наведену класифікацію факторів впливу не можна вважати повною, але основні фактори, які впливають на формування, стан та ефективність функціонування кадрового потенціалу будь-якого підприємства, вона, на наше переконання, враховує.

Перераховані на рис. 1 зовнішні та внутрішні фактори впливу на формування кадрового потенціалу підприємства підтверджують, що кадровий потенціал підприємства є найбільш гнучкою системою порівняно з іншими складовими потенціалу підприємства. І це зрозуміло, оскільки, з одного боку, зовнішні чинники постійно висувають різні умови та обмеження на формування кадрового потенціалу підприємства, а з іншого боку, працівники підприємства можуть швидко змінювати ставлення до своєї роботи, до свого підприємства тощо; можуть відмовитися від умов, на які вони раніше погодилися при прийомі на роботу; можуть ставити питання про підвищення рівня винагороди за свою працю; можуть вимагати надати їм можливість навчатися новим професіям або спеціальностям тощо; можуть звільнитися за власним бажанням і т. ін., що безумовно впливає на стан та рівень кадрового потенціалу будь-якого підприємства.

На наш погляд, при формуванні кадрового потенціалу підприємства потрібно враховувати не тільки зовнішні та внутрішні чинники впливу, а найголовніше – визначитись: а) якою має бути структура кадрового потенціалу підприємства, тобто з яких частин (складових) може складатися кадровий потенціал; б) якими мають бути кількісні співвідношення між окремими складовими кадрового потенціалу підприємства; в) які частини (складові) кадрового потенціалу підприємства найбільше впливають на досягнення підприємством поставлених цілей та на виконання задач, що постають перед підприємством сьогодні та у перспективі; г) яким чином (якими методами) можна досягти такої взаємодії між окремими складовими кадрового потенціалу підприємства, щоб ця взаємодія привела до виникнення синергетичного ефекту.

Оцінювання персоналу підприємства використовується для визначення відповідності працівника вакантному чи робочому місцю (посаді), яке він

займає або планує зайняти. Оцінювання персоналу, зазвичай, лежить в основі проведення атестації та ротації кадрів підприємства.

Рис. 1. Зовнішні та внутрішні фактори впливу на формування кадрового потенціалу підприємства, його стан та ефективність функціонування

Атестація кадрів передбачає встановлення відповідності результатів діяльності і потенціалу працівника підприємства вимогам виконуваної роботи. Головне призначення атестації – це не тільки встановлення відповідності результатів діяльності і потенціалу працівника вимогам виконуваної роботи, а і виявлення резервів підвищення рівня віддачі кожного працівника.

Атестаційні процедури передбачають індивідуальне обговорення результатів оцінювання з працівником, який засвідчує це підписом, а також може зафіксувати незгоду з висновками фахівців служби управління персоналом підприємства та зафіксувати особливі обставини, що вплинули на результати праці. На більшості підприємств атестація організується щорічно (рідше – кожні півроку).

Результати атестації часто використовуються для здійснення ротації працівника, тобто переведення його на інше місце роботи, зазвичай, по горизонталі. Тобто працівник переходить на нову посаду, залишаючись при цьому на колишньому рівні в ієрархії управління. Забезпечити ротацію кадрів може створення на підприємстві так званого кадрового резерву [4, 5]. Кадровий резерв – це працівники, які при виникненні термінової потреби зможуть обійняти нові посади без попереднього навчання: наприклад, фахівець, що уміє виконувати різні функції, при необхідності зможе швидко і кваліфіковано замінити колегу тощо.

Планування ділової кар'єри – важлива частина системи розвитку персоналу. Якщо працівник бачить свої перспективи, має чіткий план кар'єрного просування, то росте його довіра до підприємства, зростає задоволеність роботою та ефективність праці тощо. Для планування ділової кар'єри також доцільно створювати на підприємстві резерв кадрів, можливе переміщення яких здійснюється вже не по горизонталі, а по вертикалі, тобто працівники переводяться на вищий рівень в ієрархії системи управління підприємством.

Важливою складовою управління кадровим потенціалом підприємства є його координація і постійне узгодження з іншими потенціалами підприємства

(факторами): інноваційним, маркетинговим, виробничим тощо, оскільки працівники підприємства зазвичай одночасно можуть входити до складу різних потенціалів підприємства. А тому підсумкова результативність (ефективність) праці працівників залежить від ступеня взаємного узгодження дій цих потенціалів, а також тому, що механізми керування кожним з цих потенціалів можуть істотно відрізнятися.

ЛІТЕРАТУРА

1. Корбут К.Є. Трудовий потенціал підприємства: поняття, складові та методи оцінювання – Вісник ЖДТУ: Сер. Економіка, управління та адміністрування, 2020, № 2 (80), С. 102-108.
2. Шевчук Л.Т. Медико-соціальні аспекти використання трудового потенціалу: регіональний аналіз і прогноз. Львів, 2023. 489 с.
3. Писаревська, Г. І. Управління кадровим потенціалом підприємства на основі його кадрової політики. Економіка розвитку. 2008. № 1 (45). С. 78–79.
4. Сай, І. А. Особливості формування трудових ресурсів в економіці. Економіка та держава, 2008. № 2. С.103 -104.

**МІЖНАРОДНІ ТОРГОВЕЛЬНІ ВІДНОСИНИ УКРАЇНИ
І ЄС В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

Панасевич Сергій Вячеславович
аспірант
Київський авіаційний університет
м. Київ, Україна

Анотація: У зазначеній статті досліджуються особливості зовнішньоторговельних відносин України з ЄС. Визначено ризики імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Визначено існуючі перешкоди для розвитку двосторонніх торгових відносин між Україною та ЄС. У контексті розвитку зовнішньоторговельних відносин України з ЄС підтверджено перспективи зміцнення економічної безпеки України.

Автор приходить до висновку, подолання зазначених бар'єрів перебуває у площині реформ реалізації, передбачених системою виконавчої влади. Проте відстрочка впровадження є неприйнятною, оскільки це завадить Україні ефективно скористатися перевагами Угоди про асоціацію. Крім того, національні виробники не зможуть конкурувати з продукцією ЄС, що призведе до її подальшого виходу з внутрішнього ринку. Тому можна стверджувати, що додаткові ризики, пов'язані з поглибленням інтеграції України в європейський економічний простір, потребують врахування та своєчасного усунення. Уникнення цих ризиків дасть змогу реалізувати реальні перспективи зміцнення економічної безпеки завдяки сукупній дії сукупних факторів, серед яких слід назвати розширення та диверсифікацію ринків збуту вітчизняної продукції, появу альтернативних джерел постачання, можливостей залучати іноземні підприємства і покращення інституційної структури національної економіки.

Ключові слова: зовнішня торгівля, імпорт, експорт, Європейський Союз, ризик, асоціація, бар'єр.

З підписанням Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (*Association Agreement between the European Union and Ukraine*) [4] у 2014 році було законодавчо закріплено процес глибокої лібералізації в Україні ринку товарів, послуг, потоків капіталу та, певною мірою, торгівлі робочою силою. По-перше, угода передбачає істотне зниження імпорتنих мит на українські товари.

Аналіз стану зовнішньо-торговельних взаємовідносин України та ЄС дає змогу встановити такі особливості:

1) Концентрація торгівлі України з країнами ЄС нерівномірна. Отже, майже 70,0% обсягу зовнішньої торгівлі між Україною та ЄС займають сім країн: Німеччина, Польща, Італія, Угорщина, Нідерланди, Франція та Іспанія. Це свідчить про великий потенціал для розвитку двосторонніх відносин з країнами ЄС.

2) Товарна структура торгівлі між Україною та ЄС є наперед вирішеною, і необхідно збільшувати частку товарів з вищою доданою вартістю. Підписання Угоди про асоціацію з ЄС дає Україні можливість експортувати велику кількість товарів до ЄС без мита та за значно нижчими тарифами, ніж раніше. Основу українського експорту до ЄС у 2022 році становили продовольство та сільськогосподарська сировина (12,2 млрд дол. США, що становить 33,3% від загального експорту України до ЄС), що на 1,8 млрд дол. США перевищувало рівень пропозиції металів та виробів з них. США (16,5%) імпортують товари з Європейського Союзу. [5,6]

3) У 2022 році Україна експортувала 99,8 млн тонн товарів на 44,1 млрд доларів. З цієї суми 63% припало на країни ЄС (\$27,9 млрд). Серед країн ЄС найбільше екпортують Польща (\$6,6 млрд), Румунія (\$3,8 млрд), Угорщина (\$2,27 млрд), Німеччина (\$2,23 млрд), Італія (\$1,5 млрд) та Іспанія (\$1,5 млрд). За межами ЄС найбільшим експортним ринком є Туреччина (\$2,9 млрд), випереджаючи Китай (\$2,46 млрд). Але при цьому експорт до Туреччини впав за рік на 29%, а до Китаю – на 69%. [5]

«Українські підприємства експортували товарів на \$44,1 млрд, вагою 99,8 млн тонн (з них 16,3 млн тонн – через зерновий коридор). В умовах війни

це подвиг», – підкреслює *Перший віцепрем'єр-міністр, Міністр економіки України Свиріденко Ю.* [6]

За словами першого віце-прем'єр-міністра України, міністра економіки, всі дані є оперативною статистикою. Оновлені дані будуть опубліковані 15 лютого. За валютним (і за обсягом) лідером, за попередніми даними, є кукурудза.

Експорт цієї товарної групи досяг 24,99 млн тонн на суму 5,94 млрд доларів США, що на 1% більше, ніж у 2021 році. На другому місці експорт соняшникової олії: 5,46 млрд доларів США. При цьому насіння соняшнику також потрапило в ТОП-10. Україна експортувала 2,7 млн тонн продукту на 1,255 млрд доларів, що в 33 рази більше, ніж торік.

«Це такий обсяг, з яким олійні заводи не впораються. Я сподіваюся, що до 2023 року ми матимемо протитечію, коли експорт насіння зменшиться, а експорт олії — пропорційно збільшиться», – зазначає Торговий представник України (заступник Міністра економіки) Тарас Качка.

Україна експортувала 11,2 млн тонн пшениці на 2,6 млрд доларів. Лише у вересні Україна експортувала понад 1 млн тонн. Тож порівняно з минулим роком маємо на 44,1% менше обсягів і на 44,7% менше фінансування. 3,12 млн тонн ріпаку принесли Україні \$1,54 млрд виручки [6].

4) Дослідження торгового паритету щодо технологічного рівня поставок української продукції показують явне відставання від країн ЄС. Врахування характеру взаємних обмінів дозволить Україні визначити структурні особливості двосторонніх відносин з країнами ЄС з метою досягнення більш доступної та збалансованості торгівлі. Загалом Україна досягла торгового паритету лише з 11 країнами ЄС. При цьому в 2022 році високотехнологічна група досягла паритету лише з Литвою та Угорщиною, середньовисокотехнологічна – Латвією, Литвою, Естонією, Португалією, Кіпром та Угорщиною, середньо-низькотехнологічна – група - Болгарія, Естонія, Іспанія, Італія, Кіпр, Латвія, Португалія, Словаччина, Хорватія, Чехія, Нідерланди та Румунія.

5) Модель співробітництва між Україною та ЄС за принципом «стратегії win-win» відповідає економічним інтересам України. При формуванні типу відносин між Україною та державами-членами ЄС та встановленні рівня торговельної рівності Д.К. Мідж (*Lukas Linsi, Brian Burgoon, Daniel K Mügge (2023)*) рекомендує прийняти чотири типи оцінок торговельного процесу, спираючись на теоретичні перспективи ізоляціонізму, меркантилізму, протекціонізму та лібералізму [7].

Водночас існують певні ризики в процесі реалізації Угоди про асоціацію:

1) Розрив між фактичною і юридичною імплементацією. Найбільшою загрозою є розрив між імплементацією переліку нормативно-правових актів ЄС у національне законодавство та його реальним впровадженням на практиці. Адже існує ризик того, що економіка країни не зможе перейти на нові правила навіть із перехідним періодом, передбаченим цією угодою.

2) Запровадження європейських стандартів призводить до зростання витрат домогосподарств. Вищі рівні безпеки означають, що продукти, які не відповідають вимогам безпеки, але можуть бути дешевшими, будуть витіснені з ринку. Це стосується як товарів вітчизняних виробників, які не можуть адаптуватися до нових вимог, так і імпортованих, менш безпечних.

3) Певне витіснення вітчизняних виробників. Зниження податкових ставок на імпортовані товари з ЄС посилює конкуренцію на внутрішньому ринку. В основному це стосується виробників продуктів харчування (імпортне мито знижено з 10,8% до 1,5%) і текстилю (імпортне мито знижено з 6,4% до 0%). Водночас ймовірність значного переміщення вітчизняних виробників через зниження імпортованих тарифів на товари ЄС є досить низькою, оскільки Україна значно знизила тарифи після вступу до СОТ.

4) Існує дисбаланс між позиціонуванням на ринку ЄС і позиціонуванням на внутрішньому ринку. Отримання права безмитного експорту на ринок ЄС більшості товарів створило б стимул для вітчизняних виробників повністю зосередитися на цьому ринку, не звертаючи уваги на потреби внутрішнього ринку.

5) Зберегти спеціалізацію української експортної продукції з відносно низькою доданою вартістю. Досвід України з СОТ показує, що традиційні українські експортні сектори, чорна металургія та сільськогосподарські виробники отримують найбільше виграшу від глобальних торгових угод.

б) Крім того, ризики, пов'язані з функціонуванням Угоди про вільну торгівлю з ЄС, окреслені в праці Кумар С. (*Madan Lal, Satish Kumar, Dharen Kumar Pandey, Varun Kumar Rai, Weng Marc Lim (2023)*), вони повинні включати необхідність залучення значних фінансових ресурсів для адаптації та імплементації нових законодавчих актів, необхідність оновлення та зміни технологій виробництва, зростання збитків в окремих секторах України через низьку конкурентоспроможність;

- нестача коштів, необхідність пошуку партнерів та інвесторів для модернізації існуючого виробництва;

- зниження конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції на внутрішньому ринку через наявність потужних національних систем підтримки сільського господарства в ЄС та інших країнах [8].

Водночас не слід забувати про існуючі з українського боку перешкоди, які, на думку Д. Гамільтона (*Hamilton, Daniel S., and Quinlan, Joseph P., The Transatlantic Economy (2023)*) безпосередньо заважають розвитку двосторонніх торговельних відносин, серед яких слід назвати:

- 1) Система повернення заборгованості з ПДВ експортерам непрозора та неефективна, серйозність цієї проблеми «знято», але компанії, які не приєдналися до системи автоматичного відшкодування ПДВ, все ще почуваються так само, крім того, проблеми залишаються з накопиченою раніше заборгованістю з повернення податку;

- 2) процедури митного оформлення («розмитнення») є тривалими та громіздкими через застарілі методи управління, які не ґрунтуються на аналізі ризиків і часто потребують додаткової документації (особливо тієї, що містить комерційну таємницю);

- 3) обмеження державних закупівель для іноземних операторів;

4) Внутрішню систему визначення вартості зі сплатою мита змінено відповідно до стандартів СОТ;

5) Забезпечення ефективного захисту дотримання прав інтелектуальної власності [9].

Висновки. Подолання зазначених бар'єрів перебуває у площині реформ реалізації, передбачених системою виконавчої влади. Проте відстрочка впровадження є неприйнятною, оскільки це завадить Україні ефективно скористатися перевагами Угоди про асоціацію. Крім того, національні виробники не зможуть конкурувати з продукцією ЄС, що призведе до її подальшого виходу з внутрішнього ринку. Тому можна стверджувати, що додаткові ризики, пов'язані з поглибленням інтеграції України в європейський економічний простір, потребують врахування та своєчасного усунення. Уникнення цих ризиків дасть змогу реалізувати реальні перспективи зміцнення економічної безпеки завдяки сукупній дії сукупних факторів, серед яких слід назвати розширення та диверсифікацію ринків збуту вітчизняної продукції, появу альтернативних джерел постачання, можливостей залучати іноземні підприємства і покращення інституційної структури національної економіки.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Association Agreement EU – Ukraine: Risks and Benefits for business // Green Mind URL: greenmind.com.ua/en/meropriyatiya/soglashenie-ob-assotsiatsii-ukraina-es-riski-i-preimushchestva-dlya-biznesa.html (Дата звернення 10.10.2023)

2. Export of goods and services (% of GDP) URL: <http://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.ZS>. (Дата звернення 10.10.2023)

3. Рішення Європейської Комісії від 26 січня 2015 року № 2015/110 URL: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:JOL_2015_020_R_0004&from=EN. (Дата звернення 10.10.2023)

4. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом URL: http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_Ukraine-

EU_Association_Agreement_(body).pdf. (Дата звернення 11.10.2023)

5. International trade statistics: trends in second quarter 2023. URL: <https://www.oecd.org/newsroom/international-trade-statistics-trends-in-second-quarter-2023.htm> (Дата звернення 11.10.2023)

6. Євросоюз залишається найбільшим ринком експорту для України – у 2022 році Україна експортувала до ЄС 63% товарів. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/novyny/yevrosoyuz-zalyshayetsya-naybilshym-rynkom-eksportu-dlya-ukrayiny-u-2022-roci-ukrayina-0#:~:text=%D0%97%D0%B0%20%D0%BF%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D1%96%D0%BC%D0%B8%20%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%BC%D0%B8%2C%20%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%BE%D0%BC%20%D0%BF%D0%BE,%D0%A2%D0%9E%D0%9F%2D10%20%D0%B2%D1%85%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%82%D1%8C%20%D0%BD%D0%B0%D1%81%D1%96%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D1%81%D0%BE%D0%BD%D1%8F%D1%88%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D1%83>. (Дата звернення 11.10.2023)

7. Lukas Linsi, Brian Burgoon, Daniel K Mügge, The Problem with Trade Measurement in International Relations, *International Studies Quarterly*, Volume 67, Issue 2, June 2023, sqad020, <https://doi.org/10.1093/isq/sqad020>

8. Madan Lal, Satish Kumar, Dharen Kumar Pandey, Varun Kumar Rai, Weng Marc Lim, Exchange rate volatility and international trade, *Journal of Business Research*, Volume 167, 2023, 114156, ISSN 0148-2963, <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2023.114156>.

9. Hamilton, Daniel S., and Quinlan, Joseph P., *The Transatlantic Economy 2023: Annual Survey of Jobs, Trade and Investment between the United States and Europe*. Washington, DC: Foreign Policy Institute, Johns Hopkins University SAIS/Transatlantic Leadership Network, 2023.

**ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ КРЕДИТОРСЬКОЮ
ЗАБОРГОВАНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА**

Пеняк Юлія Сергіївна

кандидат економічних наук, доцент
доцент кафедри обліку та оподаткування

Абрамова Ольга Сергіївна

кандидат економічних наук, доцент
доцент кафедри обліку та оподаткування

Ольховецька Поліна Олександрівна

здобувач вищої освіти, другий (магістерський) рівень вищої освіти
ННІ «Каразінський банківський інститут»

Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна,
Харків, Україна

Анотація. В статті окреслено особливості управління кредиторською заборгованістю та визначено актуальні напрями удосконалення її організації на підприємстві. Досліджено погляди вчених щодо поняття розрахунків з постачальниками та підрядниками на підприємстві.

Доведено, що управління кредиторською заборгованістю залишається актуальною задачею для підприємств, оскільки воно допомагає забезпечити фінансову стійкість і ефективність операцій. Виокремлено проблемні аспекти управління кредиторською заборгованістю та для їх вирішення наведено напрями оптимізація обліку та управління кредиторською заборгованістю, що допоможе зменшити фінансові ризики та забезпечити стабільність фінансового стану підприємства.

Ключові слова: кредиторська заборгованість, облік, управління, розрахунки з постачальниками та підрядниками, підприємство.

Управління кредиторською заборгованістю є надзвичайно важливим аспектом фінансового управління для бізнесу будь-якого розміру і галузі, оскільки затримки у платежах можуть призвести до серйозних фінансових

проблем. Керування кредиторською заборгованістю допомагає забезпечити належний рівень ліквідності, що дозволяє компанії вчасно виконувати свої фінансові зобов'язання та уникати зайвих фінансових витрат, пов'язаних з платежами за заборгованість, такими як пені, плати за прострочення та інші витрати.

Разом з цим, вчасна сплата кредиторам сприяє підтримці доброї репутації компанії та створює позитивне враження серед партнерів та інвесторів. Саме тому управління кредиторською заборгованістю залишається актуальною задачею для підприємств, що допомагає забезпечити фінансову стійкість і ефективність операцій.

Актуальність даного питання поглиблюється високим ступенем зацікавленості та значною кількістю наукових праць вчених, керуючих менеджерів. Проте, сучасні умови глобалізації економічних процесів вимагають формування нових підходів управління розрахунків з постачальниками та перспективних орієнтирів управління бізнес-процесами.

Проблемні аспекти управління кредиторською заборгованістю підприємства можуть виникати з різних причин і вимагають уважного аналізу та ефективного управління [1, с. 850].

Тому, метою статті є дослідження особливостей управління кредиторською заборгованістю підприємства, що сприятиме виявленню способів оптимізації управління кредиторською заборгованістю.

Розрахунки з постачальниками і підрядниками є важливим елементом складного механізму будь-якого підприємства. Саме тому вивченню цієї категорії необхідно приділяти багато часу, адже від ухвалених рішень залежить стан та перспективи розвитку підприємства.

Існує досить велика кількість досліджень у галузі обліку та аналізу розрахунків з постачальниками та підрядниками. Погляди вчених щодо поняття розрахунків з постачальниками та підрядниками на підприємстві визначені у таблиці 1.1.

Трактування поняття розрахунків з постачальниками та підрядниками на підприємстві

Джерело	Визначення автора	Власний коментар
Буркова Л.А. [2, с.139]	Господарські зв'язки з постачальниками та підрядниками є головною умовою діяльності підприємства будь-якої форми власності та галузевої власності. Ці зв'язки призводять, до безперебійного постачання, безперервного технологічного процесу виробництва. Крім того, вони забезпечують своєчасність відвантаження. Взаємини між покупцями та продавцями оформляються відповідними договорами, в яких одна з компаній виступає у ролі постачальника товарів (робіт, послуг), а інша організація представлена в вигляді покупця продукції	Постачальник представлений юридичним або фізичною особою, яка здійснює фінансово-господарську діяльність через продаж ТМЦ (товарно-матеріальних) цінностей)
Мягких І.М [3, с .443].	Постачальниками для організації, яка займається торгівлею, можуть бути будь-які організації та підприємства, які надають товарно-матеріальні запаси або надають різні послуги	Автор робить акцент на тому, що підприємства які надають різного роду послуги можуть бути постачальниками для інших підприємств
Яструбський М., Левкович І. [4, с.73]	У разі недоставки постачальником якісного товару, покупець може звернутися за послугами до іншої компанії для придбання необхідних товарів чи отримання відповідних послуг.	За порушення умов договору поставки, передбачені різного роду пені, штрафи, неустойки, які виплачує сторона, що порушила зобов'язання.

Джерело: систематизовано авторами

На нашу думку для вдосконалення обліку розрахунків з постачальниками та підрядниками потрібно вдосконалити не лише теоретичні розробки відносно системи обліку поточних зобов'язань, а й практичне впровадження. Доцільно розробити схему документування розрахунків між постачальниками, підрядниками та покупцями залежно від терміну та форм оплати, схему документообігу розрахунків із постачальниками та підрядниками на підприємстві, що дасть змогу повністю розкрити облікову інформацію для ефективного управління господарською діяльністю підприємств.

Як правило, розрахунки з підрядниками і постачальниками підприємства здійснюються після виконання замовлених робіт, отримання послуг або відвантаження від товарно-матеріальних цінностей. Форми розрахунків між собою підприємства вправі вибирати самостійно, закріплюючи свій вибір у укладеному договорі.

Для оптимізації обліку та управління кредиторською заборгованістю

підприємства рекомендується виконати наступні кроки (табл. 2).

Таблиця 2

Напрями оптимізації управління кредиторською заборгованістю

№	Напрямок	Рекомендації
1.	Аналіз кредиторської заборгованості.	Проводити детальний аналіз поточних зобов'язань перед постачальниками. Визначати строк погашення кожної заборгованості та її обсяг.
2.	Оцінка фінансового стану.	Перевіряти фінансовий стан підприємства та його здатність вчасно погашати зобов'язання.
3.	Укладання плану оплати.	Розробити план погашення заборгованості, враховуючи фінансові можливості підприємства.
4.	Переговори з постачальниками.	Проводити переговори з постачальниками щодо можливості зміни строків оплати чи отримання знижок за вчасну оплату.
5.	Автоматизація обліку.	Використовувати спеціалізоване програмне забезпечення для обліку зобов'язань і платежів.
6.	Ведення реєстру кредиторської заборгованості.	Підтримувати актуальний реєстр всіх заборгованостей та стежити за їх станом.
7.	Моніторинг та аналіз заборгованості.	Регулярно відстежувати платежі та оцінювати, чи відповідає плану погашення. Аналізувати ефективність впроваджених оптимізаційних заходів.
8.	Робота над управлінням ліквідністю.	Визначати оптимальний рівень запасів та оборотних коштів для забезпечення платежів
9.	Управління дебіторською заборгованістю.	Рівноважно управляти дебіторською заборгованістю, щоб не допускати переплат та заборгованості перед клієнтами.
10.	Консультації з фінансовими експертами:	У разі потреби звертатися до фінансових консультантів або аудиторів для отримання професійної допомоги.

Джерело: розроблено авторами

Початок співпраці підприємства зі своїми постачальниками і підрядниками починається з укладення договору між ними, в якому, відповідно до положень чинного законодавства, в обов'язковому порядку повинні бути представлені [5, с. 9]: реквізити обох укладених договором сторін; сума договору і термін, на який він був укладений; предмет договору (послуги, товару або роботи); порядок і терміни надання послуг, виконання робіт або поставки матеріальних цінностей; порядок здійснення документообігу та розрахунків між заключними договірними сторонами; порядок нарахування штрафних санкцій за договором та регулювання виниклих розбіжностей між сторонами.

Отже, облік розрахунків з постачальниками та підрядниками є важливим елементом фінансового управління підприємства і допомагає забезпечити його ефективну роботу та стійкість на ринку. Оптимізація обліку та управління кредиторською заборгованістю допоможе зменшити фінансові ризики та

забезпечити стабільність фінансового стану підприємства. Для успішного управління кредиторською заборгованістю підприємства важливо враховувати всі ці аспекти і розробляти стратегію, яка дозволить уникнути проблем і забезпечити стабільність фінансового стану підприємства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Пеняк Ю.С., & Беляєва Л.А. Обліково-аналітичне забезпечення управління результативністю діяльності підприємства. *Topical issues of modern science, society and education. Proceedings of the 8th International scientific and practical conference. SPC "Sci-conf.com.ua"*. Kharkiv, Ukraine. 2022, С.849-854.

URL <https://sci-conf.com.ua/viii-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-topical-issues-of-modern-science-society-and-education-26-28-fevralya-2022-goda-harkov-ukraina-arhiv/> (дата звернення 19.09.2023).

2. Буркова Л.А. Проблемні аспекти обліку й оподаткування розрахунків з постачальниками та підрядниками. *Фінансовий простір*, 2020 №4(40). С. 131-139. URL: [https://doi.org/10.18371/fr.4\(40\).2020.221716](https://doi.org/10.18371/fr.4(40).2020.221716) (дата звернення 22.09.2023).

3. Мягких І. М. Проблеми використання проектного підходу для розвитку підприємництва. *Матеріали ІІ всеукраїнської наукової Інтернет-конференції «Освітньо-інноваційна інтерактивна платформа «Підприємницькі ініціативи»*. 2017, С. 443-448. URL:https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/9964/1/OIP2017_P443-448.pdf (дата звернення 22.09.2023).

4. Яструбський М., & Левкович І. (2022). Проблеми обліку розрахунків з дебіторами і кредиторами. *Економіка та суспільство*, (38). С.73-78. URL:<https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-50> (дата звернення 05.10.2023).

5. Belyaeva, L.A., Lukin, V.A., & Peniak, Y.S. Principles and quality characteristics in international and national accounting systems // *Monographic series «European Science»*. 2022, Book 8. Part 3. с.6-15. "Science for modern man '2022", Karlsruhe, Germany. URL: <https://desymp.promonograph.org/index.php/sge/issue/view/sge08-03/sge08-03>. (дата звернення 19.09.2023).

АНАЛІЗ ПРОБЛЕМ ТА ПЕРСПЕКТИВ ІНТЕГРАЦІЇ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В СПІЛЬНУ ЕНЕРГЕТИЧНУ СИСТЕМУ ЄС

Уханова Інна Олегівна,

к.е.н., доцент

Магдич Юлія Олегівна,

магістрантка

Одеський національний економічний університет

м. Одеса, Україна

Анотація. Метою дослідження є проаналізувати та узагальнити основні проблеми та перспективи інтеграції енергетичної системи України до спільної енергетичної системи ЄС. Проаналізовано складові та особливості енергетичної стратегії України та ЄС, статистичні дані показників енергетичного сектору ЄС та України у розрізі виробництва енергії, джерел виробництва енергії. Економічну ефективність енергетичної політики України проаналізовано за показником паливно-енергетичного балансу. Зроблено узагальнення проблем інтеграції України до енергетичної системи ЄС.

Ключові слова: енергетична система, інтеграція, паливно-енергетичний баланс, динаміка виробництва електроенергії, експорт, імпорт.

Ефективне функціонування економіки будь-якої країни неможливе без розвитку енергетики та енергетичного комплексу, що є основою для стабільної роботи промислових підприємств та комерційного сектору. Питання набуває ще більшої актуальності з огляду на те, що у 2022 році світ зіткнувся з енергетичною кризою, посиленою російською військовою агресією проти України.

Однією з основних засад зовнішньої політики України визначено забезпечення інтеграції до європейського політичного, економічного, правового простору з метою набуття членства в ЄС. Угоду про асоціацію між Україною та

ЄС можна вважати найважливішим документом, що охоплює всі сфери економіки та накладає на Україну низку зобов'язань, у тому числі щодо реформування енергетичного сектору шляхом підвищення енергоефективності [1].

Порівняння енергетичної стратегії ЄС та України дає змогу зробити висновок, що вони направлені на покращення енергетичної ефективності, розвиток відновлюваних джерел енергії і зміцнення енергетичної незалежності, хоча темпи та масштаби цих процесів відрізняються. Також варто відзначити, що обидві сторони працюють над забезпеченням стабільності, розвитку та зменшення негативного впливу на навколишнє середовище (таблиця 1).

Таблиця 1

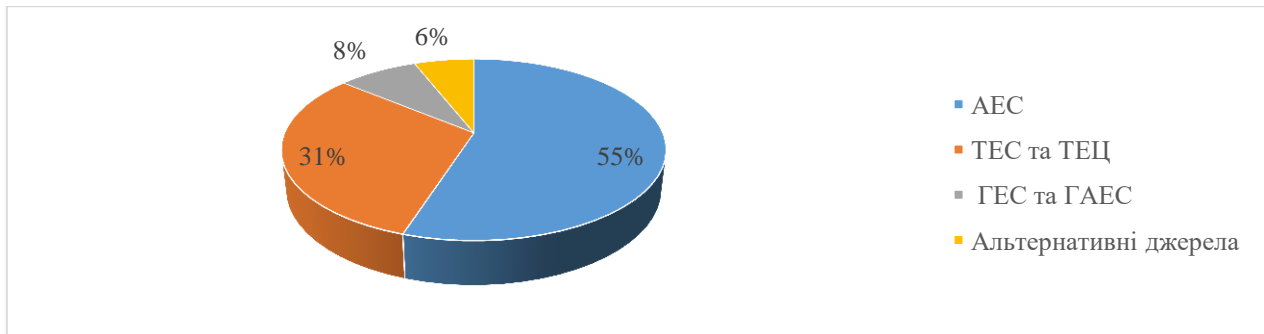
Порівняння енергетичних стратегій України та ЄС

Ключові пункти	ЄС	Україна
Джерела енергії	працює над зменшенням залежності від вугілля та інших викопних видів палива і переходу до відновлюваної енергії	залежить від вугілля та інших викопних видів палива, але також розвиває відновлювану енергію
Цілі	встановив цілі зменшення викидів парникових газів та споживання енергії з невідновлюваних джерел	є плани поступового зменшення використання вугілля та збільшення ролі відновлюваних джерел енергії
Політика та регулювання	існує широке законодавство та політика, спрямовані на підтримку відновлюваної енергії, енергоємність будівель, рівень енергоефективності тощо	працює над реформами та політиками, спрямованими на покращення енергоефективності та розвиток відновлюваних джерел енергії.
Інфраструктура	існує розвинена енергетична інфраструктура, включаючи мережі передачі та сховища енергії	займається покращенням енергетичної інфраструктури, але ще потрібно багато роботи для досягнення рівня ЄС
Енергоефективність	сприяє енергоефективності як одному з ключових елементів енергетичних стратегій	продовжує боротися з високим рівнем енергоємності господарства, працює над поліпшенням енергоефективності
Ядерна енергетика	планує виділити ядерну енергетику з енергетичного балансу, на користь відновлюваних джерел	вбачає ядерну енергетику як важливий складник енергетичної стратегії, потрібно виконати комплекс завдань щодо безпеки галузі
Енергозбереження та екологічна безпека	високо цінує екологічну безпеку і включає подальше зменшення викидів вуглецю	намагається покращити екологічну безпеку, проте змушена зосередитися на енергетичному забезпеченні
Енергетична незалежність	намагається розширити енергетичну незалежність, розробляючи внутрішні ресурси та розширюючи мережі поставок	також прагне до енергетичної незалежності

Джерело: складено за [2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11]

Для більш детального аналізу енергетичного сектору ЄС та України, розглянемо їх потужності з виробництва електроенергії. У 2018 в Україні було

вироблено 159 351 ГВт год. електроенергії, більша частка — державними підприємствами (рис. 1). НАЕК «Енергоатом» керує роботою атомних електростанцій, які виробляють близько половини електроенергії в країні. Ще 7–10 % електроенергії в Україні виробляють гідроелектростанції, які перебувають на балансі «Укргідроенерго», близько 8 % — вугільні та теплові електростанції, які належать «Центренерго». Приватна Група ДТЕК виробляє 23 % електроенергії на вугільних і теплових електростанціях [12].

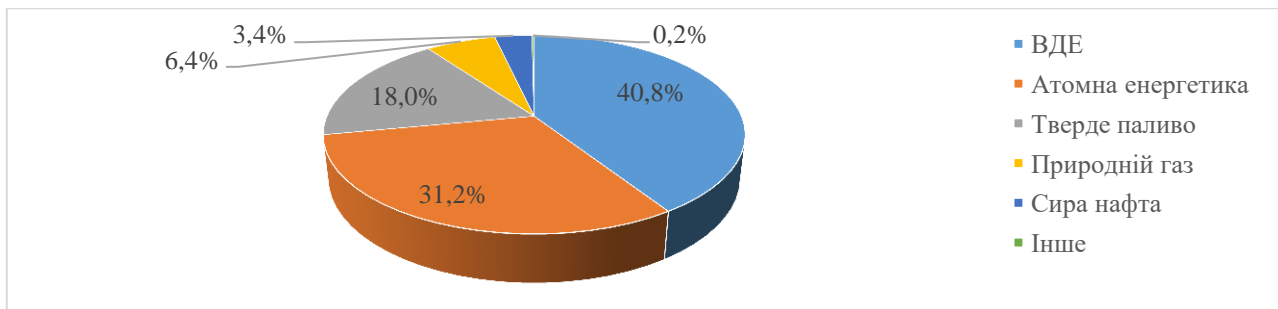

Рис. 1. Структура виробництва електроенергії України у 2018 р.

Джерело: складено за [12]

У 2021 році в ЄС відновлювана енергія була провідним джерелом у виробництві електроенергії (38%), випереджаючи викопне паливо (36%) і атомні електростанції (25%). Серед відновлюваних джерел найбільша частка електроенергії надходила від вітрових турбін і гідроелектростанцій (по 13%), біопалива та сонячної енергії (по 6%).

Джерела виробництва електроенергії відрізняються в країнах-членах, так у 2021 році в Данії майже половина виробництва електроенергії (49%) була отримана від енергії вітру, 60% виробництва електроенергії в Австрії припадало на гідроелектростанції, понад 80% електроенергії виробляється з викопного палива на Мальті, Кіпрі та в Польщі, майже 70% електроенергії виробляється на атомних електростанціях у Франції, за якою йдуть Словаччина та Бельгія з приблизно 50% [13]. Частку основного виробництва за джерелами енергії у 2021 р наведено на рис. 2.

Рис. 2. Частка основного виробництва за джерелами енергії у 2021 р у ЄС

Джерело: складено за [13]

Загалом, в структурі виробництва електроенергії в ЄС значно більшою є питома вага відновлюваних джерел енергії, таких як сонячна та вітрова енергія, порівняно з Україною. Україна розраховує на вугільну енергетику та атомну енергію, але також активно розвиває використання відновлюваних джерел енергії для диверсифікації джерел виробництва. Україна та ЄС прагнуть застосовувати більш екологічно стійкі способи виробництва енергії, проте в ЄС цей процес проходить швидше через більш великі інвестиції та політичну волю. В Україні спостерігається зростання споживання електроенергії, тоді як в ЄС спостерігається тенденція до зниження споживання через засоби енергоефективності та використання відновлюваних джерел.

Через російське вторгнення, тимчасову окупацію певних територій та ракетні атаки Україна втратила близько 10 ГВт потужностей різних видів генерації, 6 ГВт з яких – Запорізька АЕС. Крім того, близько чверті потужності відновлювальних джерел енергії розташовані на окупованих територіях, зокрема 75% вітроелектростанцій та до 15% об'єктів сонячної енергетики [14]. Між тим, в останні роки до вторгнення спостерігалось поступове зменшення енергоемності ВВП України. Одним з факторів, що вплинули на скорочення споживання енергії, є подорожчання енергоресурсу. Іншим фактором є зменшення промислового виробництва товарів у зв'язку з кризовими економічно-політичними явищами [15]. Важливою умовою енергетичної безпеки України залишається зменшення залежності країни від імпорту енергоносіїв. Тому політика енергозбереження в умовах постійного зростання

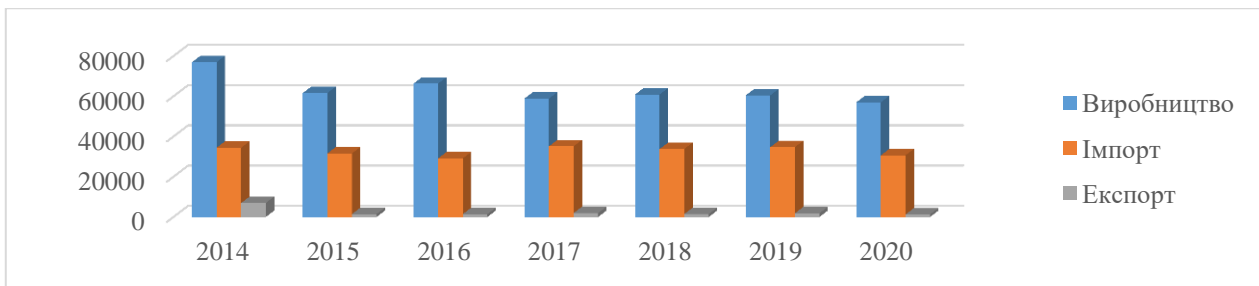
вартості енергоресурсів є одним із пріоритетних напрямків України.

Важливим аналітичним показником для оцінки економічної ефективності енергетичної політики держави є паливно-енергетичний баланс (ПЕБ) -співвідношення наявних паливно-енергетичних ресурсів в країні з їхнім використанням [16]. Аналіз динаміки виробництва первинної енергії за енергетичним балансом України у період 2014 – 2020 рр. дає змогу сказати, що відповідно до енергетичної стратегії та Угоди про асоціацію збільшує виробництво вітрової та сонячної енергії, зменшує частку вугілля та теплоенергії. Однак частка природнього газу та атомної енергії залишається майже незміною. Протягом 2014-2015 найбільшу частку у структурі імпорту займав природній газ, другу – вугілля, третю – нафтопродукти; протягом 2016 -2020 рр. найбільшу частку імпорту складають вугілля, нафтопродукти і лише потім – природній газ. Варто відмітити, що спостерігається зменшення імпорту природнього газу та збільшення імпорту вугілля та нафтопродуктів. Протягом 2015 – 2020 рр. частка вугілля у структурі експорту стала чи не найменшою, найбільшу частку мають електроенергія, біопаливо та нафтопродукти. Можемо зазначити, що атомну, вітрову, гідроенергію Україна виробляє лише для забезпечення власних потреб, але цього не достатньо, тому є необхідність імпортувати енергоресурси.

Експорт електроенергії протягом аналізованого періоду зменшився, однак збільшився її імпорт (але торгівельний баланс все ще зберігається позитивним).

Взагалі слід відмітити загальну тенденцію до зменшення виробництва та експорту первинної енергії.

Протягом 2017-2020 рр. частка імпорту первинної енергії складе майже половину від частки загального виробництва, а частка експорту стає все меншою. Таким чином зростає імпортозалежність енергоресурсів, зменшується власне виробництво та постає загроза енергетичній безпеці та незалежності України (Рис. 3).

Рис. 3. Динаміка виробництва, експорту та імпорту за енергетичним балансом України 2014-2020 рр. у тис. тон нафт. еквів.

Джерело: складено за [17]

До початку повномасштабної війни Україна експортувала електроенергію до чотирьох країн – Польщі, Румунії, Словаччини та Угорщини. У Румунію йшли невеликі обсяги, до інших країн – 80-100 тисяч МВт-год на місяць. З 16 березня 2022 року українська енергосистема почала працювати синхронно із європейською континентальною мережею ENTSO-E. За березень Україна експортував лише 9,6 тисячі МВт-год до Польщі, у квітні – 121,5 тисячі. У травні Україна продавала електроенергію Молдові (58,5 тисяч МВт-год) та Польщі (140,7 тисяч МВт-год), у червні – Румунії (2,3 тисячі МВт-год), Молдові (85,2 тисяч МВт-год) та Польщі (150,6 тисяч МВт-год). З липня до жовтня 2022 р. Україна експортувала електроенергію до чотирьох країн - Молдови, Польщі, Румунії та Словаччини. Після першого масованого ракетного обстрілу 10 жовтня 2022, спрямованого на енергетичну інфраструктуру, Україна зупинила експорт електроенергії до Європи, щоб забезпечити власні потреби, але на початку березня 2022 експорт відновлено до Молдови, Польщі, Словаччини [18].

Відповідно до результатів моніторингу інформаційно-аналітичних матеріалів проведеного Національним Інститутом Стратегічних Досліджень, присвячених енергетичним проблемам України, можемо виокремити загальний перелік викликів і загроз енергетичній безпеці, які експерти зазначеної сфери вважають найбільш актуальними на сучасному етапі. Цей перелік, зокрема, включає [19]:

- надвисоку енергоємність ВВП країни;
- нераціональну структуру споживання паливно-енергетичних ресурсів в Україні;
- стали тенденцію до зниження видобутку власних ресурсів вугілля, нафти, природного газу, що призводить до зростання енергозалежності держави;
- застарілість основних фондів вітчизняного паливно-енергетичного комплексу (ПЕК), що негативно відбивається на ефективності роботи галузі.

Подібність наведеного переліку викликам та загрозам, визначеним в Енергетичній стратегії України на період до 2030 року, дозволяє дійти висновку, що з моменту ухвалення даної Стратегії переважна більшість проблем вітчизняної енергетики не знайшла розв'язання. Більш того, через посилення негативного впливу низки чинників внутрішнього та зовнішнього походження окремі проблеми набули подальшого загострення.

Інтеграція енергетичних систем України та ЄС є складним процесом, який потребує вирішення технічних, інфраструктурних, регуляторних та енергетичних питань. Проблеми у інтеграції енергетичних систем можуть включати наступні аспекти [19]:

- Технічна несумісність: Українська енергетична система має відмінності від систем ЄС, таких як різні стандарти, напруги та частоти.
- Недостатня розвиненість інфраструктури: Інтеграція потребує створення спільної інфраструктури, яка забезпечує передачу енергії, зокрема мережі передачі, підстанцій та інших компонентів. Україні потрібна допомога ЄС для модернізації своєї енергетичної інфраструктури. На сьогодні гострою є проблема транспортування енергоресурсів з України в країни ЄС.
- Регуляторні вимоги: Інтеграція вимагає вирішення багатьох регуляторних питань, включаючи гармонізацію стандартів, правил експлуатації та тарифів. Це може бути складним завданням, оскільки системи мають різні законодавчі та регуляторні рамки. На сьогодні відмічається відсутність єдиної стратегії співпраці в енергетичній сфері, відсутність чітко сформульованої

нормативно-правової бази для регулювання енергетичної політики України та ЄС. Окрім того, енергетична політика ЄС є складною в зв'язку з політико-економічними розбіжностями членів ЄС, що є перешкодою для створення цілісної енергетичної політики, яку не має можливості швидко вирішити.

- Енергетична безпека: Україна стикається з проблемою залежності від імпорту енергоресурсів, зокрема природного газу. Інтеграція у спільну енергетичну систему може допомогти українській енергетиці диверсифікувати джерела постачання та зменшити залежність від одного постачальника.

Мж тим, Україна знаходиться в числі держав, що охоплені положеннями «Східного партнерства» ЄС, яке передбачає, у тому числі підтримку регіональних ринків електроенергії, розвиток відновлюваних джерел енергії та збільшення енергоефективності, створення техніко-економічних обґрунтувань і планів дій в сфері енергетичної стабільності [20]. Можна зазначити, що інтеграція українського енергетичного ринку з спільним ринком ЄС може мати наступні переваги для України: отримання споживача енергії, який є привабливим як за ціновим чинником, так і за надійністю та довготривалістю співпраці, формування взаємоприйнятних законодавчих норм регулювання енергетичного сектору та отримання стимулу для розвитку багаторівневого регіонального співробітництва.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Фінансові важелі впливу на енергоємність економіки: виклики та перспективи реалізації в Україні URL: https://www.econ.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/31_70_4/31_70_4_2/17.pdf.

2. Енергетична стратегія України на період до 2035 р. – URL: https://www.nas.gov.ua/siaz/Ways_of_development_of_Ukrainian_science/article/15056.3.025.pdf.

3. Енергетична стратегія України на період до 2030 р. URL – Режим доступу до ресурсу: <https://ips.ligazakon.net/document/fn002747?an=5>.

4. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2050 року – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/373-2023-p#Text>.

5. Стратегія майбутнього: Україна - це енергетичний хаб, який допоможе Європі позбутися залежності від росії – URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/strategiia-maibutnoho-ukraina-tse-enerhetychnyi-khab-iakyi-dopomozhe-ievropi-pozbutysia-zalezhnosti-vid-rosii#:~:text=Міністр%20наголосив%2C%20що%20Енергетична%20стратегія,%20європейського%20континенту%20в%20цілому.>

6. Енергетична стратегія – URL: <https://www.mev.gov.ua/reforma/enerhetychna-strategiya>

7. La politique de l'énergie: principes généraux URL: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/fr/sheet/68/la-politique-de-l-energie-principes-generaux#:~:text=Le%20plan%20stratégique%20européen%20pour,technologies%20à%20faible%20intensité%20carbonique.>

8. Energy union URL: https://energy.ec.europa.eu/topics/energy-strategy/energy-union_en.

9. Strategy for an EU external energy engagement URL: https://energy.ec.europa.eu/topics/energy-strategy/strategy-eu-external-energy-engagement_en.

10. Renewable Energy Policy Factsheet European Union // June 2023 – URL: <https://www.eurobserv-er.org/policy-and-statistic-reports/>.

11. Communication from the commission to the european parliament, the council, the european economic and social committee and the committee of the regions URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:5db26ecc-ba4e-4de2-ae08-dba649109d18.0002.03/DOC_1&format=PDF.

12. Україна: електроенергетика – 2022. – URL: https://vue.gov.ua/Україна:_електроенергетика.

13. Shedding light on energy - 2023 edition URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/interactive-publications/energy-2023#:~:text=Some.>

14. Металурги України у 2022 році скоротили споживання електроенергії на 52% р./р. URL: <https://gmk.center/ua/news/metalurgi-ukraini-u-2022-roci-skorotili-spozhivannya-elektroenergii-na-52-r-r/#:~:text=Загалом%20споживання%20електроенергії%20в%20Україні,з%2042%25%20до%2033%25>
15. Бухаріна Л.М. Сучасний стан енергоефективності економіки України / Бухаріна Л.М., Титарчук Д.І. – URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/12/30.pdf>.
16. Що таке паливно-енергетичний баланс – URL: <https://www.ukraine-learns.org/wp-content/uploads/2019/08/Паливно-енергетичний-баланс.pdf>.
17. Офіційний сайт Державного комітету статистики України URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
18. У які країни та скільки електроенергії експортувала Україна під час великої війни – 2023. – URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/05/10/infografika/ekonomika/yaki-krayiny-ta-skilky-elektroenerhiyi-eksportovala-ukrayina-velykoyi-vijny>.
19. "Про відповідність Енергетичної стратегії України на період до 2030 року сучасним викликам і загрозам у сфері енергетичної безпеки". Аналітична доповідь URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/pro-vidpovidnist-energetichnoi-strategii-ukraini-na-period-do-2030>.
20. Гапоненко Г.І., Куликовська Д.Н. Перспективи конвергенції вітчизняного та європейського енергетичних ринків в контексті євроінтеграції України. Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія«Міжнародні відносин. Економіка. Країнознавство. Туризм». 2019. № 9. С. 11-17

УДК 657 (477)

ЗМІНИ В ОБЛІКОВІЙ ПОЛІТИЦІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ ТА ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ

Швець Володимир Євгенович,

канд. екон. наук, професор, професор кафедри обліку і аудиту
Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна

Липинський Богдан Володимирович,

аспірант
Львівський національний університет ім. І. Франка
м. Львів, Україна

Анотація: Досліджено питання законодавчих нововведень пов'язаних з євроінтеграційними процесами в Україні, які необхідно враховувати при формуванні наказу про облікову політику суб'єктів господарювання. Це стосується трудових відносин і законодавства щодо адміністративної відповідальності. У наказі про облікову політику, у розділі управління ризиками, підприємства мають враховувати ризики щодо клієнтів включення до санкційних списків іноземних держав, що передбачено НБУ. Процес діджиталізації в Україні знаходить свій вплив на зміни до облікової політики унаслідок впровадження кращого досвіду компаній та державної політики у сфері цифровізації.

Ключові слова: діджиталізація, євроінтеграція, наказ, облікова політика, суб'єкти господарювання.

Процес євроінтеграції в Україні знаходить свій адекватний відбиток у різноманітних сторонах діяльності суб'єктів господарювання. Це стосується, насамперед наказу про облікову політику суб'єктів господарювання, який має постійно поновлюватись відповідно до вимог чинного законодавства [1]. Враховуючи, що Верховна Рада приймає законодавчі акти щодо інтеграції України до ЄС, тому завданням суб'єктів господарювання є відстеження тих норм які мають відношення до їх діяльності. Зокрема, 2.05.2023 р. Верховною

Радою було прийнято за основу євроінтеграційний проєкт який стосується обов'язки нового роботодавця у тому випадку, коли відбувається передача власником бізнесу суб'єкта господарювання іншій особі. Закон передбачає внесення змін до Кодексу законів про працю України щодо правонаступництва у трудових відносинах (№8244) [2]. Цей законопроект має за мету привести законодавство України про працю у відповідність до положень Директиви Ради № 2001/23/ЄС від 12.03.2001. Прийняття його наблизить національне законодавство, що стосуються охорони прав працівників у випадках передачі підприємств, бізнес-структур або частин підприємств (бізнес-структур) до правового поля ЄС. У законопроекті передбачено:

1) встановлення обов'язку роботодавцеві продовжувати дію трудового договору у випадку передачі власником бізнесу або його частин іншій особі, а також інформування роботодавцями працівників та їх представників про: дату та причини правонаступництва; економічні, технологічні, структурні наслідки правонаступництва або наслідки аналогічного характеру, які впливатимуть на права працівників;

2) передбачення визначень поняття і процедури правонаступництва у трудових відносинах;

3) зобов'язати правонаступника письмово або в електронній формі надати працівникам та виборному органу первинної профспілкової організації, а в разі відсутності первинної профспілкової організації - вільно обраним та уповноваженим представникам працівнику зазначену вище інформацію не пізніше ніж до початку дій, які впливатимуть на трудові права та інтереси працівників.

Наведений вище законопроект (№8244) передбачає можливість представникам працівників ініціювати консультації з роботодавцями щодо причин зміни власника та можливі наслідки для працівників від такого рішення, а також заходи, які сприятимуть уникненню чи пом'якшенню цих наслідків.

Згідно з законопроектом № 7629 «Про внесення змін до Кодексу України

про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності в сфері колективно-договірної діяльності» [3], планується запровадження адміністративної відповідальності за порушення під час укладання колективних договорів та їх виконання. Ці законодавчі ініціативи належать до частини зобов'язань України у сфері європейської інтеграції. Зокрема, законопроект сприятиме посиленню захисту прав як працівників і роботодавців, а також їхніх представників. Новелізація стосується покарання роботодавців за порушення законодавства у сфері колективно-договірної діяльності найманих працівників. Зокрема, Верховна Рада ухвалила законопроект № 7628, який має врегулювати порядок укладання та виконання колективних угод і договорів. Тому цей закон передбачає забезпечення невідворотності покарання у питаннях порушення правовідносин у сферах колективно-договірної діяльності. На основі цього закону буде внесено зміни у Кодекс України про адміністративні правопорушення, зокрема:

- збільшення розміру штрафу за ухилення від участі в колективних переговорах та за ненадання інформації, необхідної для ведення переговорів і здійснення контролю над виконанням угод;

- стягування штрафів за ненадання працівнику відомостей про укладення колективного договору, внесення до нього змін і доповнень.

Не поширюватимуться такі штрафні санкції на осіб, які представляють суб'єктів господарювання при кількості працівників до 25 осіб

Усі положення, про які згадано вище передбачають доповнення до наказу про облікову політику суб'єктів господарювання на підготовчому етапі, зокрема, який включає вивчення установчих документів [4]. Наразі ми стикаємося з проблемою недостатньої кількості нормативно-правової бази, за допомогою якої можна було б створити ефективну методику формуванні наказу про облікову політику суб'єктів господарювання в Україні.

Звісно, що існує чимало проблем при формуванні наказу про облікову політику суб'єктів господарювання в Україні, оскільки в умовах російської агресії не тільки страждають об'єкти інфраструктури дотичні до організації

економіки, але й щодо особливостей діяльності в умовах надзвичайних ситуацій. Зокрема, питання стосується дистанційної роботи та її обліково-аналітичного супровіду. Щоб уникнути цієї проблеми, необхідно постійно стежити за правовими аспектами облікової політики і вчасно вносити адекватні зміни у наказ підприємства враховуючи євроінтеграційні процеси. Вони допоможуть впровадити європейські стандарти в економіку, що сприятиме наближенню до виконання умов членства України в Європейському Союзі.

Облікова політика в умовах війни має враховувати ризики, які можуть виникнути у зв'язку з міжнародними санкціями проти держави-агресора і пов'язаних з Росією іноземних компаній які можуть опинитись дотичними до діяльності будь-якого українського підприємства. Тому, в наказі про облікову політику, у розділі управління ризиками, підприємства мають враховувати такі ризики щодо клієнтів включення до санкційних списків іноземних держав. Такі обставини передбачені Національним банком України. Зокрема, у процесі управління ризиками банки мають враховувати факти включення клієнтів до санкційних списків іноземних держав. Про це Національний банк України повідомив у листі банкам від 2 червня 2023 р. [5]. Окрім репутаційних ризиків для банку, пов'язаних з обслуговуванням підсанкційних клієнтів, також існують ризики блокування коштів, пов'язані зі здійсненням операцій таких клієнтів через кореспондентські рахунки, відкриті в іноземних банках. Для запобігання таким ризикам, НБУ рекомендує українським банкам передбачити у внутрішніх документах з фінансового моніторингу такі пункти:

- включити до переліку критеріїв ризику ознаку застосування санкцій іноземними державами;
- визначити перелік іноземних держав, санкційні обмеження яких ураховуються під час оцінки ризиків клієнтів;
- визначити підхід до встановлення та підтримання ділових відносин з клієнтами, внесеними до іноземних санкційних списків;
- додатково передбачити можливість виявлення серед клієнтів осіб,

кінцевими бенефіціарними власниками яких є особи, внесені до іноземних санкційних списків.

Звісно, що актуальність перерахованих вище заходи, спрямованих на підвищення ефективності управління ризиками легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, значно зросла в умовах російської агресії проти України. Ці заходи повинні слугувати основою для внесення відповідних змін у наказі про облікову політику суб'єктів господарювання у розділі ризиків в умовах надзвичайних ситуацій.

Поруч з євроінтеграційними процесами в Україні продовжується діджиталізація обліково-аналітичних систем суб'єктів господарювання. Причому діджиталізація стосується не тільки ІТ-компаній, але й усіх суб'єктів господарювання [6]. Для цього важливо використовувати досвід провідних українських компаній. Прикладом такого досвіду є програмне рішення компанії «НБУЛОН» - «Кабінет постачальника», який розроблено інженерами компанії для покращення взаємодії з постачальниками [7]. Основна мета цього проекту - використання сучасних технологічних рішень для створення максимально комфортних умов постачальникам. Функціонал рішення охоплює найбільш актуальні питання: контрактно-договірний облік; кількісно-якісний облік; удосконалення комунікації. Передбачено для кожного постачальника компанії персональний кабінет, як єдиний інтерфейс взаємодії, який надає вичерпну інформацію про історію, поточний стан та перспективні напрями партнерства. Аналітичний блок рішення опрацьовує дані про ефективність як в розрізі кожного окремого процесу перебування продукції на майданчиках «НБУЛОНу», так і аналізує рух збіжжя у розрізі кожного етапу. «Кабінет постачальника» містить інформацію про минулі та чинні договори, історію розрахунків, стан виконання зобов'язань та має функціонал персоналізованого розрахунку знижок відповідно до якості сільськогосподарської продукції без необхідності додаткових перемовин з постачальником по телефону.

Корисність цього проекту поширюється практично для усіх суб'єктів господарювання і сприяє використанню сучасних технологічних рішень для

створення ефективних умов співпраці з постачальниками. На нашу думку, цифровізація процесів обміну інформацією дозволить партнерам підвищити ефективність управління, як виробничими так і торговельними операціями. Новітній проєкт поєднує декілька облікових систем компанії з можливостями створення застосунку для Android та iOS, що сприятиме зручному використанню з метою прийняття оптимальних рішень. Успішні тестові випробування цієї системи охопили 10 постачальників компанії «НІБУЛОН» показали ефективність цього проєкту. Така система має знайти своє відображення у наказі про облікову політику компанії у частині «Кабінет постачальника».

Одним із аспектів діджиталізації облікової політики суб'єктів господарювання є подальша її гармонізація до упровадженого в Україні застосунку Дія. Непорушність щодо подальшого розвитку й розширення функціонування цього застосунку підтверджується тим, що Президент України Володимир Зеленський на міжнародному рівні продовжує розвивати співпрацю з нашими партнерами, і, зокрема з Естонією в контексті експорту цифрових рішень [8]. Створення такого аналогу на базі українського застосунку Дія є його міжнародним визнанням. Цьому сприяв факт попередньої участі українців щодо естонського досвіду розвитку цифрових рішень. Адаптація української Дії до потреб мільйонів українців буде використано як базу створення державного застосунку в Естонії. Застосунок Дія у перспективі має допомогти розвитку державних сервісів також у Латинській Америці та Африці. Підтвердженням цьому є факт підписання угоди про впровадження української платформи електронного врядування Дія у Колумбії та Замбії. Відомо також про перемовини щодо експорту платформи Дія ще до 10 країн. Таке визнання свідчить про необхідність суб'єктам господарювання при формуванні облікової політики враховувати усі зміни до Дії, зокрема це стосується запуску в Україні державного сервісу «Відновлення» [9]. Адже заявки в Дії вже подали багато людей, які потребують ремонту будинків або квартир, пошкоджених унаслідок російської агресії в Україні, а загалом йде мова про сотні тисяч ушкоджених

об'єктів. Однак на відбудові знищених війною населених пунктів може виникнути загроза корупції, і для її запобігання урядом України опрацьовано ряд державних програм відновлення у новому безпековому форматі (економіка та промисловість, ОПК, енергетика, інфраструктура, освіта, соціальна сфера, медицина). У травні стартувала програма компенсацій за пошкоджене житло - «Відновлення. Громадяни, чиє житло отримало незначні пошкодження внаслідок російської агресії та ще не було відремонтоване, зможуть отримати державну допомогу на суму до 200 тис. грн. Після подання заявки через Дію, з такою особою виходить на зв'язок комісія, яка на місці проводить оцінку пошкоджень та розрахунки витрат потрібних на відновлення. Після підтвердження заявки людина зможе отримати виплату коштів на картку «Відновлення, якою можна розраховуватись у будівельних магазинах і за послуги ремонтних бригад. Звісно, що підприємства-учасники повинні відображати нові реалії у своїй обліковій політиці. Впровадження таких масштабних і безпекових проєктів сприятиме зменшенню корупційних ризиків. Наприклад, у 2021 році антикорупційний ефект від диджиталізації держпослуг сягнув 16 млрд грн. [10]. На думку міністра цифрової трансформації потенційний антикорупційний ефект від запуску в Україні різних цифрових сервісів у сфері державного управління може перевищити 50 млрд грн., оскільки цифровізація є одним із фундаментальних інструментів боротьби з корупцією.

Отже, щоб правильно організувати дистанційну роботу, порядок найму та звільнення працівників, бронювання й військовий облік, потрібно відобразити ці питання в наказі про облікову політику суб'єктів господарювання. Окрім цього, необхідно усі ініціативи влади щодо відносин між працівниками і роботодавцями в Україні відслідковувати та відображати у цьому наказі.

В Україні продовжуються розвиватися проєкти і створюватись продукти, що дозволяють виключити з процесу використання бюрократичну тяганину та мінімізувати корупційні ризики. Особливої важливості набувають законопроєкти про цифрову акцизну марку на алкоголь і тютюнові вироби, а також запуск Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва

(ЄДЕСБ). На сьогоднішній день вже успішно реалізовано такі проекти, як віддалена реєстрація ФОПів, сервіс «єМалятко», цифрова карта оформлення дозвільних документів на користування надрами та водними ресурсами.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV, зі змінами та доповненнями. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.

2. Закону про внесення змін до Кодексу законів про працю України щодо правонаступництва у трудових відносинах за реєстр. №8244. URL: <https://www.rada.gov.ua/print/236001.html> (дата звернення: 07.05.2023).

3. Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності в сфері колективно-договірної діяльності. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3091-IX> (дата звернення: 07.05.2023).

4. Швець В., Липинський Б. Формування облікової політики суб'єктами господарювання в умовах діджиталізації / The 5th International scientific and practical conference “Science and innovation of modern world” (January 25-27, 2023) Cognum Publishing House, London, United Kingdom. 2023. - P. 644-649.

5. Банки мають враховувати іноземні санкції щодо своїх клієнтів – НБУ. <https://banki.ua/news/banky-mayut-vrahovuvaty-inozemni-sankciyi-shchodo-svoyih-kliyentiv-nbu> (02.06.2023)

6. Швець В., Юрченко О., Ярига О. Обліково-аналітичні системи суб'єктів господарювання у сфері ІТ-індустрії / The 5th International scientific and practical conference “Progressive research in the modern world” (February 1-3, 2023) VoScience Publisher, Boston, USA. 2023. – P. 656-663.

7. «НІБУЛОН» запускає бета-тестування веб-версії «Кабінету постачальника». <https://agrarii-razom.com.ua/news-agro/nibulon-zapuskae-beta-testuvannya-veb-versii-kabinetu-postachalnika> (дата звернення: 31.05.2023).

8. В Естонії створять аналог Дії – Зеленський. <https://biz.nv.ua/ukr/tech/v-estoniji-stvoryat-diyu-ostanni-novini-50329246.html> (3 червня 2023).

9. «Наступний крок — відшкодувати втрачене житло». Зеленський прокоментував запуск «Відновлення» <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/yevidnovlennya-za-dobu-v-diji-podali-bagato-zayavok-zvernennya-zelenskogo-50323634.html> (10 травня 2023).

10. Антикорупційний ефект від диджиталізації в Україні становитиме 50 млрд гривень, – міністр Федоров. <https://psm7.com/uk/news/antikorrupcionnyj-effekt-ot-didzhitalizacii-v-ukraine-sostavit-50-mlrd-griven-ministr-fedorov.html> (16.01.2023).

**ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ КЕРІВНИКА ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ
СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ**

Шумілова Ірина Федорівна

доктор пед. наук, професор
кафедра управління та освітніх технологій

Національний університет
біоресурсів і природокористування

Перетяцько Анна Іванівна

студентка
м. Київ, Україна

Вступ./Introduction. В усьому світі освіту розглядають як ключовий фактор стабільного розвитку держави. Якість вищої освіти відіграє важливу роль у формуванні єдиного Європейського освітнього простору, тож вона займає центральне місце в освітній політиці України. Якість освіти визначається не лише обсягом знань, але й параметрами особистісного, світоглядного та громадянського розвитку. У цьому контексті, проблема якості освітнього процесу розглядається як загальнолюдська і соціальна. Такі фактори підсилюють актуальність проблеми управління якістю освіти у закладах вищої освіти.

Актуальність питання якості освіти на сьогоднішній день важливе для всіх зацікавлених сторін: для учнів, які мають право на якісну освіту, для батьків, які сприяють своїм дітям вибрати професійний шлях, для вчителів, які прагнуть підвищувати свою професійну компетентність та майстерність, і для держави, яка ставить за мету забезпечити країну висококваліфікованими кадрами. Оновлення парадигми сучасної освіти потребує структурних, змістових і функціональних змін у всіх її аспектах, включаючи післядипломну освіту. В інформаційну епоху особливо гостро виникає проблема постійного професійного розвитку фахівців. Необхідність постійного удосконалення професійних навичок обумовлена постійними оновленнями теоретичних знань.

Фокусування на неперервному навчанні дає можливість працівникам сфери освіти успішно адаптуватися до нових викликів у своїй сфері і зберігати конкурентоспроможність на ринку праці.

У цьому контексті надзвичайно важливим є розвиток «суспільства знань» для якої безперервне навчання стає необхідною частиною її життя. У минулому вчені, такі як П. Ленгранд, Е. Фор, Ф. Куміс, зробили значний внесок у розробку теоретичних основ безперервної освіти. В сучасному світі багато вчених і дослідників (В. Бондар, В. Кремень, С. Крисюк, В. Маслов, Н. Ничкало, В. Олійник, Л. Сергєєва, М. Скрипник, Т. Сорочан) присвятили свої наукові праці проблемі безперервної професійної освіти.

Система безперервної освіти складається з базової, яка передуює професійній діяльності, і післядипломної освіти, що включає в себе навчання та підвищення кваліфікації, спрямовані на поєднання теоретичних знань і практичної діяльності у галузі суспільного виробництва та обслуговування.

В педагогічній освіті, зокрема, післядипломні програми часто розглядають різні аспекти та елементи системи підвищення кваліфікації педагогічних працівників. Проте, обговорення питання підвищення кваліфікації саме керівників освітніх установ, зокрема, керівників закладів професійної освіти, відображено недостатньо.

У контексті модернізації національної освітньої системи, проблема управління якістю підвищення кваліфікації керівників освітніх установ стає надзвичайно актуальною. Ця проблема виправдана необхідністю підвищення рівня професійної компетентності керівників, які є високоосвіченими і кваліфікованими управлінцями, здатними працювати в умовах конкуренції, підприємництва і ринкових відносин.

Мета роботи./Aim. Вивчення системи підвищення кваліфікації керівника закладу загальної середньої освіти як чинник забезпечення якості освітньої діяльності на прикладі Броварському ліцеї №4 імені Степана Олійника.

Відповідно до поставленої мети необхідно виконати наступні завдання:

1. Визначити роль керівника закладу освіти у забезпеченні якості

освітнього процесу.

2. Охарактеризувати особливості підвищення кваліфікації керівників закладів загальної середньої освіти.

3. Обґрунтувати систему оцінки та підтримки результативності керівників закладів загальної середньої освіти.

4. Дослідити ефективність організації освітнього процесу Броварського ліцею №4 імені Степана Олійника.

5. Здійснити аналіз якості освіти у Броварському ліцеї №4 імені Степана Олійника в умовах карантинних обмежень та воєнного стану.

6. Проаналізувати показники проходження післядипломної освіти керівника Броварського ліцею № 4 імені Степана Олійника.

Об'єктом роботи є процес професійного навчання та підвищення кваліфікації керівника закладу загальної середньої освіти.

Предмет роботи – організаційно-методичні умови забезпечення якості освітньої діяльності керівника закладу загальної середньої освіти.

Матеріали і методи./Materials and methods: системний аналіз, синтез, метод порівняння, структурування, абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення, формування висновків), графічний метод (для наочного відображення результатів проведених розрахунків).

Результати і обговорення./Results and discussion. Сучасному управлінцю доводиться працювати в умовах постійного розширення та оновлення управлінських функцій. В галузі освіти вже давно використовуються поняття, такі як «освітні послуги», «якість освіти» та «конкуренція» [4].

Керівники освітніх закладів мають проявляти інтерес до навчання менеджменту та маркетингу в освіті, оскільки вони виступають у ролі менеджерів, керують педагогічною системою закладу, сприяють його розвитку, організовують та підтримують професійну діяльність вчителів, забезпечують якість освітньої діяльності закладу та підтримують його конкурентоспроможність на ринку освітніх послуг. Також, законодавство України, зокрема Закон України «Про освіту», надає керівникам освітніх

закладів значну автономію і підвищує відповідальність за результати їхньої роботи.

Кабінет міністрів України затвердив Концепцію реалізації державної політики України у сфері реформування загальної середньої освіти під назвою «Нова українська школа» на період до 2029 року [3]. Цей законодавчий документ передбачає реформування загальної середньої освіти в Україні з урахуванням передового досвіду провідних країн світу.

Закон України «Про освіту» визначає освіту як основу інтелектуального, духовного, фізичного та культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запоруку розвитку суспільства, що об'єднується спільними цінностями і культурою, та держави. У розділі V статті 41 вказується про забезпечення якості освіти в Україні.

Освіта, так само як і будь-який процес чи результат діяльності людини, володіє певною якістю. У концептуальному розумінні найточніше визначення якості освіти виглядає так: «якість освіти – це комплекс характеристик освітнього процесу, які визначають послідовне та практично ефективне формування компетентності та професійної свідомості» [3]. Важливо виділити три групи характеристик, які визначають якість освіти: якість потенціалу для досягнення освітньої мети, якість процесу формування професіоналізму і якість результату освіти. В останні роки питання якості освіти стали особливо актуальними для наукового обговорення. Вчені та педагоги завжди вивчали та вдосконалювали питання якості освіти.

Один із дослідників, І. Іванюк, наголошує на тому, що існують різні підходи до визначення якості освіти. В минулому, за соціалістичної системи, ця тема не викликала великого загального інтересу, оскільки соціалістична освіта вважалася якісною, і порівняння з капіталістичною системою було неумісним. Спільним аргументом відданості соціалістичній освіті були досягнення учнів на міжнародних олімпіадах та інших змаганнях.

Проте після краху тоталітарних режимів питання якості освіти стали обговорюватися серед учителів. Зміни ініційовані перехідним періодом

призвели до проблем із забезпеченням підручниками, реконструкцією шкіл та іншими проблемами. Кваліфіковані вчителі переключилися на інші сфери діяльності, залишивши професію. Також, нова економіка вимагала нових знань і навичок, які традиційна соціалістична освіта не могла забезпечити. Ці виклики підняли питання якості освіти на новий рівень в Центральному та Східноєвропейському регіонах. Важливим є розуміння самої ідеї і філософії якості освіти в наш час.

Для того, щоб керівники закладів загальної середньої освіти зрозуміли, прийняли та внесли в систему своїх ціннісних уявлень, опанували норми професійного стандарту в щоденній практиці, використовували їх при прийнятті рішень і враховували під час подальшого аналізу та корекції свого стилю та змісту управлінської діяльності, для них необхідно створити майданчики для відкритого обговорення перспектив та можливостей професійного розвитку.

Для досягнення цього можна використовувати різноманітні форми неформальної та інформальної освіти, такі як професійні спільноти, потужні професійні інтернет-ресурси, онлайн-курси тощо. Також важливо включати керівників у обговорення змісту професійних вимог та їх інтерпретацію в контексті конкретного регіону, територіальної громади та організації, а також визначення точок особистісно-професійного зростання [5].

Інститути післядипломної педагогічної освіти можуть виконувати роль фасилітаторів у діалозі між керівниками закладів загальної середньої освіти та представниками органів управління освітою для розробки технологій впровадження та реалізації професійного стандарту в кожній конкретній установі з урахуванням особливостей завдань розвитку та умов їх виконання на місцях. Стандартизація діяльності керівника закладів загальної середньої освіти та виділення її основних компонентів підвищують ефективність управління та можливість його контролю. У професійному стандарті розробники акумулювали та систематизували набір функціональних обов'язків керівника закладів загальної середньої освіти, що обумовлені сучасними процесами та

вимогами, пов'язаними з реформами та модернізацією освітньої системи.

Отже, професійний стандарт є інструментом не лише для управління діяльністю керівника освітньої організації, але і для його професійного розвитку, який чітко визначає напрями та зміст цього розвитку. З прикладним використанням він стає ключовою частиною системи професійного навчання через формальну, неформальну та інформальну освіту. Останні дві виявляються особливо важливими при наявності стійкої внутрішньої мотивації та спрямованості до особистісно-професійного самовдосконалення керівників закладів загальної середньої освіти, які самостійно моделюють свою траєкторію розвитку.

Таким чином, допомога в опануванні технології побудови індивідуалізованої траєкторії професійного розвитку є ще однією важливою задачею, що допомагає керівникам рухатися в напрямку їхнього особистісного становлення, окреслення їхньої реальності та досягнення цілей. Безперечно, процес розвитку відбувається в контексті людської діяльності, яка є необхідною складовою суспільних відносин і, за словами О. Леонтьєва [1], не існує поза ними. Однією з основних форм діяльності дорослої людини є праця, а отже професійна діяльність. Професійний розвиток особистості відбувається завдяки накопиченню досвіду взаємодії з соціокультурним середовищем, інтеграції в конкретний соціальний контекст через ідентифікацію з соціальними групами та інститутами. У випадку директорів закладів загальної середньої освіти, їхній статус обумовлює велику кількість таких інститутів.

Рух особистості у професійному просторі, її розвиток визначаються такими факторами, як вікові зміни, які визначають періодизацію особистісного розвитку, система неперервної освіти та провідна професійно-орієнтована діяльність [6]. Взаємодія цих факторів формує професійний розвиток директорів закладів загальної середньої освіти, визначаючи їхній шлях у професійному та освітньому середовищі протягом кар'єри.

Індивідуалізація траєкторії професійного розвитку керівників закладів загальної середньої освіти визначається їхнім психофізичним здоров'ям,

особистісними рисами, професійними компетентностями, рівнем мотивації до особистісно-професійного самовдосконалення і сприяє зміцненню їхньої життєстійкості.

У питаннях професійного розвитку, мотивація керівників закладів загальної середньої освіти є одним із ключових факторів успіху і важливою складовою в структурі розвитку професіоналізму. Мотивація визначає напрямок та активізує діяльність людини, змушує її мобілізувати внутрішні ресурси та ефективно їх використовувати, включаючи внутрішні резерви [2].

Один з ефективних способів стимулювання мотивації це систематична самооцінювальна діяльність, яка сприяє значним змінам в особистості і вимагає усвідомлених, цілеспрямованих і успішних зусиль для розвитку позитивних якостей, відмови від шкідливих звичок, підвищення психофізичного здоров'я тощо. Оскільки діяльність керівників закладів загальної середньої освіти пов'язана з великим психоемоційним навантаженням, їхню післядипломну освіту слід спрямовувати на самопізнання та самовдосконалення через лекції, практичні та семінарські заняття, тренінги, спрямовані на самоаналіз внутрішніх ресурсів, розвиток позитивних якостей та професійних досягнень [9].

Унікальність та ресурсність інститутів післядипломної педагогічної освіти в контексті професійного розвитку керівників керівника закладів загальної середньої освіти полягає в їхній можливості гнучко структурувати навчальні програми, враховуючи індивідуальні освітні потреби. Для керівників загальноосвітніх шкіл із педагогічною освітою, післядипломною педагогічною освітою може надавати навчальні послуги, які спрямовані на підвищення їхньої управлінської компетентності і допомагають виконувати менеджерські обов'язки. Для керівників закладів загальної середньої освіти, які мають фахову освіту в галузі освіти, післядипломної педагогічної освіти надає можливість опанування практичними аспектами роботи у педагогічному середовищі.

У нашому дослідженні ми скористувались педагогічним проектуванням як інструментом розвитку цифрової компетентності педагогічного працівника закладу загальної середньої освіти. Цифрова компетентність педагогічних

працівників відображає складний та динамічний характер їх професійної підготовки в контексті цифрових технологій та досвіду їх використання. Ця компетентність є багаторівневою та інтегративною, враховуючи вимоги сучасного цифрового суспільства та доступ до цифрового освітнього простору [7].

В сучасному світі цифрові технології є основою для розвитку глобальної економіки та впливають на всі сфери життя суспільства. Завдяки ним змінюється спосіб отримання та створення знань, а цифрові навички стають одними з найбільш важливих трендів на ринку праці [7]. Як правильно відзначається Л. Л. Ляхощкою, зміни, які відбуваються у суспільстві в перших десятиліттях ХХІ століття, не обмежуються просто зміною тенденцій [1]. Населення світу стикається з глобальним переходом, де цифрові інформаційні та комунікаційні технології поступово витісняють, як сумно це не було б визнавати, книгу та друковане слово як домінуючий носій інформації. Кожен новий спосіб поширення інформації ставить перед суспільством несподівані виклики, пов'язані зі збереженням та передачею інформації. Це вимагає розробки нових структур і методів управління.

Нині спостерігається процес «цифрового переходу», коли звичайні аналогові системи та процеси індустриальної економіки і інформаційного суспільства поступово перетворюються в цифрову економіку і суспільство. Ця трансформація призводить до виникнення нових, унікальних систем і процесів, які надають їм новий ціннісний зміст, такі як Uber, Airbnb, цифровий банкінг і багато інших [7]. Більшість видів діяльності, з якими мають справу громадяни, стають схильними до цифрових трансформацій. Промислові трансформації відбуваються відповідно до концепції «Індустрія 4.0» і включають в себе кібер-виробництво, кібер-системи та кібер-машини. Цифровізація і можливості аутсорсингу розробки нових продуктів і послуг, а також виробництва і швидкого прототипування дозволили невеликим компаніям і проектним групам створювати та швидко впроваджувати нові продукти на ринку, конкуруючи з великими компаніями. Це призвело до перенесення «центрів інновацій» від великих компаній до малих стартапів і інших [7].

Такий швидкий темп змін вимагає від людей нових знань, навичок та ефективної адаптації. Серед можливостей, які створює цей тренд для України, можна виділити підвищення конкурентоспроможності різних секторів економіки, розвиток цифрової економіки, ринку праці та інше, а також виникнення нових індустрій, які поєднують цифрові інновації. Як зазначають Струтинська О. В. та Умрик М. А., суспільство та освіта повинні адаптуватися до цих змін, навчаючи фахівців перетворювати інновації на винаходи [4]. Це сприятиме трансформації освітнього середовища і сприятиме комплексному, компетентному та сучасному підходу до системи освіти.

Зараз, під впливом смартфонів та ноутбуків, спостерігається потужний технологічний розвиток, який характеризується термінами «оцифрування», «автоматизація» та «мережеве об'єднання». Практично будь-яку інформацію можна перетворити у цифровий формат, і їх кількість практично необмежена завдяки різним методам зберігання, що веде до зростання обсягів інформації. Завдяки мережам, дані можуть бути оброблені автоматично і негайно стають доступними всьому світу [4].

Організація економічного співробітництва та розвитку визначає три основні напрямки в навчанні для цифрового світу [6]. По-перше, працівники потребують загальних навичок інформаційно-комунікаційних технологій, щоб ефективно використовувати їх у роботі. По-друге, розвиток інформаційно-комунікаційних продуктів вимагає фахівців з програмування, веб-розробки та мережевого управління. По-третє, використання інформаційно-комунікаційних технологій змінює спосіб роботи та підсилює попит на додаткові навички, такі як обробка інформації, спілкування та розв'язання проблем [6].

Отже, цифрова компетентність стає ключовим аспектом професійного розвитку педагогічних працівників, що сприяє їх адаптації до вимог цифрового суспільства та забезпечуючи ефективність їх професійної діяльності.

У 2016 році Європейською комісією була представлена Рамка цифрової компетентності для громадян, відома як DigComp 2.0, і вона є ключовим європейським стратегічним документом. В 2017 році з'явилася її оновлена

версія, DigComp 2.1, яка включає восьмих рівнів компетентності та приклади їх використання, включаючи сферу навчання. Кожен рівень має 21 дескриптор, які відображають знання, навички та вміння у цифровій області [6].

Рамка цифрової компетентності для громадян визначає три основні напрями впровадження [6]. Перше – це розробка політики, друге – планування навчального процесу і підготовка персоналу, а третє – оцінювання та атестація. Україна також приділяє велику увагу цифровізації освіти, яка є однією з пріоритетних складових реформи освіти [3].

Цифрова трансформація сучасної загальної середньої освіти передбачає впровадження цифрових технологій в навчальний процес та управління школами [83]. Концепція «Нова українська школа» покликана акцентувати на наскрізному застосуванні інформаційно-комунікаційних технологій як ключового інструменту успішної реформи середньої школи.

Цифрова трансформація також впливає на методи навчання. За словами Мечлової та Мальчика, існують три основні теорії навчання, що визначають створення навчальних середовищ: біхевіоризм, когнітивізм і конструктивізм [86]. Науковці розглядають нову теорію навчання, яка визначається як «теорія навчання для цифрового віку» і вводить концепцію, що знання існує в світі, а не лише у свідомості окремої особистості [86].

Впровадження цифрових пристроїв в освітній процес установ загальної середньої освіти не може здійснюватися без зміни ролі вчителя. Лі Ватанабе-Крокетт (Lee Watanabe Crockett), засновник Global Digital Citizen Foundation, вказує на важливу роль «глобального вчителя цифрових технологій», який сприяє створенню сучасного навчального середовища для учнів.

Для підвищення цифрових компетентностей Європейською комісією був розроблений План дій з цифрової освіти на період 2021-2027 років [5]. Згідно з офіційним веб-порталом Європейської комісії, цей план спрямований на підтримку сталої адаптації систем освіти та навчання держав-членів ЄС до епохи цифрових технологій (ЦТ). Він пропонує стратегічне бачення високоякісної та доступної цифрової освіти в ЄС, враховуючи виклики та

можливості, які виникли під час пандемії COVID-19. План також підкреслює важливість спільної роботи на різних рівнях для переходу освіти до цифрової ери [2]. Двома основними пріоритетами плану є підтримка розвитку ефективної цифрової освітньої екосистеми і покращення цифрових навичок та компетентностей для цифрової трансформації [2].

У відповідності до напрямків, запропонованих європейськими партнерами, Міністерство освіти та науки України розробило і представило для громадського обговорення проект Концепції цифрової трансформації освіти і науки на період до 2026 року [2]. Ця концепція відповідає принципам державної політики цифрового розвитку та пріоритетним завданням цифрової трансформації в Україні [2].

Проект Концепції спрямований на вирішення численних проблем у галузі освіти, включаючи, але не обмежуючись ними: низький рівень цифрових компетентностей учасників освітнього процесу; застарілий зміст освіти з інформаційної галузі; недостатня кількість комп'ютерного обладнання та обмежений доступ до Інтернету в установах освіти та наукових установах; відсутність якісного цифрового освітнього контенту; недоступність актуальної та достовірної інформації про учнів, педагогічних працівників та науковців для прийняття управлінських рішень та моніторингу ефективності політик; бюрократизованість процесів внутрішнього документообігу закладів та установ освіти; незручність отримання послуг та сервісів у системі освіти; інадекватність доступу до наукових ресурсів та інфраструктури тощо [7].

У реалізації цифрової трансформації в освіті і науці в Україні виокремлено кілька ключових напрямків та завдань. По-перше, це концепції цифрової трансформації в освіті і науці, спрямовані на забезпечення доступу до цифрової інфраструктури для освітніх закладів. По-друге, важливим елементом є розвиток Всеукраїнської школи он-лайн, яка сприяє доступу до освіти в умовах пандемії та дистанційного навчання. По-третє, робиться акцент на модернізації державного електронного журналу та підвищенні рівня цифрової компетентності педагогічних працівників.

Уряд України виділяє значні кошти на ці цілі, включаючи закупівлю ноутбуків для вчителів. Крім того, цифрова трансформація передбачає впровадження електронних підручників, дистанційних курсів, автоматизацію управлінських та освітніх процесів, а також створення реєстрів здобувачів освіти та інших інформаційних систем.

Ці завдання є частиною загальної стратегії цифрової трансформації, яка охоплює освіту і науку в Україні на період до 2023 року.

Міністерство освіти і науки України підготувало та винесло на громадське обговорення проєкт Концепції цифрової трансформації освіти і науки на період до 2026 року. Ця Концепція є комплексним стратегічним визначенням для цифрової трансформації цих галузей і відповідає принципам державної політики цифрового розвитку, встановленим постановою Кабінету Міністрів України від 30 січня 2019 року №56, а також пріоритетним напрямом та завданням цифрової трансформації на період до 2023 року, які були схвалені розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2021 року № 365-р.

У своїй роботі вчитель цифрових технологій виступає як провідник цифрового глобального розвитку людської цивілізації і повинен володіти наступними характеристиками [6]: глибока технологічна компетентність та здатність розуміти переваги та ризики використання технологій для учнів; знання та розуміння різних культур, існуючих на Землі; свідомість важливості та потреб місцевого, локального та глобального середовищ; моральна та інтелектуальна здатність моделювати морально-етичну поведінку користувача глобальних мереж з метою сприяння безпечній комунікації у онлайн і офлайн середовищах; досвід роботи з різними засобами інформаційно-комунікаційного напрямку; адаптивність і творчість; здатність та готовність до навчання протягом життя.

У Концептуальних засадах реформування середньої школи «Нова українська школа» наголошується на проблемах, пов'язаних з цифровізацією освіти, зокрема, на підготовці педагогів. Визначається, що існує цифровий розрив між вчителями і учнями, і багато педагогів ще не володіють сучасними

методами роботи з великими обсягами даних, мають обмежену здатність проводити онлайн спільну роботу у навчальних, соціальних і наукових проєктах та інші навички [6].

Підтримка професійного розвитку вчителів в галузі застосування цифрових технологій значною мірою залежить від освітньої політики, яка впроваджується в країні. В цьому контексті важливим є необхідний системний підхід до створення інноваційного педагогічного інструментарію, який включає в себе форми, методи, прийоми і засоби для постійного підвищення цифрової компетентності сучасного педагога [1]. В Україні залишається невирішеним питання оцінювання рівня цифрової компетентності педагогічних працівників [8]. Використання цифрових технологій в системі освіти залишається предметом дискусії, і вимагає подальшого наукового дослідження, особливо з урахуванням впровадження компетентнісного підходу в Новій українській школі. Отже, є доцільним розробити програму розвитку цифрової компетентності українських учителів, яка б відповідала стандартам, подібним до «Європейської рамки для цифрової компетентності педагогів: DigCompEdu» [6].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Базелюк В.Г., Кубіцький С.О., Михайліченко М.В., Михнюк С.В. Техніка управлінської діяльності : навчальний посібник. К.: Міленіум, 2022. 424 с.
2. Балановська Т.І., Гоголя О.П., Кубіцький С.О., Михайліченко М.В., Троян А.В. Управління організацією: навчальний посібник. Київ: ФОП Ямчинський О.В., 2021. 464 с.
3. Волосовець О.П., Заболотько В.М., Волосовець А.О. 2020. Кадрове забезпечення галузі охорони здоров'я в Україні та світі: сучасні виклики. Організація охорони здоров'я, Т. 12 № 1 (84). URL: <https://umv.com.ua/kadrove-zabezpechennya-galuzi-oxoronizdorov-ya-v-ukraini-ta-sviti-suchasni-vikliki/> (дата звернення 11.11.2022)
4. Гречаник Н. І. Культурологічна складова підготовки майбутніх

учителів початкової школи в освітньому середовищі країн Західної Європи. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2020. Вип. 2 (96). С. 234–245.

5. Кадрові ресурси системи охорони здоров'я в Україні. Ситуаційний аналіз / Д. Богдан, А. Бойко, А. Василькова та ін. Проект USAID «Підтримка реформи охорони здоров'я». Київ, 2019. 133 с.

6. Пархоменко І., Базелюк В. Організація роботи служби управління персоналом «Сучасна студентська наука як основа майбутнього потенціалу української нації», 20 травня 2022 р., Київ, 2022. 108 с. С.78-80. ISBN 978-617-8102-11-1

7. Шумілова І.Ф. Проектування технології навчання провідництву майбутніх менеджерів освіти. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр. / [редкол.: Т. І. Сущенко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя : КПУ, 2021. Вип. 75. Т. 3. С. 153-159.

8. Урсакій Ю.А., Кубіцький С.О. Роль лідера в мотивації персоналу. Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Чернівці: ЧТЕІ КНТЕУ, 2020. Вип. I-II (77-78). Економічні науки. С. 325-338.

9. Oleksandr Bazeliuk, Yurii Vitrenko, Igor Zhylyayev, Viktoria Vorona, Vasil Bazeliuk. MECHANISMS FOR ENHANCING THE FINANCIAL AUTONOMY OF UNIVERSITIES: THE DIGITAL DIMENSION. MECHANISMS FOR ENHANCING THE FINANCIAL AUTONOMY OF UNIVERSITIES: THE DIGITAL DIMENSION. Pp. 450-460/ <https://fkd.net.ua/index.php/fkd/article/view/3904/3776>

10. Kubitskyi S., Chaika O. Coaching core competencies as the key soft skill for successful human resources management. International scientific journal «Internauka». Series: «Economic Sciences». 2020. № 8 (40). С. 43-48.

LEGAL SCIENCES

UDC 341.1/8

THE LEGALITY OF UNILATERAL SANCTIONS IN THE CONTEXT OF THE PRINCIPLE OF NON-USE OF FORCE

Karliuha Y. K.,

PhD student

Odesa I. I. Mechnikov National University

Odesa, Ukraine

Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw

Warsaw, Poland

Abstract: The article delves into the complex landscape of unilateral sanctions within the framework of international law, with a particular focus on the principle of non-use of force. It examines the concept and pertinent features of unilateral sanctions, offering the definition of the term «unilateral sanctions». Further, it focuses on debates revolving around the interpretation of Article 2(4) of the UN Charter. It presents arguments for both a limited and an expansive interpretation, shedding light on the ongoing discussions regarding the definition of «force» in this context. Ultimately, the article concludes that the interpretation of the principle of non-use of force does not definitively categorize unilateral sanctions, thus impeding the capacity to formulate judgments regarding the legality of unilateral sanctions within the context of this principle.

Key words: coercive measures, economic coercion, international law, principle of non-use of force, unilateral sanctions.

The current state of play clearly demonstrates the existence of two closely intertwined tendencies particular to the doctrine and practice of international law. Among these, it should be named the overwhelming increase in the use of unilateral

sanctions (also, «unilateral coercive measures»), which has been observed over recent decades, and consistently growing concerns about their legality within the international legal order. These trends were noted by the United Nations in its General Assembly resolutions (resolutions 69/180, 68/162, 67/170, 66/156, 65/217, 64/170, etc.), where the international organization drew attention to unilateral sanctions discrepancy in international law and their progressing implementation and enforcement [1, p. 3]. Principles of international law are one of its constituents, against which the lawfulness of unilateral sanctions is typically reviewed. In particular, unilateral sanctions are scrutinized with reference to the principle of non-use of force, whose status and approval are still a matter of utmost consideration. Thus, this research will focus on examining the concept of unilateral sanctions and their legal status in international law in the light of the principle of non-use of force.

At the outset, it is imperative to recognize that any deliberation on the topic of unilateral sanctions should be started with the acknowledgement that international law lacks the universally accepted definition of this legal phenomenon. As was stated in the UN GA Resolution 28/74, to date, the term «unilateral coercive measures» does not have a commonly agreed-upon notion, the definition as well as and the main elements to be used for describing it, remain elusive [2, p. 4]. Charlotte Beaucillon explains this current state by the large scale of the sanctions phenomenon in practice, where they are regarded as «instruments of foreign policy, covering a variety of areas, affecting different people, pursuing quite different objectives and potentially encroaching upon diverse branches of international law and international relations» [3, p. 2–3].

Nevertheless, the analysis of the scientific literature allows us to reach the conclusion that there can be some commonly recognized characteristics of unilateral sanctions defined. Particularly, this applies to such a feature of unilateral sanctions as their autonomy, which implies that these measures are imposed by a State, group of States and regional organizations unless such measures are authorized under Chapter VII of the UN Charter [2, p. 4–5]. For instance, Surya P. Subedi, adhering to the mentioned standpoint, notes that «the term ‘sanctions’ has generally been used for

collective measures such as those taken by the UN Security Council under Chapter VII of the Charter of the UN ... As opposed to the collective sanctions employed by the UN, other forms of sanctions, and especially unilateral economic sanctions, are a kind of means of 'private justice'... whereby a state or a group of states decides to impose sanctions on the target state for an alleged prior violation of a rule of international law or to deter a state from violating international norms» [4, p. 19–20, 21]. The similar reasoning is put forth by Masahiko Asada, who concludes that the term «sanctions» is widely used in practice to define both UN enforcement measures and autonomous measures. However, the term «autonomous» sanctions may appear self-contradictory since sanctions as such cannot be applied individually but should be in line with a decision made by a competent social organ [5, p. 4].

Remarkably, given the lack of the definition of unilateral sanctions and their arguably unlawful character, States prefer to portray the autonomous activities they conduct as not constituting unilateral coercive measures and to use therefore other terms [6, p. 5]. By way of illustration, the United States present the autonomous and other measures taken as «sanctions» in the title of the relevant legislation. In contrast, when imposing unilateral sanctions, the European Union employs the term «restrictive measures» in its official documents [5, p. 4–5].

In defiance of indicated discrepancies between terminology, it is feasible to distinguish one more typical characteristic of unilateral sanctions researchers are out on. This concerns the perception of unilateral sanctions as coercive measures, meaning that their use intends for another State to change its policy or practice [7, p. 850]. Following Idriss Jazairy, one of the proponents of the introduced approach, unilateral sanctions can be determined as «... measures including, but not limited to, economic and political ones, imposed by States or groups of States to coerce another State in order to obtain from it the subordination of the exercise of its sovereign rights with a view to securing some specific change in its policy» [8, p. 4]. This was also indicated by Charlotte Beaucillon. In line with her reflections, the phenomenon encompasses measures aimed at coercing a third State or entity to change its behaviour. Such a broad definition comprises, on the one hand, the

political dimension of unilateral sanctions, where they are considered «foreign policy tools and constitute the manifestation of a political sanction against the target, whose behaviour is considered objectionable» [3, p. 6]. On the other hand, the legal dimension of the notion of unilateral sanctions refers to the implications attached to an unlawful act a targeted State performed [3, p. 6]. To this end, unilateral sanctions are viewed by scholars as a response to a previous breach of international law by a targeted State, which a targeting State strives to halt and presumably punish for [9, p. 21].

Nonetheless, it is important to note that not every coercive measure applied by a State qualifies as a unilateral sanction. Here the distinction should be made between unilateral sanctions and such existing in the international legal doctrine concepts as retorsions and countermeasures. In brief, the last-mentioned are permissible under the law of international responsibility as a form of self-help, which allows a State to commit an internationally wrongful act in response to a prior wrongful act of another State [10, p. 187]. In this case, the wrongfulness of the secondly committed wrongful act is precluded until procedural and substantive conditions, provided for in Articles 49–54 of the 2001 Articles on the Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts (ARSIWA), are met [11]. Retorsions, in turn, are «measures of discourtesy or unfriendliness vis-à-vis another State but which are *a priori not inconsistent* with any international obligation of the State engaging in them» [9, p. 5]. Thus, in practice, unilateral sanctions should be contemplated to be legitimate acts of retorsions if a measure taken does not breach international law. Simultaneously, whenever unilateral sanctions constitute a violation of international obligations but do comply with conditions specified by ARSIWA, they should be classified as countermeasures.

When considering measures imposed as unilateral sanctions, one should bear in mind that they vary significantly. They can be either comprehensive or targeted in nature. Comprehensive sanctions are coercive measures aimed at an entire State's economy or financial system [8, p. 5]. More commonly, unilateral sanctions take the form of targeted (also, «smart») sanctions, encompassing sectoral and individual

sanctions. Sectoral sanctions intend to impact a State's particular sector of the economy [6, p. 5]. They entail economic restrictions on specific spheres of the domestic economy, such as arms, oil, gold or precious wood. Additionally, they frequently affect the financial and banking sectors through prohibitions on financial transactions or investments restrictions. Sectoral sanctions may also comprise diverse non-economic forms, such as air traffic constraints, the downscaling of diplomatic relations or boycotts of cultural and sporting events [3, p. 4–5]. Individual sanctions, on the other hand, target individuals or entities thought to possess the capacity to impact a State's conduct or persons deemed to be involved in terrorism or other forms of violence. The most widespread individual sanctions often come in the form of travel restrictions, including visa bans and travel controls, and financial and banking restrictions, mainly asset freezes [3, p. 5].

In the light of these deliberations, unilateral sanctions can be described as per the definition provided by the Human Rights Council, which is «the use of economic, trade or other measures taken by a State, group of States or international organizations acting autonomously to compel a change of policy of another State or to pressure individuals, groups or entities in targeted states to influence a course of action without the authorization of the Security Council» [2, p. 5].

As previously stated, the lawfulness of such measures is widely contested in international law. In particular, unilateral sanctions are assessed in the context of the principle of non-use of force enshrined in Article 2(4) of the Charter of the UN [12, p. 71]. This is ascribed to the fact that unilateral sanctions are viewed as tools of economic coercion of such a magnitude that they constrain States' right to decide, of their own free will, their own political, economic, and social systems [13, p. 3]. Moreover, according to the Human Rights Council's evaluation, current sanctions regimes may amount to full-scale embargoes, «with no alternative to the targeted Government other than unconditional surrender». Saying that Human Rights Council refers to Article 2(4) and concludes that the broad interpretation of the term «force», which encloses economic coercion, may present the correct interpretation of this provision [14, p. 18].

Notably, the assertion that economic pressure is encompassed by the prohibition of the use of force is not a novel concept. For decades, this question has been a subject of vigorous debates, and now it also serves as the cornerstone of the inquiry whether unilateral sanctions fall under the scope of the principle of non-use of force. In a nutshell, the debates revolve around the exegesis of the term «force» as employed in Article 2(4). Given the inherent ambiguity of this norm, it can be construed in multiple ways. The two primary ways of this construal are delineated by limited and expansive approaches.

The proponents of the limited approach point out that Article 2(4) is confined to armed force only. They justify their stance by referring to the historical context of the article, namely to the 1945 San Francisco Conference where the proposal of the Brazilian delegate to include economic measures in the scope of Article 2(4) was rejected by the drafting committee [15, p. 114].

Also, the reference is made to the general principle that each provision of the UN Charter ought to be read as a constituent of the document considered as a whole. As an example may serve Article 51, which is bound to instances in which an «armed attack» has previously occurred. In practical terms, the expansive reading of Article 2(4) would mean that a State, being the target of economic coercion, is not able to exercise its right of self-defence and would seem to cause a legal gap in the UN Charter [16, p. 995].

Apart from that, it is held that other norms of the UN Charter establish a rather distinct line between armed force and other forms of coercion [16, p. 995–996]. The preamble specifies that «armed force shall not be used, save in the common interest» [17]. Simultaneously, Article 41 states: «The Security Council may decide what measures not involving the use of armed force are to be employed. . . . These may include complete or partial interruption of economic relations» [18]. This explicit separation of economic and non-economic coercive measures can be interpreted as suggesting that when the framers intended to refer to both coercive methods, they specifically mentioned both [16, p. 996].

Also, subsequent agreements regarding the interpretation of force are usually

taken into account. For instance, it is believed that the UN GA resolution 3314 (XXIX), with the Definition of Aggression annexed to it, may shed light on the task of defining the term «force». In particular, some scholars remark that provided within the resolution definition of aggression, which uses the qualifier «armed» before «force», inclines to support the limited reading of Article 2(4) [19, p. 159].

Opponents of the limited approach, however, reject the aforementioned arguments. It is suggested that the definition of aggression does not hint at the consensus of the UN Member States on the interpretation of Article 2(4) as pertaining exclusively to armed force. The simple explanation of that lies in the fact that aggression, as the gravest form of illegal use of force, does not extend to all possible cases of unlawful use of force and, therefore, Article 2(4) cannot be interpreted by the means of this term [15, p. 120]. Instead, there are various international documents, subsequent to the drafting of the UN Charter, which encompass a broad understanding of the term «force» and acknowledge the obligation of States to abstain from economic or other forms of pressure (e.g., the Bandung Declarations, the UN GA resolutions 2131 (XX) and 2160 (XXI), and the Charter of the Organization of African Unity) [15, p. 115].

Furthermore, proponents of expansive reading of Article 2(4) insist on the intentional omission of the adjective «armed», which was committed in order not to limit the scope of the article. Despite their awareness of the various means by which a State can exert pressure on another, the drafters decided to leave it open-ended and prepared for the further development of coercive measures. In parallel, in instances where the intent was to refer to the use of armed force, as evidenced in the Preamble and Articles 41–44, 46, the terminology employed was «armed force» [15, p. 115].

As is evident from the stated above, despite efforts by proponents of both perspectives to substantiate their positions on the matter, no consensus has been reached yet. Certain authors, driven by considerations that economic coercion, like military coercion, can undermine the target State's sovereignty, find the rationale favouring the expansive interpretation of Article 2(4) more persuasive. It is acknowledged, nonetheless, that the difficulties inherent in demarcating the

boundaries between legal and illegal forms of economic coercion are formidable. It is certain that not every instance of economic coercion may be forbidden under Article 2(4) [16, p. 1008–1009]. At the very least, such a ban should cover uses of the State's economic power «against the territorial integrity or political independence of any State, or in any other manner inconsistent with the Purposes of the United Nations» [20]. Furthermore, it is essential to set up the precise scope of a proscription governing the use of economic force, potentially mirroring the approach taken by the International Group of Experts in the realm of cyber operations [21, p. 107–108]. In this vein, it is pertinent to assess unilateral sanctions through the lens of the prohibitive principle outlined in Article 2(4). However, in this scenario, even more rigorous legal analysis may be warranted since, as illustrated previously, unilateral sanctions differ significantly and can cause distinct adverse effects.

Nevertheless, another compelling argument rests on the prevalence of the preparatory work of the UN Charter in interpreting attempts, given the ambiguity within the text of Article 2(4) and the absence of a subsequent consensus regarding its interpretation. As it was mentioned, during the preparatory phase, the clear drafter's intent concerning the content of the article was articulated through the rejection of the Brazilian proposal to include economic coercion in the scope of the term «force». It shall be admitted that currently this viewpoint, which asserts that «force» within Article 2(4) encompasses only armed force, is not only gaining increasing support among scholars [15, p. 120] but is also finding practical adherence among States. Consequently, since unilateral sanctions involve non-armed coercive measures, the present construal of the non-use of force principle places them outside its scope, thereby precluding us from making definitive assessments regarding the legality of unilateral sanctions within the framework of this principle.

REFERENCES

1. G.A. Res. 65/217, ¶ 4, U.N. Doc. A/RES/65/217 (Dec. 21, 2010).
2. H.R.C. Res. 28/74, ¶ 7, U.N. Doc. A/ HRC/28/74 (Feb. 10, 2015).
3. Beaucillon, C. (Ed.). (2021). *Research Handbook on Unilateral and*

Extraterritorial Sanctions. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing Limited.

4. Subedi, S. P. (Ed.). (2021). *Unilateral sanctions in international law*. Oxford, UK: Hart Publishing, an imprint of Bloomsbury Publishing.

5. Asada, M. (Ed.). (2020). *Economic sanctions in international law and practice*. New York, NY: Routledge.

6. Special Rapporteur on the negative impact of unilateral coercive measures on the enjoyment of human rights, U.N. O.H.C.H.R., U.N. Doc. A/HRC/45/7 (Jul. 21, 2020) (by Alena Douhan).

7. Lowenfeld, A. F. (2008). *International Economic Law* (2nd ed.). New York, NY: Oxford University Press.

8. Special Rapporteur on the negative impact of unilateral coercive measures on the enjoyment of human rights, U.N. O.H.C.H.R., U.N. Doc. A/HRC/30/45 (Aug. 10, 2015) (by Idriss Jazairy).

9. Ruys, T. (2017). Sanctions, Retorsions and Countermeasures: Concepts and International Legal Framework. In L. Van Den Herik (Ed.), *Research Handbook on UN Sanctions and International Law*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing Limited.

10. Hofer, A. (2021). Unilateral sanctions as a challenge to the law of state responsibility. In C. Beaucillon (Ed.), *Research Handbook on Unilateral and Extraterritorial Sanctions*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing Limited.

11. Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, G.A. Res. 56/83, U.N. Doc. A/RES/56/83 (Jan. 28, 2002).

12. Bogdanova, I. (2022). *Unilateral Sanctions in International Law and the Enforcement of Human Rights: The Impact of The Principle of Common Concern of Humankind*. Leiden, Boston: Brill/Nijhoff.

13. Human Rights Council Res. 34/13, ¶ 4, U.N. Doc. A/HRC/RES/34/13 (Mar. 24, 2017).

14. Special Rapporteur on the negative impact of unilateral coercive measures on the enjoyment of human rights, U.N. O.H.C.H.R., U.N. Doc. A/HRC/42/46 (Jul. 5, 2019) (by Alena Douhan).

15. Pobje, E. K. (2019). *'Use of Force' and Article 2(4) of the UN Charter: The Meaning of a Prohibited 'Use of Force' between States under International Law* [PhD thesis, University of Cologne]. The Cologne University Publication Server. <http://kups.ub.uni-koeln.de/id/eprint/10875>.
16. Editors. (1974). The Use of Nonviolent Coercion: A Study in Legality Under Article 2(4) of the Charter of the United Nations. *University of Pennsylvania Law Review*, 122(1973–1974). Retrieved from https://scholarship.law.upenn.edu/penn_law_review/vol122/iss4/13/.
17. U.N. Charter preamble.
18. U.N. Charter art. 41.
19. Bruha, T. (2015). The General Assembly's Definition of the Act of Aggression. In C. Kreß and S. Barriga (Eds.), *The Crime of Aggression: A Commentary*. Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press.
20. U.N. Charter art. 2, para. 4.
21. Milaninia, N. (2015). Jus ad bellum economicum and jus in bello economico: the Limits of Economic Sanctions under the Paradigm of International humanitarian law. In A. Z. Marossi and M. R. Bassett (Eds.), *Economic Sanctions under International Law*. Hague, Netherlands: T.M.C. Asser Press.

УДК 342.

ІСТОРИЧНА ГЕНЕЗА ГЕНДЕРНОЇ НЕРІВНОСТІ В АСПЕКТАХ ПРАВ І СВОБОД СУСПІЛЬСТВА

Берковська Кіра Олександрівна

здобувачка вищої освіти

навчально-наукового інститут права та інноваційної освіти,
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

м. Дніпро, Україна

Науковий керівник:

Лавренко Дар'я Олександрівна

викладачка кафедри загальноправових дисциплін

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

м. Дніпро, Україна

Анотація. У роботі розкрито історично-правові аспекти гендерної політики. Охарактеризовано актуальні проблеми у сфері гендерної рівності в Україні, сформульовано основні причини дискримінації на різних етапах часу.

Ключові слова: паритетна демократія, гендерна політика, державна політика, принцип гендерної рівності, ефективність гендерної політики

Сучасна проблематика прав індивіда залишається актуальною, незважаючи на значний приріст числа прав, які історично були визнані. Навіть зараз гендерна нерівність порушує принципи соціальної справедливості та рівності, а гендерне насильство та дискримінація можуть призвести до фізичних та психологічних проблем як для жінок, так і для чоловіків. Загальна декларація прав людини, що була прийнята ООН 10 грудня 1948 року, формулює принцип, що "Всі люди народжуються вільними й рівними у своїй гідності та правах."

Дана проблематика спрямована на аналіз відношень і питань, які виникли у сучасному світі через гендерну нерівність, а також розвиток в людей антропоцентричної свідомості, тобто усвідомлення індивідуумами свого міста в суспільстві та їхню відповідальність за суспільство.

Вивчаючи обмеження прав жінок, необхідно розглядати історію з самого її початку. Деякі дослідники стверджують, що в архаїчних часах майже не існувало статевої нерівності. В окремих суспільствах існували вірно виражені ієрархії, де певні статі мали більше прав та привілеїв, однак деякі вчені схиляються до теорії, що жінка майже рівнялася чоловікові в давні часи

У період від V до XV століть в історії спостерігалася невизначеність у стосунках до жінок, які в основному розглядалися як особи, що перебувають у підпорядкуванні чоловіків та вважалися менш фізично міцними і м'якшими за характером. У великій частині світових суспільств права жінок були сильно обмеженими у цей період: вони не мали права на власність (іноді не мали прав навіть на свою дитину), права голосу, можливості вибору та доступу до освіти [1]. Зауважимо, що лише окремі племена на південному півострові Індії та деякі племена Америки відомі залишками системи матріархату, де жінки мали більший соціальний статус ніж чоловіки. У 1849 році відбулася перша американська конвенція з прав жінок, однак ця подія не призвела до значних змін у статусі жінок та їхніх правах. У 1870 році в штаті Юта жінки вже мали право на голосування та працю в комерційних підприємствах. Рух кинув виклик традиційним гендерним ролям і стереотипам щодо жіночих здібностей. Це спонукало суспільства визнавати жінок як здібних та інформованих громадян, які можуть брати активну участь у прийнятті політичних рішень. Однак Велика Депресія призвела до анулювання цих досягнень та обмежень їхніх прав [2].

Впродовж тисяч років права жінок піддавалися жорстокої дискримінації. Лише в 1918 році СРСР затвердив Декларацію прав трудящого та експлуатованого народу, яка надавала жінкам і чоловікам рівні трудові та політичні права [3].

Згідно з даними, отриманими 2015 року, в 155 країнах на даний рік впроваджений хоча б один закон, який обмежує права жінок. Наголошуємо, що 19 країн досі має закон про беззаперечне підпорядкування жінки чоловіку.

Одна з теорій виникнення держави полягає в психологічній потребі

людини підкоряти чи підкорятися, саме так вважали німецькі вчені О. Гірке і Ф. Штір-Зомло. Кажучи про класову нерівність, можна побачити, як згодом «потреба підкоряти та підкорятися» змінила свій гармонічний лад. Цілісна система «людина, що підкорює і людина, що підкоряється» перетворилася в диктатуру і саме така різниця цінностей і бажань викликала тривалу класову боротьбу [4].

Дослідники висунули теорію, що в різні історичні епохи суспільство встановлювало своєрідну диктатуру над різними класами населення. У давнину це була диктатура рабовласників, спрямована проти рабів. В середньовіччі - диктатура феодалів, які володіли селянами. У капіталістичному суспільстві - диктатура буржуазії, яка контролює робітничий клас [5]. Зараз режими диктатури рідко офіційно закріплені на законодавчому рівні, але система соціального поділу залишається, і люди самі визначають своє ставлення одне до одного (іноді не в границях, дозволених правом). В Україні справедливість та рівність прав та свобод для жінок і чоловіків є однією з ключових цінностей, закріплених в Конституції України. Однак, незважаючи на законодавчу базу, існують суспільні та економічні реалії, які створюють ситуації, де жінки стикаються з нерівністю та дискримінацією. Однією з важливих проблем є гендерна платність, яка проявляється у тому, що жінки можуть отримувати меншу заробітну плату за таку ж саму роботу, що і чоловіки. Ця проблема свідчить про наявність гендерних стереотипів та нерівності на ринку праці.

Традиційні гендерні ролі в сім'ї також можуть ставити жінок в нерівний стан. Соціальна стратифікація відображає принципи, де жінки несуть більше відповідальності за сімейне виховання та догляд за дітьми, що обмежує їх можливість працювати повноцінно і розвивати кар'єру. Ця сімейна ієрархія може впливати на їхні можливості та кар'єрний розвиток. Зазвичай, суспільство має свої очікування щодо поведінки та ролей жінок і чоловіків, що може призводити до стереотипів і обмежень в їхньому виборі життєвого шляху.

Додатково, в Україні, як і в багатьох інших країнах, існують проблеми з насильством на ґрунті статі. Жінки є головними жертвами такого насильства, і ця проблема є серйозною загрозою для їхнього фізичного та психічного здоров'я. Відомо, що в 2021 році в Україні зафіксовано понад 326 тисяч звернень жінок про домашнє насильство, що більш ніж на 100 тисяч звернень більше ніж у 2020-му. Також, по інформаційним джерелам можна дізнатися, що рівень насильства виріс приблизно на 45% в порівнянні з 2021 роком [6].

Порівнюючи статистичні дані за 2021 рік між Україною та Німеччиною, можемо спостерігати наступне явище: у 2021 році в Німеччині було зафіксовано приблизно 140 тисяч випадків насильства, спрямованого на інтимного партнера, з яких 80 відсотків постраждалих припадають на жінок [7]. З цього можна зробити висновок, що відсоток випадків насильства в Україні був на 339,4% вищим, ніж у Німеччині. Порівнюючи ж рівень насильства між Україною і Америкою, де кількість жертв насилля серед жінок прирівнюють до 1,3 мільйонів [8], можна сказати, що в Україні цей показник значно нижчий.

Отже, підсумовуючи, можна зазначити, що незважаючи на значні зусилля для забезпечення рівності між різними соціальними класами (наприклад, латиноамериканці, європейці, селяни, бідні та заможні) і різними гендерами, досягнуті значні зміни порівняно з минулими століттями. Проте питання рівності залишається актуальним для країн, де рівність ще не закріплена на законодавчому рівні. Розглядаючи початок історії та сучасний світ, можна запропонувати гіпотезу, що психологічний фактор грає важливу роль у відмові людей приймати різні соціальні верстви як рівноцінних індивідів. Згідно з цією теорією, зменшення рівня дискримінації різних класів і гендерів можливе, коли люди відмовляться від навмисного утиску та стигматизації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сімон де Бовуар. Про розвиток положення жіночої статі в суспільстві впродовж історії. «Друга стаття» / виданий видавництвом «Галлімар» 1949 р., Франція. С. 19-42.

2. Карл Маркс та Фрідріх Енгельс. Про розвиток держави та її окремих складових. “Маніфест Комуністичної партії”/за редактуванням видавництва Укр. соц. партії, друк. Уділова, 1902 р., Львів. С. 67-87.

3. Загальна декларація прав людини: прийнята Генеральною Асамблеєю ООН від 10 грудня 1948 року. С.1-2.

4. Університет Південного Міссісіпі. Історія розвитку та причини виникнення фемінізму. «A Queen’s Reputation: A Feminist Analysis of The Cultural Appropriations of Cleopatra» / 2015, с. 6-20.

5. Вальтер Шайдель. Зв’язок між насиллям і нерівністю. “Великий вирівнювач: насильство та історія нерівності від кам’яного віку до двадцять першого століття” / за редактуванням Вальтера Шайделя , Каліфорнія. 2017 р. С. 20-34.

6. Кононенко В. Про рівень домашнього насилля в 2023 році в Україні та причини, чому про нього не говорять. «Домашнє насилля ще не скінчилося» 2023 р.

7. Вайц В. Про статистику домашнього насилля в Німеччині. «Насильство проти жінок у Німеччині. Що каже статистика?» . 2023 р.

8. Будинок-притулок Domestic and Sexual valences center (Shelter House Domestic and Sexual valences center). Про різні види насильства та їх статистику в США. «Domestic Violence Statistics». 2022 р.

УДК 342.1:342.7

**УПРАВЛІНСЬКА СТРАТЕГІОЛОГІЯ: ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ОСНОВИ
ТА ПРАВОВІ ПІДХОДИ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІВ
ПУБЛІЧНИХ АДМІНІСТРАЦІЙ ЗА ВОЄННОГО СТАНУ**

Карпінський Борис Андрійович,
д.е.н., професор
Карпінська Олена Борисівна,
кандидат юридичних наук, адвокат
Сало Філомена Володимирівна,
студент
Львівський національний університет імені Івана Франка
м. Львів, Україна

Анотація. Виділено та синтезовано засадничі положення: управлінська стратегіологія – це цілеспрямований системний підхід до визначення, формування та реалізації стратегічних цілей і завдань на різних управлінських рівнях з метою досягнення глобальних інтересів (місії) з вибором оптимального шляху досягнення означених пріоритетів та конкурентної переваги. Зазначено, що базова сутність управлінської стратегіології особливо не відрізняється від традиційних схем стратегії розвитку (починаючи з місії, аналізу середовища й ресурсів та закінчуючи контролем), але вже на початковому етапі активно включає методологію дослідження її наповнення, виходячи з обставин, що дозволяє уникнути чи знизити ризик недоотримання віддачі на довготривалому проміжку.

Доведено, що пріоритетно-мотивне значення правових підходів щодо кадрового забезпечення системи публічного адміністрування відчутно посилюється в умовах воєнного стану, оскільки за них різні суб'єкти управлінської діяльності мають здійснювати вибір як в правовому просторі, так і з дотриманням логіки оперативних дій за накладання надзвичайних обставин й обмежень.

Обґрунтовано, що з соціальної та економічної точок зору питання

регулювання ринку праці в умовах воєнного стану в системі публічного адміністрування є одним із пріоритетних, оскільки воно пов'язане із захистом прав працівника й права на працю, а з точки зору макроекономічного розвитку й положень управлінської стратегіології, наявність робочих місць є запорукою розвитку економіки та поповнення бюджетів різних рівнів. Оскільки кожні 100 тис. громадян, які покинули країну, знижують ВВП України на 0,5% (за даними ООН 6,2 млн українців виїхали з країни на початку повномасштабної війни й досі лишаються за кордоном), то це формує до 30% спад ВВП, а з тим й відповідних надходжень в бюджет. Визначено конкретні особливості кадрового забезпечення органів публічного адміністрування в умовах воєнного стану.

Ключові слова: управлінська стратегіологія, кадрове забезпечення, публічне адміністрування, воєнний стан, розвиток, пріоритет, мотив.

Динамічність розвитку кожної держави відчутно залежить від вірності стратегіологічного шляху, властиво тому орієнтованість на європейську інтеграцію – це фундаментальні можливості та реалізація загальноєвропейських концепцій управління в рамках ЄС, зокрема: «єдиного європейського дому», «економічної інтеграції», «сталого розвитку» тощо. В цих умовах Україна як демократична, соціальна, правова держава потребує реалізації таких правничо-організаційних форм, засобів, інститутів й механізмів організації системи державного управління, які б загалом відповідали базовим характеристикам сучасного менеджменту. При цьому такі організаційні структури мають відповідати національним традиціям державного управління, отримувати суспільне визнання, регулюватися сталими правовими нормами та розвиватися в контексті загальноцивілізаційного процесу гуманізації владних повноважень.

Загалом, становлення України як демократичної, правової, соціальної держави з соціально орієнтованою економікою, її європейська та євроатлантична інтеграція передбачають формування та розвиток висококваліфікованого корпусу фахівців у сфері державотворення. Так, ринкові

відносини й військові дії в Україні потребують нових методологічних підходів до проблеми більш ефективного управління кадровою політикою шляхом активізації діяльності працівників, творення дієвих мотивів й стимулів.

На сучасному етапі розвитку ринкових відносин основою стабільного і ефективного функціонування економіки (та й закладів вищої освіти) стає наявність кадрів, які здатні й готові працювати, а також володіють високим рівнем професіоналізму, тобто людський чинник є пріоритетним фактором, а витрати на підвищення кваліфікації персоналу вважаються необхідними й раціональними інвестиціями. Саме тому увага до кадрового забезпечення як виробничих структур, так і органів публічної влади залишається пріоритетно важливою в першій чверті ХХІ століття.

Серед тих, хто зробив фундаментальний внесок у розробку кадрової політики, можна виділити таких відомих вітчизняних й закордонних дослідників: О. І. Амоша, І. В. Багрова, Д. П. Богиня, І. П. Булеєв, К. Г. Гарєєв, В. М. Данюк, С. Б. Довбня, М. І. Долішній, Д. Кейнс, О. Є. Кузьмін, А. Маслоу, Р. Оуен, Т. Б. Решетілова, О. Й. Шевцова, С. О. Цимбалюк та ін. [1–7].

Водночас сучасні реалії воєнного стану в Україні вносять свої корективи в специфіку кадрового забезпечення у різних сферах, оскільки потрібно орієнтуватись на швидкозмінні процеси та врахування принципу безпеки. Практично, виходячи із специфіки та потреб, вивчення особливостей й реалізація підходів управлінської стратегіології кадрового забезпечення системи публічного адміністрування в умовах воєнного стану є доцільним.

Мета дослідження полягає у формуванні фундаментальних основ управлінської стратегіології, виділення характерних особливостей її прояву в кадровому забезпеченні системи публічного адміністрування в умовах воєнного стану.

Підкреслимо, що *стратегіологія (strategiology)* – сучасна наукова галузь знань щодо принципових наукових закономірностей і принципів стратегії дії та управління соціально-економічним розвитком об'єкта з орієнтованістю на системну обмеженість вибору факторів або учасників у реалізації визначених

пріоритетів в умовах накладання багатофакторності динамічно-обмінних процесів, яка включає в себе окремі науки (наукові погляди, наукові школи). Стратегіологія через свої фундаментальні підходи впливає і дає можливість досліджувати й приймати обґрунтовані та виважені рішення щодо сталого розвитку території, економічної системи, науково-технічного прогресу, демографічної ситуації, конкурентоспроможності, благополуччя населення, публічного управління та адміністрування, національного характеру, державотворчого патріотизму нації тощо. Обмеженість вибору в стратегіології має базове значення і володіє значною ціною щодо його прийняття [2–4, 7].

Об'єктивно, з ідеологічних засадничих положень стратегіології цілеспрямована управлінська робота в системі кадрового забезпечення органів публічного адміністрування може суттєво впливати на результативність даних організаційних структур, забезпечуючи через те оперативність і якість надання державних послуг, що важливо для життєвого проживання населення в умовах воєнного стану.

Властиво, *управлінська стратегіологія* – це цілеспрямований системний підхід до визначення, формування та реалізації стратегічних цілей і завдань на різних управлінських рівнях з метою досягнення глобальних інтересів (місії) з вибором оптимального шляху досягнення означених пріоритетів та конкурентної переваги. Виходячи з цього, фундаментальна сутність управлінської стратегіології особливо не відрізняється від традиційних схем стратегії розвитку (починаючи з місії, аналізу середовища й ресурсів та закінчуючи контролем), але вже на початковому етапі активно включає методологію дослідження її наповнення, виходячи з обставин, що дозволяє уникнути чи знизити ризик недоотримання віддачі на довготривалому проміжку.

Пріоритетно-мотивне значення такого підходу посилюється в умовах воєнного стану, оскільки за них різні суб'єкти управлінської діяльності мають здійснювати вибір оперативних дій за накладання надзвичайних обставин й обмежень як в плані безпеки, так і потреби досягнення програмного результату

(табл. 1).

Таблиця 1

Пріоритетно-мотивна спрямованість управлінської стратегіології в умовах воєнного стану

Пріоритетні мотиви	Сутнісне наповнення
Забезпечення безпеки і оборони	Фундаментальна мета управлінської стратегіології в умовах воєнного стану полягає в забезпеченні національної безпеки та ефективного опору будь-яким військовим загрозам. Властиво дана стратегіологія повинна активізувати методи використання різнопланових ресурсів (зокрема, військових, економічних, політичних тощо), для оптимального досягнення означеної мети
Мобілізація ресурсного потенціалу	Оскільки воєнний стан може призвести до нестабільності й змін у соціально-економічному середовищі то управлінська стратегіологія повинна задіювати механізми як для мобілізації ресурсів, так і забезпечення участі громадян й підприємств у підтримці оборони та військових діях
Управління кризовими ситуаціями	Об'єктивно, що в умовах воєнного стану можуть виникати надзвичайні ситуації, які потребують оперативного реагування. Виходячи з цього, дана стратегіологія повинна включати плани і механізми управління кризовими ситуаціями для забезпечення безпеки населення
Дипломатичні зусилля	Управлінська стратегіологія через дипломатичні канали здійснює міжнародну політику й взаємодію з іншими державами в контексті розв'язання військових дій та досягнення миру з забезпеченням територіальної цілісності
Оцінка й аналіз	Умови воєнного стану вимагають постійного моніторингу й оцінки ситуації, щоб вчасно реагувати на тенденційні зміни та коригувати відповідно до них плани дій.

Джерело: сформовано авторами.

Підкреслимо, що управлінська стратегіологія щодо кадрового забезпечення органів публічного адміністрування за воєнного стану повинна базуватися на логічно обумовлених та конкретних правових принципах і завданнях, які об'єктивно відповідають ситуаційним умовам (табл. 2).

Означені й конкретизовані принципи і завдання необхідно вчасно формалізувати та реалізовувати в правовому полі відповідно до потреб кадрового забезпечення цих органів, виходячи з наявних умов. Практично,

фундаментальною метою управлінської стратегіології в цьому контексті стає формування таких органів публічного адміністрування, в яких працівники мають належну підготовку й стресостійкість та знають, що необхідно робити в конкретних умовах воєнного стану, забезпечуючи тим ефективну діяльність цих інституцій.

Таблиця 2

**Правові принципи і завдання управлінської стратегіології щодо
кадрового забезпечення органів публічного
адміністрування за воєнного стану**

Правові напрями	Базове наповнення
<i>Принципи</i>	
Дотримання законності	Управлінська стратегіологія повинна комплексно враховувати загальні закони та конституційні норми, які регулюють воєнний стан та методи управління кадровим забезпеченням під час нього
Права людини	Дотримання прав людини, навіть в умовах воєнного стану, є обов'язковим. Фактично принципи гуманітарного права та міжнародних договорів повинні бути виконані
Прозорість й відкритість	Налагоджена система забезпечення прозорості в процесах набору й розподілу кадрів допомагає підтримувати довіру як населення, так і зовнішнього оточення – міжнародної спільноти
<i>Завдання</i>	
Мобілізація кадрів	Відлагодженість управлінської системи щодо оперативного забезпечення процесу набору та мобілізації кваліфікованих працівників для військових і цивільних потреб, виходячи з конкретних умов
Ефективність і координація	Забезпечення ефективного управління та координації між різними органами публічного адміністрування щодо вирішення потреб оборони та цивільного населення
Безпека і захист	Дієве забезпечення безпеки і захисту працівників, які виконують свої обов'язки під час воєнного стану
Ресурси і підготовка	Формування достатніх ресурсів для навчання і підготовки працівників, щоб вони були реально готові до виконання своїх обов'язків у воєнний період
Гуманітарна допомога й соціальна підтримка	Оперативне забезпечення гуманітарної допомоги й соціальної підтримки для працівників та їхніх сімей, які можуть безпосередньо постраждати внаслідок дії воєнного стану та ворожих загроз.

Джерело: сформовано авторами.

Підкреслимо також, що певна складність управлінської стратегіології в реалізації зумовлена тим, що на довготерміновому відтинку розвитку необхідно враховувати інтереси та зусилля багатьох чинників та й знань, синтезу теоретичних положень із практичними діями та рішеннями, тобто комплексного підходу з емпіричною перевіркою різних теоретичних моделей.

Процеси формування й підготовки кадрового резерву в державному секторі, загалом мають базуватися на стратегіологічних рішеннях, які покликані реалізувати типові для Європейського Союзу стандарти та умови приєднання до нього.

Управління людськими ресурсами в системі публічного адміністрування розглядає державну службу через призму усіх тих, хто працює в переважно некомерційних організаціях, які фінансуються державою. Тобто ці організації можуть варіюватися від державних бюро й департаментів до агентств і органів влади з різним ступенем підпорядкованості, як на центральному, так і на місцевому рівнях. Практично включати тих, хто формує такі некомерційні служби, як охорона здоров'я та освіта, які повністю, або частково фінансуються державою.

Зокрема, Кодекс законів про працю України встановлює правову єдність такого законодавства незалежно від кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, національного та соціального походження, місця проживання, мови тощо. Властиво, держава, роботодавці та працівники особливо цінні, оскільки країна потребує цілеспрямованої підтримки економіки під час та й після військової агресії. Так, за оцінкою Міжнародної організації праці, кількість безробітних в Україні становить 1,5 млн, що втричі більше з початку російської агресії, оскільки в Україні під час вторгнення держави-анексора було втрачено біля 4,8 млн робочих місць. Загалом, за оцінками експертів, рівень безробіття в Україні зріс з 10% до 27-30%, водночас, рівень зайнятості знизився з 56% до 40%. Окрім того, якщо кожен 100 тис. громадян, які покинули країну, знижують ВВП України на 0,5% (зокрема, за даними ООН 6,2 млн українців, які виїхали з країни на початку повномасштабної війни, досі лишаються за кордоном), то це формує до 30% спад ВВП [6].

Звичайно, значне зростання кількості безробітних є загрозливою тенденцією для економіки держави, оскільки є проявом загальнодепресивних економічних процесів на які ще накладаються умови війни. Однак, держава все ж володіє регуляторними можливостями впливу на ринок праці, забезпечуючи

й стимулюючи створення нових робочих місць навіть в умовах воєнного стану. Не слід нехтувати й тим, що поповнення бюджетів різних рівнів залежить, серед іншого, і від наявності цих місць. Водночас українські реалії вимагають формування таких засадничих передумов для розвитку ринку праці, за яких їх створення було б вигідно не лише органам публічної влади, а й роботодавцям [1–3, 6–7].

Таким чином, законодавство має оперативно реагувати та послідовно адаптувати трудове законодавство до кожної ситуації з метою забезпечення роботи виробничої організації чи органу публічного адміністрування, зайнятості громадян та підтримки економіки. У цьому контексті перші кроки були внесені Законом України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 р. № 2136-ІХ. Практично означений законодавчий документ став основою положення про працевлаштування під час військової агресії. Даний закон спільно із Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин» від 1 червня 2022 р. № 2352-ІХ у загальному регулюють трудові відносини підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності, виду діяльності й галузі виробництва, а також відноситься до осіб, які працюють за трудовим договором з фізичними особами [6].

Підкреслимо, що в українській практиці на даний момент відсутня єдина затверджена модель компетенцій державних службовців, яка б охоплювала декілька рівнів державної служби, незважаючи на те, що конкретні моделі розроблені як на територіальному, так і на відомчому рівнях (можна лише знайти різні класифікації компетенцій). Однак, періодично оцінюючи співробітника за моделлю компетенцій, як це роблять у бізнес-компаніях, публічний орган формує чітке уявлення про те, на яку посаду можна прийняти співробітника, як повинна бути оплачена його праця, як можна визначити ефективність роботи співробітника, яке додаткове навчання необхідно тощо.

Водночас, використання компетентнісного підходу дозволяє коректно обирати стратегії управління персоналом, а значить раціонально

використовувати переваги управлінської стратегіології щодо кадрового забезпечення цих інституцій в умовах воєнного стану. Зокрема, однією із відчутних проблем у функціонуванні кадрового резерву в системі публічного адміністрування є непрозорість процесу його підбору та непоінформованість осіб резерву про свої перспективи. Однак, лише із коректним врахуванням означених правових аспектів можна забезпечити конкурентоспроможність при зарахуванні до резерву, прозорість й публічність процедури формування резерву. Фактором принципового значення є вимірність використовуваних критеріїв, що виключає суб'єктивність в оцінці претендента.

Висновки. Обґрунтовано, що управлінська стратегіологія – це цілеспрямований системний підхід до визначення, формування та реалізації стратегічних цілей і завдань на різних управлінських рівнях з метою досягнення глобальних інтересів (місії) з вибором оптимального шляху досягнення означених пріоритетів та конкурентної переваги.

Доведено, що пріоритетно-мотивне значення такого підходу посилюється в умовах воєнного стану, оскільки за них різні суб'єкти управлінської діяльності мають здійснювати вибір оперативних дій за накладання надзвичайних обставин й обмежень як в плані безпеки, так і потреби досягнення програмного результату.

Окрім того, проаналізовано низку законодавчих актів у сфері зайнятості, розроблених урядовими інституціями України для вирішення конфліктів між роботодавцями та працівниками, для захисту прав кожної сторони трудових відносин, а також для забезпечення того, щоб пов'язані з цим ризики з роботою співробітників зведені до мінімуму, включно з органами публічного адміністрування. З соціальної та економічної точок зору питання регулювання ринку праці в умовах воєнного стану в системі публічного адміністрування є одним із пріоритетних, оскільки воно пов'язане із захистом прав людини та права на працю, а з точки зору макроекономічного розвитку й положень управлінської стратегіології, наявність робочих місць є запорукою розвитку економіки та поповнення бюджетів різних рівнів.

Загалом, ефективне управління в органах публічного адміністрування можливе при наявності активного зворотного зв'язку між керівниками і підлеглими, оскільки такий зв'язок характеризує функціонування і розвиток самої управлінської системи. Розвиток кадрового забезпечення органів публічного адміністрування не повинен бути самоціллю, а має відображати взаємозв'язки між управлінською стратегіологією та потребами громадян в отриманні якісних державних послуг, навіть в умовах воєнного стану.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Дубенко С. Ефективна кадрова політика – ключове завдання посилення дієздатності держави. *Збірник наукових праць УАДУ*. К. : Вид-во УАДУ, 2019. Вип. 2. Ч. 3. С. 50–57.
2. Карпінський Б. А., Залуцька Н. С., Карпінська О. Б. Податки. Довідник-словник. К. : Професіонал, 2008. 464 с.
3. Карпінський Б. А. Державотворчий патріотизм нації: податкова домінанта інвестиційного зростання. Монографія. Львів : Колір ПРО, 2018. 480 с. (Серія „Держава і стратегіологія”).
4. Карпінський Б. А., Карпінська О. Б. Мотив як управлінська основа державотворчого патріотизму нації з позиції стратегіології розвитку держави. *Бізнес Інформ*. 2023. №2. С. 6–15. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-2-6-15>.
5. Костенко О., Грущинська Н. Формування та реалізація кадрової політики в органах публічної влади: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Економічний простір*. 2020. № 158. С. 77–82.
6. Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3480715-cerez-vijnu-ukraina-vtratila-48miljona-robocih-misc-mop.html>
7. Karpinsky B. A., Bozshko S. M. Economic Growth at sustainable development of economy. The monografy. Lviv : Prostir-M, 2006. 376 p. (Series «Economy of Territories»).

**ПОГЛЯДИ НА ПРАВОВУ ПРИРОДУ КОРУПЦІЇ ТА ПРОТИДІЮ
ЦЬОМУ ЯВИЩУ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ**

Мерденов Дмитро Юрійович
аспірант Інституту держави і права
імені В. М. Корецького
Національної академії наук України, м. Київ

Анотація Дослідження присвячено огляду поширених у науковій спільноті та вживаних у чинному законодавстві поглядів на поняття корупції та її правову природу. Автор здійснює короткий історичний огляд, узагальнюючи підходи до корупції та протидії цьому явищу з часів Вавилону і до наших днів.

Ключові слова: корупція; правова природа корупції; протидія корупції; правове регулювання; адміністративна відповідальність; кримінальна відповідальність; державна політика.

Вступ. Випробування, що випали на долю Українського народу, не лише змушують мобілізувати всі ресурси на здобуття перемоги над ворогом, але й загострюють більшість соціально-політичних «хвороб» держави – бідність, злочинність, корупцію. І саме корупція посідає в цьому переліку особливе місце, оскільки як ніщо інше, не лише знижує рівень обороноздатності держави, але й підриває довіру суспільства до влади, що особливо важливо в умовах війни. Розуміє важливість цієї проблематики й сучасна українська спільнота, що попри війну та руйнації, спричинені нею, не знижує уваги до корупційних явищ (94% респондентів, опитування, проведеного дослідницькою агенцією Info Sapiens цього літа, відносять корупцію до головних проблем країни) [1].

При цьому корупція, як соціально-політичний феномен, має прадавнє коріння, і розуміння її правової природи формувалося протягом століть, що й обумовлює актуальність даного дослідження.

Ціль роботи – огляд історичних та сучасних поглядів на феномен корупції та її правову природу.

Матеріали та методи. У процесі огляду, знайшли своє застосування загальнонаукові методи пізнання – аналіз і синтез, абстрагування й узагальнення. Також було використано історико-правовий метод.

Основний зміст дослідження. Проблематика корупції, як явища зловживання службовцями їх владними повноваженнями заради отримання матеріальної вигоди, має, без перебільшення, тисячолітню історію. Є підстави вважати, що феномен корупції, як і спроби протидії цьому явищу, існує стільки ж, скільки існує державність. Як доволі слушно зазначають з цього приводу В. Нонік і В. Савіцький, «корупція була невід’ємним елементом державного управління із зародженням власне самої держави як суспільного інституту. Фактично корупція є тим елементом, який не дозволяв та й не дозволяє ідеалізувати будь-яку систему державного управління, чи то вона буду побудована на демократичних, або ж тоталітарних принципах» [2]. Одним з перших відомих борців з корупційними правопорушенням вважається шумерський цар Урукагіна, який припиняв зловживання суддів і чиновників, які вимагали незаконні винагороди. Про зазначений підхід стало відомо з розшифрованих клинопису стародавнього Вавилону, що відносяться до середини III тис. до н.е.» [2]. При цьому, саме у Вавилоні (в 1700-х роках до н.е.) були вперше кодифіковані норми законів щодо боротьби з корупцією (у складі законів Хаммурапі). І хоча більшість дослідників акцентує увагу на антикорупційній практиці Законів Хаммурапі в судовій практиці (зокрема, щодо адміністративної відповідальності суддів за зміну рішення внаслідок підкупу) окремої уваги заслуговують норми, які передбачають кримінальну відповідальність для військових командирів за зловживання владою (смертну кару за експлуатацію праці підлеглих їм воїнів з корисливою метою) [3]. Якою мірою такий підхід був виправданий – судити складно. Але сам факт свідчить про сприйняття правителями Вавилону корупції, як дуже небезпечного для процвітання їх держави явища.

Не оминала корупція ні Єгипет, ні грецькі міста-держави, ні Римську імперію. А вже в епоху раннього Середньовіччя в Європі зловживання службовим становищем, незважаючи на засудження церквою корупційних проявів, нерідко ставало загальноприйнятою нормою. Надмірна централізація влади в руках світських і релігійних правителів призводила до формування значних корупціогенних факторів. Єпископів того часу навіть характеризували «ловцями грошей, а не душ, які мають тисячу хитрощів, як спустошити кишені бідного» [4]. І хоча історія змінювала підходи до державотворення, корупція невпинно переживала ці зміни, постаючи як нездоланий супутник самої держави. Сьогодні знаний Вебстерський словник тлумачить корупцію (Corruption) як «розбещеність, зіпсованість, хабарництво, пониження моральних принципів, заплямованість» [5]. Таким чином, увага акцентується саме на моральній складовій явища. Натомість, український законотворець конкретизує корупцію з точки зору саме суб'єкта скоєння правопорушення, окреслюючи коло таких осіб. Відповідно до чинного Закону України «Про запобігання корупції», корупція – «використання особою, зазначеною у частині першій статті 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей» [6]. При цьому, хоча перелік згаданих осіб й включає в себе велику кількість державних службовців різних рівнів, однак, він є далеко не вичерпним. У найбільш узагальненому розумінні корупція, як соціальне явище, проявляє себе, коли особи, уповноважені на виконання державних (управлінських, владних-розпорядницьких) функцій, використовують своє службове становище, статус і авторитет займаної посади в корисливих цілях (для особистого збагачення чи в групових інтересах). Тобто корупція – це

багатоаспектне соціально-економічне, політичне, правове і моральне явище, що складається з цілого комплексу протиправних дій і неетичних вчинків [7]. І хоча рішення, ухвалені внаслідок корупційних дій, можуть нести й позитивні наслідки (у випадках, коли інтерес державного службовця співпадає з інтересом суспільства), це означає лише, що без додаткового (корупційного) впливу відповідний службовець не виконує свої обов'язки належним чином. Відтак, корупцією можна вважати і свідому бездіяльність.

Окремої уваги заслуговують погляди на правову природу корупції. На переконання сучасних вітчизняних дослідників, за своєю правовою природою (і у залежності від своєї суспільної небезпеки та виду відповідальності, яку закон тієї чи іншої країни передбачає за їх вчинення), корупційні правопорушення можуть бути кримінально-правовими, адміністративними, цивільно-правовими, дисциплінарними [7]. У випадку з кримінально-караними корупційними правопорушеннями, мова йде про ті дії, які можна позначити корупційними злочинами. Частина ж політичних діячів (як і наукової спільноти) навіть наголошує на доречності декриміналізації ряду корупційних правопорушень. Однак це питання лишається дискусійним і виходить за межі даного дослідження

Висновки Історичний огляд дозволяє стверджувати не лише про тисячолітню історію корупції, як явища, але й про тисячолітній досвід вивчення її правової природи та спроб протидіяти їй. Наразі ж, проблематика корупції в Україні є актуальною, як ніколи, адже корупція не лише пригнічує економічний розвиток, заважає функціонуванню державного механізму, але й підриває довіру суспільства до влади, що особливо небезпечно в умовах війни. У найбільш широкому розумінні, корупцію можна тлумачити як дії або бездіяльність будь-якої посадової особи, спрямовані на отримання нею неправомірної вигоди. При цьому, на практиці корупція набуває численних проявів, лише частина з яких врахована вітчизняним законодавцем.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Як відбудувати Україну — соціологічне опитування громадян та

представників бізнесу. *Transparency International Ukraine*. 14 Червня, 2023. URL : <https://ti-ukraine.org/research/yak-vidbudovuvaty-ukrayinu-sotsiologichne-oprytuvannya-gromadyan-ta-predstavnykiv-biznesu> (дата звернення: 12.10.2023)

2. Нонік В. В., Савіцький В. В., Корупція як елемент державного управління в стародавніх цивілізаціях. *Державне управління: удосконалення та розвиток* № 12, 2016. URL : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1017> (дата звернення: 12.10.2023)

3. Hammurabi, King; C. H. W. Johns (Translator) (2000). *The Oldest Code of Laws in the World*. City: *Lawbook Exchange Ltd*. ISBN 978-1-58477-061-9.

4. Безрутченко В. С. Історичний шлях виникнення корупції, різноманітність поглядів на проблему визначення дефініції цього явища. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2008. Вип. 18. С. 279-286. URL : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&Z21ID=&Image_file_name=PDF%2Fboz_2008_18_32.pdf&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1 (дата звернення: 12.10.2023)

5. Corrupt. *Merriam-Webster dictionary*. URL : <https://www.merriam-webster.com/dictionary/corrupt#:~:text=corrupt%20stresses%20a%20loss%20of,of%20principle%20or%20sworn%20obligations.&text=degenerate%20suggests%20having%20sunk%20to%20an%20especially%20vicious%20or%20enervated%20condition> (дата звернення: 12.10.2023)

6. Про запобігання корупції: Закон України № 1700-VII від 14 жовтня 2014р. (*Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2014, № 49, ст.2056). *Офіційний Веб-сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 12.10.2023)

7. Мельченко, В., & Деркаченко, Ю. (2021). Основні наукові підходи тлумачення поняття корупція. *Молодий вчений*, 3 (91), 290-295. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-3-91-61> (дата звернення: 12.10.2023)

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА КВАЛІФІКАЦІЯ ІНЦИДЕНТУ У КЕРЧЕНСЬКІЙ ПРОТОЦІ У РЕТРОСПЕКТИВІ

Пальченко Алла Анатоліївна,
старший викладач кафедри
«Приватно-правові дисципліни і морське право»
Богданова Марія В'ячеславівна
студентка 4 курсу
Одеський Національний Морський Університет
м. Одеса, Україна

Вступ. «Керченський інцидент», «акт агресії росії проти України на морі» – так зазвичай іменуються події, що сталися у Керченській протоці 25 листопада 2018 року, коли російська федерація захопила українські кораблі та взяла в полон військових моряків. Кваліфікація дій російської федерації щодо окупації прибережних морських районів України в Чорному, Азовському морях та Керченській протоці визначається як агресія російської федерації проти України, окупація та анексія території України, участь росії як сторони міжнародного конфлікту на території України, порушення основних принципів міжнародного права щодо України, порушення великої кількості універсальних, регіональних та двосторонніх договорів з Україною. Тому, всі питання, пов'язані з діями російської федерації проти прав та інтересів України в Азовському морі та Керченській протоці мають розглядатися в контексті всієї ситуації, що склалася, на основі застосування принципів і норм міжнародного права.

З початку повномасштабної війни проти України росія окупувала все азовське узбережжя, перетворивши Азов на «своє внутрішнє море». Азовське море стало полем битви, геополітичною зоною боротьби між Україною та російською федерацією. Це стосується і прибережних просторів Чорного моря та Керченської протоки. Тож проблема Азовського моря та Керченської акваторії надзвичайно актуальна тема для сучасної України, яка потребує вирішення.

Мета роботи. Розглянути міжнародно-правову кваліфікацію інциденту у Азовсько-Керченській Акваторії.

Матеріали та методи. Під час наукового дослідження були використані загальнонаукові методи аналізу, синтезу, узагальнення, а також спеціально-наукові методи - історичний, системний. Основою для аналізу слугують історичні події, статус російської федерації у міжнародних відносинах, а також допустимі межі поведінки суверена на міжнародній арені, встановлені та визнані світовою спільнотою.

Результати та обговорення. Інциденту в Азовському морі і Керченській протоці передували цілеспрямовані та свідомі дії російської федерації, починаючи з 1991 року, задля створення сприятливої для неї ситуації. Поступово, використовуючи різноманітні методи, включаючи відкритий політичний тиск, Україну примушували прийняти «правильне рішення» з цього питання. І у 1998 році, у ході зустрічі президента України та росії, було прийнято рішення тимчасово вважати Азовське море та Керченську протоку внутрішнім морем двох держав.

Правова конструкція «внутрішнє море двох держав» не зустрічається в міжнародних нормативно-правових актах. Подібна законодавча новела, ініціатором якої виступала російська федерація, не відповідає вимогам міжнародного законодавства, зокрема Конвенції ООН з морського права 1982 року [1].

Саме 24 грудня 2003 року був підписаний Договір між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки, який припинив діяти від 25 березня 2023 року. Договір визнавав вільне плавання торгових і воєнних кораблів обох держав через протоку. Угода супроводжувалася Спільною заявою про те, що Керченська протока та Азовське море є історичними внутрішніми водами [2].

25 листопада 2018 року в Керченській протоці при спробі здійснити мирний прохід через Керченську протоку були атаковані два малих броньованих артилерійських катери «Бердянськ» і «Нікополь», а також рейдовий буксир

«Яни Капу» Військово-морських Сил України, які здійснювали плановий перехід з Одеси до Бердянська. Російська влада спочатку заблокувала прохід Керченською протокою, а потім військові кораблі російської федерації спочатку здійснили таран, а після застосували зброю, напавши на них. Кораблі були захоплені, 24 члени екіпажу взяті в полон, 6 із яких — поранені.

Статус українських військових моряків, які захоплені росією безсумнівно кваліфікується як військовий полон, з відповідним розповсюдженням на них положень міжнародного гуманітарного права щодо поводження з військовополоненими, та перш за все Женевської конвенції про поводження з військовополоненими 1949 року [3].

Більше того, катер «Бердянськ» взагалі був обстріляний у відкритому морі а не в територіальних водах, як стверджує росія. Генеральний штаб Збройних сил України кваліфікував дії рф як акт збройної агресії, під час якого російська влада порушила декілька міжнародно-правових договорів [4]. Цей інцидент став першим випадком військової агресії російської федерації проти України, який вона вчинила відкрито, під своїм державним прапором, від початку війни у 2014 році.

Зокрема, право мирного проходу протоками визначається Конвенцією ООН з морського права від 1982 року, сторонами якої є Україна і російська федерація. Стаття 17 дає право суднам будь-якої держави «здійснювати мирний прохід через територіальні води», а стаття 19 перераховує можливості обмеження такого проходу. Конвенція зазначає, що таке право припиняється лише в разі використання зброї і загрози територіальній цілісності прибережної держави, отже, інцидент з агресивними діями проти українських кораблів не підпадає під такі обмеження [1].

Також, відповідно до міжнародного морського права, коли прибережна країна оголошує про закриття для судноплавства певного району моря або має іншу інформацію, що впливатиме на безпеку судноплавства у районі відповідальності, вона повинна розмістити у відповідному ресурсі так зване прибережне попередження – ПРИП (Sea warning) [1]. Російською Федерацією

ПРИП щодо закриття району входу до Керченської протоки зі сторони Чорного моря був розміщений на офіційному веб-ресурсі (Кадіс, Іспанія) лише об 11.40 25 листопада 2018 року, тобто фактично після заходу корабельної групи ВМС ЗС України до Керченської протоки.

Відповідно до статті 2 Договору між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки (втратила чинність у 2023 році) військові кораблі обох країн користувалися до свободою судноплавства у Керченській протоці і Азовському морі, а, отже, могли здійснювати прохід через Керченську протоку в будь-який час за умови дотримання безпеки судноплавства [2]. Відповідно до статей 32 і 95 Конвенції з морського права військові кораблі користуються імунітетом [1].

Враховуючи статус кораблів, дії російської федерації за національним правом можна кваліфікувати згідно ст. 1 Закону України «Про оборону України» як акт збройної агресії (застосування іншою державою збройної сили проти України) [5].

Таким же чином, можна дати правову оцінку Інциденту у Керченській протоці з міжнародної площини, що дії кораблів Берегової охорони Прикордонної служби фсб рф стосовно українських військових катерів «Бердянськ», «Нікополь» та буксира «Яни Капу» 25 листопада 2018 року є грубим порушенням імперативних норм загального міжнародного права та кваліфікуються як напад збройними силами російської федерації на Військово-Морські Сили України. Такі дії стосуються російської федерації як держави в цілому і відповідно до Резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 3314 (XXIX) від 14 грудня 1974 року «Визначення агресії» кваліфікуються як акт агресії російської федерації проти України [6].

Ще одним важливим доказом неправомірності дій російської федерації є позиція міжнародної спільноти стосовно правового статусу Кримського півострову та прибережних морських вод. Відповідно до міжнародного права, в першу чергу основоположного Статуту ООН, Крим є частиною України. ООН підтримала територіальну цілісність України і визнала референдум у Криму

нелегітимним, ухваливши спеціальну резолюцію [7].

Міжнародний трибунал з морського права є лише частиною системи вирішення міждержавних спорів, яка була створена в рамках Конвенції ООН з морського права 1982 року. Для України і російської федерації ним є Арбітраж, або інакше Арбітражний трибунал, створений відповідно до Додатку VII Конвенції ООН з морського права.

1 квітня 2019 року Україна повідомила російську федерацію, що починає процес в Міжнародному трибуналі ООН з морського права в Гамбурзі. Відповідно до Конвенції ООН з морського права (UNCLOS), військово-морські судна і персонал на борту володіють абсолютним імунітетом. Це означає, що іноземні держави не можуть їх заарештовувати, затримувати та судити. Звернення України до Міжнародного трибуналу з морського права є одним із елементів використання системи міжнародного правосуддя для захисту від агресії з боку російської федерації. Іншими правовими важелями є звернення України до Міжнародного суду ООН, Європейського суду з прав людини та інших [8].

25 травня 2019 року, у німецькому Гамбурзі Міжнародний трибунал з морського права (International Tribunal for the Law of the Sea, ITLOS) оголосив про застосування тимчасових заходів до російської федерації стосовно порушення нею імунітетів трьох українських військових кораблів та 24 членів їхніх екіпажів. Рішення суду підтримали 19 суддів Трибуналу. Проти проголосував один.

7 вересня 2019 року між Україною і росією відбувся обмін утримуваними громадянами у форматі 35 на 35. Серед тих, кого повернули Україні були також 24 моряки. 17 листопада 2019 року російська федерація передала Україні утримувані українські кораблі. Повернула пошкодженими і повністю розграбованими.

22 травня 2020 року Україна передала до Міжнародного трибуналу ООН меморандум з доказової базою у справі проти російської федерації щодо захоплення моряків та кораблів у Керченській протоці у листопаді 2018 року.

27 червня 2022 року Міжнародний арбітраж, створений за посередництва Постійної палати третейського суду (ПШТС), підтвердив, що має юрисдикцію розглядати позов України проти Росії через захоплення моряків і суден у Керченській протоці. Арбітраж відкинув усі заперечення росії – передусім те, що дії, які оспорує Україна, виходять за межі його юрисдикції, а також нібито невиконання Україною статті 283 Конвенції про морське право, яка передбачає «обмін поглядами» між сторонами для залагодження спору [9]. З самого початку всі дослідники попереджали, що цей процес буде тривалим.

Слід зазначити, що 24 лютого 2022 року російська федерація розв’язала повномасштабну агресивну війну проти України та українського народу. Наразі, 28 липня 2023 року російська федерація заблокувала прохід будь-яких маломірних суден та плавзасобів у частині акваторії Керченської протоки. При цьому заборона не діє лише для кораблів, катерів та суден військово-морського флоту, прикордонних органів та військ нацгвардії росії.

Висновки. Таким чином, інцидент в Азовському морі та Керченській протоці продовжує бути загрозою для національної безпеки України. Всі дії російської федерації підлягають міжнародно-правовій відповідальності на підставі загального міжнародного права і, перш за все, згідно до норм інституту міжнародно-правової відповідальності, що кодифіковані в Статтях про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння. Цей процес має значення не тільки для захисту власних національних інтересів, які потерпають від агресії російської федерації, а й в цілому для захисту міжнародного правопорядку від посягань на його фундаментальні принципи.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права від 10 грудня 1982 року : Конвенція ратифікована Законом України від 03.06.1999 р. // ВВР України. – 1999. – № 31. – Ст. 254 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/728-14#Text>
2. Договір між Україною та Російською Федерацією про

співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки від 24.12.2003 (втратив чинність 25.03.2023 р.) // Відомості Верховної Ради України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_205#Text

3. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 р.: Конвенція ратифікована Указом Президії Верховної Ради Української РСР Законом України від 03.07.1954 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text

4. Заява Генерального штабу ЗСУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/news/2018/11/26/normi-mizhnarodnogo-prava>

5. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 р. // ВВР України. – 1992. – № 9. – Ст. 106 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>

6. Definition of Aggression General Assembly resolution 3314 (XXIX) 14 December 1974. Audiovisual Library of International Law. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://legal.un.org/avl/ha/da/da.html>

7. Resolution adopted by the General Assembly on 27 March 2014 [without reference to a Main Committee (A/68/L.39 and Add.1)] 68/262. Territorial integrity of Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://guam-organization.org/rezolyutsiya-ga-oon-68-262-o-territorialnoj-tselostnosti-ukrainy/>

8. Стаття Арбітражний Трибунал сьогодні почне слухання по справі України проти Росії : чого чекати // Українські Національні Новини. Інформаційне агентство від 11 жовтня 2021 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1947672-arbitrazhniy-tribunal-sogodni-rochne-slukhannya-po-spravi-ukrayini-proti-rosiyi-chogo-chekati>

9. Стаття Арбітраж підтвердив юрисдикцію у позові України проти Росії через захоплення моряків у Керченській протоці // Європейська Правда від 11 липня 2022 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/07/11/7143006/>

КЛАСИФІКАЦІЯ ЗАКЛЕПОК

Сирота Олександр Олександрович

завідувач відділу товарознавчих та гемологічних досліджень
Миколаївський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр
МВС України
м. Миколаїв, Україна

Анотація: Непоодинокі випадки виникнення суперечок щодо класифікаційних групувань заклепок. Причини таких дій декларантів пов'язані або з помилковим визначенням у наслідок недостатнього досвіду, або з навмисними діями, направленими на зменшення податкового мита.

Ключові слова: УКТЗЕД, заклепка, витяжні заклепки, "сліпі" заклепки

Митне законодавство регулює єдиний підхід до визначення коду товару при декларуванні. Здійснення контролю за правильністю класифікації товарів, тобто правильністю віднесення їх до класифікаційних групувань, зазначених в Українському класифікаторі товарів зовнішньоекономічної діяльності (надалі - УКТЗЕД), є складовою державної митної справи. Непоодинокі випадки виникнення суперечок щодо класифікаційних групувань. Причини таких дій декларантів пов'язані або з помилковим визначенням у наслідок недостатнього досвіду, або з навмисними діями, направленими на зменшення податкового мита. Декларантами у судовому порядку оскаржуються дії митників.

Виключність повноважень органів доходів і зборів України у визначенні коду товару згідно з УКТЗЕД передбачає їх право та обов'язок застосовувати норми права, які регламентують визначення кодів товарів згідно з УКТЗЕД, і приймати при цьому застосуванні імперативні рішення, обов'язкові для виконання.

У судовому порядку, при виникненні спору щодо правильність

віднесення товару до відповідного коду УКТЗЕД, суддя може звернутись до експертної установи та призначити судову товарознавчу експертизу. На вирішення спору ставиться питання щодо відповідності характеристик товару згідно з УКТЗЕД. Таким чином, це практично єдиний доказ, який може потрапити до судового провадження.

Найбільш часто виникає питання класифікації заклепок. Важко на погляд визначити матеріал із якого вони виготовлені та не всі люди мають уяву про їх конструкцію та принцип монтажу. Через вказане і виникають суперечки. Заклепки конструктивно поділяються на три великі групи:

- повнотілі;
- напівпустотілі;
- пустотілі.

Але куди віднести "сліпі" (витяжні) заклепки, які користуються великим попитом в Україні? Різні підприємства здійснюють закупівлю їх за кордоном та доставляють через митницю в Україну. Вивченням мережі Інтернет встановлено, що неправильна класифікація вказаної продукції згідно з Українським класифікатором товарів зовнішньоекономічної діяльності призводить до сплати підприємцем мита у два рази менше ніж передбачено чинним законодавством.

Заклепка - один з простіших видів кріплення для створення нероз'ємних з'єднань. В загальному випадку - це стержнева або трубчата деталь, що має на одному кінці опорну "заставну" головку певної форми. Встановлюється в з'єднанні, як впливає з назви, методом клепки (а також усадки, вальцювання, протягання, вибуху).

"Сліпі" (витяжні) заклепки призначені для склепування листових матеріалів, кріплення елементів до тонкостінних конструкцій. Технічно все заклепки витяжного типу виконуються як складову з двох частин: корпусу і сердечника. На кінці сердечника, що поміщається в корпус присутня головка, більша у діаметрі, ніж внутрішній діаметр корпусу. Сердечник виготовляється з більш жорсткого матеріалу, щоб забезпечити розклепування та деформацію

корпусу. При установці "сліпої" заклепки, сердечник виконаний з міцнішого матеріалу деформує корпус, розклеплюючи його зсередини, після чого головка відривається. У змонтованому стані заклепка по своїй формі є трубкою розклепаною з обох боків. Таким чином за конструктивною ознакою заклепок, "сліпі" заклепки відносяться до пустотілих заклепок, або трубчастих - мають наскрізний отвір.

Черговість застосування методів класифікації така:

- а) точний опис товару;
- б) розпізнавальна ознака;
- в) товарна позиція, що йде останньою в порядку зростання кодів.

Враховуючи вищевикладене, можливо дійти висновку, що заклепки "сліпі" відносяться до пустотілих заклепок, або трубчастих - мають наскрізний отвір, отже опис товару "заклепки трубчасті" є більш точним описом ніж "заклепки інші". Тому, керуючись п. 3 а) Правил в Поясненнях до Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності, слід віднести заклепки до товарної позиції з кодом 8308200000, де надано опис товару більш конкретно.